ELMALILI M. HAMDİ YAZIR

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Elmalılı M. Hamdi Yazır

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ

7

KAPAK
AYCAN GRAFİK

DİZGİ
DİZGİEVİ

KAPAK HATTI
TALİP MERT

SON OKUR
Dr. HÜSEYİN AKKAYA
Dr. MUHAMMED GÜR

MONTAJ
GİZ AJANS

BASKI
UMUT MATBAASI

CİLT
MUTLU

YAYINCI
ZEHRAVEYN

AZİM DAĞITIM MERKEZ: GÖZTEPE MAH. İNÖNÜ CAD. SARAY SOK. NO: 17
34550 MAHMUTBEY/İSTANBUL
TEL: +90 (0) 212 445 88 80 (3HAT)
FAX: +90 (0) 212 445 88 83

AZİM BAYAZIT: B.REŞİT PAŞA CAD. YÜMNİ İŞMERKEZİ NO:22
VEZNECİLER/BAYAZIT/İSTANBUL
TEL: +90 (0) 212 520 13 76 – 528 31 87
E-mail: bilgi@azimnora.com

Sadeleştirenler

Prof. Dr. İsmail Karaçam
Yrd. Doç. Dr. Emin Işık
Dr. Nusrettin Bolelli
Abdullah Yücel

Şûrâ Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 53

Şûrâ Sûresi Mekkî'dir. حٰمٓ عٓسٓقٓ "Ha, mim, ayn, sîn, kaf" veya yalnız عٓسٓقٓ "Ayn, sin, kaf" dahi denilir.

Âyetleri : Kûfî'de elli üç, diğerlerinde ellidir. İhtilaf حٰمٓ عٓسٓقٓ' da, bir de كَالْاَعْلَامِ dadır.

Kelimeleri : Sekiz yüz altmış altıdır.

Harfleri : Üç bin seksen sekizdir.

Fâsılası : زرلصب قدم harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ عٓسٓقٓ ﴿٢﴾ كَذٰلِكَ يُوح۪ٓي اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكَۙ اللّٰهُ

الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَلِيُّ
الْعَظِيمُ ﴿٤﴾ تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ
يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ
الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥﴾ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ اللَّهُ
حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ ﴿٦﴾ وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ
قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ
فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ ﴿٧﴾ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ
أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَٰكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ
مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٨﴾ أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ فَاللَّهُ
هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٩﴾

Meâl-i Şerifi

1,2- Hâ, mîm, ayn, sîn, kaf.

3- Ey Muhammed! Çok güçlü hüküm ve hikmet sahibi olan Allah sana da senden öncekilere de böylece vahyeder.

4- Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi O'nundur. O çok yücedir, çok büyüktür.

5- Nerde ise gökler O'nun azametinden tâ üstlerinden çatlayacak gibi titreşiyorlar. Melekler Rablerini hamd ile tesbih ediyorlar ve yeryüzünde bulunan kimseler için mağfiret diliyorlar. İyi bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

6- Allah'tan başka dostlar edinenlere gelince, Allah onların üzerinde devamlı bir gözetleyicidir. Ama sen onların üzerinde bir vekil değilsin.

7- Böylece biz sana Arapça bir Kur'ân indirdik ki, şehirlerin anası (olan Mekke) halkını ve etrafındakileri uyarasın ve hakkında hiç şüphe olmayan kıyamet gününün dehşetinden onları korkutasın. Bir grup cennettedir, bir grup da cehennemdedir.

8- Eğer Allah dileseydi bütün insanları bir tek ümmet yapardı. Fakat O yalnız dilediğini rahmetinin içine almaktadır. Zalimler için ne bir dost vardır, ne de bir yardımcı.

9- Yoksa onlar Allah'tan başka dostlar mı edindiler? Oysa asıl dost Allah'tır. Ölüleri diriltecek olan da O'dur. O'nun her şeye gücü yeter.

حم عسق Bunların iki isim olması gerektir. Onun için araları ayrılmış ve iki âyet sayılmış كهيعص gibi bir isim olduğuna göre ayırılması, başında diğer حاميم "Hâ-mîm"lere uygun olması için denilmiştir. كَذٰلِكَ **Böyle,** bu vahiy tarzı ile veya ilerde gelecek mânâ ile يُوحِي اِلَيْكَ **vahiy veriyor ve verir sana** وَاِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ **ve senden önceki peygamberlere.** Keşşaf sahibi burada şöyle der: "Yani bu sûrenin kapsadığı mânâlar öyle mânâlardır ki yüce allah onun aynısını hem bu sûrenin dışında sana vahy etmiştir, hem de senden önceki peygamberlere vahyetmiştir. Bu şekilde yüce Allah bu mânâları Kur'ân'da ve semavî kitapların hepsinde tekrar buyurmuştur. Çünkü bunlarda eninde sonunda kullarına beliğ bir uyarı ve büyük bir lütuf vardır." اَوْحٰى *"Vahyetti"* buyurulmayıp da muzari (şimdiki zaman) lafzı ile يُوحِي *"vahyediyor"* buyurulması da böyle vahyetme âdeti olduğuna delalet içindir. Bundan başka burada bir de şu mânâ vardır. Yüce Allah'ın sana ve senden önceki peygamberlere vahyinin tarzı bu حم عسق vahyi gibi, yani bu sûrede beyan ve tarif olunduğu gibidir. Çünkü vahyin çeşitleri bu sûrenin sonunda مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَاۤءِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَاۤءُ *"Bununla birlikte hiçbir beşer için mümkün değildir ki Allah ona başka suretle kelam söylesin, ancak vahiy ile veya bir perde arkasından veyahut bir elçi gönderip de izniyle ona dilediğini vahyetmesi müstesna."* (Şûrâ, 42/51) diye beyan olunacaktır."(1) عسق ın da bu üç tarza rumuz olması muhtemeldir. (Nisâ Sûresi'ndeki اِنَّا اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ كَمَا اَوْحَيْنَا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيِّنَ مِنْ بَعْدِهِ *"Nuh'a, ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz ve İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, evlatlarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettiğimiz ve Davud'a Zebur verdiğimiz gibi şüphesiz sana da vahyettik biz."* (Nisâ, 4/163) âyetin tefsirine bkz.) تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ ***"Nerde ise gökler üstlerinden çatlayacak gibi titreşiyorlar."*** Bu ifade yüce Allah'ın yüceliğini, eserlerini anlatmaktadır. Yani Allah öyle yüksek ve öyle büyük ve azametlidir ki cismanî yükseklik ve

(1) ez-Zemahşerî, el-Keşşaf, III, 459.

büyüklüğün timsali olan semalar, o yüksek gökler, O'nun celal ve azametinin heybeti altında üstlerinden çatlayıverecek gibi ezilip titremektedir. مِنْ فَوْقِهِنَّ *"Üstlerinden"* denilmesi Allah'ın yüksekliğinin semaların yüksekliğinin üstünde olmasındandır. Zemahşerî'nin dediğine göre; çünkü yüce Allah'ın celalini ve azametini gösteren âyetlerin en büyükleri semaların üstünde Arş ve Kürsî ve arşın etrafında tesbih ve takdis ile çalkalanan meleklerin safları ve daha nasıl olduğunu Allah'tan başkasının bilemeyeceği büyük saltanat eserleridir.[1]

وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ **Ve yeryüzündekiler için mağfiret isterler.** Şefaat, ilham ve itaate sevkeden sebepleri ortaya koyma gibi araçlara koşarlar. Bu mânâ ise genellikle mümini ve kâfiri kapsar. Hatta "istiğfar" eksiği örtmek mânâsına tefsir olunursa hayvanı ve cansız varlıkları bile kapsar. Tekabül (karşılık olarak getirme) karinesiyle müminlere tahsis olunduğu takdirde ise maksat şefaattır.

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ
فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ
وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿١٠﴾ فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ
أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ
وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١١﴾ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ
الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٢﴾ شَرَعَ لَكُمْ
مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ
إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 460.

عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ ۚ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي
إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ ﴿١٣﴾ وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ
بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۚ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ
بَيْنَهُمْ ۚ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ
﴿١٤﴾ فَلِذَٰلِكَ فَادْعُ ۖ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ ۖ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ ۖ
وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ ۖ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ ۖ اللَّهُ
رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ ۖ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ ۖ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ ۖ
اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا ۖ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾ وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ
مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ
غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿١٦﴾ اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ
بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ ۗ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ ﴿١٧﴾ يَسْتَعْجِلُ
بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا ۖ وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ
أَنَّهَا الْحَقُّ ۗ أَلَا إِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿١٨﴾
اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ ۖ وَهُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

10- Hakkında ihtilafa düştüğünüz herhangi bir şeyin hükmü Allah'a aittir. İşte benim Rabbim olan Allah budur. Ben yalnız O'na güvendim ve yalnız O'na yöneliyorum.

11- O göklerin ve yerin yaratıcısıdır. O sizin için kendi nefsinizden eşler ve hayvanlardan da çiftler yaratmıştır. O, sizi bu düzen içerisinde üretip çoğaltıyor. O'nun benzeri olan hiçbir şey yoktur. O, her şeyi işitir ve görür.

12- Göklerin ve yerin kilitleri O'na aittir. O dilediğine rızkı genişletir ve daraltır. Şüphesiz ki O, her şeyi hakkıyla bilir.

13- Allah dinden Nuh'a tavsiye buyurduğu şeyi sizin için de bir kanun yaptı ve (Ey Muhammed!) sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye buyurduğumuzu da şeriat kıldı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin. Fakat senin kendilerini davet ettiğin şey, müşrlklere ağır geldi. Allah dilediğini kendine seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir.

14- Onlar kendilerine bilgi geldikten sonra, ancak aralarındaki, çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer Rabbin tarafından azabın ertelendiğine dair bir söz geçmemiş olsaydı aralarında mutlaka hüküm verilirdi. Kendilerinden sonra Kitab'a vâris kılınan kitap ehli de Kur'ân hakkında bir şüphe ve tereddüt içindedirler.

15- Ey Muhammed! İşte bunun için insanları tevhide davet et ve sana emredildiği gibi dosdoğru ol. Onların keyiflerine uyma ve de ki: "Ben Allah'ın kitaptan indirdiğine inandım ve bana aranızda adaleti gerçekleştirmem emredildi. Allah bizim de rabbimiz sizin de Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Sizinle bizim aramızda hiçbir tartışmaya yer yoktur. Allah hepimizi biraraya toplayacaktır. Dönüş yalnız O'nadır.

16- Allah'ın davetine uyulduktan sonra, hâlâ O'nun dini hakkında mücadele edenlerin, getirdikleri delilller Rableri yanında batıldır. Onların üzerinde bir gazab ve kendileri için şiddetli bir azab vardır.

17- Bu kitabı ve ölçüyü hakla indiren Allah'tır. Ne bilirsin, belki de kıyamet saati yakındır!

18- O'na inanmayanlar kıyametin çabuk gelmesini istiyorlar. İnananlar ise O'ndan korkarlar ve O'nun hak olduğunu bilirler. İyi bilin ki, kıyamet saati hakkında tartışanlar derin bir sapıklık içindedirler.

19- Allah kullarına çok lütufkârdır. Dilediğine rızık verir. O çok kuvvetlidir, çok güçlüdür.

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ **Sizin** ve gavurların gerek dine ve gerek dünyaya dair, **hakkında ihtilaf ettiğiniz herhangi bir şey** فَحُكْمُهُ **ki onun hükmü,** o ihtilafı kesip atacak hüküm إِلَى اللّٰهِ **Allah'a aittir.** Onu başkası değil, o halleder. O bir araya toplanma günü haklıyı haksızı O ayıracak. فَرِيقٌ فِى الْجَنَّةِ "Bir fırkayı cennette, وَفَرِيقٌ فِى السَّعِيرِ bir fırkayı da cehennemde." (Şûrâ, 42/7) O yapacaktır. Burası Resul'ün peygamberliğinden hikayedir veya yukardaki أَوْحَيْنَا *"Vahyettik."* karinesiyle bir قُلْ *"De!"* emri, takdiren vardır. Yani de ki ذٰلِكُمُ اللّٰهُ **işte o hikmet sahibi Allah'tır.** رَبِّى **Benim Rabbim,** malikim, sahibim, عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ **ben O'na tevekkül etmişim.** Bütün işlerimde yalnız O'na dayanmışımdır. وَإِلَيْهِ أُنِيبُ **Ve hep O'na yüz tutarım.** Başımın sıkıldığı her zor işte O'na müracaat eder, O'na sığınır, O'na yalvarırım. فَاطِرُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ **O gökleri ve yeri yaratan,** جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ **sizin için kendilerinizden,** yani kendi cinsinizden yine insan olarak أَزْوَاجًا **çiftler, dişiler yaratmıştır.** Hakkınızda minnete layık bir nimet, bununla birlikte bu insanlara mahsus değil وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا **Hayvanlardan da çiftler,** yani hayvanların içinde de cinslerinden çiftler **yaratmıştır.** Yahut sizin menfaatleriniz için hayvanlardan da erkekli dişili sınıf sınıf eşler yaratmıştır. Bu fıkranın zikrinde insanların hayvanlara "ortaklığı" özelliğini hatırlatma vardır. Çünkü eşleşme ve üreyip çoğalma esas itibarıyla hayvanî bir özelliktir. يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ **Sizi onun içinde,** yani zikrolunan bu yapı, bu eşleşme tedbiri içinde **zürriyetlendirip üretiyor.** Bu şekilde sizin eşleriniz, emsalleriniz evlatlarınız oluyor, çoğalıyorsunuz. Fakat لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ **O'nun misli gibi bir şey yok,** doğrudan doğruya O'nun misli, aynısı bir şey bulunması şöyle dursun, O'na benzer bir şey bile yoktur. Bu şerefli söz Allah'a benzer olmadığını ifade ile tevhid ve tenzihde sağlam, belâgatlı bir delildir. Allah gibisinin olmadığını ifade etmekten maksat, kendine benzer olmadığını ifadede mübalağadır. Nitekim مِثْلُكَ لَا يَبْخَلُ "Senin gibi bir kimse cimrilik etmez." derler. Bununla onun zatında, şahsiyetinde cimriliğin olmadığını ifade etmek isterler, bunun olmadığını ifadede mübalağa etmiş olmak için kinaye üslubuna giderler. Bu mânâ dilimizde de çok yaygındır. Meselâ senin gibi bir kimse ona tenezzül eder mi? desek sen ona tenezzül etmezsin demiş oluruz. Bunda mübalağa ile birlikte bazen ta'zim de kastedilir. Dolayısıyla, bu niteliğin olmadığında doğrudan doğruya kendine nisbeti tasavvur bile caiz olamayacağına işaret gibi bir incelik vardır. Bazen de bu bir istidlal (delil getirme) neşesi verir. Hatta bu kinaye mânâsı o kadar kuvvetlidir ki burada gerçek mânâsı üzere "Allah'a benzer bir şey yok." denilse idi, kinaye yolu ile zatının olmadığını ifade şüphesi ve kusuru bulunacağından dolayı güzel olmazdı. Keşşaf sahibi der ki: "Bunun kinaye olduğu bilinince 'Allah gibi bir şey

y›k' demekle misli gibi bir şey yok demek arasında kinayenin verdiği faydadan başka bir mânâ farkı olmadığı anlaşılır ki ikisinin de mânâsı zatında benzerliğin olmadığını ifadedir. Allah'ın misli yok demektir."(1)

MÜMASELET: (Benzerlik), hakikatte ortaklık, yani zatî sıfatta benzeyiştir. "Yerini tutabilecek şekilde özel sıfatta ortaklıktır." diye tarif edilmiştir. Bu açıklamaya göre asıl mânâ, Allah'ın benzeri olması suretiyle bir başkasına benzetilmesinin mümkün olmadığının ifade edilmiş olmasıdır. Bununla birlikte benzerliğe yakın bir şekilde benzetmenin olmadığı ifade ediliyor denilmesi daha uygundur. Alûsî, der ki: "Bu âyet her açıdan Allah'ın başkasına benzerliğinin olmadığını ifade etmektedir."(2) Bu hükme herhangi bir şeyin O'na eş olamayacağının ifadesi de dahildir. Bu âyetin öncesine bağlanma yönü de budur. Bu açıklama, İhlâs Sûresi'ndeki وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ *"Hiçbir şey O'nun dengi değildir."* (İhlâs, 112/4) ifadesinin mânâsıdır. Ebu's-Suud'un açıklamasına göre âyetin irtibatı şu mânâ iledir: "Bu göz kamaştırıcı eşsiz idarenin içine dahil işlerden hiçbir işte O'nun misli yoktur. Yani O'nun yaptığı gibisini yapacak yoktur."(3) Ragıb'ın ifade ettiği diğer bir mânâya göre, O'nun sıfatı gibi sıfat yoktur, denilmesi de buna yakındır. Gerçi yüce Allah'ın ahlak ve niteliklerinden ilim ve irade gibi bazıları ile insanın da nitelendiği varsa da o sıfatların yüce Allah'taki niteliği ve gerçek yüzü insanlardaki gibi değildir. Buna özellikle işaret için de buyuruluyor ki: وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ **Ve O, öyle Semî öyle Basîr'dir.** Yani misli olmayan işitici ve görücüdür. İşitilmeye uygun olan şeylerin bazısını değil hepsini işitir görülenlerin ve varlıkların hepsini görür, hem insanlarda olduğu gibi dış dünyadan duyu organlarının etkilenmesi yolu ile değil, sonradan olma durumundan hayal kurma ve vehmetmeden uzak ve ezeli bir idrak ile bilerek işitir ve görür. Gerçi اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا *"Gerçekten biz insanı birbiriyle karışık bir damla sudan yarattık. Onu imtihan ediyoruz. Bu sebeple onu işitici, görücü yaptık."* (İnsan, 76/2) buyurulduğu üzere, insanı işiten ve gören bir yaratık yapmıştır. Fakat O, böyle yaratılmış ve يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ *"Sizi bu şekilde zürriyetlendirip üretiyor."* (Şûrâ, 42/11) âyetinin mânâsınca yaratılıp duran işitici ve görücü değil; O, kulakları ve gözleri yaratan ve onları mülkünde tutup idare eden, benzeri bulunmayan, ezelî ve her şeyi kuşatan gerçek bir işitici ve görücüdür. Edilen inabeleri, kendisine yönelişleri, yapılan niyazları işitir, bütün ihtiyaçları görür ve gözetir.

---

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 462, 463.
(2) Alûsî, a.g.e., XXI, 17-18.
(3) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 25.

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **O'nundur bütün göklerin ve yerin kilitleri.** Hiç kimsenin erişemediği, el süremediği hazineleri, gizli servetleri يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ **dilediğine rızkı açar,** وَيَقْدِرُ **kısar da,** kimisine bol verir, kimisine dar, aynı kimseye de bazı bol verir, bazı dar. اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **Çünkü O her şeyi bilendir.** Hepsini her yönüyle pek iyi bilir, her yaptığını gereği gibi bilerek yapar, her dileyişinde, dar vermesinde de bir hayır ve hikmet vardır. Bu cümle, böyle öncesine göre bir sebep, sonrasına da bir hazırlıktır ki اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ *"Şüphesiz ki Allah ne dilerse ona hükmeder."* (Maide, 5/1) ifadesince iradeye bağlı bir emir olan teşriin (şer'î kanun koymanın) mükemmel bir ilimle de alakasını gösterir. Yani sırf bir dileme ve irade değil, her şeyi bilen bir ilim ile birlikte bir hüküm ve hikmet ile شَرَعَ لَكُمْ **Sizin için meşru kıldı.** Ey Muhammed ve ümmeti! Sizin iyiliğiniz ve yararınız için şeriat olmak üzere koydu ve kararlaştırdı, açık yol, genel kanun yaptı. مِنَ الدِّينِ مَا وَصّٰى بِهِ نُوحًا **Dinden Nuh'a tavsiye buyurduğunu** وَالَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ **ve sana vahyettiğimizi.** Sûrenin başında كَذٰلِكَ يُوح۪ٓي اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكَ *"İşte böyle vahyediyor sana, senden öncekilere de."* (Şûrâ, 42/3) buyurulduğu üzere ta Nuh'tan sana gelinceye kadar geçmiş ulu'l-azm peygamberlere ve özellikle وَمَا وَصَّيْنَا بِه۪ٓ اِبْرٰه۪يمَ وَمُوسٰى وَع۪يسٰٓى **İbrahim'e ve Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi** اَنْ **şöyle ki** اَق۪يمُوا الدّ۪ينَ **dini ikame edin,** dürüst, doğru kılın, doğrultun, doğru tutun, doğru din tutun ve doğru tutun.

DİN: İhtiyarî fiillerin (serbest irade ile yapılan fiillerin), iyiliğine veya kötülüğüne göre, sonunda iyi veya kötü bir neticeye varacağına, sevap veya ceza, bir akıbete sebep olacağına inanarak Hak Teâlâ katında en güzel akıbete ermek için tutulacak yoldur. Bu şekilde din, insanları tabiatta cereyan eden cebir (zorlama) ve ıztırar (mecbur kalma, zorda kalma) baskılarının üstüne istekleriyle yükseltecek olan bir hürriyet yolu, yani hürriyet ve iradenin başarı ve sorumluluğu kanunudur. Onun için bütün tabiatların üstünde her şeyin yaratıcısı, لَيْسَ كَمِثْلِه۪ شَيْءٌ *"Onun misli gibi bir şey yoktur."* (Şûra, 42/11), her şeyi bilen yüce Allah'ın hüküm ve iradesine yükselmeden doğru din bulunamaz. Dinin doğrusu اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَق۪يمَ صِرَاطَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ *"Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet."* (Fatiha, 1/6) diye beyan buyurulan doğru yol, tevhid ile yüce Allah'ın hükmüne iman ve itaat, yani İslâm'dır. Onu "doğru tutmak" da erkânını ihlal etmekten muhafaza ederek âyetlerinden ve delillerinden doğrusunu anlayıp iman ve amelde ihlas ile tatbik etmektir. Doğru tutun, وَلَا تَتَفَرَّقُوا ف۪يهِ **ve onda tefrikaya (ayrılığa) düşmeyin.** Çeşitli heveslere veya çeşitli ilâhlara tabi olup da asıl dini ayakta tutmakta ihtilaf çıkarmayın, dağılmayın. İşte bu emir ile bu yasak da Nuh (a.s.)'dan, Muhammed (s.a.v.)'e kadar gelen

şeriat sahibi peygamberlerin hepsine emir ve tavsiye olunan bir din "Kanun-ı Esasî"si (anayasası), bir şeriatıdır ki bütün peygamberler bunu tatbik için gönderilmiş; hepsi, zamanındaki din bozukluklarını düzeltmek için doğru din ile gelmiş, tefrikayı (ayrılığı) kaldırmak için tevhide davet eylemişlerdir. Her birinin zamanına göre şeriatlerinin ayrıntılarında bir diğerini yürürlükten kaldıran çeşitli hükümler bulunmakla birlikte Muhammed ümmetine şeriat yapılan bu esasta, bu İslâm temelinde hepsi birdir.

Muhyiddin Arabî, Futuhat-ı Mekkiye'sinin sonunda vasiyyet bölümünde bu âyetten başlayarak der ki: Yüce Allah vasiyyet-i âmme'de (genel tavsiyesinde, emrinde) شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصّٰى بِهِ نُوحًا وَالَّذٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهٓ اِبْرٰهٖيمَ وَمُوسٰى وَعٖيسٰٓى اَنْ اَقٖيمُوا الدّٖينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فٖيهِ *"(Allah) Sizin için dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahiy eylediğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye kıldığımızı kanun yaptı. Şöyle ki: Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin."* (Şûra, 42/13) buyurdu. Şimdi, Hak Teâlâ, dini ayakta tutmayı, -ki o, her zaman ve millette o zamanın şeriatidir- onun üzerinde bir araya gelmemizi ve onda ayrılık çıkarmamızı emreyledi. Çünkü يَدُ اللّٰهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ *"Allah'ın eli cemaatle beraberdir."* (1) Kurt da sürüden ayrılan koyunu yer ki o da topluluğun bulunduğu yerden kaçıp uzaklaşarak yalnız kalandır. Bunun hikmeti şudur: Allah Teâlâ'nın mabud bir ilâh olarak düşünülmesi ancak esma-i hüsnası sebebiyledir. Bu esma-i hüsnadan uzak olması sebebiyle değildir. Onun için "esmâ"nın çokluğu ile birlikte zatını birleştirmek lazımdır. O, bunların tümü ile ilâhtır. Bundan dolayı "Yedullah" yani kuvvet, cemaat iledir. Hakimlerden (bilge kişilerden) birisi vefat ederken evladına vasiyyet etti. Onlar bir topluluk idiler, "Bana bir kucak değnek getirin." dedi. Getirdiler, tuttu onları toplayıp bir deste yaptı, "Bunu böyle toplu olarak kırın." dedi, kıramadılar. Sonra dağıttı "Birer birer kırın." dedi kırdılar, "İşte dedi, siz de benden sonra böylesiniz, toplu olduğunuz sürece mağlup olmaz yenilmezsiniz. Ayrıldınız mı düşmanınız fırsat bulur sizi mahveder." İşte dini tutacak olanlar da böyledir. Dini ayakta tutma hususunda bir araya gelip de dağılmadıkları takdirde düşman onlara kahredemez. İnsan kendi nefsinde de böyledir. Nefsinde kendini toplayıp da Allah'ın dinini yerine getirmeye azmettiği zaman, ne insanlardan ne cinlerden bir şeytan, vereceği vesvese ile onu imanın ve meleğin yardımı karşısında yenemez."

كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكٖينَ **Müşriklere ağır geldi,** مَا تَدْعُوهُمْ اِلَيْهِ **o senin kendilerini davet edip durduğun şey,** o putlardan, o şirk ve ayrılıktan vazgeçip tevhid ile İslâm'a

---

(1) Tirmizî, Fiten, 7; Nesaî, Tahrim, 6.

girmek, dini doğrultmak işi. اَللّٰهُ يَجْتَبٖى اِلَيْهِ مَنْ يَشَٓاءُ **Allah ona, dinine veya kendisine dilediğini seçer, derer,** وَيَهْدٖى اِلَيْهِ مَنْ يُنٖيبُ **ve kim gönül verirse ona onu başarılı kılar.** O doğru yola onu çıkarır. وَمَا تَفَرَّقُٓوا **O ayrılanların ayrılmaları ise,** gerek peygamberlere karşı ayrı baş tutarak muhalefet etmeleri, gerekse onların arkasından ümmetlerinin dinde tefrika çıkararak birbirleriyle uğraşmaları, başka bir sebeble değil, اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ **ancak kendilerine ilim geldikten sonra,** tefrikanın zararlı ve sonu kötü olduğu peygamberlerin tebliğiyle ve hatta tecrübe ile malumları olduktan sonra بَغْيًا بَيْنَهُمْ **aralarındaki azgınlıktan dolayıdır.** Kıskançlık, çekememezlik, dünya hırsı ile haksız istekler, aşırı sevdalar yüzündendir. Demek ki ilim insanların düzelmesi için yeterli değildir. Nefs-i emmârenin öyle kötü hisleri vardır ki insanları bildiklerinin tersine açık açık fenalıklara sürükler, onun için insanlığın ahlâkının düzeltilmesi konusunda ilimden başka hislerin süslenmesi, geliştirilmesi için pratik bir terbiye daha lazımdır. Dinî terbiyenin bu özelliği ile de özel bir önemi vardır. Madem ki ilim böyle idi: Bu kadar peygamberlere وَلَا تَتَفَرَّقُوا فٖيهِ *"Onda tefrikaya (ayrılığa) düşmeyin."* buyurulmuş idi. O halde bunu dinlemeyip o ayrılıkları çıkaranlar hemen ilmin gereği olan cezalarını görmeleri gerekmez miydi? denilirse وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ **ve eğer Rabbinden bir kelime geçmiş olmasaydı,** azab için ezelde bir vakit ve saat takdir edilmiş bulunmasaydı اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى **belirlenmiş bir süreye kadar diye,** فَرٖيقٌ فِى الْجَنَّةِ وَفَرٖيقٌ فِى السَّعٖيرِ *"Bir zümrenin cennette, bir zümrenin cehennemde."* (Şûra, 42/7) olacağı kıyamet gününe bırakılmış olmasaydı لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ **aralarında hüküm yerine getirilirdi.** Hemen ayrıldıkları sırada cezaları verilir, işleri bitirilirdi. Fakat Allah, وَالسَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ *"Onlara vaad olunan asıl vakit, o saattir."* (Kamer, 54/46) buyurmuş, o hükmün yerine getirilmesini belirli bir süre ile ceza gününe ertelemiştir. وَاِنَّ الَّذٖينَ اُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ **Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar ise,** o peygamberlerin arkasından kitaba varis kılınan, yani şimdi Muhammed'in asrında bulunan kitap ehli de لَفٖى شَكٍّ مِنْهُ مُرٖيبٍ **ondan yani kitaplarından muhakkak bir şüphe içinde, kararsız bulunuyorlar, kıvranıyorlar** فَلِذٰلِكَ **şimdi onun için,** yani şeriatın emri, öyle dini ayakta tutma, şu an da böyle "bağy" (çekememezlik, kıskançlık, dünya hırsı) ile tefrika (ayrılık), şüphe ve tereddüt içinde olduğundan dolayı ey Muhammed! فَادْعُ **sen hemen davet et,** o doğru dine tevhid ve İslâm dinine çağır, وَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَ **ve emrolunduğun gibi doğruluk et, doğru git,** وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ **de onların** -yani gerek müşriklerden ve gerek ehli kitaptan davet eylediğin halkın- **heveslerine uyma.** Onların çeşitli, hakka aykırı batıl arzularına tabi olma, çünkü dinin eğilmesi, tefrikanın sebebi hep heveslere tabi olmaktır. Onlara uyma وَقُلْ **ve de ki ben** اٰمَنْتُ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ كِتَابٍ

Allah'ın indirdiği her kitaba iman ettim, bazısına inanıp da bazısına inanmamazlık etmem ve şüphe üzere değilim. وَاُمِرْتُ لِاَعْدِلَ بَيْنَكُمْ **Ve emrolundum ki aranızda adalet yapayım.** Allah'ın hükümlerini ve şeriatini adalet ile tebliğ ve icra eyliyeyim. O zulüm kaynağı olan, şunun bunun hevesi ile yapılan şirk ve azgınlık hükümlerini atıp, Hak hükmüyle Allah için herkes arasında adalet edeyim. Bundan anlaşılır ki dini doğrultmanın en önemli görüntülerinden birisi zulüm hükümlerini kaldırıp adalet etmekti. Bu da Allah'ı bir bilip dinine, doğru sarılmakla olur. اَللّٰهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ **Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir.** Hepimizin yaratıcımız, hakimimiz, mevlamızdır. لَنَا اَعْمَالُنَا **Bizim amellerimiz bizim,** iyiliğinden kötülüğünden siz sorumlu olmazsınız, karşılığında sevabı veya cezası bize aittir. وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ **Sizin amelleriniz de sizindir.** Onun da sorumluluğu sizin, kâr ve zararı, cezası size aittir. لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ **Sizinle bizim aramızda "huccet" yok,** tartışmaya ve birbirimize delil getirmeye gerek yok ey Kitap ehli! Çünkü bu açıklama ve ispat ile Hak ortaya çıkmış, başkaca münakaşaya ihtiyaç kalmamıştır. اَللّٰهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا **Allah aramızı birleştirecek,** toplanma günü olan kıyamet günü hepimizi bir araya toplayıp hükmünü verecek. وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ **Ve hep O'na gidilecektir.** Her neye tapılır, her ne emele hizmet edilirse edilsin nihayet herkesin varıp hesap vereceği merci yalnız Allah'tır. لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا *"Sizinle bizim aramızda hüccet yok."* ifadesinin mânâsını açıklamak için buyuruluyor ki:

وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ **O'na uyulduktan sonra,** yani Allah'a uyulduktan, bu beyan gereğince bütün indirdiği kitaba iman edilip, emri dosdoğru tutulduktan sonra, **Allah hakkında, veya Allah'ın dini hakkında münakaşaya kalkışacak olanların** حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ **delilleri Rableri katında çürüktür.** Ne teorik, ne pratik, ne naklî ne aklî hiçbir tutanakları kalmaz. Delil ancak eğriliğe ve eğrilere karşı yönelik olur. İlmî ve amelî açıdan ortada olan "Hak" ve "İstikamet" karşısında yapılan münakaşa, sırf bir azgınlık ve haksızlık ilanından ibaret kalır. Onun için Allah katında delilleri çürük olmaktan başka وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ **hem aleyhlerine bir gazab** وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ **hem de haklarında şiddetli bir azab vardır.**

اَللّٰهُ الَّذٖى **Allah odur ki** اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ **hem hakkıyla kitap indirmiştir,** Hakkı, hakkın hükmünü beyan için hakk olarak, hak peygamberlik ile kitap cinsini, özellikle Kur'ân'ı indirmiştir, وَالْمٖيزَانَ **hem de mizan,** denge kanunu, adalet ki bu sayede eşya tartıldığı gibi ameller de tartılır, akılda ve nakilde hakkın hükmü ortaya çıkar ve ona göre cezası verilir. وَمَا يُدْرٖيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرٖيبٌ **Ve ne bilirsin belki**

kıyamet saati yakındır, amellerin tartılıp hesabın görüleceği o kıyamet günü gelmek üzeredir. Çünkü يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا **Ona imanı olmayanlar onun acele ile gelmesini isterler.** Çabuk oluversin diye acele ediyorlar. Ki bu acele etmek hâlen (tutum ve davranışla) ve kâlen (dil ile) olmak üzere iki şekildedir. Birisi olacağına inanmadıkları için doğru ise, hani ne zaman o vaad? مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"Siz doğru söyleyenler iseniz bu tehdit ne zaman?"* (Yâsin, 36/48) diye eğlenmek suretiyle, dilleriyle acele ederler. Bir de imanları olmadığı için küfürle, haksızlıkla dengenin, adaletin bozulmasına, alemin nizamının (düzeninin) ihlaline sebep olmak suretiyle fiilen acele ederler. وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا **İman edenler ise ondan kaçınırlar,** mizanlarının (terazilerinin) hafif gelmesinden korkarlar da iyilik ve hasenatlarını artırmak, daha çok sevap elde etmek için korunurlar. وَيَعْلَمُونَ اَنَّهَا الْحَقُّ **Ve bilirler ki o haktır, muhakkak olacaktır.** اَلَٓا اِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِى السَّاعَةِ **iyilik belki o "saat" hakkında şüphe uyandırmaya kalkışanlar** لَفِى ضَلَالٍ بَعِيدٍ **herhalde uzak bir sapıklık içindedirler.** Haktan uzağa sapmışlardır. Âlemin faniliği delillerine rağmen kıyamet saatinin meydana gelmesi hemen hemen gözle görülür elle tutulur denecek kadar kuvvetli iken onun caiz olduğuna yol bulamayan, ondan ötesine hiç bulamaz.

اَللّٰهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ **Allah kullarına karşı lütuf sahibidir.** Kulluğunu bilen, vazifesini doğru yapan kullarına çok lütufkârdır. Onları çeşitli lütuflarla öyle mutlu kılar ki akıllar onu kavramaktan acizdir. يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ **Her dilediğini bir şekilde rızıklandırır.** Kullarından her birini büyük hikmeti içeren "dilemesi"ne göre bir çeşit lütuf ile seçkin kılar. وَهُوَ الْقَوِىُّ الْعَزِيزُ **Ve öyle güçlü, öyle azizdir** ki her şeye ve herkese karşı dilediği gibi iradesini uygulamaya, vaadini yerine getirmeye kadir ve hiçbir sebep ve şekilde mağlup edilmez, her yönden galiptir. Onun için dinini doğru tutan kullarını o korkunç "saat" geldiği zaman perişan etmez, kuvvet ve izzetiyle türlü lütuflarından nasiplendirir. Bu lütfun "saat"tan sonra zikredilmesi, "ibtidaî" (cümle başlangıcı) değil, onun arkasından tertiplenmiş bir vaad olduğuna işaret eder. Burada kulların Allah'a izafe edilerek "Allah'ın kulları" denilmesi ya şeref için olarak وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا *"İman edenler ise ondan çekinirler."* (Şûra, 42/18) buyurulan müminleri gösterir veya kelime "kul" kelimesinin çoğuludur. Bu şekilde hem bu vaadin iman ve kulluğa gerekli olduğunu ima eder, hem de esas itibarıyla bu sonucun zorunlu olmayıp lütuf ve ilâhî dileme eseri olduğunu anlatır.

Din ilminin konusunun iradî fiiller olduğuna dikkat çekmek ve bu lütuf ve vaadin niyyet ve iradeye bağlı olduğunu açıklamak için de buyuruluyor ki:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ
حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ ﴿٢٠﴾
اَمْ لَهُمْ شُرَكَٰٓؤُا شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللّٰهُ وَلَوْلَا كَلِمَةُ
الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٢١﴾ تَرَى
الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذٰلِكَ
هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٢٢﴾ ذٰلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللّٰهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ
فِي الْقُرْبٰى وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا اِنَّ اللّٰهَ
غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٢٣﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَاِنْ يَشَاِ اللّٰهُ
يَخْتِمْ عَلٰى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللّٰهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ اِنَّهُ
عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٤﴾ وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ
وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّـَٔاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٢٥﴾ وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ

عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿٢٦﴾ وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْاَرْضِ
وَلٰكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَٓاءُ اِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ ﴿٢٧﴾
وَهُوَ الَّذ۪ي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ
الْوَلِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿٢٨﴾ وَمِنْ اٰيَاتِه۪ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَثَّ
ف۪يهِمَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَهُوَ عَلٰى جَمْعِهِمْ اِذَا يَشَٓاءُ قَد۪يرٌ ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

20- Her kim ahiret kazancını isterse, biz onun kazancını artırırız, her kim de dünya kazancını isterse ona da ondan veririz, ama onun ahirette hiçbir nasibi yoktur.

21- Yoksa onların, Allah'ın dinde izin vermediği şeyi kendilerine meşru kılacak ortakları mı vardır? Eğer azabın ertelenmesine dair kesin yargı sözü olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilir, işleri bitirilirdi. Gerçekten zalimler için acı bir azab vardır.

22- Sen kıyamet günü kazandıkları şeyin cezası başlarına gelirken zalimlerin korkudan titrediklerini görürsün. İman edip salih amel işleyenler ise cennet bahçelerindedirler. Rablerinin yanında onlar için istedikleri her şey vardır. İşte büyük lütuf budur.

23- İşte Allah iman edip salih amel işleyen kullarını bununla müjdeler. Ey Muhammed! De ki: "Ben bu tebliğime karşı sizden akrabalıkta sevgiden başka hiçbir ücret istemiyorum." Her kim bir iyilik yaparsa biz onun iyiliğini artırırız. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını verir.

24- Yoksa onlar, senin hakkında: "Allah'a karşı yalan uydurdu." mu diyorlar? Eğer Allah dilerse senin de kalbini mühürler; batılı yok eder ve sözleriyle hakkı gerçekleştirir. Şüphesiz ki O kalplerde bulunan şeyleri hakkıyla bilir.

25- Kullarının tevbesini kabul eden, kötülükleri affeden ve sizin yaptıklarınızı bilen O'dur.

26- Allah iman edip, salih amel işleyenlerin tevbesini kabul eder, onlara lütfundan daha fazlasını verir. Kâfirler için ise şiddetli bir azap vardır.

27- Eğer Allah rızkı kullarına bol bol verseydi, mutlaka yeryüzünde azgınlık ederlerdi. Fakat O dilediğini belli bir ölçüye göre indiriyor. Şüphesiz ki O, kullarından haberdardır, onları hakkıyla görür.

28- İnsanlar ümitlerini kestikten sonra yağmuru indiren ve rahmetini her tarafa yayan O'dur. Övülmeye layık olan gerçek dost O'dur.

29- Gökleri yeri ve her ikisinde yaydığı canlıları yaratması da Allah'ın kudretinin delillerindendir. O'nun dilediği zaman onları biraraya toplamaya da gücü yeter.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ **Her kim ahiret "hars"ı murad ederse, isterse.** HARS, aslında sözlük anlamı olarak yeri onarıp tohum atmak demektir. Kamus şerhi sahibinin hatırlatmasına göre "zer'" (ekin ekmek) fiilinden daha geniş anlamlıdır. "Hars" sürmek mânâsına da gelir. Ragıb'ın dediği gibi "mahrus"a yani ekilen tarlaya ve ondan meydana gelen ekine de "hars" denilir. Kelimenin asıl mânâsı olan bu iki mânâyı, "ekim" ve "ekin" diye ifade edebiliriz. Bu mânâlardan istiâre yoluyla ilerde kazanmak için yapılan çalışmalar, çabalarla onların meyveleri ve sonuçları hakkında da kullanılır ve örf olmuştur, nitekim bu âyette de böyledir. Amel veya sevabı demektir. Bu âyet bize gösteriyor ki din işi bir "hars" yani ucunda hasılat almak, kazanmak maksadıyla yapılan bir ekim, bir kültür işidir. Bu da ucunda istenilen yani niyet olunan gaye ve maksatla uyumludur. Bu yönüyle "hars" iki kısımdır. Birisi ahiret gayesi, ahiret sevabı diğeri de dünya yararı ve menfaati arzu edilendir. Her kim din adına yaptığı ameli sırf ahiret sevabına niyyet ederek yaparsa نَزِدْ لَهُ فِى حَرْثِهِ **biz ona kazancında fazlalık veririz.** Ekinini, hasılatını artırırız, yani ahirette kat kat fazlasıyla vereceğimiz gibi dünyasından da veririz, o lütuf ve rızık o şekilde artar. وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا **Her kim de dünya harsini isterse,** dünya kârı için, yani ölmezden önce dünya hayatında ereceği bir maslahat ve gaye için çalışırsa نُؤْتِهِ مِنْهَا **Ona da ondan, o geçici dünyadan veririz.** "Hûd" ve "İsrâ" sûrelerinde geçtiği üzere istediği kadar değil, amelinin haddizatında değerinden aşağı olmamak üzere Allah'ın dilediği kadar dünyadan verilir. وَمَا لَهُ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ **Ve fakat ona ahirette hiçbir nasip yoktur.** Buharî-i Şerif'in başında da rivayet olunan niyet hadisi bu âyetin bir tefsiri gibidir. Şöyle ki اِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَلِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوٰى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ اِلٰى دُنْيَا يُصِيبُهَا اَوِ امْرَاَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ اِلٰى مَا هَاجَرَ اِلَيْهِ

"Ameller sırf niyetlerdedir. Ve her kişiye niyet ettiği vardır. Mesela her kimin hicreti Allah'a ve Resulü'ne ise onun hicreti Allah'a ve Resulü'nedir. Her kimin hicreti ereceği bir dünyaya veya nikah edeceği bir kadına ise onun hicreti de hicrete kalkıştığınadır."(1) Bundan şu da anlaşılır ki murat çeşitli fiillerin mukayesesi değil, aynı fiilin çeşitli niyetlere göre hüküm ve sevabını göstermektir. Şu halde yaptığı fiili, hangi fiil olursa olsun sırf dünya maksat ve gayesine ermek niyetiyle yapan kimsenin ahirette onun için bir nasip, bir ecir ve sevap beklemeye hiç hakkı yoktur.

أَمْ لَهُمْ شُرَكَٓاءُ **Yoksa onlar için birtakım ortaklar mı var?** Bu âyetin yukarıya üç yönden bağlantısı ve ilgisi vardır. Bir kere, ahirette nasibi olmayan dünya ehlini sakındırma ve hakir kılma olmak üzere öbür âyetin sonuna bağlanır. İkincisi Allah'ın izin vermediği şeyleri meşru kılmak için şeriat yapmaya kalkışmak dünya kazancı adına yapılan fenalıkların, şirklerin başında sayılması gerekeceğini hatırlatır. Üçüncüsü de ta yukarıdaki شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدّ۪ينِ *"Sizin için dinden Nuh'a tavsiye ettiğini ve sana vahyettiğimizi..."* (Şûra, 42/13) âyeti karşılığında müşriklerin cinayetlerini ele alıyor. Yani Allah'ın şeriatına karşı gelmek için yoksa o müşriklerin, o çağdaş kâfirlerin birtakım ortakları, Allah'a ortak olmak için ortaklık kurmuş inkâr ortakları şeytanlar var ve istedikleri gibi şeriat koyma yetkisini ellerinde bulunduruyorlar da شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدّ۪ينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللّٰهُ **dinden Allah'ın izin vermediği şeyleri onlara meşru mu kıldılar?** Mesela müşriklik, çeşitli hükümlere uyma, ahireti inkâr, zulüm, verdiği sözü çiğnemek, güç yetirilmesi imkansız şeylerin yapılmasını istemek gibi Allah'ın izin vermediği, meşru kılmadığı birtakım şeyleri meşru kılıyorlar, diledikleri gibi din yapıyorlar öyle mi? Fakat Allah'ın meşru kılmadığını meşru kılacak hiçbir kuvvet yoktur. İnsanların teşrideki (kanun yapmadaki) çalışıp çabalaması Allah'ın izin verdiği sınırı aşmamalıdır.

وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ Ve eğer **"fasıl" kelimesi olmasaydı aralarında hüküm yerine getirilmiş, bitirilmişti.** "Fasıl kelimesi" azabın belirli bir süreye geri bırakılmasına dair ezelde önceden kararlaştırılan kelimedir. Burada "fasıl" hüküm veya "beyan" veya "tefrik" (ayırma) mânâlarına olabilir. Tefrik mânâsında: Müminlerle kâfirler arasında فَر۪يقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَر۪يقٌ فِي السَّع۪يرِ *"Bir zümre cennette, bir zümre cehennemde."* (Şûra, 42/7) hükmü veya müşriklerle

---

(1) Buhârî, Bedü'l-vahy 1, İman, 41, Itk, 6, Menakibü'l-ensâr, 45, Nikah, 5, Eyman, 33, Hiyel, 1; Müslim, İmare, 55; Ebu Davud, Talak, 11; Tirmizî, Fezailü'l-Cihad, 16; Nesaî, Tahare, 59, Talak, 24, Eyman, 19; İbn Mâce, Zühd, 26; Ahmed b. Hanbel, I, 25, 43.

taptıkları ortakların aralarının açılması veya dünya kazancı hükmünün ahiret kazancı hükmünden ayrılması mânâları düşünülebilir. Gerçi mânânın aslı cezanın saatine geri bırakılması meselesidir ki وَاِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ *"Şüphesiz zalimler için can yakıcı bir azab vardır."* ifadesiyle tamama erdirilip beyan buyuruluyor. Yani hak dinin gereği Allah şeriatının hükmü olan fasıl ve kaza ezelde vakit ve saatine geri bırakılmakla icrasız kalmayacaktır. Bütün zalimlere elemli bir azab muhakkaktır. O fasıl günü gelecek. تَرَى الظَّالِمِينَ **Göreceksin o zalimleri,** Allah'ın izin vermediği şeyleri meşru tanıtmak için yol açarak, hüküm koyarak, ceza vererek zulmeden ve onlara uyan o zalimleri göreceksin ey muhatap! مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا **Yaptıkları zulümlerle kazandıkları vebalin dehşetinden korkular içinde titrerlerken;** وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ **o ise tepelerine inmektedir.** وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **İman edip iyi ameller yapan kimseler ise** فِى رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ **cennetlerin hoş ravzalarında,** en hoş, en latif yerlerindedir.

RAVZA: Sulu, yeşillik yerler olup bağların, bahçelerin en güzel oturulacak yerlerine denir. Öyle ki لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُنَ عِنْدَ رَبِّهِمْ **onlara Rablerinin katında ne dilerlerse var.** Yani o cennet bahçelerinde olduktan başka Rablerinin huzurunda bulunacaklar, cemalinin şerefiyle şereflenecekler ve işte orada bütün dileklerine erecekler, ne isterlerse hazır bulacaklar. ذٰلِكَ **İşte bu** müminlerin ereceği bu ikbal, böyle her dilediğini ve dileyeceğini hazır bulma mutluluğu هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ **o büyük lütuftur.** Kadrini, değerini belirleme ve tayin mümkün olmayan ve sonuna ulaşma ihtimali bulunmayan büyük ilâhî lütuftur. Bunun yanında bütün dünya küçük, pek küçük kalır. ذٰلِكَ **İşte bu,** bu dinlediğiniz lütuf الَّذِى **o müjdedir ki** يُبَشِّرُ اللّٰهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **Allah o iman edip salih salih, güzel güzel ameller yapan kullarına müjdeliyor.** Allah, kullarına böyle lütufkârdır.

قُلْ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا **De ki bu tebliğ ve müjdelemeye karşı ben sizden bir ücret istemem.** اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى Ancak مَوَدَّةً فِى الْقُرْبٰى buna üç mânâ vermişlerdir. Birincisi: Akrabalıkta sevgi, yani hiç olmazsa size akrabalığımdan dolayı haklarıma saygı göstermenizi isterim. Buharî, Müslim, Tirmizî ve daha başkaları rivayet etmişlerdir ki: İbnü Abbas hazretlerine bu اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى âyeti sorulmuş. Said b. Cübeyr: Âl-i Muhammed akrabalığı deyivermiş[1], bunun üzerine İbnü Abbas demiştir ki: Acele ettin, Kureyş'ten hiçbir soy yoktur ki Peygamber (s.a.v.)'e akrabalığı olmasın, hiç olmazsa sizinle aramdaki akrabalığa saygı gösterin. Bunun sonucu şöyle demek olur: Peygamberliğim, risaletim, âlemlere

(1) Buhârî, Tefsiru Sureti 42/1, Menakib, 1; Tirmizî, Tefsiru Sureti 42/1; Ahmed b. Hanbel, I, 286.

rahmet olmam dolayısıyla olan hukukumu tanımıyorsanız bari aramızdaki akrabalık hukukuna saygı gösterin de söylediklerimi dinleyin, düşmanlık etmeyin. İkincisi: Bana yakınlığı olanları, yani akrabamı sevmenizi isterim diye mânâ verenler de olmuştur. Nitekim Said b. Cübeyr'in sözü bunu gösteriyordu. Bazıları bu akrabalığı Hz. Ali ve Fatıma çocuklarına özel kılmak istemişlerdir. Üçüncüsü: Alûsî'nin naklettiği gibi Abd b. Hamid'in Hasen'den rivayet ettiği üzere yakınlıkta sevgi, yani güzel amellerle Allah'a yakınlık hususunda sevgi demektir ki "kurbâ" nesep, soy yakınlığı değil, "kurbet" yani Allah'a yakınlık mânâsınadır.[1] Ve bu mânâ hem daha geneldir, hem de âyetin öncesine ve sonrasına daha da uygundur. Çünkü buyuruluyor ki وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً **Her kim bir hasene, güzel bir amel kazanırsa** نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا **biz ona onun hakkında daha fazla güzellik veririz,** daha güzel sevap veririz ve o sebeple hem o iyiliğin güzelliği artmış olur, hem de daha güzelini yapmak yeteneği ihsan edilir. إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ **Çünkü Allah Gafur'dur, bağışlayıcıdır,** günahları örter. شَكُورٌ **Şekûr'dur,** güzel amellere, güzel sevap ve mükafat ile karşılıkta bulunur. İyiliklerin ecrini zayi etmez. أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا **Yoksa Allah'a karşı bir yalan uydurdu mu diyorlar?** Bu Kur'ân'ı yalan uydurup Allah'a isnad ile iftira etti, diye iftira mı ediyorlar? فَإِنْ يَشَإِ اللّٰهُ يَخْتِمْ عَلٰى قَلْبِكَ **Allah dilerse senin de kalbini mühürler.** Yani Kur'ân'a, uydurma yalan diyenler, sana yalan isnad edenler kalpleri mühürlenmiş, hakkı duyacak yetenekleri kalmamış kimselerdir. Yüce Allah dilerse senin kalbinin üzerini de mühürleyiverir, vahyini, lütfunu kesiverir. Şu halde sen onların dediklerine keder etme de Allah'ın lütfuna şükret. وَيَمْحُ اللّٰهُ الْبَاطِلَ **Hem Allah bâtılı mahveder** وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ **de kelimeleri ile hakkı yerine getirir, gerçekleştirir.** Onun için günden güne o yalan diyenlerin batıl sözleri mahvolur da senin hak olan peygamberliğin gerçekleşir ve pekişir ve Kur'ân'ın vaadleri yerine gelir. Kur'ân yalan olsaydı Allah onu gerçekleştirmez çok sürmeden mahvederdi. إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ **Şüphesiz O bütün kalplerin içini-dışını bilir.** Senin kalbindekini de bilir. Onların kalplerindekini de. Bununla birlikte وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ ***"O, kullarının tevbesini kabul edendir."*** Bundan dolayı o günahkârlar da hemen tevbe edip o günahlardan vazgeçmelidirler.

وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ **Ve bu ikisinde,** yani göklerde ve yerde **yaymış olduğu debelenen canlı (da Allah'ın kudretinin delillerindendir.)** Bu âyetin ilk okunuşta anlaşılan mânâsına göre göklerde de canlılar vardır. Mücahid de aynı kanaate varmıştır. Diğer bazıları ise göklerdeki "Dâbbe"den maksat havada uçuşan

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXV, 32.

canlıların olduğu kanaatine varmışlarsa da böyle bir te'vile gerek yoktur. وَهُوَ عَلٰى جَمْعِهِمْ اِذَا يَشَٓاءُ **Bunları böyle yaratıp yayan o Allah, dileyince hepsini toplayıvermeye de** قَدٖيرٌ **kadîr, tamamıyla kadirdir.** Onun için haşir ve neşir (herkesin dirilip mahşere geleceği kıyamet) gününde tereddüde yer yoktur.

وَمَٓا اَصَابَكُمْ
مِنْ مُصٖيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ اَيْدٖيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثٖيرٍ ﴿٣٠﴾ وَمَٓا اَنْتُمْ
بِمُعْجِزٖينَ فِي الْاَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصٖيرٍ
﴿٣١﴾ وَمِنْ اٰيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ﴿٣٢﴾ اِنْ يَشَاْ
يُسْكِنِ الرّٖيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِهٖ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ
صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣٣﴾ اَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثٖيرٍ
﴿٣٤﴾ وَيَعْلَمَ الَّذٖينَ يُجَادِلُونَ فٖٓي اٰيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ مَحٖيصٍ ﴿٣٥﴾
فَمَٓا اُوتٖيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ
وَاَبْقٰى لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٣٦﴾ وَالَّذٖينَ يَجْتَنِبُونَ
كَبَٓائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَاِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ ﴿٣٧﴾
وَالَّذٖينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذٖينَ اِذَٓا اَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ

يَنْتَصِرُونَ ﴿٣٩﴾ وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ
فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٤٠﴾ وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ
ظُلْمِهِ فَاُولٰٓئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤١﴾ اِنَّمَا السَّبِيلُ
عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ
عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٤٢﴾ وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ اِنَّ ذٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿٤٣﴾

Meâl-i Şerifi

30- Başınıza gelen herhangi bir musibet kendi ellerinizle kazandıklarınız yüzündendir. Bununla beraber Allah yine de çoğunu affeder.

31- Siz yeryüzünde (O'nu) aciz bırakamazsınız. Sizin Allah'tan başka bir dostunuz ve yardımcınız da yoktur.

32- Denizlerde yüce dağlar gibi gemilerin yürümesi de O'nun kudretinin delillerindendir.

33- Eğer O dilerse rüzgarı durdurur da yelkenle giden gemiler denizin üzerinde duruverirler. Şüphesiz ki bunda sabırlı olan ve çok şükreden kimseler için nice ibretler vardır.

34- Yahut da Allah kazandıkları günahlar yüzünden onları helâk eder ve birçoğunu da bağışlar.

35- Âyetlerimiz hakkında mücadele edenler bilsinler ki kendileri için kaçacak bir yer yoktur.

36- Size verilen herhangi bir şey sadece dünya hayatının geçici bir menfaatidir. Allah katında bulunanlar ise iman edip sadece Rablerine güvenen kimseler için daha hayırlı ve daha kalıcıdır.

37- O iman edenler, büyük günahlardan ve hayasızlıktan kaçınırlar. Onlar öfkelendikleri zaman da kusurları bağışlarlar.

38- Onlar, Rablerinin davetini kabul ederler ve namazı dosdoğru kılarlar. Onların işleri de kendi aralarında bir istişare iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan onlar Allah yolunda harcarlar.

39- Onlar, bir zulüm ve saldırıya uğradıkları zaman birbirleriyle

yardımlaşırlar.

40- Bir kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür, ama kim affeder, bağışlarsa onun mükafatı Allah'a aittir. Şüphesiz ki Allah, zalimleri sevmez.

41- Zulme uğradıktan sonra hakkını alan kimseye gelince, işte onların aleyhinde ceza vermek için herhangi bir yol yoktur.

42- Yol ancak insanlara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler aleyhinedir. İşte onlar için acı bir azap vardır.

43- Her kim de sabreder ve kusuru bağışlarsa, işte bu elbette azmedilecek işlerdendir.

وَمَٓا اَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ اَيْدِيكُمْ **Başınıza ne musibet geldiyse kendi ellerinizin kazanması sebebiyledir.** Bu hitap ve sesleniş günahkârlaradır. Çünkü sabır ile sevaba veya yüksek derecelere ulaştırılmak gibi diğer birtakım sebeplerle günahkâr olmayanların başlarına gelen musibetler de yok değildir. وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ *"Andolsun sizi biraz korku, biraz açlık biraz da mallardan, canlardan ve mahsullerden yana eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenlere müjdele."* (Bakara, 2/155) وَيَعْفُوا عَنْ كَث۪يرٍ **Halbuki birçoğundan affediyor** da dünyada hesaba çekmiyor. Çünkü وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ *"Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden hesaba çekecek olsaydı yer üstünde hiçbir canlı mahluk bırakmazdı."* (Nahl, 16/61) وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِز۪ينَ فِي الْاَرْضِ **Ve siz yeryüzünde Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz.** Yani siz ne olsanız bu yeryüzündesiniz ve her ne yaparsanız ne kuvvetler kazansanız başınıza gelmesi takdir edilmiş olan musibetlerden yakanızı kurtaramazsınız. وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ **Ve sizin için Allah'tan başka ne direkt olarak kurtaracak bir velî, bir koruyucu vardır, ne de yardımı edip onu savuşturacak bir yardımcı.** Onun için Allah'a sığınıp O'nun emirlerine, kanunlarına göre görev yapmaktan başka şekilde korunmanın çaresi yoktur. وَمِنْ اٰيَاتِهِ **Ve O'nun âyetlerindendir** الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ **denizde akan dağlar gibi gemiler,** sizin de yeryüzünde haliniz o gemidekilerin hali gibidir. **Allah** اِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرّ۪يحَ **dilerse o rüzgarı** yani o gemileri hareket ettiren, hareket sağlayan gücü **durduruverir,** فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِه۪ **o zaman o gemiler denizin sırtı üstünde durakalırlar.** اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ **şüphe yok ki bunda,** gemilerin denizin sırtı üzerinde duraklamasında لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ **çok sabırlı, çok şükreden her kimse için birçok âyetler vardır** ki insanların acizliğini ve gerçekte Allah'tan başka ne bir velî, ne de bir yardımcı olmadığını ispat eder. Fakat sabrı olmayanlar bu gemilere binip de bu olayları müşahade ve üzerinde düşünmeye çalışamazlar, şükrü olmayanlar da bu

gözlem ve tefekkür nimetinin değerini bilip de neticelerini ortaya çıkaramazlar onun için demişlerdir ki imanın yarısı sabır, yarısı şükürdür.

أَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا **Yahut da içindekilerin kazandıkları günahları sebebiyle** veya mallarıyla birlikte **o gemileri telef eder,** rüzgarı durdurmaz fakat şiddetli fırtına vererek batırır, parçalar. وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ **Bununla birlikte birçoğundan da affeder, bağışlar, batırmadan kurtarır.**

وَيَعْلَمَ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي اٰيَاتِنَا **Hem bunları bir de şunun için yapar ki âyetlerimiz hakkında mücadele edenler bilsin anlaşınlar** مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ **kendilerine kaçamak, kurtuluş yoktur.** Kurtuluş, ancak Allah'ın âyetlerini kabul ederek onların gösterdikleri çerçevede çalışmakladır. Ey Allah'ın âyetleri hakkında mücadele eden kâfirler فَمَا اُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ **bütün bunlardan anlaşılır ki şimdi size verilmiş bulunan şeyler her ne olursa olsun** فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **hep dünya hayatının geçici metaıdır, geçimidir.** وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰى **Allah yanındaki ise hem daha hayırlı hem daha kalıcıdır.** Hem şer karışığı olmaksızın katıksız hayır ve menfaattir, hem de devamlıdır, ebedidir. لِلَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ **Fakat o kimseler için ki iman etmişlerdir ve yalnız Rablerine tevekkül ederler.** Ancak O'na işlerini bırakırlar ve O'nun kudretine, vaadlerine ve tehditlerine güvenerek emri dairesinde görevlerini yaparlar ve her vesile ile rızasını ararlar. Hz. Ali'den rivayet olunur ki Hz. Ebu Bekir malının hepsini tasadduk etmiş, birtakım kimseler onu kınamışlardır. Bu âyet o sebeple nazil oldu.(1) İman ve güven, gerek bir kişinin ve gerek bir topluluğunun ruhunda dinin, başarının temeli olan iki temel özelliktir. Bu iki özelliğin bazı dışa vuran görüntülerini açıklayan aşağıdaki özellikler de bir millet için ne güzel düsturlardır. وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ **Ve onlar ki günahın "Kebâir"ine ve "Fevâhiş"e uzak dururlar.**

KEBÂİR: Üzerine tehdit gerçekleşen veya haddi (şer'î cezayı) gerektiren yahut açıkça yasaklanmış olan günahlar.

FEVÂHİŞ de onların içinde özellikle çirkinliği açık ve aşırı olan günahlardır. وَاِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ **Ne zaman da gazaplanırlarsa onlar bağışlarlar.** Suçu onlar örterler, kusuru bağışlarlar. Burada «هم» "onlar" zamiri "kasr" (ancak, sadece, yalnız) anlamı ifade eder. Bu "kasr"ın da yönü, sebebi şudur: Gazab (kızgınlık) halinde kusur ve günah bağışlayabilmek gayet nadir olan yüksek bir ahlaktır. Bu sebeple şöyle denilmiş oluyor ki, işte kızgınlık ha-

(1) Alûsî, a.g.e., XIII, 45.

linde kusur örtmek, kızgınlığı yutmak gibi büyük özellik ancak onlara yakışır ve onlar ona lâyıktırlar. وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ *"Öfkelerini yutanlar, insanlar(ın kusurlarını)dan af ile, geçenlerdir."* (Âl-i İmran, 3/134) övgüsüne layıktırlar.

وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ **Ve onlar ki Rableri için davete uymakta** وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ **ve namazı dürüst kılmaktadırlar.** Allah iman ve itaat için Peygamber tarafından yapılan davete Ashab-ı Kiram'ın bey'atları ve uymaları gibi bey'at ve dinin direği olan namazı kılmakla cemaat ve toplumu sağlam tutanların وَأَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْ **İşleri de aralarında Şûrâ'dır.** İşleri, buyrukları zorbalıkla değil, aralarında danışıkla, görüşlerine başvurma iledir. Kendi işlerine kendileri sahiptir, başkalarının elinde esir değil, aralarında dayanışmasız, toplumsuz, darmadağınık ayrı da değil, toplanıp sözü bir etmesini bilirler. Birbirlerinin görüşlerine başvurmalarının şekli de görüş ileri sürmek yeteneği olan, toplumun görüşlerini temsil edebilecek ictihad sahibi "hall ü akd" erbabının (meseleleri düşünüp çözüme bağlayacak kimselerin) toplanıp müzakere etmesiyledir. Resulullah (s.a.v.) وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ *"İş hususunda onlarla müşavere et."* (Âl-i İmran, 3/159) âyetinin mânâsı uyarınca, savaşla ilgili meselelerde müşavere ederdi. Ondan sonra da ashab gerek onda gerek hükümlere dair meselelerde müşavere ettiler. Hz. Peygamber'in vefatı üzerine halife seçimi, ehli riddetle (dinden dönenlerle) savaş, dedenin mirastan pay alması, şarap içenlere vurulacak "had cezasının" sayısı ve Irak'ta fetholunan arazilerin ahkamı vs. gibi meseleler hep bu kabildendir. Şüphe yok ki hükümlere dair müşavere, hakkında kesinlik ifade eden bir nass bilinmeyip az çok ictihada elverişli olan veya tatbikatı çalışmaya bağlı hususlardadır. Şûra müzakereleri (görüşmeleri) icmâ meselelerinin aslını teşkil eder. İslâm tarihinde ve fıkıh usulünde (metodoloji) malesef bu "Şûrâ" düsturu sahabe devrinden sonra Kur'ân'ın verdiği bu önem ile uyumlu bir biçimde geliştirilememiştir. Şûrâ aslında "Fütyâ" gibi "büşra" ölçüsünde masdar olup "teşavür" yani birbirinin görüşünü almak demektir. Kelimenin aslı arıdan bal almak mânâsı ile ilgilidir. "Zû şûrâ" (Şûra sahibi) mânâsına da gelir. Nitekim bu mânâ ile şûra heyetine de denilir. وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ **Ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan infak da ederler.** Belli ki bu infak şûrâ ile verilen kararın yerine getirilmesi için gereken masrafı temin mânâsını anlatmaktadır. O münasebetle bu da gereğine göre şûrâ ile halledilmesi gerekir. Şu âyet de bunu hissettirir: وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ **Ve onlar ki kendilerine "bağy" isabet ettiği,** yani haklarına saldırı olduğu **zaman** هُمْ يَنْتَصِرُونَ **yine kendileri yardımlaşır, öclerini alırlar.** Haklarını savunur, haksızlığa boyun eğmez, zilletten hoşlanmaz, azgınlık ve

saldırıda bulunanın cezasını verirler, aşırı gitmeyerek adaletle öclerini alırlar. Bunun için başka bir milletin himayesine sığınmazlar, kendi toplum ve milletlerinin bağımsızlığı, izzet ve yardımı, birliği ile zalim ve azgının hakkından gelirler. Görülüyor ki burada bağy هم "onlar" zamiri ile çoğula gönderilmiştir. Bu ise bağyin herkesle ilgili olduğunu ifade eder. Bundan dolayı bazıları bunu yalnız dışardan gelen saldırıya özel zannetmişler de bir müşrik bir müslümana saldırdığı takdirde intikamını alanın övgüsüyle tefsir etmişlerdir. Fakat gerek Allah hakkı olsun, gerek kul hakkı olsun mutlak hakkın korunması Allah hakkı, yani Hukuk-i amme (kamu hakkı)den olduğu ve dolayısıyla her mümin kişinin haklarının toplumun taahhüdü altında bulunması açısından ona karşı saldırı âmmenin (toplumun) hakkına saldırı demek olduğundan gerek dıştan ve gerek içten genel ve özel olarak yapılan saldırının savuşturulması ve cezanın verilmesi toplumun görevi yani en azından farz-ı kifayedir. İçten olanlarda mahkemelerin adaletini temin, dıştan olanda da siyasi tedbirlerle bu yardımın yapılması ve yapılabilmesi bir milletin yüksekliğini ve yaşama hakkını gösteren en yüce faziletlerdendir. Onun için diğer tefsir bilginleri demişlerdir ki: كُلُّ بَاغٍ بَغَى فَحَمْدُ الْمُنْتَصِرِ مِنْهُ "İleri giden her azgına karşı öc alma övülmüştür." İbnü Cerir et-Taberî tefsirinde der ki: "Bu ikinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü Cenab-ı Allah, bir mânâyı tahsis buyurmamış, azgınlık edenden hakkı ile öcünü alan her galibi övmüştür. Buna karşı birisi şöyle diyebilir: İntikamda övülecek ne var? Denilir ki zalime hak ettiği ve layık olduğu cezayı vermekte onu hak yoluna doğrultmak, bunda ise en büyük övgü vardır."(1)

Kısacası bu sıfat yukarda وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ *"Bana aranızda adalet yapmam emrolundu."* (Şûra, 42/15) diye beyan buyurulan adalet emrinin tatbiki açısından son derece önemli olan yüksek bir ahlakın, kuvvetli bir toplumsal ruhun ortaya çıkmasını ifade etmektedir ki bunu karşıtı olan وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ *"Onlar gazablandıkları zaman bağışlarlar."* (Şûra, 42/37) nitelemesi ile birlikte düşünmek, gerek kasırların (yalnız, ancak, sadece ifadelerinin) mânâsını düşünmek ve gerek önemini takdir etmek için daha faydalı olur. Yani **af** da ederler, intikam da alırlar. Fakat her ikisini de kendi bağımsızlıklarıyla yaparlar, ne bağışlamalarında ne intikamlarında başka bir millet ve cemaatin etkisine mahkum olmazlar. Böyle galibiyet ve intikamın niçin ve nasıl meşru olduğu ve güzel görüldüğüne gelince وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا **kötülüğün cezası da aynı dengi bir kötülüktür.** Bu düstur (prensip) Fıkıh'ta Ukubât (cezalar) ahkamına büyük

(1) et-Taberî, a.g.e., XXV, 23-24.

bir temel olan ve genel olarak ceza kanunlarına esas alınması gereken genel bir kanundur. Yani azgınlık zulümdür, kötülüktür, kötülüğe meydan vermeyip ceza vermek de güzel bir iştir. Fakat bunun güzel olması iki şarta bağlıdır. Birincisi: Suça, ceza olabilmesi için onun gibi bir "seyyie" (kötülük) yani suçlunun hoşuna gitmeyecek bir fiil olmalıdır. Yoksa o bir ceza değil, cürüm ve zulme teşvik olur, yerine düşmeyen güzellik ise çirkin olur. İkincisi; ceza suçun dengi ve ona eşit olmalıdır, yoksa adalet olmaz. Bu mânâ adalet kelimesinin kavramında da dahildir. Onun için azgınlığa karşı öc alınırken haddini aşıp da tecavüz etmemelidir. فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ **Her kim de affedip ıslah ederse,** kendine kötülük eden kimsenin suçunu affedip onunla arasındaki düşmanlık halini düzeltirse فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ **Onun da ecri Allah'a aittir.** Allah'ın nezdindedir. Yani Allah onu çok büyük ecir ihsan eder. Burada مَنْ عَفَا *"Kim bağışlarsa"* diye bağışlamanın tekil kipi ile getirilmesi bunun kamu hakkı olan meselelerde değil, şahsî haklarda cereyan edeceğine dair bir uyarı gibidir. اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ **Muhakkak ki o (Allah), zulmedenleri sevmez.** Yani gerek doğrudan doğruya zulmedenlerin, gerekse cezada ileri gitmek suretiyle zulmedenlerin hiçbirini sevmez. Cezada misil ve eşitliğe uyma zor olan meselelerde zulüm ihtimali fazla olacağı için cezalandırmaya gücü yettiği halde bağışlayarak ıslah yapan kimselere Allah büyük sevap verir. وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ **Zulüm olunduktan sonra öcünü alan kimseler var ya, elbette** فَاُولٰٓئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ **öyleler üzerine yol yoktur.** Bağışlama daha uygun olmakla birlikte bağışlamayıp da misli ile aynen karşılık veren kimselere karış ceza için bir yol yoktur. اِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ **O yol ancak zulmedenlere,** doğrudan doğruya zulmeden veya karşılık vermede ileri giden, cezada haddi aşanlara وَيَبْغُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ **ve yeryüzünde haksızlıkla azgınlık edenlere,** tekebbür ve tecebbür yapanlara (kibirlenip azgınlık edenlere)dır. اُولٰٓئِكَ **İşte onlar,** öyle haksız yere zulüm ve azgınlık ile nitelenenler لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ **için de elemli bir azap vardır.** وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ **Ve elbette sabredip örten kimseye** (gelince, onun yaptığı şey var ya), اِنَّ ذٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ **şüphesiz ki o azmolunacak işlerdendir.** Buradaki bağışlama yukarıda zikrolunan bağışlama; sabır da ıslahtır yani düzeltmektir. Buna sabır denmesi bağışlama ve mağfiretin sabra bağlı ve bunun azim ve karar sahibi olan büyük kimselerin şanından bulunduğunu ve dolayısıyla bağışlama ve kusurları örtmenin acizlerden değil, gücü yetenlerden olmak şartı ile övülmeye değer olduğunu anlatır.

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِ وَتَرَى الظَّالِمِينَ
لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ اِلٰى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤٤﴾ وَتَرٰيهُمْ
يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ
اٰمَنُوا اِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ وَاَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
اَلَا اِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ ﴿٤٥﴾ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ اَوْلِيَاءَ
يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤٦﴾
اِسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَكُمْ مِنْ
مَلْجَاٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ ﴿٤٧﴾ فَاِنْ اَعْرَضُوا فَمَا اَرْسَلْنَاكَ
عَلَيْهِمْ حَفِيظًا اِنْ عَلَيْكَ اِلَّا الْبَلَاغُ وَاِنَّا اِذَا اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا
رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ فَاِنَّ الْاِنْسَانَ
كَفُورٌ ﴿٤٨﴾ لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ
لِمَنْ يَشَاءُ اِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ ﴿٤٩﴾ اَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا
وَاِنَاثًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا اِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾ وَمَا كَانَ
لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَائِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ

بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾ وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا
مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا
نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ
مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٢﴾ صِرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي
الْأَرْضِ أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ ﴿٥٣﴾

Meâl-i Şerifi

44- Allah kimi saptırırsa artık bundan sonra onun için hiçbir dost yoktur. Sen, azabı gördüklerinde zalimlerin: "Acaba dönecek bir yol var mıdır?" dediklerini görürsün.

45- Sen, onların aşağılıktan dolayı başları öne eğilmiş, göz ucuyla gizli gizli etrafa bakarlarken ateşe sunulduklarını görürsün, iman edenler de: "Gerçekten zarara uğrayanlar hem kendilerine hem de ailelerine kıyamet günü yazık etmiş olan kimselerdir." diyeceklerdir. İyi bilin ki zalimler devamlı bir azap içerisindedirler.

46- Onların Allah'tan başka kendilerine yardım edecek hiçbir dostları yoktur. Allah kimi saptırırsa, artık onun için çıkar bir yol yoktur.

47- Allah tarafından, geri çevrilemeyecek kıyamet günü gelmeden önce, Rabbinizin davetine uyun, çünkü o gün, sizin için sığınacak bir yer yoktur ve siz inkâr da edemezsiniz.

48- Ey Muhammed! Eğer onlar yüz çevirirlerse bilsinler ki, biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik. Sana düşen sadece tebliğdir. Gerçekten biz insana tarafımızdan bir rahmet tattırırsak ona sevinir, ama elleriyle yaptıkları yüzünden kendilerine bir kötülük isabet ederse, o zaman görürsün ki insan çok nankördür.

49- Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnız Allah'a aittir. O dilediğini yaratır, dilediğine kız çocuk, dilediğine de erkek çocuk bahşeder.

50- Yahut Allah onları erkek ve kız olmak üzere çift verir, dilediğini de kısır yapar. Şüphesiz ki O her şeyi bilir. O'nun her şeye gücü yeter.

51- Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından

konuşur. Yahut da bir elçi gönderir de izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz ki O çok yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir.

52- İşte biz böylece sana da emrimizden Kur'ân'ı vahyettik. Yoksa sen kitap nedir? İman nedir? bilmiyordun. Fakat biz onu bir nur kıldık. Onunla kullarımızdan dilediğimizi doğru yola iletiyoruz. Şüphesiz ki sen de insanları doğru bir yola götürüyorsun.

53- Göklerde ve yerde bulunanların sahibi olan Allah'ın yoluna götürüyorsun. İyi bilin ki bütün işler sonunda yalnız Allah'a dönecektir.

اِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ **Çünkü O, her şeyi bilir ve O'nun her şeye gücü yeter.** Onun için her ne yaparsa hikmet ile (yerli yerinde) isteyerek, bile bile yapar ve her ne isterse yapar. وَ **Bununla birlikte** مَا كَانَ لِبَشَرٍ **hiçbir beşer için mümkün değildir ki** اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ **Allah ona -şu üç şekilden- başka türlü söz söylesin.** اِلَّا وَحْيًا **Ancak vahy halinde,** doğrudan doğruya vahyederek, gayet hızlı ve gizli bir işaret halinde anlatarak ve birden bire kalbe bırakıp ilham suretiyle ki sözün sırf ruhanî olarak vasıtasız içe doğması ve alınmasıdır. Şiddet ve zayıflık ile çeşitli mertebelerde gelebilir. Hem peygamberlere hem de Hz. Musa'nın annesine olduğu gibi diğer insanlara dahi gerek yakaza (uyanıklık) halinde ve gerek uykuda olur. Gıyabdan da olur, rü'yet (görme) halinde de nitekim İsra gecesi Resulullah'a öyle olmuştu, onun için bunun karşılığında buyuruluyor ki: اَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ **Veya perde arkasından** söylemekle ki bazı cisimlerde ve kulaklarda kelam, söz yaratıp işittirir de, işiten kimin söylediğini görmez. Nitekim Hz. Musa'ya böyle olmuştu. Bu doğrudan doğruya kalbe değil, kulaktaki işitme gücüne söylenmiş olduğundan perde arkasından olmuş oluyor. Resulullah (s.a.v.); اَحْيَانًا يَاْتِينِى مِثْلَ صَلْصَلَةِ الْجَرَسِ "Bazan bana çan sesi gibi gelir."[1] dediği kısmın da bu kabilden sayılması gerekir. اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا **Veya bir resul yani tebliğ aracı bir melek gönderip,** mübelliğ (tebliğci) olduğunu tanıttırıp da فَيُوحِىَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَاءُ **izniyle, başarılı kılması ve yardımı ile dilediğini vahyettirmek suretiyle** ki peygamberlere çoğu zamanlarda vaki olan böyle vahyetmedir. مَا يَشَاءُ *"dilediğini"* buyurulmasından da anlaşılacağı üzere vahyetme ile meleğin vahyi gerek kalbe doğdurulma ve gerek sesle veya sessiz söz ile olabileceği gibi meleğin gelişi dahi cismanî bir biçimde şekillenip şekillenmemekten daha geneldir ve daha geniştir. Meleğin kuvvet ve mertebesinin de ayrıca özel bir önemi vardır. Mesela Cebrail ile olan vahyin ifade ettiği zorunlu bilgi hepsinden yüksek olur. Sonra peygamberler vasıtasıyla diğer insanlara olan tebliğler ve tel-

(1) Buhârî, Bedü'l-vahy, 2, Bedü'l-halk, 6; Müslim, Fezail, 87; Tirmizî, Menakib, 7; Nesaî, İftitah, 37; Muvatta, Kur'ân, 7; Ahmed b. Hanbel, VI, 158, 163, 257.

kinler de bu kısma dahildir, resul göndermektir. Bu kısımda Resul tebliğe vasıta olurken aynı zamanda gönderen ile kendilerine gönderilenler arasında bir şahit demek olması bakımından bu çeşit vahyin, bilgi ifade etmesinde diğerlerinden fazla bir pekiştiricilik var demektir. Peygamberlere çoğunlukla bu şekilde vahiy gelmesi de bundan olsa gerektir. Vahiy hakkında yukarılarda bazı sözler geçmişti. Bu âyet, mümkün olan bütün çeşitlerini özetlediği için, vahiy kelimesinin sözlükteki mânâsına bir daha göz atalım: Alûsî'nin kaydettiği üzere İmam Ebu Abdullah Teymî el-Isbahânî demiştir ki: "Vahyin aslı anlatmaktır. Kendisiyle bir şey anlatılabilen, mesela ilham, işaret yazı hep birer vahiydir."(1) Ragıb da Müfredat'ında der ki: Vahyin aslı hızlı işarettir.(2) Vahiy, sürati de kapsadığı için أمْرٌ وَحِيٌ denilir. Çok çabuk emir demektir, bu bazen işaret, simge ve sözle dokundurma yollu konuşmakla olur. Bazen kelime ve cümle olmaksızın ses ile de olur. Nitekim فَاَوْحٰى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا *"Onlara 'sabah akşam tesbihte bulunun' diye işaret etti."* (Meryem, 19/11) âyeti o mânâya yorumlanmıştır. Remiz denilmiştir, itibar denilmiş, yazı denilmiştir. وَاِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِهِمْ *"Şeytanlar sizinle mücadele etmeleri için kendi dostlarına mutlaka telkinlerde bulunurlar."* (En'am, 6/121), يُوحِى بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا *"Onlardan kimi kimine, aldatmak için yaldızla birtakım söz telkin eder."* (En'am, 6/112) âyetinde bu çeşitler üzere مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ *"O sinsi şeytanın şerrinden."* (Nâs, 114/4) ifadesi ile işaret olunan "vesvese" tarzındadır. Bir de özellikle Allah Teâlâ'nın peygamber ve velilerine verilen ilâhî kelimeye وحى "vahy" denilir, bu da وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ ... اِلَّا وَحْيًا *"Hiçbir beşer için mümkün değildir ki Allah ona başka suretle kelam söylesin, ancak vahiy ile..."* (Şûra, 42/51) âyetiyle beyan buyurulduğu üzere birkaç türlüdür. Ya müşahede olunan bir elçi ile olur ki zatı görülür, kelamı işitilir, Cebrail (a.s.)'in belirli bir suretle peygambere tebliği gibi, veya görülmeksizin kelamını işitmekle olur. Musa (a.s.)'nın Allah'ın kelamını işitmesi gibi. Yahut da kalbe doğdurulmak suretiyle olur. Resulullah (s.a.v.)'ın اِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِى رُوعِى "Ruhu'l-Kudüs, kalbime üfledi."(3) buyurduğu gibi, veya ilham ile olur. وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰٓى *"Musa'nın anasına 'onu emzir' diye vahyettik."* (Kasas, 28/7) gibi veya teshir (emre âmade kılma) ile olur. ... وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ *"Rabbin bal arısına, dağlardan, ağaçlardan ve çardaklardan evler edin, sonra meyvelerin herbirinden ye de... diye ilham etti."* (Nahl, 16/68) âyetinde olduğu gibi, veya rüyada olur. Nitekim Resulullah buyurmuştur ki اِنْقَطَعَ الْوَحْىُ وَبَقِيَتِ الْمُبَشِّرَاتُ رُؤْيَا الْمُؤْمِنِ "Vahiy

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXV, 56.
(2) Ragıb el-İsfehanî, a.g.e., 515.
(3) Aclûnî, Keşfü'l-hafa, I, 268 (707); el-Hindî, Kenzü'l-Ummal, IV, 9290, 9312.

kesildi, mübeşşirat (müjdeleyen ilhamlar) kaldı, o da müminin rüyasıdır."(1) İlham, teshir, rüya bu üçüne اِلاَّ وَحْيًا *"ancak vahiy halinde"* ifadesi işaret ediyor. Sözü işitmeye اَوْ مِنْ وَرَاۤءِ حِجَابٍ *"Yahut perde arkasından"* sözü delalet ediyor. Cebrail'in tebliğine de اَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً *"Yahut da tebliğ vasıtası melek gönderip"* ifadesi işaret ediyor.

Lügate göre vahiy, sülasi (üç harfli) fiilden gelir ise de, Kur'ân'da hep "if'al" ölçüsünde (dört harfli) gelmiştir. İf'al babından "iyha" kelimesi, sülasisi (üç harflisi) gibi vahyetmek, vahiy vermek mânâsına gelmekle birlikte müteaddî (geçişli) olarak vahyettirmek göndermek mânâsına dahi gelir. Burada vahyin çeşitlerini birbirinden ayırmak için doğrudan doğruya olan öncekine "vahiy", elçi aracılığı ile olan üçüncüye "iyha" denilmiştir. Kısacası yüce Allah hiçbir peygambere, ne Musa'ya ne de diğerlerine bu üç çeşitten başka bir şekilde kelam söylememiştir ve hiçbir insanoğluna başka türlü söylemez. İnsanın insanla konuşması gibi karşı karşıya ve apaçık belirli bir şekilde konuşmaz. اِنَّهُ عَلِيٌّ **Çünkü O çok ulu, çok yücedir.** Onun için insanoğlu O'nun yüksekliğine yetişip de kadîm (ezelî) olan kelamını olduğu gibi almaya dayanamaz. Fakat حَكِيمٌ **hüküm ve hikmet sahibidir.** Onun için hikmetine göre "vahiy" veya "iyha" ile söyler. Bu âyetin tefsirinde Şeyh Abdulvehhab Şa'ranî'nin kayda değer bazı ifadeleri vardır; Alûsî, bunları şöyle nakleder: "Şunu bil ki, Hakk'ın kelamını işitmekten men eden (buna engel olan) ancak insanlıktır. Kul ondan (insanlık seviyesinden) yükseldiği zaman ona yüce Allah vücudsuz ruhlara söylediği gibi söyler. İnsanlığa "Beşer" denilmesi de ruhun derecesine ermekten alıkoyan işlere bulaşması dolayısıyladır. Eremeyince de yüce Allah ona eşyada söyler ve onlarda tecelli eder. Peygamberler gibi ona erenler ise öyle değildir. Onun için onların dışındakilere Hak Teâlâ perde olan vücutları içinde tecelli eyler. Eğer yüce Allah'ın kuluna hidayeti (yol göstermesi) olmasa idi onun Rabbi olduğunu tanıyamazdı. Şunu da bil ki yüce Allah'ın kendisinin başkasına söylemesine yahut kendisinin başkasına işittirmesine insan gerçekten dayanamaz, o halde kuluna işittirmek üzere seslendiği zaman onun bütün güçlerinin olması gerekir.(2) Çünkü münacat sırasında yüce Allah onun bütün kuvvetleri olmaksızın hâdisin (sonradan olan ezeli olmayan) bir varlığın Kelam-ı kadimi (ezelî kelamı) işitmeye güç yetirebilmesi mümkün değildir. Onun için Musa

---

(1) Buhârî, Tabir, 5; Müslim, Salat, 207, 208; Ebu Davud, Salat, 143; Tirmizî, Rüya, 2; Nesaî, Tatbik, 90, 62; İbn Mâce, Rüya, 1; Muvatta, Rüya, 3; Dârimî, Salat, 77, Rüya, 3; Ahmed b. Hanbel, I, 219; III, 267; V, 454; VI, 129, 381.

(2) لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاللّٰهِ وَمَا تَوْفِيقِى اِلاَّ بِاللّٰهِ

(a.s.) düştü, bayıldı, çünkü o makama layık olan tecelliyi kabul edecek yeteneği yoktu. Fakat Peygamberimiz (s.a.v.) sebat etti. Hakk'ın kuluna kulağı, gözü ve bütün kuvveti olduğu o muhabbet derecesi dağda bulunmadığı için "Cebel" (dağ) dahi hitabı işitmeye dayanamadı da hurdahaş oluverdi. Şunu da bil ki yüce Allah'ın yaratıklarla konuşması ebediyyen devam etmektedir. Şu kadar ki insanlardan kimisi onun hadîs (konuşma) olduğunu bilir, Hz. Ömer (r.a.) ve ona varis olan evliya gibi, kimisi de onu tanımaz da bana şöyle zuhur etti der durur ve onun kendisine Hak Teâlâ'nın bir sözü olduğunu bilemez."[1]

Şeyhimiz der ki: Hz. Ömer mutlak olarak duyanlardan idi ki Allah Teâlâ onlara her şeyde söyler, fakat söylemenin lakabları vardır: Eğer onunla yüce Allah'a cevap veriyorlarsa ona "Hadis" denir ve eğer birbirlerine cevap veriyorlarsa buna "muhadese", "muhavere" (karşılıklı konuşma) denilir ve eğer yüce Allah'ın sözünü dinliyorlarsa o kendileri hakkında "Hadis" değil, bir "hitab" veya "kelam"dır. Teheccüd namazını kılanlar hakkında إِنَّهُمْ اهلُ الْمُسَامَرَةِ Onlar müsamere[2] ehlidir, diye bir rivayet etmiştir. Demek oldu ki vahiy, yüce Allah'ın özel kullarının kalplerine "hadis" tarzında vermiş olduğudur ki ondan onlar için herhangi bir durum hakkında bilgi meydana gelir. Eğer böyle olmazsa ne vahiy ne hitap olmaz. Çünkü insanların katındaki zorunlu bilgiler gibi bazı insanlar kalplerinde bir işe dair bir bilgi duyabilirler ve bu sahih bir bilgidir. Fakat hitapdan doğmuş bir bilgi değildir. Sözümüz ise vahiy denilen ilâhî hitap hakkındadır. Çünkü yüce Allah vahyin bu çeşidini kendisine gelen kimsenin bir bilgi elde edebileceği bir kelam yapmıştır. Şunu da bilmeli ki evliyanın kalplerine ilham vahyinden inebilen ancak meleklere mahsus ruhlardan uzanan bazı ince sırlardır, yoksa bizzat melekler değildir. Çünkü melek peygamberlerden başkasına asla vahiy ile inmez ve kesinlikle ilâhî bir emir ile emretmez. Çünkü şeriat tebliğ edilmiş yerine oturmuş, yalnız mübeşşirat (birtakım müjdeler) vahyi kalmıştır ki bu, vahyin en genelidir. Yüce Allah'tan kula olur, vasıtasız da olur vasıta ile de olur, vasıta peygamberliğe aittir. Vasıtalı vahiyde meleğin aracılık etmesi kaçınılmaz, gerekli olur. Fakat melek vahiy indirme halinde görünmez. Halbuki peygamberlerde öyle değildir. Çünkü onlar meleği söylerken görürler. Velî ise meleği ancak vahiy indirme halinin dışında müşahede edebilir ve görebilirler. Kelamını işitirse göremez, görürse melek söylemez. Demek ki arifler kendilerinden önce geçmiş olan peygamberlik payelerine eremezler, bununla birlikte haklarında "mübaşşirat" bakidir. Ancak onda da

(1) Alûsî, a.g.e., XXV, 62.

(1) Müsamere: Gece sohbeti demektir. (Müellif)

insanlar bir değil, birbirlerinden farklı farklıdır. Kimisi vasıta beşaretinden ileri geçemez, kimisi de yükselir. Fertler gibi onlar için vasıtaların yükselmesi ile mübeşşirat vardır. Bununla birlikte peygamberlik yine yoktur. Onun için ahkâmda inkâr olunurlar. Çünkü Hakk'ın kendilerine tanıtımlarından gördükleri ile dış dünyada başlı başına bir şeriat imiş gibi amel etmeleri bakımından peygamberlere benzemek isterler. Fakat o bir şeriat değil, onu beyandır. Dolayısıyla kesilmiş olan vahiy ancak teşri' (hukukî düzenlemeler getiren) vahiydir. Sünnette mücmel olan şeylerin tarifine gelince, bu ümmet için o bakidir ki insanları davet ettikleri konularda basiret üzere bulunsunlar, çünkü o ilâhî bir haberdir. Yüce Allah'ın ilham eylediği kuluna görünmeyen bir melek aracılığı ile ihbardır, haber vermedir. İlham ancak hayır hususunda olur. فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا *"Sonra da ona kötülüğü ilham etti."* (Şems, 91/8) âyetinde kötülüğün ilhamı, sakınılması mânâsınadır. İlhamın en mükemmeli şeriata uymak ve ilâhî kitaplara bakmak ve onun sınırları içinde durmak ve emirlerini tutmak hususlarının ilham olunmasıdır, ta ki tabiatın pası silinsin de onda âlemin suretleri nakşolunsun, kazınsın. Fakat مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ *"Perde gerisinden"* ifadesi kalbe değil, kulağa verilen ilâhî hitaptır ki verilen kimse onu kavrar da işittirenin gayesinin ne olduğunu anlar. Bu bazen tecelli biçiminde hasıl olur da o şekilde ona hitap eder. Halbuki o bizzat perdenin kendisidir. Fakat o hitaptan delalet ettiği bilgi anlaşılır ve bilinir ki o bir "hicabdır", konuşan onun gerisindedir. أَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً *"Veya bir resul, yani tebliğ aracı bir melek gönderir."* âyetine gelince: Bu da meleğe indirilen veya insan olan peygamber ile bize getirilen. İkisi de yüce Allah'ın kelamını okuyanlar gibi özellikle naklettikleri zamandır, yoksa kendi nefislerinde bulduklari bir bilgiyi nakil ve açıklarlarsa o ilâhî kelam değildir. Velilerden kimisi her insana özel olan vahiy ve vahiy verme halinde yüce Allah'tan terceme verir. Bunda söylenen veya yazılan harflerin biçimleri, terceme edenin; o biçimlerin ruhu ise Allah'ın kelamı olur. Bazı kere de veli: "Kalbim bana Rabbimden şöyle konuştu." der ki özel biçimde demek ister. Bunları öğren ve iyi düşün.

Şa'ranî (k.s.) bu son hatırlatma ile "Peygamberlerden başkasının ilhamı umum için bilgi sebeplerinden değildir." diye akaid ve usulde bilginler arasında bilinen esasa uyarı yapmış oluyor. Şundan da gaflet edilmemek gerekiyor ki vahiy sırf sübjektif olan mücerred bir duygu (vicdan) olayı olarak da kalmıyor, haktan haber alan bir deneme, nefsin ötesinde meydana gelen, duyuran bir ilm-i yakîn ve hatta ayn-ı yakîn olma özelliği taşıyor. Bunda göze, kulağa, kalbe ait üç özellik vardır. İhtimal ki عسق "ayn sîn kâf" buna işarettir. Bu şekilde sûrenin

başında كَذٰلِكَ يُوحٖى اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكَ *"İşte vahiy veriyor sana, senden öncekilere de."* (Şûra, 42/3) buyurulduğu gibi burada da buyuruluyor ki: وَكَذٰلِكَ **Ve işte böyle,** bu zikrolunan üç çeşit vahiy ile veya sûrenin başında geçtiği üzere önceki peygamberlere vahyedildiği gibi bu üç tarz ile اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ اَمْرِنَا **Sana emrimizden bir ruh vahyettik.** Yani ilim, irade prensibi gibi bir manevî hayat prensibi olan Kur'ân'ı vahyettik, diğer bir mânâ ile ruh-u emîn olan Cebrail'i vahiy ile gönderdik. Yoksa مَا كُنْتَ تَدْرٖى مَا الْكِتَابُ وَلَا الْاٖيمَانُ **Sen, ne kitap nedir bilirdin, ne de iman.** Kitap sahibi olmak şöyle dursun, kitabın nasıl bir şey olduğunu bile bilmezdin ve sırf kendi dirayetinle iman etmenin gerekliliğini, rükünlerini ve şartlarını kitapta olduğu gibi bilemezdin. Çünkü imanın şartları arasında yalnız akıl yeterli olmayıp vahiy ile alınması gerekli olan noktalar vardır. Hatta şeriat gelmeden Tevhid bilinse de imanın vacip oluşu yani mükellef tutulma ve görev, aklın değil, şeriatın gereğine tabi olduğundan vahiysiz bilinemezdi. Kitabın ne olduğunu bilmeyen bir kimsenin diğer bir şeriat ile ibadeti olabilirse de bilgisi ve taklitsiz kesin bilgisi olamaz.

وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ اِلَّٓا اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ *"Onların içinde ümmîler de var ki Kitab'ı bilemezler. Bildikleri bir sürü kuruntu ve yalandan başkası değildir. Onlar başka değil yalnız zanda kalmış bulunuyorlar."* (Bakara, 2/78) ifadesince bir zan ve taklidden ibaret olur. وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا **Fakat biz onu, -o sana vahy ettiğimiz ruhu- bir nur kıldık.** Bir nur ki نَهْدٖى بِهٖ مَنْ نَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِنَا **onunla kullarımızdan dilediğimiz kimselere doğru yolu göstereceğiz, onları murada erdireceğiz.** وَاِنَّكَ لَتَهْدٖٓى اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ **Ve emin ol ki sen herhalde bir doğru yola kılavuzluk ediyorsun.** صِرَاطِ اللّٰهِ **Yani Allah'ın yoluna,** eğri ve dolambaçlı yollara değil, doğrudan doğruya Allah'tan gelen ve Allah'a götüren yola. Bu yolun, bu gayenin şanındaki büyüklüğü tescil ve her murada ermek için istiklal ve istikametinin yönünü anlatmak ve onu görmenin gerekliliğini pekiştirme noktasında son söz olarak şu vasıf getirilmiştir: الَّذٖى **O Allah ki** لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ **Göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nundur.** Her yönü ile O'nundur, O'nun mülküdür. Bütün tasarruf hakkı O'nun, hüküm O'nundur. On'un için her ne istenecekse O'ndan istenilmesi ve O'nun iradesi, şeriatı ve kanunu dairesinde istenilmesi en doğru yoldur. Bazı şeylerin O'ndan beride bazı kimselerin, kişilerin veya toplumların emir ve iradeleri altında olmasına gelince, اَلَٓا اِلَى اللّٰهِ تَصٖيرُ الْاُمُورُ **iyi bil ki bütün işler döne dolaşa nihayet yalnız Allah'a varır.** O geçici tasarruflar ortadan kalkar ve bütün hüküm Allah'a ait olur. Onun için başka yola giden, başkalarına tapanlar sonunda şaşkın ve perişan olurlar. Allah yolunu tutanlar ise sonunda her murada erer, bağışlanmaya ve yüce Allah'ın

hoşnutluğuna kavuşurlar.

Şûra Sûresi burada son buldu. 30 Receb 1354. Şimdi aynı ruhu Zuhruf Sûresi takip edecektir. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِمَّنْ هَدَيْتَ اِلٰى صِرَاطِكَ الْمُسْتَقِيمِ *"Allah'ım! Bizi doğru yoluna ulaştırdığın kimselerden kıl."*

Zuhruf Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 89

Zuhruf Sûresi Mekkî'dir.
Ayetleri : Seksen dokuz
Kelimeleri : Sekiz yüz otuz üç
Harfleri : Üçbin dörtyüzdür.
Fasılası : ن ، ل ، م harfleridir.

Zuhraf yaldızlı zînet (süs) ve özellikle altın ve gümüş demektir. وَلَوْلَا اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ * وَلِبُيُوتِهِمْ اَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِؤُنَ * وَزُخْرُفًا *"Ve eğer insanlar hep (inkâra sapacak) bir ümmet olacak olmasaydı biz o Rahmân'ı inkar eden kimselerin herhalde evlerine gümüşten tavanlar ve üzerlerine çıkacakları merdivenler yapardık. Evlerinin kapılarını ve üzerine yaslandıkları koltuklarını da gümüşten yapardık. Hem de onları altın zinetlere gark ederdik."* (Zuhruf 43/33,34) âyetleri dolayısı ile bu sûreye bu isim verilmiştir.

Bu sûrenin Şûrâ Sûresi'nin sonunu izleyerek başladığı açıktır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿٢﴾ اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا

لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَۚ ﴿٣﴾ وَاِنَّهُ ف۪ٓي اُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيٌّ حَك۪يمٌ ﴿٤﴾

اَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا اَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِف۪ينَ ﴿٥﴾

وَكَمْ اَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِي الْاَوَّل۪ينَ ﴿٦﴾ وَمَا يَأْت۪يهِمْ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّا كَانُوا

بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٧﴾ فَاَهْلَكْنَٓا اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضٰى

مَثَلُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٨﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ

لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَز۪يزُ الْعَل۪يمُۙ ﴿٩﴾ اَلَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ

مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ ف۪يهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَۚ ﴿١٠﴾ وَالَّذ۪ي

نَزَّلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً بِقَدَرٍۚ فَاَنْشَرْنَا بِه۪ بَلْدَةً مَيْتًاۚ كَذٰلِكَ

تُخْرَجُونَ ﴿١١﴾ وَالَّذ۪ي خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ

الْفُلْكِ وَالْاَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَۙ ﴿١٢﴾ لِتَسْتَوُ۫ا عَلٰى ظُهُورِه۪ ثُمَّ تَذْكُرُوا

نِعْمَةَ رَبِّكُمْ اِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذ۪ي سَخَّرَ لَنَا

هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ﴿١٣﴾ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ ﴿١٤﴾

وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾

Meâl-i Şerifi

1- Hâ, mîm.

2,3- Apaçık kitaba andolsun ki biz onu iyice anlayasınız diye Arapça bir Kur'an yaptık.

4- Gerçekten o bizim nezdimizde bulunan ana kitapta mevcut yüce ve hikmet dolu bir kitaptır.

5- Siz haddi aşan bir kavim oldunuz diye Kur'an'ı size göndermekten vaz mı geçelim?

6- Biz öncekilere de nice peygamberler göndermiştik.

7- Onlar kendilerine gelen her peygamberle mutlaka alay ediyorlardı.

8- Biz onlardan daha kuvvetli olanları helâk ettik. Kur'an'da öncekilerin örneği de geçmiştir.

9- Eğer sen onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan elbette: "Onları çok güçlü ve herşeyi bilen Allah yarattı." derler.

10- O, yeryüzünü sizin için bir beşik yaptı ve doğru gidesiniz diye orada sizin için yollar meydana getirdi.

11- Allah gökten belli bir ölçüye göre su indirdi. Biz onunla ölü bir memlekete yeniden hayat verdik. İşte siz de kabirlerinizden böyle diriltilip çıkarılacaksınız.

12- Allah bütün çiftleri yaratmıştır. Sizin için bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir.

13- Siz onların sırtına binip üzerlerine yerleştiğiniz zaman, Rabbinizin nimetini anarak şöyle diyesiniz: "Bunları bizim hizmetimize veren Allah'ı tenzih ve tesbih ederiz. Yoksa bizim bunlara gücümüz yetmezdi."

14- "Gerçekten biz Rabbimize döneceğiz."

15- Buna rağmen insanlar, Allah'ın kullarından bir kısmını O'nun bir parçası saydılar. Gerçekten de insan apaçık bir nankördür.

وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ **O apaçık kitap hakkı için.** حٰمٓ "Hâ-mîm"de yemin mânâsı bulunduğuna göre «واو» (vav) atıf vavı olmadığına göre yemin içindir, o açık kitap, Allah yolunu apaçık gösterir bir nur olan o parlak kitap, yani Kur'an. Kur'ân'ın şanını beyan ederken yine Kur'ân'a "beyan" vasfı ile yemin edilmesi onun ken-

dini tanıttırmak için başka delile muhtaç olmayıp bizzat "beyyin" (açıklayıcı) olan bir nur olduğunu ifade içindir. Aynı zamanda ona yemin edilmesi hakkına lazım emrini gerektirdiğinden meâlde bu lazım mânâyı gösterdik. أُمِّ الْكِتَابِ **Kitabın aslı, ana kitap,** yani Levh-i mahfuz yahut onun da aslı olan Allah'ın ilmi, لَعَلِيٌّ **herhalde çok yüksek,** indirilmiş olan kitapların hepsinden yüksek, حَكِيمٌ **çok hikmetli veya çok hakim veya çok muhkem (sağlam).** اَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا **ya şimdi sizden o zikri yana mı atacağız?** اِنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ **Müsrif bir kavim olduğunuz için?** Yani inkârda, haksızlıkta ısrarlı, cinayette iler gitmeyi âdet etmiş müşrikler olduğunuz için Peygamber'e bir zararınız do-kunur diye çekinip de size nasihat ve ihtarda bulunmaktan, bir hatırlatma olan o kitabı indirmekten vaz geçeceğiz, halinize bırakıvereceğiz mi zannediyorsunuz? وَكَمْ اَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِى الْاَوَّلِينَ **Oysa öncekilerde** yani sizden daha müsrif, daha sert olan önceki kavimler içinde **biz ne kadar Peygamberler gönderdik.** ... وَمَا يَأْتِيهِمْ *"Kendilerine (peygamber) geldiğinde..."* ifadesi, öncekilerin de israfını beyandır. Nihayet فَاَهْلَكْنَا اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا **gönderdik de öyle eğlenerek inkar ettikleri için netice olarak yumruğu onlardan,** yani o müsrif kavimden **daha güçlü olanları helak ettik.** Burada مِنْهُمْ "onlardan" zamiri, önceki geçenler yerine değil, muhatab olan kavim yerine kullanılmıştır. Onun için buna göre مِنْكُمْ "sizden" denilmesi gerekirdi. Fakat bunda Peygamber'e de bir işaret ihtimalinden dolayı "hitab"dan (ikinci şahıstan) "gıyab"a, (üçüncü şahısa) geçilerek ifade, iltifat biçiminde yalnız Peygamber'e yöneltilmiştir ve bu şekilde ona özel bir değer vermekle teselli yapılmıştır. Nasıl helak edildi denilirse وَمَضَى مَثَلُ الْاَوَّلِينَ **ve öncekilerin "mesel"i geçti.** Nasıl helak edildiklerine dair "mesel" haline gelmiş, akıllara hayret verecek kıssaları Kur'ân'da geçti. Yukarılarda zikrolundu, ey Muhammed! وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ ... لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ***"Onlara gökleri ve yeri kim yarattı? diye soracak olsan, elbette onları çok güçlü ve her şeyi bilen Allah yarattı derler."*** Yani Allah'ın yarattığını itiraf ederler, bu ise O'nun gücünü, ilmini ve daha zikrolunan diğer niteliklerini gerektirir. ... الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ***"O, sizin için yaptı..."*** Bu nitelemeler Yüce Allah tarafından açıklamadır. Böyle olduğuna karine olmak üzere "gıyab"dan (üçüncü tekil şahıs) "tekellüm"e (birinci çoğul şahsa) geçilerek şöyle buyuruluyor: فَاَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا **Onunla ölü bir beldeye yeniden hayat verdik** وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ **ve işte siz de böyle çıkarılacaksınız.** Bir ruh olan bu Kur'an ile siz de yepyeni bir hayata çıkarılacaksınız. Veya kabirlerden çıkarılacaksınız. Bunu yapan güç ve kudret bunu da yapar. وَالَّذِى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا ***"Ve O, bütün çiftleri yarattı."*** Burada "ezvac" eşyanın çeşitleri ve sınıfları veya genel olarak birbirine karşılık olanlarla tefsir edilmiştir. Râzî'nin naklettiği üzere

bazı tahkikçi bilginler demişlerdir ki, Allah'tan başka ne varsa hep çifttir.[1] Yalnız Hak Teâlâ zıt ve misilden menezzeh olarak tektir. Şu da hatıra gelir ki, herşey, bir zihnî sureti, bir de dış dünya sureti olmak itibariyle çifttir. Yalnız yüce Allah zihnî suret ile sınırlanamaz. Onun kendisini bilmesi de özel biçimle değil, huzurîdir. O herşey değil "leyse kemislihi şey" (benzeri yok) olarak birdir. وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِى سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ***"Bunları bizim hizmetimize veren Allah'ı tesbih ederiz, yoksa bizim bunlara gücümüz yetmezdi" diyesiniz."*** Rivayet olunur ki, Resul-i Ekrem (s.a.v) ayağını üzengiye koyduğu zaman بِسْمِ اللّٰهِ *"Bismillah"* der, hayvanın üzerine doğrulduğunda اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰى كُلِّ حَالٍ. سُبْحَانَ الَّذِى سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَاِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ *"Her halükârda Allah'a hamd olsun. Tenzih ederim o Allah'ı ki, bunu bize müsahhar kılmış, yoksa biz bunu yanaştıramazdık ve her halde biz dönüp dolaşıp Rabbımıza varacağız."* (Zuhruf 43-14) der ve üç tekbir alır, üç de tehlil (La ilahe illallah).[2] Yine rivayet olunmuştur ki, Resulullah (s.a.v) yolculuğa çıkacağı zaman binitine bindiğinde üç tekbir alır, sonra سُبْحَانَ الَّذِى سَخَّرَ لَنَا هٰذَا *"Bunu bize musahhar kılanı tesbih ederim."* der sonra da şöyle dua ederdi: اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْئَلُكَ فِى سَفَرِى هٰذَا الْبِرَّ وَالتَّقْوٰى وَمِنَ الْعَمَلِ مَا تَرْضٰى اَللّٰهُمَّ هَوِّنْ عَلَيْنَا السَّفَرَ وَاطْوِعَنَّا بُعْدَ الْاَرْضِ اَللّٰهُمَّ اَنْتَ الصَّاحِبُ فِى السَّفَرِ وَالْخَلِيفَةُ عَلَى الْاَهْلِ اَللّٰهُمَّ اصْحَبْنَا فِى سَفَرِنَا وَاخْلُفْنَا فِى اَهْلِنَا *"Allah'ım! Ben bu yolculuğumda senden iyilik, takva ve hoşnut olacağın bir amel istiyorum. Allah'ım! Bu yolculuğu bize kolay kıl, yerin uzaklığını bize yakın kıl. Allah'ım! Yolculukta sahip, ailem hakkında vekil sensin. Allah'ım! Yolculuğumuzda bizimle beraber ol. Ailemiz içinde bizim vekilimiz ol."*[3] Sonra da ailesine döndüğü zaman اٰيِبُونَ تَائِبُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ *"Biz, Rabbimize tevbe ve hamd ederek dönüyoruz."* derdi.[4] وَاِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ **Ve herhalde biz Rabbımıza döneceğiz.** Bütün dönüşlerimiz, dönüp dolaşmamız O'na doğrudur, nihayet O'na varacağız. Bu âyet de mânâsı üzere İslâm'ın en büyük gayesini, en büyük ruhunu, en büyük tesellisini ifade eder. Bu, burada şu ince mânâya işaret ediyor ki bir binite binen bir kimse yolculuğun bir değişim olduğunu düşünmeli, ondan da asıl büyük yolculuğu Allah'a olan yürümeyi ve gidişi düşünmeli de o düşünceye göre hareket etmeli. Bundan çıkan sonuç ise binmenin sırf meşru bir iş için olmasıdır. وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا **Öyle iken tuttular da O'na kullarından bir parça isnad ettiler.** Bu âyet, yukarıdaki ... وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ ... لَيَقُولُنَّ *"Celalim hakkı için sor-*

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXVII, 198.

(2) Ebu Davud, Cihad, 72, 74; Tirmizî, Daavat, 46; Ahmed b. Hanbel, III, 144, 150.

(3) Ebu Davud, Cihad, 72; Tirmizî, Daavat, 41; Muvatta, İstizan, 34; Ahmed b. Hanbel, I, 256, 300; II, 401, 433; V, 83.

(4) Buharî, Umre, 12, Cihad, 133, 197, Meğazi, 29, Daavat, 53; Müslim, Hacc, 425, 428, 429; Ebu Davud, Cihad, 72, 158; Tirmizî, Hacc, 102, Daavat, 42, 46; Muvatta, Hacc, 243; Ahmed b. Hanbel, I, 256; II, 5, 10, 15, 21, 38, 63, 105, 144, 150; III, 187, 189; IV, 281, 289, 298, 300.

san onlara o gökleri ve yeri kim yarattı? Elbette diyecekler: Onları o güçlü ve herşeyi bilen yarattı." (Zuhruf, 43/9) âyeti ile ilgilidir. Allah'ın bütün göklerin ve yeryüzünün yaratıcısı olduğunu ikrar ve itiraf ederlerken çelişkiye bak ki bir de tutarlar Allah'a kullarından bir parça yaparlar. Burada birkaç mânâ vardır. Önce bu, "Hulûl"ü (Allah'ın kulların cesetlerine girdiğini) ibtaldir. Çünkü Hulûliyye Allah'ı kullarından bir cüz yapmış olur. İkincisi "veled" (çocuk) isnad edenleri kınamadır. Çünkü çocuk, babasının parçasından hasıl olduğu için onun parçasıdır. Üçüncüsü müşrikler her mabuda bir hisse vermekle Allah'a kullarının bütünü değil, yalnız bir parçasını tanımış, yalnız bir hisse vermiş oluyorlar. Diğer hisseler diğer taptıklarının sayılmış olur. إِنَّ الْاِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ **Çünkü insan apaçık çok nankördür,** çünkü inkar ve şirk nankörlüğün en açığıdır. Allah'ın hepsini yaratmış olduğu malum iken sonra dönüp yaratıcıyı yaratılmıştan veya yaratığı yaratıcıdan parça yapmak veya yaratıcının yaratığını tamamen kendinin saymayıp şirk koşmak apaçık küfür ve nankörlüktür.

أَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفٰيكُمْ بِالْبَنِينَ ﴿١٦﴾ وَإِذَا بُشِّرَ
أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمٰنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ
﴿١٧﴾ أَوَمَنْ يُنَشَّؤُا فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ ﴿١٨﴾
وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ اِنَاثًا اَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ
سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾ وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمٰنُ
مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٢٠﴾
اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ ﴿٢١﴾
بَلْ قَالُوا اِنَّا وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا عَلٰى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰى اٰثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾
وَكَذٰلِكَ مَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا

إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ ﴿٢٣﴾ قَالَ
أَوَلَوْ جِئْتُكُمْ بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ
بِهِ كَافِرُونَ ﴿٢٤﴾ فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

16- Yoksa O, yarattıklarından kendisine kızlar edindi de erkek çocukları size mi seçti?

17- Onlardan biri Rahman olan Allah'a isnad ettiği kız çocuğu ile müjdelendiği zaman yüzü simsiyah kesilir de öfkesinden yutkunur durur.

18- Yoksa onlar, süs ve zinet içerisinde yetiştirilip de mücadelede erkek gibi kendisini savunmaya açık olmayan kızları mı O'na isnad ediyorlar?

19- Onlar Rahman olan Allah'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar. Onlar meleklerin yaratılışını gördüler mi? Onların şahitlikleri yazılacak ve onlar sorguya çekileceklerdir.

20- Onlar: "Eğer Rahman olan, Allah dileseydi, biz o meleklere tapmazdık." dediler. Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar.

21- Yoksa biz kendilerine bundan önce bir kitap verdik de onlar, ona mı sarılıyorlar?

22- Hayır, onlar sadece: "Biz babalarımızı bu din üzerinde bulduk, biz de onların izinde gidiyoruz." dediler.

23- Ey Muhammed! Yine böyle biz senden önce de hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek, mutlaka oranın şımarık varlıklı kimseleri: "Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız." dediler.

24- Gönderilen uyarıcı; "Eğer size babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmişsem de mi bana uymazsınız?" deyince, onlar: "Gerçekten biz sizin tebliğ için gönderildiğiniz şeyi tanımıyoruz." dediler.

25- Biz de onlardan intikam aldık. Bak peygamberleri yalanlayanların sonu nasıl oldu!

أمّة **Ümmet,** arkasına düşülecek bir topluluk veya tarikat, millet demektir.

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ لِاَبِيهِ وَقَوْمِهِ اِنَّنِى بَرَٓاءٌ

مِمَّا تَعْبُدُونَ ﴿٢٦﴾ اِلَّا الَّذِى فَطَرَنِى فَاِنَّهُ سَيَهْدِينِ ﴿٢٧﴾

وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِى عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾ بَلْ مَتَّعْتُ

هٰٓؤُلَٓاءِ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ مُبِينٌ ﴿٢٩﴾ وَلَمَّا

جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ وَاِنَّا بِهِ كَافِرُونَ ﴿٣٠﴾ وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ

هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ﴿٣١﴾ اَهُمْ يَقْسِمُونَ

رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا

وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا

وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾ وَلَوْلَٓا اَنْ يَكُونَ النَّاسُ

اُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ

وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ﴿٣٣﴾ وَلِبُيُوتِهِمْ اَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا

يَتَّكِؤُنَ ﴿٣٤﴾ وَزُخْرُفًا وَاِنْ كُلُّ ذٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا

وَالْاٰخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٣٥﴾

Meâl-i Şerifi

26- Hani İbrahim babasına ve kavmine: "Gerçekten ben sizin taptığınız şeylerden uzağım.

27- Ben ancak beni yaratana taparım. Şüphesiz ki O, beni doğru yola iletecektir." dedi.

28- İbrahim, bu sözü, ardından gelecek olanlara devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı ki, onlar doğru yola dönsünler.

29- Doğrusu ben bunları da babalarını da kendilerine hak olan kitap ve gerçeği açıklayan bir peygamber gelinceye kadar faydalandırıp geçindirdim.

30- Kendilerine hak geldiği zaman onlar: "Bu bir büyüdür doğrusu biz onu tanımıyoruz." dediler.

31- Yine Onlar: "Bu Kur'an, şu iki şehirden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?" dediler.

32- Ey Muhammed! Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik. Birbirlerine işlerini gördürsünler diye biz onların bir kısmını diğerlerinden derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.

33- Eğer insanlar küfre sapan bir ümmet haline gelmeyecek olsalardı, biz O Rahman olan Allah'ı inkâr eden kimselerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerine çıkacakları merdivenler yapardık.

34- Onların evleri için gümüşten kapılar, üzerine yaslanacakları koltuklar yapardık.

35- Daha nice altın ziynetler verirdik. Çünkü bunların bizce hiçbir kıymeti yoktur. Bütün bunlar dünya hayatının geçici menfaatinden başka bir şey değildir. Ahiret ise Rabbin katında takva sahipleri içindir.

وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِى عَقِبِهِ **Ve Tevhid kelimesini İbrahim'in arkasında** yani neslinde **sürekli kalıcı bir kelime kıldı.** وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ *"İbrahim bunu oğullarına da tavsiye etti, Yakub da."* (Bakara, 2/132) Veya Allah o kelimeyi onun neslinde kararlı kıldı. Onun için onun çocukları arasında Allah'ı tevhid eden hiç eksik olmadı لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ **ki dönsünler**, yani sapıklığa, şirke düşenler tevhide bağlı olanların uyarısı ile o kelimeye dönsünler. بَلْ **Fakat dönmediler.** هٰؤُلَاءِ **Şunlar, Resulullah (s.a.v)'a çağdaş olanlar,** bunların arasında olan Kureyş وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ **ne olurdu bu Kur'an iki şehirden büyük bir adama indirilseydi dediler.**

KARYETEYN, Mekke ile Taif. Demek ki Kur'ân'ın güzelliğini hissediyorlar da onu Peygamber'e yakıştıramıyorlar, zavallılar büyüklüğü dünya malı, dünya makamı ile sanıyorlar. Mekke'de Velid b. Muğire, Taifte Urve b. Mes'ud es-Sakafî gibi, dünyaca zengin gördükleri kimseleri Peygamber'den büyük sayıyorlar da Kur'ân'ı da onlara layık görüyorlar. Yüce Allah da red ve azarlama ile buyuruyor ki ... أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ *"Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar?"* وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً **Bütün insanlar bir ümmet oluverecek olmasaydı,** yani insanları hep kâfir edecek derecede inkâra teşvik eylemek gerekmeseydi, لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ **Rahman'ı inkâr eden kimseler için herhalde yapardık,** لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ **evlerine gümüşten tavanlar** وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ **ve üzerlerinde çıkacakları miraçlar: asansörler** وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَابًا **ve odalarına kapılar,** hep gümüşten veya altından وَسُرُرًا **ve serirler,** kanepe, koltuk, sandalye, عَلَيْهَا يَتَّكِؤُنَ **ki üzerlerine kurulurlar.** وَزُخْرُفًا **Hem de zuhruf,** yani altın yaldızlı, nakışlar, ziynetler yapardık. وَإِنْ كُلُّ ذٰلِكَ **Bunlar ise gerçekte hiçbir şey değil,** لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا **ancak dünya hayatının aldatıcı metalarıdır, mallarıdır.** وَالْاٰخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ **Oysa Rabbının katında ahiret** hayat ve mutluluğu لِلْمُتَّقِينَ **müttakilere mahsustur.** Bir gün gelip Allah'a gidileceğini sayarak, inkâr ve günah işlemekten korunup faziletlerle donanmış, bezenmiş olanlarındır. Büyük, işte korunup da o ahireti kazanandır.

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ

نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ ﴿٣٦﴾ وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ

السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٧﴾ حَتّٰى إِذَا جَاءَنَا قَالَ

يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ ﴿٣٨﴾ وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ

الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٩﴾ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ

أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٠﴾ فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ

فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ ﴿٤١﴾ أَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِي وَعَدْنَاهُمْ فَإِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ

فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٤٣﴾ وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْئَلُونَ ﴿٤٤﴾ وَسْئَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ آلِهَةً يُعْبَدُونَ ﴿٤٥﴾

Meâl-i Şerifi

36- Her kim Rahman olan Allah'ın zikrinden yüz çevirirse biz ona bir şeytan musallat ederiz. Artık o şeytan onun yakın dostudur.

37- Şüphesiz ki bu şeytanlar onları yoldan çıkarırlar. Onlar da kendilerinin doğru yolda olduklarını sanırlar.

38- Nihayet kıyamet günü bize gelince, arkadaşına: "Keşke seninle benim aramda doğu ile batı arasındaki kadar bir uzaklık olsaydı. Sen ne kötü arkadaşmışsın!" der.

39- Onlara: "Bugün pişmanlık duymanız size hiçbir fayda sağlamayacaktır. Çünkü siz zulmettiniz. Şimdi de hepiniz azapta ortaksınız." denir.

40- Ey Muhammed! O halde sağırlara sen mi işittireceksin? Yahut körlere ve apaçık bir sapıklık içinde bulunanlara sen mi doğru yolu göstereceksin?

41- Eğer biz seni onlara azap gelmeden önce alıp götürsek bile onlardan intikam alırız.

42- Yahut da onlara vaad ettiğimiz azabı sana gösteririz. Çünkü bizim onlara azap etmeye gücümüz yeter.

43- Öyleyse sen, sana vahyedilen Kur'an'a sarıl. Şüphesiz ki sen doğru bir yol üzerindesin.

44- Doğrusu o Kur'an, senin için de, kavmin için de bir öğüttür ve siz ondan sorguya çekileceksiniz.

45- Ey Muhammed! Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize de sor, biz Rahman olan Allah'tan başka kendisine ibadet edilecek ilâhlar yapmış mıyız?

وَمَنْ يَعْشُ *"Kim körlük ederse"* AŞÂ, gözde bir çeşit zayıflık ve tavukkarası denilen görmemezlik, bir çeşit körlüktür. Fakat burada maksat öyle körlük edip de görmemezlikten gelmektir. ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ **Rahmân'ın zikri,** Kur'ân, yani her kim Kur'ân'dan göz yumup görmemezlik eder, onun irşadını dinlemezse ki Kureyş böyle yapmıştı. لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ *"Ne olur da şu Kur'ân (iki memleketten bir büyük adama) indirilseydi."* (Zuhruf, 43/31) demişlerdi.

وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا ... ***"Resullerimizden, senden önce gönderdiklerimize sor..."*** Bundan maksat peygamberlerin icmaı ile Tevhide delil getirmedir. Ki bununla hem o icma haber verilmiş, hem desteklenmesi için araştırılması emredilmiştir. Yani haberin olsun ki peygamberlerin hepsi Allah'tan başka ilah olmadığı hususunda sözbirliği içindedirler. Hiçbirisi müşrikliği, putperestliği kabul etmemiştir. İsterse ümmetlerinin mümin bilginlerinden, eserlerinden ve ruhlarından sor, veya ictihat ile inceleyip delil getir. İbnü Abbas'tan Ata şöyle rivayet etmiştir ki: Resulullah Mescid-i Aksa'ya götürüldüğü zaman yüce Allah bütün peygamberleri diriltti, Cebrail ezan okudu, kamet getirdi. Ya Muhammed, geç öne bunlara namaz kıldır dedi. Resulullah (s.a.v) namazı bitirdikten sonra Cebrail Ya Muhammed dedi, وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا ... *"Senden önce gönderdiklerimize sor, resullerimizden. Biz Rahmân'dan başka ibadet olunacak ilâhlar yapmış mıyız?"* (Zuhruf, 43/45) dedi. Resulullah (s.a.v.) da sormam, çünkü şüphe etmiyorum, buyurdu.[1]

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ
وَمَلَا۬ئِه۪ فَقَالَ اِنّ۪ي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٤٦﴾ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِاٰيَاتِنَٓا
اِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ ﴿٤٧﴾ وَمَا نُر۪يهِمْ مِنْ اٰيَةٍ اِلَّا هِيَ اَكْبَرُ مِنْ اُخْتِهَاۘ
وَاَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤٨﴾ وَقَالُوا يَٓا اَيُّهَ
السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَۚ اِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَمَّا

(1) Alûsî, a.g.e., XIII, 86.

كَشَفْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿٥٠﴾ وَنَادٰى فِرْعَوْنُ
فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ اَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهٰذِهِ الْاَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ
تَحْتِي اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٥١﴾ اَمْ اَنَا خَيْرٌ مِنْ هٰذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ
وَلَا يَكَادُ يُبِينُ ﴿٥٢﴾ فَلَوْلَا اُلْقِيَ عَلَيْهِ اَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ اَوْ جَاءَ
مَعَهُ الْمَلٰٓئِكَةُ مُقْتَرِنِينَ ﴿٥٣﴾ فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاَطَاعُوهُ
اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٤﴾ فَلَمَّا اٰسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ
فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٥٥﴾ فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْاٰخِرِينَ ﴿٥٦﴾

Meâl-i Şerifi

46- Andolsun ki, biz Musa'yı mucizelerimizle Firavun'a ve ileri gelen adamlarına gönderdik. Musa: "Ben gerçekten âlemlerin Rabbi olan Allah'ın peygamberiyim." dedi.

47- Musa onlara mucizelerimizi getirince onlar hemen bu mucizelere gülüverdiler.

48- Bizim onlara gösterdiğimiz her bir mucize diğerinden daha büyüktü. Belki doğru yola dönerler diye biz onları azapla yakaladık.

49- Onlar azâbı görünce: "Ey sihirbaz! Sende olan ahdi hürmetine bizim için Rabbine dua et. Biz gerçekten doğru yola gireceğiz." dediler.

50- Fakat azabı kendilerinden kaldırdığımız zaman hemen sözlerinden dönüverdiler.

51- Firavun kavmine seslenerek dedi ki: "Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı ve altımdan akıp giden şu ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz?

52- Yoksa ben, nerede ise meramını anlatamayan şu zavallıdan daha hayırlı değil miyim?

53- Eğer O'nun dediği doğru ise üzerine altın bilezikler atılmalı veya

kendisiyle beraber onu tasdik eden melekler gelmeli değil miydi?"

54- Firavun kavmini küçümsedi. Onlar da O'na itaat ettiler. Çünkü onlar fâsık bir kavimdi.

55- Nihayet bizi gazaplandırdıkları zaman onlardan intikam aldık. Hepsini suda boğduk.

56- Onları sonradan gelecekler için ibret ve örnek kıldık.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى ***"Biz Musa'yı âyetlerimizle... göndermiştik."*** Bu hikâyenin getirilmesinde konu ile iki yönden ilişki vardır. Kureyş, Peygamber'in dünya serveti olmadığından dolayı büyüklüğünü takdir etmedikleri gibi Firavun da Hz. Musa'ya karşı اَلَيْسَ لى مُلْكُ مِصْرَ *"Mısır mülkü benim (ve hep şu nehirler benim altımdan akıyor) değil mi?"* (Zuhruf, 43/51) diye öyle gururlanmıştı, bu şekilde bu hikâye Peygamber'i teselli ve destekleme; düşmanlarını ise uyarı makamındadır. Bir de وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا *"Senden önce gönderdiklerimize sor..."* (Zuhruf, 43/45) isteği üzerine, bir cevabı da kapsar. Buna göre asıl gaye, hikâyenin tekrarı değil, bu cevapların verilmesidir. Bununla birlikte hikâyenin bizzat kendisinde de diğer yerlerde bulunmayan ince mânâlar eksik değildir.

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا اِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾
وَقَالُوا ءَاٰلِهَتُنَا خَيْرٌ اَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ اِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ
خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا عَبْدٌ اَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا
لِبَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ ﴿٥٩﴾ وَلَوْ نَشَٓاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلٰٓئِكَةً فِى الْاَرْضِ
يَخْلُفُونَ ﴿٦٠﴾ وَاِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ
هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقٖيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ
اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبٖينٌ ﴿٦٢﴾ وَلَمَّا جَٓاءَ عٖيسٰى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ

قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ
وَأَطِيعُونِ ﴿٦٣﴾ إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَٰذَا
صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦٤﴾ فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ
لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ ﴿٦٥﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ
أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٦﴾ الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ
لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ ﴿٦٧﴾

Meâl-i Şerifi

57- Meryem oğlu İsâ bir misal olarak anlatılınca, senin kavmin hemen ondan bir delil bulduklarını sanarak bağrışmaya başladılar.

58- Onlar dediler ki: "Bizim ilâhlarımız mı daha hayırlıdır, yoksa İsâ mı?" Bu misâli sırf seninle tartışmak için ortaya attılar. Doğrusu onlar çok kavgacı bir topluluktur.

59- İsâ, ancak kendisine nimet verdiğimiz ve İsrailoğullarına örnek kıldığımız bir kuldur.

60- Eğer biz dileseydik, sizden yeryüzünde yerinize geçecek melekler yaratırdık.

61- Gerçekten o, (İsâ'nın yere inişi) kıyâmetin yaklaştığını gösteren bir bilgidir. Sakın kıyâmet hakkında şüpheye düşmeyip, bana uyun, bu doğru yoldur.

62- Sakın şeytan sizi doğru yoldan alıkoymasın. Gerçekten o sizin için apaçık bir düşmandır.

63- İsâ mucizelerle indiği zaman dedi ki: "Ben size hikmeti getirdim ve hakkında ihtilâfa düştüğünüz şeylerin bir kısmını size açıklamak için geldim. O halde Allah'tan korkun, ve bana itaat edin.

64- Gerçekten benim de Rabbim sizin de Rabbiniz Allah'tır. Öyle ise O'na kulluk edin. Bu doğru bir yoldur.

65- Fakat aralarından çıkan gruplar, İsâ hakkında ihtilâfa düştüler. Acı bir günün azâbından dolayı vay zulmedenlerin hâline!

66- Onlar kendileri farkına varmadan ansızın kıyâmetin başlarına gelmesini mi bekliyorlar?

67- O gün Allah'tan korkanlar hariç dost olanlar birbirlerine düşmandırlar.

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا **Meryemin oğlu bir mesel olarak ortaya atılınca,** yani وَاسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَٓا اَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ اٰلِهَةً يُعْبَدُونَ *"Senden önce gönderdiklerimize sor Resullerimizden! Biz Rahmân'dan başka ibadet olunacak ilahlar yapmış mıyız?"* (Zuhruf 43/45) buyurulmasına karşı, hristiyanların İsa'ya "ilah" ve "Allah'ın oğlu" dedikleri bir itiraz örneği olarak ileri sürüldüğü zaman اِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ **birdenbire kavmin,** yani Kureyş **ondan keyiflenerek hah hah diye haykırışıyorlardı.** وَقَالُٓوا ءَاٰلِهَتُنَا خَيْرٌ اَمْ هُوَ **Ya, bizim ilahlarımız mı daha hayırlı yoksa o mu? dediler.** Bunlar sûrenin başında geçtiği üzere, meleklere "Allah'ın kızları" diyorlar ve onları ilah kabul edip adlarına putlar dikerek ibadet ediyorlardı. Şimdi hristiyanların İsa'ya ilâh dedikleri söz konusu olunca keyiflenerek bir yaygara ile diyorlar ki: Bizim ilah deyip ibadet ettiğimiz melekler Meryem'in oğlundan daha hayırlı değil mi? O ilâh oluyor da bizimkiler niye olmasın. مَا ضَرَبُوهُ لَكَ اِلَّا جَدَلًا **Onu sana sırf bir tartışma olarak söylüyorlar,** o itirazın hak olduğuna kani olup da bir hakkı ortaya çıkarmak için tartışma yapıyorlar değil, güya seni susturacaklarmış gibi sırf münakaşa için onu ileri sürüyorlardı. بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ **Doğrusu onlar, çok husumetçi adamlardır.** Düşmanlıkta şiddetli, çekişmeye düşkün, tartışmada yetenekli kimseler. Onların itirazlarını ve hallerini böyle anlattıktan sonra gerçeğin beyanı ile meselenin çözümü ve cevabın verilmesi için buyuruluyor ki اِنْ هُوَ **o Meryem oğlu İsa gerçekte başka bir şey değildir,** ne ilahtır, ne de Allah'ın oğludur. اِلَّا عَبْدٌ **Ancak bir kul, katıksız bir kuldur.** اَنْعَمْنَا عَلَيْهِ **Ki biz ona nimet vermişiz,** peygamberlik ve risalet vermişiz. وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنٖٓي اِسْرَٓائٖيلَ **Ve onu İsrailoğulları için bir mesel kılmışızdır.** İsrailoğulları için alınacak bir örnek olmak üzere hayret verici bir delil, bir kudret delili ki dillerinde destan olmuştur. Yoksa dedikleri gibi ilah ve Allah'ın oğlu değil, وَلَوْ نَشَٓاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلٰٓئِكَةً **dilersek elbet sizlerden de melekler yapardık.** İsa'yı İsrailoğulları için mesel olarak yaratıp Meryem'den doğurttuğumuz gibi, sizlerden de melekler doğurtarak o sizin "Allah'ın kızları" dediğiniz melekler, evlatlarınız olur. فِي الْاَرْضِ يَخْلُفُونَ **Yeryüzünde size halef olurlar,** sizin yerinize geçerler veya halifelik yaparlardı. وَاِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ **Muhak-**

kak ki o saat için bir ilimdir de saatin (kıyametin) geleceğini, ölülerin dirilip ayağa kalkacağını bildiren bir delil bir alâmettir. Çünkü İsâ gerek ortaya çıkışı, gerek ölüleri diriltme mucizesi ve gerekse ölülerin ayağa kalkmasını haber vermesi itibarıyla kıyametin meydana geleceğine bir delil olduğu gibi, hadiste haber verildiğine göre, inmesi de Kıyametin alametlerindendir. فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا **Onun için sakın onda, yani Kıyamet'te şüphe etmeyin** وَاتَّبِعُونِ **de bana uyun.** Yani benim göstermiş olduğum doğru yola, şeriatime göre sade bana ibadet ve kulluk edin başka ilahlar peşinde gitmeyin. هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقٖيمٌ **İşte bu biricik doğru yoldur.** Ki onu tutan sapıklığa düşmez. وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ **Ve sakın sizi şeytan çelmesin.** Bu doğru yoldan, o hakkın peşinde gitmekten saptırmasın. اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبٖينٌ **Çünkü o size açık bir düşmandır.** Kendi gizli olsa da düşmanlığı açıktır. Çünkü sizi cennetten çıkardı, belalara soktu. Şimdi asıl söz konusu olan, İsa'nın ilâhlığı meselesinin açık olarak halline gelelim. İsa'nın hiçbir zaman öyle bir iddiada bulunmamış olduğunu göstermek için buyuruluyor ki: وَلَمَّا جَٓاءَ عٖيسٰى بِالْبَيِّنَاتِ **İsa o delillerle ve açık mucizelerle geldiği zaman** قَالَ **şöyle dedi:** قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ **Ben size hikmet ile, yani peygamberlik ve kitap ile geldim.** وَلِاُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذٖى تَخْتَلِفُونَ فٖيهِ **Hem de hakkında ihtilaf edip durduğunuz şeylerin bazısını beyan edeyim diye geldim.** فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُونِ **Onun için Allah'tan korkun ve bana itaat edin,** tebliğatımı dinleyin, tutun. Şöyle ki اِنَّ اللّٰهَ هُوَ رَبّٖى وَرَبُّكُمْ **Haberiniz olsun Allah benim Rabbim, sizin de Rabbiniz ancak O'dur.** فَاعْبُدُوهُ **Onun için hep O'na ibadet edin,** ancak O'nu ilah tanıyın. هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقٖيمٌ **İşte bu biricik doğru yoldur.** İşte İsa böyle dedi. Onun bütün tebliğatının, açıklamalarının özü budur. (Bakara ve Meryem Sûrelerine bkz.) فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ **Sonra hizibler, her biri bir gaye ile toplanan fırkalar, kendi aralarında ihtilaf çıkardılar.** Yahudiler başka söylediler, hristiyanlar da çeşitli fırkalara ayrıldılar. "İlâh, Allah'ın oğlu" laflarını da onlar çıkardılar. فَوَيْلٌ لِلَّذٖينَ ظَلَمُوا **Artık vay o zulmedenlere,** gerek aşırı gitmek, gerek tamamen geri durmak suretiyle haksızlık eden gruplara! مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ اَلٖيمٍ **Elemli bir günün azabından** ki kıyamet günüdür. هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ **Hepsi başka değil, yalnız saate bakıyorlar.** Gerek o gruplardan, gerek Kureyş'ten bütün o zalimler hep o azab saatinin gelmesine bakıyorlar. اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ **Ki farkında değillerken ansızın kendilerini bastırıverecek.** ... اَلْاَخِلَّٓاءُ *"Dostlar o gün bir birine düşmandır."*

يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ

وَلَا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٦٨﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٦٩﴾

اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ اَنْتُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾ يُطَافُ عَلَيْهِمْ

بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَاَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْاَنْفُسُ

وَتَلَذُّ الْاَعْيُنُ وَاَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٧١﴾ وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي

اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾ لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا

تَاْكُلُونَ ﴿٧٣﴾ اِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يُفَتَّرُ

عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٥﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا هُمُ

الظَّالِمِينَ ﴿٧٦﴾ وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ اِنَّكُمْ

مَاكِثُونَ ﴿٧٧﴾ لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٨﴾

اَمْ اَبْرَمُوا اَمْرًا فَاِنَّا مُبْرِمُونَ ﴿٧٩﴾ اَمْ يَحْسَبُونَ اَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ

وَنَجْوٰيهُمْ بَلٰى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ﴿٨٠﴾ قُلْ اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ

فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدِينَ ﴿٨١﴾ سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ رَبِّ

الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾ فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا

يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٨٣﴾ وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ اِلٰهٌ وَفِي

الْاَرْضِ اِلٰهٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٨٤﴾ وَتَبَارَكَ الَّذِي لَهُ

مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَاِلَيْهِ
تُرْجَعُونَ ﴿٨٥﴾ وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ اِلَّا
مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾ وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ
اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٨٧﴾ وَقِيلِهِ يَا رَبِّ اِنَّ هٰؤُلَٓاءِ قَوْمٌ
لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾ فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

Meâl-i Şerifi

68-69- Allah, takva sahiplerine şöyle nida eder: "Ey âyetlerimize imân edip müslüman olan kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur ve siz üzülmeyeceksiniz.

70- Siz ve eşleriniz cennete girin. Orada ağırlanıp sevindirileceksiniz."

71- Onların etrafında yiyecek ve içecekler altın tepsiler ve kadehlerle dolaştırılır. Orada canların çektiği ve gözlerin hoşlandığı herşey vardır. Siz orada ebedi olarak kalacaksınız.

72- İşte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur.

73- Orada sizin için bol bol meyveler vardır. Onlardan yersiniz.

74- Şüphesiz ki suçlular, cehennem azâbında ebedi olarak kalacaklardır.

75- Onların azâbı hafifletilmez ve onlar azab içersinde ümitsizdirler.

76- Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendileri zâlimler oldular.

77- Onlar cehennem bekçisine: "Ey Mâlik! Rabbin artık bizi öldürsün." diye seslenirler. Mâlik de: "Siz böylece kalacaksınız." der.

78- Andolsun ki biz size hakkı getirdik. Fakat sizin çoğunuz haktan hoşlanmıyorsunuz.

79- Yoksa onlar hakka karşı gelmek için bir iş mi kararlaştırdılar? Biz de onları cezalandırmak için kararlıyız.

80- Yoksa onlar bizim sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır, işitiriz ve yanlarında bulunan elçi meleklerimiz de her yaptıklarını yazıyorlar.

81- Ey Muhammed! de ki: "Eğer Rahman olan Allah'ın bir çocuğu olsaydı, ona ibâdet edenlerin birincisi ben olurdum."

82- Göklerin ve yerin Rabbi, arşın Rabbi onların nitelendirdikleri şeyden münezzehtir, yücedir.

83- Şimdi sen bırak onları, tehdit edildikleri günlerine kavuşuncaya kadar batıla dalsınlar oynasınlar.

84- Gökteki ilâh da yerdeki ilâh da O'dur. O hüküm ve hikmet sahibidir herşeyi bilir.

85- Göklerin, yerin ve her ikisi arasındakilerin hükümranlığı kendisine ait olan Allah'ın şanı yücedir. Kıyâmet saatinin bilgisi de yalnız onun yanındadır. Siz sadece O'na döndürüleceksiniz.

86- Onların Allah'ı bırakıp da tapdıkları putlar şefaat hakkına sahip değillerdir. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler şefâat edebilir.

87- Eğer sen onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette: "Allah" derler. O halde nasıl haktan çevriliyorlar?

88- Peygamberin sözü şu olmuştur: "Ey Rabbim! Bunlar gerçekten imân etmeyen bir kavimdir."

89- Ey Muhammed! Şimdilik sen onlara aldırma ve: "Size selâm olsun." de. Onlar yakında bilecekler!

... يَا عِبَادِ ***"Ey kullarım! Bugün size korku yoktur..."*** Allah için sevişen, o müstesna müttakilere o günkü ilahi seslenişi anlatmaktır ki bu seslenişin latifliğine doyulmaz. Yüce Allah bizleri de bu kullarından eyleye. تُحْبَرُونَ Bu âyet hakkında üç mânâ gösterirler!

1- Eseri yüzlerinizde ortaya çıkacak biçimde sevindirilip neşelendirileceksiniz.

2- Güzel biçim mânâsına "Hıbr"dan: süslenip ziynetleneceksiniz.

3- Güzel vasıflarla vasıflamakta abartma mânâsına "habr"den, son derece ikram olunacaksınız. يُطَافُ عَلَيْهِمْ ***"Onların etrafında dolaşılır."*** Cennete girdikten sonraki neşelerinden bir nebzeyi anlatmaktır. Onun için girdiklerinde kendileri müşahede halinde bulunacaklarından burası عَلَيْكُمْ "üzerinize" diye kendilerine hitab edilmeyip, عَلَيْهِمْ onların üzerlerine diye gıyab (üçüncü şahıs) ile dünyadakilere anlatılmaktadır. Yani o emir üzerine girecekler, girdiklerinde etraflarında dolaşılacak, cennet hizmetçileri tarafından üzerlerine dönüp dolaşılacak. بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ **Altın safhalar, tepsiler, tabaklar.** Ebu Hayyan nakleder ki Kisaî şöyle demiştir: Kas'aların (kabların) en büyüğü "cefne"dir[1] sonra

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 4.

"Kas'a" gelir on kişiye yetişir. Sonra "sahfe" beş kişilik, sonra "Mekile" iki, üç kişilik. وَاَكْوَابٍ **Ve küplerle.** Küp dilimiz de ki mânâsından farklıdır. Kulpu ve emziği olmayan ibrik diye tarif edildiğine göre sürahi ve desti demek olur. وَفِيهَا **Hem onda,** o cennette مَا تَشْتَهِيهِ الْاَنْفُسُ **nefislerin hoşlanacağı** وَتَلَذُّ الْاَعْيُنُ **ve gözlerin lezzetleneceği herşey var.** وَاَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ **Ve siz orada ebedi kalacaksınız.** Görülüyor ki arada gıyaba (üçüncü şahıs) bir iltifat (yönelme) yapıldıktan sonra yine hitaba (ikinci şahıs) geçilmiştir. وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِى **Ve işte bu o cennettir ki siz buna yaptığınız ameller sebebiyle varis kılındınız.**

İşte Allah için sevişip korunan müttakilere böyle denecek. Nitekim A'raf Sûresi'nde de وَنُودُوا اَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"Onlara işte yapmakta devam ettiğiniz sayesinde mirasçı edildiğiniz cennet budur diye nida edilecektir."* (A'raf, 7/43) buyurulmuştu. ("Miras" deyimi için oraya bkz.) لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ **Sizin için orada çok meyveler, yemişler var**, amellerin semeresi olarak Allah Teâlâ'nın ihsanı ile kat kat fazlalaştırılmış olan lezzetli meyveler var, مِنْهَا تَاْكُلُونَ **onlardan yiyeceksiniz.** Meyve, açlık için değil, zevk ve lezzet için yendiği için Cennet'te yalnız meyve yeneceği anlatılmıştır.

اِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِى عَذَابِ جَهَنَّمَ ***"Mücrimler şüphesiz cehennem azabındadır."*** Bununla da mücrimlerin hali anlatılıyor ki âyette geçen "mücrim"lerden maksat, iman ve İslamı olmayanlardır. يَا مَالِكُ **Ey Mâlik;** mâlik, cehennem muhafızının ismidir. لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ **Rabbin aleyhimizde hüküm buyuruversin,** yani işimiz, bitiriversin diye bağırışmaktadırlar ki öldürüversin de bizi bu azabdan kurtarıversin demektir. Buna karşı قَالَ اِنَّكُمْ مَاكِثُونَ **buyurmuştur ki her halde siz duracaksınız,** kalacaksınız, size ölümle vesaire ile kurtuluş yok. İbnü Abbas'tan rivayet edilmiştir ki, bu cevap da bin sene sonra verilir, bazılarından yüz, İbnü Ömer Hazretlerinden de kırk diye rivayet olunmuştur, ki üçü de kinaye yoluyla çokluk ifade etse gerektir. لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ **Andolsun ki biz size Hakk'ı gönderdik.** وَلٰكِنَّ اَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ **Fakat sizin çoğunuz hakkı sevmeyenlersiniz.** Önceki اَلْحَقّ ahd için, yani Peygamberle gönderilen Hak dini, Tevhid ve Kur'ân, ikincisi "cins" içindir. Çoğunluğun hoşlanmadığı mutlak olarak hak'tır. Gönderilen malum hakka göre hepsi de hoşlanmayan kimselerdir. اَمْ اَبْرَمُوا اَمْرًا ***"Yoksa işi sıkı mı büktüler?"*** Bu âyet mücrimlerin ahiretteki hallerini anlatmaktan, Kureyş mücrimlerinin, dünyadaki hallerine intikaldir. Mukatil'den nakledildiğine göre bu âyet, Mekke müşriklerinin Daru'n-nedve'de Resulullah'a bir suikast tertibi kararlaştırmaları sebebiyle nazil olmuştur.

İBRAM, bir ipi katlayıp sağlam bükmektir. Bu mânâdan her ne şekilde

olursa olsun, bir şeyi sağlamlaştırmak mânâsına da kullanılır. Mübrem muhkem, sağlam demektir. Yani o tartışmacı hasım kavim yalnız Hakk'tan hoşlanmamakla kalmayıp sağlam bir iş yaptılar, işi mübremleştirdiler, sağlamlaştırdılar mı? Peygamber'e karşı bir tuzak kurmağa karar mı verdiler? فَاِنَّا مُبْرِمُونَ **Fakat işin sağlamını, mübremini biz yaparız.** Onlarınki hiç kalır اَمْ يَحْسَبُونَ اَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ **yoksa biz onların sırlarını ve fısıltılarını işitmeyiz mi sanıyorlar?** بَلٰى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ **Hayır hem onların yanlarında bizim Resullerimiz, elçilerimiz vardır yazarlar.** Hafaza melekleri, Kiramen Katibîn vardır. Burada sûrenin bitişi olarak maksadını gayesini özetlemek üzere buyuruluyor ki: وَقِيلِهِ يَا رَبِّ *"Onun ya Rabb demesi..."* قُلْ اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ *"De ki: Eğer Rahmân'ın bir çocuğu olursa.."* Bu vav'ın atfolması da muhtemel ise de kasem (yemin) için olması daha düzgün, daha akıcıdır. Zamir Resulullah'ın yerine gelmiştir. Böyle sesleniş esnasında gaib (üçüncü şahıs) zamiri Peygamber'in şanına bir tazim ifade eder. Yani Peygamber'in ya Rab, ya Rab diye dua etmesi hakkı için söylerim ki اِنَّ هٰؤُلَاءِ **şunlar,** şu hileye kalkışan müşrikler قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ **imana gelmez kimselerdir.** فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ***"Şimdilik sen onlara aldırma ve: "Size selâm olsun" de. Onlar yakında bilecekler."*** Şimdi bu Zuhruf Sûresi'nin sonu olan bu فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ *"Bilecekler!"* uyarısını bir çeşit beyan için Duhan Sûresi başlıyor:

Duhan Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 59

Duhan Sûresi Mekkî'dir.
Âyetleri : Elli dokuzdur.
Kelimeleri: Üçyüz kırktır.
Harfleri : Bindörtyüz kırktır.
Fasılası : م ، ن harfleridir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُب۪ينِ ﴿٢﴾ اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ ف۪ي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ

إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ ﴿٣﴾ فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ ﴿٤﴾ أَمْرًا

مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٥﴾ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ

الْعَلِيمُ ﴿٦﴾ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ

﴿٧﴾ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٨﴾

بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ

مُبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١﴾ رَبَّنَا اكْشِفْ

عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ

رَسُولٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ ﴿١٤﴾

إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ ﴿١٥﴾ يَوْمَ نَبْطِشُ

الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ ﴿١٦﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ

فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ﴿١٧﴾ أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ

إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٨﴾ وَأَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ

مُبِينٍ ﴿١٩﴾ وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ ﴿٢٠﴾ وَإِنْ لَمْ

تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزِلُونِ ﴿٢١﴾ فَدَعَا رَبَّهُ أَنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ

﴿٢٢﴾ فَأَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَاتْرُكِ الْبَحْرَ

رَهْوًا إِنَّهُمْ جُندٌ مُّغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾ كَمْ تَرَكُوا مِن جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ
﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٢٦﴾ وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ ﴿٢٧﴾
كَذَٰلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ ﴿٢٨﴾ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ
وَمَا كَانُوا مُنظَرِينَ ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

1- Hâ, mîm.

2-3- O apaçık Kitab'a andolsun ki biz onu gerçekten mübarek bir gecede indirdik. Çünkü biz onunla insanları uyarmaktayız.

4-5-6- O gecede her hikmetli iş tarafımızdan bir emirle ayrılır. Gerçekten biz Rabbin tarafından bir rahmet olarak peygamberler göndeririz. Şüphesiz ki O, herşeyi işitir ve bilir.

7- Siz eğer kesin olarak inanıyorsanız, iyi bilin ki Allah göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir.

8- Ondan başka hiçbir ilâh yoktur. O hem yaşatır, hem öldürür. O sizin de Rabbiniz, sizden önceki babalarınızın da Rabbidir.

9- Fakat kâfirler bir şüphe içinde oynayıp eğleniyorlar.

10-11- Ey Muhammed! Şimdi sen göğün, insanları bürüyecek açık bir duman getireceği günü gözetle. Bu acı bir azabdır.

12- O gün insanlar: "Ey Rabbimiz! Bizden azabı kaldır. Artık biz inanıyoruz" derler.

13- Onlar için bunu düşünüp öğüt almak nerede? Oysa kendilerine gerçeği açıklayan bir de peygamber gelmişti.

14- Sonra onlar, o peygamberden yüz çevirdiler ve: "Bu öğretilmiş bir delidir." dediler.

15- Biz o azabı sizden birazcık kaldırırız. Ama siz mutlaka eski halinize dönersiniz.

16- Biz o büyük şiddetle çarptığımız gün mutlaka intikamımızı alırız.

17- Andolsun ki, biz onlardan önce Firavun kavmini de denemiştik. Onlara çok kıymetli bir peygamber gelmişti.

18- O peygamber onlara şöyle demişti: "Esaretiniz altındaki Allah'ın kullarını bana teslim edin. Çünkü ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim.

19- Allah'a karşı üstünlük taslamayın. Şüphesiz ki ben size apaçık bir delil getiriyorum.

20- Gerçekten ben, beni taşlamanızdan dolayı benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığındım.

21- Eğer siz bana iman etmezseniz hemen yanımdan uzaklaşın."

22- Musa: "Şüphesiz ki bunlar suçlu bir kavimdir." diyerek yardım etmesi için Rabbine yalvardı.

23- Allah buyurdu ki: "Kullarımı geceleyin yürüt. Çünkü siz takib edileceksiniz.

24- Karşıya geçince denizi olduğu gibi açık bırak. Çünkü onlar suda boğulacak bir ordudur."

25- Onlar neler bırakmışlardı, ne bahçeler, ne pınarlar!

26- Ne ekinler, ne güzel kaynaklar,

27- Ve içinde eğlenip durdukları nice nimetler ve refah!

28- İşte böylece biz onları başka bir kavme miras bıraktık.

29- Gök ve yer onların üzerine ağlamadı. Onlara mühlet de verilmedi.

حٰمٓ "Hâ-mîm", Rahmân'ın Muhammed'in ruhunda tecelli eden ledünnî, ilâhî rahmetinin icmalî bir remzidir. وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ **Hem de o apaçık kitaba and olsun.**

MÜBİN beyanı güzel, ifadesi parlak, apaçık kitap bir bakıma levh-i mahfuz olabilirse de Kur'ân olması zamir itibarıyla daha açık, daha uygundr. فِى لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ **Ki biz onu mübarek bir gecede indirdik.** Çoğu tefsir bilginlerinin görüşüne göre, bu mübarek gece, "Kadir" gecesidir. İkrime ve daha bazıları ise Şaban'ın yarısı gecesi demişlerdir. Keşşaf tefsirinde der ki, âyette geçen "Mübarek gece" kadir gecesidir.(1) Bir de denildi ki, Şaban'ın yarısı gecesidir ki bunun dört adı vardır. "Mübarek gece", "Berae gecesi" "Sakk gecesi", "Rahmet gecesi". Ve denildi ki bununla kadir gecesi arasında kırk gün vardır. Berae ve Sakk gecesi denilmesi hakkında da denilmiştir ki, haraç tamamen alındığı zaman beraetlerini (temize çıkmalarını) dile getiren bir sakk (bir sened) yazıldığı gibi, Allah Teâlâ da bu gece mümin kullarına beraet yazar.(2) Ve denilmiştir ki bu gecede beş

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 499-500.

(2) Bunun için dilimizde Berat gecesi diye meşhur olmuştur ki, hem beraat'ın muhaffefidir, hem sakk mânâsına gelir. (Müellif)

özellik vardır: 1- Tefrik-i külli emrin hakim (her hikmetli işin ayrılması) 2- Bu gecedeki ibadetin fazileti: Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki, "Her kim bu gece yüz rekat namaz kılarsa yüce Allah ona yüz melek gönderir. Otuzu ona cenneti müjdeler, otuzu ona cehennem azabından teminat verir. Otuzu da ondan dünya afetlerini savarlar, O'nu da ondan şeytanın tuzaklarını hilelerini savarlar." 3- Rahmet iner, Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Yüce Allah bu gece ümmetine öyle rahmet eder ki Kelb kabilesinin koyunlarının kılları sayısınca."[1] 4- Mağfiret meydana gelir. Yine Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki "Yüce Allah bu gece bütün müslümanlara mağfiret buyurur ancak kâhin, sihirbaz, yahut müşahin (çok kin güden) veya içkiye düşkün olan, yahut anababasını inciten, veya zinaya ısrarla devam eden müstesna." 5- Bu gecede Resulullah (s.a.v.)a şefaatın tamamı verilmiştir. Çünkü Resulullah Şaban'ın on üçüncü gecesi ümmeti hakkında şefaat niyaz etti üçte biri verildi. On dördüncü gecesi niyaz etti üçte ikisi verildi. On beşinci gecesi niyaz etti, hepsi verildi. Ancak Allah'tan devenin kaçması gibi kaçanlar başka.[2] Bir de bu gece zemzem suyunun açık bir biçimde artması ilâhî âdetlerdendir. Bununla birlikte çoğunluğun görüşü bu mübarek geceden maksadın kadir gecesi olmasıdır. Çünkü, إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ *"Gerçekten biz onu kadir gecesinde indirdik."* (Kadr, 97/1) buyurulmuştur. Bir de, فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ *"Her hikmetli iş nezdimizden bir emr ile o zaman ayrılır.* (Duhan, 44/4) ifadesi, تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ *"Ondan melekler ve ruh Rablerinin izniyle herbir iş için iner de iner.* (Kadr, 97/4) ifadesine uygundur. Bir de, شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ *"Ramazan ayıdır ki Kur'ân onda indirilmiştir."* (Bakara 2/185) buyurulmuştur. Ve çoğunluğun görüşüne göre Kadir gecesi Ramazan'dadır. Eğer dersen: Kur'ânın bu gecede indirilmesinin mânâsı nedir? Derim ki; Şöyle dediler: Yedinci semadan dünya semasına bir cümle olarak (toptan) Levh'te dünya semasına indirildi, ve Cebrail (a.s.) sefereye (yazıcı meleklere) imlâ etti, sonra da Peygamber'e yirmiüç senede kısım kısım indiriyordu.

Keşşaf'ın Kur'ân'ın inişi hakkındaki bu son beyanı, bu gecenin Berat gecesi olduğunu söyleyenlerin görüşüne uygun düşmüş oluyor. Çünkü Kadir gecesinde ilk kez Peygamber'e indirilmeye başlanmıştır. Onun için Kâdî ve Ebu's-Suud şöyle demişlerdir: "İlk defa o gece indirilmeye başlandı. Veya o gece cümleten (toptan) Levh'ten dünya semasına indirildi ve Cebrail (a.s.) sefereye (yazıcı me-

(1) İbn Mâce, Mukaddime, 191.
(2) Alûsî, XIII, 112.

leklere) imlâ etti, sonra da Peygamber'e yirmi üç senede kısım kısım indiriyordu."(1)

Fahruddin Razî de şöyle kaydetmiştir: Rivayet olunur ki: Atıyye-i Harûrî, İbnü Abbas hazretlerinden انَّا انْزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةِ الْقَدْرِ *"Gerçekten biz onu kadir gecesinde indirdik."* (Kadr, 97/1) ifadesi ile انَّا انْزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ *"Gerçekten biz onu mübarek bir gecede indirdik."* (Duhan, 44/3) ifadesini şöyle sordu: Yüce Allah Kur'ân'ı ayların hepsinde indirmiş iken bu nasıl sahih olur? İbnü Abbas (r.a.) hazretleri de dedi ki: Ey İbnü Esved! Ben helak olsam da bu nefsinde kalsa cevabını da bulamazsan helak olacaktın. Kur'ân cümleten (toptan) Levh-i mahfuzdan Beyti Ma'mura indi ki o dünya semasıdır. Sonra onun arkasından olayların çeşitlerine göre, durumdan duruma nazil oldu.(2)

Demek ki, Kur'ân'ın bir toptan inişi, bir de kısım kısım inişi vardır. Toptan inmesi bir defada olmuştur. Buna daha çok "İnzal" deyimi uygundur. Kısım kısım inmesi de Peygamber'e azar azar yirmi üç senede omuştur. Buna da "Tenzil" deyimi uygundur. Bunların aynı mânâda kullanıldıkları yadırganmadığı gibi, "tenzil"in her necmi (kısım kısım inmesi) ayrıca düşünüldüğü zaman yine "inzal" denilmek uygun olacağından birinin bir gecede birinin de diğer gecede olması iki rivayetin uzlaştırılmasına daha uygun gelecektir. Şu halde "mübarek gece"nin "berat gecesi" olması, انَّا انْزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةِ الْقَدْرِ *"Gerçekten biz onu kadir gecesi indirdik."* (Kadr 97/1) buyurulmasına aykırı olmayacaktır.

MÜBAREKE, hayrı çok demektir. Çünkü Yüce Allah bu gecede kullarının menfaatlerine ait işler hazırlar ki yalnız Kur'ân'ın inzali olsa yine yeterdi. Amma niçin gece indirildi. انَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ **Çünkü biz münzir idik, yani inzar yapıyorduk, inzar edecek uyarıcı bir peygamber gönderiyorduk.** Demek ki Peygamber'in inzarı sıdk ile yapılması için ilk önce onu kendi nefsinde duyması hikmetin gereği idi. Buna da en yaraşan gece olması idi, gecenin mübarekliğine gelince فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ امْرٍ حَكِيمٍ **her hikmetli iş o gecede ayırt edilir.** Her hikmetli, önemli iş veya her muhkem, sağlam olması gereken işler onda yani o gecede ayrılıp tedbir ve dağıtımı yapılır. İcra edilmek üzere özel olarak ayrılır, yazılır. Bu cümle isti'nafiye (yeni bağımsız cümle) veya gece kelimesinin sıfatıdır. Önceki ihtimale göre "mutlak olarak gecede", ikinciye göre de, O gecede" demek olur. Ebu's-Suud der ki: Bu vasıf onun kadir gecesi olduğuna delalet eder.

(1) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 58; el-Beydavî, a.g.e., II, 415.

(2) Fahrü'r-Razi, a.g.e., XXVII, 240; Süyûtî, a.g.e., VII, 398; Alûsî, a.g.e, XIII, 1/111; Kurtubî, el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'ân, XVI, 126.

«يُفْرَقُ»nun mânâsı da şu demek olur: Gelecek seneye kadar kulların rızıkları, ecelleri ve diğer durumları yazılır, ayrıntılı bir şekilde belirlenir. Bir de denilmiştir ki: Bunun Levh'ten yazılmasına Beraat gecesi başlanır Kadir gecesi bitirilir. Rızıklar nüshası Mikail'e, savaşlar, zelzeleler yer çökmeleri, yıldırımlar nüshası Cebrail'e, ameller nüshası dünya semasının sahibi İsmail'e ki büyük bir Melektir, musibetler nüshası da ölüm meleğine verilir.(1)

اَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا **Tarafımızdan bir emir olarak** yani "Hakim emir"den maksat doğrudan doğruya Allah'tan olan şeylerdir. Yahut tarafımızdan emir ile ayırt edilir. Veya اَنْزَلْنَاهُ fiilindeki zamirden haldir, yani o Kur'ân'ı tarafımızdan bir emir, bir ferman olarak indirdik. اِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ **Çünkü biz peygamberlik veriyorduk.** Ki Resulün, elçinin elinde alamet olmak üzere bir emirname, bir ferman bulunması lazım gelir. O Peygamberlik ne için? رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ **Rabbından bir rahmet olmak üzere** ki Hz. Muhammed'in peygamberliği alemlere rahmettir. İnzar da onun içindir. اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ **Gerçekte O öyle** işitici, öyle bilicidir. Mazlumların, muhtaçların feryatlarını iştir, ihtiyaçlarını bilir. Rabbin رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا *"Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir."* اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ **Eğer siz kesin bilgi sahipleri iseniz,** ilimlerde kesinlik elde etmiş iseniz, veya kesinlik arıyorsanız bu böyledir. لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ***"O'ndan başka ilah yoktur."*** **Hem hayat verir hem öldürür.** Bunu görüp duruyorsunuz رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلِينَ **hem sizin Rabbınız hem de önceki atalarınız Rabbidir,** eski babalarınızı öldürmüş, şimdi size hayat vermiş bundan dolayı körü körüne eski ataları taklid edeceğiz diye uğraşmamalı O'nun emrine uymalıdır. بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ **Fakat onlar bir şüphe içinde oynuyorlar.** Kesin bilgi sahibi değiller, Allah deseler de ciddiyetle ve boyun eğerek değil, şu bildirilen İlâhi işlere, Allah'ın kitap indirdiğine, Peygamber gönderdiğine kesin olarak inanmıyor, eğleniyorlar; فَارْتَقِبْ **O halde bekle gözle.** İşte buradan inzar (uyarı) başlıyor, artık gözet. يَوْمَ تَأْتِي السَّمَٓاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ **o günki Sema apaçık bir duman ile gelecek** يَغْشَى النَّاسَ **insanları saracaktır.**

DUHAN-I MÜBİN, aşikara, apaçık bir duman demektir. Bu duman hakkında iki tefsir rivayet olunmaktadır. Birisi İbnü Mes'ud Hazretleri'nden rivayet olunduğuna göre şiddetli açlık ve kıtlık seneleridir, çünkü çok aç olan kimseye gerek gözlerinin zayıflığından ve gerek çok kuraklık ve kıtlık senelerinde havanın fenalığından Sema (gökyüzü) dumanlı görünür. Bir de Araplar gelmesi çok kuvvetle muhtemel olan şerre "Duhan" derler. Nitekim "dumanlı hava" deyimini biz de kullanırız. Olay şudur: Kureyş Resulullah (s.a.v.)a isyan-

(1) Ebu's-Suud, a.g.c., VIII, 58.

da ileri gitmek isteyince aleyhlerine şöyle dua etti: اللّٰهُمَّ اشْدُدْ وَطْاَتَكَ عَلٰى مُضَرَ وَاجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسِنِى يُوسُفَ *"Allah'ım! Mudar kabilesine karşı cezanı şiddetlendir ve onlara Yusuf'un seneleri gibi seneler göster."* [1] Yani, Yusuf'un seneleri gibi kıtlık seneleriyle sıkıntıya uğramalarını niyaz etti. Bunun üzerine onları bir kıtlık yakaladı hatta cife, kemik, ilhiz[2] yediler. Kişi yer ile gök arasını duman görüyordu. Söyleyenin sesini işitir dumandan kendisini görmezdi. Buyurulduğu gibi insanları sarmıştı. هٰذَا عَذَابٌ اَلِيمٌ **Bu acı veren bir azab! diyorlardı.** Ebu Süfyan bir kaç kişi ile Peygamber'e geldi. Allah Teâlâ'ya ve rahime (kan akrabalığına) and verdiler. Eğer dua eder de bu hali üzerlerinden savarsa iman edeceklerine söz verdiler. رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ اِنَّا مُؤْمِنُونَ **Ya Rabbi bizden azabı gider, biz müminiz** yani bu azabı giderirsen iman edeceğiz demeleri de budur. İkinci tefsirde ise Hz. Ali'den şöyle nakledilmiştir: Kıyametten önce gökten gelecek bir dumandır. Kâfirlerin kulaklarına girecek ta ki her birinin başı püryan olmuş (sarhoş olmuş) başı dönecek, mümine de ondan zükam (nezle) gibi bir hal gelecek ve bütün yeryüzü içinde ocak yakılmış fakat deliği yok bir eve dönecek. Huzeyfe İbnü'l-Yeman'dan rivayet olunduğuna göre Resulullah buyurmuştur ki: "Alametlerin ilki Duhan, ve Meryem oğlu İsâ'nın inmesi, Aden'in derinliklerinden çıkacak olan bir ateştir ki insanları mahşere sevk edecektir. Huzeyfe: Ya Resulullah o duhan nedir demiş, Resulullah, يَوْمَ تَاْتِى السَّمَٓاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ *"O semanın açık bir duman ile geleceği günü ki insanları saracaktır."* (Duhan,44/10,11) diye okuyup buyurmuştur ki, doğu ile batı arasını dolduracak, kırk gün kırk gece duracak, mümin zükam (nezle) gibi olacak, kâfire sarhoş gibi burnundan kulağından girip aşağısından çıkacak.[3]

Fahruddin Râzî İbnü Abbas'tan meşhur kavlin bu olduğunu söyler.[4] Gerçi "Duhan-ı mübîn" deyimi buna, sözün akışı da öncekine daha uygundur. Çünkü Resulullah'ın hayatında olduğunu üstü kapalı olarak hissettirmektedir. Buyuruluyor ki, اَنّٰى لَهُمُ الذِّكْرٰى **onlara ibret almak, bellemek nerede.** وَقَدْ جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ **Oysa kendilerine beyan edici bir Resul geldi.** Açık âyetler, açık mucizelerle

---

(1) Buharî, Ezan, 128, İstiska, 2, Cihad, 98, Enbiya, 19, Tefsiru Sureti 3/9, 4/21, 44/2; Müslim, Mesacid, 294, 295; Ebu Davud, Vitr, 10; Nesaî, Tatbik, 27; İbn Mace, İkamet, 145; Dârimî, Salat, 216; Ahmed b. Hanbel, II, 239, 255, 270, 428, 470, 502, 521

(2) İlhiz: İri kene ve devenin tüyünü kan ile yoğurup pişirerek yapılan bir çeşit yemek ki bedeviler kıtlık senelerinde yer. (Kamustan naklen müellif)

(3) Alûsî, a.g.e., XII, 118; Müslim, Fiten, 40; ebu Davud, Melahim, 12; Tirmizî, Fiten, 21; İbn Mace, Fiten, 28; Ahmed b. Hanbel, II, 197; III, 75.

(4) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXVII, 243.

Allah tarafından gönderildiği besbelli olarak herşeyi apaçık anlatan hem fiili hem sözü ile açık olan bir peygamber geldi. ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ **Sonra ondan yüz çevirdiler de** وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ "Muallem", "Mecnun" dediler. Kâh muallem, yani talim olunmuş, öğretilmiş, Sekîf'den birinin A'cemî (Arap olmayan) bir kölesi öğretiyor dediler, kah da mecnun (deli) dediler, artık bu halde bu yetenekte bulunan insanlara yalnız olayların ifadesinden ibret almak, uyanmak, sözünde durmak ne kadar uzak. اِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَلِيلاً **Biz azabı biraz açacağız** اِنَّكُمْ عَائِدُونَ **muhakkak ki siz döneceksiniz.** رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ اِنَّا مُؤْمِنُونَ *"Ey Rabbımız bizden azabı aç, biz müminiz."* (Duhan, 44/12) diye olan iman sözünüzde durmayacaksınız.

Bu uyanışı, bu رَبَّنَا *"Rabbimiz!"* diye yalvarışı, bu iman azmini unutup da eski halinize, inkarınıza ve nankörlüğünüze döneceksiniz. يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرٰى **Büyük sıkmakla tutup sıkacağımız gün.** Bu kıyamettir, اِنَّا مُنْتَقِمُونَ **Şüphesiz ki biz intikam alırız.** عَائِدُونَ *"Döneceksiniz"* deyimi azabın da dönmesini ima ettiğine göre, ikinci rivayeti "Batşe-i Kübra" "büyük sıkma"nın öncesi olmak üzere burada değerlendirmek iki mânâ arasını birleştirse gerekir. وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ ***"Andolsun ki, onlardan önce Firavun kavmini fitneye düşürdük."*** Bu ifade yüce Allah'ın intikamlarından bir örneği beyandır. Yine Firavun kavminden örnek getirilmesi Firavun hükümetinin en büyük zulüm ve şer hükümeti olması ve اِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ *"Çünkü o üstün müsriflerden idi."* (Duhan, 44/31) buyurulacağı üzere öldürme ve cinayetlerde ileri gidenlerin en üstünü bulunması itibarıyladır. فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْاَرْضُ **Sonuç olarak üzerlerine ne gök ağladı ne yer.** Burada bir kaç açıklama tarzı vardır:

1- Vahidî'nin Basıt'te dediği üzere Enes b. Malik (r.a.) rivayet etmiştir ki Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: "Hiçbir kul yoktur ki gökte ona iki kapı olmasın, bir kapıdan rızkı çıkar, bir kapıdan da ameli girer, o öldüğü zaman onu kaybederler ve ona ağlarlar, böyle buyurup bu âyeti okudu. Buyurdu ki: Çünkü bunlar yeryüzünde salih bir amel yapmamışlardı ki yer ağlasın, göğe de ne salih bir amelleri ne de hoş bir sözleri çıkmamıştı ki gök ağlasın. Çoğu tefsir bilginlerinin görüşü budur."(1)

2- Gök ehli "göktekiler" ve yer ehli "yerdekiler" takdirindedir. Yani ne melekler ağladı, ne müminler, tam tersine onların ölmesi ile sevindiler.

3- Büyük bir adam vefat ettiği zaman Cihan ağladı, yer gök ağladı gibi deyimlerle musibetin büyüklüğünü anlatmak için abartmak âdettir. Keşşaf sahibi Hz. Peygamber (s.a.v.)'den nakleder ki şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir

---

(1) Tirmizî, Tefsiru Sureti 44/2; Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXVII, 247-248 (Vahidî'den naklen).

mümin ağlayıcıları bulunmayan bir gurbette ölürse herhalde ona yer ve gök ağlar."(1)

Cerir de bir beytinde şöyle demiştir.

اَلشَّمْسُ طَالِعَةٌ لَيْسَتْ بِكَاسِفَةٍ
تَبْكِي عَلَيْكَ نُجُومُ اللَّيْلِ وَالْقَمَرُ

"Güneş doğmaktadır tutulmuş değil,
Sana gecenin yıldızlarıyla ay ağlıyor."

Bir de bunda onları alaya almaya benzer bir aşağılama vardır. Yani onlar kendilerini öyle büyük sayıyorlardı, ölecek olsalar kendilerine dünyaların ağlaması gerekir, oysa hiç de öyle olmadı, tam aksine bütün alemler sevindi.

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ ﴿٣٠﴾ مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾ وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٢﴾ وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ ﴿٣٣﴾ إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ ﴿٣٤﴾ إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ ﴿٣٥﴾ فَأْتُوا بِآبَائِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٦﴾ أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٣٧﴾ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٠﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 504.

(٤١) إِلَّا مَن رَّحِمَ اللَّهُ ۚ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (٤٢) إِنَّ شَجَرَتَ
الزَّقُّومِ (٤٣) طَعَامُ الْأَثِيمِ (٤٤) كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ (٤٥)
كَغَلْيِ الْحَمِيمِ (٤٦) خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ (٤٧)
ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ (٤٨) ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ
الْكَرِيمُ (٤٩) إِنَّ هَٰذَا مَا كُنتُم بِهِ تَمْتَرُونَ (٥٠) إِنَّ الْمُتَّقِينَ
فِي مَقَامٍ أَمِينٍ (٥١) فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (٥٢) يَلْبَسُونَ مِن سُندُسٍ
وَإِسْتَبْرَقٍ مُّتَقَابِلِينَ (٥٣) كَذَٰلِكَ وَزَوَّجْنَاهُم بِحُورٍ عِينٍ (٥٤)
يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ (٥٥) لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ
إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ ۖ وَوَقَاهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ (٥٦) فَضْلًا مِّن
رَّبِّكَ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (٥٧) فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ
لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (٥٨) فَارْتَقِبْ إِنَّهُم مُّرْتَقِبُونَ (٥٩)

Meâl-i şerifi

30- Andolsun ki biz İsrailoğullarını o aşağılayıcı azabdan kurtardık.

31- Firavun'dan da kurtardık çünkü o üstünlük taslayıp haddi aşan bir zorbaydı.

32- Andolsun ki biz onları bilerek o zamanki alemlere üstün kıldık.

33- Biz onlara içinde apaçık bir imtihan bulunan mucizeler verdik.

34- Gerçekten şu kâfirler diyorlar ki:

35- "Bizim ilk ölümümüzden başka bir şey yoktur. Biz tekrar diriltilecek değiliz.

36- Eğer siz doğru söyleyen kimselerseniz babalarınızı bize getirin."

37- Onlar mı daha hayırlıdır, yoksa Tükba kavmi ile onlardan öncekiler mi? Biz onların hepsini de helak ettik. Çünkü onlar suçluydular.

38- Biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri bir oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık.

39- Biz onları hak ve hikmetle yarattık. Fakat onların çoğu bunu bilmezler.

40- Şüphesiz ki hakkı batıldan ayırd etme günü onların hepsinin bir araya toplanacağı gündür.

41- O gün dostun dosta hiçbir faydası olmaz. Onlara yardım da edilmez.

42- Ancak Allah'ın merhamet ettiği kimseler böyle değildir. Şüphesiz ki Allah çok güçlüdür, çok merhamet edicidir.

43- Gerçekten zakkum ağacı,

44- Günahkârların yemeğidir.

45- O pota gibi karınlarda kaynar.

46- O, kızgın bir sıvının kaynaması gibidir.

47- Allah meleklere şöyle emreder. "Şunu tutun da Cehennem'in ortasına sürükleyin."

48- "Sonra onun başının üstüne kaynar su azabından dökün."

49- Ona şöyle denir! "Tat bakalım azabı! hani sen kendine göre çok güçlü ve çok üstündün.

50- İşte sizin inkâr edip durduğunuz şey budur."

51- Şüphesiz ki kötülükten sakınanlar güvenli bir makamdadırlar.

52- Bahçelerde ve pınar başlarındadırlar.

53- Onlar ince ipekten ve parlak atlastan elbiseler giyerek karşılıklı olarak otururlar.

54- İşte böyle, biz onları ayrıca iri siyah gözlü hurilerle evlendiririz.

55- Onlar orada güven içinde her çeşit meyveyi isteyebilirler.

56- Onlar orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar. Allah onları cehennem azabından korumuştur.

57- (Bunların hepsi) Rabbinden bir lütuf olarak (verilmiştir.) İşte büyük kurtuluş budur.

58- Biz Kur'ân'ı senin dilinle indirip kolaylaştırdık. Umulur ki onlar öğüt alırlar.

59- Artık sen onların başlarına gelecekleri bekle: Çünkü onlar da bekleyip durmaktadırlar.

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِى اِسْرَٓائِيلَ *"Andolsun ki biz İsrailoğulları'nı kurtarmıştık."* Yüce Allah, Firavun'a ve kavmine yaptığı beyandan sonra bununla da Musa ve kavmine olan ihsanını beyan buyuruyor. Yani o gark (suda boğma)ın ve tahribin hikmeti kurtuluşu sağlamak olmuştu. Ve İsrailoğulları'nı bu nimete seçmesi de bir tesadüf değil bile bile onlara bahsetmiş olduğu bazı meziyetler ve nimetler dolayısıyla لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً *"O hanginizin daha güzel amel edeceğini imtihan etmek için.."* (Mülk, 67/2) âyeti uyarınca imtihana çekmek içindir. Bu şekilde bu hikâyeyi tamama erdirmesinin ardından yine söz Mekkeliler'e getirilerek buyuruluyor ki: اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ **Şunlar yani şu Mekke kâfirleri.** لَيَقُولُونَ اِنْ هِىَ اِلَّا مَوْتَتُنَا الْاُولٰى وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ *"İlk ölümümüzden ötesi yok, biz tekrar dirilecek değiliz, diyorlar."* İlk ölümden ötesini Ahireti ve ba'si (dirilmeyi) inkâr ediyorlar. اَهُمْ خَيْرٌ اَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ **Onlar mı hayırlı yoksa Tübba'nın kavmi ve ondan öncekiler mi?** اَهْلَكْنَاهُمْ **Biz onları yok ettik,** ilk ölümden ilersini inkâr edenlere karşı bu sözün nasıl bir cevab teşkil etiğini düşünmelidir. Bunun iki şekilde açıklaması vardır: Birincisi ilk ölüm olan ferdin ölümünden sonra onun mensup olduğu kavim ve milletin yok olmasının, ikinci bir ölüm demek olduğu anlatılmıştır. Bu اِنْ هِىَ اِلَّا مَوْتَتُنَا الْاُولٰى *"İlk ölümümüzden ilerisi yok."* (Duhan, 44/35) demelerine cevaptır. İkincisi de hak ve adalet için cezanın gerekliliğine binaen dirilmenin gerçekliğini ispat ile tehdiddir. Ki bu da وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ *"Biz yeniden dirilecek değiliz."* (Duhan, 44/35) ifadesinin cevabıdır. Ve bu, daha sonraki âyetlerle daha çok açıklanacak ve ayrıntısına girilecektir.

Ebu Ubeyde demiş ki: Yemen krallarının her birine Tübba' denilirdi. Çünkü dünyadakiler onlara tabi olurlardı. Cahiliye'de Tübba'ın yeri İslâm'da halifenin yeri gibi idi, bunlar Arap hükümdarlarının en büyükleri idi.

"Hz. Aişe (r.anha) Tübba' salih bir adam idi"[1] demiştir. Ka'b da "yüce Allah onun kavmini kınadı kendisini kınamadı" demiştir. Kelbî o Ebu Kerb Es'addır demiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)den şu nakledilmiştir: "Tübbaa kötü söylemeyin. Çünkü o müslüman olmuştu[2], bilmem Tübba' peygamber midir değil midir?.. Onlardan daha hayırlı mı demek daha kuvvetli ve şevketli mi demektir. لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ اِلَّا الْمَوْتَةَ الْاُولٰى *"Orada ilk ölümden başka ölüm tatmaz-*

---

(1) Hakim, el-Müstedrek, II, 450.
(2) Ahmed b. Hanbel, V, 340.

lar." Mü'min Sûresi'nde kâfirlerin رَبَّنَا اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ *"Ey Rabbimiz bizi iki defa öldürdün. İki defa da dirilttin."* (Mü'min 40/11) diyecekleri geçmişti. Demek ki müttakiler için birinci ölümden sonra berzah ölümü de yoktur. Ahirette ise zaten ölüm yok. فَاِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ ***"Biz Kur'ân'ı senin dilinle indirip kolaylaştırdık."*** Bu bitiriş sûrenin öncesini bir özetlemedir. Yani o apaçık kitabı, Kur'ân'ı ancak senin dilin ile kolaylaştırdık, bu güzel beyanı, bu açık ve kolay anlatışı başka bir dil ile değil, yalnız Arapça ile yaptık لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ **gerek ki anlasınlar, düşünsünler.** فَارْتَقِبْ **Bundan dolayı gözle** başlarına ne gelecek اِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ **çünkü onlar gözetiyorlar.** Acaba onun geleceği ne olacak diye gözlüyorlar. O gözetilen şeylerin beyanı da Câsiye Sûresi'nde gelecektir.

Câsiye Sûresi

Mekke döneminde indi.

Ayet sayısı: 37

Bu Câsiye Sûresi Mekke'de inmiştir. Buna "Şeriât" Sûresi ve "Dehir" Sûresi de denilir.

Âyetleri : Otuz yedidir.

Kelimeleri : Dört yüz seksen sekizdir.

Harfleri : İki bin altmış birdir.

Fasılası : م ، ن harfleridir.

"Câsiye" toplu, yahut diz çökmüş demek olup bu sûre وَتَرَى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعَى اِلَى كِتَابِهَا *"Her ümmeti diz çökmüş olarak görürsün. Her ümmet, amelinin yazılı olduğu deftere çağırılacak."* (Câsiye, 45/28) âyeti sebebiyle bu ismi almıştır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْز۪يلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَك۪يمِ ﴿٢﴾ اِنَّ ف۪ي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِن۪ينَؕ ﴿٣﴾ وَف۪ي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَٓابَّةٍ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَۙ ﴿٤﴾ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ رِزْقٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْر۪يفِ الرِّيَاحِ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّۚ فَبِاَيِّ حَد۪يثٍ بَعْدَ اللّٰهِ وَاٰيَاتِه۪ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ وَيْلٌ لِكُلِّ اَفَّاكٍ اَث۪يمٍۙ ﴿٧﴾ يَسْمَعُ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُتْلٰى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَاۚ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٨﴾ وَاِذَا عَلِمَ مِنْ اٰيَاتِنَا شَيْـًٔا اتَّخَذَهَا هُزُوًاۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُه۪ينٌۜ ﴿٩﴾ مِنْ وَرَٓائِهِمْ جَهَنَّمُۚ وَلَا يُغْن۪ي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْـًٔا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظ۪يمٌۜ ﴿١٠﴾ هٰذَا هُدًىۚ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ اَل۪يمٌ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

1- Hâ, mîm

2- Bu kitap, Azîz ve Hakîm olan Allah tarafından indirilmiştir.

3- Şüphesiz göklerde ve yerde müminler için birçok âyetler vardır.

4- Sizin yaratılışınızda ve çeşitli canlıları yeryüzüne yaymasında kesin olarak inanan kimseler için ibretler vardır.

5- Gece ile gündüzün değişmesinde ve Allah'ın gökten bir rızık sebebi olan yağmuru indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde ve rüzgârları yönlendirmesinde aklını kullanan bir topluluk için nice deliller vardır.

6- İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir. Sana onları hakkıyla okuyoruz. Artık Allah'a ve âyetlerine inanmadıktan sonra hangi söze inanacaklar?

7- Her günahkâr kişinin vay haline!

8- O kimse Allah'ın kendisine okunan âyetlerini işitir de, sonra sanki kibrinden hiç işitmemiş gibi ısrar eder. İşte sen onu, can yakıcı bir azabla müjdele!

9- Âyetlerimizden birşey öğrendiği zaman, onu alaya alıyor. İşte onlar için rezil ve rüsvay edici bir azap vardır.

10- Ötelerinde cehennem var. Ne kazandıkları şeyler, ne de Allah'tan başka edindikleri dostlar, kendilerinden hiçbir şeyi (azabı) kaldıramaz. Onlar için büyük bir azab vardır.

11- Bu Kur'an bir hidâyettir. Rablerinin âyetlerini inkâr edenlere ise, en şiddetlisinden acıklı bir azab vardır.

1- (حٰمٓ) Mübtedâ veya haber, veya yemin ve yahut nidâ (seslenmek, ünlem)dır.

2- تَنْزِيلُ الْكِتَابِ *"Bu kitabın indirilmesi"*

TENZİL: malum masdar indirmek veya mechul masdar indirilmek, veya ism-i mef'ûl mânâsına gelen masdar olup indirilme kitab mânâlarına gelebilir. Yani bu حٰمٓ sesleri Allah'tan kitap indirme, indirilmedir. Veya bu Kitap Allah'tan indirilmiş kitapdır. Veya bir kimseye kitabın indirilmesi, elçiliğin verilmesi veya bu kitabın indirilişi مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ **O, Aziz, Hakîm Allah'tandır.** Kazançla yapılmaz, çalışmakla uydurulmaz. Çünkü Allah, Aziz, emrinde gâlip ve tedbirinde hükm ve hikmet sahibidir. Bundan dolayı bu kitap da aziz ve hakîmdir.

3- اِنَّ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ **Şüphesiz ki göklerde ve yerde müminler**

için nice âyetler (deliller) vardır. Yani delil ve bürhana inanmak, tasdik etmek şanından olan kimseler için çok deliller, hüccetler, alâmetler vardır ki Allah Teâlâ'nın varlığına, izzet ve kudretine, hikmetine delâlet ederler. Şu halde imanı olanların gökleri ve yeryüzünü gözetleme ve inceleme ile onlardaki âyetleri, yavaş yavaş keşfederek delâlet ettikleri ilâhî hikmetleri anlayıp meydana çıkararak ona göre güzel güzel hikmetli ameller yapmaya çalışmaları gerekir. Onun için sonraki müslümanların bu âyetlerden, bu ilimlerden gafil kalmaları mahvolmalarına sebep olmuş ve fenlerin tabiatçılar elinde imansızlığa sapmasına meydan vermiştir. (Âl-i İmrân Sûresi'ndeki اِنَّ فِى خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ لِاُولِى الْاَلْبَابِ (3/190) âyetinin tefsirine bkz.) وَفى خَلْقِكُمْ Sizin yaratılışınızda da وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَٓابَّةٍ ve üretip durduğu hayvanlarda da yani Allah'ın bir hayvandan birçoklarını çeşitlendirerek ve çoğaltarak üretip durduğu hayvanlarda da اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ kesin bilgi edinecek kimseler için âyetler vardır. Hayvanlarda organların oluşmasında, beslenmesinde, gelişmesinde, doğurma ve üremesinde ve böyle ilkel bir hücreden başlayıp olgunlaşıp, çeşitlere ayırarak üremesinde ve organların vazifelerinde ve özellikle insan kısmında ortaya çıkan hayat hadiseleri, her çeşidin ve hatta her kişinin değişmelerinde gösterdiği olgunlaşma safhaları itibarıyla yalnız fizik ve kimyayı organik olmayan olaylarından çok daha olgunlaşmış olan ve dolayısıyla yaratan Allah Teâlâ'nın kudret ve hikmetine delâlet etmede daha kuvvetli ve daha açık olduğu ve bir de iç ve dış dünyayı birleştirici bulunduğu için bunlar kesin bilgi âyetleri olarak gösterilmiştir. Demek ki hayvanların güzel bir sınıflandırması ve insan yaratılışının incelenmesi ile kapsadıkları âyetleri, hikmetleri ortaya çıkarmaya çalışmak da inandırmak isteyenlerin vazifelerindendir. وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ Gece ve gündüzün değişmesinde veya birbiri arkasından gelmesinde, ki zamanın gidişini, ömürlerin geçişini gösterir. وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ رِزْقٍ Ve Allah'ın gökten indirdiği rızıkta yani rızka sebep olmak itibariyle hem kudret ve hem rahmet yönünden âyet (delil) olan yağmur ve karda فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ indirip de onunla yeryüzüne hayat vermesinde, hayatın ilk alâmeti olan bir haz duyma neşesiyle toprağı deprendirip türlü türlü bitkiler, ekinler, meyveler yetiştirmesinde hem de بَعْدَ مَوْتِهَا o yeryüzünün ölümünden sonra, hayattan bir iz kalmayıp gelişme kuvveti tükendikten, otlar kuruyup ağaçlar meyvelerini döktükten sonra وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ ve rüzgarları çevirmesinde اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ akıl edecek bir toplum için ibretler vardır. Zamanın akışını ve ömrün geçişini, o zaman ve yer üzerinde Allah Teâlâ'nın doğrudan doğruya tasarruflarını gösteren bu değişimler, her değişimde bir âhirete doğru gidildiğini ve temsil tarzında yapılan karşılaştırma yoluyla ölümden sonra

tekrar dirilmeyi ifâde ettiğinden dolayı bu âyetlerde bilhassa aklın, aklı güzel kullanmanın önemi açıkça ifâde edilmiştir ki bunda iki sayfa sonra bahsedilecek olan dehrîlerin (olayları tabiata isnad eden imansızlar, tabiatçılar) akıllarındaki noksanlığa da bir işaret vardır.

تِلْكَ **İşte bunlar,** dikkat çekilen yaratmakla ilgili bu âyetler ve onları anlatan bu indirilmiş âyetler, bu sûre اٰيَاتُ اللّٰهِ **Allah'ın âyetleridir.** Allah'ın kudret ve irâdesini, hikmet ve hükümlerini anlatmak için ortaya koyduğu ve indirdiği delillerdir. فَبِاَيِّ حَد۪يثٍ بَعْدَ اللّٰهِ وَاٰيَاتِه۪ يُؤْمِنُونَ **Allah ve âyetlerinden sonra artık hangi söze inanacaklar?** yani Allah'a ve âyetlerine inanmadıktan sonra o imansızlar hangi söze inanırlar, hiç? (Yani hiçbir şeye inanmazlar.) وَيْلٌ لِكُلِّ اَفَّاكٍ اَث۪يمٍ * يَسْمَعُ اٰيَاتِ اللّٰهِ ... *"Her günahkâr kişinin vay haline! O, Allah'ın âyetlerini işitir de..."* Ebu Cehil ve Nadr b. Hâris gibiler hakkında inmiştir. ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا *"Sonra büyüklük taslayarak ısrar eder..."* ısrarın aslı, eşeğin kulaklarını dikip kıçın kıçın dayatmasıdır.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ ف۪يهِ
بِاَمْرِه۪ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِه۪ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمْ
مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ جَم۪يعًا مِنْهُ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ
يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾ قُلْ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذ۪ينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ
لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِه۪
وَمَنْ اَسَاۤءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١٥﴾ وَلَقَدْ اٰتَيْنَا
بَن۪ٓي اِسْرَاۤء۪يلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ
عَلَى الْعَالَم۪ينَ ﴿١٦﴾ وَاٰتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْاَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا

إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَى
شَرِيعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾
إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ
وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾ هَٰذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ
يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾ أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ
كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ
مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾

Meâl-i Şerifî

12- Allah O (yüce) zâttır ki, emriyle içinde gemilerin seyretmesi, sizin de O'nun lütfundan rızık aramanız ve şükretmeniz için denizi emrinize vermiştir.

13- O, göklerde ve yerde bulunan herşeyi kendinden bir lütuf olarak sizin hizmetinize vermiştir. Şüphesiz bunda düşünen topluluklar için ibret ve deliller vardır.

14- Ey Muhammed! İman edenlere söyle: Allah'ın cezalandıracağı günlerin geleceğini ummayanları şimdilik bağışlasınlar. Çünkü Allah her kavmi kazandıklarıyla cezalandıracaktır.

15- Her kim iyi bir iş yaparsa onun faydası kendisinedir. Kim de kötülük yaparsa zararı yine kendinedir. Sonra hep Rabbinize döndürüleceksiniz.

16- Andolsun ki biz, vaktiyle İsrailoğulları'na kitap, hüküm ve peygamberlik vermiştik. Onları temiz rızıklarla rızıklandırmıştık. Ve onları âlemlerden üstün kılmıştık.

17- Din hususunda onlara apaçık deliller verdik. Fakat onlar, kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki çekememezlik ve düşmanlık

yüzünden ayrılığa düşmüşlerdi. Şüphesiz Rabbin, ayrılığa düştükleri şeylerde, kıyâmet günü aralarında hükmedecektir.

18- Sonra (Ey Muhammed) seni din hususunda apaçık bir şeriat sahibi kıldık. Sen ona uy, bilmeyenlerin hevâ ve heveslerine uyma.

19- Çünkü onlar Allah'tan gelecek hiçbir şeyi senden uzaklaştıramazlar. Şüphesiz zâlimler, birbirlerinin dostlarıdır. Allah ise müttakilerin dostudur.

20- Bu (Kur'an) insanların kalb gözünü açan bir nur, kesin bilgi edinmek isteyen bir toplum için de hidâyet ve rahmettir.

21- Yoksa, kötülük işleyenler, hayatlarında ve ölümlerinde kendilerini, iman edip iyi ameller işleyen kimselerle bir tutacağımızı mı zannettiler? Ne kötü hüküm veriyorlar!

اَللّٰهُ الَّذِى **Allah;** ilâhlık, yalnız kendisinin hakkı olan azamet ve kemâl sahibi o nimet veren, herşeye gücü yeten bir zatdır ki سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ **size veya sizin için denizi emrinize amâde kılmıştır.**

TESHİR: Bir şeyi zorla hizmete koşmak, itaat ettirmek ve boyun eğdirmektir. Ve سَخَّرَ لَكُمْ de «لام» lâm, bağlaç veya sebep gösterme lâmı olabilir. Bağlaç olduğuna göre sizin emrinize verdi, demek olur. Sebep gösterme lâmı oduğuna göre de sizin için, yani sizin menfaatiniz amacı ve hikmeti için emriyle sizin hizmetinize vermiştir, demek olur. بِاَمْرِهِ *"Emri ile"* kaydı buna bir işaret gibidir. لِتَجْرِىَ الْفُلْكُ فِيهِ بِاَمْرِهِ **Emriyle onda gemiler hareket etsin diye.** Yani sizin menfaatiniz için ise de sizin emrinizle değil, O'nun emri ile hareket etmesi için emrinize verdi. Emri, izin ve irâdesi ve ona delâlet eden işlerle ilgili hükmü demektir ki hem geminin hacmi ile aynı hacimdeki su arasındaki hafiflik ve ağırlık oranını ve hem onunla harekete getiren güç arasındaki şiddet ve karşı koymak oranını, hem de çevredeki durum ve şartların onlarla uygun bir şekilde sevk ve idare etmesi hükümlerini kapsar. Yoksa insanlar her istedikleri gibi denizde tasarruf edemezler. Allah'ın emrini tatbik etmeden sırf kendi emirleriyle gemi yürütemezler. Allah'ın emriyle gemi yürüsün وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ **ve Allah'ın lütfundan isteyip arayasınız diye,** ticaret, dalgıçlık, avcılık ve diğer araştırma ve kazanma şekilleriyle kara ve denizde tasarruf edip kazanasınız. وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ **Hem de umulur ki şükredesiniz.** Bu nimetlerin yalnız O'nun olduğunu bilip mabud olarak yalnız O'nu tanıyasınız ve O'nun emirlerini, yasaklarını tanıyarak O'na ibadet ve kulluk edesiniz, Allah'a ortak koşmaktan ve nankörlükten kaçınasınız. Şükür yalnız nimeti ve nimetin zevk ve neşesini sezmek değil, nimeti vereni tanımak ve O'nun nimeti karşılığında O'nu yüceltmektir. Hem O'nun

nimeti bu kadarla kalmıyor.

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ **Hem göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendisinden emrinize amâde kıldı.** Başka birinin aracılığıyla değil, yalnız kendisinin yaratma ve itaat ettirmesiyle hepsini sizin menfaatlerinize ve yararlarınıza hizmet ettirmektedir. Yahut size, sizin hizmetinize vermiştir. Yüce Allah katından bir lütuf olmak üzere hepsini bir şekilde çalıştırabilirsiniz. إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ **Şüphe yok ki bunda, bu boyun eğdirmede düşünecek bir toplum için çok ibretler vardır** ki Allah Teâlâ'nın insan üzerindeki nimetinin çokluğuna ve insana olan lütuf ve yardımda bulunmasının önemine ve insanın Allah'dan başkasına kulluğu caiz olamayacağına delâlet eder. Bu âyet, çok dikkat çeken bir âyettir. İlk önce tefsir bilginleri, buradaki جَمِيعًا مِنْهُ *"hepsini kendinden"* kaydının irabında bir kaç değişik görüş göstermişlerdir. Zemahşeri جَمِيعًا مِنْهُ sözünde مِنْهُ mânâsı nedir ve i'rab açısından yeri ne oluyor? sorusuna karşı der ki: Hal yerindedir. Yani mânâsı şudur: انه سخر هذه الأشياء كائنة منه وحاصلة من عنده يعني انه مكونها وموجدها بقدرته وحكمته "O, bütün bu eşyaları kendinden olarak kendi katından meydana gelmiş olarak size boyun eğdirdi."(1) Yani O, kudret ve hikmeti ile onları oluşturan ve yaratan, sonra da yarattığı halkın hizmetine verendir. Hazfedilmiş bir mübtedânın haberi olması da caizdir. هِيَ جَمِيعًا مِنْهُ *"Onların hepsini kendinden"* demek olur. Bir de سَخَّرَ لَكُمْ yukarıda geçen سَخَّرَ لَكُمْ tekit almak üzere مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ diye başlanması da caizdir. مَا فِي الْأَرْضِ 'nın mübtedâ, مِنْهُ 'nün haber olması da caizdir.

Taberî, İbnü Abbas'tan كُلُّ شَيْءٍ هُوَ مِنَ اللّٰهِ تَعَالٰى "yani herşey Allah Teâlâ'dandır"(2) diye nakleder(3) ki bütün tefsir bilginleri ve hadis bilginleri bunu Zemahşerî'nin dediği gibi Allah Teâlâ tarafından yaratılmış ve yoktan varedilmiştir diye anlarlar. Rivâyet edilir ki; Hârun-ı Reşid'in huzurunda hristiyan rahiplerinden birisi Hz. İsâ hakkındaki inancına Kur'an'dan وَكَلِمَتُهُ أَلْقٰهَا إِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ *"Meryeme ulaştırdığı "kün: ol" kelimesi (nin eseri)dir. Ondan bir ruhtur."* (Nisâ Sûresi, 4/171) sözü ile delil getirmek istemiş مِنْ "bir kısmı" mânâsını ifâde eder demişti. Ona karşı Hüseyin b. Ali b. Vâkıd da bu âyeti okumuş جَمِيعًا مِنْهُ ne ise رُوحٌ مِنْهُ da odur. Her şey Allah'ın bir parçası demek olmayıp Allah tarafından yaratılmış demek olduğu gibi İsâ da Allah tarafından yaratılmış bir ruh demek olduğunu anlatmıştır.

(1) Suyûtî, a.g.e., VII, 423.
(2) et-Taberî, a.g.e., XXV, 86.
(3) ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 510.

Vahdet-i vücudçu sofilerin ise burada başka bir neşesi vardır. Alûsî'nin açıkladığına göre sofilerden şeyh İbrâhim Gûrânî demiştir ki: Yaratılmışlar, vücud-ı müfâzın meydana çıkmasıdır.(1) Vücûd-ı müfâz kendisine amâ denilen Rahmânî nefesin şeklidir. Şöyle ki; amâ işin hakikatında yokluk işlerinden ibaret olan seçkin gerçekler üzere yayılmıştır, yayılma sonradan olan bir şeydir. Ve amâ asıl ile beraber olmasından dolayı, Allah Teâlâ'nın zatından ayrı bir şeydir. Çünkü Yüce Allah'ın zatı, eşyanın aslına bağlı bulunmayan tek varlıktır. Dolayısıyla varlıklar, amâ'de sonradan meydana gelen ve bununla ayakta duran şekillerdir. Allah Teâlâ da onların idarecisidir. Çünkü yüce Allah, o şekillere devamlılıkla imdad eden gizli kuvvetin ilkidir. Bundan olayların, Hakk'ın zatı ile meydana gelmesi gerekmez. Ve Hak Teâlâ'nın onda olması da gerekmez. Çünkü yüce Allah'ın varlığı, esaslardan soyuttur, onlarla beraber bulunmaz. Onlara göre belli olan ancak amâ'dır ki onun varlığı müfâzdır (taşıp yayılmıştır.) Bu ifâde, Halk-ı işrâk teorisine bir tatbik oluyor. Yaratma ve icad deyimi yerine, varlığı bol bol bereketlendirmek deyimini koymak daha güzel bir ifâde değildir. Bunun için yukarıda açıklandığı gibi tefsir ve hadis bilginlerinin ifâdeleri daha açık ve daha fazla tercihe layıktır. Bizim zevkimize kalırsa «تَسْخِيرًا كَائِنًا مِنْهُ» «مِنْهُ» mânâsı ile سَخَّرَ 'den mefûl-i mutlak olması minnet yerinde kullanmaya daha uygundur. Yani bu itâat ettirmek ne insanlardan ne de eşyadan bir sebep ve gerekçe ile değil yalnız Allah'ın insanlara bir lütuf ve yardımından meydana gelmiştir. Ve onun için yalnız O'na kulluk etmek ile şükretmelidir. Bu anlaşıldıktan sonra gelelim diğer bir probleme; burada سَخَّرَ لَكُمْ gerek "sizin emrinize verdi" demek olsun, gerekse "sizin için boyun eğdirdi" demek olsun ikisinde de insanların bütün eşyadan daha önemli olduğunu ifade eder. Çünkü bütün gökler ve yerdeki eşyanın insana boyun eğmesi, insanın hepsine hâkimiyetini ve üstünlüğünü ifâde edeceği gibi insan için boyun eğdirilmiş olması da insanın yaratılışın hedefi olmasını ifâde eder. Her iki durumda ise insan diğer eşyadan daha gelişmiş bir şekilde yaratılmış demek olacağından لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ *"Elbette gökleri ve yeri yaratmak, insanları yaratmakdan daha da büyüktür.."* (Gâfir Sûresi, 40/57) âyeti ile bu âyet arasında bir çelişki olmaz mı? diye bir soru akla gelir. Tefsir bilginlerinden buna aykırı bir görüş ileri sürene rastlamadığımdan âyetin gerektirdiği tefekkür ile bunu şöyle anlayabileceğimizi arzederim: İnsanın iki yönü vardır. Birisi fizikî, birisi de rûhî yönüdür. Fizikî yönüyle açıkça biliniyor ki insanın yaratılışı gökler ve yerin yanında bir zerre denemeyecek kadar küçüktür. Fakat ruhî yönüne gelince وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي *"Ve*

---

(1) Alûsi, a.g.e., XXV, 145-146.

içine ruhumdan üflediğim vakit.." izâfeti ile şereflendirilmiş ve قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّى *"De ki; Ruh, Rabbimin emrindendir.."* (İsrâ, 17/85) açıklamasıyla yüceltilmiş olan insan ruhu, âlemlerin diğer canlı ve cansız cisimlerin sahip olmadığı yüksek bir kapsamlılığa sahiptir. İşte bu âyette açıkça ifâde edilen "itaat ettirme" de bu yönüyledir. İnsanın bir bakışla yer ve gökten ne kadar geniş bir sahayı görebildiği gözönünde bulundurulursa bu "itaat ettirmenin" bir anı düşünülmüş olur. Bu âyetin, bilhassa tefekkür âyeti olmak üzere seçilmiş olması da gösterir ki buradaki genel itaat ettirmeden maksat, ruhî yönden itaat ettirmedir. Fiilen itaat ettirme ise onun bir neticesi olarak meydana gelir. Bu şekliyle bu âyet daha çok tefekkürlerle ilerlemeye elverişli ise de bu kadarını işaret etmek yeter. Yalnız şunu bir daha hatırlatalım ki bu tefekkürün ilk neticesi insana bu teshiri (itaat ettirmeyi) lütuf buyurmuş olan en üstün ve en yüce zatın birliğini bilerek nimetlerine şükretmek önermesi olacağını unutmayalım.

قُلْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ **İmân edenlere söyle: Allah'ın (kâfirleri cezalandırıp müminlere zafer vereceği) günlerinin geleceğini ummayanları bağışlasınlar.** Araplar, savaş gibi büyük tarihi olaylara "eyyâm" derler. Meselâ Araplar'ın büyük tarihi olaylarına "eyyâm-ı Arab" denilirdi ki meşhur bir mecâzdır. Bu şekliyle "eyyâmullâh" da Allah'ın düşmanlarının başına getirdiği belâlar, yahut Allah'ın müminlere yardımı, sevap ve mükâfâtı ve vaadi; kâfirlere kahır ve azâbı ve tehdidi için belirlediği vakitler demek olur ki şununla açıklanmıştır da denebilir. لِيَجْزِىَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ **Bir kavmi kazandıkları ile cezalandırmak için** olan günler yahut cezalandıracağı için bağışlasınlar. Bu cümle, emrin yahut cevabı olan يَغْفِرُوا *"Bağışlasınlar."* ifadesinin esas sebebidir. Yahut da "eyyâmullâhın (Allah günlerinin) açıklaması yerinde kaydı olup dolayısıyla emrin hikmetini de ifade eder. Kavim de müminler veya kâfirler, yahut her ikisi olabilir. Ceza da ona göre cezalandırmayı ve mükâfatlandırmayı kapsar. Birisi Hz. Ömer'e sövmüş, o da onu yakalamak istemiş, affetmesi için bu âyet inmiştir deniliyor. Âyette kastedilen, gerektiğinde savaşmayı yasaklamak değil, kişisel olarak bayağı kavgaları yasaklamaktır. Bundan dolayı savaşı emreden ayetlerle bu âyetin nesh edilmesi (hükümsüz kılınması) gerekmez. Hattâ "eyyâmullâh" ile ona işaret vardır. وَلَقَدْ اٰتَيْنَا بَنِى اِسْرَٓائِيلَ *"Andolsun ki, biz İsrailoğulları'na vermiştik.."* وَمَنْ اَسَٓاءَ فَعَلَيْهَا *"Her kim de kötülük yaparsa o da kendi aleyhinedir."* hükmünün yalnız kişide değil, toplumda da meydana geldiğine misaldir. Nitekim İsrâ Sûresi'nde اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ وَاِنْ اَسَأْتُمْ فَلَهَا *"Eğer güzel işler görürseniz, kendiniz içindir. Yok eğer kötülük yaparsanız o da kendinizedir."* (İsrâ, 17/7) buyurulmuştu. (O âyetin tefsirine bkz.) الْكِتَابَ **Kitab,** Tev-

rat veya Zebur ve İncil'i de kapsayacak şekilde, kitap cinsi; وَالْحُكْمَ **hüküm, hükümet** وَالنُّبُوَّةَ **ve peygamberlik.** Çünkü İsrailoğulları'nda çok peygamber gelmiştir.

وَاٰتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْاَمْرِ **Ve onlara bu emirden apaçık deliller verdik.** Bu din hususunda açık deliller veya mucizeler verdik. İbnü Abbas hazretleri demiştir ki; bu emirden maksat Peygamber (s.a.v.) ile ilgili hususlardır. Yani peygamberlerin en sonuncusunun geleceğini ve Tihâme'den Medine'ye hicret edeceğini açıklamıştı. (Bakara Sûresi'ne bkz.) يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **Kıyamet günü,** Allah günlerinden bir gündür ki o günkü hüküm, hakkı ile sorumlu tutmak ve yapılan işin karşılığını vermektir. ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلٰى شَرِيعَةٍ مِنَ الْاَمْرِ **Sonra biz seni din hususunda apaçık bir şeriat sahibi kıldık.** Bahir de der ki: Arapça'da şeriat, insanların ırmaklardan ve benzeri şeylerden su almaya vardıkları yerdir. Din şeriatı da bu mânâdandır. Çünkü insanlar ondan Allah'ın emirlerine ve rahmetine ve yakınına ererler. Râğıb da demiştir ki; şerı' aslında masdardır.(1) Sonra açık ve geniş yola isim yapılmış şeri, şir'a ve şeriat denilmiştir. Bu da dinde Allah'ın yolu anlamına istiâre yoluyla kullanılmıştır. Bazıları şeriata, şeriat denilmesi, su içmek için kullanılan yola şu yönüyle benzetildiğini söylemişlerdir: Çünkü hakikat ve doğruluk üzere onda yürüyen hem kanar, hem temizlenir. Kanmaktan maksat, bazı bilginlerin dediği şu sözdür: İçerdim kanmazdım, Allah'ı tanıdığımda içmeden kandım. Temizlenmekten maksat da; اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا *"Ey ehl-i beyt! Allah ancak sizden şan ve şerefi kirletebilecek günahları uzaklaştırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor."* (Ahzâb, 33/33) âyetinin mânâsıdır. Burada شَرِيعَةٍ de tenvin yüceltme içindir. Emir, din işi veya Allah'ın emri demektir. Yani bu Kur'anda açıklandığı üzere Allah'ın sana vahyettiği emir ve yasaktan bir büyük ve geniş yol, koskoca bir şeriat üzere seni görevlendirdik.(2) فَاتَّبِعْهَا **Onun için o şeriata uy,** kendini ona uydur da وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَاۤءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ **bilmeyenlerin hevâ ve heveslerine uyma.** Allah'ın hükümlerine ilmi olmayan veya ilmin gereğine uymayan kimseler yalnız kendi zevk ve heveslerinin arkasında koşarlar. Hevâ ve hevesler ise kişiye göre

(1) Ragıb el-Isfehanî, a.g.e., 258.

(2) Burada Mattâ İncili'nin Eş'iya Peygamber'e dayanarak naklettiği şu sözün tamamlanması vardır: İşte seçtiğim Mustafa kulum, razı olduğum sevgili dostum, ruhumu onun üzerine koyacağım, o gruplara şeriât ilân edilecektir. Kavga etmeyecek, bağırmayacak onun sesini kimse meydanlarda işitmeyecektir. Şeriat'ı muzaffer edinceye kadar ezilmiş kamışı kırmayacak ve tüter fitili söndürmeyecektir. Gruplar da onun ismine ümit edeceklerdir. لَيْسَ بِفَحَّاشٍ وَلَا صَخَّابٍ فِي الْاَسْوَاقِ Yani "çirkin sözler söylemez, sokaklarda bağırmaz." Vasfı Tevrat'ta, peygamberlerin en sonuncusunun vasıflarındandır. (Müellif)

değişir. İsrailoğulları gibi ihtilâfa düşürür, Allah'ın gazabına götürür. Şeriat ise toplar, tevhid (Allah'ın birliğine inanmakla) rızasına götürür. Şeriata uy da cahillerin nefsani arzularına uyma. اِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا **Çünkü onlar Allah'tan gelecek hiçbir şeyi senden uzaklaştıramazlar.** Onlara uyduğun takdirde Allah'tan gelecek olan azab ve cezadan seni hiçbir şekilde kurtaramazlar. وَاِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ **Şüphesiz zâlimler, birbirlerinin dostlarıdırlar.** Onun için onlara, yalnız zâlim olanlar uyar, dost olur. وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ **Allah ise müttakilerin dostudur.** Zulümden, haksızlıktan korunanları sever, onlara yardım eder. Onun için sen o bilgisizlere, zâlimlere uyma da, takvâya (Allah'tan korkmaya) devam et, korun. هٰذَا **Bu Kur'an,** veya özellikle bu öğüt veya şeriata uymakla Allah'tan korkma hususu بَصَٓائِرُ لِلنَّاسِ **insanlar için kalb gözlerini aşan bir nurdur.** Arzulara, şehvetlere uymak, insanların kalblerini körlettiği, hakkı anlamalarına engel olduğu gibi Allah'ın sözünü ve emirlerini tutarak şeriatına uymak da insanların hakka doğru kalb gözlerini açan basiret (öngörü) nurlarıdır. وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ **Ve kesin olarak inanan kimseler için hak ve mükâfatı gösteren bir hidâyet ve mutluluğa erdirecek bir rahmettir.** اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّـَٔاتِ **Yoksa kötülükleri işleyip duranlar, günahları işlemekle bulaşık ve yaralı olan kimseler sandılar mı** اَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **ki kendilerini o imân edip de iyi ameller yapan kimseler gibi yapacağız,** سَوَٓاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ **hayatlarını ve ölümlerini eşit kılacağız?** Öyle mi sandılar? Yani dünya hayatında kendileri hakkında يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"Allah'ın ceza günlerinin geleceğini ummayanları bağışlasınlar ki, Allah her bir kavmi kazandığı ile cezalandırsın."* (Casiye, 45/14) şeklinde af ve müsamaha ile emrettik diye ahirette de öyle olacaklar, müminler gibi mağfirete erecekler mi zannettiler. سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ **Ne kötü hüküm veriyorlar!** Halbuki:

وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزٰى
كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾ اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ
هَوٰيهُ وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلٰى سَمْعِهٖ وَقَلْبِهٖ وَجَعَلَ

عَلٰى بَصَرِه۪ غِشَاوَةًۜ فَمَنْ يَهْد۪يهِ مِنْ بَعْدِ اللّٰهِۜ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾
وَقَالُوا مَا هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَٓا
اِلَّا الدَّهْرُۚ وَمَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍۚ اِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾ وَاِذَا تُتْلٰى
عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا ائْتُوا بِاٰبَٓائِنَٓا
اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُ يُحْي۪يكُمْ ثُمَّ يُم۪يتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ
اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ ف۪يهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

22- Halbuki Allah, gökleri ve yeri hak ile yarattı. Hem de herkese yaptığının karşılığı verilmek üzere, onlara asla haksızlık edilmez.

23- (Ey Muhammed!) Hevâ ve hevesini kendine ilâh edinen, Allah'ın kendi ilmi dahilinde saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürleyip gözüne perde çektiği kimseyi görüyor musun? Şimdi onu Allah'tan başka kim hidâyete erdirebilir? Hala düşünmez misiniz?

24- Hem müşrikler dediler ki: "Hayat, ancak bu dünya hayatımızdan ibarettir. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak geçen zaman yokluğa sürükler. Halbuki onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar, sadece böyle zannederler.

25- Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman; "Eğer sözünüzde doğru iseniz atalarımızı diriltip getirin." demekten başka söylenecek hiçbir delil yoktur.

26- (Ey Muhammed!) De ki: "Allah sizi diriltir. Sonra sizi o öldürür, sonra da geleceğinde şüphe olmayan kıyamet gününde (diriltip) bir araya toplar. Fakat insanların çoğu bilmezler.

وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ **Halbuki Allah gökleri ve yeri hak ile yarattı.** Zulum ile değil, hak ve hakkaniyet (adâlet) üzere her birinin özelliğinde gerek birbirine ve gerek yaratıcılarına göre vacib olan adalet ve hikmeti gözeterek ya-

tatıı. Bu âyet önceki hükme bir delil mahiyetindedir. Çünkü hak ile yaratış zalimden mazlumun (zulme uğrayan kimsenin) hakkını hemen almak ve iyi ile kötüyü eşit tutmayıp iyiye, iyiliğinin, kötüye de kötülüğünün cezasını vermek demek olan adâleti gerektirir. Şu halde bu husus, bugün şu dünyada olmuyorsa yarın âhirette olması lazım gelir. Onun için bu mânâ açıkça ifade edilerek buyuruluyor ki; وَلِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ **Hem herkes hakları yenmeksizin kazandığı ile cezalandırılmak**, yani iyiye iyi, kötüye kötü karşılığı verilmesi **için yaratılmıştır.** Bundan dolayı kötülük yapanların geleceği iyilik yapanların geleceği ile eşit olamaz. Birisi ceza görürken diğer mükafat görecektir. Böyle olunca اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ **hevâ ve hevesini kendine ilâh edinen kimseyi gördün mü?** Hakkı düşünmeyip keyfi ne isterse onu ilah edinmiş kendi zevkinin sevdasına düşmüş. وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ **Allah da bir ilim üzerine onu şaşırtmış** وَمَا اخْتَلَفُوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ *"Fakat kendilerine ancak ilim geldikten sonra, birbirlerini çekememezlik yüzünden ayrılığa düşmüşlerdi."* (Câsiye, 45/17) ifadesindeki gibi olmuş, وَخَتَمَ عَلٰى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ **ve kulağını ve kalbini üstünden mühürlemiş** وَجَعَلَ عَلٰى بَصَرِهِ غِشَاوَةً **ve gözüne bir perde çekmiştir.** Çünkü hevâ ve şehvet gözü kör, kulağı sağır, kalbi duygusuz eder. O kimse bilgin de olsa ilmine rağmen hakkı duymaz olur. Nitekim filozofların ve dünya hayatına düşkün din bilginlerinin bir çoğu böyle olmuştur. فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللّٰهِ **Artık onu Allah'tan başka kim hidâyete erdirilebilir?** Yani Allah şaşırttıktan sonra kimin haddine ki onu hidâyet etsin. اَفَلَا تَذَكَّرُونَ **Halâ düşünmeyecek misiniz?** Bu uyarılar karşısında hevâ ve hevesleri bırakarak ilmin gereğine göre bir düşünüp hak ve sonucu anlamayacak mısınız? Bunların sapıklıklarını ve kulak ve kalblerinin mühürlenme hükümlerini açıklamakla buyuruluyor ki: وَقَالُوا **Ve dediler,** yani ilme karşı hevâ ve heveslerini ilâh edinenler sapkınlıklarından dediler ki: اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا **Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur.** Hayat denilen şey ondan ibârettir. نَمُوتُ وَنَحْيٰى **Ölürüz ve yaşarız,** öleceğimizi bilmekle beraber dünya hayatını yaşarız, ondan ötesi yoktur. وَمَا يُهْلِكُنَٓا اِلَّا الدَّهْرُ **Bizi başka bir şey değil dehir helâk eder.**

DEHİR: Aslında âlemin kalma (devam etme) müddeti demektir. دَهَرَهُ : اَيْ غَلَبَهُ *"Yani onu yendi."* fiilinden masdar da olur. Râğıb der ki; dehir, kainatın var oluşunun başlangıcından sonuna kadar olan müddetin ismidir.(1) هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ *"Gerçekten insan üzerine dehirden bir müddet geldi ki:"* (Dehr (insan), 76/1). Sonra çok bir müddete de denilir. Zaman, az bir müddete, denil-

---

Ragıb el-İsfehanî, a.g.e., 173.

mesi itibarıyla bundan farklıdır. Falancanın dehri, onun hayat müddeti demek olur. Bir de dahir masdar olur. دَهَرَ فُلَانًا نَائِبَةٌ دَهْرًا denilir. "Falana bir felâket bir sarış sardı." demektir. Şu halde dehir ya masdar veya isim olur. Masdar olduğuna göre kahretmek, yenmek ve istilâ etmek mânâsına gelir. İsim olduğu vakit de esas mânâsı bütün zaman yani bütün kâinatın baştan sonuna kadar akıp geçmesi süresidir ki bu özellikle لام ile اَلدَّهْرُ'dir. Bundan başka bir de uzun bir zaman, çok fazla bir müddet mânâsına gelir ki lâmsız (belirsiz) olarak دَهْرًا denildiği zaman bu mânâ birden bire akla gelir. İmâm-ı Azam Ebû Hanife hazretleri nekire (belirsiz) olan bu dehrin mânâsında, yani ne kadar bir zamana denildiği hususunda görüş belirtmemiştir. Zaman kelimesi ise dehrin az veya çok bütün parçalarında da kullanıldığından dolayı daha umumî ve genel olmuş oluyor. Zaman geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek kısımlarına ayrılır اَلدَّهْرُ ise kâinatın baştan sona kadar bir uzamasının ifâdesi demek olduğundan zaman, dehrin makamlarından olarak düşünülür. Burada üç mânâdan her birine göre yorumlanabilir ise de en fazla zamanın geçmesi ve uzun zaman diye tefsir edilmiştir. Çünkü sözkonusu olan yok etme, kâinatın sonu olan herşeyin yok edilmesi değil, bazı şeylerin yok edilmesidir.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ
يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ ﴿٢٧﴾ وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰى
اِلٰى كِتَابِهَا اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ هٰذَا كِتَابُنَا
يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾
فَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ
ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿٣٠﴾ وَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا اَفَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتِي
تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿٣١﴾ وَاِذَا قِيلَ

إِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرٖي مَا السَّاعَةُ
إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنٖينَ ﴿٣٢﴾ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ
مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٣﴾ وَقٖيلَ الْيَوْمَ
نَنْسٰيكُمْ كَمَا نَسٖيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا وَمَأْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ
مِنْ نَاصِرٖينَ ﴿٣٤﴾ ذٰلِكُمْ بِأَنَّكُمُ اتَّخَذْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَغَرَّتْكُمُ
الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٣٥﴾
فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَرَبِّ الْاَرْضِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٣٦﴾
وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٣٧﴾

Meâl-i Şerifi

27- Göklerin ve yerin mülkü sadece Allah'ındır. Kıyâmetin kapacağı gün varya, işte o gün batıla sapanlar hep hüsrana düşecekler.

28- O gün her ümmeti, diz çökmüş görürsün. Her ümmet, kendi kitabına çağırılır, onlara: "Bugün yaptığınız amellerin cezası verilecektir.

29- İşte kitabınız, yüzünüze karşı hakkı söylüyor, çünkü biz sizin yaptıklarnızı hep kaydediyorduk." (denir).

30- İman edip iyi işler yapanlara gelince; Rableri onları rahmeti içine koyacaktır. İşte apaçık kurtuluş budur.

31, Ama kâfirlere gelince; onlara da denilir ki; "Size âyetlerim okunmadı mı? Siz büyüklük tasladınız ve günah işleyen bir kavim oldunuz değil mi?

32- Allah'ın vaadi gerçektir. "O kıyâmetin geleceğinde şüphe yoktur." denildiğinde "Kıyamet nedir bilmiyoruz." Yalnız bir zandan ibârettir sanıyoruz. Fakat bu hususta kesin bir bilgimiz yok." derdiniz.

33- Derken yaptıkları amellerin kötülüğü gözlerinin önüne serildi, alay edip durdukları şey onları kuşatıverdi.

34- O gün kâfirlere şöyle denilir; "Siz, dünyada bugüne kavuşmayı nasıl unuttuysanız, biz de bugün sizi öylece unutacağız. Yeriniz ateştir ve sizin için yardımcılardan bir kimse de yoktur."

35- Bunun sebebi şudur; Siz Allah'ın âyetlerini alaya aldınız, dünya hayatı sizi aldattı. Artık bugün onlar, ateşten çıkarılmayacaklar ve kendilerinden özür dilemeleri de kabul edilmeyecektir.

36- Hamd, göklerin Rabbi, yerin Rabbi ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

37- Göklerde ve yerde büyüklük ve hâkimiyet O'nundur. O, Aziz'dir (herşeye galiptir); Hakîm'dir (hüküm ve hikmet sahibidir).

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ *"Kıyametin kopacağı gün..."* Saat, aslında Râgıb'ın açıkladığına göre zamanın parçalarından bir parçadır. Buna benzetilerek kıyâmete de saat denilir. اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ *"Kıyamet yaklaştı.."* (Kamer, 54/1), وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ *"Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi ona aittir."* (Zuhruf, 43/85), وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ *"Ey muhammed! Sana kıyametin ne zaman kopacağını sorarlar."* (Nâziât, 79/42) gibi. Bunun iki ayrı yorumu vardır. Birisi: وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ *"Ve o hesaba çekenlerin en süratli olanıdır."* (En'âm, 6/62) buyurulduğu üzere sürâtle hesap görmektir. Birisi de şöyle açıklanan mânâdır. كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا اِلاَّ عَشِيَّةً اَوْ ضُحَيهَا *"Onlar kıyameti gördükleri gün, dünyada ancak bir akşam ve bir kuşluk vakti kadar kaldıklarını sanırlar."* (Nâziât Sûresi, 79/46), لَمْ يَلْبَثُوا اِلاَّ سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ *"Dünyada sanki gündüzün bir anı kadar kalmış olduklarını sanacaklar."* (Yunus, 10/45), وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ *"Ve kıyâmet koptuğu gün."* (Câsiye, 45/27) Birincisi kıyâmet, ikincisi zamanın az bir parçasıdır. Bir de denilmiştir ki kıyâmet mânâsına saat üç tanedir: 1- Büyük saat ki insanların hesaplaşma için diriltilmesidir. Nitekim لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَظْهَرَ الْفُحْشُ وَالتَّفَحُّشُ وَحَتَّى يُعْبَدَ الدِّرْهَمُ وَالدِّينَارُ اِلَى غَيْرِ ذَلِكَ "Fuhuş ve ahlaksızlık açıkça yapılıncaya ve dirhem ile dinara tapılıncaya kadar, şöyle şöyle oluncaya kadar kıyâmet kopmaz."(1) hadisinde peygamber (s.a.v.) buna işaret etmiştir. 2- Orta saat (kıyâmet), bir asır halkının ölümüdür. Nitekim rivâyet olunduğu üzere Peygamber (s.a.v.) Abdullah b. Üneys'i görmüş, "Bu çocuğun ömrü uzarsa kıyamet kopuncaya kadar ölmez buyurmuştu ki sözkonusu zat, sahabenin en son vefat edenidir deniliyor. 3- Küçük saat (kıyamet); insanın ölümüdür ki her insanın kıyameti kendi ölümüdür. قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّى اِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً *"Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar,*

(1) Ahmed b. Hanbel, VI, 162; el-Hindî, Kenzü'l-Ummal, XIV, 38583.

gerçekten hüsrana uğramışlardır. Kıyâmet günü (ölümleri) ansızın gelince onlar günahlarını sırtlarına yüklenmiş olarak... (Enâm Sûresi, 6/31) gibi bazı âyetlerde de saat bu mânâyadır. مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ *"Kim ölürse, onun kıyameti kopmuştur."*(1) Bununla birlikte bizim anladığımıza göre hangi mânâya olursa olsun kıyâmete saat denilmesi, Allah katında belirlenmiş bir sürenin bir vaktin saatinin gelmesi itibarıyladır. Nitekim dilimizde de "vakti ve saati gelmiş" deyimi herkesçe bilinmektedir. Burada da saat kıyâmet mânâsınadır.

وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً **Ve her ümmeti (Câsiye) diz çökmüş olarak görürsün.** Câsiye, iki mânâ ile tefsir edilmiştir. Birisi diz çökmüş mânâsınadır ki gereği kasdedilmiştir. Çünkü diz çökmek derli toplu, en itinalı ve hürmetli vaziyettir (pozisyondur). Birisi de toplanmış cemaat mânâsınadır ki «جُثْوَة»den alınmıştır. Bir araya gelmiş taş yığınına denir. Maksat, Yâsin Sûresi'nde وَإِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ *"Onların hepsi mutlaka huzurumuzda toplanıp hesap için hazır bulundurulacaklardır."* (Yâsin, 36/32) buyurulduğu üzere Allah'ın huzurunda hesap için toplanmaktır.

Ahkâf Sûresi

Mekke Döneminde İndi.

Ayet Sayısı: 53

Bu sûreye Ahkâf Sûresi denir. Sûre Mekkî'dir. Bir, iki âyetinin Medenî olduğuna dair bir rivayet vardır ki: قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ *"De ki: Ne dersiniz eğer bu Kur'an Allah tarafından ise?"* (Ahkâf, 46/10). Ve فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ *"Ulü'l-azm, peygamberlerin sabrettiği gibi sabret."* (Ahkâf, 46/35) âyetleridir.

Âyetleri : Kûfî sayımında otuz beş, diğerlerinde otuzdörttür. İhtilaf حم dedir.

Kelimeleri: Üçyüz kırk dörttür.

Harfleri : İkibin üçyüzdür.

Fasılası : م ، ن harfleridir.

وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ *"Ey Muhammed Âd kavminin kardeşi Hud'u hatırla, Hani o Ahkâf denilen yerde kavmini uyarmıştı."* (Ahkâf, 46/21) âyeti dolayısıyla bu ismi almıştır ki bir yer adıdır. (Bu âyetin tefsirine bkz.)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ مَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّى وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّٓا
اُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
اَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمٰوَاتِ اِيتُونِي
بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هٰذَٓا اَوْ اَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤﴾
وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُٓ اِلٰى يَوْمِ
الْقِيٰمَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَٓائِهِمْ غَافِلُونَ ﴿٥﴾ وَاِذَا حُشِرَ النَّاسُ
كَانُوا لَهُمْ اَعْدَٓاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴿٦﴾ وَاِذَا تُتْلٰى
عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ هٰذَا
سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي
مِنَ اللّٰهِ شَيْـٔاً هُوَ اَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفٰى بِهِ شَهِيداً بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ
وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٨﴾ قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ وَمَٓا اَدْرِي
مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ وَمَٓا اَنَا اِلَّا نَذِيرٌ

مُبِينٌ ﴿٩﴾ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ
شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ فَآمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Hâ mîm.

2- Bu kitabın indirilişi, çok güçlü, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah tarafından dır.

3- Biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ile ve belirli bir süre için yarattık. İnkâr edenler uyarıldıkları şeyden yüz çeviriyorlar.

4- Ey Muhammed! De ki: "Allah'tan başka yalvardıklarınızı gördünüz mü? Onlar yerden ne yaratmışlar bana gösterin. Yoksa onların göklerin yaradılışında bir ortaklıkları mı var? Eğer siz doğru söyleyen kimseler iseniz bana bu Kur'an'dan önce indirilmiş bir kitap veya ilimden bir eser getirin."

5- Allah'ı bırakıp da kıyamet gününe kadar kendisine hiç bir cevap veremeyecek olan putlara dua eden kimseden daha sapık kim olabilir? Oysa taptıkları şeylerin, onların yalvarışlarından haberleri bile yoktur.

6- Kıyamet günü insanlar biraraya toplandığı zaman taptıkları şeyler kendilerine düşman kesilirler. Ve onların kendilerine tapmalarını inkâr ederler.

7- Bizim âyetlerimiz kendilerine apaçık okunduğu zaman inkâr edenler kendilerine gelen hak kitap için: "Bu apaçık bir büyüdür." dediler.

8- Yoksa, "Onu (Muhammed) uydurdu." mu diyorlar? Sen de ki: "Eğer onu ben uydurmuşsam Allah'tan bana gelecek cezayı savmaya sizin gücünüz yetmez. O sizin yaptığınız taşkınlıkları daha iyi bilir. Sizinle benim aramda şahit olarak Allah yeter. O çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

9- Ey Muhammed! De ki: "Ben Peygamberlerin ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben ancak bana vahyedilene tabi oluyorum. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım.

10- De ki: "Ne dersiniz, eğer bu Kur'an Allah tarafından ise ve siz de onu inkâr etmişseniz, bununla birlikte İsrailoğulları'ndan bir şahit de onun

bir benzerini (Tevrat'ta görüp) inanmışken siz hala büyüklük taslarsanız (haksızlık etmiş olmaz mısınız)? Şüphesiz ki, Allah zalim bir topluluğu doğru yola iletmez."

أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ **İlimden geriye kalmış bir eser,** önceki peygamberlerin ilimlerinden kalma rivayete dayanan bir ilim. Yahut toz üstüne bir yazı, قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ *"De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim."*

BİDİ', BİD'AT, âdette hiç örneği geçmemiş yeni türemiş, türedi, yani ilk olarak peygamberlik iddia eden, yahut hiç bir peygambere benzemeyerek, kendi kendine Allah'ın izni olmaksızın bir takım örneği olmayan şeyler icad edecek bir icadcı değilim. وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِى اِسْرَائِيلَ عَلٰى مِثْلِهِ فَاٰمَنَ **İsrailoğulları'ndan bir şahid de onun bir benzerine şehadet edip iman getirir.** Buradaki مِثْلِهِ zamirinde iki ihtimal vardır. Biri Kur'ân'a, biri de peygambere raci olmasıdır. Kur'ân'ın Tevrat gibi Allah kitabı olduğuna, yahut Hz. Peygamber'in Musa gibi bir peygamber olduğuna şehadet ederek iman eder. Bakara Sûresi'nde açıklaması geçtiği üzere Tevrat'ta Hz. Peygamber Hz. Musa'ya نَبِيًّا مِثْلَكَ *"Senin gibi bir peygamber"* diye Musa'nın benzeri bir peygamber olmak üzere anlatılmıştı. İsrailoğulları'ndan böyle şehadet eden şahit de çoğunluğun görüşüne göre Abdullah b. Selam (r.a.)'dır. İmam Şa'bi gibi bazıları şahidden maksadın Hz. Musa olduğunu söylemişlerdir ki daha önce haber vermiştir. İbnü Cerir ve diğerlerinin rivayetlerine göre Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a) demiştir ki: Resul-i Ekrem (s.a.v.) "Yeryüzünde yürüyen bir kimse hakkında o cennetliktir derken işitmedim. Abdullah b. Selam'dan başka ki وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِى اِسْرَائِيلَ *"İsrailoğulla-rı'ndan bir şahit de onun bir benzerine şehadet edip iman getirir."* âyeti de onun hakkında nazil oldu. Sûrenin Mekkî, Abdullah b. Selam'ın iman edişinin ise Medine'de olması itibarıyla bu durumda bu âyet gaib haberlerinden demek olur. Fakat yukarıda işaret olunduğu üzere bazıları sûre Mekkî olmakla beraber bu âye-tin Medenî olduğunu söylemişlerdir. Hasen'den rivayet olunur ki şöyle demiştir. "Bana şu haber ulaştı, Abdullah b. Selam İslâm'a girmek istediği zaman: Ya Resulullah dedi, yahudiler bilir ki ben onların âlimlerindenim, babam da onların âlimlerinden idi. Halbuki şimdi ben şehadet ediyorum ki, sen Allah'ın hak peygamberisin ve onlar seni Tevrat'ta yazılı bulurlar, şimdi filana, filana ve daha yahudilerden adlarını saydıklarına adam gönder ve beni evinde gizle de onlara benden ve babamdan sor, çünkü benim kendilerinin en âlimi olduğumu, babamın da en âlimlerinden bulunduğunu şüphesiz söyleyeceklerdir. Ben de o zaman çıkarım, ve senin Allah'ın Resulü olduğunu ve onların seni yanlarındaki Tev-

rat'ta yazılı olarak bulduklarını ve gerçekte senin hidayet ve hak din ile gönderildiğine şehadet ederim. Resul-i Ekrem (s.a.v.) de öyle yaptı, onu evinde gizledi, yahudileri çağırttı, yanına girdiler, derken Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Sizin içinizde Abdullah b. Selam nedir?" kendisi dediler bizim en âlimimiz, babası da. O halde müslüman olduysa ne dersiniz?", "olmaz" dediler, üç kere tekrar ettiler, bunun üzerine çağırdı, o da çıktı sonra: أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللّٰهِ وَأَنَّهُمْ يَجِدُونَكَ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ وَأَنَّكَ بُعِثْتَ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ *"Ben, şahitlik ederim ki sen Allah'ın Resulü'sün, onlar seni yanlarındaki Tevrat'ta yazılı olarak buluyorlar ve sen hidayet ve hak dini ile gönderildin."* [1] dedi. Deyince yahudiler biz senden bunu beklemezdik ey Abdullah b. Selam dediler. Küfrederek çıktılar. Allah Teâlâ da bu âyeti indirdi. قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِى إِسْرَائِيلَ عَلٰى مِثْلِهِ فَآمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ *"De ki: Ne dersiniz bu Kur'ân Allah tarafından ise ve siz de onu inkâr etmişseniz bununla birlikte İsrailoğulları'ndan bir şahit de onun bir benzerini Tevratta görüp inanmış iken siz hala büyüklük taslarsanız haksızlık etmiş olmaz mısınız? Şüphesiz ki Allah zalim bir topluluğu doğru yola iletmez."* Buna dair diğer rivayetler de vardır. Bununla beraber Mesruk'da demiştir ki bu Abdullah b. Selam hakkında nazil olmadı, Mekke'de nazil oldu, Abdullah b. Selam ise Medine'de müslüman oldu. Bu ancak Resulullah'ın kavmine karşı bir delilidir. Tevrat, Kur'ân gibi Musa da Muhammed (s.a.v.) gibidir. Onlar Tevrat'a ve peygamberlerine iman ettiler de siz küfrettiniz, demektir. İbnü Cerir der ki gerçi Mesruk'un dediği âyetin zahirine daha uygundur. Çünkü قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ *"De ki: Ne dersiniz eğer o Kur'ân Allah tarafından ve siz ona küfretmiş iseniz"* âyeti Allah tarafından Kureyş müşriklerine karşı bir kınama ve peygamberi için onlar aleyhine bir delil gösterme makamındadır. Bu âyet de daha öncesindeki âyetlerin benzeridir. Onlarda ne kitap ehlinin ne de yahudilerin zikri geçmediği gibi daha önce zikri geçenlerden sözün çevrilmesine delalet eder bir karine de görülmüyor. Fakat Resulullah'ın ashabından bir cemaatten maksat Abdulah b. Selam olduğuna dair haber varid olmuştur. Ve tevil ehlinin çoğu da bunun üzerinde yürümüştür. Bunlar ise Kur'ân'ın mânâlarını ve nüzul sebebini ve ne kastedilmiş olduğunu da daha iyi bilirler. Buna göre şehit Abdullah b. Selam, kınanan muhataplar da yahudi topluluğu olmuş oluyor, yalnız Taberî'nin daha önce zikri geçenlerden sözün değiştirilmesine delalet eder bir karine görülmüyor, demesi üzerinde düşünmek gerekir.[2] Çünkü bir kere başta وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ *"İnkâr edenler uyarıldıkları şeyden yüz çeviriyorlar."* buyurulmakla

(1) Alûsî, a.g.e., XIII, 11, 13.
(2) et-Taberî, a.g.e., XXV, 9.

sözün asıl sevkinin, mutlak kâfirler hakkında olduğu gösterilmiş sonra da iki قُلْ أَرَأَيْتُمْ *"De ki: Ne dersiniz?"* hitabı ile bunların iki kısmına işaret olunarak birincisi ile müşriklere, ikincisi ile de diğerlerine yahut hepsine hitap yapıldığı anlatılmıştır. Demek ki hem asıl sözün gelişi birliği muhafaza edilmiş hem de iki kere قُلْ أَرَأَيْتُمْ *"Deki ne dersiniz?"* buyurulmakla bir hitap değişikliği karinesi de verilmiştir. Şu halde إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ***"Şüphesiz ki Allah zalim topluluğu doğru yola iletmez"***, ifadesi ilk bakışta yahudilere uygun olmakla beraber anlam itibarıyla hepsinden geneldir. Bu cümle, şartın cevabı yerinde bulunmaktadır. Yani öyle olunca siz zulmetmiş olursunuz, hidayete eremezsiniz. Çünkü:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا
لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا
إِفْكٌ قَدِيمٌ (11) وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَذَا
كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَى لِلْمُحْسِنِينَ
(12) إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (13) أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً
بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (14) وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا
حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا
حَتَّى إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي
أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا
تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ (15)

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ
فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ (١٦) وَالَّذِي
قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِنِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ
مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ
فَيَقُولُ مَا هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (١٧) أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَقَّ
عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ
كَانُوا خَاسِرِينَ (١٨) وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ
وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (١٩) وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ
أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ
تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ
وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ (٢٠)

Meâl-i Şerifi

11- İnkâr edenler, iman ednler için: "Eğer İslâm'da bir hayır olsaydı onlar, onu kabulde bizi geçemezlerdi." derler. Bununla muvaffak olamayınca da: "Bu eski bir yalandır." diyeceklerdir.

12- Kur'ân'dan önce de bir rehber ve rahmet olarak Musa'nın kitabı

Tevrat vardı. Bu Kur'ân ise zulmedenleri uyarmak, iyilik yapanları müjdelemek için Arap lisanı ile indirilen ve kendinden öncekileri tasdik eden bir kitaptır.

13- "Gerçekten Rabbimiz Allah'tır." deyip, sonra da dosdoğru olanlara gelince onlar için hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

14- İşte onlar cennetlikdirler, yaptıklarına karşılık orada ebedi olarak kalacaklardır.

15- Biz insana ana ve babasına iyilik yapmayı tavsiye ettik. Anası onu zahmetle karnında taşıdı ve zahmetle doğurdu. Onun ana karnında taşınması ile sütten kesilme süresi otuz aydır. Nihayet insan olgunluk çağına ulaşıp, kırk yaşına geldiğinde der ki: "Ey Rabbim! Bana ve ana babama ihsan ettiğin nimetlerine şükretmemi ve senin hoşnut olacağın salih amel işlememi ilham et. Benim neslimden gelenleri de salih kimseler kıl. Doğrusu ben tevbe edip sana yöneldim. Ve ben gerçekten müslümanlardanım."

16- İşte yaptıklarının en güzelini kendilerinden kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadırlar. Bu onlara vaad edilmiş olan dosdoğru bir sözdür.

17- Ana ve babasına: "Öf size! siz bana öldükten sonra tekrar dirilip kabrimden çıkarılacağımı mı vaad ediyorsunuz? Oysa benden önce nice nesiller gelip geçmiştir." diyen kimseye ana ve babası Allah'a sığınarak "Yazıklar olsun sana! Gel iman et, şüphesiz ki, Allah'ın vaadi gerçektir." dediklerinde o: "Bu Kur'ân öncekilerin masallarından başka bir şey değildir" diyordu.

18- İşte onlar kendilerinden önce gelip geçmiş olan cin ve insan toplulukları içerisinde haklarında azab vaadi hak olmuş kimselerdir. Onlar gerçekten hüsrana uğramışlardır.

19- Herkesin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Allah onlara yaptıklarının karşılığını tam olarak verir. Onlara haksızlık edilmez.

20- İnkâr edenler ateşe arzedilecekleri gün onlara: "Siz dünya hayatınızda bütün güzel şeylerinizi harcadınız, onların zevkini sürdünüz, artık bugün yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanız ve yoldan çıkmış olmanızdan dolayı aşağılayıcı bir azabla cezalandırılacaksınız." (denir).

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا ... *"İnkâr edenler, iman edenler hakkında derler ki..."* Bunun da hem müşrikler, hem yahudiler tarafından söylenmiş olması muhtemeldir. Tefsircilerin çoğuna göre müşriklerdir. Müminlerin çoğunu Ammar, Süheyb, Bilâl gibi fakir ve zayıflardan görerek aşağılamak ve güya bu

şekilde İslâm'ı küçük düşürmek istiyorlar. Sâlebi, yahudilerin Abdullah b. Selamı ve arkadaşları hakkındaki sözleridir demiştir. وَاِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِه **Bununla,** yani böyle demekle iman edenlere dil uzatmakla **maksatlarına muvaffak olamayınca,** İslâm'ı ve Kur'ân'ı körletmek veya şehadeti iptal etmek maksadına ermeyince فَسَيَقُولُونَ هٰذَا اِفْكٌ قَدِيمٌ **Daha diyeceklerdir ki bu eski bir iftiradır, eski uydurulmuş bir yalandır.** Yani peygamber hakkında öncekilerden rivayet olunan müjdeler eski bir yalandır diyecekler yahut İslâm'ı inkâr etmek için dini kökünden inkâr edecekler. Demek ki istikbalin kâfirleri daha azgın olacaktır.

وَمِنْ قَبْلِه **Halbuki onun önünden** yani Kur'ân'dan önce nazil olmuş كِتَابُ مُوسٰى **Musa'nın kitabı vardır.** Bununla hem eski bir iftira demelerinin nereye kadar varmış olduğu gösterilmiş oluyor hem de cevabı verilmiş oluyor. Çünkü o öyle var ki اِمَامًا وَرَحْمَةً **Bir imam ve rahmet olmuş bir halde,** Allah'ın dininde senelerce rehber, kendisine uyulmuş, arkasınca gidilmiş ve o sayede Allah Teâlâ'nın rahmetine, nimetine erilmiş, eğer o bir iftira, bir yalan olsaydı o feyiz ve rahmet olur muydu? وَهٰذَا **Ve işte bu da** yani Kur'ân da كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا **dili Arapça olarak tasdik edici bir kitap,** Musa'nın bir imam ve rahmet olan kitabını tasdik, onun esasındaki hakikati ispat ve teyid eden Arapça dilli bir kitap ki tasdikin hikmeti de لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا **zulmedenleri uyarmak için,** her kim olursa olsun, kendisinden herhangi bir şekilde zulüm, haksızlık meydana gelenlere Allah'ın azabını haber vererek sonucun korkunçluğunu anlatmak için وَبُشْرٰى لِلْمُحْسِنِينَ **güzellik yapan iyilere de müjde için,** şöyle ki: اِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا ***"Gerçekten Rabbimiz Allah'dır." deyip, sonra da dosdoğru olanlar,*** yani ilmin özü olan tevhit ile amelin sonu olan doğruluğu kendilerinde toplayanlar. (Fussilet Sûresi'nde bu âyetin benzeri olan 30. âyetin tefsirine bkz.) Orada melekler vasıtasıyla müjde yapılıyordu. Burada ise doğrudan doğruya yapılıyor.

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ اِحْسَانًا ***"Biz insana ana babasına iyilik yapmayı tavsiye ettik.*** Tavsiye bir kimseye yapması gereken bir şeyi öğüt tarzında önceden söylemektir. İman ve doğruluk en birinci özellikleri olan iyilerin şanı beyan olunurken anaya babaya iyilik özellikle tavsiye edilmiştir. Bu tavsiye birkaç yerde gelmiştir. Fakat herbirinde başka bir nükte ve bakış açısıyla sevkedilmiş olduğu için tekrar değil ayrı ayrı fayda ifade etmektedir. Nitekim burada da جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Yaptıklarının karşılığı olarak"* ifadesi dolayısıyla iyilik ve doğruluğun önemli bir misali olmak üzere getirilmiştir. Rivayet olunduğuna göre وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذِى كَانُوا يُوعَدُونَ ifadesine kadar bu iki âyet Hz. Ebu Bekir Sıddık (r.a) hakkında nazil olmuş ve birçok hükümlerin de esaslarını içinde toplamıştır. Önce ahlâkî

açıdan araya üç mertebede dikkat çekilmiştir. Birincisi, babanın galibiyeti altında olarak tağlib yoluyla valideyn içinde, ikincisi وَحَمَلَتْهُ üçüncüsü وَضَعَتْهُ وَفِصَالُهُ ile doğurma ve emzirme yönüyledir. Baba ise yalnız وَالِدَيْنِ 'de bir kere zikredilmiştir. Bir Hadis-i Şerif'te beyan olunan şu ifade ile mütenasiptir. Bir adam; ya Resulullah مَنْ أَبَرُّ ؟ "Ben kime çok iyilik edeyim?" demişti. Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: أُمَّكَ "Anana", sonra kime dedi, yine أُمَّكَ *"anana"* buyurdu, sonra kime? dedi, yine أُمَّكَ *"anana"* buyurdu. Sonra kime? dedi, أَبَاكَ "babana!" buyurdu."(1)

حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا Anası onu sıkıntı ile, zahmet ve meşakkat ile yüklendi وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا yine zahmet ve meşakkat ile karnındakini doğurdu. وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا Hamilelik süresi, ve sütten kesilmesi de otuz aydır. Bakara Sûresi'nde وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ *"Emzirmeyi tamamlamak isteyen baba için anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."* (Bakara, 2/233), Lokman Sûresi'nde de وَفِصَالُهُ فِى عَامَيْنِ *"Onun sütten kesilmesi iki yıldadır.* (Lokman, 31/14) buyurulduğuna göre bu otuzun iki senesi emzirme müddeti, altı ayı da hamilelik müddeti oluyor. Demek ki hamileliğin en az müddeti emzirmenin de en çok müddeti gösterilmiştir. Çünkü bunlara kadının namusu nesep ve nikâhın haramlığı yönleriyle pek çok önemli hükümler dayanmaktadır. Rivayet olunur ki Hz. Ömer (r.a.)'e bir kadın duruşmaya götürülmüştü ki altı ayda doğurmuştu. Had cezası uygulanmasını emretti. Hz. Ali (r.a) bu âyeti hatırlatarak "had" cezası lazım gelmez hamilelik süresinin en az müddeti altı aydır diye itiraz etti. Hz. Ömer de tasdik etti.(2) Fahreddin Râzî bunu naklettikten sonra der ki: Akıl ve tecrübede bunun böyle olduğuna delâlet eder.(3) Tecrübe sahipleri diyorlar ki ceninin teşekkülü için takdir edilmiş bir zaman vardır, o zaman ikiye katlanınca cenin harekete başlar, bu toplama iki misli daha ilave edilince cenin anasından ayrılır dünyaya gelir. Mesela ceninin yaratılışını otuz günde tamam farz edelim. Bu zaman ikiye katlanıp altmış gün oldu mu cenin hareket eder. Bu toplama iki misli olan yüzyirmi gün daha ilave edilince yüz seksen eder ki altı aydır. O vakit "cenin" anadan ayrılır. Yaratılış otuzbeş günde tamam olduğunu farz edelim, o vakit yetmiş günde hareket eder iki misli yüz kırk daha ilave olununca toplamı iki yüz on gün eder ki yedi aydır. Çocuk anadan ayrılabilir. Kırk gün olduğunu farz etsek seksen günde hareket eder iki yüz kırk günde anadan ayrılır ki sekiz aydır. Kırkbeş günde tamam olduğunu farz edelim o zaman da doksan günde

(1) Tirmizî, Birr, 1; Ebu Davud, Edeb, 120; İbn Mace, Edeb, 1; Ahmed b. Hanbel, II, 402; V, 3.
(2) Suyûtî, a.g.e., VII, 441-442.
(3) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXVIII, 15.

hareket eder ikiyüz yetmiş günde anadan ayrılır ki dokuz ay eder. İşte tecrübe sahiplerinin anlattıkları kural budur. Calinûs demiştir ki ben hamilelik zamanlarının miktarlarının miktarlarını çok merak ile araştırdım. Bir kadın gördüm ki yüz seksen dört günde doğurdu. İbnü Sina da kendisinin bunu müşahade etmiş olduğunu kaydetmiştir. Demek ki hamileliğin en az müddeti Kur'ân'ın nassına göre de tıbbın tecrübelerine göre de bir olarak altı aydır. Ama hamileliğin en çok müddeti hakkında Kur'ân'da bir delalet yoktur. Ebu Ali b. Sina Şifa adındaki eserinde dokuzuncu makalesinin altıncı faslında demiştir ki, tamamıyla itimad ettiğim güvenilir bir yerden bana ulaştı ki bir kadın hamilelik senelerinin dördüncüsünden sonra bir çocuk doğurdu dişleri bitmişti, hem de yaşadı. Eristatalis'ten de şöyle hikâye olunmuştur: Hayvanların doğum ve hamilelik zamanları bellidir. İnsandan başka ki gebe bir kadın bazan yedi ayda bazan sekiz ayda doğurur. Sekizinci ayda Mısır gibi muayyen beldelerden başka yerlerde az yaşar. Ama genellikle çoğunluk dokuzuncu aydan sonra doğmaktadır. Tecrübe sahipleri şunu da hatırlatırlar ki yukarıda geçtiği üzere ikiye katlamak suretiyle beyan ettiğimiz kaide kesin değil, yaklaşık olarak böyledir. Bazan günlerde fazlalık eksiklik olabilir, sonra Râzî ceninin tamamlandığı müddeti de altı kısma ayırarak tecrübeye dayanan bilgilerine göre kaydetmiştir[1] ki zamanımızda buna "mebhas-ı rüşeym" yani cenin, embriyo bilimi denilmekte ve özel bir tasnife tabi tutulmaktadır. Nihayet der ki, altıncısında organlar birbirinden seçilir ve hissolunacak şekilde belli olur, bunun toplamı kırk gündür, bazen kırk beş güne kadar uzanır en azı da otuzdur. Şu halde bu, tıbbî tecrübelerle Peygamber (s.a.v.)'in şu hadisinde haber verdiğine uygun düşmektedir. يُجْمَعُ خَلْقُ أَحَدِكُمْ فِى بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا "Her birinizin yaratılışı anası karnında kırk günde toplanır."[2] tecrübe sahipleri derler ki: "Kırktan sonraki düşük cenin torbası yarılıp da soğuk suya konulduğu zaman organları belirgin küçük bir şey ortaya çıkar, kısaca hamileliğin en az müddeti altı ay olduğu gibi emzirme müddetinin de en çoğu iki senedir. حَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا *"Hamilelik süresi ve sütten kesilmesi ve otuz ay"* toplamının haberidir. Ancak İmam-ı Azam Ebu Hanife Hazretleri bu âyette bir de şu mânâ ihtimalini nazar-ı dikkate almıştır. Hamilelik süresi de sütten ayrılma süresi de otuz aydır. Bu durumda hamilelik müddetinin de otuz ay, emzirme müddetinin de otuz ay olması ve ikisinin de en çok süresinin beyan edilmiş bulunması gerekir. Hz. Aişe'nin rivayet ettiği bir Hadis-i Şerif hamileliğin en çok

(1) Buharî, Bedü'l-halk, 6, Enbiya, 1, Kader, 1; Müslim, Kader, 1; Ebu Davud, Sünnet, 16; Tirmizî, Kader, 4; İbn Mace, Mukaddime, 10.

(2) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XVIII, 15-16.

müddetinin iki seneden fazla olamıyacağını ispat etmiş olmakla hamilelik hakkında zikredilen ihtimalin sakıt olması lazım gelirse de sütten kesilme hakkında iki sene حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ *"Emzirme süresini tamamlamak isteyen baba için tam iki yıl."* (Bakara, 2/233) âyetiyle kayıtlı bulunduğu için nikâhın haramlığını ifade eden emzirme müddeti bakımından en çok sürenin otuz ay olması şüphesi devam etmektedir. Bu ihtimali ortadan kaldıracak bir delil yoktur. Dolayısıyla haram kılanın mübah kılana tercih olması hakkındaki usul kaidesi gereğince otuz ay içinde emişenler hakkında ihtiyaten süt kardeşliği dolayısıyla nikahın haramlığının sabit olması gerekir. Fakat Lokman Sûresi'nde وَفِصَالُهُ فِى عَامَيْنِ *"Onun sütten kesilmesi iki yıl içindedir."* ifadesi mutlak olduğu için İmameyn bu şüpheye iştirak etmemişlerdir. Fetvada da bu tercih edilmiştir. (Bu konuda geniş bilgi için Fıkıh'dan Hidaye ve şerhlerine bkz.) İşte babanın ananın böyle haklarından dolayı onlara iyilik ile muamele etmesini o insana tavsiye ettik. حَتّٰى اِذَا اَشُدَّهُ **Nihayet hayat en güçlü çağına erdi,** kuvvet ve olgunluk çağına erdi. Kuvveti ve aklı sağlamlaştı. Bunu bazıları bülûğ ile, bazıları da olgunluk çağıyla tefsir etmişlerdir. Bu, şuna daha yakındır: وَبَلَغَ اَرْبَعِينَ سَنَةً **Ve kırk yaşına erişti.** Denilir ki peygamberler de kırktan sonra peygamberlikle görevlendirilmişlerdir. Bununla birlikte Hz. İsa ile Yahya'nın küçüklüklerinde peygamberlikleri de söz konusudur. İşte tam aklını, kuvvetini toplayıp da kırkına erdiği zaman o tavsiyeyi yerine getirerek **dedi:** Allah'tan üç dilek diledi, birincisi şöyle nimetlerine şükür niyazı. رَبِّ اَوْزِعْنِى **Ey Rabbim! Bana öyle ilham et, öyle arzu ver ki** اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ **senin nimetine şükredeyim.** Önce şükrü istemesi, şükrün daima bir nimet neşesiyle ilgili olduğundan ilk önce kalbin neşesini bulmak içindir. İşte her başarının sırrı da bu neşedir. O neşe iledir ki rızaya uygun büyük salih ameller yapılabilir. الَّتِى اَنْعَمْتَ عَلَىَّ وَعَلٰى وَالِدَىَّ **Hem bana ihsan ettiğin nimetine hem de anania babama ihsan ettiğin nimetine**, anama babama, yani din nimeti ve varlık nimeti. İkincisi, وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ **ve senin razı olacağın salih bir amel işleyeyim.** صَالِحًا Kelimesinde tenvin tazim için, yani büyük bir iş olduğunu ifade etmek içindir. Yahut çokluk ifadesi içindir. Birçok iş demektir. Yahut da bir çeşit tekliktir ki salih amel cinsinden Allah Teâlâ'nın rızasını özellikle celbedecek bir çeşit amel, rızayı gerektirecek itaat demektir. Üçüncüsü وَاَصْلِحْ لِى فِى ذُرِّيَّتِى **neslimde de benim için islah nasip et,** yani ıslahı, düzgünlüğü onlara da ulaştır. İçlerinde sabit kıl اِنِّى تُبْتُ اِلَيْكَ **çünkü ben tevbe ile sana yüz tuttum,** senin razı olmayacağın fillerden veya senin zikrinden alıkoyacak şeylerden tevbe edip sana yöneldim. وَاِنِّى مِنَ الْمُسْلِمِينَ **Çünkü ben müslümanlardanım.** Kendilerini ihlas ve samimiyetle senin birliğine teslim

edenlerdenim. Bu iki cümle duanın sağlam olmasının, tevbe ve İslâm'a bağlı olduğuna işarettir. İbnü Abbas (r.a) hazretleri demiştir ki: Allah Teâlâ, Ebu Bekir (r.a)'in duasını kabul buyurdu da müminlerden dokuz kişiyi azat etti ki Bilali Habeşi ve Âmir b. Füheyre bunlardandır. Ve her ne hayır istediyse Allah Teâlâ ona yardım etti. Zürriyyeti hakkında da duasını kabul buyurdu. Çocuklarının hepsi iman ettiler. Ona hem anasının babasının, hem de çocuklarının hepsinin İslâm'a girmesi nasip oldu. Babası Ebu Kuhafe Osman b. Amr ve annesi Ümmül Hayr bintü Sahr b. Ömer, oğlu Abdurrahman b. Ebi Bekir ve onun oğlu Ebu Atik hepsi Peygamber'e yetiştiler ve Hz. Ebu Bekir'in ulaştığı manevî derece sahabeden hiçbirine nasip olmadı.[1] رِضْوَانُ اللّٰهِ تَعَالٰى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِينَ *"Allah hepsinden razı olsun."* Bununla birlikte ashab-ı kiramın hepsi böyle iyilik ve doğruluk duyguları ile dopdolu idiler. Buna işareten buyuruluyor ki: اُولٰٓئِكَ **İşte bunlar**, böyle güzel vasıflarla vasıflanmış olan iyi ve şükredici insanlar, الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فٖٓى اَصْحَابِ الْجَنَّةِ **O cennetlikler için de,** yani iman ve doğrulukları dolayısıyla haklarında اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"İşte onlar cennetliklerdir. Orada yaptıklarının mükâfatı olarak ebedi olarak kalacaklardır."* (Ahkâf, 46/14) buyurulan ve kendilerine kıyamet günü korku ve üzüntü olmayan cennetlikler içinde öyle **seçkin kimselerdir ki kendilerinden amellerinin en güzelini kabul ederiz ve günahlarından geçeriz.** Burada اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا *"Yaptıkları amelin en güzeli* ifadesi hakkında tefsircilerin iki görüşü vardır. Birisi اَحْسَنَ *"en güzel"* حَسَنَ *"güzel"* mânâsınadır denilmiş, birisi de اَحْسَنَ den maksat mübahın üzerinde olan itaattır ki mendub ve vacibide içine almaktadır. Çünkü mübah çirkin değil güzeldir, ama ona sevab ve ceza gerekmez fakat açık olan şudur ki bunların günahlarından geçilmiş olduğu gibi yaptıkları iyilikleri de onlara keffaret gibi olarak cennetteki mertebelerinin en güzel amellerine göre olmasıdır. Burada Mücahid'den Taberi Hz. Ebu Bekir'in Ömer'e olan vasiyetini nakleder. Şöyle ki: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'i çağırdı da ona dedi ki: Ben sana bir vasiyet edeceğim onu iyi muhafaza edesin Allah'ın gecede bir hakkı vardır. Onu gündüzün kabul etmez ve gündüzün bir hakkı vardır onu da gece kabul etmez. Bizim hiçbirimiz için farzı yerine getirmedikçe nafile yoktur, Kıyamet günü mizanları ağır gelenlerin mizanlarının ağır gelmesi hep dünyada hakka uymaları ve onun, onlara ağır gelmesi sebebiyledir. Haktan başka bir şey konmayan bir mizanın ağır gelmesi ise hakkıdır. Kıyamet günü mizanları hafif gelenlerin mizanlarının hafif gelmesi de dünyada batıla uymalarından ve onun, onlara hafif gelmesindendir. Batıldan başka bir şey konmayan bir mizanın hafif gelmesi de hakkıdır. Görmez misin Allah Teâlâ cennetlikleri en güzel amelle-

(1) Alûsî, a.g.e., XIII 2/219.

riyle zikretmiştir. Onun için biri der ki benim amelim bunların ameline nerede erişecek onun sebebi çünkü Allah Teâlâ onların kötü amellerinden geçmiştir de onları açığa vurmaz, görmez misin Allah Teâlâ cehennemlikleri en kötü amelleriyle anmıştır da biri der ki; ben amelce onlardan iyiyimdir, onun sebebi çünkü Allah Teâlâ onların en güzel amellerini kendilerine geri vermiştir. Görmez misin Allah Teâlâ şiddet âyetini, rıza âyetinin yanında ve rıza âyetini şiddet âyetinin yanında indirmiştir ki mümin hem ümitli, hem saygılı olsun da kendi eliyle tehlikeye atılmasın ve Allah'a karşı hak olmayan bir kuruntuya kapılmasın.[1]

وَالَّذى قَالَ لِوَالِدَيْهِ اُفٍّ لَكُمَا *"Ve o kimse ki ana babasına üf size dedi."* Bununla önceki âyetin tamamen aksine yani anasına babasına eziyet edenlere intikal ile uyarıya geçiliyor. Mervan, bunun Abdurrahman b. Ebi Bekir hakkında nazil olduğunu iddia etmiş ise de doğru değildir. Hikâye olunuyor ki Mervan bir gün mescidde hutbesinde ben Emirül Müminin'in yani Muaviye'nin Yezid'i halife tayin etmesi hakkındaki görüşünü güzel görüyorum, çünkü Ebu Bekir de yerine halife bıraktı, Ömer de demişti. Bunun üzerine Abdurrahman b. Ebi Bekir: اَهِرَقْلِيَّةٌ yani krallık mı?, Ebu Bekir (r.a) vallahi onu ne çocuklarından birisi ne de ehli beytinden birisi hakkında yapmadı. Muaviye ise sırf oğluna rahmet ve keramet yaptı, dedi. Mervan sen الَّذى قَالَ لِوَالِدَيْهِ اُفٍّ لَكُمَا *"Ana ve babasına üf size diyen kimse"* değil misin? dedi. Abdurrahman'da sen Resulullah'ın lanetlediği melunun oğlu değil misin? dedi. Hz. Aişe işitti, Mervan'a sen Abdurrahman'a şöyle şöyle mi dedin? Yalan söylemişsin. Vallahi o âyet onun hakkında inmedi, isteseydim kimin hakkında indiğini söylerdim, dedi.[2]

اَتَعِدَانِنى اَنْ اُخْرَجَ **Bana çıkarılacağımı mı vaad ediyorsunuz?** Öldükten sonra kabirden dirileceğimimi vaad ediyorsunuz? وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلى **Halbuki benden önce nice nesiller geçmiş,** yani onlardan kim kabirden çıkmış da ben çıkacakmışım? diyor. وَهُمَا **O ikisi,** yani anası babası ise يَسْتَغِيثَانِ اللّهَ **Allah'a sığınıyorlar,** onun böyle inkârından cüretinden, küfründen aman diyerek Allah'a sığınıyor, aman ya Rabbi diye feryad ediyorlar. وَيْلَكَ **Yazıklar olsun sana, inan,** اٰمِنْ اِنَّ وَعْدَ اللّهِ حَقٌّ **iman getir. Herhalde Allah'ın vaadi haktır, diyorlar.**

VEYLEK, veyil sana, aslında bizim "canı çıkası, geberesi" tabirimiz gibi bir helak duası olmakla beraber hakikaten helak için değil, azarlayarak teşvik ve özendirme için de kullanılır ki burada da maksat odur. Onun için bana yazıklar

(1) et-Taberî, a.g.e., XXVI, 13; Suyûtî, a.g.e., VII, 443.
(2) Suyûtî, a.g.e., VII, 444; Alûsî, a.g.e., XIII, 2/20.

olsun sana demek daha uygun olacaktır. فَيَقُولُ مَا هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ O yine, onları yalanlayarak **bu sizin Allah'ın vaadi dediğiniz öncekilerin masallarından başka bir şey değildir,** hiç aslı olmayarak yazılan masallardır, **der.** اُو۬لٰٓئِكَ **İşte bunlar** öbürlerinin tam aksine olarak الَّذ۪ينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ ف۪ٓي اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ, **cinlerden ve insanlardan kendilerinden önce geçen ümmetler içinde aleyhlerine söz hak olmuş kimselerdir.** Sözden maksat لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَ *"Andolsun ki ben cehennemi cinlerden ve insanlardan tamamen dolduracağım."* (Hûd, 11/119) âyetinde ifade edilen azap kelimesidir. Burada ف۪ٓي اُمَمٍ *"ümmetler içinde"* ifadesi yukarıdaki ف۪ٓي اَصْحَابِ الْجَنَّةِ *"cennetlikler içinde"* ifadesinin karşılığında kullanılmış olmak üzere cehennemlikleri gösteriyor ve bu âyetten cinlerin de insanlar gibi ölümlü olduğu anlaşılıyor. اِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِر۪ينَ **Çünkü bunlar kendilerini ziyan etmiş, hüsrana düşmüş kimselerdir** وَلِكُلٍّ **ve her biri için,** yani şu anlatılan iki kısımdan cennetliklerle hüsrana düşenlerden hirbir kısım için دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا **amellerinden dereceler var,** işledikleri hayır veya şer amellere göre çeşitli dereceleri vardır. Cennetliklerin de dereceleri farklıdır. Kendilerine azap hak olanların da. Çünkü gerek mahiyet, gerekse şekil itibarıyla amelleri farklıdır. Onun cezası olan dereceleri de ona göre farklıdır. Bunun için buyuruluyor ki: وَلِيُوَفِّيَهُمْ اَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ **Bu da onlara hiçbir zulüm edilmek sizin amellerinin kendilerine tamamen ödenmesi içindir.** Onun için kimininki dünyada tamamlanır, kimininki ahirette. Bu şekilde kâfirler sırf dünya için çalıştıkları ve yaptıkları iyi amellerin mükâfatını hemen dünyada alacakları için وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ **O küfredenler ateşe arz olunacağı günde** -ki kıyamet günüdür- **şöyle denecektir:** ... اَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ ف۪ي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا ***"Siz bütün iyiliklerinizi dünya hayatınızda giderdiniz."*** Hz. Ömer (r.a)'de rivayet edilmiştir. "İstesem ben sizin en hoş yemekliniz en güzel giyimliniz olurdum. Fakat gördüm ki Allah Teâlâ bir kavme iyiliklerinin yok olduğu haberini vermiş.[1] اَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ ف۪ي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا *"Siz bütün iyiliklerinizi dünya hayatında giderdiniz"* buyurmuştur. Ben iyiliklerimi geriye bırakmak isterim demiştir. Yine rivayet olunur ki Şam'a geldiği vakit ona misli görülmemiş bir yemek yapılmıştı. Buyurdu ki: Bu bizim fakat vefat etmiş olan müslüman fakirler için ne var, onlar arpa ekmeğinden doymuyorlardı. Halid b. Velid, onlara cennet var, dedi. Deyince Ömer'in gözleri doluktu da vallahi bizim nasibimiz bu dünyanın geçici menfaatlerinde olup da onlar gittiler ise!.. Dedi ki: Allah daha iyi bilir ama, cennette aramız ne kadar uzak olur demektir. Resul-i Ekrem (s.a.v.) bir gün suffe ehlinin yanlarına girdi. Elbiselerine yamalık bulamadıklarından deri ile yapıyorlardı.

---

(1) Suyûtî, a.g.e., VII, 446.

Buyurdu ki siz bugün mü daha hayırlısınız yoksa her biriniz sabah süslü bir elbise, akşam süslü bir elbise giyeceğiniz ve sofranızda tabakların biri gidip biri geleceği ve evi Kâbe örtülür gibi örtüleceği gün mü? Biz bugün daha hayırlıyız dediler, evet buyurdu, bu gün daha hayırlısınız. İbnü Zeyd bu âyetin tefsirinde şu âyetleri okumuş. مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ *"Kim dünya hayatını ve zinetini isterse biz onlara amellerinin karşılığını burada tamamen öderiz, bu hususta onlara cimrilik yapılmaz."* (Hud, 11/15) ve مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ *"Her kim ahiret sevabını isterse onun sevabını artırırız. Ve her kim dünya menfaatini isterse ona da dünyalık veririz. Fakat ahirette ona hiçbir nasip yoktur."* (Şura, 42/20), مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ *"Her kim acele geçen dünyayı isterse dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar dünyalık peşin veririz. Sonra da ona cehennemi tahsis ederiz."* (İsrâ, 17/18) ve demiştir ki işte dünya hayatında iyiliklerini giderenler bunlardır. عَذَابَ الْهُونِ **Aşağılayıcı azab,** aşağılayıcı yani zillet ve hakaret azabı. Bunun bir misal ile izahı:

وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ
بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ اَلَّا تَعْبُدُوا
اِلَّا اللّٰهَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٢١﴾ قَالُوٓا اَجِئْتَنَا
لِتَأْفِكَنَا عَنْ اٰلِهَتِنَاۚ فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٢٢﴾
قَالَ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاُبَلِّغُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِه۪ وَلٰكِنّ۪ٓي
اَرٰيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾ فَلَمَّا رَاَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ اَوْدِيَتِهِمْ
قَالُوا هٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِه۪ ر۪يحٌ ف۪يهَا عَذَابٌ
اَل۪يمٌ ﴿٢٤﴾ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِاَمْرِ رَبِّهَا فَاَصْبَحُوا لَا يُرٰٓى اِلَّا مَسَاكِنُهُمْ

كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٥﴾ وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَٓا
اِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَاَبْصَارًا وَاَفْـِٔدَةًۘ
فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَٓا اَبْصَارُهُمْ وَلَٓا اَفْـِٔدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ
اِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

21- Ey Muhammed! Âd kavminin kardeşi Hud'u hatırla. Hani O, Ahkâf denilen yerde kavmini uyarmıştı. O'ndan önce ve sonra da nice peygamberler gelip geçmiştir. Hud, kavmine: "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Çünkü ben sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum." demişti.

22- Onlar: "Sen bizi ilâhlarımızdan çevirmek için mi geldin? Eğer doğru söyleyenlerden isen o bize vaad edip durduğun azabı haydi getir." dediler.

23- Hud: "O azabın ne zaman geleceğine dair ilim Allah katındadır. Ben size benimle gönderileni tebliğ ediyorum. Fakat ben sizi cahillik eden bir kavim olarak görüyorum." dedi.

24- O azabı, vadilerine doğru yayılan bir bulut halinde gördükleri zaman: "Bu bize yağmur yağdıracak yaygın bir buluttur." dediler. Hud ise: "O sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. O bir rüzgârdır ki, içerisinde acı bir azab vardır.

25- O rüzgâr, Rabbinin emri ile herşeyi yıkar mahveder." dedi. Nihayet helâk oldular ve evlerinden başka hiçbir şey görünmez oldu. İşte biz günahkâr kavmi böyle cezalandırırız.

26- And olsun ki, biz onlara size vermediğimiz imkanlar vermiştik. Onlara kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri onlara hiçbir fayda sağlamadı. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini bile bile inkâr ediyorlardı. Alay etmekte oldukları şey de onları sarıp kuşattı.

أَخَا عَادٍ **Âd kavminin kardeşi,** yani إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ *"Hani kardeşleri Hud*

onlara demişti" (Şuarâ, 26/124) buyurulduğu üzere Âd kavminin içlerinden kendilerine peygamber olan Hud (a.s) بالأحقاف **Ahkâf'ta,** Ahkâf, aslında uzun ve eğrili büğrülü yüksekçe kum yığını demek olan "hıkf" kelimesinin çoğuludur ki; o eğri büğrü kum tepeleri demek olup Âd kavminin o uyarı sırasında bulundukları yer bu ad ile anılmıştır. İbnü Zeyd ve Katade'den Yemen beldelerinden "Şıhr" denilen yerde denize doğru kumluklarda oturuyorlardı diye İbnü Abbas'tan Umman ile Mehre arasında diye rivayet edilmiş.(1) Muhammed b. İshak da demiştir ki Hûd (a.s) peygamber olarak gönderildiği zaman Âd kavminin bulunduğu yer ve cemaatleri, Ahkâf, Umman civarında Hadramut'a doğru kumluk, sonra da bütün Yemen idi.(2) Bununla beraber yeryüzünün her tarafına yayılmış ve Allah'ın verdiği fazla kuvvetleriyle halkını perişan etmişlerdi. Mucemül Büldan'da der ki bu üç rivayetin üçünde de mânâ birdir. Ancak Dahhak'tan Şam'da bir dağdır diye bir rivayet gelmiş(3) ise de İbnü Atiyye tefsirinde de sahih olan demiş Âd'ın beldeleri Yemen'de idi. Ve إرم ذات العماد *"Direkli irem bağları"* (Fecr, 89/7) onların idi. (O âyetin tefsirine bkz.) Demek ki Ahkâf kelimesi anlam itibarıyla Âd kavminin kuvvetlerine rağmen yerlerindeki çürüklüğe işaret eden ve uyarıya uygun olan bir kelimedir. Bu bakımdan وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ ***"Ondan önce ve sonra birçok uyarıcı peygamberler gelip geçmişti."*** âyetinde "nüzûr" kelimesi "İnzar" yani uyarı mânâsına "nezir" kelimesinin çoğulu olarak da düşünülebilir. Fakat mastarın çoğul olması zahire muhalif olacağından "münzir" uyarıcı mânâsına "nezir"in çoğulu olması daha doğrudur, yani Hud'dan daha önce ve daha sonra uyarıcı peygamberler gelmiş geçmiş ise de şimdi sen özellikle Hud'un uyarısını hatırla. أَنْ **Şöyle ki** لَا تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ***"Allah'tan başkasına ibadet etmeyin çünkü ben size büyük bir günün azabının gelmesinden korkuyorum."*** demişti. فَلَمَّا رَاَوْهُ عَارِضًا ***"Ne zaman ki o azabı bir bulut halinde gördüler."*** "Ârız" kelimesi asıl mânâsında bir yanı görülen demek olup bundan çeşitli mânâlarda kullanılmıştır. Bu cümleden olmak üzere ufukta yerden çıkan buluta da Ârız denilir ki, burada bu mânâ ile tefsir edilmiştir. كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِم۪ينَ **İşte biz böyle cezalandırırz. Öyle günahkâr kavimleri,** yani her şekilde onun gibi değil fakat fenalık itibarıyla öyle ummadıkları bir şekilde gelip herşeyi alt üst eden rüzgâr sürat ve dehşetiyle saran bir helak cezası İbnü ebiddünya Kitabü's-sehab'da ve Ebu'ş-Şeyh Azamet'te, İbnü Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir ki: Onun azab olduğunu ilk tanımaları

---

(1) Kurtubî, a.g.e., XVI, 204; Alûsî, a.g.e., XII, 2/24.
(2) Alûsî, a.g.e., XIII, 2/24.
(3) Suyûtî, a.g.e., VII, 448.

şöyle olmuştur, çıkmış olan yüklerinin ve hayvanlarının birer kuş tüyü gibi gök ile yer arasında uçuşmaya başladığını görmüşler, derhal evlerine girmişler ve kapılarını kapamışlar. Derken rüzgar gelmiş kapılarını açmış yedi gece sekiz gün üzerlerine kum seli akıtmış. Sonunda da Allah Teâlâ rüzgâra emretmiş üzerlerinde kumu açmış ve hepsini denize dökmüş.[1] İşte فَأَصْبَحُوا لَا يُرَى اِلَّا مَسَاكِنُهُمْ *"Nihayet öyle oldular ki meskenlerinden başka hiçbir şey görülmez oldu."* ifadesinde anlatılan budur. Yine rivayet olunmuş ki içlerinde azabı ilk gören bir kadın olmuştu. Ateş alevi gibi bir rüzgar görmüştü. Hud (a.s)'a gelince şöyle rivayet olunmuş: Rüzgarı hissettiği zaman kendinin ve müminlerin üzerine bir hat çizmiş, bir menba civarına doğru çekilmişti. İbnü Abbas'tan da şöyle rivayet edilmiştir ki: Yanındakilerle beraber etrafı çevrili bir yere çekilmişti. Onlara rüzgardan ancak derileri yumuşatacak ve nefislere neşe verecek kadar dokunuyor ve fakat Âd kavmine uğrayınca yer ve gök arasında göç ettiriyor ve taşlarla beyinlerini parçalıyordu. فَمَا اَغْنٰى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا اَبْصَارُهُمْ وَلَا اَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ اِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ***"Ne kulakları, ne gözleri ve ne de gönülleri kendilerine hiç bir fayda vermedi. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı."*** Bu gösteriyor ki kendileri için ondan korunmak mümkündü. Eğer Allah Teâlâ'nın onlara göstermiş olduğu âyetleri ve delilleri inkâr etmeyip de Hud (a.s)'ın uyarısı üzerine iman ve itaat etselerdi helak olmayacaklardı, fakat dinlemeyip eğlendikleri için وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ **o alay ettikleri,** haydi getir bize dedikleri, **azab da kendilerini kuşatıverdi.** Şu halde onlardan daha zayıf olan sizleri kuşatamaz mı? Görülüyor ki bunlarla bütün semavî afetler beşerin bir suçuna ceza olmak üzere anlatılmış olmuyor. Beşerin kazancı ile ilgili olan âfetlerin dehşeti ve Allah Teâlâ'nın her kuvvet üzerindeki kudreti anlatılmış oluyor.

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرٰى وَصَرَّفْنَا الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾ فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُرْبَانًا اٰلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذٰلِكَ اِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

(1) Kurtubî, a.g.e., XVI, 206; Suyûtî, a.g.e., VII, 450.

﴿٢٩﴾ وَاِذْ صَرَفْنَا اِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْاٰنَ
فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا اَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا اِلٰى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٢٩﴾
قَالُوا يَا قَوْمَنَا اِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا اُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰى مُصَدِّقًا
لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي اِلَى الْحَقِّ وَاِلٰى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾ يَا قَوْمَنَا
اَجِيبُوا دَاعِيَ اللّٰهِ وَاٰمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ
مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٣١﴾ وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللّٰهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ
فِي الْاَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءُ اُولٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ
﴿٣٢﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ
بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلٰى اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى بَلٰى اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
﴿٣٣﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ اَلَيْسَ هٰذَا
بِالْحَقِّ قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ
﴿٣٤﴾ فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ
كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ
بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٣٥﴾

Meâl-i Şerifi

27- Andolsun ki, biz sizin etrafınızda bulunan bir çok memleketleri helak ettik. Belki tevhide dönerler diye ayetlerimizi çeşitli şekillerde açıkladık.

28- Allah'ı bırakıp da kendilerine yakınlık sağlamak için edindikleri ilâhları onlara yardım etselerdi ya! Ama hayır, aksine onlardan kaybolup gittiler. İşte bu onların yalanları ve uydurup durdukları iftiralarıdır.

29- Ey Muhammed! Hani biz cinlerden bir grubu Kur'ân'ı dinlemeleri için sana yöneltmiştik. Onlar Kur'ân'ı dinlemek için hazır bulundukları zaman birbirlerine "susun" dediler. Kur'ân'ın okunması bitince de birer uyarıcı olarak kavimlerine döndüler.

30- Onlar kavimlerine şöyle dediler: "Ey kavmimiz! Gerçekten biz Musa'dan sonra indirilen ve kendisinden öncekileri tasdik eden bir kitap dinledik. O kitap gerçeği ve doğru yolu gösteriyor.

31- Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun ve O'na iman edin ki, Allah da sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi acı bir azabdan korusun."

32- Her kim Allah'ın davetçisine uymazsa bilsin ki, yeryüzünde Allah'ı aciz bırakacak değildir. Onun Allah'tan başka dostları da yoktur. İşte onlar apaçık bir sapıklık içerisindedirler.

33- Onlar gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmakla yorulmayan Allah'ın ölüleri diriltmeye de kadir olduğunu görmüyorlar mı? Evet şüphesiz ki, O'nun herşeye gücü yeter.

34- İnkâr edenler ateşe arz olunacakları gün onlara: "Bu gerçek değil miymiş?" denir. Onlar da: "Rabbimiz Hakk'ı için gerçekmiş!" derler. Allah onlara: "O halde inkâr ettiğinizden dolayı şimdi tadın azabı!" der.

35- Ey Muhammed! Azim sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret! Onlar için (azab hususunda) acele etme. Sanki onlar kendilerine vaad edilen azabı gördükleri gün dünyada sadece gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar. Bu bir tebliğdir. Hiç yoldan çıkan fasıklar topluluğundan başkası helak edilir mi?

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرٰى ***"Andolsun ki biz sizin etrafınızdaki memleketleri helak etmişizdir."*** Bu örnek yoluyla Mekkelilere hitaptır. Etrafındaki helak olan memleketler, Me'rib, Semud'un hicri, Sedum, Eyke gibi yerlerdir. وَصَرَّفْنَا الْاٰيَاتِ **Biz âyetleri de evirip çevirip anlatmıştık.** Yani uyarıcı âyetleri hep onlara türlü şekillerde evirip çevirerek tekrar da etmiştik. لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ **Ki belki dönerler.** Şirkten, isyandan vazgeçip, tevhide dönerler, zaten bu değişmelerin herbiri diğerleri için başlıbaşına bir âyet bile oluyordu, gösteriyordu ki Allah'tan başka

dayanılıp ibadet edilecek hiçbir şey yoktur. فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ **O zaman onları kurtarsa idi ya?** الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُرْبَانًا اٰلِهَةً **O Allah'tan başka yakınlık için.** مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَٓا اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى *"Biz onlara ancak bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.."* (Zümer, 39/3), هٰٓؤُلَٓاءِ شُفَعَٓاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ *"Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir."* (Yunus, 10/18) diye şefaat için ilahlar diye tutundukları kimseler o mabut taslakları niye kurtaramadılar? بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ **Hayır bilakis onlardan kaybolup gittiler.** Yani onları bırakıp dünyadan ve inançlarından silinip gittiler. وَذٰلِكَ **Ve işte bu** sapıklık, bu hayal kırıklığı اِفْكُهُمْ **onların iftiraları,** yani iftiralarının eserleri yalan ve batıl itikadlarının vardığı sonuçtur. وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ **Ve uydurdukları iftiranın neticesidir.**

وَاِذْ صَرَفْنَٓا اِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ ... ***"Bir de o zamanı hatırla ki cinlerden bir takımını Kur'ân dinlemek üzere sana yöneltmiştik.."*** Bu «اِذْ» yukarıdaki اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ üzerine matuf zannedilebilirse de değildir. وَاذْكُرْ اِذْ صَرَفْنَا *"Yönelttiğimiz zamanı hatırla"* takdirinde yukarıdaki وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ cümlesine matuftur. Arapça'da nefer kelimesi üçten ona ve ondan kırka, kadar toplanmış bir cemaat hakkında kullanılır. Cin, insan karşılığı gizli yaratıklardır. (En'am Sûresi'ndeki وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ *"Böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yapmışızdır.* (Enam, 6/112) âyetinde bu kelimenin izahına ve Cin Sûresi'ne bkz.) Bu hatırlatmada sırf ibret ve uyarı için bir kaç rivayette geldiğine göre bunlar Diyarbekir tarafından Nusaybin cinlerinden imiş.

Ninovalı da denilmiştir. Fahreddin Razî der ki: Bu olayın nasıl olduğu hususunda iki görüş vardır: Birincisi, Said b. Cübeyr demiştir ki; cinler gök kapılarını dinlerlerdi, ne zaman ki taşlanıp kovuldular gökte olan bu olay her halde yerde bir şeyden dolayı olsa gerektir diye sebebini aramaya gittiler.(1) O sırada Hz. Peygamber (s.a.v) Mekke halkının kendisine uymalarından ümitsiz olarak İslâm'a davet için Taif'e çıkmıştı. Mekke'ye dönmek üzere bulunduğu zamana tesadüf ediyordu. Batnı Nahil(2) denilen vadide kalkmış sabah namazında Kur'ân okuyordu. İşte oraya Nusaybin cinlerinin ileri gelenlerinden bir bölük cin uğramıştı. Çünkü İblis onları göğün taşlamalarla korunmasını icab ettiren sebebi öğrenmek üzere göndermişti. Kur'ân'ı işittiler ve sebebin o olduğunu anladılar. İkinci görüş: Allah Teâlâ peygambere cinleri de uyarıp davet etme ve kendilerine Kur'ân okuma görevini de vermişti. Onun için Allah Teâlâ ona

---

(1) Buharî, Ezan, 105, Tefsiru Sureti 72/1; Müslim, Salat, 149; Tirmizî, Tefsiru Sureti 72/1; Ahmed b. Hanbel, I, 252; Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXVIII, 31.

(2) Nahle vadisi, nahil deresi ki Mekke'ye bir gecelik kadar mesafededir. (Müellif)

Kur'ân dinlemek ve kavimlerini uyarmak üzere bir takım cin göndermişti. Ebu Hayyan da Bahir'de der ki: Cin kısası iki defa olmuştu, birincisi Taif'ten dönüşündeki. Siyercilerin anlattıkları kıssaya göre onlardan yardımcı aramaya çıkmıştı. Nahle vadisinde namaz kılarken dinlediler, o bilmiyordu sonra Allah Teâlâ onların dinlediklerini haber verdi.(1) Diğer bir defasında da Allah Teâlâ, Peygamber'e cinleri uyarıp onlara Kur'ân okumasını emir buyurmuştu. Bunun üzerine bana cinlere Kur'ân okumam emredildi, arkamdan kim gelecek dedi, bunu üç kere söyledi, Abdullah b. Mesud'dan başkası ses çıkarmamış önlerine bakmışlardı. Abdullah b. Mesud (r.a) demiştir ki: Cin gecesi benden başka kimse hazır olmadı, gittik. Hacun'daki dağ yoluna vardığımızda bana bir hat çizdi, ben gelinceye kadar bundan çıkma dedi, sonra Kur'ân okumaya başladı ben şiddetli bir gürültü işittim hatta Resulullah'a bir şey olmasından korktum, onu birçok karartılar kapladı, onunla benim arama engel oldu hatta sesini işitmez oldum, sonra bulut parçalanır gibi parçalandılar, sonra bana birşey gördün mü dedi. Evet beyaz elbiselere bürünmüş siyah adamlar gördüm, dedim, işte onlar Nusaybin cinleri diye buyurdu.(2) Taberi tefsirinde der ki: Allah Teâlâ وَاِذْ صَرَفْنَا اِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ *"Hani biz cinlerden bir takımını sana yöneltmiştik"* buyurduğu cin grubunun kaç adet olduğu hakkında tefsirciler ihtilaf etmişlerdir. Bazısı yedi kişi idi, dedi.(3) Bu cümleden olarak İbnü Abbas'tan İkrime rivayet ederek demiştir ki Nusaybin halkından yedi kişi idiler. Resulullah onları kavimlerine elçi yaptı, diğer bazıları da dokuz kişi idi, dediler. Bunlardan Zirr b. Hubeyş demiştir ki Hz. Peygamber (s.a.v) Nahle vadisinde iken فَلَمَّا حَضَرُوهُ *"onun huzuruna vardıkları zaman"* âyeti indirildi. Dokuz idiler, birisi Zevbaa idi. فَلَمَّا حَضَرُوهُ sözü yani Allah'ın Resulüne yönelttiği cin grupları peygamberin huzuruna vardıklarında demektir. Alûsî de şunları kaydetmiştir. İbnü Ebi Hatim'in Mücahid'den rivayetine göre yedi kişi idiler. Üçü Harran'dan, dördü Nüsaybin'den, isimleri de: Hasâ, Mesâ, Şasır, Masır, Elerdevanyan, Serme, el-Ahkam yahut el-Ahkab idi.(4) Taberânî Evsat'ta ve İbnü Merduyye cinnin Resulullah'a iki kere gönderildiğini nakletmişlerdir. Hafaci'nin Şihab'ında Kâdi haşiyesinde Cin Sûresi'nin tefsirinde denilmiştir ki hadisler cinnin gönderilmesi altı kere olduğuna delalet etmektedir. Rivayetlerde gerek adet ve gerek diğer hususta görülen ihtilaf da bununla bağlanmıştır. Nitekim Ebu Nuaym rivayet

---

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 67.
(2) Suyûtî, a.g.e., VII, 452.
(3) et-Taberî, a.g.e., XXVI, 20.
(4) Alûsî, a.g.e., XXVI, 31.

etmiştir ki: Nüsaybin halkından dokuz kişi nahle vadisinden gittiler, bunlardan fulan ve fulan ve fulan ve'l-Erdevanyan el-Ahkab kavimlerine uyarıcı olarak vardılar, sonra da çıktılar. Resulullah'a heyet halinde yetkili delege olarak geldiler üç yüz kişi idiler. Hacun'a kadar geldiler el-Ahkab geldi Resulullah (s.a.v)'a selam verdi ve kavmimiz seninle görüşmek üzere Hacun'da hazır bulunuyorlar dedi. Resulullah da Hacun'da geceden bir saate söz verdi. İbnü Ebi Hatim de İkrime'den bu âyette onların Musul ceziresinden on iki bin olduklarını rivayet etmiştir. Bu adedi Keşşaf'ta da hikâye eder.[1] Resulullah'ın onlara okuduğu sûre اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ yani Alak Sûresi idi. Bununla beraber Bahir'de İbnü Ömer ve Cabir b. Abdullah (r.a)'dan nakledilmiştir ki; Resulullah (s.a.v) onlara الرَّحْمٰنُ (Rahman) sûresini okudu. فَبِاَىِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ *"Rabbinizin hangi nimetlerini yalan sayabilirsiniz."* dedikçe, hayır Rabbimizin âyetlerinden hiçbir şey yalanlamayız رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ *"Ey Rabbimiz sana hamd olsun"* derlerdi. Bir de Ebu Nuaym Delâil'de Resulullah'a cinlerin gelişinin, peygamberliğin on birinci senesinde olduğunu rivayet etmiştir. Bu kıssanın hicretten üç sene önce olduğunun söylenmesi de bu mânâdadır.

كِتَابًا اُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰى ***"Musa'dan sonra indirilen bir kitap,*** Musa'dan sonra deyip de İsa'yı söylememelerine iki ihtimal gösterilmiştir. Birincisi, çünkü Musa (a.s) iki kitap ehli arasında hakkında ittifak edilen bir peygamberdir. Ve ona indirilen kitap Kur'ân'dan önce en büyük kitaptı. İsa (a.s) da onunla amel etmek üzere görevlendirilmişti. İkincisi Ata demiştir ki, çünkü yahudi milleti üzere idiler. Bu ifadelerin bir çok noktaları bu gizli varlıkları zannedildiği gibi sadece mücerred (soyut) şeylerden ibaret olmadıklarını bildirmekten uzak kalmıyor. Onun için kelamcılar bunlara latif cisimler demişlerdir. مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ **Önündekini,** yani Tevrat'ı yahut bütün geçmiş ilâhî kitapları **tasdik ediyor.** يَهْدٓى اِلَى الْحَقِّ **Hakka,** yani esas itibarıyla sahih itikada وَاِلٰى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ **ve doğru bir yola,** teferruat itibarıyla da doğruca Allah'ın rızasına erdirecek amelî ve şer'î hükümlere **iletiyor.** يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ ***"Günahlarınızı bağışlasın."*** Burada Baziyet ifade eden مِنْ ile مِنْ ذُنُوبِكُمْ denilmesi dikkat çekicidir. Denilmiştir ki maksat sadece Allah'ın hakkı olan günahlardır. Çünkü kulların hakları sadece iman ile bağışlanıvermez. Gerçi bir gayri müslim kanlar döküp mallar yağma etmiş olup da sonra müslüman olsa müslüman oluşu hiç şüphesiz bütün geçmişlerini keser atar ise de yine o gayri müslimin birkaç sene önce eman yolu ile gelip bir şahısdan borç almış olduğunu farz etsek bu defa sadece İslâm'a gelmesiyle o

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 527.

borcun da zimmetinden düşmüş olması gerekmez. yani aynı yurt içinde zimmi ve andlaşma ile orada bulunan gayri müslimlerin İslâm'a girmeleri belirli olan kul haklarını düşürmez. Bu cinler de kendi kavimleri içinde imana davet ettikleri için yalnız bazı günahların bağışlanacağını vaad etmişlerdir. Daha diğer şekilde de söylenmiştir. وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللّٰهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِى الْاَرْضِ **Her kim de Allah'ın davetçisine,** yani peygambere ve peygamberin elçilerine **uymazsa yeryüzünde aciz bırakacak değildir.** Yani Allah'ı aciz bırakıp da onun azabından kendini kurtarabilecek değildir. Bu âyet tehdit ve uyarıyı özetlemiş oluyor. Ve burada cinlerin sözü son buluyor. Nihayet öldükten sonra dirilme ve ahiret meselesi iyice zihinlere yerleştirilmek üzere buyuruluyor ki: اَوَلَمْ يَرَوْا **Görmediler mi?** Bu görüş, göz görüşünden, kalp görüşü ile görmek ve delil getirmektir. Yani şu görülüp duran gökler ve yeri yaratmış وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ **ve onları yaratmakla yorulmamış.** Bu kayıt yahudilerin altı günde yarattı da yedinci gün dinlendi demelerini reddir. Nitekim Kâf Sûresi'nde وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ *"Bize bir yorgunluk da dokunmadı."* (Kâf, 50/38) buyurulmuştur. بِقَادِرٍ عَلٰى اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتٰى *"Ölüleri diriltmeye de kadirdir."* Ölüleri diriltme: اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَاَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ ... *"Bir ölü iken dirilttiğimiz* (Kâfir iken hidayet verdiğimiz) *ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur ihsan ettiğimiz kimse..."*(En'am, 6/122) âyetinde ifade edilen diriltmeyi de kapsadığında şüphe yoktur. بَلٰى اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Evet hiç şüphe yok ki o herşeye kadirdir.** Diriltmenin de her türlüsüne kadirdir. Onun için İslâm herhalde ebedi hayat bulacak, kâfirler cehenneme girecektir.

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا ... *"O gün kâfirler ateşe arzolunacaktır."* فَاصْبِرْ **Böyle olunca,** yani kâfirlerin sonu böyle ateş olacak ve hakkı itirafa mecbur kalacak olunca **ey Muhammed! Sen sabret!** كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ **Ulü'l-Azm** (Azim sahibi) **peygamberlerin sabrettiği gibi.** Çünkü sen de onlardansın.

ULÜ'L-AZM: Azim sahipleri, azim bir işin icrasına ve yerine getirilmesine kalbi kesinlikle bağlamak yahut iradede sabır ve sebat ile maksadı takip ve gayret sarfetmektir. مِنَ الرُّسُلِ 'deki مِنْ 'in beyaniye ve tebîziye olması muhtemeldir. Beyan olduğuna göre Ulü'l-azim'den maksadın resuller olduğunu, resullerin hepsinin azim sahipleri bulunduğunu gösterir. Çünkü peygamberlerin hepsi sabır ve sebat, azim ve atılım sahipleridir. Baziyet olduğuna göre de peygamberler içinden azimlerinin üstünlüğü ile seçkin bir kısım, yani şeriat sahibi olup onun kuruluş ve yerleşmesinde çok çalışan ve onun meşakkatlerine ve hasımlarının düşmanlıklarına tahammül ederek sabreden şerefli peygamberler-

dir ki bunların meşhurları وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيّٖنَ مٖيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَاِبْرٰهٖيمَ وَمُوسٰى وَعٖيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مٖيثَاقًا غَلٖيظًا *"Hani biz peygamberlerden misaklarını almıştık senden de, Nuh'dan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryemoğlu İsa'dan da. Onlardan sağlam bir söz almıştık."* (Ahzap, 33/7) âyetinde isimleri sayılanlardır. Bu konuda daha başka görüşler de vardır, bizim fikrimizce Kur'ân'da isimleri zikredilen peygamberlerin hepsi Ulü'l-azm Resuldür, denilmesi de doğrudur. Çünkü, Resuller Kur'ân'da zikredilenlerden ibaret değildir. وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ *"Kıssalarını sana anlatmadığımız Resuller."* (Nisa, 4/164) vardır. وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ **Sabret de onlar** o kâfirler,özellikle Kureyş kâfirleri **hakkında azap için acele etme,** كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ **sanki onlar kendilerine vaad edilen sonu görecekleri gün bir günün bir saatinden fazla durmamış gibi olacaklardır.** O saat gelince onun korkusundan ve ahiretin uzunluğundan dünyada durdukları senelerce ömür az, o kadar az gelecektir.

Müddeti devri felek bir gündür. Âdem bir nefes. بَلَاغٌ Yeter, yani bu size edilen vaaz ve hatırlatma son derece beliğ, yeterli bir öğüttür, elverir. Yahut beliğ bir tebliğdir. Haberiniz olsun duymadık demeyin.

فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ **Kısaca, helak olacak başkası değil, ancak o fasıklar güruhudur.** İtaatten çıkmış, öğüt dinlemez, fasık kavimdir. Âlûsî tefsirinde der ki; Bu sûrenin âyetleri arasında bu ... كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ *"Sanki onlar görecekleri gün..."* âyetinin bir özelliği bulunduğuna işaret eden bazı eserler vardır.[1] Taberani, Dua kitabında Enes aracılığı ile peygamber (s.a.v)'den şöyle rivayet etmiştir. Buyurdu ki; bir hacet diledin ve onun çabuk olmasını arzu ettin mi? Şöyle de:

لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرٖيكَ لَهُ الْحَلٖيمُ الْكَرٖيمُ بِسْمِ اللّٰهِ الَّذٖى لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَىُّ الْحَلٖيمُ سُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظٖيمِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ اللّٰهُمَّ اِنّٖى اَسْاَلُكَ مُوجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَعَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَالسَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ اِثْمٍ وَالْغَنٖيمَةَ مِنْ كُلِّ بِرٍّ وَالْفَوْزَ بِالْجَنَّةِ وَالنَّجَاةَ مِنَ النَّارِ ، اَللّٰهُمَّ لَا تَدَعْ لٖى ذَنْبًا اِلَّا غَفَرْتَهُ وَلَا هَمًّا اِلَّا فَرَّجْتَهُ وَلَا دَيْنًا اِلَّا قَضَيْتَهُ وَلَا حَاجَةً مِنْ حَوَائِجِ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ اِلَّا قَضَيْتَهَا بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمٖينَ

"Tek olan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Onun hiçbir ortağı da yoktur. O çok yücedir, çok büyüktür. Tek olan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O kullarına karşı çok yumuşak ve çok cömerttir. Daima diri ve kullarına yumuşak davranan kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'ın adıyla, yüce Arş'ın

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXVI, 36.

sahibi olan Allah'ı tesbih ederim. Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur. Sanki onlar kendilerine vaad edilen sonu görecekleri gün bir günün bir saatinden fazla durmamış gibi olacaklardır. Bu yeterli bir tebliğdir. Helak olacak başkası değil ancak o fasıklar güruhudur. Allah'ım, senden rahmetine sebep olacak şeyleri, mağfiretine sebep olacak iradeni, her türlü günahtan kurtuluşu, her türlü iyiliği elde etmeyi, cennete kavuşmayı, cehennem ateşinden kurtulmayı diliyorum. Allah'ım, bana bağışlamayacağın bir günah, ferahlık vermeyeceğin bir sıkıntı, ödettirmeyeceğin bir borç, yerine getiremeyeceğim dünya ve ahiret ihtiyaçlarından herhangi bir ihtiyaç bırakma, ey merhametlilerin en merhametlisi olan Allah'ım! bunları rahmetinle ihsan et ya Rab!

Muhammed Sûresi

Medine Döneminde İndi.

Âyet sayısı: 38

Muhammed (s.a.v) Sûresi diğer adıyla Kıtal Sûresi Medine'de nazil olmuştur, ancak وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ اَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي اَخْرَجَتْكَ *"Seni çıkaran şehrinden daha kuvvetli ne şehirler vardı ki..."* (Muhammed, 47/13) âyeti Resul-i Ekrem (s.a.v) Mekke'den çıkıp mağaraya giderken ona bir baktı da sen Allah'ın beldelerinin Allah'a en sevgilisisin, senin halkın beni çıkarmasalardı, ben senden çıkmazdım, dedi. O zaman da Allah Teâlâ bu âyeti indirdi, diye Katade'den bir rivayet vardır. Bu şekilde hicret seferinde henüz Medine'ye ulaşmadan önce nazil olanların da Mekkî sayıldığına göre o âyetin de Mekkî sayılması lazım gelir.

Âyetleri : Otuz sekiz

Kelimeleri : Beş yüz kırktır.

Harfleri : İki bin üç yüz kırk dokuzdur.

Fasılası : ا، م harfleridir.

Bu sûrenin başı ile önceki sûrenin sonu arasındaki münasebet, hatırlatmaya

ihtiyaç olmayacak kadar açıktır. Öyle ki besmele okunmadan vasledilirse ilk âyet onun doğrudan doğruya bir sıfat-ı kâşifesi olarak okunur.

Peygamberlerden Nuh, Hud, Salih, Musa, Davud, Süleyman (a.s.) gibi peygamberlere hep harp ve savaş emredilmişti, önceki sûrede فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ *"Azim sahibi peygamberlerin sabrettiği gibi sabret."* (Ahkaf, 46/35) buyurulduğu gibi burada da o sabrın tatbikatından birisinin harp ve çarpışmada sabır ve sebat ve Hz. Muhammed'in özelliklerinden birisinin de bu şekilde cihat olacağı anlatılmıştır. Çünkü dinde gerçek takva ve Allah için gerçek cihad ancak hak yolunda canı feda etmeyi göze alarak Allah yolunda çarpışmakla mümkün olur. Ve Allah için olmayan çarpışmaların, tecavüzlerin önüne ancak Allah için savaşa hazırlanmakla geçilebilir. Bu şekilde bu sûre Bedir'den Mekke'nin fethine kadar olan hazırlıkların وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ *"Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet hazırlayın."* (Enfal, 8/60) âyetinin mânâsı ile يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ *"Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et!"* (Enfal, 8/65) âyetinin gösterdiği yol üzere bir ifadesidir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿١﴾

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَهُوَ

الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ ﴿٢﴾

ذٰلِكَ بِاَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَاَنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّبَعُوا

الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ اَمْثَالَهُمْ ﴿٣﴾ فَاِذَا لَقِيتُمُ

الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتّٰى اِذَا اَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ

فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا ذٰلِكَ

وَلَوْ يَشَاءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ
وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٤﴾ سَيَهْدِيهِمْ
وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾ وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴿٦﴾ يَا أَيُّهَا
الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾
وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٨﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا
مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٩﴾ أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ
فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ
وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا ﴿١٠﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ
الْكَافِرِينَ لَا مَوْلٰى لَهُمْ ﴿١١﴾

Meâl-i Şerifi

1- İnkâr edenlerin ve Allah yolundan alıkoyanların amellerini Allah boşa çıkarır.

2- İman edip salih amel işleyenlerin ve Rableri tarafından bir gerçek olarak Muhammed'e indirilen kitaba inananların kötülüklerini Allah örter ve durumlarını düzeltir.

3- Bu, inkâr edenlerin batıla uymaları ve iman edenlerin de Rablerinden gelen gerçeğe tâbi olmalarından dolayı böyledir. İşte böylece Allah insanlara kendi misallerini anlatır.

4- Savaşta inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun. Nihayet onlara üstün geldiğiniz zaman bağı sıkı bağlayıp esir alın.

Sonra harp ağırlıklarını atıp, savaş bitince de onları ya karşılıksız olarak, ya da fidye ile salıverin. Allah'ın emri budur. Eğer Allah dileseydi onlardan başka türlü de intikam alırdı. Fakat böyle olması sizi birbirinizle denemek içindir. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmaz.

5- Allah onları doğru yola iletecek ve durumlarını düzeltecektir.

6- Onları, kendilerine tanıttığı cennete koyacaktır.

7- Ey iman edenler! Eğer siz Allah'ın dinine yardım ederseniz Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit tutar.

8- İnkâr edenlere gelince, artık yıkım onlara. Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır.

9- Bu onların, Allah'ın indirdiklerini beğenmediklerinden dolayıdır. Allah da bunun için onların amellerini boşa çıkarmıştır.

10- Onlar yeryüzünde bir gezmediler mi? Baksalar ya kendilerinden öncekilerin sonları nasıl olmuş? Allah onların üzerlerine helak yağdırmıştır. Bu kâfirlere de onların başına gelenlerin benzerleri yaraşır.

11- Bu böyledir. Çünkü Allah iman edenlerin yardımcısıdır. İnkâr edenlerin ise yardımcısı yoktur.

الَّذِينَ كَفَرُوا **O kimseler ki küfredip** وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah yolundan yüz çevirmekte yahut men etmektedirler.**

SADDÛ: Yüz çevirmek, aldırmamak mânâsına صُدُود mastarından lâzım yahut da men etmek, çevirmek mânâsına صَدّ 'den müteaddi olabilir. İkisiyle de tefsir edilmiştir. Keşşaf haşiyesi Keşf'te der ki: Birincisi daha açıktır. Çünkü: قُلْ هٰذِهِ سَبِيلِي اَدْعُوا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيرَةٍ *"De ki işte benim yolum budur. Basiretli olduğum halde Allah'a davet ederim."* (Yusuf, 12/108) buyurulduğuna göre Allah yolundan sapmak Muhammed (s.a.v)'in getirdiği doğru yoldan yüz çevirmektir. İkinci âyette: وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ *"Ve o kimseler ki iman etmekte ve salih salih ameller işlemekte ve Muhammed'e indirilene inanmaktadırlar."* buyurulmasına karşılık şekliyle uygun olan da budur.[1] Gerçekten bu iki âyetin getirilmesi kâfirlerle müminlerin ve özellikle Hz. Muhammed'e indirilene, gereği gibi iman edenlerle etmeyenlerin bir mukayesesini göstermesi itibarıyla bu karşılık önemlidir. Âyetin iniş sebebi Mekke müşrikleri olmakla beraber mânâ geneldir. Yani Mekke müşrikleri gibi küfredip de Allah yolundan Muhammed (s.a.v.)'in davet ettiği hak İslâm dininden yüz çevirenlerin اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ **Allah amellerini boşa gidermektedir.** Mesailerini, çalışmalarını, yaptıkları iyi

(1) Alûsî, a.g.e., XXVI, 36.

işleri hedefine isabet ettirmeyip boşa çıkarmaktadır. Buna karşılık وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ **Ve onlar ki iman edip salih işler yapmakta** وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ **ve Muhammed'e indirilene iman etmektedirler.** Yani burada imandan maksat özellikle Muhammed (s.a.v)'e indirilen kitap ve şeriata imandır. وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ **Çünkü Rablerinden gelen hak odur.** Allah yolunu hakkıyla beyan eden ve Allah'dan geldiğine hiç şüphe olmayan hak kitap ancak odur. Diğerleri kısmen bozulmuş, kısmen de neshedilmiş (hükmü kaldırılmış) olmakla, Kur'ân'ın tasdiki ile birlikte bulunmayanlar hak değildir. Onun için istenen iman ona imandır. Bu şekilde ona hakkıyla iman edip de gereğince salih amellere çalışan müminler كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ **Allah kendilerinden kabahatlerini keffaretleyip örtmekte** وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ **ve yüreklerini, hal ve durumlarını düzeltmektedir.** Kâfirler boşuna çalışırken, bunlar düzen ve intizam içinde günden güne ilerleyip fikir ve kalplerini düzeltmekte ve işlerinde ileri gitmektedirler. Mekke'deki kâfirlerle Medine'deki müminlerin hali karşılaştırılınca bu tecrübe ile sabit olduğu gibi bütün tarihte de imanlarında salih olan müslümanların hali böyle olmuştur. Şu halde her ne zaman bunun aksi görülmüşse müslümanların iman ve dürüstlüklerinin bozulmuş olmasındandır. ذٰلِكَ **O,** öyle olması, yani kâfirlerin taşkınlığı, müminlerin dürüstlüğü بِاَنَّ **şu sebepledir ki:** الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ **Küfredenler batıla tabi olmuşlar,** Allah yolundan kaçınıp hevalarına, keyiflerine uyarak boş ve gelip geçici maksatlar peşinde koşmuşlar, وَاَنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ **iman edenler ise Rablerinden gelen hakka tabi olmuşlardır.** كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ اَمْثَالَهُمْ **İşte Allah insanlara mesellerini böyle getirir.** Her kavmin alemde mesel olacak iyi veya kötü sonuçlarını kendilerine bu şekilde yapıştırır, kılıklarını yüzlerine böyle çarpar. Batıl peşinde koşanların meselleri şaşkınlık, hakka tabi olanların meselleri de kalp, dürüstlüğü ile başarı olur.

فَاِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا **Öyle olunca o küfredenlerle savaşla karşılaştığınız vakit.** فَضَرْبَ الرِّقَابِ **Hemen boyunlarını vurmaya bakın.** فَاضْرِبُوا ضَرْبَ الرِّقَابِ "Boyunlarının köküne vurun da vurun, öldürün. حَتّٰى اِذَا اَثْخَنْتُمُوهُمْ **Ta onların kuvvetlerini kırdığınız zaman,** yani çok kırıp ordularının yarasını derinleştirdiğiniz, iyice alt ettiğiniz zaman, فَشُدُّوا الْوَثَاقَ **bağı sıkı basın,** kalanlarını sağlam bağlayıp esir edin. فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً **Sonra da artık ya azad, ya fidye,** yani muhayyersiniz ya lütfeder salıverirsiniz, yahut can bahası bir kurtuluş fidyesi alırsınız. Terdîd (iki ihtimalle anlatma)de aslolan gerçek ayrım olacağı için bu terdîdin zahiri, esir alındıktan sonra ya azad, ya fidyeden başka bir şey yapılamayacağını gösterir. O halde tutulan esiri öldürmek veya köle etmek nasıl caiz olur? Bundan dolayı Hasan-ı Basrî hazretleri gibi bazıları esir tutulduktan

sonra öldürülmeyeceğini söylemişlerdir. Rivayet olunur ki Haccac'a böyle bir takım esirler getirilmişti. Hacac onlardan birini öldürülmesi için İbnü Ömer (r.a) hazretlerine gönderdi, İbnü Ömer hazretleri dedi ki; bize böyle birşey emredilmedi, Allah Teâlâ ancak حَتّٰىٓ اِذَآ اَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَآءً **ta onların kuvvetlerini kırdığınız zaman bağı sıkı basın, sonra da artık ya azad ya fidye,** buyurdu. Fakat çoğunlukla âlimler demişlerdir ki İmam (devlet başkanı) muhayyerdir.

1) Müslüman olmadıkları takdirde dilerse öldürür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) Ukbe b. Ebi Muayt'ı ve Tuayme b. Adiyy'i ve Nadr. b. Haris'i sabren katletti, bununla beraber imamın (devlet başkanının) emri olmaksızın gazilerden birinin, esiri kendiliğinden öldürmesi caiz olmaz. Esirin kötülüğünden korkmak gibi zorlayıcı bir sebep olmaksızın öldürmüş bulunursa imam onu cezalandırır.(1)

2) İmam dilerse köle yapar, çünkü bunda hem kötülüklerinin ortadan kaldırılması, hem de İslâm'ın menfaati vardır.

3) Dilerse hürriyetleri saklı olmak üzere müslümanlara zimmi olarak bırakır. Nitekim Hz. Ömer Irak'ın sevad halkını öyle bırakmıştır. Ancak Arap müşriklerinin zimmî olmaları da kabul edilmez. Köle yapılmaları da caiz olmaz. Mürtedler gibi ya ölüm ya İslâm teklif edilir.

4) Müfâdat; yani esirleri esirlerle değiştirme. İmam-ı Azam Ebu Hanife'den bir rivayette caiz görülmemiş ise de Siyer-i Kebir'in rivayeti olan daha zahir bir rivayette caizdir. Ebu Yusuf, Muhammed, Şafiî, Malikî, Ahmed İbnü Hanbel'in görüşleri de budur. Resulullah (s.a.v)'in iki müslümanı iki müşrik fidyesi ile kurtardığı rivayet olunur. Hatta bir kadın ile bir çok müslüman esirlerini kurtardığı da rivayet olunmuştur.

5) Müfâdat bil-mal (mal karşılğı esirleri değiştirme). Hanefi mezhebince meşhur olan, caiz görülmemiştir. Çünkü bunda düşmana para ile asker kazandırmak vardır. Bedir'de bu şekilde alınan fidyelerden dolayı Enfal Sûresi'nde مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُٓ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِى الْاَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللّٰهُ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَآ اَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"Hiçbir peygamber için harp sahasında düşmanı iyice ezinceye kadar esirler almak uygun değildir. Siz dünya malını istiyorsunuz Allah ise Ahireti kazanmanızı istiyor. Allah çok güçlüdür hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer daha önce Allah'tan gelmiş bir hüküm bulunmasaydı*

(1) Alûsî, a.g.e., XIII, 2/40.

aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. (Enfal, 8/67-68) âyetiyle kınama gelmiştir. Bununla beraber Siyer-i Kebir'de müslümanlarda ihtiyaç olunca bir sakınca yoktur der. Dürer'de de mal karşılığı esirleri serbest bırakmak savaş bitmeden caiz olursa da savaş tamam olduktan sonra caiz olmaz diye zikredilmiştir. Yani meşhur olan yorum budur. Bu mânâ حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا *"Harp ağırlıklarını atıncaya kadar."* (Muhammed, 47/4) kaydından anlaşılmış olsa gerektir.

6) Menn, yani hiçbir şey almaksızın karşılıksız darulharbe salı vermek mânâsına azad, Ebu Hanife, Malik, Ahmet b. Hanbel mezheplerinde caiz görülmüştür. Fakat İmam Şâfiî buna da cevap vermiştir. Çünkü Resul-i Ekrem (s.a.v) Bedir esirlerinde bir takımına lütfetmiştir. Ki bunlardan birisi Ebul Âs b. Ebirrebi idi.(1) Şöyle ki, Mekke halkı esirlerini kurtarmak için fidyelerini gönderdiklerinde Resulullah'ın kızı Zeynep de kocası olan Ebul As'ın fidyesini göndermişti. Bunun içinde bir gerdanlık vardı ki bunu Zeynep Ebul As'a gelin olurken annesi Hz. Hatice (r.anha) takmıştı. Resulullah bunu görünce şefkatinden dolayı çok müteessir oldu. Bunun üzerine Resulullah ashabına bunun gönderdiğini kendisine iade edip de esirini serbest bırakmayı uygun görürseniz yapın dedi. Onlar da onu memnuniyetle yaptılar.(2) Resulullah'ın bunu salıverirken Zeyneb'i boşamasına dair söz aldığını da rivayet ederler.(3) Aynı şekilde Resulullah (s.a.v) Yemâme halkının efendisi Sümame b. Esal b. Numan el-Hanefi'yi de karşılıksız serbest bırakmıştı ki o sonra güzel bir müslüman oldu. Bir de Buhari'de sabit olduğu üzere şöyle buyurmuştur. Mutim b. Adiy sağ olsa da şu kokanlar, yani Bedir esirleri hakkında bana söyleseydi ben onları hemen bırakıverirdim. Bu hadis de karşılıksız serbest bırakmanın caiz olduğunu gösterir. Çünkü caiz olmasa peygamber "yapardım" demezdi bunlardan başka, İmam Şafiî, bir de bu فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَٓاءً *"Sonra da artık ya karşılıksız azad ya fidye"* âyetini de delil getirmiştir. Gerçi bazılarını dediği gibi burada karşılıksız serbest bırakma fidye olmadığı halde öldürmemek mânâsına yorumlandığı takdirde gerek kölelik ve gerek zımmi olarak hürriyetiyle bırakmayı içine alacağı gibi, mutlak azad etmek mânâsına yorumlandığı takdirde de zimmi olarak kalması şıkkını da içine alırsa da bunların hiçbirisi karşılıksız olarak memleketine iadesi mânâsına engel olmaz. Bu mânâyı da öncelikle içerir. Şu

---

(1) Alûsî, a.g.e., XIII, 2/41.

(2) Burada karşılıksız salıverilmenin istişare ile, millet kararıyla yapılmasına da delil getirilebilir. (Müellif)

(3) Ebu Davud, Cihad, 121; Ahmed b. Hanbel, VI, 276.

halde bu âyete karşı serbest bırakmayı neshedecek (hükmünü kaldıracak) bir delil bulunmadıkça İmam Şafiî'nin dediği gibi karşılıksız serbest bırakmak şüphesiz caiz olur. Suyutî'nin Dürrü Mensur'da zikrettiğine göre İbnü Abbas, Katade, Dahhak ve Mücahid'den bu âyetin bundan sonra nazil olmuş bulunan Tevbe Sûresi'ndeki âyetlerle neshedilmiş olduğu rivayet edilmiştir.[1] İbnü Cerir de der ki: Âlimlerin bu حَتّٰى اِذَا اَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً "*Onları iyice altettiğiniz zaman bağı sıkıca basın, sonra da artık ya karşılıksız azad ya fidye*" âyetinde ihtilaf ettiler.[2] Bazıları dediler ki; mensuhtur (hükmü kaldırılmıştır). onu فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ "*Müşrikleri nerde bulursanız öldürün.*" (Tevbe, 9/5) ve فَاِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِى الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ "*Onları harpte yakalarsan arkadakilerini onlarla ürküt.*" (Enfal, 8/57) âyetleri neshetmiştir. İbnü Cüreyc'ten ve Süddî'den فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ âyeti neshetti diye rivayet edilmiştir. Katade'den فَاِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِى الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ âyeti neshetti diye rivayet edilmiştir. İbnü Abbas'dan فَاِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ "*Küfredenlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurmaya bakın, kuvvetlerini kırdığımız zaman bağı sıkı basın, sonra da artık ya azad ya fidye*" âyetinde fidye neshedilmiştir. Bu âyeti فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ "*Haram aylar çıktığı zaman artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün, yakalayın, esir edin, hapsedin ve bütün geçit başlarını tutun.*" (Tevbe, 9/5) âyeti neshetti. Berâe Sûresi'nden ve haram ayların çıkışından sonra müşriklerden hiçbirinin ne anlaşması, ne de dokunulmazlığı kalmadı. Dahhak'dan فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً "*Artık bundan sonra ya azad ya fidye*" hükmü neshedilmiştir. فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ "*Haram ayları çıktığı zaman müşrikleri nerede bulursanız öldürün.*" (Tevbe, 9/5) âyeti onu neshetti. Berâe Sûresi'nden sonra müşriklerden hiçbirinin ne andlaşması, ne zimmî olarak kabul edilme hükmü kalmadı. Fakat diğer bir takımları da bu muhkemdir, neshedilmemiştir. Esiri öldürmek caiz olmaz ancak azad veya fidye karşılığı serbest bırakmak caiz olur, demişlerdir. Yukarıda nakledildiği üzere İbnü Ömer hazretleri bize öldürme emredilmedi. فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً "*Artık bundan sonra ya azad, ya fidye*" demiştir. Atâ, müşrikin sabren öldürülmesini mekruh görür, bu âyeti okurdu: فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً Hasen demiştir ki; esirler öldürülmez ancak savaşta onlarla düşmana ordu heybetli gösterilir. Ömer b. Abdulaziz erkeği erkeğe fidye yapardı. Ve Hasan bir mal karşılığı esirleri serbest bırakmayı mekruh görürdü. Taberî bunları naklettikten sonra der ki: Bence doğru olan, bu âyet mensuh değil muhkemdir.[3] Çünkü

(1) Suyûtî, a.g.e., VIII, 457-458; Alûsî, a.g.e., XXVI, 41 (Süyûtî'den naklen)
(2) et-Taberî, a.g.e., 26-27.
(3) et-Taberî, a.g.e., XXVI, 27.

neshedenle, neshedilen, aynı durumda hükümlerinin birleştirilmesi mümkün olmayan yahut birinin diğerini neshettiğine kesin delil bulunan şeydir. Halbuki azad ve fidye ve öldürmede Resulullah'a ve ondan sonra ümmetin işlerini yönetmekte olanlara muhayyerlik verildiği inkâr edilmemektedir. Gerçi bu âyette öldürme zikredilmemiş ise de diğer âyette فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ "*Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün.*" (tevbe, 9/5) diye öldürmeye izin verilmiştir. Resulullah da öyle yapmış, harp edenlerden elinde esir bulunanı bazen öldürmüş bazen fidye karşılığı serbest bırakmış, bazen de azad etmiştir. Bu âyette özellikle azad ve fidyenin zikredilmiş olması ise yukarıdan beri geçen âyetlerde öldürme emir ve izinlerinin tekrar, tekrar geçmiş olmasındandır. Görülüyor ki Taberî'nin bu açıklamasına göre فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً "*artık bundan sonra ya azad ya fidye*" muhayyerliğinin mutlak oluşu öldürmeye delalet eden diğer âyetlerle kayıtlanmış oluyor. Halbuki fıkıh usulünde bilindiği üzere mutlakın kayıtlanması mukarin (beraberindeki hüküm) ile olursa tahsis, daha sonra gelen bir şey ile olursa bir nesih mânâsını içerir. Berâe âyetleri de iniş itibarıyla sonradan olduğu için bu çözüm şekli demek ki İbnü Abbas'ın dediği gibi bir nesih olduğunu itiraftan başka birşey değildir. Nitekim Hanefilerden birçokları nesih olduğunu söylemişlerdir. Onun için Ebu's-Suud şöyle der: فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَاءً : اَىْ اِمَّا تَمُنُّونَ مَنًّا بَعْدَ ذٰلِكَ وَاِمَّا تَفْدُونَ فِدَاءً "*Yani bundan sonra ya bir iyilik yapıp azad edersiniz ve yahut da bir fidye alırsınız.*" Mânâ ise öldürme, köle yapma, azad etme, fidye alıp serbest bırakma arasında muhayyerliktir.[1] Bu muhayyer bırakma Şafiîlere göre sabittir. Bizim mezhebimizde ise neshedilmiştir, demişlerdir ki bu Bedir günü nazil oldu sonra neshedildi, hüküm ya öldürme ya köle yapmaktır. Mücahid'den de bugün azad ve fidye yoktur. Ancak islâm veya boynu vurmak vardır, diye rivayet edilmiştir. Fakat unutulmaması gerekir ki, Mücahid'den rivayet edilen bu hüküm Arap müşriklerine mahsustur, Hanefilerden Allâme İbnü Hümam Hidaye Şerhi'nde der ki nesih sözlerine karşı şu söylenebilir: Berâe Sûresi'ndeki öldürme emri esirlerin dışındakiler hakkındadır. Delili de onlar hakkında köle yapmanın caiz oluşudur. Bundan anlaşılır ki emredilmiş olan öldürme esirlerin dışında kalanlar hakkındadır. Bununla birlikte bu köle yapma işi Arap esirlerinin dışındakilerdedir. Bu geniş açıklamadan sonra biz şu kanaate gelmek istiyoruz ki Muhammed Sûresi'nin en güzel ve en önemli hükümlerinden olan bu âyet, esas itibarıyla sabittir. Bununla Berâe Sûresi'ndeki âyetler arasında bir nesihten çok, bir tefsir ve açıklama farkı bulabiliriz. Bir defa en fazla ileri sürülen فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ "*Haram aylar*

(1) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 92.

çıktığı zaman müşrikleri nerede bulursanız öldürün." (Tevbe, 9/5) âyeti ile buradaki فَاِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ *"Küfredenlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun."* âyeti arasında öldürme emri bakımından çelişki değil bir uyum vardır. فَاقْتُلُوا *"Öldürün"* ifadesi ne ise فَاضْرِبُوا ضَرْبَ الرِّقَابِ *"boyunlarını vurun"* ifadesi de odur. Yine Enfal Sûresi'ndeki مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُ اَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِى الْاَرْضِ *"Hiçbir peygamber için yeryüzünde ağır basmadıkça esirleri bulunması doğru değildir."* (Enfal, 8/67) âyeti de buradaki حَتَّى اِذَا اَثْخَنْتُمُوهُمْ *"Onların kuvvetlerini kırdığınız zaman"* ifadesinin bir açıklamasıdır. Yalnız فَاِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِى الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ *"Onları harpte yakalarsan arkadakilerini onlarla ürküt."* (Enfal, 8/57) âyetinde azad ve fidyeye ters düşecek bir özellik var gibidir. Fakat Hasan-ı Basri'nin harpte düşmana heybetli görünülür, dediği bu mânâyı da onların kuvvetini kırma mânâsı içinde düşünmek mümkündür. Bu şekilde görülüyor ki burada önce kuvvetlerini kırma işi elde edilinceye kadar boyunlarını vurma emrediliyor. Boyun vurmaktan maksadın da yalnız boynu vurmak değil, şiddetli bir şekilde öldürme olduğu bilinmektedir. Kuvveti kırmadan çok, öldürme ile düşman ordusunu derinden yaralamak, ezmektir. Bu da imamın, kumandanın takdir edeceği bir durumdur. Şu halde bu gayenin elde edilişine kadar öldürme emredilmiştir. Esir tutulduktan sonra da bu gayeyi gerçekleştirmek mânâsına ilave olarak öldürmeye izin verilmiş olmalıdır. Ondan sonradır ki فَشُدُّوا الْوَثَاقَ *"bağı sıkı basın"* emri verilmiştir. Bunda sadece tutup yakalamaktan fazla bir şiddet mânâsı vardır ki köle yapmaya da muhtemel olabilir. Bununla beraber zahiri yakalayıp tutmaktır. Ondan sonra da ya azad ya fidye denilmiştir. Azad etmek ve fidye, köle yaptıktan sonra, karşılıksız olarak veya bir karşılıkla serbest bırakmak ve azad etmeye de muhtemel olmakla beraber azad, darülharbe dönmekle zimmi olma arasında serbest olmak üzere hürriyeti iade, fidye de mal veya müslüman esirler ile mübadeledir. اِمَّا edatı ile terdîd (iki şey arasında muhayyer bırakmak)in, köle yapmak bakımından birleştirilmesine mani olması düşünülür ise de gerçek olması asıldır. Biz burada şu mütalaada bulunuyoruz: Kur'an'ın birçok yerlerinde مِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ diye, *"milki yemin, (eliniz altında bulunanlardan)"* tabiriyle hep işaret yoluyla köle yapmaya cevaz ve müsaade verilmiş olduğunda şüphe yok ise de hiçbir yerinde buna teşvik eden bir emir gelmemiştir. اُقْتُلُوا *"Öldürünüz"* قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِاَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ *"Onlarla savaşın ki Allah sizin ellerinizle kendilerine azap etsin, onları rüsvay etsin, onlara karşı size yardım etsin ve mümin bir kavmin yüreklerine sevinç versin."* (Tevbe, 9/14) gibi emirler bulunmakla beraber köle yapmak, köle edinmek için emir yoktur. Bilakis كُونُوا عِبَادًا لِى مِنْ دُونِ اللّٰهِ *"Allah'ı bırakıp bana kul

olun." (Ali İmran, 3/79) demek yasaklanmıştır. Bundan şu sonuç çıkar ki, Kur'an köle yapma usulünü kaldırmamış ise de teşvik de etmemiştir. Onun için müslümanlar köle yapmayı terk etmekle günahkâr olmazlar, onun için burada da açıkça ifade etmeyip zahiri azad ve fidyeye tahsis etmiştir. Biz Kur'an'ın tertibinin de tevkifî (Allah tarafından) olması görüşünde olduğumuz için bu âyetin burada zikredilmesini de hikmetten uzak bulmuyoruz. Allah daha iyisini bilir, bunun hikmeti gelecekte köle yapmanın bırakılmasının daha uygun olacağını hatırlatma olsa gerektir. Yani bu âyet tam zamanımızdaki hükümdür.

Düşmanın kuvvetini kırdıktan, bağı sıkı bastıktan sonra ya azad ya fidye, حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا **"ta harp ağırlıklarını atana kadar"** ifadesi yakınlığı itibarıyla مَنّ ve فِدَاءً gayesi gibi görünürse de شَدّ 'in veya ضَرْبَ ' in yahut da toplamının gayesi de olabilir. En uygunu ve en yakını kelamın tamamına gaye olmasıdır. Sonra buradaki الْحَرْبُ 'in elif lâmında ahîd veya cins olmak üzere iki mânâ vardır. Ahd olduğu takdirde de iki mânâ muhtemeldir. Birisi özellikle muayyen bir ahdi ferdî olmasıdır ki buna bazıları Bedir harbi demişlerdir. Bu durumda الَّذِينَ كَفَرُوا *"Küfredenler"* belirli kâfirler demek olur. Fakat böyle nüzul sebebine tahsisi, genel kaidemize uygun değildir. Diğeri de başlanmış olan harp demektir ki; اِذَا لَقِيتُمُ *"Düşmanla karşılaştığınız zaman"* ifadesinden anlaşılan ahiddir. Yukarı da Dürer'den naklettiğimiz mesele bu iki mânâya göre fida'nın gayesi olmasına bağlıdır. Cins mânâsına olduğu takdirde genel olarak harp cinsini ifade eder. Harbin ağırlıkları, aletler ve edavatları, yahut sıkıştırma ve sorumlulukları, yahut harbe sebep olan şirk ve cinayetler demek olabilir. Dolayısıyla mânânın özü şu üç şekilde toplanabilir: Bilinen müşriklerle başladığınız o malum olan Bedir harbi bitene kadar, yahut herhangi kâfirlerle başladığınız harp bitene, harbe katılanlar silahı bırakana kadar, yahut harp dünyadan kalkana kadar, yani o müşriklerin kuvvetleri sönüp de harp ihtimali kalmayana kadar, yahut bütün insanlık aleminde İslâm'ın gayesi olan genel bir barış meydana gelene kadar ki bazıları buna İsa'nın inişine kadar, demişlerdir. Bunda harbi kaldırmak için çalışanlara bir ümit vardır. Buna göre اَلْجِهَادُ مَاضٍ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ *"Cihat, kıyamet gününe kadar devam edecektir."* (1) hadisinde ya cihadın harbden daha genel mânâda yahut kıyametin daha özel bir mânâda tevil edilmesi gerekecektir. Diğer bir ihtimal de bu hadisin zahirine uygun olmak üzere حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا *"Harp ağırlıklarını atana kadar"* ifadesi kıyamete kadar demek olabilir. Nitekim, Alûsî'nin naklettiği üzere Seleme b. Nüfeyl'den rivayet edilen bir hadiste

---

(1) el-Hindî, a.g.e., IV, 10481.

وَلَا تَضَعُ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا حَتّٰى يَخْرُجَ يَاجُوجُ وَمَاجُوجُ *"Yecüc ve mecüc çıkıncaya kadar harp ağırlıklarını atmaz."* (1) şeklinde varid olmuştur. Burada şöyle bir soru hatıra gelebilir. Cenabı Allah sevgili peygamberi Muhammed (s.a.v)'i gönderdikten sonra artık bu savaşlara ne gerek vardı, bir mucize ile kâfirleri kahrediverse olmaz mıydı? Buna karşı buyuruluyor ki: وَلَوْ يَشَاءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ **Eğer Allah dileseydi, onlardan** yani o küfredip Allah'a yolundan sapanlardan veya men eden kâfirlerden **öcünü, intikamını alıverirdi,** herhangi bir helak sebebiyle helak ediverirdi. Mesela yere geçiriverir, volkan yapar, suya garkeder, salgın halinde ölüm verir. وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ **Fakat bazınızı bazınızla imtihan etmek için,** öyle savaş ve vurma emrini verir. Yani mucize ile, zorla yapmak için değil, şeriat ve kanun ile emir vermek suretiyle yapmak ve insanları birbirleriyle savıp Allah yolunda mücadele edenleri sevaba erdirmek için bu emirleri veriyor. Fakat bu durumda yalnız kâfirler vurulmuş olmuyor, müminlerden de birçokları öldürülmüş oluyor, denecek olursa, buyuruluyor ki:

وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ **Allah yolunda öldürülenlere gelince** فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ **Allah onların amellerini,** çalışmalarını, o yoldaki fedakârlıklarını **asla boşa gidermez.** Hedefinden şaşırmaz, سَيَهْدِيهِمْ **onları ilerde, muradlarına erdirir.** وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ **Ve durumlarını düzeltir,** ruhlarını şad eder. وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ **Ve kendilerini cennete koyar.** عَرَّفَهَا لَهُمْ **O halde ki onu o cenneti onlar için tarif ederek,** yani "arf" ile, güzel kokularla donatarak yahut tanıtarak koyar. Ki bu tarifin hem dünyada hem de ahirette olan kısmı vardır. Dünyada onlara iman ile cennetin güzelliğinin zevkini duyurur. Öyle bir aşk verir ki o zevk ve aşk ile o yolda cihat ederler. Ve o aşk ile cennetteki makamlarına ererler. İbnü Ebi-Hatim'in rivayetine göre Mukatil demiştir ki bize şöyle ulaştı: Dünyada şahsın amelinin muhafazası ile görevli olan melek cennette onun önünde gider. Şahıs da onu ta makamının arkasına kadar takip eder. Giderken melek ona Allah Teâlâ'nın cennette verdiği şeylerin hepsini ona tarif eder. Nihayet makamının arkasına varınca şahıs konağına ve eşlerinin yanına girer. Melek döner, Kur'an'da bunun bir delili de نَحْنُ اَوْلِيَاؤُكُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ *"Biz gerek dünya hayatında ve gerekse ahirette sizin dostlarınızız,* (Fussilet, 41/31) âyetidir. يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ **Ey iman edenler siz Allah'a yardım ederseniz,** Allah Teâlâ kendisi ihtiyaçtan münezzeh yardımcı olduğu için burada Allah'a yardım ifadesi emrini tutmak dinine ve Resulüne yardım etmek mânâsından mecazdır. Bunun asıl nüktesi şudur: Dinî fiiller zorla değil, kulların iradeleriyle yapılması matlub olan

(1) Nesaî, Hayl, 1; Ahmed b. Hanbel, IV, 104.

ihtiyarî yani isteğe bağlı fiillerdir. Onun için kulun cüz'î iradesi harekete geçmeden istenen netice ve sevap meydana gelmez. O hususta ilâhî irade kulların niyet ve isteklerine bağlıdır. İşte bu şekilde Allah'ın emirlerini yerine getirmek için kulların cüz'î iradelerini sarfetmekle yapacakları hizmetlerine, Allah'a yardım denilmiştir ki isnadda mecaz, yahut istiaredir. Yani imandan sonra siz, Allah'ın emirlerini yerine getirmek, rızasına ermek için size şart kılmış olduğu niyet ve gayretlerinizi sarfetmek suretiyle dinine hizmet edersiniz. يَنْصُرْكُمْ **Allah size yardım eder,** sizi düşmanlarınıza galip ve muzaffer kılar. وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ **Ve ayaklarınızı sıkı bastırır.** Savaş alanlarında, cihad mevkilerinde ayaklarınızı kaydırmaz ve metanetle sizi üstün kılar. وَالَّذِينَ كَفَرُوا **Küfredenlere ise** فَتَعْسًا لَهُمْ artık yıkım onlara. تَعْس kelimesi, aslında ayak kayıp yüzükoyun, yahut tepesi üstü düşüp yıkılmak ve kalkamayıp helak olmaktır. Kamus'ta der ki: Helak olmak, kaymak, düşmek, şer, uzaklık, düşüş mânâlarına gelir. تَعْسًا لَهُ İfadesi kahrolası, canı çıkası veya canı çıksın gibi beddua yerinde de mesel halinde kullanılır. Burada müminlere ayaklarını sağlam bastırma vaadine karşılık kâfirlere yıkım ile tehdittir. وَاَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ **Ve bütün amellerini, çalışmalarını şaşırtmış, boşa gidermiştir.** ذٰلِكَ **Bu,** yıkım ve boşa giderme, بِاَنَّهُمْ **şu sebepledir ki onlar** كَرِهُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ **Allah'ın indirdiğinden hoşlanmamışlardır.** Dolayısıyla açıklandığı üzere iradelerini sarfetmek suretiyle Allah'ın dinine hizmet ve yardımda bulunmayıp aksine gitmişlerdir. فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ **Onun için Allah da onların amellerini boşa gidermiş, heder etmiştir.** اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ***Yeryüzünde bir gezmediler mi? Baksalar ya kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş!*** Bu âyet, yıkılmış, çökmüş olan kavimlerin eserlerini ve harabelerini düşünmek suretiyle maziden ibrete davettir. Çünkü gerek Arabistan'da ve gerek diğer yerlerde olsun batmış milletlerin akibetleri, yerleri ve izleri gözden geçirilse görülür ki دَمَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ **Allah onların üzerlerine helak yağdırmıştır.** Bütün özelliklerini imha etmiştir. وَلِلْكَافِرِينَ اَمْثَالُهَا **O kâfirlere de onun, o akıbetin benzerleri yaraşır.** O helak olan kâfirlere uğradıkları o felaket hak olduğu gibi onlar gibi inkâr edip de Allah yolundan ayrılan beriki kâfirlere de yaraşan odur. O sonucun benzerleri yine onun gibi helak ve yıkımdır. Emsal (benzerleri) ifadesinin çoğul gelişi müteaddit olması itibariyledir. Görülüyor ki bu اَمْثَالُهَا *"benzerleri"* ifadesi özellikle dikkati çekmek için elif fâsılası ile gelmiştir ki, ikincisi اَمْ عَلٰى قُلُوبٍ اَقْفَالُهَا *"Yoksa kalpler üzerinde üst üste kilitleri mi var?"* (Muhammed, 47/24) ifadesi olacaktır. Yukarıda حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا *"Harp ağırlıklarını atana kadar"* âyetinde de bir fasıla sayıldığı takdirde ise üç olmuş oluyor. Demek ki bunlar Kıtal (Muhammed) Sûresi'nin

özellikle kulak verilecek âyetleridir. Yine böyle ذٰلِكَ o, kâfirlere o benzeri sonuçların hak olması بِاَنَّ اللّٰهَ مَوْلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا **şu sebepledir ki Allah iman edenlerin dostu,** yardımcısı, velîsidir. وَاَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلٰى لَهُمْ **Kâfirlerin ise dostu yoktur.** Allah'ın azab ve cezasından kurtaracak hiçbir velîleri, yardımcıları yoktur. "Mevlâ" kelimesi burada velî ve yardımcı mânâsınadır. Mâlik (sahip) mânâsına da gelir. Nitekim ثُمَّ رُدُّوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ *"Sonra onlar hak olan mevlalarına, Allah'a iade edilirler."* (En'am, 6/62) âyetinde öyledir. Şu halde iki âyet arasında bir zıtlık var zannedilmesin, yani Allah müminin de kâfirlerin de, bütün kulların mâlikidir. Fakat وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ *"Allah müminlerin dostudur."* (Âl-i İmran, 3/68) âyetinin mânâsınca müminlerin dostu ve yardımcısıdır. Kâfirlerin değil. اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ *"Eğer siz Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder."* şartına ancak müminler sadakat gösterir. Bu aslın hüküm ve neticesini açıklama hususunda buyuruluyor ki:

اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
يَتَمَتَّعُونَ وَيَاْكُلُونَ كَمَا تَاْكُلُ الْاَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ ﴿١٢﴾
وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ اَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي اَخْرَجَتْكَ اَهْلَكْنَاهُمْ
فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾ اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ
عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا اَهْوَاءَهُمْ ﴿١٤﴾ مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ
فِيهَا اَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ اٰسِنٍ وَاَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ
وَاَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَاَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى

وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ
فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ ﴿١٥﴾ وَمِنْهُمْ
مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتّٰى إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ
مَاذَا قَالَ آنِفًا أُولٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ
﴿١٦﴾ وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوٰيهُمْ ﴿١٧﴾
فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا
فَأَنّٰى لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرٰيهُمْ ﴿١٨﴾ فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ
وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ
وَمَثْوٰيكُمْ ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

12- Şüphesiz ki, Allah iman edip salih amel işleyenleri, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar. İnkâr edenler ise dünyada zevk edip geçinirler. Hayvanların yediği gibi yerler. Onların varacakları yer ateştir.

13- Ey Muhammed! Seni yurdundan çıkaran şehirden daha kuvvetli olan nice şehirler vardı ki biz onları helâk ettik de onlara yardım eden çıkmadı.

14- Rabbi tarafından apaçık bir delil üzerinde bulunan kimse, kötü işleri kendisine güzel gösterilmiş de heveslerinin peşine düşmüş kimseler gibi olur mu?

15- Kötülükten sakınanlara vaad edilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan temiz sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır.

Onlar için cennette her çeşit meyve ve Rablerinden bir bağışlanma vardır. Bunların durumu, ateşte ebedî olarak kalacak olan ve bağırsaklarını parçalayacak kaynar su içirilen kimsenin durumu gibi olur mu?

16- Ey Muhammed! Onlardan seni dinlemeye gelenler de var. Senin yanından çıktıkları zaman kendilerine ilim verilen kimselere alay yoluyla: "O demin ne söyledi?" diye sorarlar. İşte onlar Allah'ın kalplerini mühürlediği kimselerdir. Onlar sadece kendi heva ve heveslerine uyarlar.

17- Doğru yola girenlere gelince, Allah onların hidayetlerini artırmış ve onlara kötülükten sakınma çarelerini ilham etmiştir.

18- Artık onlar, kıyamet saatinin kendilerine ansızın gelivermesine mi bakıyorlar? Şüphesiz onun alametleri gelmiştir. Artık kıyamet kendilerine gelip çatınca anlamaları neye yarar?

19- Ey Muhammed! Bil ki, Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Hem kendi günahın için, hem de mümin erkekler ve mümin kadınlar için Allah'tan bağışlanma dile. Allah, sizin gezip dolaştığınız yeri de duracağınız yeri de bilir.

اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ***Şüphesiz Allah iman edip salih amel işleyenleri koyacak,*** Allah Teâlâ'nın, velayetinin ahirette hüküm ve neticesini beyan ve sebebini izahtır. Yani velayetin, yardımın sebebi zikrolunduğu üzere Muhammed'e indirilene iman ve اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ *"Eğer siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder."* ifadesince salih amel olduğu gibi imanın şartında özellikle ahirete iman meselesi de vardır.

جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ***Altlarından ırmaklar akan cennetlere,*** o ırmakların biraz sonra temsili anlatılacaktır. وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْاَنْعَامُ **O küfredenler ise zevklerine bakar, dünyadan birkaç gün nasip almaya çalışır ve hayvanlar gibi yerler.** Yani hayatı sırf dünya hayatı ve cismanî hayat bilir, ahiretini, mevlasını düşünmez, sırf karnını şişirmekle meşgul olur. Onun için Allah kendilerine velî olmaz. وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ **Ateş de kendilerine yegâne bir ikamet yeri olur.** Onlara göğün kapıları açılmaz. لَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ *"Ve deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremezler."* (A'raf, 7/40) âyetinin mânâsına muhatap olurlar. Ve Allah'ın azabından kurtaracak hiçbir sahip ve koruyucu da bulamazlar.

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ اَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي اَخْرَجَتْكَ ***Seni çıkaran şehirden daha kuvvetli ne şehirler vardı ki,*** yani Mekke'dir ki maksat şehir halkıdır. Mekke müşrikleri وَهَمُّوا بِاِخْرَاجِ الرَّسُولِ *"Peygamberi çıkarmağa karar verdiler."* (Tevbe, 9/13) âyetinin

ifadesince peygamberi çıkarmak fikrinde bulundukları ve suikast tertipleriyle peygamberin hicretine sebep oldukları için çıkarma işi onlara nisbet edilmiş ve böylece küfürlerinden bir safha anlatılmıştır. (Olayın gelişmesi hakkında Enfâl Sûresi'nde geçen وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّٰهُ *"Hani o küfredenler seni tutup hapsetmek veya öldürmek yahut Mekke'den çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlardı ama Allah da karşılığını kuruyordu."* (Enfâl, 8/30) âyetinin tefsirine bkz.)

Sûrenin baş tarafında geçtiği üzere bu âyetin hicret esnasında nazil olduğuna bir rivayet vardır. Bununla beraber peygambere bir vaad ve teselli içeren bu âyetten zahir olan şudur ki; bu sûrenin iniş sebeplerinden başlıcası Mekke'nin fethine hazırlama olmuştur. Asıl maksat şehrin kendisi değil halkı olduğunu açıklamak için buyuruluyor ki: اَهْلَكْنَاهُمْ **Biz onları helak ettik,** öyle daha kuvvetlilerini helak edince berikiler haydi haydi helak edilme durumunda kalır. فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ **Helak ettik de onları bir kurtaran bulunmadı. Hâlâ da yoktur.** Bu zamiri de helak edilen şehir halkına gönderiyorlar. Ve halin hikâyesini yapıyorlar. Kendi kendilerini kurtaramadıkları gibi bir yardımcı vasıtasıyla da kurtulamadıklarını beyan ile «فَا»da vasıta ile olanı doğrudan doğruya olana atfediyorlar. Fakat bu «فَا»nın neticesi olarak bu zamirin peygamberi çıkaran şehir halkına gitmesini daha uygun buluyoruz. Yani daha kuvvetli birçok şehirlerin helakinden anlaşılır ki seni çıkarmak isteyen o Mekke kâfirlerini kurtaracak bir yardımcı yoktur. Mekke helak edilmeyecek, fakat orada küfredenler bırakılmayacaktır. Mekke fethedilecektir. ... اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ ***Rabbinden bir delil üzerinde bulunan kimse hiç o kötü ameli kendine süslü gösterilmiş de heva ve hevesleri ardına düşmüş kimseler gibi olur mu?*** Bu ifade iki tarafın durumlarını bir karşılaştırmadır. Delil üzerinde olan peygamber ve ona tabi olan müminler, hevalarına uyanlar da onlara zıt giden kâfirlerdir. مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتٖى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ **O korunan müttakilere vaad edilen cennetin temsili** تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ *"Altlarından ırmaklar akan cennetler."* diye cennetin altından aktığı anlatılan ırmakların burada da bir tefsiri vardır. Müttakiler denilmiş ve bu şekilde şu anlatılmıştır: Dinden asıl maksat takvadır, iman ve salih amel de takva cümlesindendir. Esası vacip olan fiilleri yapıp, kötülüklerden kaçınarak, Allah'ın himayesi altına girip, azabından korunmaktır. Yani اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ *"Allah, iman edip salih amel işleyenleri altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar."* âyetinin ifadesince Muhammed'e indirilene iman edip salih ameller yaparak korunan müminlere vaad olunan cenne-

tin temsili, temsil yoluyla acaip bir halinin tasviri şudur: فِيهَا اَنْهَارٌ **Orada ırmaklar var.** مِنْ مَاءٍ **Öyle bir sudan ki** غَيْرِ اٰسِنٍ **bozulması yok,** bayatlamaz, tadı bozulmaz, kokmaz, yiğmez, öyle akar gider. وَاَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ **Yine ırmaklar var öyle bir sütten ki** لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ **tadı değişmez,** dünya sütleri gibi ekşimez, kesilmez, kokmaz, yaratıldığı şekilde taptaze akar. وَاَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ **Yine ırmaklar var bir şaraptan ki** لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ **içenlerine lezzet,** dünya şarapları gibi kekreliği yok, sarhoş ediciliği yok, günahı, vebali yok. وَاَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ **Yine nehirleri var öyle baldan ki** مُصَفًّى **sâfi süzme,** mumu yok, posası yok.

Ebu's-Suud der ki: Cennetin meşrubatını dünyada en çok hoşa giden meşrubatın eksikliklerinden soyutlayıp arındırmak suretiyle bir temsildir.[1] İbnü Abbas'tan rivayet edilmiştir ki, bu ırmakların sütü sağılmaz[2]. Said b. Cübeyr'den de rivayet edilir ki, işkembe pisliği ve kan arasından çıkma değildir. Şarabı sıkıcıların ayağı ile çiğnenmez. Balı arılardan çıkmaz[3]. وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ **Hem onlara meyvelerin her türlüsünden var.** İçecekler öyle aktığı gibi yiyeceğin de her çeşidi var. Fakat ihtiyaç için değil sırf lezzet için, çünkü meyve lezzet için yenilir. Bir de meyve sermaye üzerinde elde edilen hasılata da denir. Cennetlikler sermayeden değil amellerinin meyvesi olan hasılat ve gelirlerden rızıklandırılacaklardır. Hem de Rablerinden bir mağfiret vardır. Mağfiret, günahı örtmek demek olduğuna göre o cennete girilmeden önce değil midir? O halde cennette mağfiretin mânâsı nedir? Buna demişlerdir ki; önce olan mağfiret günahtan hesaba çekilmeme mânâsına günahları örtmektir. Buradaki mağfiretten maksat ise utandırmamak için günahı hiç anmamak, hatırlatmamak mânâsına günahları örtmektir. Yahut mağfiretten maksat günahı iyilik ile örtmek mânâsına nimet ve Allah'ın rızasıdır. Artık bir düşünmeli hiç böyle bu cennette ebedî olacak olan müttakiler, كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِى النَّارِ **O cehennem ateşinde ebedî olarak kalacak olan kimseye benzer mi?** ki cennettekilerin o güzel içeceklerine karşılık وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا **bir kaynar su ile sulanırlar** فَقَطَّعَ اَمْعَاءَهُمْ **da bağırsaklarını parça parça eder.**

Âyette geçen «اَمْعَاءَ» kelimesi «مِعًى» kelimesinin çoğuludur ki mideden sonra yemeğin intikal ettiği bağırsağa denilir. وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ **Onlardan seni dinleyenler de var,** ki bunlar münafıklardır. Resulullah'ın meclisine gelirler, sözlerini dinlerler, fakat iman ve itina ile dinlemedikleri için iyi bellemez. Hafife alırlardı. حَتّٰى اِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ **Hatta yanından çıktıklarında** قَالُوا لِلَّذِينَ اُوتُوا

(1) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 96.
(2) Suyûtî, a.g.e., VII, 464; Alûsî, a.g.e., XIII, 2/48.
(3) Suyûtî, a.g.e., VII, 464; Alûsî, XIII, 2/48.

اُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ اٰنِفًا **kendilerine ilim verilmiş olan, Resulullah'ın sözlerinden ders alıp da ilme nail olan Ashab-ı Kiram'a: "O demin ne dedi?" derlerdi.** Bunu İbnü Mesud hazretlerine söylediklerine dair bir görüş vardır. اُولٰٓئِكَ **Bunlar,** bu söz anlamaz herifler اَلَّذ۪ينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ **O kimselerdir ki Allah kalplerinin üzerini mühürlemiştir.** وَاتَّبَعُٓوا اَهْوَٓاءَهُمْ **Ve hep hevalarına tabi olmaktadırlar,** keyiflerine tabi ola ola, kendilerinden ve kendi hevalarından başka hiçbir şeye bakmayacak şekilde kalpleri mühürlenmiş olduğundan dolayıdır ki, kulaklarına söz girmez. وَالَّذ۪ينَ اهْتَدَوْا **Halbuki hidayeti kabul edenlere gelince** زَادَهُمْ هُدًى وَاٰتٰيهُمْ تَقْوٰيهُمْ **Allah yahut peygamberin söylediği söz onların takvalarını artırmaktadır.** Takva hislerini, korunma sebeplerini artırmaktadır. O sayede onlar gereken hazırlığı yapmakta, saat gelince Allah Teâlâ'nın huzuruna takva ile varmaya çalışmaktadırlar. فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ **Demek ki ötekiler sırf kıyamet saatini gözetiyorlar.** اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً **Ansızın kendilerini bastırıvermesini bekliyorlar.** Fiilen başlarına kıyamet kopmadan inanmayacaklar, söz anlamayacaklar. فَقَدْ جَٓاءَ اَشْرَاطُهَا **Çünkü belirtileri de geldi.** Âyette geçen اشراط "Râ"nın fethasıyla شَرَطٌ kelimesinin çoğulu olarak, alametler, demektir. Yani o kıyamet saatinin alametleri geldi. Bunların başında [1] بُعِثْتُ اَنَا وَالسَّاعَةَ كَهَاتَيْنِ buyuran ahir zaman peygamberinin peygamber olarak gönderilişi vardır. Şehadet parmağı ile orta parmağını göstererek: "Ben peygamber olarak gönderildim. Saat işte şu ikisi gibi." buyurmuştur. Ayın yarılması ve diğerleri gibi mucizeler göstermiştir. Böyle alametler geldiği halde iman etmediler. Demek ki o saatin bilfiil başlarına birdenbire gelivermesini bekliyorlar, bu âyette de kıyamet saatini, bütün dünyanın yıkılması mânâsına büyük kıyamet saati olarak yorumluyorlarsa da burada adı geçen kâfirlerin özellikle kendi saatleri, kendi kıyametlerinin kopması mânâsını anlamak daha makul ve فَقَدْ جَٓاءَ اَشْرَاطُهَا *"Belirtileri geldi."* âyetinin mânâsı ile uyarıya daha uygundur. Bu alametler sûrenin ilk âyetlerinde gösterildiği üzere Muhammed'e indirilene iman edip güzel güzel, çalışmakta olan müminlerin günden güne ilerlemesi ve ona küfredip Allah yolundan sapan kâfirlerin Mekke'deki müşrikler cumhuriyetinin düşmesini ve şaşkınlığını anlatan alametler yani Hz. Muhammed'in mucizeleri olmalıdır. Onları gördükleri halde inanmayanlar bilfiil kendi başlarına kıyamet kopmadan inanmayacaklardır. فَاَنّٰى لَهُمْ اِذَا جَٓاءَتْهُمْ ذِكْرٰيهُمْ **Fakat o geldiği vakit akıllanıp anlamaları kendilerinin ne işlerine yarar?** Çünkü o zaman korunmaya imkan kalmaz. Ümitsizlik halindeki

(1) Buharî, Rikak, 39, Talak, 25, Tefsiru Sureti 79/1; Müslim, Cuma, 43, Fiten, 132-135; İbn Mace, Mukaddime, 7, Fiten, 25; Dârimî, Rikak, 46; Ahmed b. Hanbel, IV, 309; V, 92, 103, 108.

ıman makbul olmaz. Sûrenin başından buraya kadar geçen açıklamalara bir sonuç olmak üzere buyuruluyor ki: فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ **Öyle ise şimdi iyi bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur,** tapılacak, ibadet yapılacak, kulluk edilecek, mabud tanınacak başka hiçbir mabud yok, yalnız ilâhlık kendisinin hakkı olan Allah vardır. Gerçeğin böyle olduğunu şimdi kıyamet kopmadan önce bil. وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ **Bil de hem kendi günahın için mağfiret iste, hem de mümin erkekler ve mümin kadınlar için.** وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوٰيكُمْ **Nerede dolaşıp, nerede karar kılacağınızı Allah bilir.** Halinizin ne olduğunu dünya ve ahirette istikbalinizin nereye varacağını yalnız Allah bilir. Onun için olmuş veya olması mümkün olan her türlü günaha o şekilde istiğfar et. Bu istiğfarın cevabı Fetih Sûresi'nde gelecektir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَاِذَٓا اُنْزِلَتْ
سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَاَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ
مَرَضٌ يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَاَوْلٰى لَهُمْ ﴿٢٠﴾
طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَاِذَا عَزَمَ الْاَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللّٰهَ لَكَانَ
خَيْرًا لَهُمْ ﴿٢١﴾ فَهَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ اَنْ تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ
وَتُقَطِّعُوٓا اَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فَاَصَمَّهُمْ
وَاَعْمٰٓى اَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾ اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ اَمْ عَلٰى قُلُوبٍ
اَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾ اِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ
الْهُدٰى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَاَمْلٰى لَهُمْ ﴿٢٥﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا
لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْاَمْرِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ

إِسْرَارَهُمْ ﴿٢٦﴾ فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ
وَأَدْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَآ أَسْخَطَ اللّٰهَ وَكَرِهُوا
رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾

Meâl-i Şerifi

20- İman edenler: "Keşke cihad hakkında bir sûre indirilse." derlerdi. Ama hükmü açık bir sûre indirilip de, içerisinde savaş zikredilince kalplerinde hastalık olanların ölüm korkusuyla baygınlık geçiren bir kimsenin bakışı gibi sana baktığını görürsün. Oysa onlar için ölüm yaşamaktan daha uygundur.

21- Onların vazifesi itaat ve güzel söz söylemekti. Sonra iş kesinleşince Allah'ın emrine sadakat gösterselerdi, elbette kendileri için daha hayırlı olurdu.

22- Demek siz iş başına gelecek olursanız yeryüzünde bozgunculuk çıkaracaksınız ve akrabalık bağlarınızı koparacaksınız öyle mi?

23- İşte onlar, Allah'ın lanetlediği, kulaklarını sağır, gözlerini kör ettiği kimselerdir.

24- Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitleri mi var?

25- Gerçekten doğru yol kendilerine açıkça belli olduktan sonra gerisin geri küfre dönenlere şeytan, kötülüklerini güzel göstermiş ve onları uzun emellere düşürmüştür.

26- Çünkü onlar Allah'ın indirdiğini beğenmeyen kimselere: "Bazı işlerde biz size itaat edeceğiz." demişlerdi. Oysa Allah onların gizlediklerini biliyordu.

27- Melekler onların yüzlerine ve arkalarına vurarak canlarını alırken durumları nasıl olacak?

28- Bu onların Allah'ı gazablandıran şeylere uymaları ve O'nun rızasına sebep olacak şeyleri beğenmemelerinden dolayıdır. Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır.

وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ **İman edenler diyorlar ki: "Bir sûre indirilsey-**

di". Durumlarında günden güne düzelme artmış, imanlarında sadık, ihlaslı müminler, kâfirlerin sapıklık ve azgınlıkları karşısında takva duygularının artmasıyla Allah yolunda cihada izin verilmesini arzu ederek o konuda bir sûre indirilmesine özlem duyuyorlar. فَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ **Onun üzerine muhkem bir sûre indirilip, onda savaş anılınca,** yani savaşın vacip oluşu, şüphe ve ihtimalden uzak, sağlam bir şekilde açıklanan bir sûre, yahut hükmü sabit, neshedilmemiş bir sûre. يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ *"Ey iman edenler! Küfredenlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun."* (Muhammed, 47/4) buyurulun bu sûre, قَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ *"Allah yolunda savaşın."* (Bakara, 2/190, 244), كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ *"Size savaş farz kılındı."* (Bakara, 2/216) buyurulan Bakara Sûresi, يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَ *"Ey iman edenler! Küfredenlerle karşılaştığınız zaman onlara arkalarınızı dönmeyin."* (Enfal, 8/15). اِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا *"Bir düşman topluluğu ile karşılaştığınız zaman sebat edin."* (Enfal, 8/ 45) buyurulan Enfal ve nihayet Berâe (Tevbe) Sûresi gibi savaş anılan sûrelerin hepsi bu hususta muhkemdir. Savaş âyetleri حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا *"Savaş ağırlıklarını atana kadar."* sabittir.

رَاَيْتَ الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ **Görüyorsun ki o kalplerinde bir hastalık bulunanları,** bir münafıklık, yahut din zayıflığı bulunanları. يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِىِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ **Sana öyle bir bakış bakıyorlar ki, tıpkı ölümden baygınlık gelmiş kimsenin bakışı gibi.** Yani gözünü açmaya dermanı olmayan, ölmek üzere bulunan bir kimse gibi baygın baygın gözlerini kaldıramıyor, yan yan bakıyorlar, öyle korkuyorlar. فَاَوْلٰى لَهُمْ **O da onlara daha uygundur.** Yani öyle kimselere de ölüm yaşamaktan daha uygun, daha münasiptir. Yahut «وَيْلٌ»den ismi tafdil olarak «وَيْلٌ»in de en dehşetlisi onlara demektir.

فَهَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ **Demek ki iş başına gelecek olsanız.** Burada "Tevellî"nin iki mânâya ihtimali vardır: Birisi, arkasını dönüp kaçmak mânâsına "tevellî"den, birisi de "velâyet"ten tefe'ül ölçüsü olarak, vali olmak, iş başına geçmek mânâsına tefsir edilmiştir. Dolayısıyla şu iki mânânın ikisi de doğrudur. Birinci mânâya göre nasıl o korkaklıkla döner, savaştan kaçar da اَنْ تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ **yeryüzünde bozgunculuk yapar,** ordu bozanlık edip, düşmanın istilasına sebep olur, وَتُقَطِّعُوا اَرْحَامَكُمْ **ve yakınlarınızı doğratabilir misiniz?**

ERHAM: "Rahim" kelimesinin çoğuludur. Rahim, esasen kadının çocuk yeri olan cihazıdır. Yakınlık kaynağı olması itibariyle akrabalığa da rahim denir. Bu mânâ ile akrabaya ulu'l-erham (rahim sahibi) denildiği gibi erham da denilir ki burada bu mânâyadır. Yani çoluğunuzu çocuğunuzu, kadınlarınızı hısımla-

rınızı parçalatabilir misiniz? Çünkü müslüman ordusunda bozgun çıkarıp, düşman istilasına sebep olunduğu takdirde meydana gelecek sonuç budur. Öbür mânâca nasıl o korkaklıkla iş başına geçer, kumandayı elinize alır da vatanınızı cahiliye devri gibi bozguna verir, ihtilal içinde hısım ve akrabalarınızı yine öyle perişan edebilir misiniz? Bu âyetle yakınlarla ilgiyi kesmenin haramlığına delil getirilir. Burada bunları bu şekilde kınarken, böyle kınama yoluyla bile hitaba layık olmadıklarını anlatmak için hitabı değiştirmek suretiyle buyuruluyor ki: أُولٰئِكَ **Onlar,** o vasıfları anlatılan ve savaş emri kesinlik ve ciddiyet kazandığı sırada sadakatsizlik edip de yakınlarını doğratacak şekilde vatanlarını bozguna verecek olan kalbi hastalıklı olanlar, الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ **Allah'ın lanet ettiği, rahmet alanından kovduğu kimselerdir.** فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمٰى أَبْصَارَهُمْ **Onun için kulaklarını sağır ve gözlerini kör etmiştir.** Hak kelamını işitmezler. Nefislerde ve ufuklardaki hakkın âyetlerini görmezler, bakmak istemedikleri için görmezler. أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ **Öyle olmasa Kur'an'ı bir düşünmezler mi?** أَمْ عَلٰى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا **Yoksa birtakım kalpler üzerine kilitler mi vurulmuş?** Bunun طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ *"Allah onların kalpleri üzerine mühür vurdu."* (Nahl, 16/108) âyetinin mânâsı üzere istifham-ı takdirî olması sözün gelişine daha uygundur. Burada أَقْفَالُهَا fâsılası ta yukarıdaki لِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا fâsılasına bakmaktadır. Onu hatırlatır, gözden kaçırılmasın.

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا **Şüphesiz gerisin geri irtidada doğru gidenler,** الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ **şeytan onlara fit verdi.** Büyük günahları önemsiz göstererek şehvetlere saldırttı. وَأَمْلٰى لَهُمْ **Ve onları arzu ve uzun emellere düşürdü.** ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ **Şu sebeple ki bunlar,** bu münafıklar قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ **Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayanlar dediler:** Kureyzaoğulları ve Nadiroğulları yahudileri Hz. Peygamber'e Kur'ân'ın indirilmesinden hoşlanmamışlardı. Kureyş müşrikleri de لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْآنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ *"Bu Kur'ân şu iki şehirden bir büyük adama indirilseydi ya."* (Zuhruf, 43/31) demişlerdi. Münafıklar o yahudilere veya müşriklere gizlice söz vererek سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ **"Biz size bazı işlerde itaat edeceğiz."** demişlerdi. Nitekim Haşr Sûresi'nde, أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ *"Münafıklık yapanları görmedin mi? Kitap ehlinden küfreden kardeşlerine 'Yemin ederiz ki eğer siz yurdunuzdan çıkarılırsanız mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız. Ve sizin aleyhinizde ebedî olarak kimseye itaat etmeyiz. Size savaş açılırsa mutlaka size yardım ederiz' diyorlar."* (Haşr, 59/11) buyurulmuştur. Ahzab (Hendek) savaşındaki ittifakları da vardı. وَاللّٰهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ **Halbuki Allah onların o gizli konuşmalarını biliyordu.** Öyle iken onu hesaba almadılar da

Allah'a ve peygamberine karşı gizli ittifaka kalkıştılar. فَكَيْفَ اِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْ *"O halde melekler onların yüzlerine ve arkalarına vura vura canlarını alırlarken nasıl olacak bakalım?"* فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ **Allah onların amellerini boşa çıkarmıştır.**

Âyette geçen ihbat, amelin sevabını giderip hiçe indirmektir. Güzel amel günaha keffaret olup kötü ameli örttüğü gibi kötü ameller de iyi amelleri boşa çıkarır. Bu şekilde ihbat, keffaret ve mağfiretin zıddı demek olur. Anlaşılıyor ki onların iyi amelleri de yok değildi. Fakat Allah'ın gazabını davet eden şeyler yapıp rızasını gözetmediklerinden dolayı iyi amelleri boşa gitmiştir.

اَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ
مَرَضٌ اَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللّٰهُ اَضْغَانَهُمْ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ نَشَٓاءُ لَاَرَيْنَاكَهُمْ
فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمٰيهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ
اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٠﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ
وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَا اَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾ اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا
عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَشَٓاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدٰى
لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا وَسَيُحْبِطُ اَعْمَالَهُمْ ﴿٣٢﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا
اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوٓا اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٣﴾ اِنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ
لَهُمْ ﴿٣٤﴾ فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوٓا اِلَى السَّلْمِ وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ وَاللّٰهُ

مَعَكُمْ وَلَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ ﴿٣٥﴾ إِنَّمَا الْحَيَوٰةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ
وَلَهْوٌ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ
﴿٣٦﴾ إِنْ يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا وَيُخْرِجْ أَضْغَانَكُمْ ﴿٣٧﴾ هَآ أَنْتُمْ
هٰٓؤُلَآءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ وَمَنْ يَبْخَلْ
فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَآءُ وَإِنْ تَتَوَلَّوْا
يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ ﴿٣٨﴾

Meâl-i Şerifi

29- Yoksa kalplerinde hastalık olanlar Allah kendilerinin kinlerini hiç ortaya çıkarmaz mı sandılar?

30- Ey Muhammed! Eğer biz dileseydik onları sana gösterirdik. Sen de onları yüzlerinden tanırdın. Andolsun ki, sen onları sözlerinin üslubundan da tanırsın. Allah ise bütün yaptıklarınızı bilir.

31- Andolsun ki, biz içinizden cihad edenlerle sabredenleri ortaya çıkarıncaya ve yaptıklarınızla ilgili haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi deneyeceğiz.

32- Şüphesiz ki, inkâr edenler, Allah yolundan menedenler ve kendilerine doğru yol açıkça belli olduktan sonra Peygamber'e karşı gelenler Allah'a hiçbir zarar veremeyeceklerdir. Allah onların yaptıklarını boşa çıkaracaktır.

33- Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin ve amellerinizi boşa çıkarmayın.

34- Şüphesiz ki, inkâr edip, Allah yolundan saptıran, sonra da kâfir olarak ölenlere gelince Allah onları asla bağışlamayacaktır.

35- Sakın gevşemeyin ve üstün olduğunuz halde barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir. O sizin amellerinizi eksiltmeyecektir.

36- Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Eğer iman eder kötülükten sakınırsanız, Allah size mükâfatınızı verir. Ve sizden

bütün mallarınızı harcamanızı da istemez.

37- Eğer sizden onların tamamını isteyip de sizi zorlasaydı cimrilik ederdiniz. Bu da sizin bütün kinlerinizi ortaya çıkarırdı.

38- İşte sizler Allah yolunda harcamaya çağrılan kimselersiniz. İçinizden kiminiz cimrilik ediyor. Ama cimrilik eden ancak kendi zararına cimrilik eder. Allah zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer siz Hakk'tan yüz çevirirseniz Allah yerinize başka bir kavim getirir. Sonra onlar sizin gibi olmazlar.

اَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللّٰهُ اَضْغَانَهُمْ **Allah kendilerinin kinlerini hiç meydana çıkarmaz.** Yani Allah bilse de peygamberine ve müminlere bildirmez mi zannettiler? Ne boş zan! وَلَوْ نَشَاءُ لَاَرَيْنَاكَهُمْ **Dilesek onları sana gösterirdik de.** Kâdı Beydavî gibi bazıları burada göstermeyi kalbî ve ilmî gösteriş yani tarif etmek, tanıtmak mânâsına tefsir etmişlerse de zahir olan gözle gösteriştir. Marifetin onun üzerine tertibi daha kuvvetli görülür. Şöyle ki: فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمٰيهُمْ **Gösterirdik de kendilerini simaları ile şahıslarını tayin ettiren farklı alametleri ile tanırdın.** وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ **Bununla beraber sen onları sözlerinin lahninde de tanırsın.** Sözün lahni, söyleniş tarzı, edası, üslûbu, yahut eğimi, kıvrımıdır.

Nitekim i'rabda veya tecvidde hataya da lahin denilir. Mesela zafer elde edildiği zaman اِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ *"Biz de sizinle beraberdik."* (Ankebut, 29/10) demeleri, biraz sıkışınca اِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ *"Şüphesiz bizim evlerimiz açıktır."* (Ahzap, 33/13) demeleri, yahut demin geçtiği üzere "o demin ne dedi?" demeleri gibi sözler hep sözün lahni cümlesindendir. وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اَعْمَالَكُمْ **Allah bütün amellerinizi bilir.** Hepinizin niyetlerinize göre, iyiye iyi, kötüye kötü, uygun olan karşılığını verir. وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ **Ve andolsun ki sizi imtihana çekeceğiz.** Cihad gibi bazı meşakkatli sorumluluklarla mükellef kılacağız. حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ **Ta ki içinizden cihad edip uğraşanları ve sabredip dayananları bilelim.** Yani belli edip meydana çıkaralım. وَنَبْلُوَا اَخْبَارَكُمْ **Ve haberlerinizi deneyelim.** Yani cihad ve sabrınıza, iman ve sadakatinize, kahramanlıklarınıza ait haberlerinizi, uyulması gereken bir örnek olması için imtihan meydanlarından görünür âleme yayıp ilan edelim. اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدٰى ***"Haberiniz olsun ki o inkâr edip Allah yolundan meneden ve hak kendilerine açıkça belli olduktan sonra peygambere karşı gelenler"*** Kureyzaoğulları, Nadiroğulları veya Bedir günü müşrikler ordusunu besleyenler gibiler لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا **Allah'a hiçbir zarar verecek değillerdir.** Yani Allah'ın peygamberine hiçbir zarar eriştiremezler

(1) el-Beydavî, a.g.e., II, 439.

وَسَيُحْبِطُ اَعْمَالَهُمْ **de O, onların amellerini boşa çıkarır.** Yani iyi amellerinin sevabını o küfür ve sapıtıp karşı gelmeleri ile mahvedecek, yahut o yoldaki bütün mesailerini, çalışmalarını hiçe giderecektir. يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا **Ey iman edenler!** اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ **Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin** وَلَا تُبْطِلُٓوا اَعْمَالَكُمْ **de amellerinizi iptal etmeyin.** Yani öbürlerinin yaptığı gibi küfür, münafıklık, kendini beğenme, riya, başa kakma, eziyet etme ve bunlara benzer itaatsizlik ve başlanmış olan herhangi bir ameli bozup iptal edecek ters bir fiil ve hareket ile boşa gidermeyin, hükümsüz bırakmayın. Çünkü اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ *"Haberiniz olsun ki küfredip Allah yolundan sapan, sonra da kâfir oldukları halde ölenleri Allah hiçbir zaman bağışlamaz."* Yani amelleri boşa çıkarıldıktan başka bir bağışlanma ihtimali de yoktur. Deniliyor ki bu âyet de Kalîb ashabı hakkında nazil olmakla beraber, küfür üzere ölenlerin hepsini kapsamaktadır.

Kalîb ashabı: Bedir'de öldürülüp kuyuya atılmış olan müşriklerdir. فَلَا تَهِنُوا **Öyle ise gevşeklik etmeyin,** zayıflık göstermeyin, yani öyle küfür ile ölenlerin bağışlanmayacağı küfrün, itaatsizliğin amelleri boşa çıkaracağı malumunuz olunca artık amellerinizi iptal etmeyin ve gevşeklik, وَتَدْعُٓوا اِلَى السَّلْمِ alçaklık yapmayın. Alçaklık edip de horluk ve miskinlik ile barışa yalvarmayın. وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ **Sizler en üstün, en galip olacak iken** وَاللّٰهُ مَعَكُمْ **ve Allah sizinle beraber iken,** yani size yardım ve zafer vaad etmekte iken وَلَنْ يَتِرَكُمْ اَعْمَالَكُمْ **Her iki halde o size amellerinizi noksanına ödemez,** zulmetmez. Burada فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُٓوا اِلَى السَّلْمِ *"Gevşeklik etmeyin ve barışa yalvarmayın."* diye barışa yalvarmaktan menedilmiş olması, düşman tarafından yapılmış olan herhangi bir barış teklifinin reddini gerektirmez. Nitekim, Enfal Sûresi'nde وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا *"Eğer onlar, barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş."* (Enfal, 8/61) âyetiyle barışa yanaşan düşmanların talebine karşı barışa yanaşmak, emredilmişti. Fetih Sûresi'nde geleceği üzere Hudeybiye barışı da müslümanların galibiyeti halinde idi. Demek ki maksat herhalde, barışı reddetmek değil gevşeklik edip de zillet ile barışa talip olmamaktır. Bunlar, Muhammed ümmetinin, اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ *"İman edip salih amel işleyenler ve Muhammed'e indirilene inananlar"* (Muhammed, 47/2) niteliğini muhafaza etmek şartıyla gelecekte ulaşacakları yüksekliği haber vermekle peygamberine vaaddir. Bu şekilde ileride vaad edilmiş olan fetihlere hazırlık ve ahiret sevabına teşvik için buyuruluyor ki: اِنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ **Dünya hayatı sırf bir oyun ve eğlenceden ibarettir.** Öyle sebatsız önemsizdir. İlerisi için bir kazanç ve koruma vasıtası olmak üzere isti-

fade edilmediği takdirde hiçtir. وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا **Ve eğer iman eder ve ahiret için korunursanız** يُؤْتِكُمْ اُجُورَكُمْ **iman ve takvanızın sevaplarını Allah size verir.** وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ اَمْوَالَكُمْ **Bütün mallarınızı da istemez.** O korunmak ve cihad etmek için lâzım gelen masraflara infak etmek üzere mallarınızın hepsini de istemez. اِنْ يَسْـَٔلْكُمُوهَا **Eğer sizden o mallarınızın hepsini ister de** فَيُحْفِكُمْ **sizi çıplak bırakacak olursa,** zekat veya savaş teklifi adına mallarınızın kökünü kazıyacak olup bütün mallara el koymaya kalkışırsa تَبْخَلُوا **cimrilik yaparsınız,** esirger, vermezsiniz. Vermemeye hakkınız olur. وَيُخْرِجْ اَضْغَانَكُمْ **O zaman bütün kinlerinizi meydana çıkarır.** Bozgun ve ihtilal çıkarmaya sebep olur. Fakat Allah ve peygamber sizden öyle bütün mallarınızı istemez. هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ **Siz anlarsınız ki** تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ **Allah yolunda infak edesiniz diye davet ediliyorsunuz,** ki bu davet zekatı ve savaş techizatını, yardımını kapsayabilir. Allah daha iyisini bilir, Mekke'nin fethine dair hazırlıklardır. فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ **Yine de içinizden cimrilik yapan var.** وَمَنْ يَبْخَلْ فَاِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهٖ **Fakat her kim cimrilik eder, kıskanırsa sırf kendi nefsinden kıskanmış olur.** Çünkü infakın menfaati, cimriliğin zararı kendine ait olur. وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ **Allah zengindir. Fakir sizsiniz,** ihtiyaç sizindir. Bu emirler sizin ihtiyacınız, sizin menfaatiniz içindir.

وَاِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ **Ve eğer siz yüz çevirirseniz,** yani o iman ve takva ile infaktan çekinerek bu emre sahip olmayacak olursanız, **size bedel başka bir kavmi tutar, bu işin başına geçirir.** ثُمَّ لَا يَكُونُوٓا اَمْثَالَكُمْ **Sonra onlar sizin gibi olmazlar.** İman ve takva ile bu işe sahip olur, vaad edilmiş olan sevap ve fetihlere onlar nail olurlar. (Mâide Sûresi'ndeki يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ *"Ey iman edenler, sizden her kim dinden dönerse..."* (Mâide, 5/54) âyetinin tefsirine bkz.)

Fetih Sûresi

Medine Döneminde İndi.

Ayet sayısı: 29

"Fetih Sûresi Medenî'dir. Fakat Medine'nin içinde indirilmiş mânâsına değil, hicretten sonra indirilmiş mânâsına Medenî'dir. Çünkü hicretin altıncı yılı seferde Hudeybiye dönüşünde Mekke civârında indirilmiştir. Alûsî'nin naklettiğine göre: İbn-i Ebi Şeybe, Ahmed, Buhârî tarihinde ve Ebû Davud ve Nesai ve daha başka bir topluluk İbnü Mes'ûd'dan şöyle rivâyet etmişlerdir: Resulullah (s.a.v.) ile beraber Hudeybiye'den dönmüştük, yani hicretin altıncı yılı ki Peygamber Efendimiz bu sefere Zilkâde'nin hilâlinde ikinci günü çıkmıştı, orada on küsür bir rivâyete göre yirmi gün durdu, sonra döndü, yürüdüğümüz sırada idi ki ona vahiy geldi, vahiy geldiği vakitte üzerine ağırlık gelirdi, derken açıldı kendisinde maşaallah sevinç vardı. O vakit bize انا فتحنا لك فتحا مبينا sûresinin indirildiğini haber verdi.[1] Ahmed, Buhâri, Tirmizî, Nesai, İbnü Mâce ve İbnü

(1) Buharî, Cizye, 18, Tefsiru Sureti 48/5; Ahmed b. Hanbel, I, 391, 464; III, 486; IV, 326; Suyûtî, a.g.e., VIII, 508; Alûsî, a.g.e., XXVI, 83.

Merdûye de Ömer b. Hattâb (r.a.)'da şöyle rivayet etmişlerdir: Demiştir ki; Resulullah (s.a.v.) ile seferde idik, ona bir şeyden üç kere sual ettim, cevab vermedi ben de devemi sürdüm, sonra topluluğun önüne geçtim ve hakkımda Kur'an indirilmesinden korkmuştum, çok durmamıştım bir bağıran işittim, bana bağırıyordu korktu, zannediyordum ki hakkımda bir şey indirildi, vardım Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: "Bu gece üzerime bir sûre indirildi, bana dünya ve onun içindekilerden daha sevgili: إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ ... *"Doğrusu biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik. Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar."* (Fetih, 48/1-2).(1) Yine Ahmed, Ebû Dâvud ve başkalarının Müc'mi b. Câriyete'l-Ensârî'den rivayet ettikleri bir sahih hadiste Peygamber (s.a.v.)'in Hudeybiye'den hareketinden sonra indirilmesini ve bunun "Küraülğamim"(2) yanında olduğunu Peygamber (s.a.v.)'in onu bineği üzerinde insanlara okuduğunu ifade eder.(3) İbnü Sa'd'ın ondan rivâyetinde de bunun Decnân'da olduğuna delâlet vardır. Ve bu Bikai'den rivayet olunmuştur. Dacnan, Kamus'ta bildirildiği üzere Mekke yakınında bir dağdır. Bunlar gösteriyor ki indirilmesi Mekke ile Medine arasında olmuştur. Böyle olanlara da Medenî denildiği bilinmektedir. Zirâ Medenî hicretten sonra indirilendir ki gerek Medine'de olsun gerek Mekke'de, gerek seferde; Mekkî de hicretten önce indirilendir.

Âyetleri : Yirmi dokuzdur.
Kelimeleri : Beşyüz altmıştır.
Harfleri : İkibin dörtyüz otuzdur.
Fâsılası : Hep (ا) harfidir.

İki sûre arasındaki ilgi de baştan sona apaçıktır: Biri önce sunulan, diğeri sonra gelendir. Zira yardım ve zafer mânâsına fetih, gönlü iyileştirme ile savaşa gereken hazırlıktır. Orada tevbe ve istiğfar ile emredilmiş, burada mağfiretin olacağı haber verilmiş, ona değiştirme ihtarıyla son verilmiş, buna zaferler müjdesiyle başlanılmıştır.

İbnü Sâ'd'ın rivâyet ettiği Mücmi' b. Câriye hadisinde geçmiştir ki, Cebrail Aleyhisselâm, bu sûre ile indiği zaman, "Tebrik ederiz seni ey Allah'ın Resulü!"

---

(1) Buharî, Tefsiru Sureti 48/1, Fezâilü'l-Kur'ân, 12; Tirmizî, Tefsiru Sureti 48/1; Muvatta, Kur'ân, 9.
(2) Usfan denilen yere üç mil uzaklıkta bir yerin adıdır. Usfan Mekke'ye iki günlük bir yerin adıdır ki Medine tarafına düşer. (Kamus'tan naklen müellif)
(3) Alûsî, a.g.e., XIII, 2/83.

demiş; Cibril tebrik edince müslümanlar da tebrik etmişlerdir. Bu sûrede İslâm'ın bütün dinlere galip geleceği de vaad edilmiştir.(1)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُب۪ينًاۙ ﴿١﴾ لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ
ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَق۪يمًاۙ ﴿٢﴾
وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْرًا عَز۪يزًا ﴿٣﴾ هُوَ الَّذ۪ٓي أَنْزَلَ السَّك۪ينَةَ ف۪ي قُلُوبِ
الْمُؤْمِن۪ينَ لِيَزْدَادُٓوا إ۪يمَانًا مَعَ إ۪يمَانِهِمْ وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يمًا حَك۪يمًاۙ ﴿٤﴾ لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِن۪ينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ
سَيِّـَٔاتِهِمْ وَكَانَ ذٰلِكَ عِنْدَ اللّٰهِ فَوْزًا عَظ۪يمًاۙ ﴿٥﴾ وَيُعَذِّبَ
الْمُنَافِق۪ينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِك۪ينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّٓانّ۪ينَ بِاللّٰهِ
ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَٓائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ
وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَٓاءَتْ مَص۪يرًا ﴿٦﴾ وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَز۪يزًا حَك۪يمًا ﴿٧﴾ إِنَّٓا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا
وَمُبَشِّرًا وَنَذ۪يرًاۙ ﴿٨﴾ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَتُعَزِّرُوهُ

(1) İbn Sa'd, et-Tabakatü'l-Kübrâ, II, 98.

وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٩﴾ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ
إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ
عَلَىٰ نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا
عَظِيمًا ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Doğrusu biz sana apaçık bir fetih ihsân ettik.

2- Böylece Allah senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru yola iletir.

3- Ve sana Allah, şanlı bir zaferle yardım eder.

4- İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine güven indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah bilendir, herşeyi hikmetle yapandır.

5- Mümin erkeklerle mümin kadınları, içinde ebedi kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyması, onların günahlarını örtmesi içindir. İşte bu, Allah katında büyük bir kurtuluştur.

6- Ve o Allah hakkında kötü zanda bulunan münâfık erkeklere ve münâfık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve ortak koşan kadınlara azap etmesi içindir. Kötülük onların başlarına gelmiştir. Allah onlara gazap etmiş, lânetlemiş ve cehennemi kendilerine hazırlamıştır. Orası ne kötü bir yerdir!

7- Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah çok güçlüdür, hüküın ve hikmet sahibidir.

8- Şüphesiz biz seni, şâhit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.

9- Ki, Allah'a ve Resulüne iman edesiniz, ve bunu takviye edip, O'na saygı gösteresiniz ve sabah akşam O'nu tesbih edesiniz.

10- Herhalde sana bey'at edenler ancak Allah'a bey'at etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah'a verdiği ahde vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.

اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا **Doğrusu biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik.** Geleceği açan; ileride meydana gelecek bir çok fetihlerin başlangıcı olan bir fetih. Bazı müfessirler bunu, Mekke'nin fethini vaad diye almışlarsa da çoğu müfessirler bunun Hudeybiye antlaşmasını haber verdiğini söylemişler. İbnü Abbas, Enes, Şa'bi ve Zühri'den de böyle haber vermişlerdir. İbnü Atıyye buna هُوَ الصَّحِيحُ *"Bu doğrudur."* demiştir. Bilinmektedir ki, fetih aslında açmak yani kapalılığı gidermektir. Bir memleketi fetih de, Keşşâf'ın açıkladığı üzere harpli veya harpsiz, zorla veya barışla zafer kazanmaktır ki zafere erişmedikçe kapalıdır. فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا اِلَى السَّلْمِ وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ *"Sakın gevşemeyin, üstün olduğunuz halde barışa davet etmeyin."* (Muhammed, 47/35) âyetine ters gibi görünen Hudeybiye antlaşmasının bir fetih olması sahâbeden bazılarına bile gizli kalmıştı. Cenâb-ı Allah, bunun açık bir fetih olduğunu açıklamıştır. Önce bir fetih olması gerçi peygamber bunda bir savaş için değil, bir umre niyetiyle hareket etmiş ve kurbanlıklar göndermişti fakat müşrikler çarpışmayı kurmuşlardı, şiddetli bir savaş olmamış, fakat iki taraftan ok ve mancınık atışılmış وَهُوَ الَّذِي كَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ اَنْ اَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ *"O sizi, onlara karşı muzaffer kıldıktan sonra Mekke'nin göbeğinde, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendir."* (Fetih, 48/24) buyurulduğu üzere müslümanlar müşrikleri mağlûb edip diyarlarına sokulmuşlardı ve barış yapmaya müşrikler istekli olmuşlardı. İkinci olarak bunun apaçık bir fetih olmasına gelince bu barış ile ilk önce müslümanlığın dünyada bir devlet olarak varlığı düşmanları tarafından dahi tasdik edilerek bir anlaşmaya bağlanmış bulunuyordu. Böylece bu, daha sonra meydana çıkacak devam edecek fetihler zincirinin başı ve açıcısı olmuş ve bundan sonraki İslâm fetihlerinden herbiri bunun altında bir şubesi sayılacak bir şekilde vaad edilmiş oluyordu ki sûrenin başı bunu ilâhî bir dil ile açıklamaktadır. Aslında yine sûrenin içinde Feth-i karîb, (yakın fetih) diye işaret edildiğinden bunu pek yakından Hayber fethi takip etmiş, sonra da Mekke fetholunmuş, sonra da İslâm'ın bütün dinlere galip gelmesi vaad buyurulmuştur. Zührî demiştir ki: Hudeybiye fethinden büyük bir fetih olmamıştır. Bu sayede müşrikler müslümanlarla bira araya gelmeye ve sözlerini işitmeye başlamış ve bu onların kalplerinde yer etmiş ve bunun üzerine üç sene içerisinde bir çok kimse müslüman olarak İslâm'ın çoğalmasına sebep olmuştur... Bütün bunlar Muhammed Sûresi'nin başında geçen âyetlerin hükmünün feyzidir.

MÜBİN, açık, parlak, yahut ilerisini açan gösteren demektir. Cenâb-ı Allah bu fethin "mübin" olmasının hikmetini şu dört yönü birleştirerek açıklıyor: 1) Mağfiret, 2) Nimetin tamamlanması, 3) Bir doğru yola ulaştırma, 4) Benzersiz

bir yardım, yani bunların herbirini ayrıca değil hepsini birden bir hikmet olmak üzere bir "lâm-ı akıbet" ile şöyle buyuruyor: لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَاَخَّرَ **ki Allah senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar.** Kâdı Beydâvî der ki: "Fetih kâfirlere karşı cihad ile şirkin def edilmesine ve dinin yükseltilmesine ve noksan şahısların yavaş yavaş kendi arzu ve istekleriyle olgunlaşabilmeleri için şiddetle yönlendirilmesine ve zavallı kimseleri zâlimlerin elinden kurtarmaya çalışmanın bir neticesi olduğu için mağfiret fethe sebep kılınmıştır ki maksat illet-i gâiyye, yani hikmettir.(1) Demek olur ki buradaki fetih ve mağfiret Muhammed Sûresi'ndeki وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ *"Hem kendinin, hem mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahının bağışlanmasını dile!"* (Muhammed, 47/19) emrine uymanın cevabı ve neticesi olmuştur. Âlûsî der ki: "Fetih اِنَّا فَتَحْنَا *"Doğrusu biz fetih ihsan ettik."* diye azamet nûnu ile isnâd olunduktan sonra mağfiretin لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ *"Allah senin (günahlarını) bağışlar."* diye ism-i celâl ile isnad olunması şu inceliğe işaret olabilir ki, fethi yüce Allah birçok vasıtalar ile mümkün kılarsa da "mağfireti" yüce zâtı doğrudan doğruya kendisi yapar. Bazıları şunu izah etmişlerdir ki, büyüklerin kendilerinden biz diye mütekellim maalgayr sigası ile ifade âdetleri, kendilerinden meydana gelen fiillerin çoğunlukla hizmetkâr çalıştırmak şeklinde olmasındandır.(2) Buna yardımın وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ *"Allah sana yardım eder."* diye ism-i celâle isnad olunmasıyla itiraz da edilmez. وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اللّٰهُ *"Zâten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir."* (Âl-i İmrân, 3/135) ve وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ *"Yardım ancak Allah katındadır."* (Enfâl, 8/10) gerçeklerine işaret olunmuş demek daha açık olacaktır. Günahın, geçmişi ve geleceği hepsini kapsamasından kinâyedir. Bu şekilde peygambere bütün günahlardan mağfiretle temizlenme ve aklanma tebliğ edilmiştir. Ancak geçmiş tabiri farz olduğunu hatırlatır. Bunun için burada peygamberden işlenmiş olması mümkün olan günahın ne olabileceği hakkında görüş bildirilmiştir. Muhyiddîn-i Arabî gibi bazıları, maksadın ümmetin günahları olduğunu kabul etmişlerdir. Nitekim فَاِنْ كُنْتَ فِى شَكٍّ *"Sen bir şüphedeysen"* (Yunus, 10/94), لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ *"Eğer Allah'a ortak koşarsan, amelin boşa gider."* (Zümer, 39/65) âyetlerinde kastedilen, Peygamber'e değil, dolayısıyla ümmete hitap olunduğunda görüş birliği vardır. Ancak bu tevil, وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ *"Hem kendinin hem mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahının bağışlanmasını dile."* âyetine yaraşmaz. Bazıları da demişlerdir ki, günahın işlenmesi kastedilmeyerek terkibin bütünü muahaze olunmamaktan kinâyedir Çoğu müfessirlerin

(1) el-Beydavî, a.g.e., II, 441.
(2) Alûsî, a.g.e., XXVI, 91.

görüşüne göre ise vahiy inmeyen konulardaki ictihadında makamına göre daha uygun olanın tersi şeklinde olan seçmeleridir ki عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ *"Allah seni affetsin, onlara niçin izin verdin?"* (Tevbe, 9/43) gibi ilâhî hitap ile ihtar edilmiştir. Buna günah denilmesi peygamberlik makamına göredir. Çünkü حَسَنَاتُ الْاَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ *"İyilerin iyiliği, Allah'a yakın olanların kötülüğü (gibi)dir."*(1) Buradan, bundan böyle peygamberlik vazifesinin yerine getirilmesinde önceki meşakkat ve zorlukların ağırlığının kalmayacağına da delil getirilebilir. Nitekim İnşirah Sûresi'nde وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ الَّذٖٓى اَنْقَضَ ظَهْرَكَ *"Ağırlığından dolayı belini büken yükünü senden alıp atmadık mı?"* (İnşirah, 94/2-3) buyurulmuştur. Sonuçları ve meyveleri toplanmaya başlayan görevlerin zorlukları başarı neşeleriyle örtülmüş olur. وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ **Ve üzerindeki nimeti tamamlar.** Peygamberlikteki başarısına bir de mülk eklenilmek gibi dinî ve dünyevî nimetler ihsan eder. وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقٖيمًا **Ve seni bir doğru yola eriştirir** Gerek peygamberliğin yerine getirilmesinde ve gerek devlet başkanlığının resmî işlerini yerine getirmede doğrudan doğruya Allah'ın rızasına ulaştıran bir doğru yola çıkarır ki bu yol وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهٖيدًا *"İşte böylece sizin insanlar üzerinde şahit olmanız, Resulün de sizin üzerinizde şahit olması için sizi orta (dengeli) bir millet kıldık."* (Bakara, 2/143) âyetine göre bütün insanlığın örnek nümunesi olmak üzere İslâmî işlerin düşman etkilerinden uzak olarak yalnız hakkın uygulaması ve kanunu içerisinde hür irâdeyle idaresi yoludur. Gerçi istikâmet yani doğruluğun aslı fetihten önce de var ve gidilen yol o yol ise de, fetihten sonra egemenliğin resmen dışarda ve içerde tanınmasıyla hidayet ve ilâhî muvaffakiyet başkaca bir açıklık ve renklilik kazanmıştır ve bundan böyle سَنُرٖيهِمْ اٰيَاتِنَا فِى الْاٰفَاقِ وَفٖٓى اَنْفُسِهِمْ *"Biz onlara âyetlerimizi ufuklarda ve nefislerinde göstereceğiz."* (Fussılet, 41/53) âyetine göre büyüyüp gelişmek dönemine girmiştir. Onun için de buyuruluyor ki: وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْرًا عَزٖيزًا **Ve Allah seni şanlı bir zaferle** yani benzeri bulunmaz bir yardım ve zafer ile **muzaffer ve güçlü kılar.** Bu da لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖ *"Bütün dinlerden üstün kılmak için"* (Tevbe, 9/33, Fetih, 48/28) ifadesiyle açıklanacaktır. İşte bu fetih böyle apaçık bir fetihtir. هُوَ **O Allah** الَّذٖٓى **o yüce zattır ki** اَنْزَلَ السَّكٖينَةَ فٖى قُلُوبِ الْمُؤْمِنٖينَ **müminlerin kalplerine o sekineti indirdi.**

SEKİNET, sükûn ve güven, rahat ve ağırbaşlılık mânâsına masdardır ki, nefisteki telaş ve heyecanın kesilmesiyle meydana gelen ve kalp oturması, yürek ısınması, gönül rahatı denilen huzur ve sükûn hâline veya onun kaynağına isim

---

(1) Keşfü'l-Hafa, I, 428 (1137).

dahi olur. Sekinetin inmesi yaratılması ve meydana gelmesi demektir. Şanının yüksekliğine işaret için inzal denilmiştir. Rağıb der ki: "Allah Teâlâ'nın kuluna nimetini indirmesi ihsanı demektir ki ya o şeyin kendisini indirmekle olur, Kur'ân'ın indirilmesi gibi yahut da sebeplerini indirip ona yol göstermekle olur. Demiri vesâireyi indirmek gibi...[1] Bununla beraber burada kondurmak, kalplerini sekînete konak ve karargah yapmak mânâsına da olur. Hz. Ali'den rivâyette de denilmiştir ki "Sekînet müminin kalbine sakin olup onu güvenli kılan melektir."[2] Sekine hakkında Fütühât-ı Mekki'yenin şu düşüncesi hoştur: Sekinetin başlangıcı, emri bir yönüyle kapsama yoluyla düşünmektir. Böyle olmayınca sekinet tam olmaz. İbrahim (a.s.) رَبِّ اَرِنِى كَيْفَ تُحْيِى الْمَوْتَى قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِى *"Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, (demişti). Rabbi ona "Yoksa inanmadın mı?" deyince, "Hayır! inandım, Lâkin kalbimin mutmain olması için görmek istedim, dedi."* (Bakara, 2/260) itminânı yanı kat'i güvenmeyi sekine'ye başlangıç yaptı, çünkü ona diriltmenin yönleri çeşitli gelmişti, kendisini her taraftan çekiştiriyordu. Allah Teâlâ ona nasıl olduğunu gösterince o çeşitli yönlerden gelen çekiştirmelerle duyduğu acı ve sıkıntıdan sekinete eriverdi. İşte bu şekilde istenilenin meydana gelmesi veya elde edilmesinden duyulan kaygı o istenilen şey hakkında sekinetin başı olduğu gibi korkulan şeylerde de tam mânâsı ile böyle olur. İnsan böyle imanın şartlarını tamamlayıp yerine oturtunca haktan o müminin kalbine bir doğuş meydana gelir ki, o doğuşa zevk denilir. O sekineti o vasıftaki müminin kalbinde o meydana getirmiştir ki, o sekinet onun için iman edilecek gâib emrin meydana gelmesine bir kapı ve bir merdiven olsun da onun beraberinde önceki emrin mânâsına dönerek sükûn yüz gösterip sebeplere alışmış olan kimselerin sebeplere sükûn ve güveni gibi alışılmış bir sükûn halini alsın. Bu ise asla gayb'den olmaz; belki zevkten yani müşahededen olur. Meselâ insanın yanında bir günlük yiyeceği bulunursa o günün vereceği sıkıntı ve acıya karşı nefis, bir güven bulur. Çünkü yiyeceğinin kendi mülkünde mevcut olduğunu bizzat müşahede ile görmektedir. İşte iman bu derecede kendinde mevcut olmuş ise, o sekinet sahibidir. Ve eğer insan, imanın hükmü altında iken kesin belirlilik kendisi ile çekişiyorsa onda sekinet meydana gelmemiştir. Şu da bilinmeli ki, kalplerin nitelendiği mânâlar; bazen Allah Teâlâ onların, kullarından dilediği kimselerin nefislerinde oluşmasına dışardan bir işaret yapar o işarete de nefiste oluşan mânânın ismi verilir. Ki o, onun kalbinde meydana geldiğine işaret olduğu bilinsin. Nitekim İsrailoğulları'nın tâbutunda böyle bir sekine konulmuştu ki, o bir şekil, o bir sûret idi, ihtilâflı olan açıklamasına

(1) Rağıb el-İsfehanî, a.g.e., 488.
(2) Alûsî, a.g.e., XIII, 2/92.

gerek yok, o suretin bir halinden veya hareketinden yardım mânâsı anlayarak kalpleri onu görünce sükûnet bulurdu, âlâmet olan o surete de sekine denilmişti. Fakat bilinen sekine'nin yeri ancak kalptir. Allah Teâlâ, bu ümmet için sekinetin oluşmasına kendilerinin dışında bir alâmet yapmamıştır. Onlar için, onun kalplerinde oluşmasından başka bir alâmet yoktur. Bu ümmetin sekineti İsrailoğulları'nda olduğu gibi dışardan bir delile muhtaç olmaksızın bizzat kendi nefsinde kendine delildir. Sekinetin kaynağı anlaşıldıktan sonra kendisine gelelim: Sekinet şu iştir ki, nefis onunla kendisine yapılan vaade veya kendisinde oluşan bir isteğe gönül hoşluğu ile razı olur ve o konuda sükûnet bulur. Buna sekine veya sekinet denilmesi şunun içindir ki, bu meydana gelince nefsin diğer bir yöne olan esintilerini keser atar, nitekim bıçağa sikkin denilmesi onunla sahibinin kesecek şeyleri kesmesinden dolayıdır. Ve bu kelime sükûn'dan alınmadır. Sükûn ise hareketin zıddı olan sabitliktir. Çünkü hareket bir nakil'dir. Sekinet ise nefsin doyum duyduğu şey üzerine sübut verir ki, isterse hareket olsun farketmez. İşte sekinetin hakikati budur. Ve bu ancak bir yoklama veya bizzat görmekle olabilir. Bu sebeple müminlerin üzerine iner ve inmesiyle onları bulundukları iman mertebesinden müşahede makamına nakleder. Ve böyle müşahede ile imanlarını katlar. لِيَزْدَادُوا اِيمَانًا مَعَ اِيمَانِهِمْ **Ki imanlarına iman katsınlar diye,** basit olan imanın aslında fazla veya noksan olmasa bile yaptırımları arttıkça aslı tevhid olan iman, bir ağaç gibi kol ve dallarını artıra artıra büyüyüp serpilerek sonunda istenilen meyvelerini verir. İmanın aslına göre ise fazlalık ve eksiklik kuvvetlilik ve zayıflık ile açıklanır çünkü asıl tasdik kemiyet gibi değildir. وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Ve göklerin ve yerin orduları hep Allah'ındır.** Sekinetin kaynağı olan geniş görgü ile bütün eşyayı Allah Teâlâ'ya teslime işârettir. Yani gökleri ve yeri tutan yukarda ve aşağıda var olan bütün kuvvetler O'nundur. Dilediğine dilediği gibi yardım eder ve işte müminlerin kalbine indirdiği sekinet de O'nun ordularından biridir. O'nunla cahiliyyenin verdiği öfkeler defedilerek imanlar artırılır, o sayede haller, iyilikler muvvaffakiyetlerle öyle büyük fetihler kazanılır. وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا **Ve Allah bilendir herşeyi hikmetle yapandır.** Her şeyi ve bütün işleri yüksek ilmi ile bilir ve hikmet ile takdir edip yönetir. Bundan dolayı gökteki ve yerdeki bütün orduları da ilim ve hikmetiyle dilediği gibi kâh birbirine düşürerek, kâh aralarında barış yaptırarak sevk ve idare eder, şunun için ki ... لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ ***"Müminleri... (cennete) koyar."*** Buradaki لَامْ'ın لِيَغْفِرَ gibi fetha yahut يَنْصُرَكَ اللّٰهُ ye veya لِيَزْدَادُوا ye bağlı olması ihtimalleri de söylenmiş ise de Zemahşerî gibi araştırmacıların görüşüne göre عَلِيمًا حَكِيمًا den anlaşılan ilim ve hikmetin, makama

uygulanmasına ve detaylandırılmasına bağlıdır[1] ki şöyle demek olur: O orduları yöneten ilim ve hikmetin kollarından birisi de müminlerin kalplerine sekineti indirip Hudeybiye Andlaşması'na ısındırarak büyük fetihlere hazırlamasıdır. Bunu böyle yapması da şu hikmet içindir ki, müminlere ondaki nimetleri tanıtsın, şükrünü yerine getirsinler, sevaba hak kazansınlar da onları cennetlerine koysun, büyük bir saadet olan en büyük murada erdirsin. Bundan hoşlanmayan münafıkları ve müşrikleri de وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ *"Münafık erkeklere ve münafık kadınlara azab eder."* buyurduğu üzere azablandırsın. Münâfıkların müslümanlara zararı müşriklerden daha çok olduğu için önce onların azaplandırılması söylenmiştir. الظَّانِّينَ بِاللّٰهِ ظَنَّ السَّوْءِ **Allah'a kötü zanda bulunanlar ki** Allah, peygamberine ve müminlere yardım etmez sanırlar, peygambere ve müminlere kötülük gözetirler, geleceği üzere لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ اِلٰٓى اَهْلِيهِمْ اَبَدًا *"Peygamber ve müminler, ailelerine bir daha dönmeyecekler."* (Fetih, 48/12) derler, hatta kendi haklarında da iman edip güzel himmet besleyip de Allah'tan hayır ve rahmet istemezler. Netice olarak Allah'a karşı doğru zanda bulunmazlar. عَلَيْهِمْ دَٓائِرَةُ السَّوْءِ **Kötülük dairesi,** yani fesat girdabı veya kasırgası **başlarına dönesiceler!** وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Evet göklerin ve yerin orduları Allah'ındır.** Bunu iki defa hatırlatmanın hikmeti hakkında demişlerdir ki, Allah Teâlâ'nın hem rahmet orduları hem de azap orduları bulunduğuna dair bir uyarıdır. Bu ikincisinden maksat azap ordularıdır. Nitekim izzet sıfatını hatırlatma ile "azizen hakimen" buyurulmuştur. Evvelkisi müjde, ikincisi korkutma olarak zikredilmiştir. Onun için her iki tarafı toplamakla buyuruluyor ki: اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا **Şüphesiz biz seni bir şahid olarak gönderdik.** Fahruddin Râzî der ki: Burada müfessirler وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا *"Resulün de sizin üzerinize şahit olması için"* (Bakara, 2/143) âyetine göre ümmetin fiil ve hareketlerine şahit demişlerdir. Lâkin uygun olan شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُولُوا الْعِلْمِ *"Allah, melekler ve adalette sebat eden ilim adamları şahitlik etmiştir ki..."* (Âl-i İmrân, 3/18) buyurulduğu üzere فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur."'* (Muhammed, 47/19) emri gereğince Allah'ın birliğine şahid demek olmasıdır.[2] وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا **Hem de bir müjdeleyici, hem bir uyarıcı;** o şehadeti kabul edip gereğince amel edenlere müjdeci, etmeyenlere de uyarıcı. Bu şekilde peygamber gönderilmenin faydasını açıklamak için de Peygamber'e ve ümmetine hitaben buyuruluyor ki لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَاَصِيلًا *"Allah'a ve Re-*

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 542.
(2) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXVIII, 85.

sulü'ne iman edesiniz ve bunu takviye edip O'na saygı gösteresiniz ve sabah akşam O'nu tesbih edesiniz." burada bir kaç yönden mânâ vardır: Bu dört emrin her biri elçilik, şahitlik, müjdeleyicilik ve uyarıcılıktan her birine terettüp etmesidir. Şöyle ki; peygamber olarak gönderilme, Allah'a Resulüne imanı gerektirir, şehadet ta'zizi yani dinine yardım ile güçlendirmeyi; müjdeleme, güzel karşılamayı ve saygıyı; uyarma da azabdan korunmak için tenzih ve tesbihi gerektirir veya herbiri bu dördünü gerektirir. Bunların dördünün toplamı birden öncekilerin herbirine terettüp eder ki bu da ikinci mânâdır. Bu iki takdirde zamirler hep Allah'a yöneliktir. Diğer bir ihtimâle göre de تُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ zamirleri Peygamber'e وَتُسَبِّحُوهُ zamiri Allah'a yöneliktir ki bu şekilde وَتُوَقِّرُوهُ üzerinde vakıf vardır yani okurken burada durulur. Mushaflarımızda da buraya mutlak vakıf işareti olan «ط» konulması da bu mânâya göredir. اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ **Muhakkak ki o sana bey'at edenler yalnız Allah'a bey'at ederler.** Çünkü Resule resul olması yönüyle boyun eğmek, gönderene itaat edip boyun eğmektir. مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ *"Kim peygambere itâat ederse, Allah'a itaat etmiş olur."* (Nisa, 4/80) yine Tevbe Sûresi'nde اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ *"Allah müminlerden mallarını ve canlarını... satın almıştır."* (Tevbe, 9/111) âyetlerinin tefsirine bkz.) Bunun indirilmesi biraz sonra geleceği üzere Hudeybiye'de ağacın altında yapılan rıdvân bey'atı hakkındadır. Kaçmamaya veya ölüme söz vererek bey'atleşmiş idiler. Fakat mânânın genel olması gerekir. يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ **Allah'ın eli onların elleri üzerindedir,** yani bey'atleşme bir alım satım gibi elele vererek karşılıklı bir antlaşma ve şartlaşma halinde ise de hakikatta bundan faydalanacak olanlar onlardır. Çünkü Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. İbnü Cerir tefsirinde der ki; bunda iki vecih vardır, birisi: Bey'at yaparlarken Allah eli onların ellerinin üzerinde demektir. Çünkü onlar Allah'ın peygamberine bey'at etmekle Allah'a bey'at etmiş oluyorlardı. Birisi de: Allah'ın kuvveti onların kuvvetinin üzerindedir, demektir.(1) Birincisine göre cümle, bey'atı tasvir halinde bir te'kid olarak peygamber, Allah Teâlâ'nın bir elçisi, hükümlerini uygulamaya memur bir âleti olmak itibariyle Allah'ın bir eli tasvir edilmiş, bir hayal ettirilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, kendisinden bir cüz olmak mânâsına uzuvlardan berîdir. İkinci mânâya göre ise istinaf (başlangıç) cümlesi olarak "yed" kuvvet ve kudret veya nimet mânâsına tevil olunmuştur ki ikisinin de sonucu bu bey'attan oluşan asıl faydanın bey'at edenlere ait olacağını açıklamaktır. O'nun için buna ilişkin olarak buyuruluyor ki: فَمَنْ نَكَثَ فَاِنَّمَا يَنْكُثُ عَلٰى نَفْسِهِ **Bunun üzerine her kim cayarsa yalnız kendi aleyhine caymış olur,** وَمَنْ اَوْفٰى بِمَا عَاهَدَ

(1) et-Taberî, a.g.e., XXVI, 48.

عَلَيْهُ اللّٰهَ **her kim de Allah'a verdiği ahde vefa gösterirse** فَسَيُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا **O, ileride ona büyük bir mükâfaat verecektir** ki Cennet ve rızasıdır. Orada gözlerin görmediği kulakların işitmediği ve insan kalbine henüz düşmemiş şeyler vardır.

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ شَغَلَتْنَٓا
اَمْوَالُنَا وَاَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِاَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ
فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا
اَوْ اَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١١﴾ بَلْ ظَنَنْتُمْ
اَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ اِلٰٓى اَهْلِيهِمْ اَبَدًا وَزُيِّنَ
ذٰلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾
وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ فَاِنَّٓا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا ﴿١٣﴾
وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ
وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٤﴾ سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ اِذَا انْطَلَقْتُمْ
اِلٰى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ اَنْ يُبَدِّلُوا
كَلَامَ اللّٰهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذٰلِكُمْ قَالَ اللّٰهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ
بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥﴾ قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ

مِنَ الْاَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ اِلٰى قَوْمٍ اُولٖى بَأْسٍ شَدٖيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ
اَوْ يُسْلِمُونَ فَاِنْ تُطٖيعُوا يُؤْتِكُمُ اللّٰهُ اَجْرًا حَسَنًا وَاِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا
تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿١٦﴾ لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى
حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرٖيضِ حَرَجٌ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ
يُعَذِّبْهُ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿١٧﴾

Meâl-i Şerifi

11- yakında a'râbilerden geri kalmış olanlar sana diyecekler ki, "Mallarımız ve ailelerimiz bizi alıkoydu. Allah'tan bizim bağışlanmamızı dile." Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler. De ki: Allah size bir zarar gelmesini dilerse veya bir fayda elde etmenizi isterse O'na karşı kimin bir şeye gücü yetebilir? Hayır! Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

12- Aslında siz Peygamber ve müminlerin, ailelerine geri dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu sizin gönüllerinize güzel göründü de kötü zanda bulundunuz ve helâki hak etmiş bir topluluk oldunuz.

13- Kim Allah'a ve Rasulüne iman etmezse şüphesiz biz, kâfirler için çılgın bir ateş hazırlamışızdır.

14- Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, dilediğini bağışlar dilediğini azaplandırır. Allah çok bağışlayan çok merhamet edendir.

15- Siz ganimetleri almak için gittiğinizde geri kalanlar: "Bırakın biz de arkanıza düşelim." diyeceklerdir. Onlar, Allah'ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: Siz bizimle gelemeyeceksiniz. Allah daha önce böyle buyurmuştur. Onlar size: "Bizi kıskanıyorsunuz." diyeceklerdir. Bilakis onlar, pek az anlayan kimselerdir.

16- A'rabilerin geri bırakılmış olanlarına de ki: Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağırılacaksınız. Onlarla savaşırsınız veya

müslüman olurlar. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Anıa önceden döndüğünüz gibi yine dönecek olursanız sizi acıklı bir azaba uğratır.

17- Köre vebal yoktur, topala da vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur. Bununla beraber kim Allah'a ve peygamberine itâat ederse, Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kim de geri kalırsa, onu acı bir azaba uğratır.

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ *"Yakında a'rabilerden geri kalmış, olanlar sana diyecekler."* A'rab: Bedevi'ler. Tevbe Sûresi'ndeki الْأَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا *"A'rabiler küfür ve nifak bakımından daha şiddetlidir."* (Tevbe, 9/97 âyetinin tefsirine bkz.) Rasulullah (s.a.v) Hudeybiye senesi Umre için Mekke'ye gitmek istediği sırada Kureyş'in bir hücumu veya mani olması ihtimaline karşı Cüheyne, Müzeyne, Gıfâr, Eşca, Düil, Eslem kabilelerinin dahi seferber olarak beraber hareket etmesini istemiş ve maksadı harp olmadığını anlatmak için yanında kurbanlık hayvanlar da götürmüştü. Bu adı geçen bedevi kabileler karşısında Kureyş, Sakif ve Kinâne ve Mekke'ye komşu Ehâbîş denilen kabileler gibi büyük bir düşman görerek gitmekten çekindiler, henüz iman kalplerinde yerleşmemiş olduğu için Resulullah ile beraber gitmeyip kaldılar, Muhammed ve Ashabı bu seferden geri dönmez dediler. İşte burada Cenâb-ı Allah bunların bu sözlerini ve edecekleri itirâzı Resulüne, henüz kendilerine ulaşmasından önce bildirmiş ve öyle de olmuştur. سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ **O geri kalanlar** yani yine o adı geçen bedevîler اِذَا انْطَلَقْتُمْ اِلٰى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا **siz ganimetleri almak için gittiğinizde, diyecekler.** Rivayet edilir ki Allah Teâlâ peygamberine Hayber Gazâsı'nı emredip fethini vaad etmiş ve oraya giderken o A'râbîlerin şöyle diyeceklerini de haber vermiş ve öyle de olmuştur. Önce gitmediklerine pişman olarak a'râbiler o vakit diyecekler ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ **bırakın bizi size ittibâ edelim** ardınızca gidelim, böyle demekle يُرِيدُونَ اَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللّٰهِ **Allah'ın kelâmını değiştirmek isteyecekler.** Çünkü Allah Teâlâ o ganimetleri bilhassa Hudeybiye'de bulunanlara vaad etmiş iken onlara katılmaya kalkışarak Allah'ın vaadini değiştirmek isteyecekler. قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا **De ki siz bize asla ittibâ etmeyeceksiniz,** yani biz o ganimetlere giderken asla arkamızdan gelmeyin كَذٰلِكُمْ قَالَ اللّٰهُ مِنْ قَبْلُ **bundan önce** yani siz ittibâ'ya hazırlanmadan önce Hudeybiye dönüşünde **Allah hakkınızda böyle söyledi** فَسَيَقُولُونَ **buna karşı da diyecekler ki** بَلْ تَحْسُدُونَنَا **hayır bize haset ediyorsunuz,** size ganimette ortaklık edeceğiz, diye kıskanıyorsunuz. بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ **Hayır iyice anlamıyorlar,** اِلَّا قَلِيلًا **ancak pek az bir anlayışları var,** meselenin fıkhını,

ilâhî yönünü anlayacak bir halde değiller, ancak dünyaya ait az bir anlayışları var, ganimet denilince gelmek isterler de ganimete ne ile, ne hak ile erişilir, peygambere karşı nasıl bir lisan kullanılır, bilmezler; cehâletle haset ediyorsunuz derler. Tekid-i nefi şeklinde «لن» ile tabi olmayı yasaklayan لَنْ تَتَّبِعُونَا *"Bize tabi olmayacaksınız."* yasaklamasının ebedi olmadığına ve ganimete ermek hakkının ancak Allah yolunda çarpışmakla elde edileceğine tenbih ve gelecekteki olayları haber vermek için buyuruluyor ki: قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ **De ki o geri kalan A'râbilere:** سَتُدْعَوْنَ إِلَى قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ **Siz ileride şiddetli güç sahipleri yani kuvvetli harp ehli çetin bir kavme karşı davet olunacaksınız,** onlarla harp için çağrılacaksınız. Bazıları bu kavmin, Müseyleme'nin kavmi olan Beni Hanife olduğunu rivâyet etmişlerdir ki bu davet, Hz. Ebû Bekir zamanında oldu. Bazıları da Fürs diye rivayet etmişlerdir ki; Hz. Ömer Medine, Cüheyne, Müzeyne A'rabını Faris harbine davet etmişti, diğer bazıları da Rum demişlerdir ki bu davet de Mute ve Tebük gazvelerinde Hz. Peygamber tarafından başlamıştır. Ebû Hayyân der ki, bu görüşler hasr için değil, misal yoluyla söylenmiştir.

Önce ve sonra uygunsuzluk konusunda mazereti olanlar için de buyuruluyor ki لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ **âmâya, yani köre vebal yoktur** yani gitmek için sıkıştırma yoktur kör, topal, hasta geri kalabilir, bunlar özürlüdürler. Bununla beraber yasaklanmış da değillerdir. Kendi arzularıyla gidebildikleri takdirde kendilerine mâni de olunmaz. Başkalarına yük olacak derecede olmamak şartıyla karşı koymak yönünden sevaba bile erişirler. Nitekim İbnü Ümmi Mektûm (r.a.) hazretleri a'mâ olmakla beraber Kadisiyye savaşlarının bazısında bulunmuş, bayrak tutmuştu. Ebû Hayyân Bahir'de der ki: Eğer müslümanların etrafı çevrilirse cihâdın farziyyetinde güç ve yeteri kadarıyla onlar da görevlidir.(1)

Geri kalanları ve özürlüleri andıktan sonra samimi müminlerin halini açıklamakla buyuruluyor ki:

لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ
إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 95.

عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا

وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾ وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً

تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَٰذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ

آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢٠﴾ وَأُخْرَىٰ

لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ

قَدِيرًا ﴿٢١﴾ وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبَارَ ثُمَّ

لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾ سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ

مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ وَهُوَ الَّذِي كَفَّ

أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ

عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾ هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا

وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ

وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَئُوهُمْ

فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ

لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٢٥﴾

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ
فَأَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ
كَلِمَةَ التَّقْوٰى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ
عَلِيمًا ﴿٢٦﴾

Meâl-i Şerifi

18- Andolsun o ağacın altında (Hudeybiye'de) sana bey'at ederlerken Allah, müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş onlara güven indirmiş ve onları pek yakın bir fetih ile mükâfatlandırmıştır.

19- Allah onları elde edecekleri birçok ganimetlerle de mükâfatlandırdı. Allah çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

20- Allah size, elde edeceğiniz birçok ganimetler vaad etmiştir. Bunu size hemen vermiş ve insanların ellerini sizden çekmiştir ki bu, müminlere bir işaret olsun ve Allah sizi doğru yola iletsin.

21- Bundan başka sizin güç yetiremediğiniz, ama Allah'ın sizin için kuşattığı ganimetler de vardır. Allah herşeye kâdirdir.

22- Eğer kâfirler sizinle savaşsalardı arkalarına dönüp kaçarlardı. Sonra bir dost ve yardımcı da bulamazlardı.

23- Allah'ın öteden beri gelen kanunu budur. Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.

24- O sizi onlara karşı muzaffer kıldıktan sonra Mekke'nin göbeğinde onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çekendir. Allah, yaptıklarınızı görendir.

25- Onlar inkâr eden ve sizin Mescid-i Haram'ı ziyaretinizi ve bekletilen kurbanların yerlerine ulaşmasını men edenlerdir. Eğer kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkeklerle, mümin kadınları bilmeyerek ezmek suretiyle bir vebalin altında kalmanız ihtimali olmasaydı, Allah savaşı önlemezdi. Diledik!erine rahmet etmek için Allah böyle yapmıştır. Eğer onlar birbirinden ayrılmış olsalardı elbette onlardan inkâr edenleri elemli bir azaba çarptırırdık.

26- O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, câhiliyet taassubunu

yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi. Onları takva sözü üzerinde durdurdu. Zaten onlar buna pek layık ve ehil kimselerdi. Allah herşeyi bilendir.

لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ اِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ *"Andolsun ki o ağacın altında sana bey'at ederlerken Allah, müminlerden razı olmuştur."* İşte yukarıda adı geçen bu bey'at, Hudeybiye de yapılan ve bu âyet sebebiyle Allah Teâlâ'nın rızasıyla müjdelenmiş olduğundan dolayı Bey'atü'r-Rıdvân ismi verilmiş olan bey'attır. Kıssayı tefsirciler şöyle özetlemişlerdir. Resül-i Ekrem (s.a.v.), Hudeybiye'ye indiğinde Huzâîler'den Hıraş b. Ümeyye'yi Sa'leb adındaki devesine bindirip Mekke'lilere gönderdi.(1) Harp niyetinde olmayıp yalnız Kâbe'yi ziyaret ve Umre için geldiğini bildiriyordu, bunu varıp onlara söyleyince deveyi vurdular, kendisini de öldürmek için hücum ettiler fakat Ehâbiş araya girip kurtardılar. O da gelip durumu Resulullah'a haber verdi, Bunun üzerine Resul-i Ekrem (s.a.v) Hz. Ömer'i göndermek için çağırdı: Hz. Ömer (r.a.) ya Rasulullah! dedi; onlar benim kendilerine olan hiddet ve düşmanlığımı bilirler. Ben onlara güvenemem, şayet bir ezaya uğrarsam Mekke içinde beni savunacak hısımlarım Adiy oğullarından kimse yoktur. Bundan dolayı Osman b. Affân'ı gönderseniz, orada onun akraba ve taallukatı çoktur, hem onu severler, irâdenizi o bildirebilir. Bunun üzerine Resulullah Hz. Osman'ı çağırdı, Kureyş'e gönderdi "Biz onlarla muharebeye gelmedik, yalnız ziyaret ve Umre için geldik, bunu haber ver ve kendilerini İslâm'a davet eyle!"(2) dedi ve Mekke'de imana gelmiş bir kısım erkeklere ve kadınlara varıp fethi müjdelemesini ve Allah Teâlâ'nın dininin yakında Mekke'de ortaya çıkacağını haber vermesini de emretti. Bu suretle Hz. Osman, Kureyş'e gitti, kendisini Ebân b. Said b. Âs karşıladı, hayvanından indi, onu bindirdi ve kayırdı (himayesine söz verdi) böylelikle Kureyş'e vardı, emrolunduğu haberi bildirdi, dediler ki: "İstersen sen beyti tavâf et fakat hepinizin üzerimize gelip girmeniz olmaz ona yol yok!" Hz. Osman (r.a.) "Resul-i Ekrem (s.a.v.) tavaf etmedikçe ben tavaf edemem." dedi. Bunun üzerine onu alıkoydular, göz hapsinde tuttular, beriden ise Resulullah'a ve müslümanlara "Osman katlolunmuş." diye duyuldu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.), "O kavimle çarpışmadan gitmeyiz." dedi ve Peygamber (s.a.v.)'in nidâcısı şöyle çağırdı: Haberiniz olsun ki Resulullah'a Rûhu'l-Kudüs indi de ona bey'ati emretti, hemen çıkın Allah Teâlâ adına Peygamber'e bey'at edin. Derhal müslümanlar

---

(1) İbn hacer, el-İsabe fî Temyizi's-Sahabe, II, 107.
(2) Suyûtî, a.g.e., VII, 522; Alûsî, a.g.e., XIII, 2/106.

fırladılar ve Resulullâh'a bey'at ettiler. Bu bey'at bir ağacın altında olmuş idi ki bir "semûre" ağacı idi.(1) Denilmiştir ki, Resulullâh ağacın dibine oturmuştu dallarından bir dal sırtının üzerine geliyordu, Abdullah b. Mugaffel (r.a) demiştir ki: Ben baş ucunda dikiliyordum ve elimde ağaçtan bir dal vardı, koruyordum dalı sırtından kaldırdım. Önünde ölmek ve kaçmamak üzere kendisine bey'at ettiler, Resulullah onlara "Siz bugün dünya ehlinin en hayırlısısınız." buyurdu. Müslim ve diğerlerinde rivayet edildiği üzere Cabir b. Abdullah (r.a.) "Biz Resulullah'a bey'ati kaçmamak üzere yaptık, ölüme bey'at etmedik."(2) demiştir. Buhari'de Seleme b. Ekvâ (r.a)'tan da şöyle rivayet edilmiştir: Ben Resulullah'a ağacın altında bey'at ettim, demiş ne üzerine bey'at ettiniz denildiğinde de, kaçmamak üzere demiştir.(3) Müslim, Ma'kıl b. Yesâr'dan da: Bey'at ederlerken Resulullah'ın yüzünden ağacın dallarını tuttuğunu rivayet etmiştir.(4) İlk bey'at eden Ebu Sinan-ı Esedî olmuştur ki Ukaşe b. Muhsin'in kardeşi Vehb b. Muhsin'dir. Beyhakî'nin Delâil'inde, Şa'bi'den rivayetine göre, bu zat Hz. Peygamber'e "Elini uzat sana bey'at edeyim" dedi. Hz. Peygamber "Ne üzerine bey'at edeceksin." buyurdu. "Nefsindeki ne ise onun üzerine."(5) dedi. Müslim'in rivayet ettiği Cabir hadisinde: Hz. Câbir: "Biz Peygamber (s.a.v)'e bey'at ettiğimizde mübarek ellerini Ömer (r.a.) tutuyordu"(6) demiştir. Fakat bu, bey'atın sonlarına doğru olduğu anlaşılıyor. Zira Sahih-i Buhari'de Nafi'den: Ömer (r.a.) Hudeybiye günü oğlu Abdullahı, Ensar'dan bir kimsenin yanında bulunan atını, üzerinde savaş yapmak üzere getirmeye göndermişti, Resulullah (s.a.v.) ağacın yanında bey'at alıyor, Ömer bilmiyordu, Abdullah bey'ati yaptı, sonra gitti, atı getirdi, Ömer (r.a.) savaş için zırh giyiyordu. Kendisine Resulullah'ın ağaç altında bey'atleştiğini haber verdi, hemen beraber gitti Resulullah'a bey'at etti."(7) diye de rivayet edilmiştir. Demek ki ondan sonra Hz. Ömer, Resulullah'ın yorulmaması için mübarek elini tutmuştu. Bir de Resul-i Ekrem (s.a.v.)

---

(1) Semüre ağacı çöl ağaçlarından meşhur bir ağaçtır ki Kâmus tercümesinde Mugaylan cinsinden olduğunu söyler. Kâmus'da "Sin"in fethi ve "mim"in zammıyla bilinen bir ağaçtır, diyor. Tercümesi'nde "mim"in sükûnu ile demesi yanlış olacak. (Müellif)

(2) Tirmizî, Siyer, 34; Müslim, İmare, 68, 76; Nesai, Biat, 7; Dârimî, Siyer, 17; Ahmed b. Hanbel, III, 292, 355, 381, 396; V, 25.

(3) Buharî, Cihad, 110, Meğazi, 35, Ahkam, 43; Müslim, İmare, 80-81; Tirmizî, Siyer, 34; Nesaî, Biat, 8; Ahmed b. Hanbel, IV, 47, 54.

(4) Müslim, İmaret, 76; Ahmed b. Hanbel, V, 25.

(5) Suyûtî, a.g.e., VIII, 523.

(6) Müslim, İmare, 67, 69; Dârimî, Siyer, 17.

(7) Buharî, Meğazi, 35.

sağ elini öbür eline vurup bu da Osman'ın bey'ati demişti, müşrikler bu bey'ati işitip korktular ve Hz. Osman ile müslümanlardan bir topluluğu da salıverdiler, bu Bey'at-i rıdvan'ı yapan müminlerin adedi en sahihi rivayete göre bin dört yüzdür. Binbeşyüz kadar ve daha fazla rivayetleri de vardır. Denilmiştir ki birinde küçükler ve tabiler sayılmamış, diğerinde hepsi sayılmıştır, orada olanlardan hiç bey'at etmeyen kalmamış yalnız Cedd b. Kays adında bir münafık devesinin karnı altına gizlenmiş kalmış idi. Nâfi'den rivayet edildiğine göre altında bey'at yapılan semüre ağacına daha sora insanlar gidip yanında namaz kılar olmuşlardı. Hz. Ömer işitti, o ağacın kesilmesini emrediverdi, henüz cahiliyye âdetini unutmayanların fitneye tutulup Allah'tan başkasına ibadet etmesinden sakınmıştı. Hz. Peygamber (s.a.v.)'den hadiste geçmiştir ki; "Rıdvan bey'atinde bulunan kimse ateşe girmez." Bu âyette de yemin ile لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ *"Allah razı oldu."* buyurmuştur. Ebu Hayyân der ki: Burada rıza üzerlerine nimetlerin açıklanması manasına ilâhî sıfattır. Zati sıfat değildir. Çünkü اِذْ يُبَايِعُونَكَ *"Sana bey'at ettikleri zaman..."* diye zaman ile kayıtlanmıştır.(1) Netice olarak; ism-i celiline yemin olsun ki Allah, o müminlerden hoşnut oldu o ağacın altında sana bey'at ederlerken فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ **çünkü kalplerindekini bildi,** doğruluk ve samimiyetlerini ve müşriklerin hareketlerine karşı üzüntü ve heyecanlarını bildi فَاَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ **de üzerlerine o sekineti indirdi,** sulha yatıştırdı. وَاَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا **Ve onları yakın bir fetihle mükâfatlandırmıştır.** Mekke'den dönüşte Hayber'in fethini kendilerine bir mükâfat olarak vaad etti. Bir de harpsiz olarak Hecr arazisi fetholunmuştu ki, bir çok zaman hâsılâtından faydalandıkları güzel bir fetihtir. Hasan-ı Basrî; "yakın fetih"ten maksadın, bu olduğunu söylemiştir. Diğerleri ise Hayber demişlerdir. وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا **Elde edecekleri bir çok ganimetler de mükâfat verildi.** Bu çok ganimetler, Hayber ganimetleridir ki atlıya iki hisse yayalara bir hisse, olarak paylaştırılmıştır. وَعَدَكُمُ اللّٰهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا **Daha Allah sizlere bir çok ganimetler vaad buyurdu ki onları alacaksınız.** Bunlar da kıyamete kadar müslümanların fetihleri ve alacakları ganimetlerdir. فَعَجَّلَ لَكُمْ هٰذِهِ **Şimdilik bunu size peşin verdi.** Vaad edilen birçok ganimetlerden önce Hayber ganimetlerini acilen verdi. وَكَفَّ اَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ **Ve sizden insanların ellerini çekti.** Hayberliler'in müttefikleri olan Eset ve Gatafan kabileleri onlara yardım etmek istediler de korkup kaçtılar. Hudeybiye andlaşması ile Kureyş'in de eli çekildi, Hendek vakasında olduğu gibi müslümanlara saldırmak isteyen düşmanların güçleri kırılıp bundan sonra İslâm devletinin güvenlik bölgesine girdi. وَلِتَكُونَ اٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ **Hem de müminlere bir işaret,** gelecekte vaad edilen fetihler ve savaş

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 96.

ganimetlerinin gerçekleşmesine bir görüntü ve işaret **olsun** وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا **ve sizi doğru bir yola iletsin,** muvaffak kılsın ki o yol tek başına ve bağımsız olarak Allah'a ve Allah'ın nimetine güvenme yoludur. وَأُخْرٰى **Bu peşin'den başka diğer bir ganimeti daha isabet ettirdi ki** لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا **ona henüz gücünüz yetmedi,** yani daha elinize geçmedi قَدْ اَحَاطَ اللّٰهُ بِهَا **Fakat Allah onu muhakkak surette kuşattı,** yani zaferinizi takdir etti ve kesin olarak vaad etti, müminler için korumaktadır ki bu da Havazin veya Faris ganimetleridir. وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا **Daha da Allah herşeye kadirdir.** Onu verdikten sonra daha neler neler verebilir. وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا **Ve eğer o küfredenler sizinle savaşsalardı,** yani Mekkeliler andlaşma yapmayıp sizinle savaşsalardı. لَوَلَّوُا الْاَدْبَارَ **Muhakkak arkalarına dönüp kaçacaklardı,** çünkü Allah, sizin bey'atinizden hoşnut olmuş ve topluluğunuzu takdir etmiş idi, onun için kaçacaklardı. ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا **Sonra da ne koruyacak bir dost ne de öc alacak bir yardımcı bulamayacaklardı.** سُنَّةَ اللّٰهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ **Allah'ın öteden beri süregelen kanunu,** adeti böyle yani O'nun peygamberi'nin galip gelmesi eski ümmetlerden beri cereyan edegelen bir adetidir. وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا **Sen de Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın,** fakat sulh sayesinde onlardan da bir çoğuna iman nasip olarak kurtulacaklardır. بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ اَنْ اَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ **Mekke'nin göbeğinde size onların üzerine bir zafer verdikten sonra ellerinizi çekti.** Bu zafer nasıldı? Önce: Müslümanların Hudeybiye'ye kadar varıp da orada ordu kurmaları bile bir zaferdi. Çünkü Halid b. Velid iki yüz kadar Kureyş atlısının kumandanı olarak Kürâi Gamim'e kadar gelmişti, ashaba yaklaşmak istedi, Resulullah, Abbâd b. Bişr'i görevlendirdi o da atlıları ile ileri vardı, karşılarında saf tuttu, öğle vakti olmuştu, Resulullah korku namazı kıldı, Halid çekildi, gitti, Resulullah da yolu sağ tarafta yokuşa durup Hudeybiye'ye kadar vardı, diye haber verilmiştir.(1) İkinci olarak; Tirmizî ve daha başkaları Hz. Enes'ten rivayet etmişlerdir ki; seksen kişi sabah namazı vakti, peygamberi öldürme niyetiyle Ten'im dağı tarafından peygamber ve ashabının üzerine inmişlerdi, yakalandılar sonra da Peygamber onları serbest bıraktı.(2) Bir de bu âyetin Mekke fethi hakkında olduğuna dair İmam-ı Âzam Ebu Hanife hazretlerine dayandırılan bir söz vardır. Öyle zafer elvermişken el çektirmenin hikmeti açıklanmak üzere buyuruluyor ki: هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ **Onlar o kimselerdir ki küfredip sizleri Mescid-i Haram'dan** وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا اَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ **ve bekletilen o kurbanlık hediyeleri, ye-**

(1) Buharî, Şürut, 15; Ebu Davud, Cihad, 156; Ahmed b. Hanbel, IV, 323, 329.
(2) Müslim, Cihad, 133; Tirmizî, Tefsiru Sureti 48/3; Ebu Davud, Cihad, 120; Ahmed b. Hanbel, III, 125, 290.

rine yani kurban edilmesi helal olan yerine, Minâ mevkiine **varmaktan men ettiler.** Bundan dolayı azab ve kötü akıbete layık idiler, bu hediyeler yetmiş adet kadar vardı. El çektiren sebebe gelince وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ **Eğer onların arasında bir kısım imân etmiş erkekler ve imân etmiş kadınlar bulunmasa idi** لَمْ تَعْلَمُوهُمْ **ki siz onları bilmiyordunuz,** şahıslarıyla tanımıyordunuz. اَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ **Eğer onları bilmeyerek çiğnemeniz çiğneyip, de o yüzden size bir vebal gelecek olmasa idi;** müminin hata ile öldürülmesinden dolayı keffâret ve diyet gibi bir sorumluluk veya dindaşı öldürmek gibi düşman nazarında ününüze leke getirecek veya vicdan azabı verecek bir gürültü patırdı veya günah olmasa idi...

MEARRE: Uyuz hastalığı gibi rahatsız eden maddi veya mânevî dert ve zorluk veya borç ödeme ve günah demektir. Burada bazıları diyet, bazıları keffâret, bazıları günah, bazıları da kâfirlerin serzenişi veya vicdanda acı ve sıkıntı ile tefsir etmişlerdir. İbnü Atıyye der ki; günah ve diyet sözleri zayıftır, çünkü dar-ı harp'de imanı gizli olan bir müminin öldürülmesinde günah ve diyet yoktur... Keffâret hakkında da imamların ihtilâfı vardır. Âlûsî şunları kaydetmiştir: Fusûl-i İmâdiye'de Fıkıh'a dair Te'sisü'n-Nazar'dan naklen şöyle zikreder: Bizim ashâbımız yani Hanefiler demişlerdir ki, dâr-ı harb, şüpheler ile düşenlerin vücubunu men eder, zira bizim hükümlerimiz onların yurdunda geçmez, onların yurtlarının hükmü de bizde geçmez. Şâfiîlere göre ise dâr-ı harb مَا يَنْدَرِئُ بِالشُّبُهَاتِ *"Şüphe ile düşen şeylerin"* varlığına mani olmaz.(1) Bunun açıklaması: Bir harbî dâr-ı harb'de Müslüman olsa da eman ile kendi yurtlarına girmiş olan bir müslümanı öldürse bize göre kısas da, diyet de yoktur. Şâfiîlere göre ise kısas vardır. Bunun gibi iki müslüman eman sahibi olarak dâr-ı harb'e girseler de birisi diğerini öldürse yine hüküm böyledir: bizce kısas yok, Şâfiîlerce vardır. Sonra Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve Muhammed arasında ihtilaflı bir mesele de zikretmiş de demiştir ki, iki esirin birisi arkadaşını dâr-ı harb'te öldürse Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre ona keffâretden başka bir şey gerekmez. Çünkü esir onların elindedir, ehl-i harb'ten birisi gibi olmuştur. Fakat İmâm-ı Muhammed'e göre diyet vacip olur. Zira esire kendi nefsinin hükmü vardır. Yalnızca kendi nefsindeki hükme itibar olunur... Kâfi'den de şu meseleyi nakleder: Bir kimse dâr-ı harp'te müslüman olmuş da bize hicret etmemiş bir müslüman da onu bilerek veya hata ile öldürmüş ve onun orada müslüman varisleri de bulunmuş olsa eğer kasten öldürmüş ise bir şey ödemeye mecbur ol-

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXVI, 114.

maz, hata ile öldürmüş ise keffâreti ödemesi gerekir, diyeti değil.[1] Zemahşeri şöyle der: Onları bilmeyerek öldürdüklerinde isabet edecek vebal ve zarar nedir? dersen derim ki: Diyet ve keffâretin vücubu ve dindaşlarını bilip ayırmayarak bize yaptıklarını yaptılar, diye kâfirlerin kötü sözleri, bir de biraz kusur var ise günah var, demektir. Ancak diyetin vacip olması dâr-ı İslâm'da veyahut وَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ... *"Eğer kendileriyle aranızda andlaşma bulunan bir toplumdan ise..."* (Nisâ, 4/92) kaydıyla kayıtlı olduğu unutulmaması gerekir.[2]

Tefsirciler derler ki, burada icaz hazif vardır. لَوْلَا 'nın cevabı kelâmın delâletiyle hazfedilmiştir ki لَمَا كَفَّ اَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ demektir. Yani o iman edenler olmasa idi "onlardan ellerinizi çekmezdi." Bununla beraber Zemahşerî der ki: لَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ ile لَوْ تَزَيَّلُوا bir mânâya yönelik olmak itibarıyla bir tekrar gibi olup لَعَذَّبْنَا 'nın cevab, olması da caiz olur... Keşşaf'ın haşiyecisi İbnü Münir Ahmed de bunu teyid ederek şöyle der gerçi bir vücuddan dolayı çekinmeye delâlet etmek itibarıyla aralarında zıtlaşma varsa da burada «لَوْ» «تَزَيَّلُوا»ya dahil olmuş, çekilme de olmamaya dönük olduğundan mânâ yönünden birleşmiş olurlar. Dedem merhum bu ikinci vechi uygun bulur ve buna "tatrie yani tazelemek" derdi ve çoğunlukla söz uzayıp öncesi uzaklaşarak sonunun başlangıca reddine ihtiyaç meydana geldiği zaman yapılır. Bazan aynı lafız ile bazan da onun mânâsını yerine getirecek diğer bir lafızla tazelenir. Bunun bir çok misâli geçmiştir... Bu vecih, haziften kurtulduğu için bizim de hoşumuza gider gibi ise de çokları öncekini tercih ediyorlar. Aslında şu cümlenin cevab ile bağlantısı da tercihin sebeplerinden sayılır. لِيُدْخِلَ اللّٰهُ فِى رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ **Allah dilediğini rahmetine eriştirmek için,** bu cümle sözün gelişinden anlaşılan ve âyetin konusu olan mânâya bağlıdır ki mantık tabirine göre لَوْلَا kaziyye-i şartıyyesi'nin istisnai mukaddimesine illettir. Bu istisnâya mahzuf olan cevabın zıddını istisnâ eden hükmü kaldırıcı bir mukaddimedir. Mânâ şöyle demek olur: لَوْلَا رِجَالٌ ... لَمَا كَفَّ اَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ لٰكِنْ كَفَّ اَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ لِيُدْخِلَ اللّٰهُ... Yani "O iman eden erkek ve kadınlar... bulunmasa idi ellerinizi ondan çekmezdi fakat ellerinizi onlardan çekti, çünkü Allah dilediğini rahmetine koyacaktır." Bu mânâya göre cevabın burada takdir edilmiş olması gerekir. Bizim bir düşüncemize göre ise burada sözün asıl konusu olan istisna edilmiş

---

(1) وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا ... فَاِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ *"Yanlışlıkla olması dışında müminin bir mümini öldürmesi yoktur. Eğer ölen mümin olduğu halde size düşman bir toplumda ise mümin bir köle azad etmek gerekir."* (Nisâ, 4/92) âyetinin tefsirine bkz.)

(2) ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 548 (kenarında: el-insâl).

olan tali derecedeki mukaddimenin değil de mukaddemin zıddını istisna ederek mânâda hüküm koyucu mukaddimeye yönelik bir hükmü kaldırıcı mukaddime olmak üzere takdir etmek لَوْلَا 'nın konulmasına daha uygun olacaktır. Çünkü geçtiği üzere لَوْلَا 'nın konulması dahil olduğu şeyin varlığından dolayı cevabının çekinmesini ifade etmektir. Buna göre mânâ şu olur: Eğer o iman edenler... mevcut olmasa idi.. fakat mevcut oldular, çünkü Allah dilediğine rahmetine koyacağı için onların imanlarını dilemiş idi. Dolayısıyla o yüzden size bir vebal gelmesin diye ellerinizi onlardan çekti. Kadı Beydâvî'nin burada اَىْ كَانَ ذٰلِكَ لِيُدْخِلَ اللّٰهُ فِى رَحْمَتِهِ (مَنْ يَشَاءُ)... *"Yani bunlar, Allah'ın dilediği kimseyi rahmetine sokması için oldu."* diye tefsir etmesi bu mânâyı andırır. Bu mânâya göre cevap, sonraya bırakılmış olacaktır. Şu da bir tekrarlama değil, daha çok bir açıklamadır: لَوْ تَزَيَّلُوا *"Çekilebilselerdi"* cemi' müzekker zamirleri, erkek ve kadının birarada olması halinde ikisini de kapsadığından burada da mümin erkek ve mümin kadınların hepsi kastedilmiştir. Bununla beraber, müminler ve kâfirlerin hepsine hitap olması ihtimali de söylenmiştir. Tezeyyül, fark ve temyiz yani ayrılıp seçilmek demektir. Yani o mümin erkeklerle mümin kadınlar, kâfirlerin içinden ayrılıp da çekilebilseler, çiğnenmeksizin oradan ayrılıp sizden tarafa geçebilselerdi, yahut kâfirlerle müminler fark edilebilselerdi لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ **onlardan** yani Mekke halkı içinden **küfredenleri elbette** عَذَابًا اَلِيمًا **acı bir azab ile azablandırırdık;** ya öldürülürlerdi ya da esir edilirlerdi. اِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِى قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ **O vakit ki o küfredenler kalplerinde o taassubu kaynatmıştı.** Burada «اِذْ»in yukarıdaki «صَدُّوا»ya veya mukadder «اُذْكُرْ» kelimesine taalluku dahi uygun bulunmuş ise de görünen ve yakın olan «لَعَذَّبْنَا» ya müteallik olmasıdır.

HAMİYYET, namus gayretiyle kızmak, bir şeyden arlanarak vazgeçmek, demektir. Ragıb der ki: Öfke kuvveti kabarıp çoğaldığı zaman hamiyyet denilir. حَمَيْتُ عَلٰى فُلَانٍ "Filana karşı hamiyyete geldim." kızdım demek, غَضِبْتُ عَلَيْهِ ona öfkelendim demektir... حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ **O cahiliyye hamiyyeti,** cahiliyye milletinin hamiyyeti veya cahiliyyet hamiyyeti yani cahillik hamiyyeti veya cahilane hamiyyet ki, yerinde olmayan mânâsız hamiyyet yahut hakkı kabule mani olan hamiyyet. Nitekim بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ yazılmasını istememişler. بِاسْمِكَ اللّٰهُمَّ *"Allah'ım senin adınla."* yazılsın demişlerdir.[1] "Resulullah denilmesini kabul etmemişler, Kâbe'nin ziyaretini bu sene için durdurup gelecek seneye bırakmak istemişlerdi فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ **de ona karşı Allah, gerek Resulünün üzerine ve gerekse müminlerin üzerine sekînetini indirdi.** Sûrenin başında açıklandığı üzere hak inancı ile kalplerdeki heyecanı sükûnete erdirip

(1) Buharî, Şurût, 15; Müslim, Cihad, 93; Ahmed b. Hanbel, I, 86.

hilim ve vakar verdi. Rivayet olunur ki, Kureyş, Süheyl b. Amr el-Kureyşi'yi ve Huveytıb b. Abdiluzza'yı ve Mükriz b. Hafsı Ahyef'i, gelecek yıl Mekke Kureyş tarafından üç gün boşaltılmak üzere bu senelik geri dönmesini Resulullah'a bildirmek için göndermişlerdi. Resulullah da kabul etti, aralarında bir andlaşma metni yazdılar. Resûl-i Ekrem (s.a.v.), Hazret-i Ali (r.a.)'ye yaz, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ buyurdu Süheyle ve arkadaşları biz onu tanımıyoruz بِسْمِكَ اللّٰهُمَّ yaz dediler. Sonra yaz: هٰذَا مَا صَالَحَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللّٰهِ اَهْلَ مَكَّةَ "Bu, Resulullah'ın Mekke'lilere yaptığı andlaşma şartlarıdır."(1) buyurdu buna da: Biz senin Allah'ın elçisi olduğunu bilsek seni Beytullah'tan men etmez, harbe kalkışmazdık fakat هٰذَا مَا صَالَحَ عَلَيْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ *"Bu, Muhammed b. Abdullah'ın yaptığı andlaşmadır."* yaz dediler, Peygamber Efendimiz: Ben şehadet ederim ki, ben Allah'ın elçisiyim ve ben Muhammed b. Abdulah'ım, yaz arzularını buyurdu. Müslümanlar bundan üzüntü duydular, onların tekliflerini kabul etmek istemediler, herifleri tutuvermeyi kurdular, derken yüce Allah üzerlerine sekînetine indirdi de hilm ve vakar ile yumuşadılar, yatıştılar... İbnü Cerîr'in zikrettiğine göre; Resulullah tavaf etmek için Kâbe'nin boşaltılması şartını teklif etmişti, Süheyl, sıkışmışlar diye Arab'a söz ettirmeyiz, bu sene olmaz fakat gelecek sene dedi, yazıldı; sonra Süheyl şu şartı teklif etti: Bizden sana bir adam gelirse senin dininde dahi olsa bize geri gönderirsin, dedi. Müslümanlar: Sübhanallah, müslüman olarak gelen bir adam müşriklere nasıl geri gönderilir? dediler. Bunun görüşülmesi sırasında Süheyl'in oğlu Ebû Cendel kendisine vurulmuş olan ayak zincirleriyle sekerek Mekke'nin altından çıkmış, kendisini müslümanların arasına atmıştı, babası Süheyl, Ya Muhammed! ilk önce ben bunun bize geri verilmesini isterim, dedi. Resulullah, gel bunu benim için kurtar, buyurdu. Senin için kurtarmam, dedi. Etme yap! buyurdu. Yapmam dedi, arkadaşı Mükriz yanında idi, biz senin için müsaade ederiz dediler, Ebû Cendel de öteden, ey müslümanlar! Ben size müslüman olarak gelmişken müşriklere geri mi iade edileceğim? Görmüyor musunuz ne haldeyim? dedi, Allah yolunda çok azab çektirilmişti, bu noktada Hz. Ömer dayanamamış, Hz. Peygamber'e gelmiş, demişti ki: Biz hak üzere değil miyiz? Resulullah, evet buyurdu, o halde niçin dinimizde bu zillete söz veriyoruz? dedi. Ben Allah'ın Resulüyüm, O'na asî olmam, O benim yardımcımdır buyurdu. Ya sen bize Beytullah'a varacağız, onu tavaf edeceğiz demiyor muydun? dedi. Evet ama, bu sene varacağız dedim mi sana? buyurdu. Hayır dedi. Öyleyse yine varacaksın, tavaf edeceksin, buyurdu.

Sonra Ebû Bekir'e varıp: Bu gerçekten Allah'ın Peygamberi değil mi? dedi,

---

(1) Buharî, Sulh, 6,7; Müslim, Cihad, 91-93; Ebu Davud, Menasik, 32; Ahmed b. Hanbel, I, 86, 342.

Ebû Bekir evet dedi. Biz hak üzere değil miyiz? dedi, Hakk üzereyiz dedi, o halde dinimizde bu zillete niçin söz veriyoruz? dedi. Ebu Bekir demişti ki: Be hey adam, o Allah'ın Resulüdür, Rabbine isyan etmez, sen ölünceye kadar onun eteğine iyi yapış, vallahi o şüphesiz hak üzerindedir. Ya bize Beytullah'a varacağımızı ve tavaf edeceğimizi söylemiyor muydu? dedi. Evet ama sana bu sene varacaksın dedi mi? Hayır dedi. O halde varacaksın ve tavaf edeceksindir, dedi. Hz. Ömer bunu kendisi nakletmiş ve Peygamber'e karşı müslüman oluşundan beri bir kere olmak üzere yaptığı bu kusurdan dolayı da daha sonra keffaret olmak üzere bir çok ameller yapmıştır ki, onları Hadis ve Siyer kitapları anlatırlar. Muhammed Sûresi'nin 35. âyetinde فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا اِلَى السَّلْمِ وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ *"Gevşeklik etmeyin ve daha üstün olduğunuz halde barışa çağırmayın."* buyurulmuş olduğundan dolayı, müslümanların ve Hz. Ömer'in bu heyecanları, zâhire göre bir vazife demektir. Rıdvan Bey'ati de böyle bir heyecanla yapılmıştır. Fakat Allah Teâlâ bu barışı yaptırmakla bir çok erkek ve kadın müminleri kurtaracak ve bunu apaçık bir fethin başlangıcı yapacaktır. Bunun için o kâfirlerin hamiyyeti, cahiliyye dürtüsü ile İslâm'a karşı gösterdikleri inada karşı Yüce Allah, hem Resulünün hem müminlerin üerine sekînetini indirerek bu heyecanları yatıştırdı, görülüyor ki burada hamiyyet, halkın fiili gösterilmiş; sekînet, Allah'a ait kılınmıştır. Bununla o cahilane hamiyyetin, yapılmış kötü bir fiil, buna karşı sekînetin ise ilâhî ve kutsî bir ihsan olduğu anlatılmıştır. Bir de سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ *"Peygamberinin üzerine ve müminlerin üzerine kendi sekinetini."* (Fetih, 48/26) buyurulmuş عَلٰى رَسُولِهِ وَالْمُؤْمِنِينَ *"Resulünün ve müminlerin üzerine"* denilmekle yetinilmemiştir. Bunda da sekinetin her birine layık bir şekilde indirilmiş olduğuna bir işaret vardır. Bu şekilde Allah Teâlâ sekinetini hem Resülünün üzerine hem de müminlerin üzerine indirdi وَاَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوٰى **ve onları takva sözü üzerinde durdurdu,** benimsetti.

TAKVÂ, Allah'ın korumasına girmek, emrini tutup azabından korunmaktır. "Kelime-i takvâ" tamlaması, ihtisas veya ednâ mülâbese veya beyâniyye olabilir: Birincisi, sebebin müsebbebine izâfeti şeklinden olarak: Takva için şart olan, gerekli olan kelime, korunmak için zarurî olan kelime; İkincisi[1], takva ehlinin kelimesi, konunanların alameti olan kelime. Üçüncüsü, takva kelimesi, takvanın aslı demek olur. Bir çokları takva sözünden maksat, kelime-i tevhid ve kelime-i

(1) Müellif merhum, ikincisini ayrıca zikretmemiştir. Bu da ya zühûlen olmuştur veya ihtisas ile ednâ mülâbese birbirine çok yakın oldukları için ikisi bir mütalaa edilmiştir. Biz, okuyucunun zihninde bir soru işareti kalmaması için burada "ikincisi" demeyi uygun bulduk. (Mütercimler)

şehadet olduğunu(1) söylemişlerdir. Zira bütün takvanın baş ve esas şartı odur. O'nun için Muhammed Sûresi'ndeki فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ *"Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur! (Ey muhammed!) Hem kendinin, hem de mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahının bağışlamasını dile!"* (Muhammed, 47/119) buyurulmuş idi. Tirmizî ve Abdullah b. Ahmed ve Dârekutni ve diğerleri Übeyy b. Kaab'dan merfu olarak rivayet etmişlerdir ki, takva kelimesi لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ 'dır.(2) İbnü Merdüye dahi Ebû Hüreyre'den ve Seleme b. Ekvâ'dan öyle rivayet etmiştir. Ebû Hüreyre'den bir rivayette مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ beraberdir.(3) Ahmed ve İbnü Hıbbân ve Hâkim de Humrân'dan rivayet etmişlerdir ki: Osman b. Affan (r.a.); Resulullah (s.a.v.)'den işittim, buyuruyordu: "Ben bir kelime bilirim ki onu kalbinden inanarak söyleyen kul, ateşe haram olur."(4) dedi. Bunun üzerine Ömer b. Hattab (r.a.) da dedi ki: Ben size söyleyeyim nedir o? O ihlas kelimesidir ki Allah Teâlâ onu Muhammed'e ve ashâbına gerekli kıldı ve o takva kelimesidir ki Peygamber (s.a.v.) amcası Ebû Talib'e vefatı esnasında telkin etmişti: شَهَادَةُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ Ebû Hayyan'ın nakline göre Hz. Ali'den ve İbnü Ömer ve İbnü Abbas'tan rivayet olunmuştur.(5) Hz. Ali'den ve İbnü Ömer'den لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ diye, Misvet b. Mahreme'den لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ diye(6), Atâ b. Ebî Rebâh'tan ve Mücâhid'den لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ diye rivayet de olunmuştur.(7) Hasan-ı Basrî'den nakledildiğine göre bazıları da sebat ve ahde vefa demişlerdir yani barış andlaşmasında sebat ile andlaşma hükümlerini yerine getirmeyi kabullenmişlerdir. Buna göre takva kelimesi barış akdi, diğer bir tabirle barış andlaşması demek olur. Çünkü bununla erkek ve kadın müminler korunacak, ilerisi için hazırlanacaktı. Bunu da önceki mânâda bulmak mümkün ise de bu mânâ, âyetin ifade şekline daha yakındır. Nitekim şöyle buyuruluyor: وَكَانُٓوا اَحَقَّ بِهَا وَاَهْلَهَا **Ve onlar buna pek lâyık ve ehil kimselerdi.**(8) O müminler ilm-i ilâhîde o kelimeye daha lâyıktılar ve hem de ehildiler, öyle bir kelimeyle korunmak, diğerlerinden daha çok onların hakları idi, hem de onu korumaya ve ona uymaya ehil olan, müşrikler değil, onlar idi, çünkü Allah onlardan razı olmuştu, o cahiliyyet taassubu sahibi

(1) Kelime-i Tevhid لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ , kelime-i şehadet اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ 'dır.
(2) Buharî, Eyman, 19; Tirmizî, Tefsiru Sureti 48/4; Ahmed b. Hanbel, V, 138.
(3) Suyûtî, a.g.e., VII, 536.
(4) Ahmed b. Hanbel, I, 63.
(5) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 99.
(6) Suyûtî, a.g.e., VII, 537.
(7) Suyûtî, a.g.e., VII, 537.
(8) Ehil, ehaktan daha açıktır. Hakka göre ehak ne ise ehakka göre ehil de öyledir, derler. (Müellif)

müşrikler, korunmaya lâyık olmadıkları gibi, onu koruma ve devam ettirme ehliyetine de sahip değildiler. Nitekim öyle oldu; müminler korundu ve güzel âkıbet onların oldu. Burada بِهَا وَاَهْلَهَا zamirlerini yukarıda sözü edilen Mekke'ye gönderenler de olmuştur. Yani müminler o Mekke'ye müşriklerden daha layık ve ehil oldukları halde, Allah o hikmete uygun olarak böyle, takvaya sarılmayı emir buyurup harb ettirmedi. وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً **Ve Allah herşeyi bilendir.** Gerçekte bu barış müslümanlar için apaçık bir fethin başlangıcı olmuş ve çok geçmeden müslümanlar öyle çoğalmıştır ki bu sefer Hudeybiye'ye yalnız bin beş yüz kişi ile gelebilen müslümanlar, iki sene sonra onbin kişilik desteklenmiş bir ordu ile Mekke'nin fethine gitmişlerdir.

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ
الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ اٰمِن۪ينَ مُحَلِّق۪ينَ رُؤُسَكُمْ
وَمُقَصِّر۪ينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ
فَتْحاً قَر۪يباً ﴿٢٧﴾ هُوَ الَّذ۪ي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَد۪ينِ الْحَقِّ
لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّ۪ينِ كُلِّه۪ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَه۪يداً ﴿٢٨﴾ مُحَمَّدٌ
رَسُولُ اللّٰهِ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُ اَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ
تَرٰيهُمْ رُكَّعاً سُجَّداً يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَاناً س۪يمَاهُمْ
ف۪ي وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ ذٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ وَمَثَلُهُمْ
فِي الْاِنْج۪يلِ كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْـَٔهُ فَاٰزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوٰى
عَلٰى سُوقِه۪ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغ۪يظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ

آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

27- Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinzi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi.

28- Bütün dinlerden üstün kılmak üzere, Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur. Şahit olarak Allah yeter.

29- Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûa varırken secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Yüzlerinde secdelerin izinden nişanları vardır. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ziraatçıların da hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelendirir. Allah inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir.

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ **Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını gerçek çıkardı.** Hak olarak yahut imanında sabit olanlarla olmayanları ayırdetmek gibi hak bir sebep ve hikmet ile doğru gösterdi, yahut doğru çıkardı, yalan çıkarmadı. Resulullah, Hudeybiye'ye çıkmazdan önce görmüştü ki: Kendisi ve ashabı güvenlik içinde başlarını kazıtmış ve kırkdırmış olarak Mekke'ye girmişlerdi. Bunu ashabına söylemiş onlar da peygamberin rüyasının hak olduğunu bildiklerinden sevinmişler, müjdelenmişler ve bu sene gireceklerini zannetmişlerdi; nitekim Hz. Ömer'in söyledikleri yukarıda geçmişti. Halbuki o daha sonra olacaktı, onun için geri kalarak Medine'ye dönülünce münâfıklardan Abdullah b. Übeyy, Abdullah b. Nüfeyl ve Rifâa b. Haris: Vallahi ne kazıttık, ne kırkdırdık, ne de Mescid-i Haram'ı gördük, diye dokunmak istemişler onun üzerine bu âyet nazil olmuştur. Demek ki bu âyet Medine'ye döndükten sonra indirilmiştir. Bu sebeble peygamberin o rüyası yemin ve te'kidlerle kuvvetlendirilmiş sözle ve fiille tasdik ve teyid edilerek açık bir vahiy ile beyan ve kesin bir vaadle ilân edilmek üzere buyuruluyor ki: لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ Bu hem

rüyayı açıklama, hem de açık bir vahiy ile yeni baştan müjde ve ilândır. «لام» kasem yani yemin, نون tekid'dir. Âyetin mânâsı ...والله لتدخلنّ المسجد الحرام demektir. Yani **siz müminler vallahi, o Mescid-i Haram'a kati olarak gireceksiniz inşaallah.** ان شاء الله *"İnşâallah"* kaydında da bir kaç incelik vardır: Birincisi; bu gibi vaad yerlerinde talim içindir. İkincisi; o giriş kendi güçleriyle değil, Allah'ın dilemesiyle olduğuna dikkat çekmek içindir. Üçüncüsü; muhataplar içinde o zamana kadar vefat edecekler bulunabileceğine işaret olmak üzere cemaatin mevcut fertlerine göre bir ihtimale işaret içindir. İnşaallah öyle gireceksiniz ki امنين **güvenlikler içinde,** rahat rahat مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ **başlarınızı kazıtmış ve kırkdırmış olarak** yani kiminiz kazıtmış kiminiz kırkdırmış bir halde, İhram'dan çıkarken tıraş olmak hacc veya umre'nin menâsikindendir. Buradan anlaşılır ki kazıtmak vacip değildir. Taksir, yani kırkmak, kısaltmak da caizdir. Şu kadar var ki, önce ifade edildiğinden dolayı kazıtmak daha iyidir. Haber'de geçende öyledir. Buhârî, Müslim ve diğerlerinde rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v.) اللّٰهُمَّ اغفر للمحلقين *"Allah'ım başını kazıtanları mağfiret et"* buyurdu. يَا رَسُولَ اللّٰهِ والمقصرين *"Ya Resulullah! ya kısaltanlar?"* dediler. Hz. Peygamber: اللّٰهُمَّ اغفر للمحلقين *"Allah'ım, başını kazıtanları mağfiret et!"* buyurdu. Üç kere yine يَا رَسُولَ اللّٰهِ والمقصرين *"Ey Allah'ın Resulü! ya kısaltanlar?"* dediler. والمقصرين *"kısaltanları da"* buyurdu.(1) Kadınlara gelince Ebû Dâvud ve Beyhakî, sünnette لَيْسَ عَلَى النِّسَاءِ حلق "kadınlara kazıtmak yoktur"(2) demişlerdir. لا تخافون **Korkunuz olmayarak** yani girerken emin emin girdikten sonra da korkmayacaksınız, güvenli tam bir fethe erişeceksiniz, bu muhakkaktır. Allah bunu gerçek olarak dosdoğru gösterdi. فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا **Fakat sizin bilmediğiniz bir şey, bir hikmet bildi** فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ **de ondan önce,** o girişten önce فَتْحًا قَرِيبًا **yakın bir fetih yaptı.** Hudeybiye barışını elde ederek Hayber fethini yaptı ve bunu o rüyanın doğruluğuna bir delil ve alâmet kıldı. Hem bu açık fetih, Mekke'nin fethi ile kalacak da değil. هُوَ الَّذِى **O Allah'tır ki,** اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ **Resulünü hidayetle ve hak din ile gönderdi.** Resulü şimdi geleceği üzere Muhammed (s.a.v.)'dir. Hüdâ, doğru yol gösteren delil, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"Müttakiler için yol gösterici."* (Bakara, 2/2), هُدًى لِلنَّاسِ *"İnsanlar için yol gösterici ."* (Al-i İmran, 3/4) olan Kur'an.

HAK, Allah'ın güzel isimlerinden, DİNİ'L-HAK, hakkın dini, bütün in-

(1) Buharî, Hacc, 127; Müslim, Hacc, 316-318, 320, 321; Ebu Davud, Menasik, 78; Tirmizî, Hacc, 47; İbn Mace, Menasik, 71; Dârimî, Menasik, 64; Muvatta, Hacc, 184, Ahmed b. Hanbel, I, 216, 353; II, 16, 34, 79, 119, 138, 141, 151; III, 20, 79; IV, 70, 165, 177; V, 381; VI, 393, 402, 403.

(2) Ebu Davud, Menasik, 78; Nesaî, Zinet, 4; Dârimî, Menasik, 63.

sanlığın hukukunu yüklenen, Hak Teâlâ'dan başkasına ibadeti kabul etmeyen İslâm dini لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ **ki onu dinin hepsinin üzerine hakim ve galip kılmak için,** din denilen herşeyin üzerine çıkarmak hepsine galip ve üstün kılmak için ki bu üstünlük iki yönlüdür: Birisi ilim yönünden delil ve vesikada üstünlüktür ki بِالْهُدٰى *"hidayetle"* buna işarettir. Birisi de, amel yönünden fiiliyatta üstünlük ve hakimiyettir ki, dini'l-hak, tabirinde de bunun gerçekleşmesine işaret vardır. İslâm ile çarpışmak isteyen dinlerin, hepsi muhakkak mağlub olacaktı. Bunlardan birincisinin tamamen ortaya çıktığında şüphe yoktur. İslâm dini, ilim yönünden her dine galiptir; ikincisi ise tarihte bir dereceye kadar gerçekleşmiş ve bir zamanlar müslümanlar her kavme galip olmuş ise de bunun tamamı daha çok geleceğin gelişmelerinin bağrındadır. Bazıları bunun İsâ'nın inmesinde olacağını söylemişlerdir. Daha iyisini Allah bilir.. (Tevbe Sûresi'nde bu âyetin benzeri olan 33. âyetin tefsirine bkz.) وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا **Şahid olarak da Allah yeter.** O indirdiği âyetler ve fiilen ortaya koyduğu mucizeler ile şehadet eder, مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ **ki Muhammed Allah'ın resulüdür.** Bundan dolayı, ona olan vaadlerini fiilen gerçekleştirerek ispat edecek olan da O'dur. Allah'ın bu şehadetine karşı Muhammed Allah'ın Resulüdür demek istemeyen kâfirler gerçekte kendileri zarar etmiş olurlar. وَالَّذِينَ مَعَهُ **Onunla beraber olanlar da** اَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ **kâfirlere karşı çok çetin, çok şiddetlidirler,** onların küfürlerine karşı zayıflık, yılgınlık göstermez, sert ve güçlü davranırlar. Onun için barış görüşmeleri sırasında kâfirlerin sözlerine karşı galeyana gelmişlerdi. Fakat رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ **kendi aralarında merhametlidirler.** Birbirlerine karşı çok yumuşak çok nazik, merhametli hareket ederler. Onun için aralarında hak sözü üzerinde toplanmaları da kolay olur. تَرٰيهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا **Onları hep rükû ve secde halinde görürsün,** o kadar namaz kılarlar, öyle itaatkâr ve ibadetlerine düşkündürler. يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا **Allah'tan lütuf ve rıza isterler,** daha fazla sevab ve hoşnutluğunu isterler, öyle çalışırlar ve daima Allah'ın rızasına doğru ilerlemeyi düşünürler. سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ **Yüzlerinde secdelerin izinden nişanları vardır.** Allah için ihlas ile secde edip durdukları yüzlerinin temiz ve parlayan nûrânîliğinden bellidir. Bir Hadis-i Şerif'te مَنْ كَثُرَتْ صَلَاتُهُ بِاللَّيْلِ حَسُنَ وَجْهُهُ بِالنَّهَارِ "Gece namazı çok olanın, gündüz yüzü güzel olur."(1) Ebû's-Suûd tefsirinde der ki: "Çok secde etmekten meydana gelen izdir."(2) Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayet olunan لَا تَعْلَبُوا صُوَرَكُمْ "Yani suratlarınızı sertleştirmeyiniz, sertlikle damgalamayınız."(3) hadisi ile geçen yasaklama, alınlarını yere sürterek o simaları mey-

(1) İbn Mâce, İkamet, 174.
(2) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 114.
(3) İbnü'l-Esir, en-Nihaye fi Ğaribi'l-hadis, III, 286.

dana getirmeye çalışanlar hakkındadır ki o sırf gösteriş ve fitnedir. Buradaki söz ise yalnız Allah için secde eden tam samimi secde edenlerin yüzlerinde meydana gelen izdir. Mücâhid'den rivayet edildiğine göre: İbnü Abbas demiştir ki: سِيمَاهُمْ فِى وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ âyetindeki iz, göreceğiniz iz değil fakat İslâm çehresi, karakteri, tavrı, vakar ve tevazuudur. Bazı müfessirler de bunu dünyadaki secdelerinden, namazlarından kıyamet günü yüzlerinde meydana çıkacak nur diye rivayet etmişlerdir. تَعْرِفُ فِى وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ "Yüzlerinde refahın parıltısını tanırsın." (Mutaffifîn, 83/24), يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ "Birtakım yüzlerin ağardığı gün.." (Al-i İmran, 3/106) o zikredilen özellik مَثَلُهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ **onların Tevrat'taki vasıflarıdır.** Tevrat'ta misal olarak zikredilen hayret edilecek sıfatlarıdır. وَمَثَلُهُمْ فِى الْاِنْجِيلِ **İncil'deki sıfataları da şudur:** كَزَرْعٍ **Bir ekin gibi ki** اَخْرَجَ شَطْئَهُ **filizini çıkarmış,** yani çimi sürgünü yarmış, çatallanmış فَآزَرَهُ **derken onu kuvvetlendirmiş,** başak çıkarmaya başlamış فَاسْتَغْلَظَ **derken kalınlaşmış** فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِهِ **derken safları** üzere bir düzeye dizilmiş gövdelerinde zayıflık yok, yatık değil, dik ve düzgün, öyle güzel bir terbiye ile muntazam bir şekilde yetişmiş, öyle düzgün, öyle dolgun, öyle bereketli يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ **öyle ki ekincilerin hoşuna gider,** toprak sahipleri ve eğitim öğretim üstadları onları gördükçe imrenir. İşte Resulullah ve ashabı böyle hoş, mükemmel, intizamlı, güzel bir ekin gibi yetiştirilmiş bir ordudur. Burada Resulullah'ın ahlâkının bereketi, eğitim ve öğretimiyle ümmetine ruh ve cisim yönlerinden verilen hayati düzen ve neşenin bir ifadesi ve Mekke fatihlerinin bir geçit resmi vardır. Katâde ve Dahhâk'tan rivayet olunan tefsire göre bu tasvir Muhammed ümmetinin İncil'de zikrolunan sıfatlarıdır. İncil'de bir kavim çıkacak ki ekin yetişir gibi yetişecekler, onların içinden de bir kavim çıkacak iyilikleri emredecek ve kötülüklerden nehyedecekler, diye yazılmış olduğu da nakledilmiştir. Fakat diğer bir kısım müfessirlere göre «وَمَثَلُهُمْ فِى الْاِنْجِيلِ» «وَمَثَلُهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ» üzerine atfedilerek yukarının kaydıdır yani ذٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ *"O Tevrat'taki ve İncil'deki sıfatlarıdır."* demektir. كَزَرْعٍ Allah tarafından yeni bir temsildir. Keşşaf sahibi, şöyle der: Bu bir misaldir ki yüce Allah bunu İslâm milletinin başlayışı ile gelişme şekli hakkında getirmiştir.(1) Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) yalnız olarak kıyam etti, sonra Allah Teâlâ onu ekinin ilk çivi ondan doğarak etrafını saran filizlerle katlanıp kuvvetlendiği gibi yanındakilerle takviye etti. Zira bunun görünen şekliyle zeri'i Peygamber, şat'i ise ashabıdır. Şu halde bu yalnız ashâbın değil, Peygamberle beraber ashabının bir temsili olmuş olur. Bunların ne için böyle yetiştirildiğine gelince لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ **onlarla kâfirleri öfkelendirmek için,** yetiştirilmişlerdir.

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 551.

Veya önce geçen cümleye bağlı olarak, onlarla kâfirleri öfkelendirmek için وَعَدَ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا عَظٖيمًا **Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaad etmiştir.** Buradaki مِنْهُمْ zamirini müfessirlerden çoğu öbür zamirler gibi وَالَّذٖينَ مَعَهُ 'ya göndermişler مِنْ 'in beyaniyye olduğunu söylemişlerdir ki hepsinin الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ *"iman edip salih amel işleyenler"* sıfatıyla sıfatlanmış olduğunu ifade etmiş olur. Bu şekilde مِنْ teb'iziyye olamaz. Fakat İbnü Cerîr işbu مِنْهُمْ zamirinin شَطْأَهُ mânâsına dönük olduğunu açıklamıştır. Yani o ekinin çıkardığı filizlerden iman edip Allah ve Resûlünü tasdik eyleyip de Allah'ın emrettiği güzel işleri işleyen kimselere bağışlanma ve büyük sevap vaad etti demek olur ki bunlar İslâm'a girenlerdir. Yukarıda وَالَّذٖينَ مَعَهُ diye özellikleri açıklanan topluluktan sonra kıyamete kadar Hz. Muhammed'in dinine girecek olanların hepsi kastedildiği için burada filiz zamiri çoğul olarak getirilmiştir... Bizce bu mânâ diğerinden daha güzeldir. Bununla beraber, bu şekilde مِنْهُمْ zamirinin kâfirlere gönderilmesi öfke illetine daha uygun olacağı görüşündeyiz. Yani Allah Teâlâ, Resulünün yanındaki ashâbı ile kâfirlere hiddet vermek için onlardan; o kâfirler içinden imana gelip de iyi ameller yapan kimseler bağışlanma ve büyük sevap vaad buyurdu, şüphe yok ki bu şekilde imana davet, cahiliyye taassublarına dokunur, onları kızdırır. Nitekim oğlu Ebû Cendel'in imana gelmesi babası Süheyl'i ne kadar kızdırmıştı. bu sebepten burada hem ashaba hiddet gösterenlerin kâfirler olduğu anlatılmış, hem Ebû Cendel ve Ebu Nasîr vak'aları gibi kâfirleri kızdıran olaylara işaret edilmiş olduğu gibi geleceğin fetihleriyle İslâm'a girip güzel hizmet edeceklerin bağışlanması, mükafat ve sevapları da ayrıca anlatılmış oluyor. İşte Allah Teâlâ, Peygamberine başı ve sonu mağfiret ve nimet olan bu sûre ile böyle apaçık, böyle parlak ve etraflı bir fethi temin etmiştir. Bu şekilde "Fetih Sûresi"nin sonu özellikle terbiye ve intizâmın önemine işaret ettiği için bunun üzerine iç terbiye ve islahatın tamamlanması hususunda "Hucurat Sûresi" başlayacaktır.

Hucurat Sûresi

Medine Döneminde İndi

Ayet Sayısı: 18

Hücurât Sûresi Medenî'dir. Yalnız يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ âyetinin Mekkî olduğu hakkında İbnü Abbas'tan bir rivayet de vardır.

Âyetleri : On sekizdir.

Kelimeleri : Üçyüz kırk üçtür.

Harfleri : Bin dörtyüz yetmişaltıdır.

Fasılası : ن ve م harfleridir.

Fetih Sûresi'nin son kısmı Peygamber'in yanındaki Ashâb'ın ahlâk ve terbiyesiyle yetişecek müminlerin gelecekleriyle sona ermişti. Bu sûrede müminlerin iyilik ve refahını artıracak olan güzelliklerden söz etmekte, Allah ve Resulüne karşı uyulması gereken adetlerin öğretilmesiyle başlamaktadır. Önceki sûre müminlerle kâfirler arasında dış ilişkilerle ilgili yol göstermeleri de ihtivâ ettiği halde, bu sûre yalnız müminler arasında iç münasebetler yönünden eğitim, öğretim ve nizamı haber vermektedir. Onun için öncekilerde kâfirler ile savaş konu edildiği halde bunda yol kesenler ile savaş zikredilmektedir. Netice olarak

bu sûre bize gelişiyle özellikle şunu gösteriyor ki herhangi bir fetihten sonra en önce dikkat edilmesi gereken yön, iç düzenlemelere dikkat etmek ve fethedilen yeni memleket halkının İslâm'ın feyiz ve bereketinden istifade etmeleri için itaat ve terbiyelerine özen gösterme meseleleridir. Onun için buyuruluyor ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَاتَّقُوا اللّٰهَ
اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿١﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَرْفَعُٓوا اَصْوَاتَكُمْ
فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ
اَنْ تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٢﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَغُضُّونَ
اَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ
لِلتَّقْوٰى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿٣﴾ اِنَّ الَّذ۪ينَ يُنَادُونَكَ
مِنْ وَرَٓاءِ الْحُجُرَاتِ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ صَبَرُوا
حَتّٰى تَخْرُجَ اِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٥﴾
يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ جَٓاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُٓوا اَنْ تُص۪يبُوا
قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِم۪ينَ ﴿٦﴾ وَاعْلَمُٓوا
اَنَّ ف۪يكُمْ رَسُولَ اللّٰهِ لَوْ يُط۪يعُكُمْ ف۪ي كَث۪يرٍ مِنَ الْاَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ
اِلَيْكُمُ الْا۪يمَانَ وَزَيَّنَهُ ف۪ي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ

أُولَٰٓئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ﴿٧﴾ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً ۚ وَاللَّهُ عَلِيمٌ
حَكِيمٌ ﴿٨﴾ وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا
بَيْنَهُمَا ۖ فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ
إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ ۚ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا ۖ إِنَّ اللَّهَ
يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٩﴾ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ ۚ
وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

1- Ey iman edenler! Allah'ın ve Resulünün huzurunda öne geçmeyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.

2- Ey iman edenler!Seslerinizi Peygamber'in sesinden fazla yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın. Öyle yaparsanız, siz farkına varmadan amelleriniz boşa gider.

3- Allah'ın elçisinin huzurunda seslerini kısanlar, şüphesiz Allah'ın kalplerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir. Onlara mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.

4- (Resülüm!) Sana odaların arkasından bağıranların çokları, aklı ermez kimselerdir.

5- Eğer onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Bununla beraber Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.

6- Ey iman edenler! Eğer fasıkın biri size bir haber getirirsen onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa sataşırsınız da sonra yaptığınızdan pişman olursunuz.

7- Hem bilin ki, içinizde Allah'ın elçisi vardır. Şayet o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah size imanı sevdirmiş ve onu kalplerinize zinet yapmıştır. Küfrü, fasıklığı ve isyanı da size çirkin göstermiştir. İşte doğru yolda olanlar bunlardır.

8- Bu, Allah'tan bir lütuf ve nimettir. Allah herşeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir.

9- Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, adil davrananları sever.

10- Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki rahmete eresiniz.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا **Ey iman edenler!** Hitabın böyle nida ile başlaması karşıdakiler gelecek sözün önemini, dikkat ve özenle dinlenmesi gereğini hatırlatır. İman özelliği ile sıfatlandırmak da sevinç ve neşe vermek ve imanın, o söylenecek sözü korumaya yöneltti ğini, ve bozukluğa engel olduğunu, bütün o özelliğe sahip olanlara ilan etmektir. Yani Ey iman şerefi ile mutlu olan kimseler! Haberiniz olsun, bütün sizlere o imanın, dikkat ve özenle dinleyip tutmayı gerektirdiğine dair önemli bir tebliğ yapılıyor, şöyle ki: لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ **Allah ve Resulünün önüne geçmeyin, geçirtmeyin.** لَا تُقَدِّمُوا Takdim'den nehy-i hazırdır.

TAKDİM, aslı itibarıyla müteaddi bir fiildir. Bir şeyi diğerinin üzerine geçirmek demektir ki çoğunlukla ikinci mef'ûlüne على ile müteaddi olur. Burada ise hiç mefûlü bih yok. Onun için burada iki vecih vardır: Birisi; herhangi bir mefûle bağlılığı görüşünden uzaklaşarak lazım fiil yerinde fiilin kendisini kasdetmektir ki, Allah'ın ve Resulünün önünde öne geçmek denilen fiili yapmayın, şunu veya bunu takdim, öne geçirmek diye düşünmek şöyle dursun, öne geçmek denilebilecek hiçbir fiili yapmayın, demektir. İkincisi de mef'ûlün umumilik için hazfedilmiş olmasıdır ki hangi meful takdir edilse, tercih sebebi olmadan tercih yapılmış olacağından hazfolunur. Hiçbir şeyi, hiçbir emri, ne kendinizi ne başkasını asla öne geçirmeyiniz, demek olur. Birincisi, fiilin kendisini yasaklamak itibarıyla makamın hakkına daha uygun, ikincisi ise kullanılması daha çok ve genelde daha açık olması yönünden daha belirgin görülmüştür. Bu sözde iki mecaz olduğu hatırlatılır: Birisi بَيْنَ يَدَيِ tabirinde mecâz-ı mürsel'dir. Zira bunun gerçek mânâsı iki el arası demektir. Fakat örfte, bundan mücaveret (yakınlık) alâkasıyla sağ ve sol taraftan iki yönün paralelliği sebebiyle düşünülerek ön mânâsına kullanıldığı gibi burada Allah ve Resulünün önüne geçmek veya geçirilmek istiâre-i temsiliyyedir ki Allah ve Resulünün emri ve hükmünü gözetmeden hiçbir emri kestirip atmayın, demek olup Kitap ve Sünnet'in ahkâmını göz önüne almaksızın acele veya baskı ile bir işe kalkışmaktan men etmektir. Bir de قَدَّمَ fiili تَقَدَّمَ mânâsına lâzım (edilgen) fiil olur. Nitekim askerin

öncüsüne, mukaddime denilir ki, mütekaddime, öne geçen demektir. Burada bu mânâdan olarak Allah'ın ve Resulünün önüne geçmeyin diye tefsir edilmiştir. Bunda mefûlü bih olan بَيْنَ mef'ulü bih çeşnisini almak yönüyle de müteaddi fiil neşesi verebiliyor. Ancak bunda yalnız kendiniz geçmeyin demek olur. Diğerini geçirmemek için de bir emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker görevi gerekli olabileceğini ifade etmez. Meğer ki işaret ettiğimiz şekilde geçmeyin, geçirmeyin diye açıklanmış olsun. Fakat bu da önceki geçişlilik mânâsından çıkabilecektir. Bazı tefsirciler de demişlerdir ki, burada mânânın aslı Resulullah'ın önüne geçmeyin, demektir. Allah'ın isminin zikredilmesi yalnız tazim ve Resulullah'ın, Allah yanında yüksek şerefini ve yüce özelliğini bildirmek içindir. Nitekim bundan sonraki âyetler yalnız peygamber hakkındadır. Buna göre mânâ şu olur: Allah'ın resulünün önüne geçmeyin, çünkü onun Allah'a yakınlık duygusu vardır. O hep Allah'ın huzurundadır, onun önüne geçmek Allah'ın huzurunda cüretkârlıkta bulunmaktır.

Bu âyetin sebeb-i nüzûlünde birkaç rivâyet vardır;

1- Buhari'nin Abdullah b. Zübeyr'den bir rivayetine göre Beni Temim'den Resulullah'a bir heyet gelmişti. Hz. Ebu Bekir (r.a.) Ka'ka b. Ma'bed'i onlara emir yap dedi, Hz. Ömer (r.a.)'de Akra b. Habis'i emir yap dedi. Ebû Bekir: Sırf bana muhalefet etmek istedin, dedi. Ömer de: Hayır sana muhalefet etmek istemedim dedi, münakaşa ettiler, sesleri yükseldi bundan dolayı يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ *"Ey iman edenler! Allah ve Resulünün önüne geçmeyin."* âyeti nazil oldu.. Fakat yine Buharî'nn ve diğerlerinin rivayetlerine göre bu münakaşa bundan sonraki âyetin nüzulüne sebep olmuştur.(1)

2- Abd b. Humeyd'in ve İbnü Cerir'in ve İbnü Münzir'in Hasen'den rivayetlerine göre bazı kimseler kurban bayramı günü Resulullah'tan önce kurban kesmişlerdi, Peygaber (s.a.v.) onlara yeniden kesilmesini emretti, bu âyet indirildi. Keşşâf'ın nakline göre Bayram namazından önce kesmişlerdi bu âyet nazil oldu, Resulullah da onlara diğer bir kurban keserek iade etmelerini emir buyurdu.(2)

3- İbnü Cerir'in Katâde'den rivayetine göre birtakım kimseler şunun hakkında şöyle nazil olsa idi, şöyle şöyle olurdu, diye söyleniyorlardı bu âyet indi.(3)

---

(1) Buhari, Tefsiru Sureti 49/1.
(2) et-Taberî, a.g.e., XXVI, 74; Suyûtî, a.g.e., VII, 547.
(3) et-Taberî, a.g.e., XXVI, 74; Suyûtî, a.g.e., VII, 546.

4- Alûsî'nin kaydettiğine göre Hasen'den şu da rivayet edilmiştir ki Resulullah (s.a.v.) Medine'de oturmaya başladıktan sonra kendisine uzak yerlerden sefaret heyetleri geliyor, pek çok meseleler soruyorlar, çok söylüyorlardı. Resulullah başlamadan meseleye başlamaktan men edildiler.(1) Ebû Hayyan Bahir'de der ki: Resulullah'a bir kavim geldiği vakit nasıl selam vereceklerini öğretmek üzere Ebû Bekir onlara bir adam gönderir ve Resulullah'ın huzurunda sükûnet ve vakar üzere bulunmalarını isterdi.(2) Bazıları öne geçmeyi özel örneklerle tefsir etmişlerse de âyetten görünürde anlaşılan, gerek söz ve gerek fiil hepsine umumi olmasıdır. Resulullah'ın meclisinde bir mesele geçtiği zaman ondan önce cevaba kalkışmamaları için de olduğu gibi, yolda giderken bir izin, işaret veya ihtiyaç olmaksızın önünde yürümemeleri ve sofrada ondan önce yemeye başlamamaları da içinde olur ki buna usulde umumi mecaz yahud beyanda kinaye tabir edilir. Hakikati iradeye engel olmaz. Namazda hiçbir şekilde imamın önüne geçmenin caiz olmamasındaki mânâ da budur. Resulullah'ın huzurunda birisi imam edilip namaz kılınacak olsa onun izni olmaksızın sahih olmaz. Bu şekilde bu âyetten herşeyde şeriata uymanın gerekliliğine delil getirilir. İşte bu âyet Resulullah'ın protokolü ile ilgili böyle bir ara prensiptir ki, bundan sonraki âyetin mânâsı da bunun anlamı içindedir. Bazıları bununla kıyasın aleyhine de delil getirmek istemişlerse de kıyas Allah ve Resulünün hükmünde öne geçmek değil, uymak için mânâ araştırmasıdır. Evet hiçbir şekilde Allah ve Resulü'nün önüne geçmek mânâsı bulunan hiçbir saygısızlık yapmayın. وَاتَّقُوا اللّٰهَ **Ve Allah'tan korkun,** gerek yapacağınız ve gerek çekineceğiniz her hususta, her söz ve fiilde ve bunun üzerine ve özellikle bu hususta ileri gitmekte Allah'ın gazabından korkup emrine uyup korunun. اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ **Çünkü Allah işitendir, bilendir.** Dolayısıyla bütün söylediklerinizi işitir, yaptıklarınızı bilir, ona göre ceza verir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا ***"Ey iman edenler!"*** Nidâ yukarda yeni geçmişken tekrar edilmesi, bunun da aynı şekilde dikkatle dinlenmesi gerektiğine tenbihtir. Öncekinde nefsi söz ve fiilin aslında ileri gitmek yasaklandığı gibi bunda da sözün niteliğinde, yani söyleyişte aşırı gitmek yasaklanıyor. Şöyle ki: لَا تَرْفَعُٓوا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ **Seslerinizi peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin yani** seslerinizi peygamberin sesinin vardığı hadden ileri geçirmeyin. وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ **Ve ona söz söylerken birbirinize bağırdığınız gibi yüksek sesle söylemeyin,** akran gibi de konuşmayın. Yani önceki, ileri gitmeyi ya-

(1) Alûsî, a.g.e., XIII, 2/133.
(2) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 106.

saklıyor, bu cümle de aynı düzeyde olmayı yasaklıyor. Rivayet edilir ki bu âyet inince Hz. Ebû Bekir (r.a.): "Ya Resulullah vallahi ben bundan sonra Allah'a kavuşuncaya kadar sana gizli veya gizli gibi konuşurum demiş."(1) Hz. Ömer (r.a.) de Peygamber'e öyle yavaş konuşur olmuştu ki, sormayınca işittirmezdi. اَنْ تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ **Öyle yaparsanız, öyle farkına varmadan amelleriniz boşa gider de haberiniz olmaz.** Çünkü Peygamber'e saygısızlığa ve sıkıntıya sebep olabilen şeyler küfre varabilir; küfür ise amelleri bozar وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْاِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ *"Kim imanı kabul etmezse, ameli boşa gider.."* (Maide, 5/5) Burada وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ *"Haberiniz olmaz"* kaydıyla şuurun yok olmasından şu anlaşılır ki, bu yasaklanan sesi yükseltmek ve kaldırmaktan maksat yalnız hafife almak ve saygısızlık kasdiyle olanlar değildir. Çünkü o müminlerden çıkması mümkün olmayan açık küfürdür. Fakat açık küfür olmamakla beraber, dolayısıyla ona varan küfür zannedilen haller de vardır. Bazı fiiller vardır ki küfür kasdıyla yapılmasalar bile küfür tehlikesini içinde bulundururlar. Peygambere sıkıntı bu şekilde olur. Buhârî ve Müslim, Enes (r.a.)'ten rivayet etmişlerdir ki, bu âyet inince Sâbit b. Kays (r.a.) evinde oturmuş "Ben cehennemliklerdenim." diyerek kendini hapsetmişti.(2) Hz. Peygamber (s.a.v.) Sa'd b. Muaz'a: Ey Ebâ Âmir, Sabit ne halde, rahatsız mı? diye sordu, Sa'd da; o benim komşumdur; rahatsızlığını bilmiyorum dedi ve gitti sordu. Sabit, dedi ki: "Bu âyet indirildi, halbuki bilirsiniz ben sizin en yüksek seslinizim, demek ki ben cehennnemliklerdenim." dedi, Sa'd bunu peygamber'e söyledi, Resulullah, hayır o, cennetliklerdendir, buyurdu. Diğer bir rivayette de de, Resulullah haber gönderip getirtti, sordu. Ya resulullah, dedi; Allah Teâlâ sana bu âyeti indirdi, benim ise sesim kuvvetli, korkarım amelim yok olur. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: Hayır sen hayır ile yaşayacak, hayır ile öleceksin. Taberânî ve Hakim'in rivayetlerine göre Resulullah ona: Razı olmaz mısın, Allah'a hamd ederek yaşayasın, şehit olarak öldürülesin ve Cennet'e giresin! buyurdu, o da: Razıyım ve artık sesimi peygamberin sesinin üstüne kaldırmam." dedi.(3)

Sakındırmaktan sonra yapışmaya teşvik için buyuruluyor ki: اِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ اَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ **O kimseler ki Resulullah'ın yanında seslerini kısarlar,** yasaklamaya muhalefetten sakınarak ve terbiyeye uyarak seslerini indirir, pesten alırlar. اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى **Şüphesiz onlar, o kimselerdir ki, Allah Teâlâ onların kalplerini takva için imtihan etmiştir.** Fetih Sûresi'nde

(1) Hakim, el-Müstedrek, II, 462.
(2) Buharî, Tefsiru Sureti, 49/1; Müslim, İman, 187; Ahmed b. Hanbel, II, 137, 146, 287.
(3) Hakim, el-Müstedrek, ala's-Sahihayn, III, 234-235.

geçtiği üzere onlara takva kelimesini gerekli kılıp türlü sıkıntılarla tecrübe sahasında takvaya alıştırmış takvalarını tecrübe ile ortaya çıkarmıştır. لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظِيمٌ **Onlara mağfiret ve büyük bir ecir vardır.** اِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَٓاءِ الْحُجُرَاتِ **Şüphesiz ki sana hücrelerin gerisinden bağıranlar**, arkasından veya önünden çağıranlar.

HÜCRE, etrafı çevrilerek içine girilmekten menolunan toprak parçasıdır. Hucurât'tan maksat, Peygamber (s.a.v.)'in hâne-i saadetinin odalarıdır ki, her biri hanımlarından birine ait olmak üzere dokuz oda idi. Alûsî şöyle kaydeder: "İbnü Sa'd'ın, Atâ-i Horasânî'den rivayet ettiğine göre, hurma dallarından ahşap idi ve kapılarının üzerinde siyah kıldan çullar vardı."(1) Buhârî, Edeb'de ve İbnü Ebi'd-dünya ve Beyhakî, Davud b. Kays'tan şöyle rivayet etmişlerdir ki: Hücreleri gördüm "hurma kerestesi"nden olup dışından kıl çullarla kaplanmış idi, hücrenin kapısından evin kapısına kadar uzunluğu altı veya yedi zira zannederim ve iç evi ise on zira' tahmin ediyorum yüksekliği de yedi ile sekiz zira" arası sanırım, demiştir.(2) Hasan-ı Basrî'den de rivayet etmişlerdir ki Hz. Osman'ın hilafetinde Peygamber'in hanımlarının evlerine girerdim, tavanlarına elimle yetişirdim, Abdü'l-Agelik'in oğlu Velid zamanında onun emriyle Resulullah'ın mescidine katıldı ve bundan dolayı insanlar ağladı ve o gün Said b. Müseyyeb şöyle dedi: Vallahi arzu ederim ki, bulundukları hal üzere bıraksalar da Medine halkından bir kısım kimseler neşelenseler ve hariçten gelenler de Resulullah'ın ne ile yetindiğini görseler de zühd dersi alsalardı...

Siyercilerin çoğu bu bağıranları Beni Temim'den olmak üzere zikretmişlerdir. Şöyle ki: Beni Temim'den yetmiş veya seksen kişi kadar bir heyet gelmişti. İçlerinde Zibrikân b. Bedir, Utârid b. Hacib b. Zurâre ve kays b. Âsım ve kays b. Haris, Amr b. Ehtem ve Akra b. Habir vardı. Ebu Hayyan'ın Bahir'de anlattığına göre bunlar gelmişler, öğle sıcağında mescide girmişlerdi, Resulullah henüz uyuyordu, Ey Muhammed! Bizim yanımıza çık! diye bağırdılar, bunun üzerine uyandı ve çıktı, Akrâ b. Habis: Ey Muhammed! Benim övmem güzel, kötülemem, ayıplıdır, dedi. Resulullah; yazıklar olsun sana, öyle olan Allah Teâlâ'dır, buyurdu; derken insanlar mescide toplandı. Bunlar Beni Temim: Konuşmacımızla, şairimizle sana şiirlerle konuşmalarla atışacağız, dediler.(3) Peygamber (s.a.v.) "Ben şiirle gönderilmedim, övünmekle de emrolunmadım fa-

(1) Alûsî, a.g.e., XXVI, 139.
(2) Buharî, el-Edebü'l-Müfred, s. 160-161 (No: 451)
(3) Kurtubî, el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'ân, XVI, 304-305; Suyûtî, a.g.e., VII, 554; Alûsî, a.g.e., XIII, 141-142.

kat haydin bakalım." dedi. Zibrikân içlerinden bir gence haydi kavminin faziletlerinden seç, söyle dedi. Bir genç kalktı: ... الحمد لله الذى جعلنا خير خلقه وآتانا اموالا *"Bizi yaratılmışların en hayırı kılan ve bize mallar veren Allah'a Hamd olsun."* diye bir konuşma yaptı. Resulullah (s.a.v.) Sâbit b. Kays b. Şemmâse ki kalk cevap ver, dedi. Sâbit de: ... الحمد لله احمده واستعينه وأومن به *"Hamd Allah'a mahsustur. Ben O'na hamdediyor, O'ndan yardım diliyor ve O'na inanıyorum."* diye başlayan bir hutbe ile cevap verdi. Zibrikân, diğer bir gence kalk kavminin yüceliğini anlatacak bir kaç beyt söyle dedi. O da:

نَحْنُ الْكِرَامُ فَلَا حَيٌّ يُعَادِلُنَا فِينَا الرُّؤُسُ وَفِينَا يُقْسَمُ الرُّبُعُ

وَنُطْعِمُ النَّفْسَ عِنْدَ الْقَحْطِ كُلَّهُمُ مِنَ السَّدِيفِ اِذَا لَمْ يُؤْنَسِ الْقَزَعُ

اِذَا اَبَيْنَا فَلَا يَأْبَى لَنَا اَحَدٌ اِنَّا كَذَلِكَ عِنْدَ الْفَخْرِ نَرْتَفِعُ

"Biz cömert kimseleriz, hiçbir kabile bize denk olamaz. Bizim içimizde reisler vardır ve ganimetin dörtte biri bizim aramızda taksim edilir.

Eğer savaş korkusu hissedilmezse kıtlık zamanında biz bütün nüfusa deve hörgücü yediririz.

Biz, bir şeyi yapmak istemeyip çekindiğimiz zaman da kimse bize karşı duramaz. İşte biz iftihar anında böyle yükseliriz."

dedi, Hz. peygamber (s.a.v.), Hassan b. Sabit'i çağırdı, Hassan söylediğini bana tekrar et, dedi. Dinledi şöyle cevap verdi.

اِنَّ الذَّوَائِبَ مِنْ فِهْرٍ وَاِخْوَتِهِمْ قَدْ شَرَعُوا سُنَّةً لِلنَّاسِ تُتَّبَعُ

يُوصِي بِهَا كُلُّ مَنْ كَانَتْ سَرِيرَتُهُ تَقْوَى الْاِلٰهِ فَكُلُّ الْخَيْرِ يُطَّلَعُ

"Fihr kabilesi ve kardeşlerinden ileri gelen kimseler, insanlara uyulacak bir yol çizmişlerdir.

İçinde Allah korkusu olan herkes, bu yolu tavsiye eder. Her türlü hayır da bu yoldan beklenir."

Daha hazı beyitlerden sonra Hassan şunları da söyledi:

نَصَرْنَا رَسُولَ اللّٰهِ وَالدِّينَ عَنْوَةً عَلَى رَغْمِ غَابٍ مِنْ مَعَدٍّ وَحَاضِرِ

بِضَرْبٍ كَاِيزَاعِ الْمَخَاضِ مُشَاشَهُ وَطَعْنٍ كَاَفْوَاهِ اللِّقَاحِ الْمَصَادِرِ

وَسَلْ اُحُدًا يَوْمَ اسْتَقَلَّتْ جُمُوعُهُمْ بِضَرْبٍ لَنَا مِثْلِ اللُّيُوثِ الْخَوَادِرِ

أَلَسْنَا نَخُوضُ الْمَوْتَ فِي حَوْمَةِ الْوَغَا ... إِذَا طَابَ وِرْدُ الْمَوْتِ بَيْنَ الْعَسَاكِرِ

فَنَضْرِبُ هَامًا بِالزِّرَاعَيْنِ نَنْتَمِي ... إِلَى حَسَبٍ مِنْ جِذْعِ غَسَّانَ زَاهِرِ

فَلَوْلَا حَيَاءُ اللهِ قُلْنَا تَكَرُّمًا ... عَلَى النَّاسِ بِالْحَقَّيْنِ هَلْ مِنْ مُنَافِرِ

فَأَحْيَاؤُنَا مِنْ خَيْرِ مَنْ وَطِئَ الْحَصَا ... وَأَمْوَاتُنَا مِنْ خَيْرِ أَهْلِ الْمَقَابِرِ

"Biz, Ma'd kabilesinden, hazırda bulunanlara ve bulunmayanlara rağmen Allah'ın Resulü'ne ve dine büyük bir güçle yardım ettik.

Bu yardımı, gebe devenin sidiğini dağıttığı gibi düşmanı dağıtan kılıç darbeleriyle ve göğüslerde deve ağızları gibi yara açan mızrak vuruşlarıyla yaptık.

Onların toplulukları geldiği gün, yuvasını ve yavrularını koruyan aslanlar gibi vuruşumuzu Uhud'a bir sor!

Askerler arasında ölüme gitmek, suya gidercesine hoş görününce savaş alanlarında ölüme dalan biz değil miydik?

Biz, iki kolla kafaları vururuz. Biz Gassan kabilesinin parlak bir kolundan gelen şerefli bir soya mensubuz.

Eğer Allah'tan haya etmeseydik insanlar üzerinde (canlarını korumak ve ikramda bulunmak gibi) iki hakkımız olduğunu bir şeref vesilesi olarak söylerdik. Bu hususta bize karşı çıkan var mı?

Hayatta olanlarımız, çakıl taşlarına basıp dolaşanların en hayırlılarındandır. Ölülerimiz de kabirlerde bulunanların en hayırlılarındandır."

Bunun üzerine Akra' b. Habis kalkmış, vallahi ben bir iş için geldim ve bir şiir söyledim onu dinleteceğim, demiş ve şunu söylemiş:

أَتَيْنَاكَ كَيْمَا يَعْرِفُ النَّاسُ فَضْلَنَا ... إِذَا خَالَفُونَا عِنْدَ ذِكْرِ الْمَكَارِمِ

وَإِنَّا رُؤُسُ النَّاسِ فِي كُلِّ غَارَةٍ ... تَكُونُ بِنَجْدٍ أَوْ بِأَرْضِ التَّهَائِمِ

وَإِنَّ لَنَا الْمِرْبَاعَ فِي كُلِّ مَعْشَرٍ ... وَأَنْ لَيْسَ فِي أَرْضِ الْحِجَازِ كَدَارِمِ

"İyiliklerin anılması esnasında bize muhalefet ederlerse, insanlar bizim üstünlüğümüzü bilsinnler diye sana geldik.

İster Necid'de İster Tihâme topraklarında olsun, her hücumda biz insanların başıyız.

Her toplulukta bizim için (ganimetten) dörtte bir hisse vardır. Hicaz topraklarında Beni Dârim gibisi de yoktur."

Hz. Peygamber (s.a.v.) Hassan'a: Kalk cevap ver buyurdu. Hassan (r.a.) da dedi ki:

بَنِي دَارِمٍ لَا تَفْخَرُوا اِنَّ فَخْرَكُمْ　　يَصِيرُ وَبَالاً عِنْدَ ذِكْرِ الْمَكَارِمِ
هَبِلْتُمْ عَلَيْنَا تَفْخَرُونَ وَاَنْتُمْ　　لَنَا خَوَلٌ مِنْ بَيْنِ ظِئْرٍ وَخَادِمِ

"Ey Benî Dârim! Övünmeyin. Çünkü iyiliklerin anılması esnasında sizin övünmeniz bir vebal olur.

Siz, bize karşı övünmekle kaybettiniz. Çünkü siz, kiminiz süt ana, kiminiz hizi olmak üzere bizim hizmetkârlarımızsınız."

Bu noktadan Peygamber (s.a.v.) لَقَدْ كُنْتَ يَا اَخَادَارِمٍ غَنِيًّا اَنْ يُذْكَرَ مِنْكَ مَا ظَنَنْتَ اَنَّ النَّاسَ قَدْ لَنَسُوهُ (1) buyurdu ve peygamberin bu sözü onlara Hassan'ın söylediklerinin hepsinden daha çok tesirli geldi. Hassan şiirini şöyle bitirdi.

فَاِنْ كُنْتُمْ جِئْتُمْ لِحَقْنِ دِمَائِكُمْ　　وَاَمْوَالِكُمْ اَنْ تُقْسَمُوا فِي الْمَقَاسِمِ
فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ نِدًّا وَاَسْلِمُوا　　وَلَا تَفْخَرُوا عِنْدَ النَّبِيِّ بِدَارِمِ
وَاِلَّا وَرَبِّ الْبَيْتِ قَدْ مَالَتِ الْقَنَا　　عَلَى هَامِكُمْ بِالْمُرْهَفَاتِ الصَّوَارِمِ

"Eğer kanlarınızı ve mallarımızı taksim yerlerinde bölüşülmekten korumak için gelmiş iseniz,

Allah'a eş koşmayın, İslâm'a girin ve peygamberin yanında Benî Dârim ile övünmeyin.

Yoksa Beytin Rabbine yemin ederim ki keskin kılıçlarla mızraklar başınızın üzerine iner."

Bunun üzerine Akrâ b. Hâbis "vallahi bilmem bu ne iştir? Hatibimiz söyledi, onların hatibi daha güzel söyledi, şairimiz söyledi, onların şairi daha şair daha güzel söylüyor" dedi, sonra Resulullah'ın huzuruna daha yakın vardı: اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَنَّكَ رَسُولُ اللّٰهِ dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de "o halde bundan önce olan sana

---

(1) Yemin olsun ki, Dârim'in biraderi sen o[illegible]tiğin zannın senden anılmasından müstağni idin, yani nene gerekti, söylemesen daha iyi ederdin çünkü insanlara onu letin ettiler kirpi meseline çevirdiler. مَتَى لَمْ تَقْضِ الحَلَّنَةَ اَخَذَتْنَا اللُّتَنَةُ derler تَلَّنَةٌ hâcet, لُتَنَةٌ kirpi demektir. Yani "her zaman haceti yerine getirmezsek, bizi kirpi yakalar." demektir. (el-Hindî, Kenzü'l-Ummal, X, 30316.)

zarar vermez"[1] buyurdu, sonra onlara hediyeler ve ihsanlarla iltifatta bulundu. İbnü Hişam Siyer'inde, kıssayı biraz daha farklı nakletmiş olduğunu da Âlûsî kaydeder.[2] Bu âyetin Beni Anber hakkında nazil olduğunu da söylemişlerdir. Fakat Beni Anber, Beni Temim'den bir bölüm olduğuna göre öncekine ters düşmez. Nitekim Kâmus'ta Anber, Temim'den birinin babasıdır, der. اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ **Onların çoğunun aklı ermez,** henüz dini öğrenmemiş, edeb ve yol bilmez, kaba nirâbi güruhudur. وَلَوْ اَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتّٰى تَخْرُجَ اِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ **Ve eğer sen onlara çıkıncaya kadar sabretselerdi kendileri için daha hayırlı olurdu.** Çünkü güzel davranışla Peygamber'e tazim etmiş olurlardı o da övgüye ve sevaba ve sorumlularının isteklerinin yerine gelmesine daha elverişli olurdu. Zira denildiğine göre Beni Anber esirlerine şefaatçi olmak üzere gelmişlerdi, yarısı hür bırakıldı, yarısı için de fidye alındı. وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ Bununla beraber **Allah gafur ve rahimdir,** tevbe ve iyileşerek akıllanmaya yüz tuttukları takdirde affeder, sıkıştırmaz.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِنْ جَٓاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُوٓا **Ey iman edenler! Eğer fâsıkın biri size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın,** birden bire kapılmayın da, açıklama isteyin, araştırıp anlayın dinleyin, fısk'tan kaçınmayan yalandan da kaçınmaz. Fâsıkın karşılığı adildir.

Fahreddin Razî der ki: Bu sûrede müminleri ahlakın en güzeline bir yöneltme vardır. O ise ya Allah ile veya Peygamber ile veya kendi cinsi ile olur. Bunlar da iki sınıftır, çünkü ya müminler yolunda gider, tâat rütbesinin içinde veya dışarda olurlar. Dışarıda olan fasıktır. Müminler gidişinde dahil olanlar da yanlarında hazır veya uzakta bulunurlar. Bu suretle ahlak beş kısım olur:

1- Allah'a ait olanlar, 2- Peygambere ait olanlar, 3- Fâsıklara ait olanlar, 4- Hazır olan müminlere ait olanlar, 5- Gaib olan müminlere ait olanlar.[3] İşte bunlardan herbirine ait olmak üzere yüce Allah bu sûrede beş kere يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا *"Ey iman edenler!"* buyurmuştur. Allah ve Resulüne ait olan açıklamadan sonra üçüncü olarak burada fâsıkların sözlerine güvenilmemesi gerektiğini açıklıyor. Çünkü onlar araya fitne sokmak isterler ki o fitne وَاِنْ طَٓائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا.... *"Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa..."* âyetinde açıklanacaktır... Bununla beraber fâsıkın sözünü de büsbütün hiçe saymayıp araştırma ve açıklanması emrolunmuştur. Demek ki fâsık olmayıp da adil olacak olsa yerine göre haber-i vâhid dinlemeye layık olacaktır. Bu âyetin indirilmesine

(1) İbn Hişâm, Siyer, IV, 206-213.
(2) Alûsî, a.g.e., XXVI, 141-142.
(3) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXVIII, 118.

sebeb olmak üzere şöyle rivayet ediyorlar: Resulullah Velid b. Ukbe'yi Beni Mustalik'a vali ve zekât memuru olarak göndermişti.(1) Onunla onlar arasında bir kin varmış; yaklaştığı zaman karşısına gelen atlıları kendisini öldürecekler sanmış, korkmuş geri dönmüş. Resulullah'a varıp onlar dinden döndüler, zekatı vermeyi reddettiler, demişti. Resulullah da öfkelenmiş ve onlarla harp etmeyi kurmuştu, bu âyet bunun üzerine indi. Bir rivayette de Halid b. Velid'i göndermiş, gözetlemiş, ezan okuduklarını ve gece namazı bile kıldıklarını görmüş ve zekâtlarını da ona teslim etmişler o şekilde geri dönmüştür. "Fâsık" ile "nebe" kelimelerinin nekre oluşu umumilik içindir. Herhangi bir fâsık, herhangi bir nebe' (haber) demektir. Çünkü Razî'nin hatırlattığı şekilde şartın bulunduğu yerde sübut yönünde umumilik, nefi yönünde hususilik olur.(2) Nitekim haberler de nefi tarafında genel, sübut tarafında özeldir. إِذْ جَاءَكُمْ denilmeyip de şüphe harfi olan إِنْ ile ifade edilmesi müminlerin fâsıklara aldanmayacak kadar uyanık olmaları gerektiğini ihtar ve öyle uyanık müminlere herhangi bir fâsıkın cüretinin ender olacağına işaret nüktesini taşımaktadır. أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ **Çünkü bir bilgisizlikle, hallerini bilmeyerek,** bir kavmi musibete uğratırsınız, vurursunuz, bir zarara uğratırsınız فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ **da sonra yaptığınıza pişman olursunuz,** çünkü haber yanlış olunca sonra temiz oldukları ortaya çıkar da telafisi mümkün olmayan bir üzüntü çekilir. İman vicdanı, öyle bir haksızlığa karşı devamlı olarak sızlar. Zemahşerî der ki: Nedamet, yani pişmanlık, bir çeşit üzüntüdür ki, meydana gelen şeyin olmamasını dileyerek gam yemektir. Böyle bir üzüntü ve gam ise devamlı ve etkili olur, çünkü olay akla geldikçe pişmanlık yapışır.(3) وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللّٰهِ **Ve biliniz ki içinizde Allah'ın Resulü var.** Bundan dolayı Allah'tan korkun da yalan ve batıl söylemekten sakının, çünkü Allah ona doğrusunu bildirir ve bir haber işittiğiniz vakit de açıklanması için ona sorun, o size açıklar, kendi görüşünüzle onu kandırmaya çalışmayın. لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ **Şayet o birçok işlerde size uysaydı** لَعَنِتُّمْ **sıkıntıya düşerdiniz.** Sarpa sarardınız, haliniz yaman olurdu, çok zahmetler, felaketler çeker, yok olmaya doğru giderdiniz. Çünkü öyle kendisine uyulması gerekenin, uyan durumuna düşmesi bir ihtilâl ve işlerin tersine gitmesi demek olan bir ihtilaldir.

ANET: Meşakkat ve helâk, sıkıntı ve günah mânâlarına geldiği gibi aslında kırılan bir kemiğin sarıldıktan sonra tekrar kırılması demektir. Buradan

(1) Suyûtî, a.g.e., VIII, 556; Alûsî, a.g.e., XIII, 145.
(2) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXVIII, 119-120.
(3) ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 560.

anlaşılıyor ki, birtakım kimseler o haber üzerine o kavmi vurmak fikrinde bulunmuşlardı. İşlerin birçoğunda deniliyor. Demek ki bazı işlerde itaat sakıncalı değildir. Belki gönüllerini çekerek güzel bir siyaset olur. Bir de «لَوْ»in geçmişe ait olması gerekirken يُطِيعُكُمْ diye muzârî sigası getirilmiştir ki لَوْ كَانَ يُطِيعُكُمْ takdirindedir. Bunda iki mânâ vardır: Birisi, "itaat eder olsa idi" demek olur ki devamlı olmanın imkansızlığını ifade ederek, itaatın aslı değil, devamlı oluşunun sakıncalı olduğunu anlatır. Buna göre devamlı ve sürekli olmayıp da bazen birçok işlerde itaat dahi sıkıntıya sebep değilmiş gibi anlaşılır. Bundan dolayı diğer bazı tefsircilerin maksat itaatin devamlılığının imkansızlığı değil, imkansızlığın devamı demek olduğunu söylemişlerdir ki, buna göre mânâ "'birçok işte itaat edecek olsa idi" demek olur. Yani birçok işlerde itaat hiç olmaması gerekir. Ebu's-Suud bu iki görüşü münakaşa etmiştir, isteyen oraya bakabilir.(1) Sonra Zemahşeri işbu لَوْ يُطِيعُكُمْ cümlesinin bağlantısı hakkında şöyle bir açıklama yapmıştır. Bu cümle yeni başlayan bir söz olmaz, çünkü âyette bir ahenksizliğe neden olur(2) ve fakat فِيكُمْ 'deki gizli merfu zamirden veya açık mecrur zamirden hal olarak makabline bitişiktir, mânâ şöyle demek olur: İçinizde Resulullah öyle bir halette bulunuyor, yahut öyle bir halde bulunuyorsunuz ki onu değiştirmeniz üzerinize vaciptir. O hal şudur: Siz istiyorsunuz ki, o size tabi imiş gibi olaylarda sizin görüşünüze göre amel etsin halbuki öyle yapsa haliniz yaman olur, helake giderdiniz.(3)

وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْاِيمَانَ **Fakat Allah size imanı sevdirdi,** sevgili kıldı, dolayısıyla iman etiniz, bu gösteriyor ki, iman etmek için yalnız bilgi yeterli değil, bir iradenin fiil olabilmesi için sevmek de gereklidir. Bundan dolayı dinin başı muhabbettir, sevgidir. Nitekim bir hadis-i şerifte اَلْمَرْءُ عَلٰى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ اَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلُ "Kişi dostunun, yani sevdiği dostunun dini üzeredir, onun için herbiriniz iyi bakın, kime dostluk ediyor, kiminle sevişiyor?"(4) buyurulması bu mânâdadır. Yine bundan dolayıdır ki; قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin."* (Âli-i İmran, 3/31) buyurulmuştur. Ancak alimler sevgiyi tabiî ve aklî olmak üzere ikiye taksim etmişlerdir. Tabiî sevgi, yaratılışa uygunluktur. Aklî sevgi gayede bir hayır ve fayda idrakinden doğar ki, sağlık için ilacı sevmek olabileceğinden gayeye nazaran

(1) Ebu's-Suud, VIII, 119.
(2) Razî ve bir kısım müfessirler de bunu tercih etmişlerdir. Bununla beraber Ebu Hayyan der ki: Yeniden başlaması da uzak değildir.
(3) ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 560.
(4) Ebu Davud, Edeb, 12; Tirmizî, Zühd, 45; Ahmed b. Hanbel, II, 303, 334.

tabiî, başlangıcına nazaran aklî ve mecazî bir sevgi demek olur. Bundan dolayı başlangıcı elde edilmiş olmak itibarıyla o da kazanılmış sayılır. Ve bu yönden bu şuurlu sevgi iman ve terbiyenin kazanılması itibarıyla önemi haiz olur. Nitekim Hz. Ömer "Ya Resulullah: Sen bana iki yanım arasındaki nefsimden başka herşeyden sevgilisin." demişti, Resulullah "Ben sana nefsinden de daha sevgili olmadıkça imanın tamam olmaz, buyurdu, bunun üzerine Hz. Ömer hemen "Vallahi sen bana iki yanım arasındaki nefsimden daha sevgilisin." dedi, Resulullah da, "şimdi ya Ömer! İmanın tamam oldu." buyurdu. İşte Hz. Ömer'in böyle bir an içinde sevgisini artırarak yemin ile ikrar verebilmesi bunun gibidir. Bununla beraber her iki takdirde de sevginin kendisi bir akıl işi değil, doğrudan doğruya Allah Teâlâ'nın verdiği bir histir. Allah'ın sevdirmediği şeyler düşünmekle sevilmez, ancak Allah'ın sevdirdiği şeyler bilinmek düşünülmek sayesinde akıl ile, tecrübe ile sevgi şuuruna erebilir. İşte böyle imanın esası bir sevgi ile ilgili olduğu, sevgi de Allah'ın bir vergisi bulunduğu için burada buyuruluyor ki: Allah size imanı sevdirdi, yani o sayede Resulullah'a iman ettiniz. وَزَيَّنَهُ فِى قُلُوبِكُمْ **Ve onu, o imanı kalbinizde güzelleştirdi,** gereğince amel edip peygambere itaat ettiniz. وَكَرَّهَ اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ **Ve küfrü, fıskı ve isyanı size çirkin, iğrenç kıldı.** Onun için onlardan sakınınız.

KÜFÜR, imanın karşılığı inkâr ile Allah'ın nimetlerini örtmektir.

FÜSÜK, esasen çıkmak demek olup bazan dinden çıkmak mânâsına da kullanılırsa o, küfürde dahil olduğu için burada ondan ayrı bir mânânın kastedilmiş olması gerekir. Bu sebeple çoğunlukla doğruluk ve itaatten çıkış, yani sözlü ve fiilî imanın gereklerine uymamak mânâsında kullanılır. Burada küfür imana; füsûk ve isyan da imanın tezyinine, güzelleştirilmesine karşılık demek olduğundan füsûk yalancılık ve sözle doğruluk ve itaatten çıkmak; isyan da emri terk ile fiilen taatten çıkmak mânâsında olması daha uygun görülmüştür. Füsûk'u büyük günahlara, isyanı küçük günahlarda kullanmak isteyenler de olmuştur. Şu halde اِنْ جَٓاءَكُمْ فَاسِقٌ âyetinde fâsık, sözü iman yönünde olmayan bir yalancı, yahud büyük günah işleyen bir günahkâr demek olur. اُولٰٓئِكَ **İşte onlar,** öyle imanı sevip peygambere iman eden ve kalplerinde iman zinetlenip gereğince amel ederek doğrulukla itaat eden ve küfrü, füsûku, isyanı iğrenç görüp imanın gösterdiği yönde doğruluk ve itaatten ayrılmayan kimselerdir ki هُمُ الرَّاشِدُونَ **ancak rüşd sahibidirler.** Hak yolunda sarsılmadan dosdoğru giden kimselerdir.

RÜŞD, hak yolunda sağlam ve sabırlı ve tam bir isabetle dosdoğru gitmek-

tir. فَضْلاً مِنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةً **Allah'ın lütuf ve nimetinden,** yani o rüşd, yahut hep bu zikrolunan sevdirme ve kötüleme ve rüşd, Allah'ın lütuf ve nimetinden olarak cereyan etmektedir. İşbu أُولٰئِكَ هُمُ *"İşte onlar"* işaret isminde hitap peygambere, işaret ve zamir حَبَّبَ اِلَيْكُمُ 'deki muhataplaradır. Görünüşe göre لَوْ يُطِيعُكُمْ 'deki muhataplar da bunlarda dahil görünüyor. Yani peygamberin açıklaması ve hatırlatması üzerine görüşlerinde ısrar etmeyip hepsi iman ve itaatle doğruluk ve uyum gösterdiler, füsûk ve isyandan sakındılar. Fakat Zemahşeri bunları Peygambere karşı görüş ileri sürmekten sakınan ve takvada ciddiyetleri ile öyle bir cüret ve cesaretten korunan ve yukarıda أُولٰئِكَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى *"Onlar, Allah'ın kalplerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir."* (Hucurat, 49/3) diye anlatılan kısım olmak üzere açıklamış da şöyle demiştir: ... لَوْ يُطِيعُكُمْ *"Eğer size uysaydı..."* ifadesi delalet eder ki, müminlerin bazısı Velid'in sözünü tasdik ile Beni Mustalik'i vurmak fikrini Resulullah'a iyi göstermek istediler, bu ise hata ve onların kusurlarından idi. Diğer bazıları ise sakınıyorlardı ve takvada ciddiyetleri öyle bir cesarete engel oluyordu ki onlar وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ *"fakat Allah, size imanı sevdirdi"* âyeti ile istisna kılınanlardır. Bu اِلٰى بَعْضِكُمْ *"bazılarınıza"* demektir. Fakat sıfatlarının öbürlerinden farklı olması kelimesinin zikredilmesini gereksiz kılmıştır. Bunlar Kur'ân'ın öyle icazlarından ve ince parıltılarındandır ki, onları ancak yüksek kişiler sezebilir. Tefsircilerin bazısından bunlar, أُولٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى *"Onlar, Allah'ın kalplerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir."* (Hucurat 49/3) buyurulanlardır diye rivayet edilmiştir. أُولٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ *"İşte Onlar doğru yolda olanlardır"* âyetindekiler de bu müstesnalardır. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ***"Allah, Alim ve Hakîm'dir"*** herşeyi bilir. Lütuf ve nimeti de hikmetiyle verir.

Fâsıkın sözüne kapılmanın ve Peygamber'i dinlemenin neticelerinden biri olan anet, sıkıntı ve günah ve öne geçmeye bir işaret olmak üzere buyuruluyor ki: وَاِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا **Ve eğer müminlerden iki grup vuruşurlarsa,** rivayetlerin özetine göre: Resulullah (s.a.v.), Sa'd b. Ubâde'nin hastalığında ziyaretine giderken, Abdullah b. Übeyy b. Selûl'e de uğraması istenilmiş ve bir merkebe binerek uğramıştı. Abdullah b. Selûl, "Merkebin kokusu bizi rahatsız etti" demiş.(1) Orada hazır bulunan Ensar'dan Abdullah b. Revaha Hazretleri de "Vallahi Resulullah'ın merkebinin kokusu senden daha hoştur."(2) demiş. Bunun üzerine Abdullah b. Übeyy'in kavminden taraftarları kızmış, Abdullah b. Revaha Hazretlerinin arkadaşları da kızmışlar, İbnü Revaha Hazrec kabilesinden, İbnü Übeyy Evs kabilesinden olduklarından iki kabileden birtakım kimseler, si-

(1) Buharî, Sulh, 1; Müslim, Cihad, 117; Ahmed b. Hanbel, III, 157, 219.
(2) Alûsî, Ruhu'l-Meanî, XIII, 2/150-151.

lahsız olarak elleriyle, papuçlarıyla, sopalarla döğüşmeye başlamışlar, bunun üzerine bu âyet inmiş, Resulullah âyeti okumuş, bu şekilde barışmışlar. Fakat İbnü Cerir'in ve İbnü Ebi Hatim'in, Süddi'den rivayetlerine göre: Ensar'dan İmran namında bir zatın Ümmü Zeyd adında bir hanımı vardı, kadın yakınlarını ziyaret etmek istemiş, kocası göndermemiş ve onlardan kimsenin gelmemesi için de evinin üst katında hapsetmişti. Kadın ailesine haber göndermiş onun üzerine kavmi gelmiş oradan indirip götürmek istemişler, kocası da çıkmış kendi kavminden yardım dilemiş, bunun üzerine amcasının oğulları gelip kadın ile ailesinin aralarına girmeye çalışmışlar, onlar da müdafaa etmekle döğüşmüşler, bu âyet inmiş, Resulullah adam göndermiş barıştırmış, taraflar Allah'ın emrine dönmüşler.(1) Önceki, birinci âyetin mânâsına daha yakındır. Dikkat çekicidir ki, âyette önce وَاِنْ طَٓائِفَتَانِ *"Eğer iki taife"* diye tesniye ile başlanıldığı halde fiilde اقْتَتَلَا *"ikisi vuruşurlarsa"* denilmeyip çoğul sigası ile اقْتَتَلُوا *"onlar vuruşurlarsa"* buyurulmuştur ki, bu fark tercemede gösterilemiyor. Bunun nüktesi, azdan başlayan bir kıtâl'in bastırılamadığı takdirde genişleyeceğini hatırlatmaktır. Onun için فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا **derhal ikisi arasını islah edin,** düzeltin, nasihat ile ve şayet orada bir şüphe varsa onu gidermekle, olmadığı takdirde Allah'ın hükmüne çağırmakla sulh edin, barıştırın. فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰيهُمَا عَلَى الْاُخْرٰى **bunun üzerine şayet birisi diğerine karşı saldırırsa.**

BAĞY, haksız yere yükselmek isteyerek düşmanlık etmektir. Yani barış teşebbüsü yapıldığı ve şüphe varsa giderildiği halde birisi barışa yanaşmayıp her ne olursa olsun haksızlıkla üste çıkmak sevdasını beslerse: فَقَاتِلُوا الَّتِى تَبْغِى **O vakit o saldıran grupla savaşın.** حَتّٰى تَفِٓيءَ اِلٰٓى اَمْرِ اللّٰهِ **Ta ki, o Allah'ın emrine dönene kadar.** Allah'ın emri اَطِيعُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ *"Allah'a itaat ediniz. Resulullah'a ve sizden olan emir sahiplerine itaat ediniz."* (Nisâ, 4/59) âyetine göre hükmüdür. Razî der ki: تَفِيءَ İşaret eder ki, bu savaş, saldırgana had cezası gibi, saldırmayı terk halinde de uygulanacak bir ceza değildir. Dönünceye kadardır, saldırganı önlemek gibidir. Onun için saldırganın vazgeçmesi hakkındaki emre dönünce, savaşmak haram olur.(2) Buyuruluyor ki: فَاِنْ فَٓاءَتْ **Eğer dönerse** فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ **o vakit de adaletle aralarını düzeltin,** barıştırın, yani yalnızca andlaşma ile bırakmayın da Allah'ın hükümlerine göre haklarını gözeterek hükmedip aralarını bulun. Öncekinde mutlak olarak فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا *"aralarını sulh edin"* buyurulduğu halde burada بِالْعَدْلِ *"adaletle"* kaydı ile

---

(1) Suyûtî, a.g.e., VII, 560, 561; et-Taberî, a.g.e., XXV, 81-82.
(2) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXVIII, 128.

kayıtlanmıştır. Çünkü savaştan sonra olduğu için bunda haksızlık tehlikesi vardır. Onun için bir de tamamına göre şu şekilde te'kid edilmiştir. وَاَقْسِطُوا **Ilem her hususta adalet ve hakkaniyeti gözetin,** her hak sahibine haktan hissesini verin, saldırmaktan, zulümden sakının. اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطٖينَ **Çünkü Allah adalet yapanları sever.** Ebu Hayyan'ın Bahir'de açıkladığına göre bu âyetteki فَقَاتِلُوا *"savaşınız"* ve فَاَصْلِحُوا *"sulh yapınız"* hitapları مَنْ لَهُ الْاَمْرُ *"Emir yetkisi kendilerinde"* olan velayet sahiplerinedir.[1] Bu mânâ İbnü Abbas'tan rivayet edilmiştir. Yani aynen vücub, hükümet adamlarına yöneliktir. Çünkü bu savaşa müdahale ile barış yapabilme kudreti yalnız ferdî bir kudret olarak düşünülemez, fakat herhangi bir şekilde barış ve savaş yapmaya yetkili olanlar hakkında farz-ı kifaye olmak üzere ümmetin tamamına hitap olması يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا *"Ey iman edenler"* çağırısının zahirine daha uygundur. Onun için saldırma gerçekleşince ona karşı emir ve yetki sahiplerine yardım cihadda olduğu gibi umuma gereken bir vecibe olur. Nitekim Hakim ve Beyhaki'nin rivayetlerine göre Abdullah b. Ömer (r.a.) Hazretleri ben şu "Vazgeçen saldırgana savaş açmadığımdan dolayı işbu وَاِنْ طَٓائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ اقْتَتَلُوا âyetinden nefsimde bulduğumu hiçbir şeyden bulmadım." demiştir. Yolkesici, saldırganlar hakkında Fıkıh kitaplarında özel bölüm vardır. اَقْسِطُوا *"adalet yapınız"* emri gibi şu da bütün müminlere umum ifade eder: اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ **Bütün müminler ancak kardeştirler.** Zira hepsi ebedi hayata sebep olan iman esasında birleşir din kardeşidirler. فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ **Onun için iki kardeşiniz arasını düzeltin,** gerek iki fert, gerek iki mümin topluluk bozuştuklarında hemen aralarını bulup barıştırın, dinde kardeşliğin gereği budur. وَاتَّقُوا اللّٰهَ **Ve Allah'tan korkun,** yani bu düzeltme ve kardeşlik takvadandır. Bozuşmaktan korunun, müminlerin kendi aralarında barış ve iyilik bulunmazsa, kardeşlikleri kuvvetli olmazsa kâfirlere karşı mücadele edemezler, Allah'ın azabından iyi korunamazlar. Onun için Allah'tan korkun, bozuşmayın, bozuşursanız, barışmaktan, barıştırmaktan kaçınmayın, her işinizde takva yolunu tutun لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ, **ki rahmete erdirilesiniz.**

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ

مِنْ قَوْمٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَٓاءٌ مِنْ نِسَٓاءٍ عَسٰٓى

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 112.

اَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا اَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْاَلْقَابِ

بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْاِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

(١١) يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ

اِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ

اَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ اَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ

رَحِيمٌ (١٢) يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى

وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَٓائِلَ لِتَعَارَفُوا اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ

اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (١٣) قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا

وَلٰكِنْ قُولُٓوا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَاِنْ تُطِيعُوا اللّٰهَ

وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

(١٤) اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا

وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ هُمُ

الصَّادِقُونَ (١٥) قُلْ اَتُعَلِّمُونَ اللّٰهَ بِدِينِكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِي

السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (١٦) يَمُنُّونَ عَلَيْكَ

أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدٰيكُمْ
لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٧﴾ إِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

Meâl-i Şerifi

11- Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sora fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte bu kimseler zalimlerdir.

12- Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.

13- Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli ve en üstününüz O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, herşeyden haberdar olandır.

14- Bedevîler "inandık" dediler. De ki: Siz iman etmediniz ama "İslâm olduk." deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve Resulüne itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.

15- Gerçek müminler ancak Allah'a ve Resulüne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır.

16- De ki: Siz dininizi Allah'a mı öğretiyorsunuz? Oysa Allah göklerde olanları da bilir, yerde olanları da. Allah herşeyi hakkıyla bilendir.

17- Onlar İslâm'a girdikleri için sana minnet ediyorlar. De ki: Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Bilakis sizi imana erdirdiği için Allah sizin başınıza kakar. Eğer doğrulardan iseniz (Allah'a minnettar ol-

manız gerekir.)

18- Şüphesiz Allah, göklerin ve yerin görülmeyen esrarını bilir. Allah yaptıklarınızı görür.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ *"Ey iman edenler! Bir kavim bir kavimle alay etmesin."* Müminler arasında iyilik ve takva emredildikten sonra o kardeşlik ve iyilikleri bozabilecek cahilliklerden sakındırmak ve müminler arasında iyilik ve takva duygusunu en yüksek bir içtenlikle uygulayarak karşılıklı saygı telkin etmek ve bu şekilde İslâm'ın daha bir çok kavimlere yayılıp gelişeceğine işaret ile o geniş kardeşliği süsleyecek temizliğe yükseltmek üzere bu iki âyet ümmete edeb öğretmekle huzur ve gıyab'da ahlaki bir yol göstermedir. Âyetin inişi hakkında bir kaç sebep nakledilmiştir. Dahhak'tan rivayet olunduğuna göre: Beni Temim'den bir kavim, Bilâl-i Habeşî, Habbab, Ammar, Süheyb, Ebû Zerr, Sâlim, Mevlâ Huzeyfe gibi kimselerle alay etmişlerdi.(1) Âişe (r.anha)'dan: Zeyneb binti Huzeymete'l-Hilâliyye'yi kısalığından dolayı eğlenmişti. Bunun gibi Hz. Âişe ile Hz. Hafsa, Ümmü Seleme Hazretlerini kısa diye konuşmuşlardı.(2) İbnü Abbas'tan: Hz. Safiyye binti Huyey Resulullah'a gelmiş, kadınlar bana; Ey yahudi kızı yahudi! diye söz atıyorlar, demiş, Resulullah da: Babam Harun, amcam Musa, zevcim de Muhammed niye demedin? buyurmuştu.(3) Şu da rivayet olunmuştur ki; Sabit b. Kays'ın kulağında biraz ağırlık vardı, Reslullah'ın meclisine geldiği vakit işitsin diye yer açarlardı. Bir gün gelmiş açılın diye Resulullah'ın yanına kadar varmıştı, bir zata çekil dedi, o aldırmadı bu kim? dedi, o zat da ben filanım dedi, o hayır sen filan kadının oğlusun, diye cahiliyyede ayıplanan bir kadın söyledi, adamcağız mahcup oldu, bu âyet inince Sâbit bundan sonra kimseye karşı haseb ile de iftihar etmem, dedi.(4) Bir de Ebu Cehil'in oğlu İkrime müslüman olmuştu, bazı kimseler ona "bu, bu ümmetin firavunu'nun oğlu" demişlerdi, gücüne gitmiş, Resulullah'a şikâyet etmişti, işte bu âyet bu sebeple indi.(5) Kurtubi demiştir ki; alay etmek; hakaret ve horlamak ve gülünecek şekilde ayıp ve kusura dokunmaktır. Bazı fiilini veya sözünü hikâye ve işaret veya imâ ile yahut lakırdısına veya işine veya herhangi bir kusuruna veya suratına gülmek ile de olur... Diğer bir tarife göre bir şahsı huzurunda gülünecek şekilde sözle veya hareketle tahkir etmektir. Kamûs'un ifadesine göre

---

(1) Suyûtî, a.g.e., VII, 563; Alûsî, a.g.e., XIII, 2/152.
(2) Alûsî, a.g.e., XIII, 2/152.
(3) Kurtubî, el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân, XVI, 336.
(4) Kurtubî, a.g.e., XVI, 324-325.
(5) Kurtubî, a.g.e., XVI, 325.

eğlenmektir. Râzî burada kastedilen mânâya göre bunu şöyle tarif etmiştir: "Mümin kardeşine tazim ve hürmet gözü ile bakmayıp, derecesinden düşürerek iltifat etmemektir ki, kardeşlerinizi tahkir etmeyin, küçültmeyin, demektir.[1] Kavim demek aslında kâimin çoğulu veya masdarla isimlendirme gibi iş gören kendilerini savunmaya kalkışabilecek yani dirişebilir erkek topluluğuna denir, "Nuh Kavmi, Firavun Kavmi" ifadelerinde olduğu gibi kadınları da ifade etmesi, dolayısıyla ve tabi olma yoluyladır. Burada erkek ve kadına ayrı ayrı hatırlatılmak üzere kavim ve kadın diye açıkça ortaya konulmuştur. "Kavim" ve "kadın" kelimelerinin nekre (belirsiz) oluşu, yasaklamada genellik ve umum ifade etmesi içindir. Tekil'in genel mânâ ifade etmesi daha genel olduğu halde "kavmün velânisâün" diye cemi ve nekire getirilmesinde de incelikler vardır. Bu önce İslâm'ın yalnız fertlere değil, bir çok kavimlere yayılacağını bir hatırlatmadır. İkinci olarak alaya alma işinin zararının büyük olup ona tek başına bir erkek veya kadının devam edemeyeceğine işarettir. Üçüncü olarak, alay eden veya maskaralık yapan kişinin yanında çoğunlukla gülüp eğlenecek ve bu şekilde ona arkadaş olacak kimselerin eksik olmayacağına ve bu yüzden tek kişinin topluluğa dönüşerek işin büyüyebileceğine de işaret eder. Netice olarak hiçbir mümin topluluk, hiçbir mümin kavim ile eğlenmesin alay etmesin. عَسٰٓى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ **Belki onlar kendilerinden daha hayırlı olurlar.** Bu cümle yasaklamanın sebebidir. Bundan dolayı فَعَسٰٓى اَنْ يَكُونُوا gibi bir edat ile bağlanması gerekli gibi görünürken bir soru ve cevap tarzında zihinlere yerleştirilmek için başlangıç cümleleri halinde getirilmiştir. Yani bu yasaklamanın sebebi sorulmak istenilirse her mümin şöyle inanmalıdır: Olabilir ki, eğlenilen. Allah yanında o eğlenenden daha hayırlı olsun, çünkü insanlar yalnız görülebilen halleri bilebilirler, iç yüzünde gizli yönleri bilemezler. Allah yanında tartı tutacak olan ise vicdanların ihlası, kalplerin takvasıdır. İnsanın ilmi ise onun Allah yanındaki tartısını tartmağa, iki kalbin gizli meyillerini ölçmeye yeterli değildir. Onun için kimse dış görünüşe bakıp da gözünün kestiğini horlamaya, eğlenmeye cür'et etmesin, eğer Allah yanında vakarlı, saygılı olan bir şahsa, hakaret etmiş olursa nefsine ne büyük zulmetmiş olur. Bununla birlikte... ... وَلَا نِسَٓاءٌ مِنْ نِسَٓاءٍ عَسٰٓى *"Kadınlar da kadınları alaya almasınlar, belki onlar kendilerinden daha iyidirler."* وَلَا تَلْمِزُٓوا اَنْفُسَكُمْ **Ve kendi kendinizi ayıplamayın,** ayıp sürmeyin.

LEMZ, dil ile yaralamak, ayıplamak, kötülemek ve yermektir. Burada iki mânâ vardır ki ikisi de doğrudur: Birincisi, müminlerin hepsi bir nefis gibi olduklarından bir mümini ayıplayan kendi nefsini ayıplamış gibi olur. İkincisi de

---

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXVIII, 131.

ayıplanacak şey yapan kimse, kendi nefsini ayıplamış olur. Birinciye göre mânâ: Müminleri ayıplamayın, kötüleme ve yerme yapmayın ki kendi nefsinizi ayıplamış olursunuz. İkinciye göre mânâ: Bir mümini, eğlenmek gibi ayıplanacak, kendinize leke olacak şeyler yapmayın ki kendinizi ayıplamış, lekelemiş olmayasınız demektir. birinci mânâ kardeşlik noktasından daha samimi, ikinci mânâ izzet-i nefis, şeref açısından daha temiz ve güzeldir.

وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ **Lâkaplarla da atışmayın,** yani birbirinizi kötülemek için kötü lâkap takarak da çağırmayın.

LÂKAB, övmeye veya kötülemeye işaret eden isim veya vasıftır. Kötülüğe işaret eden lâkaplar çirkin lâkaplardır.

NEBZ, örfte kötü lâkap takmak mânâsına olduğu için burada yasaklanan lâkaplar, kötü lâkaplardır. Yoksa karşıdakinin haliyle uygun olarak övgü ve saygıyı ifade eden güzel lâkaplarla anmak yasak değildir. Keşşâf'ta der ki: Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivayet edilmiştir: مِنْ حَقِّ الْمُؤْمِنِ عَلَى اخِيهِ اَنْ يُسَمِّيَهُ بِاَحَبِّ اَسْمَائِهِ "Müminin mümin kardeşi üzerindeki hakkından birisi de onu en sevdiği ismiyle çağırmasıdır."(1) Onun için künye koymak sünnetten ve güzel hareketlerdendir. Hz. Ömer (r.a.) "Künyeleri yayın, çünkü uyarıcıdır."(2) demiştir. Gerçekte Hz. Ebu Bekir, Atîk ve Sıddîk, Hz. Ömer Fâruk, Hz. Hamza Esedullah, Halid b. Velid Seyfullah lâkaplarıyla lâkaplanmışlardır. Ve bilinen kimselerin çoğu hep lâkaplarıyla hatırlanmışlar ve anılmışlardır. Hem böyle güzel lâkaplar gerek Arab'ın ve gerekse diğer milletlerin hemen hemen hepsinde süregelmiştir... Fakat mümini gücendirmesi ve ayıplaması düşünülegelen lâkaplarla çağırmak çağrıştırmak müminler arasında yapılmamalıdır. بِئْسَ الاِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الاِيمَانِ **İmandan sonra fâsıklık! Ne fena isim!** Yani imandan sonra bu yasaklanan şeyleri; alay etmeyi veya ayıplamayı veya kötü lâkap takmayı işleyenler, fısk yapmış ve böylece kendilerine fâsıklığı uygun görmüş olurlar. Halbuki imandan sonra fâsıklık veya fısk ile anılmak ne fena bir anılma, ne çirkin bir addır. Bundan dolayı bir mümin bunu ne kendine, ne de kardeşlerine uygun görmemelidir. وَمَنْ لَمْ يَتُبْ **Ve her kim** şu yasaklanan şeyleri yapar da **tevbe etmezse** فَاُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ **işte onlar zalimlerdir.** İtaat yerine isyanı koyarak zulmetmiş, hem imandan sonra fısk adını takınarak ve kendini azaba layık kılıp nefsine yazık eylemiş kimselerdir. Nîsâburî Garâibü'l-Kur'ân'da der ki: Zira yasaklanan şeyde ısrar küfürdür, yasaklanan şeyi emredilmiş gibi saymaktır.(3)

---

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 566; Tacü'l-Usül, V, 59.
(2) Kurtubî, a.g.e., XVI, 330.
(3) Nisaburî, a.g.e., XXVI, 89.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا **Ey iman edenler!** اجْتَنِبُوا كَث۪يرًا مِنَ الظَّنِّ **Zannın bir çoğundan kaçının,** uzak bulunun; beslemekten, yahut onunla amel etmekten sakının. اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ **Çünkü zannın bazısı ağır günahtır.**

İSM, sonunda üzerine ceza gerektiren günahtır. Çünkü zan, ihtimal üzere bir hüküm olduğundan bir kısmı hakka hiç isabet etmez, etmeyince de başkasının hakkına ait hususta o şekilde aleyhine hüküm bühtan ve iftirâ ve bundan dolayı bir vebal olur. Özellikle zannın kaynağı yalnız nefsi işler olduğu zaman hata daha büyük olur. Zannın bazısı günah ve vebal olunca da böyle bir vebal ve zarara düşmemek için tedbirli davranmak ve hangi çeşit zandan olduğunu düşünebilmek üzere onun bir çoğundan sakınmak gerekir. Yasaklanan çirkinliklerden bir çoğu da böyle zanlardan ortaya çıkar. Gerçi zannın hepsi günah ve vebal değildir. Allah'a ve müminlere güzel zan gibi vacip olan zan da vardır. Nitekim Nur Sûresi'nde: لَوْ لَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيْرًا *"Erkek ve kadın müminlerin bu iftirayı işittiklerinde kendi vicdanları ile iyi zanda bulunup da..."* (Nur, 12) buyurulmuş ve Kudsi Hadis'te اَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْد۪ى ب۪ى "Ben kulumun bana zannı yanındayımdır." diye rivayet olunmuştur.(1) Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: لَا يَمُوتَنَّ اَحَدُكُمْ اِلَّا وَهُوَ يُحْسِنُ الظَّنَّ بِاللّٰهِ "Her biriniz ancak Allah'a iyi zanda bulunarak ölsün."(2) ve: حُسْنُ الظَّنِّ مِنَ الْا۪يمَانِ "İyi ve güzel zan imandandır."(3) buyurulmuştur. Uygulamada kati olmayan hususlarda zanni delil ile amelin vacip olduğu yerler de vardır. Sonra geçime ait hususlarda olduğu gibi mübah olan zanlar da vardır. Lâkin zannın bir kısmı da haramdır. Yakîn vacip olan ilâhî hususlarda ve peygamberlik konusunda zan haram olduğu gibi Allah'a ve iyi kimselere karşı kötü zan da haramdır. Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: اِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ مِنَ الْمُسْلِمِ دَمَهُ وَعِرْضَهُ وَاَنْ يُظَنَّ بِه۪ ظَنَّ السُّوءِ "Allah Teâlâ müslümandan kanını ve ırzını ve kendisine kötü zanda bulunulmasını haram kılmıştır."(4) İşte bu âyet de bu mânâda indirilmiştir. Ve hepsinin değil, bazı zannın günah olduğu açıkça ortaya konulmuştur. Burada mârife olarak كَث۪يرَ الظَّنِّ denilmeyip de nekre olarak belirsiz şekilde كَث۪يرًا مِنَ الظَّنِّ buyurulmasının nüktesinde de Keşşâf gibi belagat ehli olan tefsirciler diyorlar ki: Bunun nekire gelmesi "bazılık" mânâsını ifade etmek ve

(1) Buharî, Tevhid, 15, 35; Müslim, Tevbe, 1, Zikr, 2, 19; Tirmizî, Zühd, 51; Daavat, 131; İbn Mace, Edeb, 58; Dârimî, Rikak, 22; Ahmed b. Hanbel, II, 251, 315, 391, 413, 445, 480, 482, 516, 517, 524, 534, 539; III, 210, 277, 491; IV, 106.

(2) Müslim, Cennet, 81, 82; Ebu Davud, Cenaiz, 13; İbn Mace, Zühd, 14; Ahmed b. Hanbel, III, 293, 315, 325, 330, 334, 390.

(3) Ebu Davud, Cenaiz, 13, Edeb, 81; Dârimî, Rikak, 22.

(4) Müslim, Birr, 32; Ahmed b. Hanbel, III, 491; Alûsî, a.g.c., XIII, 2/156; Kurtubî, a.g.e., XVI, 332.

zanların içinde meydana çıkarma ve belirleme olmaksızın genellikle sakınılması vacip olanlar bulunduğunu işaret etmek içindir ki, herkes hak ve batılı açık belirtileriyle seçmeden ve iyi araştırmadan ve düşünmeden zanna cür'et etmesin. Allah'tan korksun. Eğer nekre değil mârife getirilseydi zandan sakınma emri az bir zanna değil, çok olan zanna ait imiş ve sakınılması gereken zann çoklukla sıfatlanmış olan zann olup az olan zanna ruhsat varmış gibi kabul olunabilirdi. Sakınılması vacip olan zannı diğerinden ayıracak olan ayırıcı özelliğe gelince: Açıkta bir sebebi ve doğru bir işareti bulunmayan zan haramdır, kaçınmak gerekir. Bundan dolayı bilinmeyen bir adama iyi zan vacip olmasa bile kötü zan da caiz olmaz. Fakat fısk ve fücur ile tanınan kimselere kötü zan haram olmaz. Bununla beraber: وَلَا تَجَسَّسُوا **Tecessüs de etmeyin,** yani müminlerin eksikliklerini bulacağız, açık delil ve işaretler elde ederek zan ve yakîn meydana getireceğiz diye casus gibi inceden inceye yoklayıp araştırmayın da açık olanı tutun, Allah'ın örttüğünü örtün.

TECESSÜS, cess'ten tefe'uldür. Cess aslında hastalığı sağlığı anlamak için nabız yoklamaktır ki el ile yoklamak ve haber araştırmak mânâlarına gelir. Tecessüs de bundan tekellüftür ki dikkat ve gayretle araştırmak demektir. Nitekim casus da bu maddedendir. Bir Hadis-i Şerif'te şöyle rivayet edilmiştir: لَا تَتَبَّعُوا عَوْرَاتِ الْمُسْلِمِينَ فَإِنَّ مَنْ تَتَبَّعَ عَوْرَاتِ الْمُسْلِمِينَ تَتَبَّعَ اللّٰهُ عَوْرَتَهُ وَمَنْ تَتَبَّعَ اللّٰهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحْهُ وَلَوْ فِي جَوْفِ بَيْتِهِ "Müslümanların eksiklerini ayıplarını araştırmayın. Zirâ her kim müslümanların ayıplarını araştırırsa Allah Teâlâ da onun ayıbını takip eder, nihayet onu evinin içinde de olsa rezil ve rüsvay eder."(1) Rivayet edilir ki: Hz. Ömer (r.a.) Medine'de geceleyin karakol gezerdi, bir gece bir evde şarkı söyleyen bir adamın sesini işitti, duvardan aştı içeri girdi, baktı ki yanında bir kadın, bir de şarap var, ey Allah'ın düşmanı dedi: Sen günah işleyeceksin de Allah seni muhakkak örtecek mi sandın? Adam, sen de acele etme ey müminlerin emiri! dedi: Ben bir günah işledim ise sen üç konuda günah işledin: Allah Teâlâ وَلَا تَجَسَّسُوا *"Eksikleri araştırmayın."* buyurdu, sen gizliliği araştırdın, Allah Teâlâ وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا *"Evlere ön kapılarından giriniz."* (Bakara, 2/189) buyurdu sen duvardan aştın, Allah Teâlâ لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا *"Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi fark ettirip ev halkına selam vermedikçe girmeyin."* (Nûr, 24/27) buyurdu. Sen benim üzerime izinsiz girdin. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.), nasıl şimdi sizi affedersem, sizde hayır var mı? Yani sen de beni affeder, tevbe eder misin? dedi, o da evet, dedi, bu şekilde bıraktı, çıktı.(2) وَلَا يَغْتَبْ

(1) Tirmizî, Birr, 83; Ebu Davud, 34, 37.
(2) Kurtubî, a.g.e., XVI, 157; Suyûtî, a.g.e., VII, 568.

وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا Ve bazınız bazınızı gıybet de etmesin.

GIYBET, bir kimsenin arkasından hoşlanmayacağı bir şey söylemektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Bilir misiniz gıybet nedir?" "Allah ve Resulü daha iyi bilir" dediler. "Kardeşini, hoşlanmayacağı bir şeyle anmandır." buyurdu. "Ya söylediğim kardeşimde varsa?" denildi. "Eğer söylediğin onda varsa gıybet etmiş olursun ve eğer onda yoksa o vakit ona iftira etmiş olursun."(1) buyurdu ki bu, Müslim, Ebu Davûd, Tirmizî, Nesaî ve diğerlerinde geçmiştir. Demek ki bundan önceki âyette yüzüne karşı ayıplamak yasaklandığı gibi burada da gıybet yasaklanmıştır. Birgivî Tarikat-ı Muhammediye'de bu hadisi naklettikten sonra der ki; gıybet, din ve dünya ayıplarının anılmasını içine alır. Fakat bizim alimlerimize göre karşıdakinin tanıması ve sövme yoluyla olması da şarttır. Kadıhan Fetâvâ'sında "Bir adam, kardeşinin günah ve kusurlarını ona özen gösterdiği için söylerse o gıybet olmaz. Gıybet ancak öfke şekliyle sövme kastedilerek anmaktır diye zikredilmiştir. Bundan dolayı kötülüğü gidermek için veya fetva almak için veya şerrinden korunmak için yahut 'topal" demek gibi tarif için olursa gıybet olmaz. Bunun gibi, işlediği fıskı, zulmü açıklayan bir kimse olur da onun fıskını, zulmünü anarsa yine gıybet olmaz. Lâkin başka bir ayıbını zikrederse gıybet olur. İbnü Şeyh, Enes (r.a.)'den: Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: مَنْ اَلْقَى جِلْبَابَ الْحَيَاءِ فَلَا غِيبَةَ لَهُ "Her kim haya örtüsünü atarsa, artık onun gıybeti yoktur."(2) İbnü Ebi'd-Dünya Behz b. Hakim'den, o, babasından, o da dedesinden nakleder: Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: اَتَرْعَوْنَ عَنْ ذِكْرِ الْفَاجِرِ مَتَى يَعْرِفُهُ النَّاسُ اُذْكُرُوهُ بِمَا فِيهِ يَحْذَرْهُ النَّاسُ "Fâcir kimseyi insanlar tanırken anmaktan korkacak mısınız? Onu onda olan ile anın ki, insanlar sakınsınlar."(3) Gazâlî sövmeyi, daha çok daraltmıştır. Sonra gıybet üç çeşittir. Birincisi, gıybet edip de, ben gıybet etmiyorum, onda olanı söylüyorum, demektir. Bu, fakih Ebulleys'in Tenbih'te dediği gibi kesin olan haramı, helal saymak olduğu için küfürdür. İkincisi gıybet edip gıybeti, gıybet edilen kimseye ulaşmaktır, bu günahtır, helalleşmedikçe tevbe de tamam olmaz, çünkü eziyet etmiş, kul hakkı oluşmuştur. İbnü Ebiddünya ve Taberânî'nin Câbir'den rivayet

---

(1) Müslim, Birr, 70; Tirmizî, Birr, 23; Dârimî, Rikak, 6; Muvatta, Kelam, 10; Ahmed b. Hanbel, II, 384, 386.

(2) Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra, X, 210.

(3) Şerhler bu iki hadisin zayıf olduğunu söylemişlerdir. Âlûsî der ki; اُذْكُرُوا الْفَاجِرَ بِمَا فِيهِ يَحْذَرْهُ النَّاسُ hadisi (Keşfü'l-hafa, I, 114 (305); Alûsî, a.g.e., XIII, 2/158) zayıftır. Ahmed münker demiş. Beyhaki; لَيْسَ بِشَيْءٍ *"Bir şey değil"* demiştir. Sahih olsa bile fücûrunu ilân eden facir hakkındadır... (Müellif) (Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübra, X, 210.)

ettikleri şu hadisin mânâsı da budur: "Gıybet, zinadan daha kötüdür."[1] buyurulmuş; nasıl olur? denilmiş, Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: Adam zina eder[2] sonra tevbe eder. Allah mağfiret buyurur, gıybet eden ise gıybet edilen affetmedikçe, mağfiret olunmaz. Üçüncüsü, gıybet edilene ulaşmaz. Bu hem kendisine ve hem gıybet ettiği kimseye istiğfar ederek tevbe etmekle affolunabilir. Bazıları mutlaka helalleşmeye muhtaçtır demişler, bazıları da mutlaka tevbe ve istiğfar yeterlidir, demişlerdir...

أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا **Hiç biriniz kardeşinin ölü olarak etini yemesini sever mi?** Gıybetin tabiî olarak, aklen ve şer'an kötülüğünü ve çirkinliğini tasvirdir. Gıybet edilen, kimse orada bulunmayıp söylenen sözü bilmemesi ve o anda savunacak durumda olmaması dolayısıyla bir ölü, hem de kardeş olan bir ölü ve o vaziyette onun kötülüğünü söyleyerek gıybet ile şerefine saldırmak bir ölünün etlerini parçalayıp yemek ve özellikle o saldıranın zannınca da fena ve bundan dolayı kurtlu bir leş halinde bulunan bu etleri hırs ve iştah ile seve seve yemek şeklinde bir canavarlık olmak üzere tasvir buyuruluyor ki ifadedeki bir kaç kez yapılan mübalağalar da dikkatten kaçmayacak kadar, açıktır. Bir taraftan takrire, bir taraftan da inkara ihtimali olan soru, son derece iğrenç bir şeye sevgi ile alaka, fiili genelleme ile bir'e dayama, hem yalnız insan eti ile değil, kardeş eti yemekle, hem de sağ değil, ölü leş halinde yemekle temsil ediliyor. Ve insanın namus ve haysiyetinin eti ve kanı gibi ve belki daha önemli olduğuna işaret ediliyor. Demek ki gıybet, böyle sefil bir canavarlık, gıybet eden öyle alçak bir canavar derecesindedir. İşte gıybetin tarifinde Hanefi ulemâsının gösterdikleri öfke ve sövme yoluyla olması kaydı da, bu temsilin mânâsından açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü etini yemek duygusu düşmanlık ve öfke neticesidir. Keşşaf sahibi gibi Ebu's-Suud ve bazıları soruyu takrirî gibi göstermiş bulunuyorlar.[3] Buna göre mânâ şu olur: Biriniz kardeşinin ölü olarak etini yemeyi sevecek öyle mi? Fakat biz Fahrü'r-Razî'nin dediği gibi inkârî olmasında ısrar etmek istiyoruz.[4] O'nun için şu mânâyı gösteriyoruz: Hiç biriniz kardeşinin ölü olarak etini yemeyi sever mi? Elbette sevmez değil mi? فَكَرِهْتُمُوهُ **Demek ki ondan,** o eti yemekten **tiksindiniz** çünkü insan fıtratı bundan tiksinmeyi gerektirir. وَاتَّقُوا اللّٰهَ **Öyle ise yapmayın ve Allah'tan korunun.** Burada atıf vâvı, bir mâtûfu aleyhin hazfine delalet eder. فَلَا تَفْعَلُوهُ وَاتَّقُوا اللّٰهَ *"Öyle yapmayın,*

(1) Beyhakî, Şuabü'l-İman, No: 6740, 6741, 6742.
(2) Zina zorla olmayıp başka birisinin karısı da değil ise. (Müellif)
(3) ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 568.
(4) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXVIII, 135.

Allah'tan korunun." demektir. Yani madem ki, onu yemekten tiksindiniz o halde gıybet etmeyin de Allah'ın kaçınmayı emrettiğinden sakınarak ve yaptıklarınızdan pişmanlıkla tevbe ederek korumasına girin korunun. اِنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ **Çünkü Allah Rahîm ve Tevvâb'tır**, tevbeyi kabulde ve rahmetini bereketlendirmede çok belağat sahibidir.

TEVVÂB, ism-i şerifi, tevbesi pek çok mânâsına mübalağalı ism-i fail olup delalet ettiği mübalağada üç özellik vardır.

1- Kendisine tevbe eden ve yönelen kulları çok demektir.

2- Öyle çok tevbe kabul eder ki, tevbe ile her günahı affedebilir. Hiç bir günahkârın tevbe ile affolunamayacak bir günahı düşünülemez. Çünkü en büyük günah şirktir. Tevbe ve iman ile Allah onu da affeder. لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ *"Kendisine şirk koşulmasını asla bağışlamaz."* (Nisâ, 4/48) ifadesi tevbe etmeyenler hakkındadır.

3- Tevbeyi kabulde çok fasih'tir. Öyle ki tevbe eden bir günahkârı hiç günah yapmamış gibi edip, rahmetiyle mutlu kılar. Böyle tevbeyi kabul, rahmetinin eseri olduğu gibi gıybetten, kötü zandan kötü ahlaktan yasaklaması da rahmetinin eseridir. Rivayet olunur ki Selmân-i Fârisî sahabeden iki kimseye hizmet eder, yemeklerini yapardı, bir gün işinden uyuya kalmıştı, bunun üzerine bir katık istemek için onu Peygamber'e gönderdiler, peygamberin yemeğine de Üsâme bakıyordu, yanımda bir şey yok dedi, Selman da gidip haber verdi. O iki zat aralarında Selman hakkında "Biz onu taşkın bir kuyuya göndersek suyu çekilir." demişlerdi. Sonra bu iki zat Resulullah'ın huzuruna vardıklarında Resulullah "Niye ben sizin ağızlarınızda et yeşilliği görüyorum?" buyurdu, et yemedik dediler, "Her halde siz gıybet etmişsiniz."(1) buyurdu ki bu âyet inmişti.

Bu şekilde müminlerin kardeşliği ve ahlakın en güzeli ile temizlenmeleri yerleştirildikten sonra hitap bütün insanlara duyurularak buyuruluyor ki:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ **Ey insanlar** اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى **haberiniz olsun ki biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık.** Âdem ile Havva'dan veya her birinizi bir ana ile bir babadan yarattık, yani bu yönden hepiniz eşitsiniz, birbirinize karşı övünmeye veya şu kavim, bu kavim diye aşağılamaya hak yoktur. Bu sebeple bir insanlık kardeşliği vardır ki o bile öyle alay etmeye ve birbirinin etini yercesine gıybete mani olmak gerekir. وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَٓائِلَ Ve **sizi milletler ve kabileler yaptık ki** لِتَعَارَفُوا **tanışasınız,** yani soylarınız, atalarınızla iftihar için değil

(1) Suyûtî, a.g.e., VII, 570; Alûsî, a.g.e., XIII, 2/159.

birbirinizi soyu sopu ile tanıyarak ona göre yardımlaşmanız içindir.

ŞUÛB: Şa'bın çoğulu; KABÂİL: Kabilenin çoğuludur. Araplar, topluluk taksimini insan bedeninin yaratılışını esas alarak yapmışlardır. Şöyle ki: İnsanın kafatasını meydana getiren kemiklerden herbirine kabile ve hepsine kabâil denir ve bu baş kemiklerinin birbirine kavuşup bitiştiği eke de şa'b denilir. Bir babanın sulbünden dallanan çok bir topluluğa bundan alınmış olarak kabile denildiği gibi çeşitli kabileleri toplayan ve hepsi bir asla mensup olan büyük cemiyete de re's veya şa'b denilir. Bu şekilde bir asla mensup olan toplumların hepsinin başı ve büyüğü olan toplum şa'b'dır ki, kabileleri içinde bulundurur. Kabile amareleri içinde bulundurur ki sadır, yani göğüs derecesindedir. Amâre batınları içinde bulundurur ki, Türkçe'de göbek deyimine benzer. Batın fahızları içine alır, fahızlar de fasileleri içine alır, toplamı altı tabaka eder. Bazıları fasileden sonra yedinci olarak aşireti saymışlardır. Mesela: Huzeyme bir şa'b, Kinâne bir kabile, Kureyş bir amâre, Arab batınlarına, şuûbun da Acem yani Arab'ın dışındaki kavim batınlarına işaret olduğunu söylemişlerdir. Netice olarak bir erkekle bir dişiden yaratılıp da şuûb ve kabilelere ayırış, daralıp daralıp dağılmak ve döğüşmek söğüşmek için değil, tanışıp yardımlaşarak sevişmek ve güzel ahlakları tatbik ederek daha büyük daha güzel toplumlar meydana getirip korunmak içindir. اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ **Zira muhakkak ki Allah indinde en itibarlınız, en takvalınızdır,** nefislerin olgunlaşmasının ve şahısların mertebe ve derecelerinin bütün medarı takvadır. Şu veya bu kimsenin nesebinden veya filan kavmin soyundan olmak değildir. فَاِذَا نُفِخَ فِى الصُّورِ فَلَٓا اَنْسَابَ بَيْنَهُمْ *"Sûra üfürülünce artık aralarında neseb yoktur."* (Müminûn, 23/101) Allah yanında yüksek derecelere ulaşmak isteyenler takvaya sarılmalıdırlar.

ETKÂ, takvadan ism-i tafdil'dir. Yukarılarda da geçtiği üzere takva lügatte vikâyedendir. Vikâye gayet iyi korunup sıkınmaktır. Aslı, vakyadır واو harfi tüklân ve tücâh gibi تاء harfine, ياء harfi de bakvâ gibi واو harfine kalbedilmiştir ki nefsi korkulacak şeylerden muhafazaya koyup korumak, diğer bir ifade ile sipere girip korunmak demektir. Lügatta hakikati budur. Sonra bazan korkuya takva, takvaya korku tabir edilir. Şeriatte iki mânâda kullanılır: Birisi geniş olan âmm mânâsınadır ki sonunda ahirette zararlı olandan sakınıp korunmak demektir. Bunun fazlayı ve eksiği kabul eden geniş bir sahası vardır ki, en aşağısı cehennemde ebedi kalmayı neticelendiren şirkten sakınmaktır. En yükseği de sırrını haktan alıkoyabilecek her husustan temiz tutarak bütün varlığı ile hakka dönüştür. Bütün manasıyla Allah'ın korumasına girmektir ki, اِتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهٖ

"Allah'tan hakkıyla korununuz." (Âl-i İmrân "/102) âyetinde kastedilen hakiki takva budur. Bir de şeriatte bilinen özel mânâsı vardır ki, mutlak olarak takva denildiği ve karine bulunmadığı zaman maksat bu olur; nefsi günaha layık kılacak gerek fiil ve gerek terk, herhangi bir günahtan korumaktar. الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَ *"Ufak tefek kusur dışında onlar, büyük günahlardan ve hayırsızlıktan kaçınırlar."* (Necm, 53/32) âyeti gereğince bunda büyük günahlardan kaçınmak ittifakla gereklidir. Küçük günahlar hakkında söz edilmiştir. Tirmizî ve diğerlerinin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte: لَا يَبْلُغُ الْعَبْدُ اَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَالَا بَاسَ بِهِ حَذَرًا عَمَّا بِهِ بَاسٌ "Kul zarar olan şeyden sakınmak için kendisinde zarar olmayan şeyi terk etmedikçe muttakilerden olmaz."[1] buyurulmuş olması sebebiyle haram şüphesi olan helallerden, yani tahrimen mekruh olanlardan da kaçınmak gerekir. Ragıb der ki: Şeriatın tarifinde takva: nefsi günahtan korumaktır, bu ise haramı terk ile olur, bu da işlenmesi mübah olan şeyleri terk ile tamamlanır. Çünkü rivayet olunan الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ *"Helal belli, haram da bellidir, aralarında şüpheli şeyler vardır..."* hadisi gereğince koru'nun kenarında otlayan içine düşebilir.[2] Buhârî, Müslüm ve diğerlerinde rivayet olunduğuna göre Resulullah (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Helâl, belli haram da bellidir, yane şeran açıklanmıştır." Fakat bu ikisi arasında, her ikisine de benzeyebilen şüpheli şeyler vardır ki, insanların çoğu onları bilmez, bundan dolayı şüpheli şeylerden korunan kimse dinini ve ırzını temiz tutmuş olur. Şüpheli şeylere düşen ise harama düşer, nitekim koru kenarında (koyun) güden çobanın koruya düşmesi pek mümkündür. Haberiniz olsun ki her padişahın bir korusu vardır. Allah'ın korusu da yasak kıldığı şeylerdir. Haberiniz olsun ki cesette bir et parçası vardır, o iyi olursa cesedin hepsi iyi olur. O bozuk olursa cesedin hepsi bozuk olur. Biliniz ki o kalptir. Birgivî bu hadisi naklettikten sonra der ki: sözlük mânâsı, şeriata mümkün olduğu kadar geçerlidir. Aşırı korunma mânâsı ise küçük günahlardan ve şüpheli şeylerden bile korunmayı gerektirir. Fakat bu zamanda şüpheli şeylerin hepsinden korunmak mümkün değildir. Onun için harama yakın olan şüphelerden başkası hariç olur. İbadet ve itaat, güç yetirilebilen miktar ve ölçüdedir. O halde takvanın meydana gelmesinde herbir haramdan, bir de harama yakın bir kerahatle mekruh olanlardan kaçınmak gereği ortaya çıkmış olur... Bu açıklamada takvanın yukarılarda zikredilmiş olan üç derecesine de işaret edilmiş oldu, bunlar gösteriyor ki, takvalı olabilmek için korunul-

---

(1) Tirmizî, Kıyamet, 19; İbn Mâce, Zühd, 24.

(2) Buhârî, Büyu', 2, İman, 39; Müslim, Müsakat, 107; Ebu Davud, Büyu', 3; Ragıb el-İsfehanî, a.g.e., 530-531.

ması gereken günahları, tehlikeleri bilmek gerekecek; ilim olmadan takva olamayacaktır. Bu ise اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُا *"Kulları içinden ancak alimler Allah'tan (gereğince) korkar."* (Fâtır, 35/28) âyetine işaret olur. Bundan dolayı takva gereği olan korku ve korunma ile tefsir edilecek olursa, en takvalı demek, Allah'tan en çok korkan mânâsını da ifade eder. Bu şekilde bu âyet, yani bu âyette işbu اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ *"Allah nezdinde en şerefliniz, Allah'tan en çok korkanınızdır."* düsturunun bu sûrenin, bir gayesi olarak düşünülmesi gerekecektir. Başta وَاتَّقُوا اللّٰهَ *"Allah'tan korkunuz"* ve اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوٰى *"İşte bu kimseler Allah'ın, kalplerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir."* (Hucurat, 49/3) buyurulması da bunu anlatır. Bir hadis-i şerifte buyurulmuştur ki; مَنْ سَرَّهُ اَنْ يَكُونَ اَكْرَمَ النَّاسِ فَلْيَتَّقِ اللّٰهَ "Her kimi insanların en şereflisi olmak sevindirirse, Allah'a takvalı olsun."[1] Diğer bir hadis-i şerifte de Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: "Ey insanlar! İnsanlar iki kişiden ibarettir: Biri mümin, muttakî, Allah yanında şerefli; biri de fâcir, kötü, Allah yanında değersiz." İbnü Abbas'tan da şöyle rivayet olunmuştur: Dünyanın şerefi zenginlik, âhiretin şerefi takvadır. اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ **Şüphe yok ki Allah, herşeyi bilir ve herşeyden haberdardır,** sizi ve her yaptığınızı bilir ve hallerinizin iç yüzünden de haberdardır. "Hanginizin daha muttakî olduğunu o bilir." هُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقٰى

Şimdi müslüman olup da henüz imanın bu yüksek zevkine erecek kadar terbiye almamış olanlara bu temizliği vermek ve hakka özen ile talim ve terbiye esnasında ayıplama ve gıybet hükmü cari olmayacağını anlatmak üzere buyuruluyor ki: قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا **O a'rabiler inandık, dediler.** Medine civarında Beni Esed İbn-i Huzeyme kabilesi ganimet hevesiyle müslümanlığa girmişlerdi, rivayet olunduğuna göre bir kıtlık senesi Medine'ye gelmişler ve iki kelime-i şehadeti söylemişlerdi. Peygamber'e karşı: "Biz filan oğulları ve filan oğulları gibi sana savaş açmadık, ağırlık ve ailelerimizle geldik."[2] diyorlar, sadaka gözetiyorlardı ve yaptıklarını peygambere bağışlatmak istiyorlardı, bu indi. قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا **De ki: Siz iman etmediniz.** Çünkü iman, yalnız dil ile ikrardan ibaret değil, yürekten sevgi ile güven ve inançla kesin bir şekilde tasdik olması gerekir. Bu ise anlatılacağı üzere henüz ortaya çıkmadı, yoksa müslüman olduk diye peygamberi minnettar etmeye kalkışılmazdı. وَلٰكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيمَانُ فِى قُلُوبِكُمْ **Ve fakat henüz iman kalplerinize girmemiş olduğu halde İslâm'a geldik, deyin,** yani müslümanlığa karar verdik, sulha girdik deyin, böyle derseniz yalan söylememiş olursunuz. Çünkü harbin zıddı olan sulha girmek ve bağlanmak

(1) Kurtubî, a.g.e., XVI, 345.
(2) Suyûtî, a.g.e., VII, 583.

mânâsına İslâm, savaşı terkedip de görünüşte karar vermekle oluşabilir. Halbuki kalpte sağlam tasdik olmadan iman ettik demek yalan olur. Burada sözün gelişi آمَنَّا *"iman ettik"*, demeyin ve fakat أَسْلَمْنَا *"İslâm olduk"* deyin, veya "siz iman etmediniz ve fakat İslâm'a girdiniz" denilmektir. Fakat birincisi imanı söylemekten açıkça yasaklama şeklinde olacağı, ikincisi de Şer'an itibarının şartı olan iman, istenildiği halde İslâmlarına kesin karar ifade edeceği için bunlardan sakınmak üzere nazmın üslubu bu nazik şekle dökülmüştür. Fahreddin Razî burada "Mümin ile müslim ehl-i sünnete göre birdir. Nasıl olup da burada bu fark anlaşılabiliyor?" diye sorarak buna şöyle bir cevap verir: "Genel ile özel'in farkı vardır. İman ancak kalp ile olur. Bazan onunla beraber lisan ile olur. İslâm ise daha geneldir, fakat özel şeklinde genel ile özel birleşmiş olur."(1) Ragıb da Müfredat'ında şöyle der: "İslâm şeriatta iki kısımdır. Birisi imanın altındadır ki bu dil ile ikrardır. Bununla kan korunmuş olunur. Beraberinde itikat gerek olsun gerek olmasın قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا *" O A'râbiler inandık, dediler, de ki: Siz iman etdiniz fakat İslâm'a geldik, deyin."* âyetinde bu mânâ kastedilmiştir. Birisi de imanın üstündedir ki bunda dil ile ifade ile beraber hem kalben iman, hem vefa hem de Allah Teâlâ'ya bütün kaza ve kaderinde teslimiyet vardır. Nitekim İbrahim (a.s.) hakkında إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ *"Rabbi ona: "İslâm ol" dediği anda, "Âlemlerin Rabbına teslim oldum."* dedi. (Bakara, 2/131) buyurulması böyledir. Bunun gibi إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ *"Allah nezdinde hak din ancak İslâm'dır."* (Âl-i İmran, 3/19) âyeti ve تَوَفَّنِي مُسْلِمًا *"Beni müslüman olarak öldür."* (Yusuf 12/101) âyeti de bu mânâyadır. Beni rızana teslim olan kullarından eyle, demektir. Şeytanın bağlamasından güvenli kıl mânâsına olması da caizdir.(2) İmam-ı Azam'a nisbet edilen Fıkh-ı Ekber'de de şöyle denilmiştir: İman, ikrar ve tasdiktir, İslâm Allah Teâlâ'nın emirlerine teslim olmak ve bağlanmaktır. Bundan dolayı iman ile islâm arasında lügat yönünden fark vardır. Fakat şer'î hükümde İslâm'sız iman, imansız İslâm olmaz. Bu ikisi zahir ile batın, yüz ile astar gibidir. Din de iman ve İslâm ve şeriatın hepsine birden konulan isimdir... Demek olur ki yukarılarda إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْإِسْلَامُ *"Allah nezdinde hak din ancak İslâm'dır."* (Âl-i İmran, 3/19) âyetinde ve daha bazı yerlerde geçtiği üzere إِسْلَامٌ İslâm kelimesi sözlükte asıl maddesi olan barış ve güven hemzesinin duhul ve müteaddi hale koyma ve diğer mânâlarına göre barış ve karşılıklı anlaşmaya girmek veya koymak, güvenliğe çıkarmak, kurtulmak veya kurtarmak; ihlas ve teslimiyet ve bağlan-

---

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XXVIII, 141-142.
(2) Ragıb el-İsfehanî, a.g.e., 240.

mak gibi birkaç mânâya gelebildiğinden İslâm ve iman kavramlarında sözlük bakımından çeşitli farklar bulunduğundan şeriat daha çok bunların ikisinin birlikte toplanmasına ve gerçekleşmesine itibar etmiş olmakla beraber sözlük anlamlarını da az çok gözden uzaklaştırmamış bulunmasından dolayı şer'i kullanılışta, üç mânâ meydana gelmiş olur.

Birincisi: Biri diğerinin şartı olmak, biri açık, biri gizli olma bakımından asıl bulunmak gibi bir anlam farkıyla beraber gerçek olarak meydana gelmesinde eşit, şeref ve haysiyette birbirine gerekli olmalarıdır. Meselâ imanda islâmın hem bâtında ihlas kavramı, hem zahirde teslim kavramı şart olduğu gibi islâmda da iman, hakkında delil getirilen bir şey olmak üzere şarttır. Bundan dolayıdır ki Nisâ Sûresi'nde: وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا "Size selam veya sulh veren kimseye mümin değilsin, demeyin." (Nisâ, 4/94) buyurulmuş ve bu sebeble mümin ve müs-lim gerçekte bir sayılmıştır. Buna bilinen mânâsıyla İslâm demek uygun olur.

İkincisi: İslâm imandan daha genel ve onun bir başlangıcı olmak üzere imanın altında bir ikrar ve iman, İslâm'ın bir gayesi olmak üzere üstünde delil gösterilen bir şey ifade etmesidir ki bu âyet bu mânâ üzere gelmiş ve Râzî yalnız bu farkı kaydetmiştir.[1] Bunu gerçek samimi müslümanlık karşılığında resmî müslümanlık diye de ifade edebiliriz. Bu henüz müslümanlık değil, müslümanlığa bir giriştir. Burada ihtar olunuşu da özellikle bu incelik içindir. Ve onun için وَلٰكِنْ اَسْلَمْتُمْ *"fakat siz islâm oldunuz."* diye tasdik buyurulmamış قُولُوا اَسْلَمْنَا *"İslâm olduk, deyiniz"* diye sözlük açısından ihtar yapılmıştır, bir de "Sâdikûne" karşılık olarak ifade edilmiştir.

Üçüncüsü: İmandan daha özel ve onun bir kemali, bir gayesi olmak üzere üstünde olan İslâm'dır ki بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ *"Bilakis, iyilerden olarak kim yüzünüAllah'a döndürürse."* (Bakara, 2/112) buyurulduğu üzere ihsan mertebesini dahi kendisinde bulunduran ve اِنَّ الدّ۪ينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ *"Allah nezdinde din ancak İslâm'dır"* (Âl-i İmran, 3/19) gerçeğinin ifade ettiği ve اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ *"Muhakkak ki Allah yanında en değerli ve en üstün olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır."* hitabıyla da burada işaret ve teşvik buyurulan mânâdır. Bu mânâya götürmek üzere buyuruluyor ki: وَاِنْ تُطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Ve Allah'a ve Resulüne itaat ederseniz,** yani açıktan şehadet ile ikrar edildiği gibi kalben de samimiyetle imana yükselip olgun mümin, dosdoğru müslüman olmak üzere gereğince amel ederek Allah ve Resulünün emirlerini seve seve yerine getirirseniz لَا يَلِتْكُمْ مِنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْـًٔا **Allah size amellerinizden hiçbirini eksik olarak ödemez,**

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXVIII, 141-142.

değerinden eksik ecir ile karşılamaz. اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ **Çünkü Allah Gafur'dur,** itaat edenlerin kusurunu bağışlar, رَحِيمٌ **Rahim'dir,** rahmetinden ihsanı ile ecir verir. Mümin nasıl olur, denilirse: اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ **müminler ancak** الَّذِينَ **o kimselerdir ki** اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ **Allah ve Resulüne iman etmişlerdir,** yani dilleriyle ikrar verdikleri gibi kalpleriyle de sağlam inanmışlardır. ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا **Sonra da işkillenmemiş, şüpheye düşmemişlerdir.** Demek ki iman etmek için önce kalpten şüpheyi atmak şart olduğu gibi ileride devamı için şüpheden uzak olmak da şarttır. Onlar sonradan da şüpheye düşmemişlerdir. وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ **Mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmektedirler,** yani Allah'a itaat yolunda her türlü zahmet ve sıkıntıya göğüs germektedirler; mallar ve canlar ile cihad, mâli ve bedenî her türlü ibadeti içine alır. اُولٰٓئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ **Ve işte onlar Sadıklar'dır,** iman davasında sadık, verdikleri ikrara kalpleriyle ve fiilleriyle içten bağlılık göstermiş samimi müslümanlardır. قُلْ اَتُعَلِّمُونَ اللّٰهَ بِد۪ينِكُمْ **De ki: Allah'a dininizi öğretiyor musunuz?** Yani, Allah'a diyanetinizi, dindarlığınızı haber verip bildirmek mi istiyorsunuz ki biz iman ettik diyorsunuz. Halbuki: وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ **Allah göklerde olanları da bilir, yerde olanları da. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.** Bu âyet o A'rabileri kınamaktadır. يَمُنُّونَ عَلَيْكَ اَنْ اَسْلَمُوا **Müslüman olduklarını sana karşı başa kakıyorlar,** sana bir minnmet sayıyorlar, başına kakıyorlar, seni minnettar etmek istiyorlar.

MİNNET, o nimettir ki onu veren verdiği kimseden hiç bir sevap istemez, yalnız onun ihtiyacını kesmek ister ki bu ebedi şükre değer bir nimet olur. Veren hiçbir karşılık beklemediği ve hiç bir şey yapmamış gibi kesip attığı için alan kimse ebediyyen minnettar kalır. Öyle nimet cana minnet kesilir. İşte fiilen böyle bir nimet ile minnettar etmeye başa kakma denildiği gibi[1] onu hesaba alıp söylemeye, yani başa kakmaya da mennetmek, minnet saymak denilir. İkisi de kesmek mânâsına مَن'den alınmıştır. İn'âm fiili ihtiyacı keser, söylemek de nimeti keser ve şükrün kesilmesini gerektirir. Fakat, Ragıb, bu menn ve minnetin ağırlık ölçülerinden olan batman mânâsına مَن 'den alınmış olduğuna inanmış olarak der ki: minnet ağır nimet demektir. Ve bu iki şekilde söylenir, birisi fiil ile olur. Filan filana menn etti denir ki, nimet ile ağırlaştırdı, yani çok nimet verdi demektir. لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ *"Allah müminlere büyük lütuf vermiştir."* (Âl-i İmran, 3/164) فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ *"Allah size lütfetti."* (Nisâ, 4/94), وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلٰى مُوسٰى ... *"Andolsun Musa'ya da nimetler verdik."* (Saffat, 37/114), يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ *"Allah*

---

(1) فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ *"Bundan sonra bir başa kakmadır."* (Muhammed, 48/4) âyeti bu mânâdandır.

nimetini... dilediğine lütfeder." (İbrahim, 14/11), ... نُرِيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ *"İstiyorduk ki... onlara lütufta bulunalım"* (Kasas, 28/5) hep bu mânâyadır. Hakikatte bu ancak Allah Teâlâ'dan olur. İkincisi de ancak söz ile olur, o ağırlık laf ile verilir ki insanlar arasında bu çirkin sayılır.(1) Ancak nimeti inkâr mealinde de olursa başka ve bu çirkin olduğu için اَلْمِنَّةُ تَهْدِمُ الصَّنِيعَةَ "Minnet iyiliği yıkar."(2) denilmiştir. Küfran halinde söylenmesi iyi düşeceğinden dolayı da اِذَا كُفِرَتِ النِّعْمَةُ حَسُنَتِ الْمِنَّةُ "Nimet nankörlükle karşılanınca minnet güzelleşir." denilmiştir. يَمُنُّونَ عَلَيْكَ اَنْ اَسْلَمُوا... *"Onlar İslâm'a girdiklerini sana karşı başa kakıyorlar."* âyet-i kerimesinde onlardan olan minnet söz ile Allah'tan onlara olan minnet de fiil iledir ki onlara hidayettir, onları doğru yola eriştirmedir. Ragıb'ın bu son sözü dikkate değerdir.(3) Burada Allah Teâlâ'nın onlara menni hidayet nimetine karşı, küfran halinde güzel olan sözle ihtar mânâsında olmalıdır. Çünkü fiil ile minnet ve hidayette sakındırma mânâsı yoktur. Halbuki bu ilâhî minnet yasaklamadan sonra bir sakındıma mânâsındadır. قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ اِسْلَامَكُمْ **De ki: İslâm'ınızı bana minnet saymayın, benim başıma kakmayın** بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ **belki Allah size minnet eder,** yani başa kakmak sizin hakkınız değil, aksine Allah'ın hakkıdır. Siz müslüman olduk diye başa kakarsanız doğrusu Allah size minnetinin ağırlığını yükletir, nimetini başınıza kakar. اَنْ هَدٰيكُمْ لِلْاِيمَانِ **Çünkü sizi imana hidayet buyurmuştur** اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **eğer sadık iseniz,** yani "biz iman ettik" demekte doğru iseniz, dediğiniz gibi gerçekten mümin, doğru müslüman iseniz, iman çok büyük bir nimet, buna hidayet Allah'tan bir minnet olduğu için siz buna şükretmeyip de onu peygamberin başına kakarsanız Allah Teâlâ bu hidayete karşı küfrünüzden dolayı sizin başınıza kakar, azarlayıcı hitabının ağırlığı altında ezer, nimetini keser. اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Haberiniz olsun ki Allah göklerin ve yerin gaybını bilir,** bundan dolayı sizin içinizi, dışınızı bilir. Müslümanlığınızda doğru olup olmadığınızı kalplerinizde iman ve doğruluk bulunup bulunmadığını niyetlerinizden neler geçirdiğinizi tamamen bildiği gibi alemde, göklerde ve yerde neler olacağını ve sizlerin nelerle karşılaşacağınızı da bilir. وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ **Ve Allah bütün amellerinzi görür,** her ne yaparsanız görür, hiç birini kaçırmaz. Bundan dolayı siz de içinizi dışınızı düzelterek ona göre korunup ona göre çalışınız.

---

(1) لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى *"Sadakalarınızı eziyet ve başa kakmakla ibtal etmeyiniz."* (Bakara, 2/264) bu mânâdandır. Biz buna başa kakmak tabir ederiz.

(2) Larus, el-Mu'cemü'l-Esasî, s. 1155; Meydanî, Mecmau'l-emsal, II, 339.

(3) Ragıb el-İsfehanî, a.g.e., 474.

Kâf Sûresi

Mekke Döneminde İndi.

Ayet Sayısı: 45

Kaf Sûresi Mekke'de inmiştir. Buna بَاسِقَاتٌ Sûresi de denilir.

Âyetleri : Kırk beştir.

Kelimeleri: Üç yüz yetmiş beş.

Harfleri : Bin dört yüz yetmiş yedi.

Fâsılası : «صرجد ظب» ر ، ص ، ج ، ظ ، د harfleridir.

Hucurat Sûresi وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ *"Allah yaptıklarınızı görecektir."* âyeti ile son bulmuştu. Bu ise bir gelecek, bir ahiret hatırlatıyordu ki işte «قٓ» o geleceğin sorumluluğunu hatırlatmak üzere o hududa açılan bir kapıdır. Fetihten sonra İslâm dairesine yeni girenlerin اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ *"Elbette ki Allah katında en şerefli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır."* (Hucurat, 49/13) âyetinin mânâsı üzere temizlemek ve terbiyelerini tamamlamak için iç ıslahât ile yeniden cihada hazırlayan Medine'de inen "Hucurat" Sûresi'nden bu şekilde yine Mekke'de inen Kaf Sûresi'ne geçilmesi İslâm'ın cihana yayılmak için yavaş yavaş gelişmesindeki bir inkılap devresine daha işarettir. Müslim ve diğer hadis kitap-

larında Cabir b. Semure (r.a)'den rivayet olunduğu üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) bu sûreyi birçok defa sabah namazında okurdu. İbnü Mace ve diğer hadis kitaplarında, Kutbe b. Mâlik'den rivayet olunduğuna göre de Peygamber (s.a.v) bu sûreyi sabah namazının ilk rekatında okuyordu.[1] Ahmed, Müslim, Ebu Davud, İbnü Mace, Tirmizi ve Nesai Ebu Vakıd, Leysi'den rivayet etmişlerdir ki yüce Peygamber (s.a.v) bayramda ق ile اقْتَرَبَتْ okurdu.[2] Ebu Dâvud, Beyhaki, İbnü Mace ve İbnü Ebi Şeybe, Ümmü Hişam binti Hârise'den de şöyle rivayet etmişlerdir: Demiştir ki; ben قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَج۪يدِ 'i başkasından değil, yalnız peygamberin mübarek ağzından almışımdır. Her cuma minberde insanlara hitab ettiği zaman okurdu.[3] İbnü Merduye hadisinde de Ebu'l-Alâ (r.a.)'dan merfu olarak: «قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَج۪يدِ» تَعَلَّمُوا قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَج۪يدِ öğreniniz."[4], diye rivayet edilmiştir. Bütün bunlar gösteriyor ki bu sûre en büyük sûrelerdendir. Tıvâl-ı mufassal denilen sûreler de buradan başlar.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَج۪يدِ ﴿١﴾ بَلْ عَجِبُٓوا اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ
الْكَافِرُونَ هٰذَا شَيْءٌ عَج۪يبٌ ﴿٢﴾ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذٰلِكَ
رَجْعٌ بَع۪يدٌ ﴿٣﴾ قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْاَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ
حَف۪يظٌ ﴿٤﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ فَهُمْ ف۪ٓي اَمْرٍ مَر۪يجٍ ﴿٥﴾
اَفَلَمْ يَنْظُرُٓوا اِلَى السَّمَٓاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا
مِنْ فُرُوجٍ ﴿٦﴾ وَالْاَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا ف۪يهَا رَوَاسِيَ وَاَنْبَتْنَا

---

(1) Dârimî, Salat, 66; Müslim, Salat, 165, 169.
(2) Müslim, İydeyn, 14, 15; Ebu Davud, Salat, 246; Tirmizî, Cuma, 33; Nesai, İydeyn, 12; İbn Mace, İkamet, 157; Muvatta, İydeyn, 8; Ahmed b. Hanbel, V, 91, 102, 105, 219.
(3) Müslim, Cuma, 50, 52; Nesai, İftitah, 43; Ahmed b. Hanbel, V, 113.
(4) Suyûtî, a.g.e., VIII, 588.

فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٧﴾ تَبْصِرَةً وَذِكْرَىٰ لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ

﴿٨﴾ وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ

الْحَصِيدِ ﴿٩﴾ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ ﴿١٠﴾ رِزْقًا لِلْعِبَادِ

وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَٰلِكَ الْخُرُوجُ ﴿١١﴾ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ

قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَانُ لُوطٍ

﴿١٣﴾ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ

وَعِيدِ ﴿١٤﴾ أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٥﴾

Meâl-i Şerifi

1- Kâf. Şanlı ve şerefli Kur'an'a andolsun ki,

2- Doğrusu kâfirler kendi içlerinden uyarıcı bir peygamber geldiğine şaşırdılar da dediler ki: "Bu şaşılacak bir şeydir!

3- Öldüğümüz ve bir toprak olduğumuz vakit mi (tekrar) dirileceğiz? bu dönüş çok uzaktır."

4- Fakat biz toprağın onlardan neyi eksilttiğini elbette biliyoruz. Yanımızda herşeyi kaydedip muhafaza eden bir kitap vardır.

5- Doğrusu hak kendilerine geldiği zaman yalanladılar da şimdi karmakarışık bir ıztırap içindeler.

6- Artık üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki, onu nasıl bina etmiş ve süslemişiz, onun hiç bir çatlağı yoktur.

7- Yeri de nasıl uzatmış, üzerine sabit dağlar oturtmuşuz. Orada görünüşü güzel her çeşit bitkiden çiftler yetiştirdik.

8- Bunlar, Allah'a yönelen her kula gönül gözünü açmak ve ona ibret vermek içindir.

9- Bir de gökten bereketli bir su indirip de onunla bağlar, bahçeler ve

biçilecek taneler bitirmekteyiz.

10- Tomurcukları birbiri üzerine dizilmiş uzun boylu hurma ağaçları yetiştirdik.

11- Bunları kullara rızık olması için (yetiştirmekteyiz). O su ile ölü bir toprağa can verdik, işte hayata çıkış da böyledir.

12- Onlardan önce Nuh'un kavmi, Ress halkı ve Semûd da yalanlamıştı.

13- Âd, Firavun, Lût'un kardeşleri de (yalanladılar).

14- Eyke halkı ve Tübbâ kavmi de, bunların hepsi peygamberleri yalanladılar da (onlara) azabım hak oldu.

15- Biz ilk yaratmada acizlik mi gösterdik? Doğrusu, onlar yeni bir yaratılıştan şüphe içindedirler.

قٓ Bu sûre ile صٓ Sûresi'nin başlayışında fazla bir benzeyiş vardır. İlk önce, ikisi de birer harf ve Kur'ân'a yemin ve بَلْ ile başlıyor. Kâfirlerin şaşkınlıklarından bahsediyor. O sûrenin baş tarafında وَالْقُرْاٰنِ ذِى الذِّكْرِ *"Bu öğüt dolu Kur'ân'a and olsun."* (Sâd, 38/1) sonunda اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ *"O (Kur'ân) bütün alemler için bir öğüttür."* (Sâd, 38/87). Bu sûrenin başında وَالْقُرْاٰنِ الْمَجِيدِ *"Bu şerefli Kur'ân'a andolsun."* sonunda فَذَكِّرْ بِالْقُرْاٰنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ *"Benim tehdidimden korkanlara bu âyet ile öğüt ver."* (Kaf, 50/45) buyuruluyor. Onda imanın şartlarından ilk esas olan tevhide, bunda ölümden sonra dirilmeye ve haşre dikkat çekilmiştir. ق Yazılışta harf, okunuşta kaf isim şeklindedir. Açıkça anlaşılan harfin ismi, bundan da bu sûrenin ismidir. Bu vesile ile Kaf dağından da bahsedilmiş. İşaret ile veya açıkça emr-i hazır olması ihtimali de söylenmiştir. Doğrusu diğerleri gibi bu da müteşâbih âyetlerdendir. Yorumunu Allah bilir. Fahreddin Razi burada önce şu hususlara dikkat çekmiştir: Yukarılarda anlatmıştık ki böyle sûrelerin başındaki harfler, okunacak Kur'ân'ı iyi dinletmek için dinleyicinin dikkatini uyandırmak üzere verilen uyarılardır.(1) Yine anlatmıştık ki ibadetin kalb ile olanı, dil ile olanı ve vücudun dış organları ile olanı vardır. Organ ile olanlar içinde mânâsına akıl eren de var, mânâsı akıl ile bilinmeyip sırf ibadetle ilgili olan da vardır. Nitekim hacda şeytanları taşlamak, sa'y ve benzeri diğer bazı ibadetler böyledir. Kalple ilgili inançlar içinde Allah'ın birliğini ispatlama ilmi, ve insanların mahşerde toplanmalarının mümkün olması, Allah'ın sıfatı ve peygamberlerin doğruluğu gibi hem aklın delil ile bildiği kısım vardır, hem de kıldan ince kılıçtan keskin sırat ve amelleri tartacak mizan gibi şeriatla ilgili olmadıkça ke-

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXVIII, 146.

sinlikle kabul etmek ve doğrulamak mümkün olmayan kısım vardır. Şu halde dil ile yapılan ibadet olan zikirlerde de böyle olması gerekir. Bunların da Kur'an'ın çoğu gibi hem mânâsına akıl eren kısmı vardır. Hem de bu heceleme harfleri gibi mânâsını aklın kavrayamayacağı veya anlamadığı kısım vardır. Çünkü onu okumaktan maksat, yalnız emre boyun eğmektir. Yoksa konuşmada, alışıldığı üzere bir hüküm veya hoş bir hikaye veyahut رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا *"Ey Rabbimiz! Bizi bağışla ve bize merhamet et!"* gibi güzel bir maksadı ifade etmek değildir. Bilakis sırf söylemek sadece ibadet olur. Bunu şu husus da destekler: Bu harflere yemin edilmiş bulunuyor. Kendileriyle yemin edilmiş durumdadırlar. Halbuki Allah Teâlâ'nın incir ve zeytine yemin etmesi onlara şeref vermek olduğu gibi, (Allah'ı) tanımanın delili, ve ta'rifin aleti olan şerefli sözün aslı olan harflere yemin etmesi de onların ayrıca bir şerefe sahip olduklarını öncelikle ifade eder. Şimdi bu noktada şunları düşünmek gerekir:

1- Allah Teâlâ'dan yemin ya وَالْعَصْرِ ، وَالنَّجْمِ gibi bir şeye veya «صٓ ، قٓ ، نٓ» gibi bir harf ile de olmuştur. Veyahut وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ *"Göğe ve gece ortaya çıkana yemin olsun."* (Târık, 86/1). وَالضُّحٰى وَاللَّيْلِ اِذَا سَجٰى *"Kuşluk vaktine, kararıp ıssızlaşan geceye yemin olsun ki"* (Duhâ, 1-2) gibi iki şeye ve طٰسٓ ، يٰسٓ ، حٰمٓ ، طٰهٰ gibi iki harfe, veyahut فَالتَّالِيَاتِ *"okuyanlara"*, فَالزَّاجِرَاتِ *"sevk edenlere"*, وَالصَّافَّاتِ *"saf bağlayıp duranlara"* gibi üç şeye ve الٓمٓ ، طٰسٓمٓ ، الٓرٰ gibi üç harfe, veyahut وَالذَّارِيَاتِ (Zâriyât Sûresi'nde) وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ (Burûc Sûresi'nde) وَالتِّينِ (Tin Sûresi'nde) olduğu gibi dört şeye ve الٓمٓصٓ الٓمٓرٰ gibi dört harfe veyahut وَالطُّورِ 'da وَالْمُرْسَلَاتِ da وَالنَّازِعَاتِ da وَالْفَجْرِ de olduğu gibi beş şeye ve كٓهٰيٰعٓصٓ ve حٰمٓ عٓسٓقٓ gibi beş harfe olmuştur. Beş şeyden fazla yemin yalnız bir sûrede vardır ki o da وَالشَّمْسِ وَضُحٰيهَا Şems Sûresi'ndedir. Beş harften fazlaya hiç yemin yapılmamıştır. Çünkü asıl harfleri beşten fazla kelime ağır sayılmıştır. Mânâ için birleştirilmesinde ağır görülüp kabul edilmeyince mânâsı bilinemeyecek veya mânâsı olmadığı zaman daha da ağır gelmesi gerekir.

2- Bilinen şeylere yeminde, yemin edatı olan "وَ" zikredilmiş وَالطُّورِ ، وَالنَّجْمِ ، وَالشَّمْسِ denilmiş. Fakat harflere yeminde yemin edatı zikredilmemiştir. Mesela «وَقٓ» «وَحٰمٓ» denilmemiştir. Çünkü yemin, harflerin kendilerine olunca harfin, harfe alet yerinde getirilmesi eşitliği bozardı.

3- Allah Teâlâ, تِينٍ ، طُورٍ gibi eşyaya yemin etmiş, onların asılları olan zerrelerine ve basit maddelerine yemin etmemiştir. Fakat harflere, onları birleştirmeden yemin etmiştir, çünkü eşyanın birleşiminde maddesi en güzel bir şekilde bulunur. Fakat harfler, birleştirilince yemin sözcüklerine değil, gök ve

yer gibi mânâlarına ait olmuş olur. Mânâsız terkibe göre ise tek harf daha değerli olur. Onun için harflerin yalnız müfredatına yemin edilmiştir.

4- Bakara Sûresi'nde geçtiği üzere harflere yemin, yirmi sekiz sûrededir. Sayıları harflerin yarısı kadar olan, şeylere yemin ise ki وَالشَّمْسِ 'den başka sûrelerdedir, ondört sûrededir. Çünkü harflerden başka şeylere yemin sûrelerin baş tarafında da vardır, ortasında da vardır. Mesela وَالْقَمَرِ وَاللَّيْلِ اِذْ اَدْبَرَ *"O aya ve döndüğü an o geceye andolsun."* (Müddessir, 74/32-33) gibi. Harflere olan yemin ise ancak sûrelerin baş tarafındadır. Ve orada güzel olmuştur. Çünkü anlaşılan arasında, anlaşılmayan güzel olmazdı. Onun için sûre başlarında eşyalara yemin, harflere yeminin yarısı kadardır.

5- Harflere yemin, Kur'ân'ın iki yarısının ikisinde de hatta yedi kısmında da vardır. Sayılı eşyalara yemin ise yalnız son yarısında, hatta وَالصَّافَّاتِ 'den başkası son kısımdadır. Zira çoğunlukla harflere yeminden sonra Kur'ân ve kitab veya tenzil zikredilmiş يٰسٓ وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيمِ *"Yâsin, hikmet dolu Kur'ân hakkı için"* (Yasin, 36/1-2), الٓمٓ ذٰلِكَ الْكِتَابُ *"Elif, Lâm, Mîm. O kitap"* (Bakara, 2/1-2), الٓمٓ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ *"Elif, Lâm, Mîm, Bu Kitabın indirilmesi..."* (Secde, 32/1-2) buyurulmuştur. İşte Kur'ân'ın hepsi harflerle ifade edilen bir mucize olduğundan onlar her kısımda bulunmuş olup, sayılı şeylere yemin ise böyle değildir.

Bundan sonra Razî "Kaf"a ait konulardan olmak üzere şunu da ilâve eder: Kaf yeryüzünü kuşatan bir dağdır ki göğün etrafı onun üzerindedir denilmiş, bu görüş, birkaç yönden zayıftır:

1- Okunuşu vakf üzeredir. Halbuki dağ ismi olsaydı yemin edilmiş olmakla vasılda vakıf caiz olmazdı.

2- «وَالطُّورِ» gibi yemin harf ile söylenmesi gerekirdi. Çünkü yemin edatının atıldığı yerlerde kendisi ile yemin edilen اَللّٰهِ لَاَفْعَلَنَّ *"Allah'a yemin ederim ki mutlaka yapacağım."* gibi yemine layık olarak (yemin edatını) söylemeye bir ipucu olur, زَيْدٌ لَاَفْعَلَنَّ denmez.

3- Öyle olsa قاف yazılırdı بِكَافٍ عَبْدَهُ *"Kuluna yetmez mi?"* (Zümer, 39/36), عَيْنٌ جَارِيَةٌ *"Akan bir pınar vardır."* (Gaşiye, 88/12) türünden olurdu. Halbuki bütün mushaflarda قٓ harf yazılmıştır.[1]

4. Bunda açıkça anlaşılan harf olmasıdır. Gerçi onun İbnü Abbas'tan nakledilmiş olduğu da söylenmiştir. Fakat İbnü Abbas'tan rivayet edilen, قاف 'ın bir dağ ismi olmasıdır. Fakat burada bu قٓ 'tan maksadın o dağ olduğu kesin değildir.

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXVIII, 147.

Demek ki Razî aslında "Kâf" dağı diye söylenegelen rivayeti inkâr etmiyor. Burada onunla tefsir edilmesi zayıf bulunuyor. Alûsî de rivayetleri kaydettikten sonra şöyle diyor: "Karafi, Kaf dağının bulunmadığı görüşünü ileri sürmüş ve buna açık delil getirecek delili olmayan şeye inanmanın caiz olamayacağını söylemiş.(1) İbnü Hacer-i Heytemide bulunan rivayetleri ileri sürerek ona bazı itirazlarda bulunmuştur. Alûsî, bunları rivayet ettikten sonra; "Ben de Karafi'nin dediği gibi his şahitliğiyle bu dağın var olmadığı görüşündeyim." çünkü bu yeryüzünün karasını, denizini Yengeç dönencesine kadar kaç defalar katettiler. Öyle bir şey müşahede etmediler. Gerçi o haberler ravilerinden bir topluluk sahih rivayet edercesine bağlı kalarak rivayet etmişler ise de onların sahih olduğunu tenkid etme duygusunu, yalanlamaktan daha hafiftir. Bu, bulamamaktan dolayı kaf dağının varlığını inkâr etmek türünden de değildir. Zelzele işinin de öyle bir dağla bağlantısı yoktur. Çünkü zelzeleler yeryüzünün sertliğiyle beraber çıkmak isteyen buharların baskısındandır. Ve biraz insaf damarı olanlara göre bunu inkâr etmek kendini büyük görmektir. Biz de bu münâsebetle şunu söyleyelim ki daha bilgin olan Râzi bu hususta daha insaflı hareket etmiştir. Bizce insaf, rivayetleri yalanlamakta değil, bir doğru yorumu bulmaktadır. Gerçi bu hususta Peygamber (s.a.v)'e kadar isnad edilen bir hadis yoktur. Fakat bazı alimlerin kanaatlerini gösteren yaygın bir görüş vardır. İbnü Cerir'in ve İbnü Münzir'in rivayetlerine göre İbnü Abbas şöyle demiştir: Yüce Allah bu yeryüzünü arkasından onu kuşatan bir deniz, onun arkasından bir dağ yaratmıştır ki ona "Kaf" denilir. Dünya göğü onun üzerine sarmaktadır.(2) Demek ki "Kaf" yeryüzünü kaplamış olan Büyük Okyanus'u kuşatmıştır. Bu ifadeye göre Kaf dağı denilen şey hava küresi (atmosfer) olmuş olur. Çünkü biz biliyoruz ki yeryüzünü çevresinden kaplayan bir Büyük Okyanus'u vardır. Büyük Okyanus'u da atmosfer tabakası kaplamıştır. Dünya göğünün etekleri bu atmosfer tabakası üzerindedir. Bizim gök dediğimiz zümrüt gibi göklük burada parlamaktadır. İbnü Münzir'in, Ebû'ş-Şeyh'in, Hakim'in, İbnü Merduye'nin Abdullah b. Büreyde'den rivayetlerinde: "Kaf" dünyayı kuşatan zümrütten bir dağdır ki göğün etekleri onun üzerindedir(3) diye zümrüt ile ifade edilmesi de teşbih-i beliğ türünden olmak üzere bu rengi takviye eder. Buna dağ denilmesi de küresel şekli ile ufuk üstünde yükselme ve büyüklüğü itibarıyla veya bir kaynak ve anbar olması bakımından olması gerektir. Bununla beraber İbnü Ebi

(1) Alûsî, a.g.e., XXVI, 171-172.
(2) Suyûtî, a.g.e., VII, 589; Alûsî, a.g.e., XIII, 2/171.
(3) Suyûtî, a.g.e., VII, 589; Alûsî, a.g.e., XIII, 2/171.

Dünya'nın ve Ebû'ş-Şeyh'in rivayetlerinde "Kaf" yalnız dünyayı değil, kainatı kuşatmış olmak üzere de nakledilmiş[1] ve damarları yeryüzünün içine kadar indiği ve depremler onun damarlarının hareketinden meydana geldiği de söylenmiştir. Bu noktaya gelince "Kâf" kelimesi bize eski Yunanlılar'da bile bilinen ve herşeyin kaynağı olmak üzere maddenin bir kül karışımı niteliğinde düşünülen ilk durumunu ifade eden "chos kao" kelimesini hatırlatmıştır. Kâf dağı rivayetleri Hz. Peygamber'e istinad ettirilmemiş bulunduğu için bunu eski zamanlarda pek yaygın olmuş bir teori türünden saymakta hiçbir sakınca yoktur. Fakat bunu tefsir için esas edinmek uygun olmaz. قٓ harfini müteşabih olarak Allah'ın kudretine bir sembol saymak Kaf dağı denilen olabilirlik âlemiyle tefsir etmekten daha uygun olur. وَالْقُرْاٰنِ الْمَج۪يدِ **Ve şanlı ve şerefli Kur'ân hakkı için.**

MECİD مَج۪يدِ : Mecd sahibi, mecd, geniş lütuf ile ilgili büyük şeref ve şandır. Şu halde "Kur'an-ı mecid" şerefi, kitapların hepsinden büyük olan, yahut mânâsını bilip kendisiyle amel edeni şereflendiren şanlı Kur'ân demek olur. "Vav" yemin, veyahut yemine alt içindir. "Kaf" ile şanlı Kur'âna yemin edilmiştir.

Yeminin cevabı sonraki âyetin ipucuyla hazfedilmiştir. Yani sen uyarıcısın uyarma için geldin بَلْ عَجِبُٓوا اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ **Doğrusu kâfirler kendilerine kendilerinden bir uyarıcı geldiğine şaştılar.** Yani Kur'ân'ın şeref ve şanı olmadığından değil, fakat insanlara yine insanlardan bir uyarıcı, korku haberi vererek korkutan bir peygamber geldiğine şaştıklarından dolayı küfür ve inkâra gittiler. Halbuki insanlara kendileri dışında gelen bir uyarıcı, olağanüstü ve şaşmağa değer görülse bile yine kendilerinden bir uyarıcı gelmesi görülmedik bir şey değil idi. Fakat onun gelişine ve uyarmasına şaştılar. فَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا شَيْءٌ عَج۪يبٌ **Da kâfirler dediler ki: "Bu tuhaf bir şey!..."** Bunda iki ayrı yorum vardır: Birisi şaşkınlıklarını tefsir ve şaşkınlık noktasını açıklamakla küfürlerini açıkça anlatmaktır. Bu şekilde فَ tefsir, هٰذَا peygamberin uyarmasına işarettir. İkincisi Peygamberin peygamber olarak gönderilmesine şaşırmaktan sonra ahirette dirilmeye şaşırmalarını açıklamaktır. Bu şekilde فَ atıf (bağlaç) هٰذَا kapalı olarak şu söze işaret olur.

اَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا **Öldüğümüz ve bir toprak olduğumuz vakit (bizi tekrar dirilmekle korkutuyor)** ha! Yani bizi o vakit diriltme ve haşr ile mi korkutuyor? ذٰلِكَ **Bu,** öldükten sonra diriltmek رَجْعٌ بَع۪يدٌ **uzak bir** dönüş. Akıldan veya alışılmıştan uzak olan bir geri dönüş, bir döndürüş veyahut bir cevaptır. Şimdi

(1) Suyûtî, a.g.e., VII, 589.

bunun Allah'ın kudretinden uzak olmadığnı ispatlamakla buyuruluyor ki: قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْاَرْضُ مِنْهُمْ **Doğrusu biz toprağın onlardan ne eksilteceğini bilmişizdir.** Yani onun alışılmıştan uzak zannedilmesi bir insanın gerçeği ve bölümlerinin ayrıntıları tamamıyla bilinemediği için bilgisizlikten ileri gelir. Yoksa hayat ilmi bilinse de bir insanın özelliğini meydana getiren bütün sırlar keşfedilse bir kimseyi öldürüp yeniden diriltmek pek uzak sayılmazdı. Halbuki Allah Teâlâ onu bilmiş ve yaratmıştır. Ölüp çürüyüp de toprak olan kavimlerin veye şahısların hüviyyet ve aynılıklarını meydana getiren rükünler ve şartlardan kalan nedir? Eksilen nedir? Ruh mudur, beden midir? Bedenin maddesi ve parçaları mıdır, yoksa birbirine benzeyen parçalar arasında hayatı ve aynılığı ifade eden belirli ve özel bir oran mıdır? Allah hepsini bilir. Toprakta çürüyüp yok olduğu zannedilen oluşumların, ilişkilerin, kuvvetlerin özelliklerin en küçük parçasına varıncaya kadar hepsi olduğu gibi Allah Teâlâ'nın ilminde belli ve korunmuştur. وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ **Ve katımızda korunmuş, değişmez, bozulmaz bir kitap vardır. Hepsi onda korunmuştur.** Cüz'î ve küllî (parça ve bütün) hiçbir şeyi kaçırmaz, hatta onların amellerini de bütün açıklamalarıyla korumaktadır. Allah'ın ilmi bir de böyle Levh-i mahfuzda yazı ile sağlamlaştırılmış olarak tecelli etmektedir. Bunu değişme ve korunma kanununun bir ifadesi olarak düşünebiliriz. Bu tamamıyla bilinmiş olunca her hangi bir insanı yok ettikten sonra onu meydana getiren ve ondan yayılan ve değişmiş olan özelliklerin bilinmesi ve korunması hasebiyle onu yeniden iade etmek hiç de uzak olmaz. Onun için gerek bir toplumu, gerek bir şahsı öldükten sonra diriltmek ve haşretmek Allah'a göre uzak bir uygulama olmadığı bu düşünce ile belli olur. بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ **Doğrusu onlar hakkı, kendilerine geldiği anda yalanladılar.** Kendilerini yaratmış olan Allah'ın ilmini ve gönderdiği kitabını ve peygamberini gelir gelmez yalanladılar فَهُمْ فِي اَمْرٍ مَرِيجٍ **da şimdi onlar pek karmakarışık bir hal içinde çalkalanıyorlar.** Bazen sihirbaz, bazen kâhin, bazen şair diyerek, bazen şaşkınlıkla, bazen inkâr etmekle ızdırap içinde gelecekten, ahiret hayatından ümitsiz bir halde kıvranıyorlar. Buna karşı Allah Teâlâ'nın ilmini ve diriltmeye kudretini ispatlamakla ızdırabı savma hususunda buyurulur ki; اَفَلَمْ يَنْظُرُوا اِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ **Artık üstlerindeki göğe bakmadılar mı ki?** Burada gök ufkumuzun üstünde görebildiğimiz (gök) cisimleri ve boyutları ile özel bir şekilde bakışımıza iz düşüren ve dünya göğü denilen yüksek binadır ki biri hissî, biri aklî olmak üzere iki yönü vardır. Herşeyden önce bunun hissî yönüyle gözlerimize olan tecellisine dikkat çekilmiştir. İkinci derecede fikirler ve deliller ile, akıl ile anlam çıkarmak mümkün olabilen göğün şeklinin derinliklerine dal-

madan yalnız hissi olan bu yapılmış resmin durumuna bakıldığı zaman bile onu yapan yaratıcının ilim ve kudretindeki yücelik derhal gözlerde, gönüllerde kendini gösterir. Buradaki «لما» hazfedilmiş bir cümleye atıf içindir. Görmediler de o kâfirler üstlerindeki o göğe bakmadılar, baksalar ya! كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا **Biz onu nasıl bina etmişiz ve nasıl süslemişiz.** مَالَهَا مِنْ فُرُوجٍ **Onun hiçbir yarığı, çatlağı yok.** Yani kapısı geçidi yok değil, ayıp ve kusuru yoktur. وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا **Yeryüzünü de yaymışız.** O binanın döşeği gibi sermişiz, bakıldığı zaman gök, küre şeklinde görünürken görme alanı içinde yeryüzü de onun altında ufka doğru özel bir uzama şekli ile uzanmış görünür ve böyle görünmesi onun da bir küre olduğunu akıl ve delil ile anlamaya engel değildir. (Ra'd Sûresi'ndeki وَهُوَ الَّذِى مَدَّ الْأَرْضَ 13/3. âyetin tefsirine bkz.) Alûsi der ki; (Yeryüzünün) bu uzaması, yerin tam veyahut kutuplar yönünden noksan bir küre olmasına aykırı olmaz.(1) وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِىَ **Ve ona ağır baskılar, oturaklı dağlar serpmişiz.** وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ **Ve onda gözler, gönüller açan her türlü güzel çiftten (bitkiler) bitirmişiz.**

BEHÎC: Behcetli, gözlere gönüllere neşe ve sevinç veren, sevimli, güzel.

ZEVC; çift. İNBÂT, görünüşe göre bitkiler için ise de "zevc-i behic" insan dahil olmak üzere hayvanların da her hoş (güzel) sınıfını kapsadığı açıkça anlaşılır. تَبْصِرَةً وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ **(Bütün bunlar) O, Rabbine gönül verecek, her kulun gözüne göstermek ve öğüt vermek içindir.** Yani bütün bunları böyle yapış ve bitiriş Rabbine gönül verecek, hakka yüz tutup düşünecek her kulun gözüne göstermek ve fikrini açmak içni ibret verici delil ve hatırlatma vesilesi kılmak hikmeti iledir.

TEBSİRA; Hem göze görme kuvveti, hem de kalbe basiret (seziş) kuvveti vermek mânâsına olabilirse de ikincisi ذِكْرَى ile ifade edilmiş olmasından dolayı burada gözle görme mânâsında olması daha uygun görünür. Bunun birisi hissî birisi aklî yönü ifade eder. Biri duyurma, biri dikkati çekmedir. Bunların her biri birer yeni hayat neşesiyle Allah Teâlâ'nın ilmine ve ölümden sonra diriltme kudretine delalet ederler. Hissettirme, şimdiki dünya hayatını yaşatırken, dikkati çekme ve hatırlatma geçmiş ve gelecek şuuruyla ahireti duyurur.

MÜNİB kaydı da gerçek olarak faydalananları göstermek ve Allah'a yönelmeye teşvik etmek içindir. وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا **Ve Gökten bereketli bir su indirmekteyiz** ki hayrı, bereketi ve faydası pek çoktur. Bununla o güzel

(1) Alûsî, a.g.e., XXVI, 176.

çiftlerin nasıl bitirildikleri gösterilerek yerinde uygulama ve diriltme şekline bir misal verilmiş oluyor. Kur'ân da bu mübarek suya benzer فَاَنْبَتْنَا بِه۪ **indirip de onunla, o su sebebiyle bitirmekteyiz;** جَنَّاتٍ **birçok cennetler, meyveli ağaçları kapsayan bağlar, bahçeler** وَحَبَّ الْحَص۪يدِ **ve biçilen ekin taneleri,** وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ **ve dolgun veya yüksek hurma ağaçları.**

BÂSİK: Uzun, düzgün veya yüklü. لَهَا طَلْعٌ نَض۪يدٌ **Tomurcukları birbiri üzerine dizilmiştir.** Yani birbiri üstüne dizilmiş çok, veya içinde meyvesi çok, çünkü tal'ı, hurmanın ilk çıkan tomurcuğudur ki meyvesi içinde istiflidir. رِزْقًا لِلْعِبَادِ **Kullara rızık olsun diye** yetiştirmekteyiz. وَاَحْيَيْنَا بِه۪ بَلْدَةً مَيْتًا **Bir beldeyi ölmüş iken onunla, o su ile diriltmekteyiz.** Gelişme ve büyümeden kesilmiş kuru toprağa hayat vermekteyiz. كَذٰلِكَ الْخُرُوجُ **İşte dirilip kabirlerden çıkma da böyledir.** Yani ölü bir beldenin bir su indirmekle dirilmesi gibidir. Allah'ın indireceği bereket ile sizin de dirilip çıkmanız, Allah'ın kudretinden nasıl uzak değilse bu da uzak değildir. Burada "çıkış" denilmesi anlamlıdır. Ebbu's-Suud'un açıklamasına göre yerden bitkilerin çıkarılmasına diriltme ve ölülerin dirilmesine hürûc denilmesi önemsiz gibi görülen bitirmenin şanını büyütmek ve uzak görülen ölümden sonra dirilme işini tabii (bir fiil gibi) kolay göstermek ve bu şekilde bitkileri çıkarma ve ölüleri diriltme arasında benzeyişi gerçekleştirmekle karşılaştırmayı açıklamak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak içindir.(1)

Muhakkak ki biz bununla ölmüş bir toplumdan hakkın feyiz ve bereketiyle İslâm'ın ortaya çıkması ve yeni bir hayat ile başkalarına karşı dirilip canlanması ve galip gelmesi mânâsına da bir işaret anlarız. كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ **Onlardan önce de yalanlamışlardı.** Bununla peygambere teselli ve kâfirlere uyarı misalleri veriliyor.

وَاَصْحَابُ الرَّسِّ ***"Ress ashabı."*** Bununla ilgili açıklama (Furkan, 25/38. âyetinde geçti, oraya bkz.) وَاِخْوَانُ لُوطٍ **Ve Lut'un hemşehrileri,** Lût (a.s)'ın kavmi ki kendisine nikahla meydana gelen akrabalıkları bulunmaktan dolayı ihvan (kardeşler) denildiği söylenmiştir. Bu deyim, gerek soy ve gerek evlenmekle meydana gelen akrabalık ile yakınlığın, kimseyi kurtaramayacağını anlatır. وَقَوْمُ تُبَّعٍ **Tübba'ın kavmi,** kendisi değil, kavmi ki Himyeriler'dir. (Duhan, 44/37. âyetin tefsirine bkz.) كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ **Her birisi peygamberleri yalanladı.** Yeni hayata davet için Allah tarafından gönderilen peygamberlerin irşâdlarına inanmadılar. Ölümden sonra dirilme ve haşr için hazırlanmadılar. فَحَقَّ وَع۪يدِ **Böylece**

(1) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 127.

vaad ettiğim azab hakk oldu. Yani hep helak oldular ve yok oldular.

VAÎD وَعِيدٌ : Vaad gibi masdardır. Mef'ul mânâsına da olur. Vaad maddesi, iyilik ve kötülükte, acıda ve tatlıda kullanılır. Fakat وَعِيد vaîd ve اِيْعَاد iy'ad acı ve korkunç olanlarda kullanılır. Tehdit ve uyarma ifade eder. Burada vaîd, benim uyarmam demektir. Esre ile yetinilerek mütekellim (birinci şahıs) ya'sı hazfedilmiştir. اَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْاَوَّلِ **Şu halde ilk yaratmada aciz mi kaldık?** Yani gerek diğerlerini, gerek kendilerini ilk yaratılışla, birinci defa meydana getirmekle kudretimizi göstermiş değil miyiz ki ikinci bir yaratışı uzak görüyorlar da رَجْعٌ بَعِيدٌ *"uzak bir dönüştür"* diyorlar. Yahut kendilerinden önce yarattığımız halka, o önceki insanlara karşı yarattıktan sonra uyarmamızı, tehdidimizi yerine getirmeye gücümüz yetmemiş de aciz mi kalmışız? Ki korkmadan yalanlayıp uzak görüyorlar? Veya ilk yaratışla kudretimiz tükenmiş de ilerisini yaratmaktan güçsüzlüğe mi düşmüşüz.[1] بَلْ **Hayır,** öyle olmadığını bilirler. هُمْ **Onlar** فِى لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ **yeniden yaratılmaktan şüphe ediyorlar.**

LEBS: Aslında karıştırıp şüpheye düşürmek demektir. Burada iki mânâsı vardır: Birisi genellikle tefsir bilginlerinin açıkladığı şekliyle şöyle demektir: Onlar, ilk yaratılışı ve bizim kudretimizi itiraf etmekle beraber yeni bir yaratma ile ölülerin dirilebileceğinde şüphe ediyorlar. Bir defa yapılanın, tekrar yapılabileceği hakkındaki kıyası, tabiî kanunu bırakıyorlar da kudrete karşı şüpheye düşerek çelişkide bulunuyorlar. Bu mânâ, susturucu bir mânâ olur. İkincisi En'am Sûresi'nde وَهُوَ الَّذِى يَتَوَفّٰيكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ *"Sizleri geceleyin ölü gibi uyutan, gündüz de yaptığınız işleri bilen odur."* (En'am, 6/60) âyetinde geçtiği üzere bir toplumun hayatı gibi bir şahsın hayatının da parçalarının her an yenilenmesi şekliyle bir karışıklık içinde olduğunu ve bundan dolayı ilk yaratma denilen bu yaratmada şahsiyetin kalması bile cinsin birliği gibi yavaş yavaş yaratılan birbirine benzer parçalar arasındaki bir karışıklık ve benzerlik içinde tecelli eden bir nisbet birliğinden aynı nisbette ardarda gelen yeni bir yaratmanın sürekliliğinden ibaret olduğunu açıklamadır. Şeyh Muhyiddin-i Arabî buradan bütün eşyanın arazlar (aslında olmayıp sonradan olan hal ve nitelikler) gibi maddeler de her an yeni bir yaratılış ile yenilendiğini istinbata (delillerden hareketle sonuç çıkarmaya kadar gitmiş. Fransız filozofu ünlü Dekart da bu şekilde yeni bir yaratılış nazariyesini ileri sürmüştür. Bu âyetle هُمْ zamirine göre yeni yaratılışın böyle bütün eşyaya genelleştirmesi açıkça anlaşılmasa bile herhalde insanlar gibi canlı varlıklara gelişmeleri itibarıyla uygun olması tartışma

---

(1) Bu üçüncü mânâ gelecek olan وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ mânâsına uygundur. (Müellif)

götürmeyecek kadar açıktır denilebilir. Bu şekilde bir şahsın asl varlığı için gerek devam ettirme, gerek eski haline getirmede temel direk olarak düşünülmesi gereken esası, bir nehrin suyu gibi değişip duran maddi parçalarının tıpkı tıpkısına kendilerinde ve adetlerinde değil, aralarındaki düzenli oranla ifade ettikleri benzeme birliği ile ruhani doğrulukta gözetmek gerekir. Onun için bir şahsın belirlenmesi hacmin büyüklüğü ve küçüklüğü ile ilgili görünmeyerek gerek bir zerre, bir hücrecik ve gerek büyük bir cisim ve hacim halinde bile şahsiyetini koruyabiliyor da yetmiş yaşındaki Zeyd, beşikteki bebek, anne rahmindeki cenin, baba sulbündeki bir damla su olan aynı şahıs diye düşünülüyor. Kuyruk kemiğinin ucundan ölümden sonra dirilmeyi gösteren malum عَجْبُ الذَّنَبِ *"Kuyruk sokumu kemiği"* (1) hadisi de bunu ifade etmiştir. Zaten insanların böyle yeni bir yaratılışla yaşayabilmeleridir ki onların ihtiyaçlarının sırrını meydana getirir. Öyle olmasaydı insanın yarın için hiç bir endişesi ve hiç bir ümidi olmazdı. Bununla beraber bu mânâ yalnız insana ve canlılara ait değildir. Dünyada her şey كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ *"O'nun zatından başka herşey yok olacaktır."* (Kasas, 28/88) âyetinin mânâsı gereğince helak ve yok olma içinde her an değişmeye maruz ve her değişmede yeni bir yaratılış ile birbirine karışma ve karıştırma içindedir. ... وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَنْبَتْنَا بِه ... *"Biz gökten bir su indirdik de orada her güzel çiftten bitirdik."* (Lokman, 10) buyurulması da bu mânâ ile ilgilidir. Alûsî'nin bu mânâyı uzak görmesi garip görünür.(2) Bütün kainat böyle yeni yaratılma içinde ahirete doğru giderken onu Allah'ın kudretinden uzak görerek inkâr etmek ve yalanlamak o geleceğin mutluluğunu yaşamaya azmedenler için bir sapıklıktan başka bir şey değildir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِه۪ نَفْسُهُ وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَر۪يدِ ﴿١٦﴾ اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ

---

(1) Buharî, Tefsiru Sureti 39/3, 78/1; Müslim, Fiten, 141-143; Ebu Davud, Sünnet, 22; Nesai, Cenaiz, 117; İbn Mace, Zühd, 32; Muvatta, Cenaiz, 49; Ahmed b. Hanbel, II, 322, 428, 499; III, 28.

(2) Alûsî, a.g.e., XXVI, 178.

عن اليمين وعن الشمال قعيد ﴿١٧﴾ ما يلفظ من قول الا لديه
رقيب عتيد ﴿١٨﴾ وجاءت سكرة الموت بالحق ذلك
ما كنت منه تحيد ﴿١٩﴾ ونفخ في الصور ذلك يوم الوعيد ﴿٢٠﴾
وجاءت كل نفس معها سائق وشهيد ﴿٢١﴾ لقد كنت في غفلة
من هذا فكشفنا عنك غطاءك فبصرك اليوم حديد ﴿٢٢﴾ وقال
قرينه هذا ما لدي عتيد ﴿٢٣﴾ القيا في جهنم كل كفار
عنيد ﴿٢٤﴾ مناع للخير معتد مريب ﴿٢٥﴾ الذي جعل مع الله
الها اخر فالقياه في العذاب الشديد ﴿٢٦﴾ قال قرينه ربنا
ما اطغيته ولكن كان في ضلال بعيد ﴿٢٧﴾ قال لا تختصموا
لدي وقد قدمت اليكم بالوعيد ﴿٢٨﴾ ما يبدل القول لدي
وما انا بظلام للعبيد ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

16- Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz. Ve biz ona şah damarından daha yakınız.

17- Onun sağında ve solunda oturmuş iki melek zabıt tutarken,

18- İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında (onu) gözetleyen, dediklerini zapteden bir melek hazır bulunmasın.

19- Ölüm sarhoşluğu gerçekten geldiğinde, "Ey insan! İşte bu senin öteden beri kaçtığın şeydir." denir.

20- Sur'a üfürülür, işte bu, tehdid(in gerçekleşme) günüdür.

21- Her can, kendisiyle beraber bir sevk memuru ve bir şahid bulunduğu halde gelir.

22- (Allah ona) "Andolsun sen bundan gaflet içinde idin. Şimdi senden gaflet perdesini kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir." der.

23- Beraberindeki melek "işte yanımdaki hazır" der.

24- (Allah iki meleğe buyurur ki:) "Haydi ikiniz, atın cehenneme her inatçı nankörü!

25- İyiliklere (sürekli) engel olan, saldırgan, şüpheciyi.

26- O ki Allah'ın yanında başka ilâh edinmiştir. Haydi ikiniz birlikte onu şiddetli azaba atın."

27- Yanındaki arkadaşı (şeytan) der ki: "Rabbimiz! Ben onu azdırmadım. Fakat kendisi derin bir sapıklık içindeydi".

28- Allah buyurur ki: "Huzurumda çekişmeyin! Ben size daha önce uyarıcı göndermiştim."

29- Benim huzurumda söz değiştirilmez. Ve ben kullara asla zulmedici değilim.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ *"Andolsun ki insanı biz yaratmıştık."* Bu hatırlatma hem ilk yaratılışı anlatma, hem de daha sonrakine bir hazırlıktır. Hem Allah'ın ilminin isbat edilmesine yaratmaktan bir delil, hem de insana en yakın olmaktan bahsedilirken yaratıcı ile yaratılanı karıştırmamak için Allah'ı bütün eksikliklerden uzak tutma delilini telkin etmektir.

وَنَعْلَمُ **Ve biz biliriz** مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ **nefsi ona ne fısıldar, yahut ne ile vesvese verir.** Nefsin vesvesesi deyimi, içinden kendine söylediği, gönlünden geçirdiği gizli duygular, cehimler, hatıralar, kuruntular, kararlar gibi bütün iç duyguları kapsar. Söyleneceği şekilde zaptetmekle görevli hafaza (koruyucu) meleklerinin bile henüz farkına varmadıkları derecede gizli olarak insanın gönlüne gelen hatıralar ve nefisle ilgili şeylerin hepsini de Allah bilir. Çünkü yaratıcısıdır. وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ **Ve biz ona habli veridden (şah damarından) daha yakınız.** Öyle yakından bilir, öyle yakından yetişir, etkili oluruz. Yaratıcı ile yaratıkları arasındaki ilişki, yaratılan ile nefsi arasındaki ilişkiden daha önceliklidir. Çünkü yaratılanın ayakta kalması bizzat kendinden değildir, yaratıcısının kudreti iledir. (Bakara Sûresi'nde وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادِى عَنِّى فَاِنِّى قَرِيبٌ *"Kullarım, sana benden sorarlarsa (onlara söyle): Ben (onlara) yakınım."* (Bakara, 2/186 âyetinin tefsirine bkz.)

Anatomide iki çeşit damar sayarlar. Vücudun etrafında kalbe gelen, yani siyah kanı vücudun etrafından kalbe götüren damarlara verîd (toplardamar), çoğuluna أَوْرِدَة (evride), kalbden vücudun etrafına giden, kırmızı kanı bedene dağıtan damarlara da şerayin (atardamar) denilir. Atardamarların kökü kalbin sol karıncığından çıkan (vücutta kan dağıtan büyük atardamar) aorttur. Boyunda gırtlağın yanlarından geçen ve "vedecân" denilen şah damarları bundan şahlanır. Kalbde şahdamarlarının bağlandıkları büyük damara da vetîn (şahdamarı) denilir. İç şahdamarı yani vetîn, (anatomide) dokulara temasında oksijenini kaybetmiş olan siyah kanı kalbin sağ kulakçığına ulaştırır. Sol karıncık ile sağ kulakçık arasında meydana gelmiş olan bütün bu kablardaki kan dolaşımına "büyük kan dolaşımı" denilir. Siyah kan, sol kulakçıktan sağ karıncığa ve sağ karıncıktan akciğer atardamarına geçer. Akciğer atardamarına giren kan, akciğerde kılcal kablar içerisinde hava ile temas sağlayınca kırmızı kana dönüşerek akciğer toplardamarları ile sol kulakçığa, ondan sonra sol karıncığa dökülür. Sağ karıncığı, sol kulakçıkla birleştiren bütün kablardaki dolaşıma da "küçük kan dolaşımı" denilir. Büyük kan dolaşımında ise atardamarlarda kırmızı, toplardamarlarda siyah kan vardır. Küçük kan dolaşımında ise atardamarlarda siyah ve toplardamarlarda kırmızı kan vardır. Bundan dolayı kırmızı kana atardamar kanı ve siyah kana toplardamar kanı demek her zaman doğru olmaz. Büyük kan dolaşımı için doğru olan tarif küçük kan dolaşımı için yanlıştır. Demek ki toplardamarlara siyah kan damarları denmesi genel değil, çoğunluk itibarıyladır. Keşşaf'ta der ki: el-Verîdan (iki toplardamar) boynun önündeki iki yüzünü kavramış iki damardır ki vetine (şahdamarına) bağlı olup baştan kalbe doğru girerler.(1)

İbnü Esir de Nihaye'de; verîd, boynun yüzündeki damardır ki öfke halinde şişer. Bunlar iki verîddirler (şahdamarıdırlar), der.(2) Buna göre verîd, bizim anatomi kitaplarında vidâca bağlı şahdamarı denilen boyun damarında meşhur imiş gibi görünürse de bu özelliğin, iki şahdamarından diye ikil şeklinde olması gerektir. Çünkü Ragıb şöyle anlatmıştır: Verîd, ciğere ve kalbe bağlı olan bir damardır ki kanın akışı ondadır.(3)

Nizameddin Nisâburî de Garaibü'l-Kur'ân ismindeki tefsirinde, "Verîd,

---

(1) Buna göre varid, fail mânâsına gelen فعيل fe'il olarak vârid demek olup kalbe doğru gelmesinden dolayı bu adı almış oluyor. Kanın ona girmesi gözönünde bulundurulmakla mevrud (girilen yer) mânâsına olduğunu söyleyenler de olmuştur. (Müellif) (ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 6)

(2) İbnü'l-Esir, a.g.e., V, 173.

atardamardan başka kanı taşıyan damardır. Verîdân (iki doplardamar) ise boynun önünde iki yüzünü kavramış iki damardır ki baştan dağılarak ve vetîne (şahdamarına) bağlı olurlar."(1) diye tarif etmiştir.

HABL: Malum olduğu üzere ip ve bağ demektir. Damar mânâsına da gelir. Burada çoğunluk, bu mânâ ile verid ipi, servi ağacı gibi umumun hususa izafetiyle açıklanması türünden verid damarı demektir diye tefsir etmişlerdir. Habl, boyun dibi mânâsına da geldiğinden Zemahşeri bu mânâ ile lâmî izafeti de caiz görmüştür ki bu mânâ ile "habli verid" boyun veya bedenden mecaz da olabilir. Sonra لُجَيْنُ الْمَاءِ *"suyun gümüşü, gümüş gibi su"* kabilinden teşbihî izafet ile verid ipi, boyuna dolanmış ipe benzeyen verid mânâsını da ifade edebilir. Veridin, müfred olması itibarıyla cinse yorumlanması lazım geleceği için "habli verid", bütün verid şebekesi veya onların bağlandığı "vetin" (şah damarı) diye de düşünülebilir. Bununla beraber bu mânâlar verid damarı demekle de kastedilebilir. Ragıb, habl-i veridden maksadın ruh olduğunu söylemiştir.(2) Kırmızı kanı taşıyan atardamarların daha önce düşünülmesi gerekirse de atardamarlarda cereyan, kalpten etrafa doğru dağılıp uzaklaştığı, veridde ise, etraftan ve baştan kalbe doğru toplanıp geldiği için, yakınlık temsilinde verid (toplardamar) zikredilmiştir. Bu şekilde habli verid, pek yakınlıkta mesel olmuştur. Nitekim şair وَالْمَوْتُ اَدْنٰى لَهُ مِنَ الْوَرِيدِ "Ölüm ona veridden daha yakındır." demiştir.(3) Şu halde mânâ kalbine kan akıtan, en yakın damarından, yahut canından daha yakın demek olur. Sonra veridin siyah kan damarı olması ve kullanılmış, ölmüş, hücrecikleri taşıyan bir siyah kanın kalbe gelişi bir tasfiye ile yeni bir yaratılışla ilgili bulunması itibarıyla, gerek üst tarafındaki yeni yaratılış, ve gerek aşağıda geleceği şekilde anlatılacak olan ahiret hallerine intikal açısından dikkate değer bir nüktesi de vardır. İbnü Cerir et-Taberî der ki: Arap dili bilginleri وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ âyetinin mânâsında ihtilaf ettiler, bazıları bunun mânâsı dediler. نَحْنُ اَمْلَكُ بِهِ وَاَقْرَبُ اِلَيْهِ فِى الْقُدْرَةِ عَلَيْهِ Yani "Üzerinde kudret yürütüp tesir meydana getirmede daha yakın, kendisine daha çok malik ve tasarruf sahibiyiz." demektir.(4) Bazıları da nefsindeki vesveseyi bilmekte daha yakın, demektir dediler. Yani zatın yakınlığı mânâsını anlayan olmadı. Ancak sözün gelişine göre bazıları kudretin tesiri, bazıları da ilim itibarıyla yakınlık mânâsını tercih ettiler.

---

(1) Nisaburî, a.g.e., XXVI, 111.
(2) Fakat ruhtan maksadın, hayvanî ruh denilen ruh olduğu anlaşılıyor. (Müellif) (Rağıb el-İsfehanî, a.g.e., 520.
(3) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 6.
(4) et-Taberî, a.g.e., XXVI, 99.

Fahrür-Razi bunu şöyle ifade etmiştir. Allah Teâlâ'nın ilminin kemalini, genişliğini beyandır. Allah ilmi ile ona damarındaki kandan daha yakındır. Çünkü damara bir engel vardır. O, ona gizli kalabilir. Fakat Allah Teâlâ'nın ilmine engel mümkün değildir. Buna şu mânâ da söylenebilir. Kendisinde kudretimizin eşsizliği itibarıyla biz ona habli verid'den daha yakınızdır. Emrimiz onda damarlarındaki kanın akışı gibi cereyan eder.[1] Keşşaf sahibi de şöyle der: وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ *"Biz ona daha yakınız."* ifadesi mecazdır, maksat ona ilminin yakınlığı ve ondan ve durumlarından bilgisine, sanki zatı yakınmış gibi, en gizli şeylerinden hiçbirisi gizli kalmayacak, bir şekilde ilgili olmasıdır. Nitekim Allah her yerdedir, denilir. Halbuki Allah makamlardan yüce ve münezzehtir.[2] Bundan anlaşılan mecaz denilmesinin sebebi sözlükte yakınlık ve uzaklık mekan ve mesafe itibarıyla isimlerde hakikat olduğu ve Allah'ın zatında mekan yakınlığı tasavvur olunamayacağı içindir. Kadı Beydâvî ile Ebu's-Suud da bunu bir nükte ilavesiyle özetlemişler de şöyle demişlerdir: اى نَحْنُ اَعْلَمُ بِحَالِهِ مِمَّنْ كَانَ اَقْرَبَ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ، تَجَوَّزَ بِقُرْبِ الذَّاتِ لِقُرْبِ الْعِلْمِ Yani "Biz onun halini ona habli veridden daha yakın olandan daha iyi biliriz, demektir. Zatın yakınlığı ile ilmin yakınlığına mecaz yapılmıştır. Çünkü o onun gerekçesidir."[3] Görülüyor ki bu ifadede مِمَّنْ كَانَ اَقْرَبَ اِلَيْهِ *"Ona daha yakın olandan"* diye bir "mufaddalün aleyh" takdir olunmuştur. Çünkü akreb (daha yakın), a'lem (daha iyi bilmek) mânâsına mecaz olunca habli verid, ilim itibarıyla "mufaddalün aleyh" olamaz. Şu halde o مَنْ كَانَ *"olan kimse"* kim? O ya kendisinden kinayedir, bu şekilde habli veridden maksat, kendi şahsı olup mânâ onu kendisinden daha iyi biliriz demek olur. Yahut zikredilecek meleklerdir ki, bu durumda o hafaza meleklerinin de, ona habli verid'den daha yakın olduklarına fakat Allah'ın onlardan daha yakın olduğuna dikkat çekilmiş oluyor ki bu mânâ âyetin kendinden sonraki kısma bağlanmasından çıkarılır. Alûsî burada vahdet ehlinin (vahdet-i vücud görüşünde olanların) sözleri hal sahibi olmayanlar için zor anlaşılır şeylerdendir, demiştir.[4] Bununla birlikte biz şeyh Muhyiddin-i Arabî'nin Fütuhat-ı Mekkiye'sinin, Esma-i Hüsnâ babında "Akreb" ism-i şerifinde şu sözlerini nakledelim.

حَضْرَةُ الْاَقْرَبِ اَعْلَى الْحَضَرَاتِ   وَهِىَ بِالذَّاتِ لِاَهْلِ الْعَثَرَاتِ

فَهِىَ قُرْبٌ فِيهِ بُعْدٌ لِلَّذِي   قِيلَ فِيهِ اِنَّهُ ذُو عَثَرَاتٍ [5]

---

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXVIII, 162-163.
(2) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 5.
(3) el-Beydavî, a.g.e., II, 457; Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 128.
(4) Alûsî, a.g.e., XXVI, 178.
(5) Ehli aserât, keşif ve vukuf ehli zü aserât ise günah sahibi demektir. (Müellif)

"En yakın olanın huzuru, huzurların en yücesidir. O huzur, keşif ehli için zat iledir.

O huzur, hakkında günahkâr denilen kimse hakkında içinde uzaklık bulunan bir yakınlıktır."

Bu huzurun sahibine "en yakın" olanın kulu ve "yakın"ın kulu denilir, çünkü o Azîz ve Celil olan Allah bize habli veridden daha yakındır. فَاِنّي قَرِيبٌ اُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ *"Ben yakınım. Dua edenin duasına icabet ederim".* (Bakara, 2/186) buyurmuş. اِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ *"Şüphesiz ki o hakkıyla işitendir, yakın olandır."* (Sebe, 34/50) buyurmuştur. Peygamber (s.a.v) Efendimiz'in haber verdiği gibi Arş'tan dünya semasına inişiyle yakındır, daha yakındır. Çünkü nerede olsak bizimle beraberdir. Onun için "Karib" (yakın), "Akreb" (daha yakın) isimleriyle isimlendirilmiştir. O bize bizden daha yakındır. Çünkü habli verid, bizdendir ve damar bize bitişiktir. O ise ondan da yakındır. Çünkü bitişme ancak O'nunladır. İşitmemiz, görmemiz, ayağa kalkmamız, oturmamız, istememiz, hükmümüz O'nunladır. bu hükümler ise habli veridde yoktur. Demek ki, o bize habli veridden daha yakındır. Çünkü bizden habli veridin gayesi diğer damarların durumu gibi hayat hükmünün akışı ve kanların yolu olmasından ibarettir. Sonra Allah Teâlâ bize de kendisine yakınlığı emretti. Çünkü biz O'nun sureti üzere mahlukları olduğumuz cihetle bizi emsal menzilesine koydu. Halbuki iki misil zıttırlar. Zıt ise, zıt olduğu şeye bizzat nefsindeki sıfatlarda ortak oluşundan dolayı gayet yakın olmakla beraber aynı zamanda gayet de uzaktır. Kulda böyle ilâhî irade ile Allah'tan uzaklık meydana gelmekle Allah Teâlâ kendisine yakınlık yollarını meşru kıldı ki, bu uzaklık ile beraber yapılması meşru kılınan fiilleri yapmakla o onun kulağı, gözü ve bütün duyguları olana kadar bu şekilde kul zillet ve ihtiyacından dolayı ona zıttır. Ve onun için meşru kılınan şeylerde zillet ve ihtiyacı sebebiyle fiilin ona isnadı sahih olmuştur da kendisine nisbet edilen fiil ile ona yakınlığa yol bulmuş ve dolayısıyla Hak Teâlâ'nın كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ *"Ben onun kulağı ve gözü olurum."* (1) diye onun bütün hüvviyetiyle bütün duyguları olduğunu haber verdiği yakınlık ile yaklaşmıştır. Bundan da daha yakın olunca artık olmaz, (Abid kâin olmaz) çünkü سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَلِسَانَهُ *"Kulağı, gözü ve dili"* buyururken zamiri kula göndermekle kulun aynını tesbit etmiş ve O هُوَ هُوَ "tıpkı kendisi" olmadığını ispat buyurmuştur. Çünkü o ancak kuvvetleriyle هُوَ هُوَ 'dir "tıpkı kendisidir". Kuvvetleri onun zatî tarifindendir. O olmayış وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى *"Attığın zaman sen atmadın fakat Alah attı."* (Enfal, 8/17) buyur-

(1) Buhârî, Rikak, 38.

duğu gibidir ki o zaman suret ve mânâ ikisi de Allah'ındır, hepsine sahip olmuş, tamamen aynı olmuştur. Artık kainatta başka yok, ancak o Esma-i Hüsna'sının menzillerinde kendiliğinden yüce, münezzeh ve sübhan olan Allah vardır. Çünkü orada, O'ndan başka kendisini tesbih ve tenzih edeceğin yoktur. Allah Teâlâ yakınlıkları hep bu huzurdan meşru kıldı. Şeriatın varlığına sebep de dava olduğundan şeriat davacıya ve davacı olmayana şamil oldu. Kıyamet günü niyetine göre haşrolunur, millet ve mezhebiyle seçilir.

Görülüyor ki Şeyh, beytinde zat ile yakınlık görüşüne sahip olmuş ve fiil yakınlığını anlatmış, sonunu da kulun faniliğiyle vahdete bağlamıştır. Alûsî'nin dediği gibi bazı noktaları hal ehli olmayana ağırdır.(1) Dünya semasına inişden mekan itibarıyla yakınlık değil emir itibarıyla yakınlık anlamak gerekir. Hadiste iniş varsa da "Arş'tan" kaydı yoktur. Sonundan da vahdet (birlik) çıkarmalı, ittihat (birleşme) çıkarmamalıdır. Çünkü âyet öyle bir vesveseye ve zanna gidilmemesi, yaratıcı ve yaratıkların hakkının gözetilmesi için ilk önce وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ *"Andolsun ki biz insanı yarattık."* yeminiyle insanın yaratılmış olduğunu tekid yoluyla açıkça beyan buyurmuştur. Vahdet-i vücud meselesinde de açık ve şüphesiz bir kaide olmak üzere Keşşaf haşiyesinde İbnü Münir'in de açıkladığı şekilde şunu söyleyelim ki bizim itikadımızca لَا مَوْجُودَ اِلَّا اللّٰهُ وَصِفَاتُهُ وَاَفْعَالُهُ yani "Allah'ın zatından, sıfatlarından ve fiillerinden başka mevcut yoktur". Şu kadar ki, Allah Teâlâ fiillerinin bazısını bazısına yer yapmış, o yere fail, orada meydana gelen şeylere de onun fiili denilmiştir. Böylece bütün âlem Allah'ın fiili yani yaratığı olduğu gibi insanlar ve insanlara zorla ve isteklerine bağlı olarak nisbet olunan fiiller de وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ *"Sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır."* (Saffât, 37/96) âyeti uyarınca Allah'ın yaratmasıdır. İşte bir mümin için zaruri olan tevhid budur, sıfat zatının aynı değildir. Aynı veya başkası değildir. Fiil de failin aynı olamaz. Yaratıcı ile yaratık aynen bir olamaz. Allah'ın olmayan hiç birşey yoktur. Hepsi Allah'ındır. Fakat Allah'ın olmak, Allah olmak değildir. Şunun da unutulmaması gerekir ki yakınlık makamı ne kadar yakın olursa olsun bir gereklilik farkıdır. Bağlantı kurmak ve birleşmek yakınlık değildir. Onun için yakınlık makamında, mesela bir elçinin fiili ve kuvveti onu gönderene nisbet edildiği zaman elçi, kendisini gönderenin aynı olması icap etmez. Belki elçinin aynı sabit olduğu halde kendisi de fiili de gönderenin olur. Aynısı olmada değil, hükümde birlik bulunur. Gerek farzların yakınlığı ve gerek nafilelerin yakınlığı ile yakınlık kurmuş olan kulun da aynı sabit olmakla beraber velilik makamına

(1) Alûsî, a.g.e., XXVI, 178.

mil olarak bütün kuvvetinden ilâhî kudret tecelli eder. Fakat ondan onun Allah olması lazım gelmez, sonra mekan yakınlığı mutlaka arada bir mesafe bulunmasını gerektirir. Aradaki mesafenin büyüklüğüne küçüklüğüne göre düşünülür bir nisbettir. Bu itibarla o, hakikatte bir uzaklıktır. Allah Teâlâ mekandan münezzeh olduğu için onda mekan yakınlığı düşünülemez. Çünkü onda mekan yakınlığı var saymak mekanın bir kısmını O'nun kuşatmasının dışında ve mekanı O'ndan büyük ve geniş farzetmektir. Halbuki o çok yüce ve çok büyük olan Allah, her şeyi kuşatmış, her mekandan yüksek عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى *"Arş üzerine hükümrandır."* (Tâhâ, 20/5). Bundan dolayı burada mekan yakınlığı olduğu zannedilmemesi için zat yakınlığı ile değil, sıfat yakınlığı ile tefsir edilmiştir. Çünkü sadece ruhu ile değil, bedeni ile de düşünülen insanın zatı yer tutan bir cisim olduğundan dolayı ona zati yakınlık ile daha yakın oluş düşüncesi mekani bir yakınlığı akla getirebilir. Ancak bunun gereği mekani olmayan Allah'ın zatından zati yakınlığı uzak tutmak değil, mekan itibarıyla yakınlığı ortadan kaldırmak suretiyle bir mecaz yapılmasıdır. Fakat bu şekilde de mecaz mânâsı zaruri olunca tefsirciler onun için en uygun olan mânâyı tercih etmişlerdir. "Rahman ve Rahim"de olduğu gibi sıfat ve Allah'ın isimlerinde aranan gayeleri olduğuna göre akreb (en yakın) vasfı, zat yakınlığı tefsir edilse bile müjde veya uyarı makamında zat yakınlığından gayesi ve gerektirdiği eserleri kastedilmiş olur. Onun için وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ *"O her nerede olsanız sizinle beraberdir."* (Hadid, 57/4) âyetinin ifadesince her yerde "hazır ve nazır" diye anlaşılagelen ilâhî beraberlik ilim ile tefsir olunduğu gibi buradaki yakınlık da naklettiğimiz şekilde ilim veya kudret yakınlığı ile tefsir olunmuştur. Bakılırsa bunun birleştirilmesinde bir çelişki olmamalı hem ilmi hem kudreti ile yakınlık kastedilmiş olabilmeli idi. Acaba niçin terdid (iki ihtimalden biri) ile söyleniyor. Buna dair bir açıklama görmedim. Fakat şu iki sebep gösterilebilir: Birincisi zat yakınlığından mecaz olma itibarıyla iki mecazın iki lazımının bir arada bulunmasının caiz görülmemesi ve ikisini toplayan bir mânâda kastedilmiş olmamasıdır. Fakat temsilî istiare veya kinaye durumunda biz bunu mümkün zannediyoruz. İkincisi sözün gelişinde ve yukarısında خَلَقْنَا *"yarattık"*, نَعْلَمُ *"biliyoruz"*, اِذْ يَتَلَقَّى *"telâkki" ve zaptederler,* وَجَاءَتْ *"geldi"*, وَنُفِخَ *"üfürüldü"* gibi karinelerin bazısının yalnız ilmi, bazısının da kudreti gerektirip ifade etmesidir ki ihtilafın sebebi de budur. Biz bunların birleştirilmesine taraftarız. Gerçi ilim çok geniştir. Fakat kudreti gerektirecek birşey değildir. Kudret ise ilmi gerektirir. Kudret ile yakınlık kastedildiği takdirde ilim yakınlığı da ifade edilmiş olacaktır. Halbuki ilim ile yakınlık kastedildiği durumda bunun bir müjde veya tehdit ifade etmesi

kudreti düşünmeye bağlı olacaktır.

وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِه۪ نَفْسُهُ *"Nefsinin ona ne vesveseler verdiğini biliriz."* ifadesi ile en yakından ilim ifade edildikten sonra bir de وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَر۪يدِ *"Biz ona habli veridden daha yakınız."* buyurulmasının da bu nükte ile ilgisi olması gerekir, onun için biz, bundan yalnız ilmî yakınlık değil lütuf ve yardıma, kahır ve gazaba da darbı mesel olabilen bir yakınlık anlıyoruz ki bu en azından kudret yakınlığıdır. Nitekim Ragıb Müfredat'ında derki. "Yakınlık ve uzaklık birbirinin karşıtıdır".[1] Yakınlık zamanda, mekanda, nisbette hazda, kıymet ve şerefte, gözetmede, kudrette kullanılır. Mekanda: وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ *"Şu ağaca yaklaşmayın."* (Bakara, 2/35), لَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَت۪يمِ *"Yetim malına yaklaşmayın."* (Enam, 6/152), لَا تَقْرَبُوا الزِّنٰٓى *"Zinaya yaklaşmayın."* (İsra, 17/32), فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ *"Mescidi harama yaklaşmasınlar."* (Tevbe, 9/28) gibi. Zamanda: اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ *"İnsanlara hesapları yaklaştı."* (Enbiya, 21/1), وَاِنْ اَدْر۪ٓي اَقَر۪يبٌ اَمْ بَع۪يدٌ *"Uzak mı yoksa yakın mı olduğunu bilmem."* (Enbiya, 21/109) gibi. Nisbette: وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ اُولُوا الْقُرْبٰى *"Miras taksim olurken akrabalar hazır bulunursa."* (Nisa, 4/8), الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ *"Ana baba ve akrabalar."* (Nisa, 4/7), وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى *"İsterse yakınlar olsun."* (Maide, 5/106), وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبٰى *"Yakın komşu."* (Nisa, 4/36), يَت۪يماً ذَا مَقْرَبَةٍ *"Yakınlığı olan bir yetim."* (Beled, 90/15) gibi. Huzvede yani haz ve şerefte: وَالْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ *"Allah'a yakın melekler."* (Nisa, 4/172), وَمِنَ الْمُقَرَّب۪ينَ *"Yakın olanlardan."* (Ali İmran, 3/45), يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ *"Allah'a yaklaştırılmış olanlar ondan içerler."* (Mutaffifin, 83/28), فَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّب۪ينَ *"Eğer Allah'a yaklaştırılmış olanlardan ise."* (Vakıa, 56/88), وَاِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّب۪ينَ *"Şüphesiz ki siz yakın olanlardansınız."* (A'raf, 7/114), وَقَرَّبْنَاهُ نَجِياًّ *"Ve onu sırdaş olarak yaklaştırdık."* (Meryem, 19/52) gibi. Ve huzveye yani hazza, yakınlık denilir. قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ *"Allah yakınlıklar."* (Tevbe, 9/99), اَلَٓا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ *"Gerçekten bu onlar için bir yakınlıktır."* (Tevbe, 9/99), تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفٰى *"Sizi bize yaklaştırır."* (Sebe, 34/37 gibi. Rivayette, gözetmekte. اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَر۪يبٌ مِنَ الْمُحْسِن۪ينَ *"Şüphesiz Allah'ın rahmeti yakıı dır."* (Araf, 7/56), فَاِنّ۪ي قَر۪يبٌ *"Şüphesiz ki ben yakınım."* (Bakara, 2/186) gibi Kudrette: وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَر۪يدِ *"Biz ona habli veridden daha yakınız."* gibi.

اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ **Zabıt tutan iki melek tesbit ederlerken,** bu اِذْ de en yakın ilim mânâsında; yalnız kudret mânâsında ise «نعلم» ile tenazü üzere amil olması yaraşır, yani her insanın söylediğini, alıp zaptetmekle görevli iki melek vardır. İfadesini zapteder dururlar. İşte onlar, عَنِ الْيَم۪ينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَع۪يدٌ **sağdan ve soldan oturmuş zabıt tutarlarken, öyleki,** مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ **her ne söz atarsa,** yani gerek

(1) Ragıb el-İsfehanî, a.g.e., 398-399.

hayra ve gerek şerre dair, ağzından ne çıkarırsa إلا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ **herhalde yanında bir murakabeci, ne yaptığını ne söylediğini gözeten bir murakıp hazırdır.** Hiçbir dediğini kaçırmadan kaydederlerken Allah ona her yakından daha yakındır. Bu sırada insanın nefsinde onların da bilemeyecekleri gizlilikleri bilir. Dilediği tesiri yapabilir. Şu halde o meleklerin zaptedip kayda geçmesi onun ihtiyacından değil kulların geleceği için hikmete bağlıdır. Keşşaf'ta der ki: Hz. Peygamber (s.a.v.)'den şöyle rivayet edilmiştir. "İki meleğin oturduğu yer, ön dişlerinin üzeri, dili onların kalemleri, tükürüğün de mürekkebleri, sen ise lüzumsuz şeyler peşinde akıp gidiyorsun, ne Allah'tan utanıyorsun ne onlardan."[1] Bu âyetin zahirinden anlaşıldığına göre bu melekler, ağızdan çıkan her sözü yazarlar, bunun delaletinden, fiilleri de yazdıkları anlaşılıyor. Öncesine göre getirilişinden de nefisteki vesveseler gibi bazı şeylerin Allah'a malum olmasıyla beraber, onlardan gizli kaldığı anlaşılmıştı. İmam Malik herşey yazılır. Hatta hastalıktaki iniltisi bile demiştir.[2] Fakat bundan anlaşılan dışarıya çıkan herşey demektir. Akaid kitaplarından cCvhere ve şerhi Lakkânî'de Alûsî'nin nakline göre şöyle denilmiştir. İtikad etmek vacip olan şeylerden biri de şudur: Allah Teâlânın öyle melekleri vardır ki kulların fiillerini gerek hayır gerek şer, gerek onların dışında olsun, gerek söz olsun, gerek amel, gerek itikat, gerek niyet olsun, gerek azim, gerek karar verme, hepsini yazarlar. Allah Teâlâ onları onun için seçmiştir. Gerek kasten ve bile bile işlesinler gerek dalgınlıkla ve unutarak yapsınlar, gerek sağlıklarında meydana gelsin, gerek hastalıklarında, işlerinden hiçbir şeyi ihmal etmezler.[3] Nakil ve rivayet alimleri böyle rivayet etmişlerdir. Demek ki niyet, azim, karar mertebelerine gelmeyen vesveseler yazılmaz. Bu bakımdan مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ *"Nefsinin ona verdiği vesveseler"*, niyet ve kast mertebesine içten konuşmalar, kararı olmayan soyut hatıralar olmuş olur. İçten kendi kendine konuşmanın hiç yazılmadığını bildiren eserler de vardır. Nitekim, Beyhaki Şuab'da Huzeyfe b. Yemam (r.a)'da şöyle rivayet etmiştir: Sözün yedi kilidi vardır. Onlardan çıktığı zaman yazılır. Çıkmazsa yazılmaz, Kalp, küçük dil, dil, iki çene, iki dudak. Bu مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ *"Her ne söylerse"* ifadesinin zahirine uygundur.[4] İmam Malik'in sözü de bunu andırır. Bazıları mübahların yazılmadığını, ancak sevab veya, azabı bulunanların yani sorumluluğu olanların yazıldığını söylemişlerdir. Biz ortaya çıkan her fiil ve

(1) el-Hindî, a.g.e., XIV, 38981; Suyûtî, a.g.e., VII, 593; ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 6.
(2) Alûsî, a.g.e., XIII, 2/179.
(3) Alûsî, a.g.e., XXVI, 179-180.
(4) Beyhakî, Şuabü'l-İman, No: (5008).

sözün yazıldığı, gizli kalanlardan yazılmayanlar bulunduğu, bununla birlikte hafızaya geçenlerin yazılmış demek olduğu görüşündeyiz. Sonra burada âyetin ifade üslubuna dikkat edilirse bu tesbit ve kontrol altında insan gıyabında biyografisi yazılan bir şahıs durumunda değil, ya sorgulayan birinin huzurunda ifadesi kaydedilen ve gönlünden heyecanlar ve vesveseler geçen bir suçlu, yahut ölmek üzere bulunup başı beklenen bir hasta gibi tasvir edilmiş ve öyle bir anda gerek korku, ve gerek ümit açısından Allah Teâlâ'nın ilmi ve yakınlığı anlatılmıştır. Bu nükte iledir ki buradan ölüm ve ahirete geçilerek buyuruluyor ki, وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ **Ve ölüm sarhoşluğu hak ile geldiğinde** de Allah habli veridden daha yakındır. وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ *"Biz ona sizden daha yakınız. Fakat siz görmezsiniz."* (Vakıa, 50/85) ölümün sarhoşluğu, sarhoşlukları, aklı gideren şiddetidir. Ölümün hak ile gelmesi Allah'ın emriyle كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ *"Her nefis ölümü tadacaktır."* (Ali İmran, 3/185) gerçeğini getirmesidir.

ذٰلِكَ **O işte,** ey insan! مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ **Senin kendisinden kaçtığın şeydir.** Ve sura üfürülmüştür. İkinci üfürüş ذٰلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ **İşte bu cezanın verileceği gündür.** Yani yapılan tehdidin yerine getirileceği ceza verileceği gündür. وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ **Ve her bir nefis beraberinde bir sevkedici, bir şahit ile gelmiştir.** İki çeşit melek, birisi o nefsi mahşere sevketmekle görevli, birisi de ameline şahittir. Herkesin ameline göre şahitlik ve sevkin şekli farklı olmakla beraber, hepsi böyle iki görevli ile beraber sevkedilir. Şahidin kontrol eden hafaza meleklerinden olması akla gelir. Bazılar günahları yazan sevkedici, iyilikleri yazan şahit, demişlerdir. Daha başka da söylenmiştir. Ayrıntılarını Allah bilir. لَقَدْ كُنْتَ فِى غَفْلَةٍ **Andolsun ki sen bundan gaflette idin.** Bu cümle ya istinafiye (başlangıç cümlesi) veya mukadder kavil (söylemek) fiilinin mef'ulüdür. Hepsine bu hitabın yapılması, herkeste ahiretten az çok bir gaflet bulunması لَيْسَ الْخَبَرُ كَالْعِيَانِ *"Haber görmek gibi değildir."* ifadesindeki hikmete dayanmaktadır. وَقَالَ قَرِينُهُ **Kendisine yakın olan demiştir.** Yani yanındaki sevkedip götüren, Hak Teâla'nın huzuruna hazırlayıp böyle demiştir. هٰذَا مَا لَدَىَّ عَتِيدٌ **Bu benim yanımdaki hazır**, Hak Teâlâ tarafından da o sevkedene ve şahitlik yapana veya cehennem zebanilerinden ikisine yahut tekid şeklinde emir suretiyle birine şöyle hitap buyurulur. اَلْقِيَا فِى جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ *"Atın cehenneme her inkarcıyı ve inatçıyı"* قَالَ قَرِينُهُ *"Yakını ona der ki":* Bu yakının, dünyada o kafire musallat olup, ahirette beraber sevkedilen şeytan olduğu şu sözünden bellidir.

رَبَّنَا مَا اَطْغَيْتُهُ *"Ey Rabbimiz onu ben azdırmadım."* Demek oluyor ki, Ya

Rab! Beni bu azıttı diye özür beyan edip şikayet etmek istemiş, o da bu yolda cevap vermiştir. وَلٰكِنْ كَانَ فِى ضَلَالٍ بَعِيدٍ *"Fakat kendisi uzak bir sapıklık içinde idi."* Yani kendisi haktan uzağa sapmış bulunuyordu da ben ona öyle yanaştım. مَا كَانَ لِىَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّٓا اَنْ دَعَوْتُكُمْ *"Benim size karşı bir hakimiyetim yoktu." "Ancak sizi davet etmiştim."* (İbrahim, 14/22) der.

قَالَ **Allah Tealâ buyurur ki,** لَا تَخْتَصِمُوا لَدَىَّ **benim huzurunıda çekişmeyin.** وَقَدْ قَدَّمْتُ اِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ **Vaktiyle ben size tehdit göndermiş iken,** önceden dünyada çalışma çağında kitaplarla ve peygamberlerle uyarmış, azgınlık edenlere böyle şiddetli azap edileceğini haber vererek tenbihler, tehditler yapmış iken dinlemediğiniz halde şimdi hesap ve ceza yerinde boşuna çekişmeyin. Özellikle şunu anlamış iken مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَىَّ **Benim huzurumda söz değiştirilmez.** Vaad değiştirilmediği gibi tehdit de değiştirilmez. Bazı günahkârları af meselesi ise değiştirme değil, tehditleri tahsis eden af delillerinin tatbikidir. وَمَٓا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ *"Ben kullarıma zulmedici değilim."* ifadesi de, genel bir şekilde hakkı gerçekleştirme hususunda varid olmuştur ki bu şartlar altında tehdidin tatbik edilmesinin kendi hak ettikleri şeylerin neticesi olduğunu anlatmaktadır. Şimdi bu tehdit ve vaadi tamamlamak için buyuruluyor ki;

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴿٣٠﴾ وَاُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴿٣١﴾ هٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ اَوَّابٍ حَفِيظٍ ﴿٣٢﴾ مَنْ خَشِىَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ وَجَٓاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ ﴿٣٣﴾ اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ ﴿٣٤﴾ لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُنَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴿٣٥﴾

Meâl-i Şerifi

30- Biz O gün cehenneme: "Doldun mu?" diyeceğiz. O da: "Daha fazla var mı?" diyecektir.

31- Cennet de kötülükten sakınanlara yaklaştırılır. Zaten uzak değildir.

32-33- Onlara denir ki: "İşte size vaad edilen bu cennet, Allah'a yönelen, O'nun emirlerine riayet eden, görmediği halde Rahman olan Allah'tan korkan ve O'na yönelen bir kalple gelenlere mahsustur.

34- "Şimdi selam ve selametle oraya girin. İşte sonsuzluk günü budur."

35- Orada onlara ne isterlerse vardır. Katımızda daha fazlası da vardır.

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ *"Biz o gün cehenneme doldun mu diyeceğiz."* Bu يَوْمَ mukadder اُذْكُرْ veya اَنْذِرْ ile mensubdur. Yahut sonunda o gün ne dehşettir! gibi bir takdir vardır, deniliyor. مَا اَنَا 'deki zulmün nefyini ifade eden fiil mânâsı, hepsinden yakındır. Bu soru ve cevap لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ *"Andolsun ki cehennemi dolduracağım."* (Sad, 38/85) vaadinin yerine getirilmesi ve cehennemin dehşetini ve hızını tasirdir. İstifham takrîridir. Yani cehennem o genişliğiyle beraber. لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ *"Andolsun ki cehennemi cinlerden ve insanlardan tamamen dolduracağım."* (Hûd, 11/19) ifadesi gereğince grup grup atılan cin ve insandan doldurulacak, fakat hızı kesilmeyecek, günahkârlara öfke ve şiddetinden daha fazlasına hırs gösterecektir. Çokları bu soru ve cevabı bu şekilde bir tasvire yorumlamışlardır. Bazıları da hakikat demişlerdir ki, Alûsî zahir olan da budur. Hakikat mümkün iken ahiret işleri dünyaya kıyas edilmemeli der.(1) Buharî ve Müslim ve daha diğerleri Enes (r.a.)'de şu meâlde bir hadis rivayet ederler: Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: لاَ تَزَالُ جَهَنَّمُ يُلْقَى فِيهَا وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ حَتَّى يَضَعَ رَبُّ الْعِزَّةِ فِيهَا قَدَمَهُ فَيَنْزَوِى بَعْضُهَا اِلَى بَعْضٍ وَتَقُولُ قَطْ قَطْ وَعِزَّتِكَ وَكَرَمِكَ وَلاَ يَزَالُ فِى الْجَنَّةِ فَضْلٌ حَتَّى يُنْشِئَ اللّٰهُ لَهَا خَلْقًا اٰخَرَ فَيُسْكِنَهُمْ فِى فُضُولِ الْجَنَّةِ "Cehennem daima içine atılır durur ve atıldıkça daha fazla yok mu der. Ta Aziz olan Rabbi ona ayağını koyuncaya kadar. O zaman bazısı bazısına büzülür de yetişir, yetişir, izzetin ve keremin hakkı için derler. Cennette de daima bir fazlalık bulunur. Ta Allah Teâlâ onun için bir halk meydana getirip de onları cennetin fazlalıklarında yerleştirinceye kadar."(2) Yine Buhari ve Müslim ve daha diğerleri Ebu Hüreyre (r.a)'de rivayet ederler. Demiştir ki: Resulullah (s.a.v) buyurdu. تَحَاجَّتِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ فَقَالَتِ النَّارُ أُوثِرْتُ بِالْمُتَكَبِّرِينَ وَالْمُتَجَبِّرِينَ وَقَالَتِ الْجَنَّةُ مَالِى لاَ يَدْخُلُنِى اِلاَّ ضُعَفَاءُ النَّاسِ وَسَقَطُهُمْ فَقَالَ اللّٰهُ تَعَالَى لِلْجَنَّةِ اَنْتِ رَحْمَتِى اَرْحَمُ بِكِ مَنْ اَشَاءُ مِنْ عِبَادِى

(1) Alûsî, a.g.e., XXVI, 187.
(2) Buhârî, Eyman, 12; Tevhid, 7, 25, Tefsiru Sureti 50/1; Tirmizî, Tefsiru Sureti 50, Cennet, 20; Müslim, Cennet, 32, 38; Ahmed b. Hanbel, III, 13, 134.

وَقَالَ لِلنَّارِ اِنَّمَا اَنْتِ عَذَابِى أُعَذِّبُ بِكِ مَنْ اَشَآءُ مِنْ عِبَادِى وَلِكُلٍّ وَاحِدَةٍ مِنْكُمَا مِلْؤُهَا فَاَمَّا النَّارُ فَلَا تَمْتَلِئُ حَتَّى يَضَعَ رِجْلَهُ فَتَقُولَ قَطْ قَطْ فَهُنَاكَ تَمْتَلِئُ وَيُزْوٰى بَعْضُهَا اِلٰى بَعْضٍ وَلَا يَظْلِمُ اللّٰهُ مِنْ خَلْقِهِ اَحَدًا وَاَمَّا الْجَنَّةُ فَاِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى يُنْشِئُ لَهَا خَلْقًا "Yani cennet ve ateş münakaşa ettiler. Ateş ben büyüklük taslayanlar ve zorbalarla tercih edildim." dedi. Cennet de: "Niye bana insanların ancak zayıfları ve sakatları giriyor?"(1) dedi. Allah Teâlâ da cennete şöyle buyurdu. "Sen benim rahmetimsin, ben seninle kullarımdan dilediğime rahmet ederim. Ateşe de şöyle buyurdu; sen sırf benim azabımsın. Ben seninle kullarımdan dilediğime azap ederim. Her birinize de dolusu var. Ama ateş dolmaz ta o ayağını koyuncaya kadar ki o vakit yetişir yetişir der. O vakit dolar, bazısı bazısına büzülür. Ve Allah yarattıklarına hiç zulmetmez. Cennete gelince onun için de Allah Teâlâ yeni bir halk meydana getirir. Ayak cehenneme en son atılacak kullar, yahut ayağını koymak çiğnemek gibi gazap eseri olan bir sıkıştırma ile şiddetini kırmaktan kinayedir. مَزِيدٌ *"Fazla"* kelimesi mimli masdar veya «مبيع» gibi ismi mef'ûl olabilir. غَيْرَ بَعِيدٍ **Uzak olmayarak veya uzak olmayan bir yakınlık ile,** اُزْلِفَتْ 'den sonra bu kayıt yalnız tekide yorumlanmış ise de yukarıda geçtiği üzere رَجْعٌ بَعِيدٌ *"Bu uzak bir dönüş"* (Kaf, 50/3) diyenlerin sözlerini açıkça red içindir. Yani kâfirlerin zannettikleri gibi Allah'ın kudretinden uzak olmayarak takva sahiplerine yaklaştırılmış bulunacaktır. İşte bu size vaad edilen şeydir. Zahiri, bu şimdi söyleniyor. İşte bu ki size vaad ediliyor. Fakat tefsircilerin çoğu قول takdiri ile ahirette söyleneceği, hikaye diyorlar ki, işte bu o ki size vaad ediliyordu diye mânâsında olmuş oluyor. Bunun karinesi aşağıdaki وَجَٓاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ *"Allah'a yönelmiş bir kalp ile geldi."* ifadesidir. لِكُلِّ اَوَّابٍ **Her tevbekar için.** لِلْمُتَّقِينَ *"Müttakiler"*den bedel, aradaki söz muteriza (ara cümlesi) olmuş oluyor. وَعْدًا كَائِنًا لِكُلِّ اَوَّابٍ *"Her tövbekâr için olan bir vaad"* mânâsıyla تُوعَدُونَ *"size vaad edilir"*, ifadesine bağlanması da uygun olur. Evvab Sâd Sûresi'nde geçtiği üzere Allah'a dönüşü çok olan ve çok tevbekâr olan mânâlarına gelir. حَفِيظٍ *"Vazifesine rivayet eden"*, vazifesini bilip korunan وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ *"Allah'ın sınırlarını korumuş."* (Tevbe, 9/112) olan ki bu da şöyle bir bedel ile açıklanıyor. مَنْ خَشِىَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ **Görmediği halde Rahmân olan Allah'dan korkmuş.** Henüz huzuruna gelmeden, ahiret olmadan perdeler açılmadan Rahmân'a iman edip rahmetinin zevki, azabının dehşeti ile saygısını duymuş. وَجَٓاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ **Ve Allah'a yönelmiş bir kalp ile** yani herşeyden geçip yalnız o Rahmân'ın rahmetine sığınan bir kalp ile **huzuruna gelmiş bulunan kimseler** vaad edilmiş olup yaklaştırılmıştır. اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ **Haydin selam ve selamet ile girin ona,** denecek.

(1) Buharî, Tefsiru Sureti 50/1; Müslim, Cennet, 36; Tirmizî, Cennet, 22; Ahmed b. Hanbel, II, 314.

ذلك **İşte o,** giriş günü يَوْمُ الْخُلُودِ **ebedilik günüdür.** Yani ebedi kalmanın takdir edildiği gündür ki Kur'ân'da خَالِدِينَ فِيهَا *"Orada ebedi olarak kalcaklar."* diye zikredilip duran ebedilik, o günden itibaren başlayacaktır. Artık onun sonu yoktur.

لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُنَ فِيهَا **Onlara orada ne dilerlerse vardır.** İstenecek olan çeşitli şeylerden her ne isterlerse vardır. وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ **Nezdimizde fazlası da vardır.** Onların hatırlarına gelmeyen dilekleri içine girmeyen öyle şeyler ki ne gözler görmüştür, ne kulaklar işitmiştir, ne de bir insanın gönlüne doğmuştur. Burada iki mânâ vardır. Birisi Allah Teâlâ cennettekilere istediklerinden fazla, hatırlarına gelmez nimetler verecek, henüz yaratılmamış şeyler de yaratacak demektir. Birisi de cennetlikler Allah'ın ziyafetine gidecekler, huzurunda fazlasıyla ikram görecekler demek olur. Bu tebliğden sonra bir de şu hatırlatma ile buyuruluyor ki;

وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٦﴾ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ﴿٣٨﴾

Meâl-i Şerifi

36- Ey Muhammed! Biz onlardan önce kendilerinden daha kuvvetli olan ve beldeleri delik deşik eden nice nesilleri helak ettik, hiç kurtuluş var mı?

37- Şüphesiz ki bunda kalbi olan ve hazır bulunup kulak veren kimse için elbette bir öğüt vardır.

38- Andolsun ki biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yarattık, Bize hiçbir yorgunluk da dokunmadı.

فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ **Yani kuvvetli olduklarından yeri delik deşik etmişler,**

ölümden kurtulmaya çare aramışlardı. **هَلْ مِنْ مَحِيصٍ** **Allah'dan veya ölümden kaçacak bir yer var mı?** اِنَّ فِي ذٰلِكَ **Şüphesiz bunda,** yani bu sûrede söylenen sözde لَذِكْرٰى **elbette bir ibret dersi, bir öğüt ve hatırlatma vardır.**

لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ **Kalbi olan,** yani vicdanı olan **kimse için** اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ **yahut şahit olarak kulak veren,** yani kendinden gafil olmayarak şuuruna sahip, zihni hazır, görür bir halde duya duya dinleyen kimseler için. فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ ***"Altı günde."*** (Araf, 7/54 ve Fussilet, 41/10-12'inci âyetlerin tefsirine bkz.)

وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ **Ve bize bir yorgunluk dokunmadı, bir usanç gelmedi,** yani yahudilerin dediği gibi Allah yedinci gün dinlenmeye ihtiyaç duymuş değildir. Hala yaratıyor, hala yaratıyor, yeniden de yaratır. Topraktan da yaratır.

فَاصْبِرْ

عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَاَدْبَارَ السُّجُودِ ﴿٤٠﴾ وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾ اِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَاِلَيْنَا الْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾ يَوْمَ تَشَقَّقُ الْاَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾ نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْاٰنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ ﴿٤٥﴾

Meâl-i Şerifi

39- Ey Muhammed! Onların söylediklerine karşı sabret. Güneşin doğuşundan önce (sabah namazını) ve batışından önce de (öğle ve ikindi namazlarını kılarak) Rabbini Hamd ile tesbih et.

40- Geceleyin (akşam ve yatsı namazlarını kılarak), namazlardan sonra da (vitir ve nafile kılarak) O'nu tesbih et.

41- Bir münadinin yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver.

42- O gün insanlar, o çağrıyı gerçek olarak duyarlar. İşte bugün, kabirlerden çıkış günüdür.

43- Gerçekten biz hem yaşatırız, hem öldürürüz. Sonunda dönüş yalnız bizedir.

44- O gün yer yarılır, insanlar kabirlerinden çabucak çıkarlar. İşte bu, sadece bize göre kolay bir toplanmadır.

45- Biz onların söylediklerini daha iyi biliriz. Sen onlara karşı zor kullanacak değilsin. O halde sen, benim tehdidimden korkanlara bu Kur'ân ile öğüt ver.

وَاَدْبَارَ السُّجُودِ **Ve secdelerin arkalarında,** yani namazlardan sonra; tesbih her namazın arkasında yapılır. Nafile namaz mânâsına tesbih ise sabah ve ikindi namazlarından sonra mekruhtur. اَدْبَارَ السُّجُودِ *"Secdelerin arkasından"* ifadesinin akşam namazının son sünnetine işaret olduğunu söyleyenler de çoktur.

يَوْمَ يُنَادِي الْمُنَادِ **O çağırıcının sesleneceği gün,** O çağırıcı İsrafil ve Cebrail (a.s.)'dir. Ey çürümüş kemikler, kopmuş mafsallar, didiklenmiş etler, dağılmış saçlar, Allah Teâlâ size ayırt edici dava için toplanmanızı emrediyor diye bağıracak. مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ **Yakın bir yerden,** yani ses herkese eşit, olarak işitilecek şekildeki yeniden yaratmadaki bu seslenmeyi ilk yaratılıştaki "ol" emrine benzetmişlerdir. Taberî'nin naklettiği üzere bazı rivayetler de bu yakın yerin, Beyti Makdis sonrası olduğu rivayet edilmiştir ki, bu Rum Sûresi'ndeki, اَدْنَى الْاَرْضِ *"Yerin yakın bir yerinde."* (Rûm, 30/3) ifadesi gibi olmuş oluyor.(1) İslâm'ın geleceği ile ilgili olan bu rivayetin bizce özel bir önemi vardır. يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ **Hakk'a çağıran o sesi işitecekleri gün** ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ **işte o çıkış günüdür.** kabirlerden çıkış günü. Beydâvî der ki; çıkış günü kıyamet gününün isimlerindendir. Bayrama da denilir.(2)

يَوْمَ تَشَقَّقُ الْاَرْضُ عَنْهُمْ **Yerin onlardan çatlayıp ayrılacağı gün,** bu يَوْمَ öncekilerden bedel veya مَصِيرُ *dönüş* kelimesine bağlı, yahut سِرَاعًا *süratli* kelimesine bağlıdır. Gün, gün diye günlerin çokluğu, korkutmak için olmakla beraber, olayların çokluğuna da işaret olmalıdır. Yerin yarılıp ayrılmasının nükteli bir kaç mânâya ihtimali vardır. سِرَاعًا *Süratle* kelimesi ya عَنْهُمْ 'den haldir, üzerinde toplanmış hızla giderlerken altlarından yerin çatlayıp, kendilerinden ayrılması,

(1) et-Taberî, a.g.e., XXVI, 114.
(2) el-Beydavî, a.g.e., II, 461.

ve düşmeleri demek olur. Yahut يَوْمَ 'nin müteallakı (bağlandığı kelime) olarak يَخْرُجُونَ سِرَاعًا *süratlice çıkarlar,* veya يُسْرِعُونَ سِرَاعًا *süratlice koşarlar,* demektir ki, bu şekilde, yerin üzerlerinden çatlayıp içinden dışarı fırlamaları demek olur. Birisinde yer üzerinden sıkışma ile birisinde de altından sıkışma ile çatlamış oluyor. İkisinde de يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ *"O gün yer başka yere çevrilir."* (İbrahim, 14/48) ifadesi gerçekleşmiş bulunuyor. ذٰلِكَ حَشْرٌ **Bu toplanış, müthiş bir toplanıştır.** Öyle ki عَلَيْنَا يَسِيرٌ **ancak bize kolaydır,** başkalarının yapabileceği bir şey değildir. Onun için فَذَكِّرْ بِالْقُرْاٰنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ **şimdi sen benim tehdidimden korkacak kimselere bu Kur'ân ile vaaz ve nasihat et** de o gün için korunsunlar. Allah'a yönelmiş bir kalp ile gelmeye, selam ile ebedîlik yurduna girmeye çalışsınlar.

Zâriyât Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Ayet Sayısı: 60

Zâriyât Sûresi Mekkî'dir.

Ayetleri : Altmıştır.

Kelimeleri: Üç yüz yetmiştir.

Harfleri : Bin ikiyüz seksen altıdır.

Fasılası : ن ، م ، ف ، ك ، ع ، ق ، ا harfleridir.

Bu sûre de "Kâf" Sûresi'ndeki ihtarın (uyarının) bir müeyyidesi, sonundaki tehdidin bir açıklamasıdır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا ﴿١﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا ﴿٢﴾ فَالْجَارِيَاتِ

يُسْرًا ﴿٣﴾ فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْرًا ﴿٤﴾ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ ﴿٥﴾

وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ ﴿٦﴾ وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ ﴿٧﴾ إِنَّكُمْ

لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ ﴿٨﴾ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ ﴿٩﴾ قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ

﴿١٠﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ ﴿١١﴾ يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ

الدِّينِ ﴿١٢﴾ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾ ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ

هَٰذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ

﴿١٥﴾ آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَٰلِكَ مُحْسِنِينَ ﴿١٦﴾

كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

﴿١٨﴾ وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾ وَفِي الْأَرْضِ

آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾ فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ ﴿٢٣﴾

Meâl-i Şerifi

1- O tozdurup savuranlara,
2- Derken bir ağırlık taşıyanlara,
3- Derken bir kolaylıkla akanlara,
4- Derken bir emir taksim edenlere andolsun ki,

5- O size vaad edilen elbette doğrudur.
6- Ceza ve hesap günü şüphesiz olacaktır.
7- Yollara sahip göğe andolsun ki,
8- Siz elbette çelişkili sözler içindesiniz.
9- Ondan çevrilen (imana) çevrilir.
10- Kahrolsun (o fikir adına) kendi tahminlerini ileri sürenler!
11- Onlar bir sarhoşluk ve cehalet içinde şuursuzdurlar.
12- Onlar: "Hesap ve ceza günü ne zaman?" diye soruyorlar.
13- O gün, onların ateş üzerinde azap görecekleri gündür.
14- Onlara: "Tadın inkarınızın cezasını, işte sizin acele istediğiniz budur!" denecektir.
15-16- Şüphesiz ki takva sahipleri Rablerinin kendilerine verdiği sevabı almış olarak cennet bahçelerinde ve pınar başlarında bulunacaklardır. Çünkü onlar bundan önce iyilik yapıyorlardı.
17- Onlar geceleyin pek az uyurlardı.
18- Onlar seher vakitlerinde Allah'tan bağışlanma dilerlerdi.
19- Onların mallarında isteyen ve istemeyen yoksullar için bir hak vardı.
20-21- Kesin olarak inananlar için, yeryüzünde ve kendi nefislerinde nice ibretler vardır. Hiç görmüyor musunuz?
22- Sizin rızkınız da size vaad edilen sevap ve ceza da göktedir.
23- Gök ve yerin Rabbine andolsun ki size edilen o vaad, herhalde haktır. O tıpkı sizin konuşmanız gibi gerçektir.

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا *"Tozdurup savuranlara andolsun."* ZERV, tozutup götürmek, savurmak, kırıp ufalamak demektir.

ZÂRİYÂT: Kırıp ufalayan veya savuran, ya da toz duman edip götüren kuvvetler demektir. Mesela toprağı ve başka şeyleri tozdurup savuran rüzgarlar, volkanları püskürten, yaratıkları kırıp dağıtan ve yayıp açan melekler ve barut, dinamit gibi sonradan bulunmuş ve bulunacak şiddetli patlayıcı, tahrip edici ve yakıcı bütün sebepler bu kavrama dahildir. Beydâvî, اَوِالاَسْبَابِ الَّتِى تَذْرِى الْخَلاَئِقَ *"Bütün yaratıkları savuran sebepler"*[1] demekle bu genelliği göstermiştir. Müfessirlerin çoğunluğunun "rıyah" yani rüzgarlar ile yetinmesi Hz. Ali'den gelen rivayete göredir[2] ki bu tefsir "kavram" itibarıyla değil bir "örnek ile tefsir" olsa gerektir. Yoksa kavram itibarıyla nesiller dünyaya getiren doğurgan

---
(1) el-Beydavî, a.g.e., II, 461.
(2) el-Hakim, a.g.e., II, 466-467.

kadınlar diye de mânâ verilmiştir.

فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا **Sonra bir ağırlık yüklenenlere,** yağmur yüklenen bulutlar, bulutları taşıyan rüzgarlar veya gebe kadınlar veya bütün bunların sebepleri ki bunlar öncekilerin aynısı da, başkası da olabilir. Önce tozdurur, sonra da yüklenir, taşır, veya tozdurup savuran başka, taşıyıp götüren başka olur, bir ordunun ağırlıkları ve ganimetleri gibi. فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا **Sonra da kolaylıkla akanlara,** gemiler ve benzeri trenler, otomobiller gibi. فَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًا **Sonra da bir emir taksim edenlere yemin olsun,** yani bütün bunları idare etmek, tozdurulan taşınan, götürülen şeyleri varacakları yerlere yetiştirmek için yüce Allah'ın emrini ayırıp dağıtan meleklere, Cebrail, Mikail, İsrafil, Azrail gibi emir meleklerine yemin olsun, bunlara yemin, cezanın meydana gelmesinde özellikle hizmetlerini hatırlatmadır. Yani sayılan bu kuvvetlerin önemlerine işaret ile kesin bir şekilde uyarıda bulunur ki; اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ **Size vaad olunan, muhakkak doğrudur.** ق Kâf Sûresi'nde geçtiği üzere size yapılmakta bulunan vaadler ve tehdidler, o yeni yaradılış, dirilme ve çıkma, girme ve ebedilik hep doğrudur. وَاِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ **Ve din mutlaka olacaktır,** din yani ceza ve sorumluluk vardır. Amellerinin cezası, iyiliğe çalışanlara iyilikle mükafat, kötülüğe çalışanlara kötülükle ceza mutlaka olacak, herkes ettiğini bulacaktır.

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ **"Zatü'l-hubük" semaya yemin ederim.** "Zatilhubük" niteliği, eşsiz bir ifadedir. Bunun mânâsının ne olduğu hakkında çok şeyler söylenmiştir.

HUBÜK: "Habike'nin de, "Hibâk"in de çoğulu olabilir. "Târika" "Turuk" "Misal" "Müsül" gibi.

HABÎKE: Dikkat ve özenle sağlam sanatlı dokunmuş yol yol, menevişli güzel kumaşa denir.

HİBAK" de, rüzgar hoş estiği zaman denizde veya kumda meydana gelen yol yol kıvrıntılara denir. Saçların çok kıvırcıklığından meydana gelen dalgalanmalara, yani ondülasyona hubük denir. Kelimenin kökü olan "Habk" sıkı bağlayıp sağlam yapmak, ve kumaşı sıkı, sağlam ve üzerinde sanat eseri ortaya çıkacak şekilde güzel bir zemin üzere dokumak anlamına gelir ki aslı, "sefâkat" yani kumaşı sağlam ve güzel dokumak diye özetlenmiştir. Birçok kimse, hâreli yollu yollu mânâsı ile "yollara sahip" diye tefsir etmiştir. Bundan da bazı kimseler yıldızların yörüngeleri mânâsına kendilerine özel yollar, bazıları da, ilim ve bilgiye götüren ve yaratanın birliğine, kudretine, ilmine ve hikmetine delalet

eden aklî yolları anlamışlar, bazıları da saman yolları, adına kehkeşan da denilen samanyollarını söylemişlerdir. Fakat İbnü Abbas, Katade, İkrime, Mücahid, ve Rebî'den rivayet olunduğuna göre de ذَاتُ الْخَلْقِ الْمُسْتَوِى الْجَيِّدِ "güzel, düzgün yaratılışlı"(1), Mücahid'den diğer bir rivayette de مَتِينُ الْبُنْيَانِ *"yapısı sağlam"* diye tefsir olunmuştur. Mânâyı kısaca özetleyen bu ifadeden biz şunu anlıyoruz ki gökyüzü, yıldızları ve türlü yörünge ve yıldızların döndükleri yerlerle pek sıkı ve son derece sanatlı bir biçimde dokunmuş güzel nakışları olan düzgün ve sağlam, üzeri menevişli bir kumaşa benzetilmiş ve buna yemin ile, onun genel biçiminde tevhîde delalet eden ve yaratıcısının birlik ve kudretini gösteren güzel ve sağlam uyum ve ahenk hatırlatılarak sözleri değişik olanlara bir yasaklamada bulunulmuş, görüş ayrılıklarının tevhide döndürülmesi gerektiği anlatılmıştır. "Habk" kökü, hem yolları hem de sağlam ve güzel bir dokuma mânâsını taşıması itibarıyla bunda, dağınıklıkları birleştiren yüksek bir toplumun manzarasına da işaret vardır. Bunun yedinci sema olduğunu söyleyenler olmuş ise de "sema cinsi" olması daha uygundur. Şu halde mânânın özeti şudur: O sağlam ve düzgün dokunmuş meneviş kumaşlı güzel ve yüksek semaya dikkatinizi çekerek söylerim ki: اِنَّكُمْ لَفِى قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ **Siz gerçekten farklı farklı ifadelerde bulunuyorsunuz.** Sözleriniz birbirini tutmuyor, bir hüküm altında toplanmıyorsunuz. "Gökleri ve yeri yaratan Allah" dersiniz, sonra da tutar başkalarına taparsınız. Çeşitli ilahlara taptığınız için, gittiğiniz yollar ve amaçlarınız bir hedefte birleşmiyor, hakta birleşmediğiniz için peygambere bazen sihirbaz, bazen kâhin, bazen şair bazen de deli gibi birbirini tutmaz sözler söylüyorsunuz! Bir taraftan dinin, yani cezanın olacağına inanmıyor, Hakk'a uymayan görüşleri benimsiyorsunuz, bir taraftan da ileride bize şefaat ederler diye putlara tapıyorsunuz.

يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ اُفِكَ **Ondan çevrilen çevrilir.** O çeşitli görüşlerden dönmesi takdir edilmiş olan döner, doğruya iman eder. İman etmeyenlere gelince قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ ... *"O kendi tahminlerini ileri atanlar kahrolsun..."* yahut hak yolundan saptırılmış, sapıklık da tabiatı ve huyu olmuş bulunan çevirilenler, o doğru ve gerçekleşecek olan vaad ve tehdide, ahiret ve cezaya iman etmekten saptırılır, çeşitli görüşlere ve kanaatlere sürüklenirler. قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ **O kahrolası harraslar,** yani sırf kendi zan ve tahminlerine göre atan, fikir adına kendi heveslerini ileri süren yalancılar اَلَّذِينَ هُمْ فِى غَمْرَةٍ **ki onlar bir cehalet içinde**, yani herşeyi kuşatan bir sel gibi kendilerini her noktadan sarıp bürümüş olan batak, bir sar-

---

(1) Kurtubî, a.g.e., XVII, 31.

boşluk veya bir cehalet içinde سَاهُونَ **şuursuzdurlar.** Allah'ın emrinden gafiller, başlarına gelecek felaketin farkında değiller. يَسْـَٔلُونَ اَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ **O din günü,** yani gerçekleşeceği haber verilen o cezanın günü **ne zaman? diye soruyorlar.** İnanmadıkları için eğlenmek istiyorlar. İşte cevabı: يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ **Onların ateş üzerinde kıvrandırılacakları gündür.**

"FİTNE"nin asıl mânâsı: Altın ve gümüş gibi herhangi bir maden cevherinin iyisini kötüsünden ayırmak için ateşe atılmasıdır. Bundan meşakkate sokmak, sınamak yani imtihan etmek, azdırmak , çok beğenip tutulmak gibi fitnenin sonucu, lazımı olan mânâlarda da kullanılır. Nitekim ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ **"Tadın fitnenizi!"** Azaba yahut azab ve meşakkate sebep olan küfür ve fesat mânâsınadır. هٰذَا الَّذٖى كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُونَ ***"Bu işte, sizin acele ile istediğiniz!"*** yani böyle denecek. اِنَّ الْمُتَّقٖينَ فٖى جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ Yani nasıl olduğunu ve miktarını tayin ve takdir edemiyeceğiniz **Cennetler ve pınarlarda,** اٰخِذٖينَ مَا اٰتٰيهُمْ رَبُّهُمْ **Rablerinin kendilerine verdiğini alarak,** yani hoşnutlukla kabul edip razı ve hoşnud olarak. اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُحْسِنٖينَ **Çünkü onlar ondan önce,** yani dünyada **iyi amel işleyen kimselerdedirler.** Güzel ameller yapar ve güzel yaparlardı, onun için mükafata ve sevaba layık olmuşlardı, onu hoşnutluk içinde gülerek alırlar. Bu cümle «اتيها» *"Rablarının vermesi"*nin sebebini gösterirken, takvanın da yalnız menfi, eylemsiz bir mahiyette olmayıp aynı zamanda güzel işler yapmak mânâsında müsbet bir mânâ ifade ettiğini anlatır. Onun için bu da şöyle açıklanıyor: كَانُوا قَلٖيلاً مِنَ الَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ **Geceden pek az uyurlardı.** قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَلٖيلاً *"Birazı hariç geceleri kalk namazı kıl!"* (Müzzemmil 73/2) âyetinin mânâsına göre amel ederler, Allah şevki, ahiret endişesi ile gözlerine uyku girmez, ibadet eder, vazife yaparlardı.

HUCU', az uyku, ve özellikle gece uykusu, demektir. Âyet metnindeki ما ziyade veya mevsul veya masdarlık bildiren bir harftir. Olumsuzluk bildiren bir harf olarak şöyle de mânâ verilmiştir: "Bazı gece biraz bile uyumazlar, hepsini ihya ederlerdi." Bir rivayette de "Az idiler, geceden uyumazlardı." diye iki cümle olarak mânâ verilmişse de ağır basan şık birincisidir. وَبِالْاَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ **Ve seher vakitleri onlar istiğfar ederlerdi.** Yani geceleri öyle ibadet etmekle birlikte sanki günah ile vakit geçirmiş gibi seher vakitleri de yatmaz, kusurları için af dilerlerdi. Âyetteki «هُمْ» zamiri ile ifadede kasır vardır. Yani dua ve istiğfarın en güzel zamanı olan seher vakitleri öyle icabet ve kabule şayan istiğfarı onlar, o iyi kimseler yaparlar. وَفٖى اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ **Mallarında da dilenci ve mahrum için bir hak vardı.**

SAİL, isteyen, dilenen, MAHRUM, iffetinden dolayı zengin zannedildiği

için sadakadan dahi mahrum bulunan muhtaç demektir. Resul-i Ekrem (s.a.v)'den rivayet edilmiştir ki: "Miskîn bir yemek iki yemek ve bir lokma iki lokma ve bir hurma iki hurma, kendisini savacak olan değil" buyurmuş.(1) O halde miskin kimdir? demişler, "Miskin; öyle bir kimsedir ki, bulamaz ve bilinip kendisine sadaka da verilemez." buyurmuş. İbnü Abbas'tan bir rivayette: Kazanamayan bedbaht denilmiş, bazıları da rızık sebepleri kendisine yaklaşmış olduğu halde uzaklaşmış, mahrum kalmış olan düşkün diye tefsir etmişler ise de önceki daha kapsamlıdır. "Hak" deyimi zahiren bunun vacib olduğunu ifade eder. Onun için Kâdî Münzir İbnü Saîd, bunun farz olan zekat olduğu kanaatine varmıştır. Fakat bu sûrenin Mekkî, ve zekatın Medine'de farz kılınmış olması dolayısıyla çokları bunu nafile sadaka olarak anlamışlar, ve zekattan ayrı olarak kendilerinin taahhüt ettikleri "bol bir nasip" diye tefsir etmişlerdir. İslam toplumunun yükselmesinde çok büyük önemi olan bu noktanın özellikle dikkat çekici olduğunu hatırlatmaya gerek yoktur. وَفِى الْاَرْضِ اٰيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَفِى اَنْفُسِكُمْ **Yeryüzünde de âyetler vardır, kesin bilgi edinecekler için nefislerinizde de** nice deliller vardır ki cezanın ve hesaba çekilmenin olacağını ve dinin hak olduğunu gösterirler. Yeryüzünde dolaşan ve yerküreyi inceleyenler iyi çalışanlarla çalışmayanların, korunanlarla korunmayanların, tasdik edenlerle inanmayanların akıbetlerindeki farkı gösterecek çok deliller bulurlar. Vicdanlarla başvurulması halinde de iman eden herkes, yaratılmasının merhalelerinden Allah'ın kudretini ve her günkü hayatında bile vazife ve sorumluluğunun varlığını anlar. وَفِى السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ **Semada da rızkınız**, yağmur sıcaklık vesaire gibi rızık sebepleri وَمَا تُوعَدُونَ **ve size vaad edilen şeyler var** yahut mukadder. Bunun zahiri yukarıki gibi vaad ve tehdidi içine alır. Fakat çoğunlukla sevap ile tefsir etmişler ve cennetin yedinci semanın üstünde, Arş'ın altında olduğunu nakletmişlerdir. فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ **İşte o sema ve yer yüzünün Rabbine yemin olsun ki,** اِنَّهُ O size edilen vaad لَحَقٌّ **mutlaka haktır** مِثْلَ مَا اَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ **tıbkı sizin konuşmanız, söylemeniz gibi**, yani sizin konuşmanız nasıl kesin olan bir şey ise sorumluluğunuz, vaad olunan ceza ve mükafaatınız da öylece olacaktır.

Yeryüzü ve nefislerdeki bu deliller bazı örnekler ile açıklanıp peygamberliği beyan etmek için buyuruluyor ki:

---

(1) Buharî, Zekat, 53, Tefsiru Sureti, 2/48; Suyûtî, a.g.e., II, 453 (7585); Nesaî, Zekat, 76; Dârimî, Zekat, 2; Muvatta, Sıfatü'n-Nebi, 7; Ahmed b. Hanbel, I, 384, 446; II, 316, 395, 445, 457.

هَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ ضَيْفِ

اِبْرٰه۪يمَ الْمُكْرَم۪ينَۢ ﴿٢٤﴾ اِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًاۜ قَالَ

سَلَامٌۚ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ اِلٰٓى اَهْلِه۪ فَجَٓاءَ بِعِجْلٍ

سَم۪ينٍۙ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُٓ اِلَيْهِمْ قَالَ اَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٢٧﴾ فَاَوْجَسَ مِنْهُمْ

خ۪يفَةًۜ قَالُوا لَا تَخَفْۜ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَل۪يمٍ ﴿٢٨﴾ فَاَقْبَلَتِ امْرَاَتُهُ

ف۪ي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَق۪يمٌ ﴿٢٩﴾ قَالُوا كَذٰلِكِۙ

قَالَ رَبُّكِۜ اِنَّهُ هُوَ الْحَك۪يمُ الْعَل۪يمُ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ

اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾ قَالُٓوا اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِم۪ينَۙ ﴿٣٢﴾ لِنُرْسِلَ

عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ ط۪ينٍۙ ﴿٣٣﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِف۪ينَ ﴿٣٤﴾

فَاَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ ف۪يهَا مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَۚ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا ف۪يهَا غَيْرَ بَيْتٍ

مِنَ الْمُسْلِم۪ينَۚ ﴿٣٦﴾ وَتَرَكْنَا ف۪يهَٓا اٰيَةً لِلَّذ۪ينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْاَل۪يمَۜ

﴿٣٧﴾ وَف۪ي مُوسٰٓى اِذْ اَرْسَلْنَاهُ اِلٰى فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُب۪ينٍ ﴿٣٨﴾

فَتَوَلّٰى بِرُكْنِه۪ وَقَالَ سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ ﴿٣٩﴾ فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ

فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُل۪يمٌۜ ﴿٤٠﴾ وَف۪ي عَادٍ اِذْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ

الرّ۪يحَ الْعَق۪يمَۚ ﴿٤١﴾ مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ اَتَتْ عَلَيْهِ اِلَّا جَعَلَتْهُ

كَالرَّمِيمِ ﴿٤٢﴾ وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّى حِينٍ ﴿٤٣﴾

فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٤٤﴾

فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ ﴿٤٥﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ

مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٤٦﴾

Meâl-i Şerifi

24- Ey Muhammed! İbrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?

25- Hani onlar İbrahim'in huzuruna girmişlerdi de "Selam sana!" demişlerdi. İbrahim: "Size de selam" demiş, ve içinden: "Bunlar tanınmamış bir topluluk!" diye geçirmişti.

26- İbrahim, sonra ailesine giderek semiz bir buzağı (eti) getirdi.

27- Onu önlerine sürerek: "Yemez misiniz?" dedi.

28- Yemediklerini görünce onlardan içine bir korku düştü. Onlar İbrahim'e: "Korkma!" dediler ve onu çok bilgili bir oğul ile müjdelediler.

29- Bunun üzerine karısı (Sâre) bir çığlık atarak geldi ve elini yüzüne vurarak: "Ben kısır bir kocakarıyım, nasıl çocuğum olur?" dedi.

30- Misafir melekler: "Evet bu böyledir. Rabbin böyle buyurdu. Gerçekten O hüküm ve hikmet sahibidir. Herşeyi hakkıyla bilir." dediler.

31- İbrahim, kendisine misafir olarak gelen meleklere: "Acaba sizin asıl önemli işiniz nedir ey elçiler?" dedi.

32- Onlar: "Gerçekten biz günahkâr bir kavim (olan Lût kavmine) gönderildik.

33- Onların üzerine çamurdan pişirilmiş sert taşlar yağdıracağız.

34- O taşlardan herbirinin haddi aşanlardan kime isabet edeceği Rabbin katında işaretlenmiştir." dediler.

35- Nihayet biz müminlerden orada bulunan kimseleri çıkardık.

36- Fakat biz orada müslümanlardan bir ev halkından başka kimseyi de bulamadık.

37- Biz orada acı bir azabdan korkan kimseler için bir ibret nişanesi

bıraktık.

38- Musa'nın kıssasında da ibret vardır. Hani biz onu apaçık bir delille Firavun'a göndermiştik.

39- Firavun ise ordusuyla birlikte yüz çevirmiş, onun hakkında: "Bu bir sihirbazdır, ya da bir delidir." demişti.

40- Nihayet biz onu ve ordularını yakalayıp hepsini denize attık. Firavun ise o sırada (inadından dolayı pişmanlık duyarak) kendi kendini kınıyordu.

41- Âd kavminin helâkinde de bir ibret vardır. Hani biz onların üzerine köklerini kesecek bir rüzgar göndermiştik.

42- O rüzgar üzerine uğradığı hiçbir şeyi bırakmıyor, mutlaka onu kül gibi dağıtıyordu.

43- Semud kavminin helâkinde de bir ibret vardır. Hani onlara: "Belirli bir süreye kadar dünyadan yararalanıp, geçinin!" denmişti.

44- Onlarsa Rablerinin emrine karşı büyüklük tasladılar. Bunun üzerine kendilerini, bakıp dururlarken yıldırım yakalayıp, çarptı.

45- Artık onlar, ne kendi kendilerine ayağa kalkabildiler, ne de yardım gördüler.

46- Daha önce de Nuh kavmini helâk etmiştik. Çünkü onlar yoldan çıkmış fâsık bir kavimdiler.

هَلْ اَتَاكَ *"Geldi mi sana?"* Bu ifade, hikayenin büyüklüğü ve vahiy ile bildirdiği hakkında bir uyarıdır. حَدِيثُ

HADİS, insana gerek uyanıklık anında gerek uykuda vahiy veya işitme biçiminde gelen söze denir. Biz bu gibi yerlerde "kıssa" diyoruz. ضَيْفِ

DAYF, aslında misafire ikram ve ziyafetin kaynağı olan meyil mânâsına mastar olmakla tekil ve çoğul anlamında kullanılır. Eski Türkçe'de buna "konuk" derlerdi. Biz "misafir" diyoruz. Fakt biz bunu Arapça'da bilinen yolcu mânâsı ile değil, Araplar'ın "dayf" dediği mânâ ile Türkçe bir kelime gibi kullanıyoruz. Burada kelimenin mânâsı çoğuldur. Çünkü الْمُكْرَمِينَ ***"ikram edilenler"*** sıfatı ile nitelenmişlerdir. Bunlar Enbiya Sûresi'nde عِبَادٌ مُكْرَمُونَ *"Lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır."* (Enbiya 21/26) buyurulduğu üzere Allah katında ikrama eren şerefli meleklerdir. Hz. İbrahim de bunlara eşi Sâre ile kendisi bizzat hizmet etmek ve ziyafet vermek suretiyle ikram eylemiştir. Bir rivayette "on iki melek" bir rivayette de "üç melek: Cebrail, Mikail, İsrafil" denilmiştir. سَلَامًا **Selam** نُسَلِّمُ سَلَامًا عَلَيْكَ cümlesinden hafifletilmiş bir cümledir. "Sana selam verir selamet dileriz." demek gibidir. سَلَامٌ **Selam** عَلَيْكُمْ سَلَامٌ "aleyküm selam" demek-

tir. Merfu halinde sübut mânâsı olması itibarıyla daha kuvvetli bir selam ile cevap vermiştir. قَوْمٌ مُنْكَرُونَ **Münker, yani görülmedik, tanınmadık, acaib bir topluluk dedi.** İslâm'ın alameti olan ve o zaman bilinmeyen selam verişleri, hal ve tavırları tuhafına gitmiş bu suretle kimliklerini gizleyerek geldiklerini de sezer gibi olmuştur. فَرَاغَ اِلَى اَهْلِهِ **Derhal bir yolunu bularak eşine sıvıştı,** yani misafirlere sezdirmeksizin önce yemek tedariki için ailesine koştu, demek ki, misafire ikramın adabından birincisi budur. Gitti ne yaptı ise yaptı. فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ **Çok geçmeden semiz bir buzağı getirdi.** Hûd Sûresi'nde حَنِيذٍ **kebap edilmiş,** kızartılmış olduğu (Hud, 11/69) geçmişti. Burada da semizliği anlatılıyor. Demişler ki genel olarak malı sığır cinsi idi. Onun için en güzel ikram olmak üzere semiz danayı seçti. فَقَرَّبَهُ اِلَيْهِمْ **Hemen onu yakınlarına koydu** قَالَ اَلَا تَأْكُلُونَ **yemez misiniz? dedi.** Bunun yemeğe buyurun mânâsına bir teklif veya ne için yemiyorsunuz? mânâsına bir soru olma ihtimali olduğu söylenmiştir. فَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً **Bunun üzerine onlardan içine bir korku düştü.** فَلَمَّا رَاَى اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ "Yemeğe el uzatmadıklarını görünce onlardan işkillendi." (Hud, 11/70) Çünkü düşmanlık ve tepkiye delalet eden bir mânâdan uzak kalmaz. İbnü Abbas'tan rivayet olunduğuna göre melek olduklarını sezdi, azab için gelmiş olmaları ihtimali hatırına gelerek korktu. قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ **"Korkma" dediler, ve ona çok bilgili bir oğlu olacağını müjdelediler.** Hud Sûresi'nde açıklandığı üzere bu oğul İshak'tır. Saffat'da, فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ *"İşte o zaman biz onu uslu bir oğul ile müjdeledik"* (Saffat, 37/101) âyeti ile müjdelenen İsmail idi. "Alîm" yani büluğ çağından sonra çok bilgili olacak bir oğul ki peygamberlik ile de tefsir edilmiştir. Bu vasıf ile müjde hem hayatını hem de olgunluğunu beyan ile müjdelemedir. فَاَقْبَلَتِ امْرَاَتُهُ **Bunun üzerine hanımı yüzünü döndü.** Müfessirler diyorlar ki: Hanımı Sâre bir köşede bakıyordu, o müjdeyi işitince utandı evine gitmek içini yüzünü döndü. فِي صَرَّةٍ

SARRE, "Sarir" kelimesinden türeme "haykırma" mânâsınadır. Yani, a... diye içini çekerek **bir çığlık kopardı da** فَصَكَّتْ وَجْهَهَا **elini yüzüne çarptı** وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ **ve kısır bir ihtiyar kocakarı dedi.** Yani ihtiyarlamış, bununla birlikte gençliğinde bile doğurmamış kısır bir koca karı çocuk mu doğurur? Buna karşı قَالُوا كَذٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ **dediler ki öyle Rabbin buyurdu,** yani biz o söylediğimizi kendimizden söylemiyoruz, yalnız Rabbinin kelamını haber veriyoruz. اِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ **Şüphesiz ki O, öyle Hakîm öyle Alîm'dir.** Hikmetiyle dilediğini yapar ve nasıl yapacağını bilir. Bundan dolayı O'nun dediği mutlaka olur. Bu şekilde İbrahim (a.s) onların Allah tarafından gönderilmiş melek olduklarını anladığı gibi görevli oldukları vazifenin bu müjdelemeden ibaret olmadığını da

sezerek قَالَ **Dedi:** فَمَا خَطْبُكُمْ **Şu halde "hatb"ınız nedir?**

HATB, önemli bir iş yani bir müjdeden sonra asıl gönderilmenize sebeb olan iş nedir? أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ **Ey "mürseller", Allah tarafından gönderilmiş şanlı elçiler!** إِلَى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ ***"Günahkâr bir kavme"*** yani Lut kavmi لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ **üzerlerine salmak için,** memleketlerinin altını üstüne çevirdikten sonra üzerlerine yağdırmak için حِجَارَةً مِنْ طِينٍ **çamurdan taşlar,** çamurdan taşlaşmış "siccîl" مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ **Rabbinin katında damgalanmış nişanlanmış,** hangisinin kime ve nasıl isabet edeceği takdir olunmuş, belli edilmiş لِلْمُسْرِفِينَ **o müsrifler için,** cürümde fasıklıkta ve günahta haddini aşmış, aşırıya kaçmış azgınlar için alametleriyle tertib edilmiş, hazırlanmış, mendud, فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ***"Biz orada bulunan müminleri çıkardık."*** âyet metninde geçen "fâ" fasîha fâ'sıdır. Mahzuf, yani zikredilmeyen cümleleri özetler. Yani diğer sûrelerde beyan olunduğu üzere o kavmin köyüne vardıklarında, orada müminlerden kim varsa çıkardık. فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ **Fakat orada bir evden başka müslüman bulmadık.** Yani bir evden başka mümin yoktu, onun için bir ev halkından başka selamete çıkan bulunmadı ki o ev Hz. Lut'un evi idi, karısından başka bütün ailesi mümin oldukları için beraberinde selamete çıkmış kurtulmuşlardı. Demek Hz. Lût'un açıkladıklarına daha başka iman eden bulunsaydı onlar da kurtulacaklardı. Burada "müslimîn" (müslümanlar) "müminîn" (müminler) eş anlamlı gibi kullanılmış olmakla birlikte selamet bulanlar mânâsını da ifade etmektedir. وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً **Ve orada bir âyet bıraktık,** yani o köylerin battığı yerde bir alamet kalmıştır ki yerküredeki alametlerden birisidir.

İbnü Cerir, "birçok istifli taşlar"(1) demiş. Bazıları da bir kokar su demiştir. Bununla birlikte, "Ankebût" Sûresi'nde وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا آيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ *"Andolsun ki biz, aklını kullanacak bir kavim için oradan apaçık bir ibret nişanesi bırakmışızdır."* (Ankebut, 29/35) âyetinde geçtiği üzere âyetten murât, "ayet-i kelamiye" yani sözlü ilâhî ayetleri olması da mümkündür ki, bu olayın vahiyle inen ilâhî kitaplarda zikredilmesi ile dillere destan olan bir ibret âyeti bırakılması demek olur. Bu şekliyle mânâ: Onlar hakkında bir âyet de bıraktık demek olacağından bu mânâya göre وَفِي مُوسَى *"Musa'da da.."* ifadesinin hiçbir hazifsiz buraya atfı sahih olur. Önceki mânâda ise, وَجَعَلْنَا فِي مُوسَى *"Musa'da da kıldık."* diye âmil yani fiil takdiri ile تَرَكْنَا فِيهَا üzerine atfolunur. Yahut وَفِي مُوسَى آيَةٌ *"Musa'da da bir âyet vardır."* takdirindedir. Bu takdirde وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ üzerine atfı caiz görenler olmuştur. بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ **Kuvvetli açık bir delil ile,** yani

(1) et-Taberî, a.g.c., XXVII, 3.

mucizelerle فَتَوَلّٰى بِرُكْنِهٖ gönderdik de **Firavun rüknü ile,** yani bütün kuvvetiyle veya kavminden dayanmış olduğu kuvvetine güvenerek **yüz çevirdi,** Allah'ın âyetlerine iman etmedi. وَهُوَ مُلٖيمٌ **Kınanacak fiiller yaparken** yani küfür ve azgınlık ile cinayetler yapıp dururken. Müfessirlerin gösterdiği bu mânâ, suda boğulmasından önceki halini beyan olur. Bir de مُلٖيمٌ "nefsini kınayarak" demek olabilir ki suda boğulurken لَٓا اِلٰهَ اِلَّا الَّذٖٓى اٰمَنَتْ بِهٖ بَنُٓوا اِسْرَٓائٖيلَ *"Gerçekten İsrailoğulları'nın inandığı Tanrı'dan başka Tanrı olmadığına ben de iman ettim."* (Yunus, 10/90) diyerek gösterdiği pişmanlığı ifade eder.

وَالرّٖيحَ الْعَقٖيمَ **Akîm bir rüzgar,** hiç hayır ve faydası olmayan aşılama ve tozlaşma yapmaz bir rüzgar.(1) Gerçi "akîm" müteaddi yani geçişli de olabildiği için burada akîm bırakıcı, helak edici mânâsına olması daha uygun olacaktır. Nitekim şöyle tefsir olunuyor: مَا تَذَرُ مِنْ شَیْءٍ اَتَتْ عَلَيْهِ اِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمٖيمِ ***"Uğradığı hiçbir şeyi bırakmıyor, mutlaka onu çürütüp kül gibi ediyordu."*** رَمٖيمٌ Çürümüş kül gibi tozup dağılıveren اِذْ قٖيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتّٰى حٖينٍ ***"Onlara: Bir zamana kadar istifade edin, denilmişti."*** Bunu Hûd Sûresi'nde geçen تَمَتَّعُوا فٖى دَارِكُمْ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ *"Yurdunuzda üç gün daha yaşayın."* (Hud, 11/65) ifadesi ile tefsir edenler olmuş ise de o, «عقر» den sonra, bunun ise fâ'nın delaletine göre utüv'den önce olması dolayısı ile daha önceden verilmiş bir fırsat olması gerektiği söylenmiştir. Yani Salih (a.s)'in gönderilmesi ile verilen fırsattan istifade etmediler de فَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ **Rablerinin emrinden kaçınarak azgınlık ettiler,** فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ **onun için kendilerini yıldırım çarpıverdi.** Yani azab yakalayıverdi. Diğer sûrelerde "sayha" haykırış, burada ise "sâika" yani "yıldırım" denilmiştir ki maksat aynı musibettir. وَهُمْ يَنْظُرُونَ **Bakıp duruyorlardı,** üç gün denilmiş olduğu ve alametleri görülmeye başladığı için azabı gözetmeye başlamışlardı. Azabı beklemenin ise azabdan daha acı olduğu da unutulmamalıdır. Veya azaba çarpılmış henüz can çekişirken birbirlerinin bütün felaket ve korkunçluğunu görüp duruyorlardı.

فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرٖينَ **Bakıyorlardı da ne kendi kendilerine kalkmaya güçleri yetiyordu, ne de bir yardım bulabiliyorlardı.** Bu ifadeler herhangi bir suretle batmakta olan bir kavmin bütün dehşeti ile manzarasını göstermektedir.

وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ **Bunlardan önce Nuh kavmini de helak etmiştik.**

وَاَهْلَكْنَا قَوْمَ نُوحٍ *"Nuh kavmini helak ettik."* takdirindedir. Yahut اَخَذَتْهُمْ deki هُمْ

---

(2) Kur'ân'da tekil şekli ile «رِيح» rîyh, zararlı ve korkutucu, çoğul şekli ile «رِيَاح» riyah ise yararlı ve müjdeci olmak üzere zikrolunmuştur. (Müellif)

üzerine atfedilmiş olarak o mânâdadır. انهم كانوا قوما فاسقين **Çünkü o helak edilenler hep fasık birer kavim idiler.** Onun için helak edildiler. Bu şekilde bunlar yeryüzünde cezanın olacağına delalet eden birer örnektirler. Bunu haber verdikten ve beyan ettikten sonra yükselmeye davet için buyuruluyor ki:

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴿٤٧﴾ وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ ﴿٤٨﴾ وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾ فَفِرُّوا إِلَى اللّٰهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٥٠﴾ وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللّٰهِ إِلٰهًا آخَرَ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٥١﴾ كَذٰلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ﴿٥٢﴾ أَتَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٥٣﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ ﴿٥٤﴾ وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٥﴾ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعِمُونِ ﴿٥٧﴾ إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ﴿٥٨﴾ فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ ﴿٥٩﴾ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

Meâl-i Şerifi

47- Biz göğü kudretimizle bina ettik. Hiç şüphesiz biz, çok genişlik ve kudret sahibiyiz.

48- Yeryüzünü de biz döşedik. Bakın biz onu ne güzel döşüyoruz!

49- Biz herşeyden iki çift yarattık. Umulur ki, iyice düşünürsünüz.

50- Ey Muhammed! de ki: "Öyleyse Allah'a koşun, gerçekten ben size O'nun tarafından gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım.

51- Allah'la beraber başka bir tanrı uydurmayın (O'na ortak koşmayın). Gerçekten ben size O'nun tarafından gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım."

52- Böylece onlardan öncekilere de herhangi bir peygamber gelince, onun hakkında da mutlaka: "Bir sihirbazdır veya bir delidir." dediler.

53- Onlar birbirlerine bunu mu tavsiye ettiler? Hayır onlar azgın bir kavimdir.

54- Ey Muhammed! Sen onlardan yüz çevir. Artık sen kınanacak değilsin.

55- Sen öğüt verip hatırlat. Çünkü, hatırlatmak müminlere fayda verir.

56- Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.

57- Ben onlardan herhangi bir rızık istemiyorum. Beni yedirmelerini de istemiyorum.

58- Şüphesiz ki, rızık veren O sağlam kuvvet sahibi olan Allah'tır.

59- Şüphsiz ki, zulmedenlerin geçmiş arkadaşlarının payı gibi, dolgun bir azab payı vardır. Ama şimdi onu acele istemesinler.

60- Kendilerine vaad edilen günlerinde uğrayacakaları azabdan dolayı vay inkâr edenlerin haline!..

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ ***"Bir de semaya bakın biz onu kuvvetle bina ettik."*** اِضْمَارٌ عَلَى شَرِيطَةِ التَّفْسِيرِ "İzmar alâ şaritati't-tefsir"dir. Yani semanın âmili olan "fiil" gizlenmiş de zamirine taalluk ettirilerek بَنَيْنَاهَا diye tefsir edilmiştir. Eserden, bunu yapan müessirin çıkarılmasını ifade eden, bir üslubda lafız mânânın muhtevasına terkibi ile de uyum sağlamıştır.

EYD, "yed" kelimesinin çoğulu olabilirse de burada دَاوُدَ ذَا الْاَيْدِ *"Davud'u, o kuvvet sahibi zatı hatırla."* (Sâd, 38/17) âyetinde olduğu gibi teyidin aslı olan "kuvvet" mânâsına olması daha ağır basar. Bu beyan فَفِرُّوا *"Allaha kaçın!"* ifadesi ile وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ *"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* (Zariyat, 51/56) âyetinin muhtevasına ve mânâsına önceden yapılmış bir hazırlıktır. Nitekim اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ *"Şüphesiz*

rızık veren güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır." (Zâriyât, 51/58) âyeti ile teyid olunacaktır. وَاِنَّا لَمُوسِعُونَ **Ve hiç şüphesiz biz çok genişliğe** malikiz. Bunun iki mânâsı vardır: Birisi, kudret genişliğini ifade eder. Kudret ve kuvvetimiz öyle geniştir ki semayı bina ile tükenmedikten başka onu daha çok genişletebilir. Bu mânâ hem, وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ *"Artık orada bize ne bir yorgunluk dokunacak ne de orada bize bir usanç gelecektir."* (Fâtır, 35/35), hem de وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır."* (Bakara, 2/255) âyetlerinin mânâlarını andırır. Birisi de zenginliği, nimet ve nimet vermede genişliği ifade eder, biz darlıkları genişletiriz. Yalvaran darda kalmışlara icabet eden, sıkıntıları açan, ihtiyaçları gideren, fakirleri zenginleştiren, nimet vereniz, demek olur. وَالْاَرْضَ فَرَشْنَاهَا **Yer yüzünü de döşedik,** türlü nimetlerle donattık, döşek gibi altınıza serdik ki üzerinde bir zamana kadar durup hayattan nasip alasınız. فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ **Daha da ne güzel döşeriz,** türlü nimetlerle döşenmiş olduğu gibi ilerde daha güzelini döşeyecek, daha güzel nimetler verecek kuvvet ve kudret de mevcuttur. وَمِنْ كُلِّ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ **Her şeyden de iki çift yarattık.** İbnü Zeyd gibi bazı zatlar, bunu her cins hayvandan erkek ve dişi çeşitleri olarak anlamışlar ve açıklamışlardır ki اَنْبَتْنَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ *"Orada gönül açan her türden (bitkiler) yetiştirdik."* (Kaf, 50/7) âyeti gereğince bitkileri de buna katabiliriz.

Mücahid hareket ve hareketsizlik, gece ve gündüz, gökyüzü ve yeryüzü, siyah ve beyaz, sağlık ve hastalık, tad ve acı, sevap ve ceza, genel olarak birbirine zıt olan şeylere ve birbirinin karşıtı olan herşeye işaret olunduğunu söylemiştir. Diğer bazıları da eşyanın çeşitlere ayrılması ile tefsir etmişlerdir ki, en azı iki çeşit olur. Bu çeşitlilik zaman zaman çeşitli ifadelerle ve tasniflerle hatırlatılmak istenmiştir. Beydâvî yalnız bu mânâyı göstererek مِنَ الْاَجْنَاسِ نَوْعَيْنِ *"Her cinsten iki çeşit"* diye tefsir etmiştir[1]. Bu mânâ öncekileri de içine alması açısından daha kapsamlıdır. Ancak bu takdirde "Herşey"den maksat, sadece cins olmuş oluyor. İfadenin zahiri ise her ferdi içine almaktadır. Onun için biz bundan herşeyin dış alemde ve iç dünyada veya haricî ve zihnî olmak üzere iki özelliğini ifade eden ve dış dünya ile iç alemi arasında çift bir uyum ile tecelli eden idrak meselesine de bir işaret anlıyoruz. Gerçi herşey bize iç alem dışındaki biçimini hikaye eden bir izlenim ile tecelli eder ve hakikat bu iki şeklin bir diğerine uyumu ile bilinir ki bunun birine "asîl" birine "zıllî." dahi denilir. Herhangi bir şeyden hasıl olan her şuur yani algılama olayında bu ikilik kaçınılmazdır. Bu ikilik içinde birleştirilmeden hiçbir şeyin varlığına inanılamaz

---

(1) el-Beydâvî, II, 466.

ve tefekkür edilip düşünülemez. لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ *"Düşünesiniz"* buyurulması da bunu destekler. Yalnız şunu dikkatten kaçırmamak gerekir ki buradaki كُلِّ شَيْءٍ *"Herşeyi"* خَلَقْنَا *"Yarattık"* karinesi ile ancak yaratıklara şamil olabilir. وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Şüphesiz O herşeye kadirdir."* (En'am, 6/17)deki "şey" gibidir. Bu "şey" kavramı içine yüce Allah dahil değildir. Çünkü O, لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."* (Şûrâ, 42/11) hükmü ile ifade edilen bir ilahtır. Mahluk (yaratılmış) olmadığı gibi yaratık olan şey ile evlilik ilişkisine girmekten de münezzehtir. O اَحَدٌ "Ehad"dir, صَمَدٌ "Samed"dir. وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ *"Onun hiçbir dengi yoktur."* (İhlas, 112/4), وَلَمْ يَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَلَا وَلَدٌ *"O'nun eşi ne de çocuğu olmamıştır."* Onun kendi zatı hakkındaki ilmi, çalışmakla elde edilen ilim kabilinden değil, bizzat olan "ilm-i huzurî" ile olduğu için zihin suretine (ideye) muhtaç olmayan ve dolayısıyla zatına bir eş gerekmeyen ezelî bir ilimdir. Allah'a da "şey" denilir diye "Fütuhat-ı Mekkiyye"de Muhyiddin-i Arabî'nin buradaki كُلِّ شَيْءٍ "her şey"e O'nu da katar yollu değerlendirmede bulunması doğru değildir. خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ *"Herşeyin yaratıcısı"* (En'am 6/102) ifadesindeki شَيْءٍ "şey" kelimesine Allah dahil olmadığı gibi burada da dahil değildir. Kısaca çift olmaktan maksat, yalnız dış dünyadaki çeşitlilik ve eşyanın birbirinin karşıtı olması değildir, hem dış alemdeki hem de zihinlerdeki, biçimlerle dış dünyadaki ve iç dünyadaki çeşitlilik ve karşıtlığı da içine alır. Yüce Allah kuvvet ve kudret genişliğini göstermek üzere semayı bina etmiş ve yerküreyi döşemiş ve herşeyden çift çift yaratmıştır ki düşünesiniz, çiftler arasındaki ilişkileri düşünesiniz de yaratanın kuvvet ve kudretini, yaratmasının hikmetini, cezasının şiddetini, nimetinin genişliğini, bugünün, yarınını dünyanın ahiretini, ahiretin ceza ve sevabını anlayasınız. فَفِرُّوا اِلَى اللّٰهِ **O halde düşünüp de hep Allah'a kaçın,** O'nun cezasından o elîm azabdan korunmak, Cennet ve pınarlar ile müjdelenen müttakiler içine girmek için iman ve tevhid, güzel amel ve kulluk ile O'nun koruması altına girin. اِنّ۪ي لَكُمْ مِنْهُ **Haberiniz olsun ki ben sizin için O'nun tarafından** نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ **açıklayan bir uyarıcıyım,** şirk koşanlara ve isyan edenlere hazırlanmış azabı haber vermeye görevli bir peygamber, hem de peygamberliği açık âyetler ve mucizelerle belli veya anlatılması gerekli olan şeyleri güzel anlatan bir peygamberim. Yani "böyle söyle ey Muhammed!" وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ **Ve Allah ile birlikte diğer bir ilâh edinmeyin.** Bu yasaklık ilk önce kaçınılması gerekli olan en büyük günahı ayrıca hatırlatmaktadır. كَذٰلِكَ **Bu böyledir,** yani; مَٓا اَتَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ *"Onlardan öncekiler bir resul gelince ya sihirbaz dediler, ya da deli."* Bu âyet Resulullah'a bir tesellidir. اَتَوَاصَوْا بِه۪ **Ona vasiyetleştiler mi?** Yani sihirbaz ve deli demeyi öncekilerle şimdikiler hep birbir-

lerine tavsiye mi ettiler? Nerde edecekler, çoklarının birbirlerinden haberleri bile yok. بَلْ هُمْ **Hayır onlar,** Peygamberler'e öyle sihirbaz veya deli diyenler hep قَوْمٌ طَاغُونَ **tuğyan etmiş, azgınlar zümresidir.** Hakk'a karşı azgınlık etmekte, azgınlık sıfatında görüş birliği içinde oldukları için onun gereği olan sözleri de birbirlerine benziyor. فَتَوَلَّ عَنْهُمْ **Onun için sen şimdi onlardan yüz çevir,** zikrolunduğu üzere فَفِرُّوا *"Allah'a kaçın."* ... وَلَا تَجْعَلُوا *"Allah ile birlikte başka bir ilah daha benimsemeyin!"* diye davete tekrar edip tebliğ vazifeni yaptığın halde onlar inad ile azgınlıkta ısrar ettiklerinden dolayı artık onlarla mücadele ve münakaşadan kaçın, kendilerinden yüz çevir. فَمَا اَنْتَ بِمَلُومٍ **O şekilde kınanacak sen değilsin,** sende kusur olmaz. وَذَكِّرْ **Onunla beraber hatırlatmaya devam et,** yani vazife ve sorumluluğu hatırlatarak vaaz ve nasihata devam et. فَاِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ **Çünkü hatırlatma müminlere menfaat verir.** Va'z ve nasihat ile vazifenin ve sorumluluğu hatırlatmanın müminlere faydası olur. İman etmiş olanların unumamasına, gaflete düşmemesine, imanlarının kuvvetlenmesine neşelerinin artmasına bilmediklerinin öğrenilmesine hatta iman etme eğiliminde olanların imana gelmesine sebep olur. Hatırlatılması gerekli olan vazifenin esasının ne olduğuna gelince; وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ **Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet ve kulluk etsinler diye yarattım.** İşte hatırlatılması gereken vazife budur. Cin ve insan cinsinin yaratılmasının hikmeti Allah'ı tanıyıp ona ibadet ve kulluk etmektir. Bunun dışında başka şeylere tüketilen ömürler, ameller zayi edilmiş olur, onun için azabı hak eder. Bazıları لِيَعْبُدُونِ *"bana ibadet etsinler diye..."* ifadesinde لِيَعْرِفُونِ *"beni tanısınlar diye"* şeklinde bir tefsir nakletmişlerdir. Bunun mânâsı da "Beni mabud tanısınlar." demektir. Bu ise benim emirlerimi tutarak bana kulluk ve ibadet etsinler demeye gelir. İbadet ve kulluk, isteyerek yapılan fiillerden olarak istenen fiil oldukları için bazılarının bunu yapmaması insan ve cin cinsi için en mükemmel gaye olmasına aykırı olmaz. Bundan yüce Allah'ın muradının geri kalmış ve yerine getirilmemiş olması mânâsının çıkarılması da gerekmez. Çünkü bu gibi yerlerde, Fıkıh bilginlerinin dedikleri gibi الْحِكْمَةُ تُرَاعٰى فِى الْجِنْسِ لَا فِى الْاَفْرَادِ "Hikmet,fertlerin herbiri itibarıyla değil, cins itibarıyla göz önüne alınır." Kısaca bunun mânâsı ibadet ile mükellef olmak üzere yarattık demektir. Yoksa hepsinin salih kullardan olmasını takdir eyledik, demek değildir. Böyle ibadet ve kulluğun yararının Allah'a ait olmayıp yine kulların menfaatleri için olduğuna dikkat çekmek için buyuruluyor ki: مَا اُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا اُرِيدُ اَنْ يُطْعِمُونِ **Ve ben onlardan bir rızık istemem, bunu yemek yedirmelerini de istemem,** yani diğer efendilerin kullarından, uşaklarından bekledikleri gibi efendilerin menfaatine kulluk değil. اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ **Zira**

Allah'ın kendisidir o rızık veren ve kuvvet sahibi الْمَتِينُ **metin, yani kuvvetli şiddetli,** onun için O'na kulluk, O'nun kuvvetinden istifade ile kullarına yararlı olmak ve o sayede vaad buyurduğu yüksek sevaba ermek içindir. Onun için Allah'a kaçın, ve Allah'a kulluk edin. فَاِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا **Zira o zulüm edenlere,** peygambere inanmayıp Allah'a kulluktan kaçan, şirk ve azgınlık ile kendilerini ebedi azaba sürükleyerek nefislerine yazık etmiş olan Mekke müşrikleri gibilere ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ اَصْحَابِهِمْ **arkadaşlarının hisseleri gibi dolgun bir hisse var.**

ZENÛB, su dağıtan sakaların su taksim ettikleri dolgun büyük bir küfedir ki burada azabdan pay almak mânâsına istiare olunmuştur. فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ **Şimdi onu benden acele istemesinler.** مَتَى هٰذَا الْوَعْدُ *"Bu tehdid ne zaman gerçekleşecektir?"* (Yâsin, 36/48) deyip durmasınlar. فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِى يُوعَدُونَ **Çünkü kendilerine vaad olunan o günlerinden dolayı vay o inkâr edenlere! Zira** sûrenin başında geçtiği üzere اِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ وَاِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ *"Muhakkak o size vaad olunan her halde doğrudur ve muhakkak ceza, şüphesiz olacaktır."* (Zâriyât, 51/5-6) Bu mânâ şimdi bir de Tûr Sûresi ile teyid olunacak, pekiştirilecektir.

Tûr Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 49

Tûr Sûresi, Mekke'de inen sûrelerdendir.

Ayet sayısı : Kırk dokuzdur.

Kelime sayısı: Üç yüz ondokuzdur.

Harf Sayısı : Bin beş yüzdür.

Fasılası : م ، ن ، ا ، ع ، ر harfleridir. Celâleddin es-Suyûtî demiştir ki "Bu sûrenin وَالذَّارِيَاتِ sûresinden sonraya konulmasının sebebi, her ikisinin de başlangıç ve sonuç itibariyle birbirlerine benzemesidir."[1] İlk bakışta görülür ki وَالطُّورِ sûresinin baş tarafı وَالذَّارِيَاتِ sûresinin baş tarafına benzemekle kalmayıp, "ez-Zâriyât"ın sonunda yer alan فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا *"vaad edildikleri günlerinden dolayı vay o kâfirlerin hâline!"* (Zâriyât, 51/60) âyetindeki korkunun anlamını geniş bir şekilde tahkik ve takrir etmektedir. Bundan başka iki sûre mazmun (içerik) itibariyle de bir birlerine pek yakındırlar.

---

(1) Alûsî, Rûhu'l-Meanî, XXVII, 26 (Süyûtî'den naklen).

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالطُّورِۙ ﴿١﴾ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍۙ ﴿٢﴾ ف۪ي رَقٍّ مَنْشُورٍۙ ﴿٣﴾

وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِۙ ﴿٤﴾ وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِۙ ﴿٥﴾ وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِۙ

﴿٦﴾ اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌۙ ﴿٧﴾ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍۙ ﴿٨﴾ يَوْمَ تَمُورُ

السَّمَٓاءُ مَوْراًۙ ﴿٩﴾ وَتَس۪يرُ الْجِبَالُ سَيْراًۜ ﴿١٠﴾ فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ

لِلْمُكَذِّب۪ينَۙ ﴿١١﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ ف۪ي خَوْضٍ يَلْعَبُونَۢ ﴿١٢﴾ يَوْمَ يُدَعُّونَ

اِلٰى نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّاۜ ﴿١٣﴾ هٰذِهِ النَّارُ الَّت۪ي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٤﴾

اَفَسِحْرٌ هٰذَٓا اَمْ اَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿١٥﴾ اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُٓوا اَوْ لَا تَصْبِرُواۚ

سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْۜ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾ اِنَّ الْمُتَّق۪ينَ

ف۪ي جَنَّاتٍ وَنَع۪يمٍۙ ﴿١٧﴾ فَاكِه۪ينَ بِمَٓا اٰتٰيهُمْ رَبُّهُمْۚ وَوَقٰيهُمْ

رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَح۪يمِ ﴿١٨﴾ كُلُوا وَاشْرَبُوا هَن۪يٓئاً بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۙ

﴿١٩﴾ مُتَّكِـ۪ٔينَ عَلٰى سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍۚ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ ع۪ينٍ ﴿٢٠﴾

وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِا۪يمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ

وَمَٓا اَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍۜ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَه۪ينٌ

﴿٢١﴾ وَأَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢٢﴾ يَتَنَازَعُونَ
فِيهَا كَأْسًا لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ ﴿٢٣﴾ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ
كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ ﴿٢٤﴾ وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ
﴿٢٥﴾ قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ ﴿٢٦﴾ فَمَنَّ اللَّهُ
عَلَيْنَا وَوَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾ إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ
إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ ﴿٢٨﴾

Meâl-i Şerifi

1- Andolsun Tûr'a,

2,3- Yayılmış ince deri üzerine, satır satır yazılmış kitaba,

4- Ma'mur eve,

5- Yükseltilmiş tavana,

6- Kaynatılmış denize, (andolsun ki)

7- Rabbinin azabı mutlaka vuku bulacaktır.

8- Ona engel olacak (hiçbir şey de) yoktur.

9- O gün gök, bir çalkanış çalkalanır

10- Dağlar da bir yürüyüş yürür.

11- Vay haline o gün yalanlayanların!

12- Ki onlar, daldıkları bir batak (bâtıl)da oynayıp duruyorlar.

13- O gün onlar cehennem ateşine itilip kakılacaklar.

14- (Onlara): "İşte yalanlayıp durduğunuz ateş budur" (denilecek).

15- "Bu da mı bir sihir? Yoksa siz görmüyor musunuz?

16- Girin oraya, ister sabredin ister etmeyin artık sizin için birdir. Siz hep yaptıklarınıza göre cezalandırılacaksınız" (denilecek).

17- Şüphesiz (günahlardan) korunanlar da cennetlerde, nimetler içindedirler.

18. Rablerinin kendilerine verdiği ile zevk ü sefâ sürerler. Rableri onları, cehennem azabından korumuştur.

19- (Onlara): "Yaptıklarınıza karşılık afiyetle yeyin, için" (denilir.)

20- Sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanırlar. Ayrıca biz onları ceylan gözlü hûrilerle evlendirdik.

21- İman edip zürriyetleri de iman ile kendilerine tâbi olanlar (yok mu?); işte biz, onların nesillerini de kendilerine kattık. Kendilerinin amellerinden birşey de eksiltmedik. Herkes kendi kazandığına bağlıdır.

22- Onlara canlarının istediği meyvalar ve etlerden bol bol verdik.

23- Orada bir kadeh kapışırlar ki, onda ne bir saçmalama vardır, ne de günaha sokma.

24- Kendilerine ait bir takım hizmetçiler de onların etrafında dönerler. Bu gençler sanki sedefleri içine gizlenmiş inci gibidirler.

25- Birbirlerine yönelip soruyorlar.

26- Ve diyorlar ki: "Gerçekte biz daha önce (dünya hayatında) âilemiz içinde (âkibetimizden) korkardık".

27- "Allah bize lutfetti de bizi (vücûdun) içine işleyen (kavurucu) azabdan korudu."

28- "Gerçekten biz bundan önce O'na yalvarıyorduk. Çünkü iyilik eden, esirgeyen ancak O'dur."

وَالطُّورِ **Andolsun o Tûr'a.** Yani Hz. Musa'nın, Allah'ın sözünü işittiği Tûr-ı Sînâ dağına. Müfessir Beydâvî diyor ki: "Tûr, Süryânice'de dağ mânâsınadır. Ayrıca madde âleminden mânâ âlemine veya gayb âleminden müşâhede (görünenler) âlemine uçan şey anlamını da ifade etmektedir."(1) وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ فِى رَقٍّ مَنْشُورٍ **Andolsun yayılmış ince deri üzerine, satır satır yazılmış kitaba.**

Rakk: Kağıt gibi inceltilmiş, üzerine yazılan deri demektir. Bu sebeble üzerine yazı yazılan her şeye rakk ismi verilebilir.

Menşûr: Neşredilmiş, dürülmüş, kapalı olmayan, açılmış, yayılmış ve yazılmış mânâlarını ifade ettiği gibi, yazılı harflerin dizilmesi, nizama konulması anlamına da gelmektedir.

Mestûr, Düzgün şekilde yazılmış demektir. Kitab-ı Mestûr'un Tûr lafzından sonra yer alması, bu düzgün yazılı kitabın Tevrat olduğu fikrini ilk defa akla getirirse de, وَالْكِتَابِ الْمَسْطُورِ şeklinde mârife getirilmeyip, وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ olarak nekre zikredilmesi, bunun henüz tanınmayan bir kitap olduğunu ortaya koyar ki وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَلْقَيهُ مَنْشُورًا, *"...kıyamet günü onun için, açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkarırız."* (İsrâ, 17/13) âyetine dayanarak söz konusu kitabın amel defteri olduğunu söylemek, en doğru görüştür. Ayrıca bu kitabın, Levh-i mahfûz

(1) el-Beydâvî, Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vîl, II, 467.

veya yeni bir kitap olması itibarıyla Kur'ân olduğu da düşünülebilir. وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ **Ve Beyt-i Ma'mur'a (da andolsun).**

Beyt-i Ma'mur, bir rivayete göre semada bulunan bir evdir. Bu evi her gün yetmiş bin melâike ziyaret eder ve kıyamete kadar bir daha geri dönmezler. Ona ayrıca "Durah" ismi de verilmektedir. Hasan Basrî'den gelen bir rivayette o şöyle der; "Beyt-i Ma'mur'dan maksat, Kâbe'dir. Allah Teâlâ onu her sene altı yüz bin kişi ile Ma'mur hale getirir. Eğer insanlar ondan eksilirse meleklerle doldurulur." Bilindiği gibi bir yerin Ma'mur olması, üzerinde ikamet edilmesi ve ziyaretçilerinin çok olup güzel bakılması mânâsında mecazî bir anlam taşımaktadır. Kabe'nin Ma'mur olması da وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّٓائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ *"Ayakta duranlar, rükû ve secde edenler için evimi temizle."* (Hacc, 22/26) âyetince etrafındakilerin ve hacıların çokluğu ve ziyaret etmeleriyledir. Beydâvî'ye göre de Beyt-i Ma'mur'dan kasıt, müminin kalbidir ki, onun bakımlı olması da, bilgi ve ilhâs iledir.[1] وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ **O yüksek tavana,** yani semaya, bir rivayette de cennetin tavanı olan Arş'a yemin olsun.

وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ **Ve Mescûr denize (andolsun).** Mescûr'un farklı anlamları vardır. 1) Alevlendirilmiş ve kızdırılmış demektir ki, وَاِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ âyetinde de kıyamet koparken denizlerin ateş olup kaynatılacağı ve onunla cehennemin kızıştırılacağı ifade edilmektedir. 2) Dolgun, taşkın demek olup, okyanus mânâsına gelmektedir. 3) Karışan, karışık, suyu birbirine ya da tatlısı acısına karışan demektir. 4) zıt mânâlı kelimelerden kabul edilerek "boş" mânâsına geldiği de ileri sürülmüştür ki bu da, kıyamet alâmeti anlamına alınabilir. Sûrenin başında yer olan Tûr lafzına bakılarak bu kızgın denizin, Firavun'un boğulduğu deniz olduğu da düşünülebilir. "Tûr" kelimesinin başındaki "vâv" kasem, diğerleri de ona âtf içindir. اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ ***"şüphesiz Rabbinin azabı olacaktır."*** cümlesi kasemin cevabıdır. يَوْمَ Bu cümlede yer alan لَوَاقِعٌ kelimesinin zarfıdır. Yani Rabb'ın azabı o gün vuku bulacak ki, تَمُورُ السَّمَٓاءُ مَوْرًا **sema bir çalkanış çalkalanacaktır.** Bu cümle, kıyametin dehşetini tasvir etmektedir. وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا **Dağlar da bir yürüyüş yürüyecek,** yerinden oynayıp toz zerrecikleri haline gelecektir. فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ **Artık yazıklar olsun o çalkanışın olduğu gün** لِلْمُكَذِّبِينَ **(ahireti) yalanlayanlara.** اَلَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ **Ki onlar daldıkları bir batakta oynarlar,** iman edip de o gün için hazırlanacak, korunacak yerde, birtakım yalan dolana dalarak uğraşıp dururlar. يَوْمَ يُدَعُّونَ اِلٰى نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا **O gün onlar, cehennem ateşine itilip kakılacaklardır.** Bu cümlede bulunan "yevm" kelimesi, ya önce

(1) el-Beydâvî, a.g.e., II, 467.

geçen "yevm" den bedeldir, ya da takdir edilen bir söz ile nasbedilerek "veyl"i izah etmektedir. ... هٰذِهِ النَّارُ ***"İşte bu, o sizin yalan deyip durduğunuz ateş."*** Yani o gün kendilerine "işte yalanlayıp durduğunuz ateş budur" denilerek oraya atılacaklardır. اَفَسِحْرٌ هٰذَا **Bu da mı sihir?** Takdir edilen cümleye atfedilmektedir. Yani siz bu ateşi haber veren vahye bir sihir, bir aldatma diyordunuz, şimdi onun fiilen tahakkuku da sihir mi?... onlara işte böyle denecektir. اِنَّ الْمُتَّق۪ينَ ف۪ي جَنَّاتٍ وَنَع۪يمٍ ***"Şüphesiz müttakîler cennetlerde ve nimet içindedirler."*** Kur'ân'da kâfirlerin halleri beyan edilirken mutlaka müttaki müminlerin durumlarına da işaret edilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Allah'ın azabından emin olmak, ancak O'nun korumasıyla mümkündür. Çünkü kimse azaba mâni olamadığı için onun vukûu muhakkaktır. Bu yüzdendir ki Allah ve peygamberi tasdik edip de, Allah'a kullukta, O'nun emrettiği şekilde çalışan ve korunan müttakiler, Allah'ın kendilerin koruması ile o gün cennet nimetleri içinde zevk alacaklardır. وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا ***"İman edenler."*** Burada iki farklı durum söz konusudur. 1) Bu cümlenin «حُورٍ ع۪ينٍ» e atfedilerek mahallen mecrûr olmasıdır ki, bu durumda müminlerin müminlerle arkadaşlığını ifade eder. Bunu عَلَفْتُهَا تِبْناً وَمَاءً بَارِداً *"O hayvanlara saman ve soğuk su verdim."* kabilinden olarak وَقَرَنَّاهُمْ بِالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا *"Biz onları müminlere yaklaştırdık."* mânâsında anlamak daha yerinde olur. O zaman da وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ: زَوَّجْنَا fiiline atfedilmiş olur. 2. وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا Mübtedâ, وَاتَّبَعَتْهُمْ , اٰمَنُوا 'ya mâtuf, اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ cümlesi de haber olur ki âlimlerin çoğu bu şekli tercih etmek istemişlerdir. Buna göre mânâ şöyle olur: O kimseler ki iman etmişler, zürriyetleri de iman ederek onların ardından gitmiştir. İşte biz onların zürriyetlerini de kendilerine katmışızdır. Yani zürriyetleri amel bakımından atalarından daha aşağı derecede olmakla beraber iman ederek onlara tâbi olmaları sebebiyle cennette atalarının derecelerine çıkarılarak yanlarında bulundurulurlar. Böylece onların zevk ve sevinçleri tamamlanmış olur. وَمَٓا اَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ **Bununla beraber kendilerine amellerinden hiçbir şey eksiltmemişizdir.** Yani zürriyetlerini kendilerine katmaktan dolayı yaptıkları amellerin sevaplarından onlara bir şey eksik verilmiş değildir. كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَه۪ينٌ **Herkes kazancına bağlıdır.** Yani rehin gibi bağlıdır. Kazanç, yani çalışma veya çalışılan iş, sanki bir borç ve insan o borca Allah yanında bir rehin gibidir. Kurtuluşu ona bağlıdır. Eğer güzel çalışır ve kazanırsa borcunu öder. Çünkü Allah, iyi işleri kabul eder. Şayet çalışmaz ya da kötü işler yaparsa o zaman kendisini kurtaramaz. Zira temiz ve güzel olmayan şeyler Allah Teâlâ'ya yükselemez. اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ *"Güzel söz O'na çıkar, iyi amel onu yükseltir."* (Fâtır, 35/10) âyeti de bu anlamı ifade etmektedir.

Bundan dolayıdır ki ileride كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ اِلَّا اَصْحَابَ الْيَمِينِ *"Her can, kazandığı ile (Allah katında) rehin alınmıştır, yalnız sağın adamları (kitapları sağdan verilenler) hariç."* (Müddessir, 74/38-39) âyetleri gelecektir. Yani kitapları sağ taraflarından verilenlerin dışındakiler kendilerini, o bağlantıdan (rehin olmaktan) kurtaramazlar. Onun için yalancılar yalanlarına bağlı kalarak cehennemde kıvranırlarken, müttakiler Allah'ın yardımı ile kurtulup cennetlerde nimetler içinde yaşayacaklar ve Allahın lütfuna mazhar olmak suretiyle zürriyetlerinin yükselmesine de sebeb olacaklardır. Bu cümlenin zikredilmesi, zürriyetler açısından da önemlidir. Yani zürriyetlerin kurtuluşu ve atalarının derecelerine yükselişleri, kendilerinin hiç katkıları olmaksızın sırf babalarının kazançlarıyla değildir. Kendilerinin iman ederek onlara uymaları ve izlerinden gitmeleri kurtuluşlarının asıl sebebidir. Ataları fiilen sebeb oldukları için evladlarını cennette yanlarında görmekten mutlu olacaklar, evladları da iman ile onlara tâbi oldukları için kendilerini kurtarmış ve Allah'ın lütuf ve kereminden babaları gibi istifade etmiş olacaklardır. Demek ki evlatlar kendi fiileri olmaksızın sırf babalarının ve dedelerinin yaptıklarıyla kendilerini kurtaramazlar. Ancak imanlı olarak çalıştıkları takdirde atalarının feyzinden de faydalanarak daha kolay bir şekilde yükselebilirler. İşte Allah Teâlâ, müminlerin evlatlarını atalarına uymak suretiyle yükselmeğe sevk ederken, soy şerefine güvenerek tembellik etmemeleri için كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ *"Herkes kendi kazandığına bağlıdır."* buyurmaktadır. Şu halde bu âyette, وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى *"İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur."* (Necm, 53/39) âyetinin anlamını ortadan kaldıran bir mânâ bulunduğunu zannetmek doğru değildir. Bilâkis كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ âyeti, anlamındadır.

وَاَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ **Hem onlara canlarının istediği meyvalar ve etlerden bol bol verdik.** Yani asıl nimetlerden fazla olarak sırf zevk ve lezzet almaları için zaman zaman onlara çeşitli nimetler yetiştirdik. Burada, ahiret saadetinin, dünya zevklerine düşkün ve içki bağımlısı olan kimseleri imrendirecek, iştahlarını gıcıklayacak tarzda neşeli bir tasviri vardır ki özeti, kumar ve günahtan uzak saf, temiz ve şiddetli bir arzu hissettirir. يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا **Orada, yani cennette bir kadeh kapışırlar ki.**

Ke's, dolgun kadeh demektir. Mecazen içindeki içkiye de denilir. Kadeh çekiştirmek (kapışmak) de, neşe ile birbirlerine kadeh vermekten mecazdır. Bir kadeh ki لَا لَغْوٌ فِيهَا **onda lağiv yoktur.** Yani onu içerken boş, saçma sapan söz söylemek yoktur. وَلَا تَأْثِيمٌ **günaha sokmak da yoktur.** Ancak bu dünya içkileri

gibi değildir. Şâir şu beytinde bunu ne güzel dile getirmiştir:

Hûn-i ciğerle memlu câm-ı zer olmadansa
Bî inkisâr-ı hatır şikeste sâgar olsun.(1)

"Ciğer kanı ile dolu altın bir kadeh gibi olmaktansa
Gönlü hoş, kırık bir kadeh gibi olmak daha iyidir."

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ **Ve onların etrafında dönerler.** Vâkıa Sûresi'nde de geleceği gibi, kadehler sürahilerle emre hazır bir vaziyette etraflarında pırıl pırıl dönüp dolaşırlar, غِلْمَانٌ لَهُمْ **sahibi bulundukları uşaklar**, cennet sakîsi genç hizmetçiler كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ **sanki saklı iri inciler,** yani sadeflerinde gizli hiç kirlenmemiş, el değmemiş, beyaz, saf, temiz ve pırıl pırıl inciler gibidirler.

Lü'lü, parıldayan büyük inci demektir. وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ **Ve bazısı bazısına dönmüş soruyor.** O zevk ve neşe esnasında yüz yüze gelmiş birbirlerine hâl ve hatırlarından soruyorlar, yani hasbı hal ediyorlar. قَالُوا **Soranlardan her biri şöyle dediler:** اِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي اَهْلِنَا مُشْفِقِينَ **Evet doğrusu biz daha önce ehlimiz arasında;** ilimiz, obamız, evimiz ve ailemiz içinde **yüreklerimiz titrer, korkardık.** Geleceğimizden endişe eder, bir isyana düşmekten veya bir azaba maruz olmaktan korkardık. فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا **Şimdi ise Allah bize iyilikte bulundu.** Lütuf ve yardımıyla bu nimetleri ihsan etti. وَوَقٰينَا عَذَابَ السَّمُومِ **Ve bizi semûm azabından korudu.**

Semûm: Daha evvel de geçtiği gibi vücûdun içine işleyen, zehirli, sıcak, samın denilen bir rüzgardır. Burada zikri geçen azabtan maksat, cehennem ateşi veya buna benzetilen korkunç dünya hayatıdır. Semûmun cehennemin isimlerinden olduğu da rivayet edilmektedir. اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ **Evet biz bundan önce O'na,** yani Allah'a **dua ediyor ve** رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ *"Rabbimiz bize dünyada da güzellik ver, ahirette de güzellik ver, bizi cehennem azabından koru."* (Bakara, 2/201) diye yalvarıyorduk. اِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ **Gerçekte iyilik eden** yani sözünde duran, ihsan eden, kerem sahibi olan **ancak O'dur.** الرَّحِيمُ **O, rahimdir.** Kendisine dua ve ibadet eden müminlere sonuçta çok rahmet ve merhamet eden yine odur.

فَذَكِّرْ فَمَا اَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ

---

(1) Nâilî-yi kadim'in olsa gerektir.

بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ﴿٢٩﴾ أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ ﴿٣٠﴾
قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ ﴿٣١﴾ أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَامُهُمْ
بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٣٢﴾ أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ
﴿٣٣﴾ فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٣٤﴾ أَمْ خُلِقُوا
مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ﴿٣٥﴾ أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ
بَلْ لَا يُوقِنُونَ ﴿٣٦﴾ أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ
﴿٣٧﴾ أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ
مُبِينٍ ﴿٣٨﴾ أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ ﴿٣٩﴾ أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا
فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٤٠﴾ أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ
﴿٤١﴾ أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ ﴿٤٢﴾
أَمْ لَهُمْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٣﴾ وَإِنْ يَرَوْا
كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ ﴿٤٤﴾ فَذَرْهُمْ
حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ ﴿٤٥﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ
كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٦﴾ وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ
ذَلِكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾ وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا

وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٤٨﴾ وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ ﴿٤٩﴾

Meâl-i Şerifi

29. (Ey Muhammed!) sen hatırlat, öğüt ver. Rabbinin nimeti sayesinde sen ne kâhinsin, ne de mecnûn.

30. Yoksa onlar (senin için): "Bir şâirdir, zamanın felaketlerine çarpılmasını gözetliyoruz." mu diyorlar?

31. De ki: Bekleyin, çünkü ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.

32. Onların akılları mı bunu emreder yoksa onlar azgın bir topluluk mudur?

33. Yoksa "Onu uydurdu" mu diyorlar? Hayır onlar inanmıyorlar.

34. Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz meydana getirsinler.

35. Yoksa onlar, hiçbir şey olmadan (yani yaratıcısız) mı yaratıldılar? Yoksa kendileri yaratıcı mıdırlar?

36. Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır, onlar düşünüp hakikati anlamazlar.

37. Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Yahut hâkim (her şeyin yöneticisi) kendileri midir?

38. Yoksa kendilerine mahsus (üzerine çıkıp sırları) dinleyecekleri bir merdivenleri mi var? Öyleyse dinleyenleri, açık bir delil getirsin.

39. Demek kızlar O'na, oğullar size öyle mi?

40. Yoksa sen kendilerinden bir ücret istiyorsun da, bu yüzden onlar ağır bir borç altında mı kalıyorlar?

41. Yoksa gayb kendilerinin yanında da onlar mı yazıyorlar?

42. Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Fakat o küfredenlerin kendileri tuzağa düşeceklerdir.

43. Yoksa onların Allah'tan başka bir ilâhı mı var? Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır.

44. Gökten bir parçanın düştüğünü görseler, "Üst üste yığılmış bulutlardır." derler.

45. Artık çarpılacakları günlerine kavuşuncaya kadar onları (kendi hallerine) bırak.

46. O gün hiçbir tedbirlerinin kendilerine zerre kadar faydası olmayacak ve hiçbir şekilde yardım da görmeyeceklerdir.

47. Şüphesiz o zulmedenlere ondan başka da azab vardır. Fakat çokları bilmezler.

48. Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin. Kalktığın zaman Rabbini hamd ile tesbih et.
49. Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışında da O'nu tesbih et.

بِنِعْمَةِ رَبِّكَ «بَا» Mülâbeşe, (temas ve ilgi) yahut kasem (yemin) içindir. **Rabbinin nimetiyle veya Rabbinin nimeti hakkı için** demektir. بِكَاهِنٍ

Kâhin, Bir nevi kendi zannî bilgisine dayanarak gaybdan haber verene denir. Başka bir ifade ile geçmişe dair bilgi verene kâhin, geleceğe dair bilgi verene ise Arrâf denilmektedir. Kehânette, genellikle cinlerden yardım alındığı söylenir. رَيْبَ الْمَنُونِ **Zamanın felâketi** mânâsınadır.

Menûn: Kesmek anlamına gelen مَنْ den alınmıştır. Ömür vesaireyi kestiği düşüncesinden hareketle zamana ve ölüme de "menûn" denilmiştir.

Rayb: Izdırap vermek demektir. Buna göre zamanın ızdırap veren musibeti, ya da ölüm felâketi mânâsını ifade eder. Anlatıldığına göre Kureyşliler Dârü'n-nedve'de toplanmışlar Hz.Peygamber hakkındaki görüşler de çoğalmıştı. Nihayet Abdûddar oğulları onu (peygamberi) kasdederek "Raybü'l-menûn'u gözetin. Çünkü o bir şâirdir. Züheyr'in, Nâbiga'nın ve A'şâ'nın helâk olması gibi o da helâk olacaktır." demişler ve bunun üzerine de dağılmışlardı. تَرَبَّصُوا *"gözetin"* Alay ve tehdit etmek mânâsınadır. فَاِنّى مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ **Çünkü ben de sizinle beraber gözetenlerdenim.** Yani, siz benim helâk olmamı bekliyorsunuz, ben de sizin helâkinizi bekliyorum. اَمْ تَاْمُرُهُمْ اَحْلاَمُهُمْ **Yoksa onlara akılları mı emrediyor** بِهَذَا **bunu?** Yani sözlerindeki bu çelişkiyi. Çünkü kâhin, keskin akıllı ve zeki olur. Mecnunun ise aklı fikri, karışıktır. O halde nasıl olur da onlar, kâhin dediklerine mecnûn, mecnûn dediklerine kâhin diyebilirler; demek ki akıllı olduklarını iddia eden o kimseler, bu davranışlarıyla ne dediklerini bilmeyecek ve nasıl çelişkiye düştüklerini farketmeyecek derecede akılsız olduklarını ortaya koymuşlardır. Onun için buyuruluyor ki اَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ **yoksa onlar akılsız,** azgın, hakkı kabul etmemekte haddi aşan, kendi ihtiraslarına uymayınca **akıl ve** insaf dairesinden çıkan ve yalan uydurmaya alışkın **bir gürûh mudurlar?** اَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ **Yoksa onu, o Kur'ân'ı kendiliğinden söylemiş, uydurmuş mu diyorlar?**

Tekavvül: Kendisinde olmayanı söylemeye çalışmak, bir mânâda yalan söylemektir. Çünkü yalan, onun ayrılmaz bir parçasıdır. Buna göre mânâ, yoksa o, vahyile değil, kendiliğinden söylüyor da bunu Allah'a mı isnad ediyor, diyor-

lar? بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ **Hayır kendileri inanmazlar.** Yani ya bu söyledikleri sözlere kendileri bile inanmazlar, ya da iman etmedikleri için öyle söylerler. Zira onlar da biliyorlar ki Muhammed yalan söylemez, şu halde kendi sözünü Allah'a iftira etmez. Ve yine bilirler ki bu söz (Kur'ân) uydurma bir söze de benzemez. Fakat sırf küfür ve inatları sebebiyle öyle söylerler. فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ **Haydi onun benzeri bir söz getirsinler.** Yani hem mânâ ve hem de nazım yönünden Kur'ân'ın içerdiği üstün vasıfları taşıyan, onun gibi bedi (güzel) bir söz uydurup getirsinler bakalım. اِنْ كَانُوا صَادِقِينَ **Eğer sadık iseler.** Yani peygamberin uydurduğunu ileri sürdükleri iddialarında doğru iseler, kendilerinin de öyle bir sözü uydurup getirmeleri gerekir. Çünkü Kur'ân, beşer uydurması bir kelâm olsaydı, onların da peygamber gibi beşer olmaları dışında, nutuk, hitâbet ve şiir ile meşgul olmaları, nazm ve nesir kelâm üsluplarındaki deneyimleri, tarih ve olaylara olan vukufları, okuyup yazmaları, tahsilleri ve kâhinlerinin olması gibi sebeblerden dolayı Kur'an'a nazîre yapma kudretlerinin bulunması gerekirdi. Böyle bir kudreti gösteremediklerine göre niçin onu Allah'ın gönderdiğine inanmıyorlar da imansızlık ediyorlar? Yoksa kendilerine cezalarını verecek yok mu sanıyorlar. اَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ **Yoksa kendileri hiçbir şey olmadan,** yani yaratıcısız **mı yaratıldılar.** Önceleri yokken sonradan yaratıldıklarına göre, şayet akılları varsa, kendilerini bir yaratanın olabileceğini hiç düşünmüyorlar mı?

Bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa yaratanı hiçbir şey yerine koymadıkları için mi O'nun kudretini hesaba katmıyor, cezasından korkmuyor ve imansızlık ediyorlar? Burada bütün aklî ilimlerin esası olan bir hususa işaret edilmektedir ki o da şudur: Hiçbir şey yoktan olamadığı gibi, yokluk da varlığa illet (sebeb) olamaz. Var olan şeyin illeti de aynı şekilde yok olamaz ve hiç bir varlık da yaratıcısız varlık alemine geçemez. Yok olan, ne kendini ne de başkasını vücuda getiremez...

Ancak yanlış anlaşılarak buradan, önce yok olan bir şeyin sonra yaratılamaması gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Çünkü her yaratılan, yok iken yaratılır, var olanı yaratmak mümkün değildir. Zira bu hâsılı tahsil (elde edileni tekrar elde etme) olur. Ancak yok olan şeyi meydana getirecek yaratıcı, yokluktan ibaret de olamaz. Çünkü yoku var edecek yaratıcının muhakkak bir varlığının olması gerekir. Tabiat ilimlerinde de esas olan bu kanun, eşyanın kendiliğinden meydana geldiği bir tabiat fikrini de iptal eder. Gerçi bazıları bundan her yaratılan şeyin bir madde ile arkada bırakılacağı fikrini çıkarmıştır. Fakat madde bir şeyin var olması için yeterli bir sebep olmadığı gibi mutlak varlık

için gerekli de değildir. Gerekli olan, ancak yaratıcının olmasıdır. Zira yaratıcı mevcut olmayınca hiçbir şey yaratılamaz. İşte böyle aklın en esaslı kanunu, yaratıcının varlık ve kudretini tanımak iken, kâfirler kendilerini yaratanı hiçe sayarak O'na imana bir türlü yanaşmıyorlar. أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ **Yoksa yaratıcı onlar mıdırlar?** Yani kendilerini ve eşyayı yaratmışlar da onun için mi kibirleniyor, Allah'tan korkmuyor ve peygambere dil uzatıyorlar. أَمْ خَلَقُوا السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ **Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar?** بَلْ **Hiç birisi olmadığı belli fakat** لَا يُوقِنُونَ **hakikati anlamazlar.** Yani gökleri ve yeri yaratan Allah'tır, derler de yine şüphe içinde dolaşırlar. Onun mantıklı sonuçlarını tatbik edecek kesin bir kanaat ile hareket etmez, emir yasak tanımaz, mucizelere inanıp, peygamberi tasdik etmek istemezler. Sadece zamanın felaketlerine çarpılmasını bekler dururlar. أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ **Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır?** Yani seni yetiştirip rahmet ve nimetiyle peygamber olarak gönderen Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Hazine kâhyası onlar mı? Nimetleri onlar mı dağıtıyorlar ki, peygamberliği sana vermek istemiyorlar? أَمْ هُمُ الْمُسَيْطِرُونَ **Yoksa herşeyi hakimiyetleri altına alan onlar mıdır?** Yani Allah'a galip gelmişler, hazinelerini elegeçirmişler de onun vergilerini verdirmek istemiyorlar? Yahut da Allah'ın verdiğini mi zorla almak istiyorlar? أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ **Yoksa onların bir merdivenleri var da orada mı dinliyorlar?** Yani Allah'ın Mele-i a'laya (yüksek melekler topluluğuna) gönderdiği emirleri, vahiyleri ve diğer bütün ilâhî sözleri o merdivenden mi dinliyorlar da bu vesile ile kimin kimden önce öleceğini ve Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilmeyip uydurularak O'na isnad edildiğini biliyorlar? فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ **Öyle ise dinleyenler açıklayıcı, kuvvetli bir delil getirsinler,** dinlediklerini isbat etsinler. Nasıl Hz. Peygamber (s.a.v) فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ *"Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz meydana getirsinler."* (Tûr, 52/34) şeklindeki âyetlerle onlara meydan okuyarak apaçık mucizesini gösterdi, onlar da öyle bir delil getirsinler. أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ **Yoksa kızlar O'nun, oğlanlar sizin mi?** Yani aklınızın bozukluğuna ve ilâhiyata ait duygularınızın neden ibaret olduğuna delalet etmek üzere bu konuda getireceğiniz en açık delil bu olacak değil mi?. Necm Sûresi'nde de ifade edileceği gibi bu ne haksız bir taksim? Çünkü onlar, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu ileri sürüyorlar ve onların adına bir takım putlar yapıp, Lât, Uzza, Menât gibi müennes isimler vererek tapıyorlar, sonra da, "Biz bunları Allah'a ortak koşmuyoruz, Allah'ın kızları oldukları için bize şefaat etsinler diye ibadet ediyoruz" diyorlardı. Ancak kendilerine gelince kız evladını hor görüyor ve oğlan istiyorlardı. أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا **Yoksa sen onlardan bir ücret mi istiyorsun?**

Yani onlara vaaz ve nasihat etmekten ve peygamberlik vazifesini yapmaktan dolayı bir ücret mi istiyorsun da فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ **bu yüzden onlar ağır bir borç altında mı kalıyorlar?**

Mağrem: Ğurm ve ğarâmet (diyet ödeme) anlamını ifade etmekle birlikte mutlak borç mânâsına da gelmektedir. Ragıb İsfahanî'nin açıklamasına göre Mağrem esasen suçsuz bir insanın malından vermesi gereken zarar karşılığı demektir.(1) Bu yüzden kefil olmak gibi açık yahut yardımlaşma gibi zımnen bir söz verme ya da cebri bir sorumluluk neticesi meydana gelen zarara da Mağrem denilir. Türkçe'de buna karşılık olarak zarar ve cereme vermek(2) tabiri kullanılır. Yani zorba hükümetlerin baskıları altında ağır vergilerle ezilmekte olan halk gibi midirler ki senin için felaketler bekliyorlar? أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ **Yoksa gayb onların yanında da, onlar mı yazıyorlar?** Kimin önce öleceğini Levh-i mahfuz'dan alıp halka onlar mı haber veriyorlar? أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا **Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar?** Yani sana ve müminlere bir su-i kasd mı hazırlamak istiyorlar ey Muhammed! Bu âyet müşriklerin Dârü'n-nedve'de tertip etmek istedikleri su-i kasdı haber vermektedir. فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ **Fakat o küfredenlerin kendileri aldanacak, kurdukları tuzağa kendileri düşeceklerdir.**

Nitekim öyle olmuş Hz.Peygamber (s.a.v) sağ sâlim hicret ederken Ebû Cehiller Bedir'de yakalanmışlardır. Böylece sözkonusu âyet, gaybı önceden haber vermiş ve bunu onların değil, Allah'ın bilip peygamberine haber verdiğini gözler önüne sermiştir. Denildiğine göre, Peygamber'e su-i kasd tertip edenler, İslâm'ın yayılışının 15. senesinde vuku bulan Bedir Harbi'nde katledilmişlerdi. Bu sûrede de «أَمْ» (yoksa) kelimesi 15 defa zikredilmiştir. İşte bu, o olaya işaret sayılabilir. Şihâb'ın dediği gibi bu kabil gizli işaretler, Kur'ân'ın mucizeleri arasında sayılırlar. أَمْ لَهُمْ إِلَٰهٌ غَيْرُ اللَّهِ **Yoksa onların Allah'tan başka bir ilâhları mı var?** Yani o taptıkları putların kendilerini Allah'ın azabından kurtaracaklarını mı zannediyorlar? سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ **Allah onların koştukları ortaklardan uzaktır.** Gerçekte Allah'tan başka ilâh yoktur ve onun azabı لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ *"Mutlaka vuku bulacaktır ve ona engel olacak bir şey yoktur."* (Tûr, 52/7-8) وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ **Bununla beraber onlar öyle kâfirlerdir ki, semadan bir parçanın düşmekte olduğunu görseler** فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ *"Üzerimize gökten parçalar düşür."* (Şuarâ, 26/187) diye istekte bulundukları halde azabın

(1) Ragıb el-İsfahanî, el-Müfredat, 360.

(2) Ceremenin aslı, Cerimedir. İşlenen bir suç sebebiyle alınan vergi veya para cezası demektir. Ancak sonradan bu isim, haksızca alınan her şeyi ifade eder olmuştur. (Müellif)

başlarına inmekte olduğuna şahid olsalar bile yine inanmazlar da يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ **(onun için) toplanmış bir bulut derler.** Fiilen başlarına gelmedikçe kabul etmezler. Bu yüzden Allah Teâlâ, اِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ *"Üzerlerine Rabbi'nin kelimesi (hükmü) hak olanlar inanmazlar; onlara (istedikleri) bütün mucizeler gelmiş olsa bile acıklı azabı görünceye kadar (iman etmezler)."* (Yunus, 10/96,97) buyurmaktadır. فَذَرْهُمْ **Onun için şimdi o tuzak kurmak isteyenleri bırak** حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ **kavuşacakları zamana kadar** الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ **ki o gün çarpılacaklar helak olacaklardır.** يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْـًٔا **O gün kurdukları tuzakların kendilerine zerre kadar faydası dokunmayacak** وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ **ve hiçbir şekilde kurtarılmayacaklardır.** Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v)'e su-i kasd hazırlamak isteyen Ebu Cehil ve yandaşları Bedir günü böyle bir akibete uğramışlardı.

وَاِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا **Ve o zulmedenlere** عَذَابًا دُونَ ذٰلِكَ **ondan önce de bir azab vardır.** Burada iki muhtemel mânâ söz konusudur. Birincisi: O günden önce, yani dünyada da bir azab var, demektir. Nitekim Mekkeliler yedi sene kıtlık çekmişlerdi. İkincisi: O günden sonra yani ölüm sonrası kabirde ve ahirette bir azab daha vardır. وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ **Ancak onların pek çoğu (bunu) bilmezler.** Yani sonuçlarının bu şekilde olacağını idrak edemezler de onun için kâfir olurlar. وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ **O halde Rabbinin hükmüne sabret,** küfredenlere o işler için izin verip, seni zahmetlere göğüs germeğe memur eden Rabbinin vereceği hükme sabret, telaş etme. فَاِنَّكَ بِاَعْيُنِنَا **Çünkü sen bizim gözetimimiz ve nezâretimiz altındasın,** bundan emin ol. وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ **Ve Rabbini hamd ile tesbih et.** Yani سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ *"O'nu her türlü noksanlıklardan tenzih eder ve O'na hamd ederim."* demek sûretiyle Allah'ı zikret. حِينَ تَقُومُ **Kalkacağın zaman.** Yani herhangi bir meclisten kalkarken (Allah'ı tesbih ve tahmid et). Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin Sünen'leri ile diğer bazı hadis kitaplarında mevcut olan ve Ebû Berzetel-Eslemî (r.a)den gelen bir rivayette şöyle denilmektedir: "Resullah (s.a.v) bir meclisten kalkacağı zaman سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ اَسْتَغْفِرُكَ وَاَتُوبُ اِلَيْكَ *"Ey Allah'ım seni her türlü noksan sıfattan tenzih eder ve sana hamd ederim. Senden başka ilâh olmadığına şehâdet eder, senden mağfiret diler ve (günahlarımdan dolayı) sana tevbe ederim."* derdi. Konuyla ilgili soru sorulduğunda da "Bu, mecliste olanlar için keffârettir." demişti. Bazıları da bunun namaza durulduğu zaman سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالٰى جَدُّكَ وَلَا اِلٰهَ غَيْرُكَ *"Ey Allah'ım seni noksan sıfatlardan tenzih eder ve yalnız sana hamd ederim. Senin ismin ne yüce ve makamın ne uludur. Ve senden başka ilâh yoktur."* duasının okunması hakkında rivayet edildiğini söylemişlerdir. Âlimlerden bir kısmına

göre de sözkonusu âyetten maksad, yataktan kalkıp namaza durduğun vakit demektir. Buna göre âyete, "kalkacağın zaman" mânâsını vermek daha uygun olacaktır. وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ **Geceden de onu tesbih et.** Yani gecenin bir kısmında da tesbih ederek O'na ibadet et. وَاِدْبَارَ النُّجُومِ **Hem de yıldızların batışında,** batmaya yaklaştığı zaman, yani gecenin sonunda, sabah vakti. Allah Teâlâ'yı gece tesbihden maksadın akşam ve yatsı namazları, yıldızların batışı sırasında tesbih etmekten kasdın da, sabah namazı olduğu ileri sürülmüştür. Hz. Ömer , Hz. Ali, Ebû Hureyre ve Hasan-i Basrî (r.a) de, gece tesbihden maksatdın, nafile ibadetler; yıldızların batışında tesbihden maksadın da, sabah namazının iki rekat sünneti olduğunu söylemişlerdir. Böylece Tûr Sûresi, sabahın gelmekte olduğunu gösteren "yıldızların batışı" ile son bulurken, bu bitişle, Necm Sûresi'nin başlangıcı olan وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰى *"İndiği zaman andolsun yıldıza"* cümlesi başlamış olmaktadır. Bu da iki sûre arasında güzel bir münasebetin varlığını göstermektedir.

Necm Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 62

Vennecmi Sûresi, Necm Sûresi de denilmektedir. Mekkî sûrelerdendir.

Âyet Sayısı : Altmış iki
Kelime Sayısı : Üçyüz altmış
Harf Sayısı : Bin dörtyüz beş.
Fasılası : و ، ن ، ة ، ا ، ى harfleridir.

Buharî'nin İbnü Abbas'tan, İbnü Merdûye'nin de İbnü Mes'ud'dan yaptıkları rivayete göre bu sûre, Hz. Peygamber (s.a.v)'in kırâetini ilan ettiği ilk sûredir.(1) Peygamber onu Harem-i şerif'de okudu, müşrikler de dinliyorlardı. Yine Buhâri, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâi'nin İbnü Mes'ud'dan naklettikleri bir rivayette o şöyle demiştir; "Secde nazil olan ilk sûre, Necm Sûresi'dir.(2) Resulullah bu sûreyi okurken secde etti, orada bulunan insanlar da secde ettiler. Ancak onlar-

---

(1) Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, VII, 639.
(2) Buharî, Tefsir, 4; Suyûtî, a.g.e., VII, 639.

dan birisi, yerden bir avuç toprak alıp onun üzerine secde etti.Sonra ben onun kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm. O, Ümeyye b. Halef idi".

Ebu Hayyân da, şu bilgiyi vermektedir, "Ebû Leheb'in dışında müminler ve müşrikler Resulullah ile beraber secde ettiler. Ancak o, bir avuç toprağı alnına kaldırıp bu yeter dedi ve secde etmedi".(1) Alûsî ise, "Her ikisinin de yani hem Ümeyye b. Halef hem de Ebû Leheb'in böyle yapmış olması muhtemeldir."(2) diyerek secde etmeyenlerin birden fazla olduğuna işaret etmektedir.

Sûrenin iniş sebebi, Ebû Hayyân'ın beyanına göre bu sûre, müşriklerin Kur'ân'ı Muhammed (s.a.v)'in kendisi uyduruyor demeleri üzerine indirilmiştir.(3) Bu da, Tûr Sûresi ile bu sûre arasındaki münasebeti açık bir şekilde göstermektedir. Zira Tûr Sûresi'nde peygamber için kâhin, mecnûn ve şâir denilerek, Kur'ân'ı onun uydurduğu iddia ediliyordu. İşte Allah Teâlâ, bu sûrede söz konusu iddiaları red için yemin ederek hakikati beyan buyuruyor.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰىۙ ﴿١﴾ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰىۚ ﴿٢﴾ وَمَا يَنْطِقُ
عَنِ الْهَوٰىۜ ﴿٣﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰىۙ ﴿٤﴾ عَلَّمَهُ شَد۪يدُ الْقُوٰىۙ ﴿٥﴾
ذُو مِرَّةٍۜ فَاسْتَوٰىۙ ﴿٦﴾ وَهُوَ بِالْاُفُقِ الْاَعْلٰىۜ ﴿٧﴾ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلّٰىۙ ﴿٨﴾
فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰىۚ ﴿٩﴾ فَاَوْحٰٓى اِلٰى عَبْدِه۪ مَٓا اَوْحٰىۜ ﴿١٠﴾
مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَاٰى ﴿١١﴾ اَفَتُمَارُونَهُ عَلٰى مَا يَرٰى ﴿١٢﴾ وَلَقَدْ
رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرٰىۙ ﴿١٣﴾ عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى ﴿١٤﴾ عِنْدَهَا جَنَّةُ

(1) Ebu Hayyan, el-Bahru'l-Muhit, VIII, 157, 171.
(2) Alûsî, a.g.e., XXVII, 44.
(3) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 157.

الْمَأْوٰىؕ ﴿١٥﴾ اِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشٰىۙ ﴿١٦﴾ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا
طَغٰى ﴿١٧﴾ لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى ﴿١٨﴾

Meâl-i Şerifi

1. İnmekte olan yıldıza andolsun ki,
2. Arkadaşınız (Muhammed) sapmadı, azmadı.
3. O, hevâdan (arzularına göre) konuşmaz.
4. O(nun konuşması kendisine) vahyedilenden başkası değildir.
5. Onu, müthiş kuvvetleri olan biri öğretti
6. (Ki o) akıl ve görüşünde kuvvetli (bir melek)dir. Hemen (gerçek meleklik şekliyle) doğruldu.
7. O, en yüksek ufukta idi.
8. Sonra (Cebrail ona) yaklaştı ve (aşağıya doğru) sarktı.
9. Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar, yahut daha az kaldı.
10. (Allah), kuluna verdiği vahyi verdi.
11. Onun gördüğünü kalb(i) yalanlamadı.
12. Onun gördükleri hakkında şimdi kendisi ile tartışacak mısınız.
13. Andolsun onu bir kez daha görmüştü.
14. Sidretü'l- Müntehâ'nın yanında.
15. Ki Cennetü'l- Me'vâ onun yanındadır.
16 Sidre'yi kaplayan kaplıyordu.
17. (Peygamberin) gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı.
18. Andolsun ki o, Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü.

وَالنَّجْمِ Yıldıza yemin olsun. Buradaki elif-lâm ahid ya da cins için olabilir.

Necm: Bu kelime birkaç mânâya gelir ki, burada her birine ihtimal verilmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1) Necmden maksat, yıldız demektir.

2) Ağacın karşılığı olarak sapı olmayan ot, ya da çemen mânâsına gelir. وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ *"(Yerden biten) otlar ve ağaçlar (Allah'a) secde etmektedirler."* (Rahmân, 55/6) âyetinde olduğu gibi.

3) Zaman aralıklarıyla parça parça verilen bir şeyin herbir parçasına denir. Kur'ân da yirmi üç senede peyder pey indirildiğinden "müneccemen" nazil oldu

denilir ve her inen kısmına necm adı verilir.

4) Lam-ı ahidle beraber النَّجْمُ şeklinde özellikle Süreyya yani Ülker yıldızına isim olarak verilmiştir ki bu, "esma-i gâlibe" (yaygın kullanım) kabilinden bir isimlendirmedir. Ülker yıldızı, gökte üzüm salkımı gibi görünür ve ayın menzillerinden üçüncüsü sayılır. Araplar darb-ı mesel olarak اذا طلع النَّجْمُ عشَاءً ابْتغى الرَّاعي كساءً "Ülker akşam vakti doğarsa, çoban örtü ister." derler. Çünkü o zaman güneş, Ülker'in karşısında Akreb'den önce bulunduğundan, güneşin batması ile hemen doğuverir. Bir hadiste de اذا طلع النَّجْمُ صبَاحًا ارْتفعت العَاهَةُ denilmiştir ki, "Ülker sabahleyin doğarsa âfet (belâ, musibet) kalkar." anlamındadır.

Süreyya, yıldızların en göze çarpanı ve menzillerin en meşhuru olması hasebiyle bazı müfessirler buradaki "Necm"i, "Süreyya yıldızı" diye tefsir etmişlerdir.

Bir de bu sûrede bulunan رَبُّ الشِّعْرى *"Şi'râ yıldızının Rabbi"* (Necm, 53/49) ifadesine dayanarak tefsircilerden bir kısmı da necmin, lâm-ı ahidle beraber Şi'râ yıldızı olduğunu söylemişlerdir. Her iki tefsir şeklinde de âyette yer alan هَوَى doğmak mânâsınadır. Bir çoğu da "ve'n-necmi"deki lâmı, lâm-ı cinsiyye kabul ederek herhangi bir yıldıza tahsis etmeden mutlak yıldız mânâsına almışlardır. Bunlardan başka söz konusu kelimeyi, hakikat yahut mecaz mânâsında yorumlayanlar da olmuştur. Nitekim Ca'fer-i Sadık Hazretleri, "Necim'le murad Hz. Peygamber, هَوَى 'dan maksat, onun mirâcdan inmesi yahut semaya çıkmasıdır, demiştir. Ancak Ebu Hayyân'ın nakline göre, İbnü Abbas, Mücâhid, Ferrâ ve Kadî Münzir b. Saîd söz konusu sûrede geçen "en-Necm"den maksadın Kur'ân'dan inen miktar olduğunu ileri sürmüşlerdir.[1] Nisâbûrî de:" والنَّجْمِ اذا هَوَى âyetinin والقُرْانِ الحَكيمِ انَّكَ لَمِنَ المُرْسَلينَ *"Hikmetli Kur'ân'a andolsun ki, sen elbette gönderilmiş peygamberlerdensin."* (Yâsin, 36/23) mânâsını ifade ettiğini söylemektedir.[2] Biz de bu anlamı tercih etmek istiyoruz. Onun için meâlde "Necm"i yıldız diye terceme etmeyip, bu ihtimallere de uygun olabilmesi için, o yıldıza yemin ederim اذا هَوَى indiği zaman, yani "inen yıldıza andolsun" şeklinde mânâ vermiş olduk. هَوَى ، يَهْوِى İkinci babdan gelmektedir. Masdarı, وهَوِيًّا ، هَوَيَانًا ، هُوِيًّا dir ki, şahinin inişi gibi süratle süzülüp inmek, düşmek yahut yukarı fırlamak mânâlarına gelir. Yıldızların doğuşu da, batışı da bir "heveyân" yani ufuktan bir fırlayış, bir iniş yahut bir düşüş demektir. Göğe ait cisimler, كُلٌّ فى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ *"Hepsi bir felekte (yörüngede) yüzmektedirler."* (Yâsin, 36/40)

(1) Ebu Hayyan, VIII, 157.

(2) en-Nisaburî, Garaibü'l-Kur'ân ve Rcğâibi'l-Furkan, XXVII, 31.

âyetine göre sukut (çekim) kanununa tâbidirler. Fransızca "gravitation" yani "yer çekimi" denilen bu kanun, bir heveyân (çekim) kanunudur. Söz konusu fiil, dördüncü babdan يَهْوَى ، هَوِيَ kullanıldığı zaman da mastarı هَوِيًا gelir ki, bu da nefsin, şehvete meyletmesi ve arzulara düşkünlüğü anlamını ifade eder. Bu sûrenin ilk âyetinde yer alan النَّجْم kelimesi yıldız mânâsına geldiğine göre, sözü edilen heveyânın (inişin) hem güneşin batışı, hem de doğuşuna ihtimali olduğu söylenebilir. Yolcular, yıldızların doğuş ve batış zamanlarına dayanarak yollarını bulurlar. Bütün yıldızların batması ise sabahın geldiğini gösterir. Şu halde "en-necm"deki elif-lâmdan cins kasdedilirse, yemin sabah vaktine yapılmış olur. Şayet çemen mânâsı verilirse, bu durumda da heveyân, otların yükselip yere yattığı, baharın son vakti demektir. Eğer necm ile Kur'ân'dan inen miktar kasdedilirse "hüviy" de onun inişi mânâsınadır. Bu durumda Kur'ân'ın nüzulü esnasında her inen kısmın indiği zamana, yani vahiy olayının görünmekte olduğu saatte tecelli eden Kur'ân âyetlerine yemin edilerek sonra da, مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى **Arkadaşınız ne sapıttı ne de azdı.** âyetiyle te'kid ve isbatlı bir tarzda bu yemine cevap verilmiş olmaktadır.

Dalal: Hidayetin zıddıdır. Yani yolu kaybetmek veya hiç yol bulamayıp şaşkın dolaşmak demektir.

Gayy: Bu da rüşdün zıddıdır ki, aklın istikametini veya yolun doğrusunu yitirmek mânâsını ifade etmektedir.

"**Sahib**"den maksat da, Hz. Peygamber'dir. Zaten hitab da ona ve "Kur'ân'ı kendi uydurdu." diyen Kureyş ve benzerlerinedir. Bunlara karşı "sahibiniz" tabirinin kullanılmasında özel bir anlam vardır. Zira sahip, daima sohbette bulunan veya arkadaşlık edip koruyan, yani "hâmi" mânâlarına gelmektedir. Bu yüzden âyetin meâli şöyle olmalıdır: "Şimdiye kadar sohbetinde bulunarak çok iyi tanıdığınız, aklına ve doğruluğuna güvendiğiniz, sizinle sohbet edip hak yolunu göstermek isteyen arkadaşınız, ne yolunu şaşırdı ne de aklını; ne aldanır ne de aldatılır. O, ne sihirbaz, ne kâhin, ne de mecnûndur". وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى **O, hevâdan (nefsinin arzularına göre) da konuşmuyor.** Onun konuşması, özellikle Kur'ân kelâmını söylemesi kendi görüş ve arzusundan, gönlünün meyli ve ona olan sevdasından kaynaklanmaz. O, öyle sırf kendisine ait bir söyleyiş değildir. Şu halde Hz.peygamber de ne bir şâirdir, ne de kendi keyf ve arzusuna göre hüküm vermek isteyen ehl-i hevâ (kendi isteğine göre yaşayan)lardandır. إِنْ هُوَ **O,** yani Kur'ân veya onun lafzi söylenişi, إِلاَّ وَحْيٌ **ancak bir vahiydir,** orada vahyin dışında bir söz yoktur. O, yalnız يُوحَى **vahyolunur.** Yani bunlar ancak,

Allah tarafından kendisine vahiy ve tebliğ edilmek suretiyle bilinip söylenebilir. Bilimsel gerçekler, özellikler, istikbâlin karanlıklarını keşfederek verilecek hükümler ve söylenecek haberler, ancak Allah tarafından yapılacak haber verme ve denemeye dayanmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v)'in hiç, ictihâdı ile amel etmediğini ileri süren âlimler, görüşlerine bu âyeti delil getirmektedirler. Fakat عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ *"Allah seni affetsin, niçin onlara izin verdin?"* (Tevbe, 9/43) gibi âyetler, peygamberin ictihâd yaptığını, ancak isabet etmediğinde, o halde bırakılmayıp vahyile düzeltildiğine işaret etmektedirler. Bu âyet de, esas itibariyle Kur'ân hakkındadır. Ancak Hz. Peygamber'in hadislerini de içine almak üzere ifade ettiği mutlak mânâda yorumlandığı takdirde de, âyetin son tarafına dikkat etmek gerekecektir. Zira, وَحْيٌ يُوحٰى 'da vahyin muzâri kipiyle te'kidli bir şekilde zikredilmesinde bu hususa da bir işaret vardır. Sonra da vahyin en kuvvetli bir ilim olduğunu beyan için de عَلَّمَهُ **ona öğretti,** buyurulmaktadır. Ta'lim fiili, iki mef'ul alır. O yüzden burada ya birinci ya da ikinci mef'ulün hazfedildiği anlaşılmaktadır. Eğer عَلَّمَهُ fiilindeki zamir Hz. Peygamber (s.a.v)'e gönderilirse, bu durumda Kur'ân'a râci olan ikinci zamir hazfedilmiş demektir. Bu zamirler, "Onu öğretti" şeklinde mânâ verilerek Kur'ân kasdedilirse, o takdirde de peygambere râci olan birinci zamir hazfedilmiş olur. Mamafih her iki durumda da mânâ aynıdır. Yani arkadaşınıza o vahyedilen Kur'ân'ı öğretti, belletti, şeklindedir. شَدِيدُ الْقُوٰى **Kuvvetleri şiddetli** ذُو مِرَّةٍ **bir kuvvet sahibi** اَلرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ *"Çok merhametli (Allah), Kur'ân'ı öğretti."* (Rahmân, 55/1,2) âyeti, Kur'ân'ı öğretenin Allah Teâlâ olduğunu gösterirse de, قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَاِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ بِاِذْنِ اللّٰهِ *"De ki: "Allah'ın izniyle Kur'ân'ı, kendinden öncekini doğrulayıcı ve inananlara yol gösterici ve müjdeci olarak senin kalbine indirdiği için, kim Cebrail'e düşman olur?"* (Bakara, 2/97), قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ *"De ki: Onu Rûhul-Kudüs (Cebrail) Rabbinden hak (ve hikmet) gereğince indirdi."* (Nahl, 16/102), نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمِينُ *"Onu, er-Rûhu'l-Emin (Cebrail) indirdi."* (Şûarâ', 26/193) âyetlerine göre Kur'ân'ı Allah'ın izniyle Peygamber (s.a.v)'in kalbine indiren اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَٓاءُ *"Yahut bir elçi gönderip izniyle dilediğini vahyeder..."* (Şûrâ, 42/51) âyetinin delaletiyle de vahyi getiren elçi Cebrail olduğuna göre Kur'ân'ı öğretenin de o olduğu anlaşılır. Dolayısıyle burada her iki mânâ da düşünülebilir.

İbnü Abbas'tan gelen bir rivayette Kur'ân'ı öğretenin Allah olduğu ifade edilmiş ise de, Hz. Aişe'den yapılan bir nakle göre söz konusu âyetteki öğretici,

Cebrail olarak tefsir edilmiştir. Lafzın zahirî anlamı da bu görüşe daha yakın olduğundan tefsircilerin çoğu, bu mânâyı tercih etmişlerdir. Nitekim Beydâvî, مَلَكٌ شَدِيدٌ قُوَاهُ وَهُوَ جِبْرَائِيلُ فَانَّهُ الْوَاسِطَةُ فِى ابْدَاءِ الْخَوَارِقِ "Şiddetli kuvvetlere sahip bir melek ki o, Cebrail'dir. Zira Cebrail, harikaların gösterilmesinde bir vasıtadır."(1) demiş, sonra da diğer görüşü قِيلَ "denilir ki" sözüyle zikretmiştir. Müfessir Taberi, âyetteki "şedidü'l-kuvvâ" "müthiş kuvvetler" sözünü, "şedidü'l-esbâb" "müthiş sebebler" diye tefsir etmiş(2), Nisâburi de bu sözü, ilim ve amel yönünden müthiş kuvvetler şeklinde yorumlamış ve ardından şunu ilave etmiştir: "Burada öğrencinin faziletinin anlaşılması için öğretmen medhedilmiştir. Eğer عَلَّمَهُ جِبْرِيلُ *"Onu Cebrail öğretti."* denilmiş olsaydı bunun zahirî anlamından öğrencinin fazîleti açıkça anlaşılmış olmazdı."(3) Burada ayrıca يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ *"Ona bir insan öğretiyor..."* (Nahl, 16/103) diyenlerin sözüne de bir cevap söz konusudur: Çünkü, وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ الاَّ قَلِيلاً *"Size ilimden pek az bir şey verilmiştir."* (İsrâ, 17/85), وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفاً *"Çünkü insan zayıf yaratılmıştır."* (Nisâ, 4/28) âyetlerine göre insan, hem ilmi bakımından mükemmel değildir, hem de zayıf bir yaratıktır."

Mirra, mürûr mastarından bina-i nev'idir. Öd, akıl, kuvvet, kat ve sağlamlık gibi mânâlara gelir. Buna göre "zûmirre"; te'sir eden, nüfuz sahibi, ödlü yani korkağın zıddı, ruhsal yapısı kuvvetli, akıllı, güçlü ve sağlam vücutlu demektir. Ancak tefsirciler başlıca üç mânâ üzerinde durmuşlardır:

1. Kuvvetli, 2. Sağlam yapılı, güzel manzaralı, 3. Keşşâf, Beydâvî ve Ebu's-Suud'un ifadelerine göre akıl ve görüşünde sağlam olan demektir.

Bunlardan birincisi, yani kuvvetli mânâsı, اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ *"Şüphesiz rızık veren, sağlam kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır."* (Zâriyât, 52/58) âyetine göre Allah Teâlâ'nın sıfatı olabilirse de ikinci ve üçüncü mânâlar, sıfat olarak Cebrail'e uygundur. Hemen فَاسْتَوٰى **istivâ ediverdi (doğruluverdi).** Ragıb der ki: "İstivâ kelimesi iki türlü kullanılır. Birincisinde iki veya daha fazla fâile isnad olunur. Mesela, اسْتَوٰى زَيْدٌ وَعَمْرٌو "Zeyd ve Amr eşit oldular." demektir ki bu eşitlik, hem nitelik hem de nicelik yönünden bir denklik ifade eder."(4) لاَ يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللّٰهِ *"Bunlar Allah yanında bir olmazlar..."* (Tevbe 9/19) âyetindeki istivâ da bu mânâdadır. İkincisi de bir şeyin zâtındaki itidâle yani düzgünlük, denklik,

---

(1) el-Beydâvî, a.g.e., II, 472.
(2) et-Taberî, Câmiu'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'ân, XXVII, 25.
(3) en-Nisaburî, a.g.e., XXVII, 33.
(4) Ragıb el-İsfehanî, a.g.e., 251.

doğruluk ve yükseklik gibi özel nisbetlere denir. ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوٰى *"Ki o, akıl ve re'yinde kuvvetlidir. Hemen doğruldu".* (Necm, 52/6), فَاسْتَوٰى عَلٰى سُوقِهِ *"Derken gövdesinin üstüne dikildi"*, (Fetih, 48/29), لِتَسْتَوُوا عَلٰى ظُهُورِهِ *"Ki onların sırtına binesiniz..."* (Zuhruf, 43/13), *"Sen ve yanında bulunanlar gemiye yerleştiğiniz zaman..."* (Mü'minûn, 23/28), وَاسْتَوٰى اَمْرُ فُلَانٍ *"falancanın işi düzeldi"*, فَاسْتَوٰى فُلَانٌ عَلٰى عَمَلَتِهِ *"falanca, işçilerini emri altına aldı"* şeklindeki cümlelerde olduğu gibi «اِسْتَوٰى» «عَلٰى» harfi ile müteaddi olduğunda "istilâ" yani ele geçirme, yayılma ve hakimiyeti altına alma mânâsını ifade eder. Tefsirciler, «فَاسْتَوٰى» kelimesini tefsir ederken bir kaç mânâ üzerinde durmuşlardır. Öncelikle bu fiilin zamiriyle ilgili iki görüşün bulunduğunu söylemeliyiz.

Birinci görüşe göre söz konusu zamir, öğretene, Cebrail'e; ikincisine göre de öğrenene, yani Hz. Peygamber (s.a.v)'e râcidir. Eğer zamir Cebrail'e gönderilirse bu durumda «فَ» tefsiriyye olarak «عَلَّمَهُ» fiiline atfedilip «مَا اَوْحٰى» sözüne kadar, öğretimin nasıl gerçekleştiğini bir çeşit beyan etmektedir. İstivâ burada, Cebrail'in bizzat kendi suretiyle en yüce ufukta doğrudan görülmesi mânâsına alınarak اِسْتَقَامَ عَلٰى صُورَتِهِ الْحَقِيقِيَّةِ *"Hakiki sûretinde görüldü."* şeklinde izah edilmiştir. Denildiğine göre peygamberlerden hiçbiri, Cebrail'i hakiki şekliyle görmemiştir. Ancak Resulullah (s.a.v) biri yerde, diğeri de gökte olmak üzere iki defa onu müşâhede etmiştir. Bu açıklamalara göre âyetin mânâsı şöyle olabilir. Cebrail Hz. Peygamber (s.a.v)'e (Kur'ân'ı) öğretti ki o bu durumda bazan olduğu gibi insan şekliyle değil, Allah'ın yarattığı gibi hakiki suretinde doğrudan doğruya en yüce ufukta durup, görünmüştü. Bunu dosdoğru semada göründü diye de ifade edebiliriz. Bazıları, öğretti de semada durdu demişler, bazıları da kendisine verilen emir üzerine kuvvetiyle istivâ etti mânâsını vermişlerdir. İstivâ edenin peygamber olduğu kabul edilirse -ki biz bu mânâyı daha uygun buluyoruz- o zaman فَاسْتَوٰى fiilindeki فَ fâ-i tâkibiyye veya sebebiyye olarak kuvvetleri şiddetli yani müthiş kuvvet sahibi öğretti de arkadaşınız hemen istivâ etti. Yani ilim ve nübüvvetle yükseldi, şeklinde açıklanabilir. وَهُوَ **Ve O,** istivâ ettiği zaman, بِالْاُفُقِ الْاَعْلٰى **en yüksek ufukta iken doğruldu.**

Ufuk, esasen kıyı ve kenar mânâsınadır. Özellikle göğün kıyı ve eteklerine denilir. Rüzgarların estiği yönlere de bu isim verilmektedir. Astronomi bilginlerinin ufk-ı hissi, (hissedilen ufuk) ufk-ı zahiri, mer'î veya şuaî (görünen ufuk) ve ufk-ı hakiki (gerçek ufuk) diye düşündükleri üç daire, ıstılah olarak ikinci mânânın dışında değildir. Çünkü bakan kimsenin boyuna dik olarak bulunduğu noktadan, veya yerin merkezinden geçtiği düşünülen arz düzleminin gök ile

bitiştiği noktaya ufuk denilmiştir ki bu, yer cihetiyle gök kubbenin tam kıyısı demektir. Şu halde ufuk, bir bakıma yerin, bir bakıma da göğün kıyısı olacağından, en yüksek kıyı mânâsını ifade eden ufk-ı â'lâya, ufk-ı sema (gök ufku) ve ufk-ı şarkî (doğu ufku) denilmiştir.

Fahreddin-i Râzî der ki: "Meşhur olan görüşe göre هُوَ zâmiri Cibril'e râcidir. Zira bu âyete, Cebrail Allah'ın yarattığı gibi ufku istivâ etti ve büyüklüğü sebebiyle bütün doğuyu kapladı, şeklinde mânâ verilmiştir. Halbuki en uygun olanı, söz konusu zamirle Hz. Peygamber (s.a.v)'in kasdedilmiş olmasıdır. Gerçi mânâsı, yüce bir makamda istivâ etti ise de, esas maksad, gerçekten bir mekanda bulunmak değil, peygamberin kadr ve kıymetinin, rütbe ve makamının yüksekliğidir."(1)

ثُمَّ دَنَى **Sonra yaklaştı,** فَتَدَلّٰى **aşağı doğru sarktı.** Tedellî kelimesinin üç ayrı kökten gelmesi muhtemeldir. Birincisi, delâlden "tedellül" şeklinde dilberin naz ve cilve yapması mânâsını ifade eder. Burada bu mânâdan bahsetmişlerse de, Allah'a isnad edildiği takdirde seven ile sevilen arasında muhabbetin olduğunu gösteren güzel bir istiâre olabilir. İkincisi, "yâ"lı olarak "delâ"dan yaklaşmak ve tevâzu göstermek anlamına gelebilir ki, bazı âlimler bu mânâyı vermişlerdir. Bu durumda «دَنَا» fiilinin tefsiri olarak yaklaştı, indi ya da indi, yaklaştı diye terceme edilir. Üçüncüsü "vâv"lı olarak «دَلْو» masdarından türemiş olmasıdır. "Delv" kovaya isim olarak verildiği gibi, "delv" masdarı da kovayı sarkıtmak veya çekmek mânâlarına gelir. Onun için "tefe'ul" kalıbından gelen "tedelli" kelimesine herhangi bir şeyin yukarıdan aşağıya doğru sarkması veya aşağıdan yukarıya çekilmesi mânâsı verilebilir. Bu sebebledir ki, müfessirlerin çoğu, Cebrail'e ait bir fiil olarak, bu kelimeyi sarkmak mânâsıyla tefsir etmişlerdir. Yani Cibril, en yüksek ufukta istivâ ettikten sonra yaklaştı ve birden bire Peygamber (s.a.v)'e doğru sarktı, demektir. Esasen bu takdir, Hirâ dağında اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ *"Rabbinin ismiyle oku..."* (Alâk, 96/1) öğretisi ile vahyin, başlangıçta gelişini anlatmış oluyorsa da henüz peygamberin mirâcı ile ilgili bir mânâ ifade ettiği söylenemez. Bu yaklaşma ve tedelliyi Allah'ın fiili olarak düşünenler, "tedelli" fiilini bir de "cezb" (çekme) mânâsı ile tefsir etmişlerdir.

Nitekim Beydâvî bu hususu açıklarken konuyla ilgili olarak şunları söyler: وَتَدَلّيه جَذْبُهُ بِشَرَاشِرِهِ اِلَى جَنَابِ الْقُدْسِ "Allah Teâlâ'nın tedelli etmesi, peygamberi her şeyi ile kendisine cezbetmesi (çekmesi) demektir."(2) Fakat biz bunu cezb değil, cez-

(1) Fahrü'r-Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, 285.
(2) el-Beydâvî, a.g.e., II, 472.

bin eseri ve istivâ gibi Peygamber (s.a.v)'in vasfı olarak, çekilmek suretiyle yükselme mânâsında anlıyoruz ki bu da, yukarıdan aşağıya sarkmak değil, aşağıdan yukarıya çıkmak demektir. Görüldüğü gibi bununla da tam mânâsıyla mirâc olayına işaret edilmiştir.

Yani Hz.peygamber, Cebrail'in öğretisi üzerine yüksek ufukta yalnız istivâ ile kalmadı, istivâdan sonra da Allah Teâlâ'ya doğru yaklaştı. Allah bilir ya belki de لا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ اِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ *"Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşmaya devam eder."* sözünün mânâsı kendisine zahir oldu da birden bire bir çekim kuvvetiyle yüksek ufkun ötelerine fırlayıverdi. فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنَى **derken iki yay kadar veya daha yakın oldu.** Yani onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar yahut daha az kaldı.

Kavs: Bilindiği gibi yay demektir.

Kâb da yayın kabzası ile kiriş kısmı olan iki köşe aralığına denir ki bir yayda iki kâb mevcuttur. Bazı âlimler de bu mânâya dayanarak kalb etmek yolu ile bir yayın iki kabı قَابَىْ قَوْسٍ 'nın olabileceğini de söylemişlerdir. Ayrıca yayın kabzasıyla kirişi arasına da kâb ismi verilmiştir. Mızrak (rumh), değnek (sevt), arşın (zira, kol), boy, kulaç (ba), adım (hatve), karış (şibr), serre (fitr), parmak (isba) uzunluk ölçüsü olarak kullanıldığı gibi "kavs" da aynı şekilde bir ölçü olarak kullanılmıştır. Hicâz dilinde kavs'ın zirâ' mânâsına geldiği söylenmektedir. İbnü Abbas'tan da âyette geçen söz konusu kelimenin aynı mânâda olduğu hususunda rivayet vardır. Buna göre قَابَ قَوْسَيْنِ cümlesi, onunla arasındaki mesafe iki arşın kadardır, mânâsını ifade eder. Ancak bu âyetle ilgili daha güzel bir yorum nakledilmiştir. Şöyle ki; Araplar cahiliye döneminde bir ittifak kurmak üzere anlaşacakları zaman iki yay çıkarır, birini diğerinin üzerine koyarak ikisinin kâbını birleştirirler, sonra da ikisini beraber çekip onlarla bir ok atarlardı. Bu, onlardan birinin razı olacağı şeye diğerlerinin de razı olacağını, birisini kızdıran şeyin diğerlerini de kızdıracağını ifade eden bir birlik antlaşmasıydı ve aksi mümkün olmayacak tarzda söz birliği ettiklerini gösteriyordu. Bu anlamda kâb, miktar mânâsına değil, üst üste gelen iki yayın birlik manzarasını gözler önüne seren kabza ile kiriş arası demektir. Görülüyor ki bu mânâ, hem diğerinden daha fazla bir yakınlık tasvir etmekte, hem de mânevî bir yakınlığı göstermektedir. اَوْ اَدْنَى daki اَوْ in, "daha yakın mânâsına" bir yükseliş ifade ettiği söylenebilir. Bu hususun muhatablara terdid (iki ihtimalle anlatım) şeklinde anlatılması, ifadenin temsilî olduğunu hatırlatmak içindir. Bu yüzden tefsirciler derler ki, yakınlığın en üst seviyesini tasvir eden bu söz, birleşme alışkanlığını

temsil etmekte ve belirsizliği ortadan kaldırmak suretiyle Peygamber (s.a.v)'in vahyi işitmesini gerçekleştirmektedir. فَاَوْحٰٓى اِلٰى عَبْدِه۪ مَٓا اَوْحٰى **Bu şekilde Allah Teâlâ, kuluna verdiği vahyi verdi.** Burada «عَبْدِه۪» kelimesindeki zamirin Allah'a râci olduğunda ihtilâf yoktur. Müthiş kuvvetlerin sahibinden maksad Allah olduğuna göre, burada da vahyedenin o olduğu açıktır. Diğer tefsir şekillerinde de ifadenin akışından Allah'ın isminin zikredildiği kabul edilmektedir. Şu halde burada başlıca iki mânâ üzerinde durulabilir. Birisi. İşte Cebrail ona böyle yaklaştı da, Allah Teâlâ'nın elçisi Muhammed (s.a.v)'e gönderdiği her vahyi getirdi, ona vahyetti ve öğretti. Başlangıçta hakiki suretiyle görünerek getirdikleri şeylerin Allah'ın vahyi olduğunu öğretti ve belirli zaman aralıklarıyla tebliğ etti. Diğer mânâ da Şöyledir: İşte Allah'ın has kulu olan arkadaşınız Muhammed (s.a.v), İstivâ ettikten sonra O, Rabbine öyle yaklaştı ki, bütün vasıtalar kaldırıldı ve Allah Ona doğrudan doğruya verdiği vahyi verdi. Yani Mirâc'da her ne vahyetti ise Cibril'in dahi herhangi bir aracılığı olmaksızın vahyetti. İşte biz de bu mânâyı tercih ediyoruz. Zira önceki mânâya göre Mirac olayı, yalnız وَلَقَدْ رَاٰهُ *"Andolsun onu bir kez daha görmüştü."* (Necm, 53/13) âyetine bırakılmış olmaktadır.

Mirac'da vasıtasız olarak vahyedilen مَٓا اَوْحٰى ne idi? Birisinin namaz olduğu bilinmektedir. Diğeri de peygambere söylenen şu sözdür: "Peygamberlerden hiçbiri senden evvel cennete girmeyecek, ümmetlerden hiçbiri de senin ümmetinden önce cennete girmeyecektir". Bakara Sûresi'nin son iki âyeti olan اٰمَنَ الرَّسُولُ 'nün de Mirac'da indirildiğine dair rivayet daha önce geçmişti. Müslim'in Sahih'inde de "Resulullah (s.a.v)'a üç şey verildi, beş vakit namaz, Bakara Sûresi'nin sonu, ümmetinden şirke düşmeyenlere muhkimat yani büyük günahların mağfiret edildiği haberi"(1) şeklinde bir rivayet mevcuttur. Bununla beraber o husûsi meclisteki vahyin tafsilatını ancak Allah ve peygamberi bilir. Nitekim Nizâmu'd-Din-i Nisâbûri de tefsirinde, "ortaya çıkan bir takım sır ve hakikatler var ki, onları Allah ve Resulunden başkası bilemez" demektedir.

مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَاٰى **Gördüğünü gönül yalanlamadı.** Buradaki «رَاٰى» fiilinin zamiri, bir önce geçen âyetteki "abd" kelimesine de "fuâd"e de gidebilir مَا زَاغَ الْبَصَرُ *"Gözü şaşmadı..."* buyurulduğuna göre, bu görme işinin gözle (baş gözüyle) olması gerekmektedir. Buna göre âyetin mânâsı, gözünün gördüğünü kalbi yalanlamadı, şeklinde olur. Yani gerek bütün o müthiş kuvvetleriyle Cibril'i, gerekse Mirac'daki o tecelliyatı (beliren şeyleri) görmesi bir hayal değil, kalb ve

---

(1) Müslim, İman, 279; Tirmizî, Tefsiru Sureti 35/1; Nesaî, Salat, 1, 7.

vicdanın yalancı çıkarmayıp görerek tasdik ettiği hakikattır. Onun için Cebrail'i hangi suretle olursa olsun, her geldiğinde tanıdı.

اَفَتُمَارُونَهُ عَلٰى مَا يَرٰى **Şimdi siz gördüklerine karşı onunla mücadele mi ediyorsunuz?** Burada muzari siğasıyla buyurulması, bakışın devamlılığına delalet eder. Nitekim bunun açıkca te'kid edilmesi için de şöyle buyuruluyor: وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرٰى **Andolsun O, onu bir kez daha görmüştü.** Yani O, müthiş kuvvet ve akıl sahibi ve kendisine Kur'ân'ı öğreten Cebrail'i, hakiki sureti ve bütün kuvvetleriyle bir de Mirac'dan inerken gördü. Burada Cebrail'in, makam itibarıyla Resulullah'dan geride olduğuna işaret vardır. Müfessirlerin çoğuna göre, «نَزْلَةً» kelimesi mastar bina-i merre olduğundan dolayı «مَرَّةً» mânâsında zarf olarak mansuptur. Buna göre âyetin mânâsı, "Onu diğer bir defasında da bir inişte gördü." şeklinde olur. Sofi ve İbnü Atiyye gibi bazı âlimler de hal makamında mastar olduğunu söylemişlerdir ki, "inerken" mânâsına gelmektedir. «اُخْرٰى» Birinci görüşe göre «نَزْلَةً» nin sıfatı "diğer bir iniş", ikinciye göre de «مَرَّةً اُخْرٰى» "diğer bir kerre", yahut «رَاٰى» fiilinin mef'ul-i mutlakı olarak رُؤْيَةً اُخْرٰى "diğer bir görüş" demektir. Bu inişin Mirac gecesi olduğunda ittifak vardır. Ancak kimin inişi olduğu konusunda farklı yorumlar mevcuttur. Bazıları Allah Teâlâ'nın inişi demişlerdir. Bu hususta Râzî şöyle der: Allah hakkında hareket ve iniş tasavvur etmek bâtıldır. Manevî yakınlık ile inişte de rahmet ve fazl üzere kula yaklaşma söz konusudur ki bu durumda da kul O'nu göremez. Onun için Musa رَبِّ اَرِنى *"Ey Rabbim azâmet ve celal perdelerinden bir kısmını ortadan kaldır, kuluna rahmet ve fazlınla yaklaş da seni göreyim."* (Arâf, 7/143) dedi. Âlimlerden bazıları da, buradaki inişten maksat, Cebrail'in hakiki görünümü ile inişidir demişlerdir. Ancak Cebrail, Sidre-i Müntehâ'dan öteye geçemediğine göre «عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى» âyeti Cibril'in inişi haline münasip olmaz. Çünkü Cibril'in Sidre-i Müntehâ'nın yanında görülebilmesi için oraya daha yüksekten inmiş olması gerekir. Bunun içindir ki biz قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى 'dan Peygamber (s.a.v)'in Mirac'dan inişi mânâsını anlıyoruz. Râzî ve Nisâbûrî'nin tefsirlerinde zikrettikleri bir habere göre, Mirac gecesi, Cebrail, لَوْ دَنَوْتُ اَنْمُلَةً لَاحْتَرَقْتُ "Bir parmak ucu daha yaklaşsaydım muhakkak yanardım." dediği makamda kalmış, peygamber ondan ayrılıp daha ileri gitmişti.[1] İşte söz konusu âyette geçen inişten maksat, Hz. Peygamber (s.a.v)'in gittiği makamdan daha sonra Cebrail'in yanına dönüşüdür. Bir de Resulullah, namaz meselesiyle ilgili olarak birkaç kere inip çıkmıştı. نَزْلَةً اُخْرٰى tabiri, de böylece son inişi ifade etmiş olacağından, yukardaki mânâya daha uygun

(1) Nisabûrî, a.g.e., XXVII, 38; Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XXVIII, 291.

düşmektedir. Biz de bu mânâda karar kılmak istiyoruz. Bu hususu şöyle özetlemek mümkündür: Resulullah, (s.a.v) her Kur'ân bölümünü getirdiğinde Cebrail'i, girdiği surette görüyordu. Onu melek sureti ile bir defa Mirac'dan önce görmüş -ki o zaman Cebrail, Peygamber'in yanına gelmişti- bir kere de Mirac'dan inerken görmüştü. Bu görüşmede de Resulullah, Cebrail'e doğru yaklaşmış ve Cebrail onu, عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى **Sidre-i Münteha'nın yanında karşılamıştı.**

Sidre-i Münteha, son sidre demektir ve izâfi bir terkiptir.

Münteha: İsm-i mekân ya da mimli mastar olan bu kelime, "nihayet sidresi" veya "son sınır sidresi" anlamını ifade eden bir isimdir. Sidre, daha evvel de geçtiği gibi ağaç demektir. Kamus Tercemesi'nde sidre ile ilgili şu bilgiler vardır. "Sidr, «سين»in kesri ve «دال»ın sükunu ile okunur. Nebk ağacına verilen bir isimdir. Buna Arabistan kirazı da denir ki, Trabzon hurması da aynı nevidendir. Bu kelimenin müfredi sidre, çoğulu, siderât, sidirat, sider ve südür şeklinde gelir. Adı geçen bu ağaç, iki çeşittir. Birisi büstânî (bahçeye mahsus)dir ki meyvası hoş olup yapraklarıyla da yıkanılmaktadır. Diğeri de berrî (toprağa mahsus)dir ki bunun meyvası tatsızdır. Her ikisinin de gölgesi gayet koyu, hoş ve hafiftir".

Bu kelime de ayrıca bir hayret mânâsı da vardır. Seder ve Sederat göz kamaşmak ve hayran olmak demektir. Bunun binâ-i nev'isi de bir nevi hayrete düşmeyi ifade eder. Bu sebeble müfessirler sidre-i müntehâyı, her iki mânâyı da gözeterek tefsir etmişlerdir. Bu konudaki farklı yorumları şöyle sıralamak mümkündür.

1. Sidre-i müntehâ, yedinci semada bir hadise göre de altıncı semada Arş'ın sağ tarafında bulunan bir nebk ağacıdır ki müttakilere vaad edilen cennetin nehirleri, (Muhammed, 47/15 bkz.) onun altından çıkar. Hz. Peygamber (s.a.v)'in meyvasını tacın püsküllerine, yapraklarını da fil kulaklarına benzeterek tavsifde bulunduğu bu ağaç hakkında şunları söylediği rivayet edilmiştir: "Öyle bir ağaç ki bir binici onun gölgesinde yetmiş sene yol alsa yine katedemez. Bir yaprağı ümmetin hepsini örter."(1) "Öyle bir ağaç ki bir binici onun gölgesinde yüz sene gitse katedemez. Bir yaprağı bütün ümmetin üzerini örter." gibi haberler nakledilmiştir. Bu haberler, söz konusu ağacı, mahlukatın cisim ve boyutları

(1) Buhârî, Bed'ül-halk, 8, Tefsiru Sureti 56/1, Rikak, 51; Müslim, Cennet, 6-8; Tirmizî, Cennet, 1, 9, Tefsiru Sureti 56/1, 2; İbn Mâce, Zühd, 39; Dârimî, Rikak, 114; Ahmed b. Hanbel, II, 257, 401, 418, 452, 455, 462, 469, 482; III, 110, 135, 164, 185, 207, 234; IV, 14.

bakımından aldıkları son şekil, ve emir âleminin sınırına dikilmiş bir ağaç, bir "oluşum ağacı" olarak göstermektedir. İbnü Mes'uddan gelen bir rivayette onun şöyle dediği görülür: سِدْرَةُ الْمُنْتَهٰى مِنْ صَبِرِ الْجَنَّةِ عَلَيْهَا فُعْلُولُ السُّنْدُسِ وَالْاِسْتَبْرَقِ "Sidre-i Müntehâ, cennetin uc kısımlarında bulunan bir yerdir. Üzerinde ise Sündüs ve İstebrak'ın etekleri vardır."(1) Keşşâf'da da كَاَنَّهَا فِي مُنْتَهٰى الْجَنَّةِ وَاٰخِرِهَا *"Sidre-i Müntehâ sanki cennetin bitiş noktasındadır."* şeklinde bir ifade vardır. İbnü Abbas ve Ka'b'dan nakledildiğine göre Sidre-i Müntehâ, arşın altında bulunan bir ağaçtır ki, melekler, nebiler ve mahlukat içinde bulunan âlimlerin ilmi sonuçta ona ulaşır. Ondan ötesi ise gaybdır, Allah'tan başkası bilemez. Dahhâk'tan yapılan bir rivayette de şöyle denilir: "Allah'ın her emri ona ulaşır, ondan daha ileri geçemez." Görüldüğü gibi bütün bu sözler, müntehâ kelimesinin ifade ettiği anlamı açıklayıcı mahiyettedir.

2. Fahreddin Râzî de tefsirine ikinci sırada kaydettiği bir görüşte şunları söyler: "Sidre, "Rakib" den "rikbe" gibi bina-i merre olarak alınırsa bu takdirde sidre-i müntehâ, hayret-i kusuâ (en son hayret) mânâsını ifade eder."(2) Yani akılların, daha fazla hayret tasavvur edilmeyecek derecede hayrette kaldıkları bir makamda, Hz. Peygamber hayrete düşmedi, şaşmadı, kendisini kaybetmedi ve gördüğünü gördü, demektir. Ancak yine de Râzî, sahih olarak, ilk verdiği rivayeti kabul etmektedir.

3. Ebu's-Suud'un da bu konuda şöyle dediği görülür. وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى *"Ve sonunda senin Rabbine varılacaktır."* âyetine göre müntehâdan maksat, Allah'tır. Bu yüzden Sidretü'l-Müntehâ da, mülkün mâlikine izâfeti kabilinden" Allah'ın sidresi" mânâsını ifade edebilir."(3)

عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَاْوٰى **Cennetu'l-Me'vâ da onun yanındadır.** Yani Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında Cennetu'l-Me'vâ vardır ki o, müttakilerin ve şehidlerin varacakları cennettir. اِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشٰى **O zaman sidreyi kaplayan kaplıyordu.** Mirac hadislerinden İbnü Cerir'in naklettiği rivayetlerde Enes (r.a.), Resulullah (s.a.v)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Melek beni Mirac'a çıkardı, derken sidreye ulaştım. Onun sidre olduğunu, yaprağını ve meyvasını tanıyordum. Az sonra onu Allah'ın emrinden bürüyen bürüyünce, âni bir değişikliğe uğrayıp hiç

(1) Tirmizî, Cennet, 9; Tefsiru Sureti 53/5; Buhârî, Bedü'l-halk, 9; Menâkibü'l-ensar, 42, Eşribe, 12; Nesaî, Salat, 1; Ahmed b. Hanbel, III, 164; IV, 207, 208, 210.

(2) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XXVIII, 292.

(3) Ebu's-Suud, İrşadü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm, VIII, 156.

kimsenin tavsif edemeyeceği bir hale geldi ki, o hali ben de anlatamam."(1) Yine İbnü Cerir'in İbnü Zeyd'den yaptığı bir nakilde o şöyle demektedir: "Peygamber (s.a.v)'e: "Ya Resulullah sidreyi kaplayan ne gördün?" diye sorulduğunda buyurdu ki فَرَاشٌ مِنْ ذَهَبٍ "Altından bir pervanenin onu bürüdüğünü ve her yaprağında bir meleğin oturup Allah'ı tesbih ettiğini gördüm."(2) İbnü Abbas'tan إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى âyeti ile ilgili şöyle bir rivayet vardır: "Onu (sidreyi) Allah bürüdü de Muhammed Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü". Bu gaşy (bürümek) sıfatının, bir fiil olması gerekir. Rebi'de, "Sidre'yi Rabbin nuru ve melekler kapladı." demektir. Ebu'l Âliye'ye göre de onu, ağaca uçuşan kuşlar gibi Allah'ın nuru kapladı. Mücahid'in görüşü ise, "Muhammed hem Sidre'yi hem de kalbi ile Allah'ı gördü." şeklindedir. مَا زَاغَ الْبَصَرُ **Göz şaşmadı.** Onu (sidreyi) gören Resulullah (s.a.v)'ın gözü yerinden kaymadı, şaşıp da sağa sola meyletmedi. وَمَا طَغَى **Ve aşmadı.** Yani görme sınırını aşıp da yanlış bir bakış bakmadı. Akılların şaşacağı, gözlerin kamaşacağı hayret verici şeyler görmekle beraber O, ne şaştı, ne de görme sınırını aştı. Son derece dikkatli ve sıhhatli bir şekilde Allah'ı tesbih edip onu müşâhede etti. Âyetin ilk cümlesi, Peygamber (s.a.v)in edebini, diğeri ise kuvvet ve kudretini beyan etmektedir. Râzî der ki : "Peygamber'in müşâhedesi Hz.Musa gibi olmadı. Zira Hz. Musa olayında dağ dümdüz olmuş, Musa baygınlık neticesi yere yıkılmış ve bakışını kesmişti. Lakin Sidre, dağdan kuvvetli idi. Çünkü dağ, darmadağın oldu, fakat Sidre sebat edip yerinden kımıldamadı. وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا *"Musa baygın düştü..."* (A'râf, 7/143) fakat Muhammed (s.a.v.) sarsılmadı."(3)

لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى **Şüphesiz O, Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü.** «لاَم» Yeminin cevabıdır. kesinlik ifade etmektedir. "Âyet" ise acaiplikler anlamındadır. "El-kübrâ" lafzında iki irab vardır. Birincisi meâlde de gösterildiği şekilde «رَأَى» fiilinin mef'ûlü olarak الآيَةَ الْكُبْرَى *"en büyük âyet"* mânâsınadır. İkincisi, âyetin sıfatı olup, "şüphesiz Rabbinin en büyük âyetlerinden bir şey gördü" anlamını ifade eder. Üçüncü bir mânâ da «مِنْ»in zâid olduğu düşürülerek "muhakkak Rabbinin en büyük âyetlerini gördü" demek olabilir. Özetlemek gerekirse şöyle denilebilir. Hz. Peygamber, Mirac'da Rabbinin rubûbiyyet âyetlerinden, mülk ve saltanatının acaipliklerinden kelâmın ifade sınırına sığmayıp ancak müşahede ile ulaşılabilecek en büyük âyet veya büyük

(1) et-Taberî, a.g.e., XXVII, 32.

(2) Buhârî, Tefsiru sureti 53/1; Tirmizî, Tefsiru Sureti 53/1, Cennet, 9; et-Taberî, a.g.e., XXVII, 33; Suyûtî, a.g.e., 6/651.

(3) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XXVII, 294.

âyetlerini gördü. Şu halde bu âyetlerin mânâlarını izaha kalkışmak haddimize düşmez. Görüldüğü gibi burada Rabbini gördü denilmeyip, Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü, şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Dolayısıyla bundan Allah'ı görme mânâsını anlamak, âyetin zahiri itibariyle mümkün görünmemektedir. Gerçi (Necm, 53/11) âyetinde geçen مَا رَاٰى "peygamberin gördüğü şey" bu âyette görülenlerden ibaret değildir ve قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى âyeti de zâta yakınlığa işaret etmektedir. O yüzden buradaki görmenin baş gözüyle mi, yoksa mücerred kalb gözüyle mi gerçekleştiği konusunda tartışma yapılabilirse de لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى âyeti, yukarıda ifade edilen hususların bir özeti olduğundan مَا رَاٰى da başka bir görme söz konusu olsa bile, bu âyette zikredilenden daha büyük olamaz.

Buhârî'de Mesrûk tarikiyle Hz. Aişe'den gelen şöyle bir rivayet vardır: Mesrûk der ki: Hz. Aişe'ye: "Valide hazretleri! Muhammed (s.a.v) Rabbini gördü mü"? diye sordum. O da bana "Söylediğin bu sözden dolayı tüylerim diken diken oldu." dedi. Ve arkasından şunu ilave etti, "Her kim şu üç şeyi söylerse yalan söylemiştir. Kim Muhammed (s.a.v) Rabbini gördü derse yalan söylemiştir. Sonra لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ *"Gözler O'nu görmez, O gözleri görür; o latifdir her şeyi haber alandır."* (En'âm, 6/103) âyetini okudu. Her kim sana yarın ne olacağını bilirim derse yalan söylemiştir dedi ve sonra وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا *"Kimse yarın ne yapacağını bilmez"* (Lokman, 31/34) âyetini okudu. En sonunda da her kim sana peygamber risaletten bazı şeyler gizledi derse yalan söylemiştir, dedi ve ardından يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ *"Ey elçi, Rabbinden sana indirileni duyur..."* (Maide, 5/67) âyetini okudu. Ancak Peygamber, Cebrail'i iki defa hakiki sûretinde gördü."[1] Yine Buhârî'de, Abdullah b. Mes'ud'dan gelen iki ayrı rivayet vardır ki bunların birinde Peygamber'in, Cebrail'i altıyüz kanatlı olarak gördüğü, diğerinde ise, لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى Cennet'ten gelen ve ufku kaplayan yeşil bir refrefi müşâhede ettiğini belirtmiştir. Bu rivayetler de gösteriyor ki görülen âyetler, Cebrail'den ibaret değildir.

Müslim'de de şu rivayetler vardır.

1. Ata tarikiyle gelen bir rivayette İbnü Abbas: "Peygamber onu kalbi ile gördü." dedi.

2. Ebu'l- Âliye tarikiyle gelen bir rivayette de İbnü Abbas'ın şöyle dediği nakledilir: وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرٰى *"Andolsun ki onu bir kere daha gördü."* Buna mukabil Buhârî'de zikredilen hadisten başka, Mesruk'dan nakledilen daha genişçe bir

rivayet de vardır ki o da şöyledir:

3. Mesrûk der ki: "Hz. Aişe'nin yanındaydım, bana dedi ki "Ya Ebâ Aişe, her kim şu üç şeyden birini söylerse Allah'a karşı büyük iftira etmiş olur." Onların ne olduğunu sorduğumda da bana şunları söyledi; "Her kim, Muhammed (s.a.v) Rabbini gördü diye zannederse Allah'a karşı büyük bir iftirada bulunmuş olur." O esnada ben dayanıyordum, oturdum ve ey müminlerin annesi bana müsaade buyur dedim, o da acele etmememi söyledi ve Allah Teâlâ, وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرٰى (Necm, 53/13), وَلَقَدْ رَاٰهُ بِالْاُفُقِ الْمُبِينِ *"Andolsun (Muhammed) onu apaçık ufukta görmüştür."* (Tekvir, 82/23) buyurmadı mı? dedi, sonra da şöyle devam etti. Bu ümmet içinde onu Resulullah'a ilk defa ben sordum ve o da bana, "O Cibril'dir, Onu yaratıldığı hakiki sûrette iki kereden başka görmedim. Semadan inerken görmüştüm, büyüklüğü, gök ile yer arasını kaplamıştı." dedi. Hz. Aişe sonra da bana Allah'ın şöyle buyurduğunu işitmedin mi? dedi. لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ *"Gözler O'nu görmez, O, gözleri görür; O Latif'tir, her şeyi haber alandır."* (En'âm, 6/103) ve yine bana Allah'ın şöyle buyurduğunu duymadın mı? dedi. وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَآءِ حِجَابٍ اَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَآءُ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ *"Allah bir insanla konuşmaz. Ancak vahiyle, yahut perde arkasından konuşur; yahut bir elçi gönderip izniyle dilediğini vahyeder. O, yücedir, hakimdir."* (Şûrâ, 42/51) Bu rivayette hadis, yalnızca Hz. Aişe'nin ictihadına dayanarak mevkuf olmayıp, Hz. Peygamber'e de isnad edildiği için müsned hadis hükmünü de almıştır. Bu yüzdendir ki Müslim bu hadis için etemm (en mükemmel) ve atvel (en uzun) tabirlerini kullanmıştır. 4. Abdullah b. Şakîk ve Ebu Zer'den yaptığı bir rivayette şöyle söyledi: "Resulullah (s.a.v)'a "Rabbini gördün mü?" diye sordum نُورٌ اَنّٰى اَرَاهُ "O bir nurdur, nasıl görebilirim, yahut nereden görebilirim?"(2) dedi. 5. Başka bir rivayetinde de Abdullah b. Şakîk diyorki, Ebu Zer'e "Resulullah (s.a.v)'ı görseydim sorardım" dedim, "neyi sorardın" dedi, "Rabbini gördün mü?" diye sorardım dedim. Ebu Zer de bana dedi ki, "ben sordum Resullullah buyurdu ki رَاَيْتُ نُورًا "Bir nur gördüm."(3) Kâdî İyâz Şifâ-i Şerif'de der ki: bir cemaat Hz. Aişe'nin görüşünü benimsemiştir. İbnü Mes'ud ve Ebu Hureyre'ye göre de meşhur olan görüş budur. Bu sebebten dolayı bir grup hadisçi, fakih ve kelâmcı dünyada(4) Allah'ı görmenin imkansız olduğunu ileri sürmüşlerdir. İbnü Abbas'tan nakledilen meşhur kavle göre de Peygamber Al-

---

(1) Buhârî, Tefsiru Sureti 53/1.
(2) Müslim, İman, 291; Tirmizî, Tefsiru Sureti 53/7.
(3) Müslim, İman, 292,
(4) Zira Allah'ın ahirette görülmesinde Ehl-i Sünnet'in ihtilafı yoktur.

k h'ı gözleriyle görmüştür. Hatta İbnü Abbas bazı rivayetlerinde Hâkim, Nesâî ve Taberânî rivayetlerinde- "Allah Teâlâ Musa'yı kelâm, İbrahim'i dostluk ve Muhammed'i de görme (rü'yet) sıfatı ile mütahassıs kıldı." demiştir. Eş'arî ve ona tâbi olanlardan bir grup da, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Allah'ı basarı ile yani baş gözüyle gördüğü kanaatindedirler. Bazı tasavvuf erbabı da, açık bir delil olmadığı için rü'yetin (Peygamber'in Allah'ı görmesinin) baş gözü ile gerçekleşmesi konusunda görüş beyan etmemekle birlikte, bunun caiz olabileceğini söylemektedirler. Kâdî İyâz der ki: "Hiç şüphesiz doğru olan görüş budur. Zira, Allah Teâlâ'nın dünyada görülmesi aklen caizdir ve akılda, onu imkansız kılacak bir şey yoktur. Şeriat'te de mümkün olamayacağı konusunda kat'i bir delil söz konusu değildir. لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ âyeti de "Gözler onu ihata edemez veya her göz onu göremez." gibi yorumlara müsait olduğu için görmenin imkansızlığına delil olamaz. لَنْ تَرٰينِى *"Sen beni göremezsin."* (A'raf, 7/143) âyeti de umumî bir mânâ ifade etmemektedir. Bununla beraber peygamberimizin gözle görmesi hakkında da kesinlik ifade eden bir delil yoktur. Zira bu konuda en fazla itimâd edilen Necm Sûresi'nin 11. ve 13. âyetleridir. Bunlara göre de mesele ihtilaflı olmakla birlikte hem olabilirlik hem de olmama ihtimali vardır. Ayrıca Peygamber'den bize ulaşan mütevatir bir haber de mevcut değildir. İbnü Abbas'ın görüşü ise kendi kanaatidir ve Hz.Peygamber (sav)'e dayanmamaktadır. Aliyyu'l-Kârî de "Şifâ şerhi"nde şunları söyler: "Gazzâlî İhyâ'sında" sahih olan görüş, Resulullah (s.a.v.)'ın Mirac gecesi Allah Teâlâ'yı görmemiş olmasıdır" demektedir. Ancak Nevevî "Fetâva"da görmenin vuku bulduğunu kabul ederek kritikçi âlimlerden de nakillerde bulunmaktadır. Fahreddin Râzî tefsirinde, herhangi bir yön ve karşılaşma söz konusu olmadan Allah'ı görmenin caiz olduğunu beyan ettikten sonra şunları söyler: "Ehl-i Sünnet'e göre görmenin meydana gelmesi kulun değil, Allah'ın irâdesiyledir. Allah dilerse gözde, dilerse gönülde idrak halk edebilir. Bu mesele, sahabe arasında da ihtilâfa yol açmıştır. Ancak şunu belirtelim ki, görmenin vuku bulduğu konusunda ihtilâf olmakla birlikte caiz olduğu hususunda ittifak vardır."(1) Râzî sözüne şöyle devam etmektedir. لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى âyetinde, Peygamber (s.a.v)'in Mirac gecesi Allah'ın âyetlerini görüp, Allah'ı görmediğine bir delil vardır. Mamafih Allah'ı gördüğü konusu zaten ihtilâflıdır. Bu husus şu şekilde izah edilebilir: Allah Teâlâ, Mirac kıssasını "âyetleri görme" ile mühürlemiş سُبْحَانَ الَّذٖى اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ *"Eksiklikten uzaktır, o ki geceleyin kulunu... yürüttü."* (İsrâ, 17/1) âyeti içerisinde لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا *"...ona âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye..."* bu-

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XXVIII, 295.

yormuştur. Eğer Muhammed Rabbini görmüş olsaydı mümkün olanın en büyüğü olurdu. O takdirde âyet, rü'yet olur ve en büyük şey de rü'yetten ibaret bulunurdu." Yani peygamber bizzat Allah'ı görmüş olsaydı, Mirac'ın en büyük gayesi o görme olacağından sonunda لَقَدْ رَأَى رَبَّهُ *"Şüphesiz o (Muhammed) Rabbini gördü."* veya لِنُرِيَنَا *"Bizi görsün diye."* söylenmesi gerekirdi.

Râzî'nin bu son ifadesi bize başka bir mânâyı hatırlattı. Rü'yet en büyük âyet olunca burada "kübrâ"yı görme ile tefsir etmemiz gerekecektir ki bunu da iki şekilde düşünmek mümkündür. Birisi: Rabbinin âyetlerinden, yani üstün mucizelerinden en büyüğü olan rü'yet mucizesini görmekle kalmadı ahirette ümmetinin göreceği gibi beni de gördü. Diğeri de en büyük âyet olan rü'yetin hakikatini müşahede etti şeklinde olabilir. Çünkü لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ (En'âm, 6/103) âyetinde de geçtiği gibi bakışların ve rü'yet denilen fiilin hakikatini ancak Allah bilir. O halde rü'yetin hakikatini müşâhede etmek, كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ وَقَلْبَهُ *"Ben onun kulağı, gözü ve kalbi oldum."*(1) hadisi ve وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ *"Attığın zaman sen atmadın."* (Enfâl, 8/17) âyetinin ihtiva ettiği mânâ üzere Allah Teâlâ'nın Resulullah'da tecelli eden en büyük âyet ve delilleriyle mümkün olmuş olur. Bu mânâya göre en büyük âyet, Muhammed'e verilen hakikatler demektir. اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ *"Şüphesiz O, işitici ve görücüdür."* (İsrâ, 17/1) âyetinde de bu mânâya bir işaret vardır. Aliyyu'l-Kârî bu konu hakkında güzel bir yorum yaparak diyor ki: "Allah bilir ya bu zor meselede delillerin arasını cemetmek yani onları uzlaştırmak şöyle mümkün olabilir:

Rü'yetin isbat edilmesi konusunda zikredilen deliller, Allah'ın sıfatlarının tecellisine; rü'yetin nefyi (imkansızlığı)ne işaret eden hususlarda zikredilen deliller de, Allah'ın zatının tecelli etmesine bağlanmıştır. Bir şeyin zâtının tecelli etmesi, ancak onun hakikatinin ortaya çıkması ile mümkün olacağı için bunun, Allah'ın zatı hakkında caiz olması imkansızdır. Nitekim لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ *"Gözler onu göremez"*, وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا *"Onlar ise ilimleriyle O'nu kavrayamazlar."* (Tâhâ, 20/110) âyetleri de buna delalet eder. Ayrıca فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا *"...Rabbi dağa görününce onu darmadağın etti."* (Â'raf, 7/143) sözünde yer alan جعل ceale (kılmak) tabirinde ve وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ *"Yüzler varki o gün ışıl ışıl parlar, ve Rabbine bakar."* (Kıyâme, 75/22,23) âyetinde de aynı hususa işaret vardır. Yine Peygamber'in سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَا تُضَامُّونَ فِى رُؤْيَتِهِ "Rabbinizi, Bedr (ayın ondördüncü) gecesi ayı birbirinizle sıkışmayarak

---

(1) Buhârî, Rikak, 38; Ahmed b. Hanbel, VI, 256.

gördüğünüz gibi göreceksiniz"[1] hadisinde de bir açıklık söz konusudur.[2]

Hasılı dünyada kesin olarak bilinen, ahirette de kesin olarak görülecektir. Bununla beraber Allah'ın zâtının hakikatinden ortaya çıkan sıfatların görüntüleri de, ebedi makam ve hallerde sonsuzluğa doğru uzanmaktadırlar. Allah'da sonsuzluğa erişen kimse, cenette yine sonsuzluğa dek Allah ile olacaktır. وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى *"Ve sonunda senin Rabbine varılacaktır."* buyurulmuştur. Bununla beraber O'nun ne evveliyatının başı, ne de ahirinin sonu vardır.

Âyetin zahiren ifade ettiği mânânın açıklanmasında iki nokta üzerinde durulmuştur. Bu konuda Keşşâf sahibi şöyle söyler: "Âyetin zahirî anlamına göre yaklaşma ve sarkma Peygamber ile Cebrail arasında meydana gelmiştir ve görünen de Allah değil, Cebrail (a.s.)dir."[3] Nitekim âlimlerin çoğunluğu da bu görüştedir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v)'in Hz. Aişe'ye cevap olarak verdiği haber de sahih olunca, hiç kimsenin bundan başka bir görüşe meyletmesi de mümkün görünmemektedir. Allâme Tîbî de der ki, nazmın gereği şudur: وَهُوَ بِالْاُفُقِ الْاَعْلٰى 'ya kadar olan söz, vahiy emri, Cebrail'den aldığı ve düşmanların şüphelerini ortadan kaldırmak hakkında ثُمَّ دَنٰى فَتَدَلّٰى 'dan مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى âyetine kadar olan kısım da Allah Teâlâ'ya yükselme hakkındadır. Her akıl sahibi anlar ki, فَاَوْحٰى makamı, "Cibril Allah'ın kuluna vahyetti" şeklindeki bir yoruma imkan vermez. Zira gönül ehli olanlar bundan birbirlerine sırlarını açan iki kimse arasındaki yakınlık mânâsını sezerler ki, ona kuruntu sergisi dar, fakat anlayışın sınırı dar değildir.

Bu izahtan sonra şunu da belirtelim ki, Hz. Aişe hadisinin Peygamber'e ulaştırılan noktasını düşünmekle beraber bizim de âyetlerin akışından anladığımızın özeti, bu tarzdadır. Önce Resulullah'ın Cibril vasıtasıyla اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ *"Rabbinin adıyla oku."* (Alâk, 96/1) âyeti gereği öğretimi, sonra istivâ ile yüksek ufka varması, daha sonra da ufkun üstünde yükselerek Cibril'in makâmını geçmesi ve onu görmesi anlatılmaktadır ki esasen عَلٰى مَا يَرٰى (Necm, 53/12) âyetinden onu devamlı görmesi gibi bir mânâ anlaşılmakla beraber biri, Mirac'a çıkmadan evvel üst tarafında biri de Mirac'dan inerken alt tarafında olmak üzere Resulullah'ın onu, hakiki suretinde iki defa gördüğü bilinmektedir. Anlatılan hususlardan biri de, Hz. Muhammed (s.a.v)'in Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü

---

(1) Buhârî, Mevakit, 16, 26, Ezan, 129, Tefsiru Sureti 50/2.

(2) Burada görme, Allah ismiyle değil, Rab ismiyle açıklanmıştır. Yani rü'yet zat cihetiyle değil, Rab cihetiyledir.

(3) ez-Zemahşerî, el-Keşşaf, IV, 28.

görmesidir. Cümlenin gelişinden anlaşıldığına göre, âyette geçen "Kübrâ"nın Cebrail'den ibaret olmayıp, daha büyük bir şey olmasıdır. Nitekim Râzî de "Âyetlerden maksat, Cebrail'den başkasıdır."(1) demektedir. Alûsî de bu konuda şöyle der: "Bazı haberlerde Peygamber (s.a.v)'in gördüğü şeyin Cebrail ve Ref-ref olduğu açıkça zikredilmişse de, esas olan belli bir şeyin kasdedilmemesidir. Çünkü Peygamber (s.a.v) Mirac gecesi, sayılamayacak kadar çok âyetler görmüştür." Müslim'in Sahîh'inde bulunan ve Ebu Habbeti'l-Ensârî tarikiyle İbnü Abbas'tan yapılan bir rivayette peygamber şöyle buyurmuştur: ثُمَّ عُرِجَ بِي حَتّٰى ظَهَرْتُ لِمُسْتَوًى أَسْمَعُ فِيهِ صَرِيفَ الْأَقْلَامِ "Sonra göğe yükseltildim tâ ki öyle bir makama çıktım ki orada kalemlerin gıcırtılarını duyuyordum."(2) Yani bir makama, bir seviyeye çıkarıldım ki kâinatın mukadderâtının nasıl cereyan ettiğine muttali oluyordum. Biz bu hadisi, فَاسْتَوٰى وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلٰى âyetinin mânâsı ile ilgili görüyoruz. Ayrıca الْكُبْرٰى'nın الْآيَةَ الْكُبْرٰى takdirinde "en büyük âyet" demek olduğunu ve sözün akış tarzının da Muhammedî makamın açıklaması hakkında bulunduğunu kabul ederek sözü edilen en büyük âyetlerin, Muhammed'e verilen hakikatler olduğunu düşünüyoruz. Çünkü hangisi kasdedilirse edilsin, âyetlerin en büyüğünün, ya da âyetlerden en büyüğünün Peygamber'de tecelli etmesinde asla şüphe yoktur.(3)

---

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., 295.

(2) Buhârî, Salat, 1, Hac, 76, Enbiya, 5; Müslim, İman, 259, 263, Tevhid, 37; Ahmed b. Hanbel, V, 143.

(3) Dehlevî, "Huccetullahi'l- bâliğa" adlı eserinin sonunda Siyer-i Nebi konusu içerisinde Mirâc'a dair şunları söyler: "Hz.Peygamber önce Mescid-i Aksa'ya, sonra da Sidre-i Müntehâya ve oradan da Allah'ın dilediği bir mekâna götürüldü. Bütün bunlar uyanık olarak cismânî plânda, ancak misal ile şehadet arası bir âlemde ve her ikisinin hükümlerinin cereyan ettiği bir yerde gerçekleşti. Onun için cesed üzerinde ruh halleri, ruh ve ruha ait mallar da cesedler şeklinde görülmüştü. Bundan dolayı söz konusu olaylardan her biri için bir tabir ortaya çıkmıştır. 1) Göğsünün yarılıp iman doldurulması (şakk-ı sadır) : Bunun hakikatı, meleklere ait nurların galebe etmesi, tabiat ateşinin söndürülmesi ve cennetin feyz ve bereketi ile onun sükuna erdirilmesidir. 2) Buraka binmesi.: Bu da insan cevherinin, üstün derecede bir hayvan olan canlı bir varlık üzerine oturmasıdır ki, peygamberin ruhu, behimî (şehevî) arzularına galip bir halde Burak'a binerek yükseldi. 3) Mescîd-i Aksa'ya geceleyin götürülmesi: Burası Allah'ın ulu alâmetlerin ortaya çıkış yeri, Mele-i a'la (Meleklerin toplantı yeri)nın bağlı olduğu ve peygamberlerin bakışlarını çevirdikleri yer ve sanki gayb âlemine açılan bir pencere gibidir. 4) Peygamberlerle görüşmesi: Bunun hakikati de, Hz. Muhammed, (s.a.v)'in onlarla cennete şeref bahşetmesi ve onlar arasında kendisine mahsus olan kemâl mertebesinin ortaya çıkmasıdır. 5) Göklere çıkması: Bu da, peygamberin derece derece Allah'a doğru yükselerek, vazifeli meleklerin ve onlara katılan faziletli kimselerin hallerine, Allah Teâla'nın onlara verdiği tedbire ve o seçkin toplulukta meydana gelen tartışmalara vakıf olması demektir. Hz. Musa'nın ağlaması hasedden değil, ancak genel daveti kaybetmiş olmasının ve yolunda bulunup da elde edeme-

Burada şu noktayı da öneminden dolayı hatırlatmak istiyoruz. Müslim'de bulunan bir hadis-i şerifde zikredilmiştir ki, "Resulullah önünü gördüğü gibi arkasını da görüyordu."(1) Demek ki onun görmesi, yön ve karşılaşmaya bağlı olmayan nitelikte bir görme idi.

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ ﴿١٩﴾ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ ﴿٢٠﴾ أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ ﴿٢١﴾ تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ ﴿٢٢﴾ إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَاؤُكُم مَّا أَنزَلَ اللَّهُ بِهَا مِن سُلْطَانٍ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُم مِّن رَّبِّهِمُ الْهُدَىٰ ﴿٢٣﴾ أَمْ لِلْإِنسَانِ مَا تَمَنَّىٰ ﴿٢٤﴾ فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَىٰ ﴿٢٥﴾

---

miş olduğu bir olgunluğun sebât örneğidir. 6) Sidre-i Müntehâ: O, bir yaratılış ağacıdır. Kâinatın, bir düzen içinde birbirini kuşatması ile beslenen büyüyen ve diğer hususlarda toplanan bir ağaç gibi toplanmasıdır. O, hayvan şeklinde görünmedi. Zira ferdleri içinde umûmî işleri yönetmeye en çok benzeyen hayvan değil, ağaçtır. Çünkü hayvanda üstün kuvvetler vardır ve ondaki irade tabiatın yolundan daha açıktır. Ağacın dibinden çıkan nehirler ise, maddî âlemde olduğu gibi manevi âlemde de dolup taşan hayat kaynağıdır. Onun için burada yani görülen âlemde de Nil ve Fırat nehri gibi bazı faydalı işler ortaya çıkmıştır. Onu kuşatan nurlar da ilâhî cilveler ve Rahmânî tedbirlerdir ki bunlar da şehadetteki kabiliyete göredir. 7) Beyt-i Ma'mûr. Onun hakikati de, beşerin secdesinin ve yakarışlarının yöneldiği ilâhî görünümlerdir ki, o da yanlarındaki Ka'be ve Beyt-i Makdis tarzında bir beyt olarak görünmüştür. Sonra Peygamber'e bir kab süt ve bir kab şarap getirildi ancak O, sütü tercih etti. Bunun üzerine Cebrail dedi ki "Fıtrata uygun olanı seçmeni Allah sana hidayet etti. Eğer şarabı alsaydın ümmetin azacaktı." Demek ki peygamber, (s.a.v) ümmetinin toplayıcısı ve çıkış kaynağı olmuştur. (Müellif)

(1) Feyzü'l-kadir, V, 214.

Meâl-i Şerif

19. Siz de gördünüz değil mi o Lât ve Uzza'yı?

20. Ve üçüncü olarak da öteki (put) Menat'ı?

21. Size erkek O'na dişi öyle mi?

22. Öyle ise bu çok insafsızca bir taksim.

23. Onlar hiçbir şey değil, sırf sizin ve babalarınızın taktığınız (boş) isimlerdir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmedi. Onlar yalnız zanna ve nefislerin sevdasına uyuyorlar. Halbuki onlara Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir.

24. Yoksa her arzu ettiği şey, insanın kendisinin mi (olacak) dir?

25. Son da ilk de (ahiret de dünya da) Allah'ındır.

أَفَرَأَيْتُمْ *"Siz de gördünüz değil mi?* Risalet anlatılıp Allah'ın kuvvet ve kudreti, âyetlerinin büyüklüğü ve tevhide işaret edildikten sonra, burada da müşriklere taptıkları tanrılarının hakaretleri ve inançlarının bozukluğu gösterilmektedir.

Buradaki hitap Kureyş topluluğunadır.

Yani sırf ilâhî bir vahiy olan bu kelâmı dinledikten ve arkadaşınız (Muhammed)ın gördüğünü duyduktan sonra şimdi siz de söyleyin, gördünüz ya اللاَّتَ وَالْعُزَّى **o Lât ve Uzza'yı** وَمَنَاتَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى **hem üçüncü put Menat'ı** . Lât, Uzza ve Menat onların taptıkları putlardandı. Onun için bu putlarla, Abdullât, Abdul Uzza ve Abdul'l Menat diye isimler vermişlerdi. Hatta "Bismillâti ve'l-Uzza" sözünü yemin ifadesi olarak kullanırlardı. Ebu Ubeyde gibi bazı âlimler, bunların taştan putlar olup, Ka'be'nin içinde bulunduklarını söylemişlerse de, başka mekânlarda kurulan hususî puthanelerde de putların bulunduklarını gösteren nakillere rastlanmaktadır. Ka'be içinde Hübel gibi diğer putların bulunması sebebiyle, yukarıda isimleri sayılan putların husûsi hanelerde bulunan putlar olması gerekir. Lât için Tâif'de, Uzza için Nahle'de, Menat için Kudeyd'de birer mekânın olduğu nakledilmektedir. "Mu'cemu'l-Büldân"da anlatıldığına göre Lât Tâif'de idi. Sakif kabilesi, beyaz bir taş üzerine onun beytini kurmuş, ve ona bakıcılar tayin etmişti. Başta Kureyş olmak üzere bütün Araplar ona hürmet ederlerdi. Bakıcıları da, Sakif kabilesindendi. Yeri, bugünkü Tâif Mescidi'nin sol minaresinin bulunduğu tarafda idi. Sakif'liler İslâm'ı kabul ettiklerinde Resulullah Ebu Sufyân b. Harb ile Muğire b. Şu'be'yi göndermiş, Onu yıktırmıştı. Uzza da Nahle'de bir ağacın yanında bulunan bir put idi. Gatafan kabilesi ona tapardı. Bu putun bakıcıları, Sayreme b. Murreoğullarındandı.

Uzza'yı Zâlim b. Es'ad put edinmişti. Bu put, Nahle-i Şâmiyye vadisi içindeki Hurad mevkiinde bulunuyordu. Mekke'den Irak'a doğru giderken Mus'ad'ın sağ tarafında, Amir'in hizasında ve Zat-ı Irk'ın üst kısmında, Bustan'a dokuz mil mesafede idi. İbnü Es'ad onun üzerine Bess denilen bir beyt yaptırmıştı ve onun içinde bir ses duyarlardı. Araplar ve Kureyşliler ona saygı gösterirlerdi, Kureyş'lilerin nazarında da putların en büyüğü Uzza idi. Onu ziyaret eder, ona hediye ve kurban verirlerdi. Kureyşliler onun için حُرَاضُ Hurad vadisinde Sükam adını verdikleri bir koruluk kurmuşlardı ve onu Kabe'nin Harem'ine benzetmek istiyorlardı. Şeybân b. Câbir b. Mürre oğullarından olan bakıcıları, Beni'l-Haris b. Abdilmuttalip b. Hâşim'in adamlarındandı. Bunların en son bakıcıları da "Dübeyye b Harmeselemî idi. Hz. Peygamber (s.a.v) Mekke'yi fethettiği zaman Hâlid b. Velid'e dediki: "Batn-ı Nahle'ye git orada üç semüre ağacı bulacaksın, birinciyi kes!" Hâlid varıp kesti ve geri dönüp geldi: Peygamber (s.a.v) ona: "Bir şey gördün mü?" dedi. O da, "hayır" dedi: "Öyle ise git ikinciyi de kes!" dedi. Kesip geldiğinde de ona tekrar "Bir şey gördün mü" diye sordu. Hayır deyince, "O halde git üçüncüyü de kes!" dedi. Halid b. Velid kesmek üzere gittiğinde kendisini vazgeçirmek isteyen çıplak bir kadınla karşılaştı. Saçlarını dağıtmış, ellerini ensesine koymuş ve dişlerini gösteren bu şeytan kılıklı kadının arkasında da bakıcı olan Dübeyye b. Harmesselemi eşşeybânî Halid'e bakıp şöyle diyordu:

فَيَا عزُّ شُدّى شِدَّةً لاَ تَكْذِبِى
عَلى خَالِدٍ اَلْقِى الْخِمَارَ وَشَمِّرِى
فَاِنَّكِ اِلاَّ تَقْتُلِى الْيَوْمَ خَالِداً
تَبُوئِى بِذُلٍّ عَاجِلٍ وَتَنَصَّرِى

"Ya Uzza! Haydi yalan çıkarma, Halid'in üzerine şiddetli bir şekilde saldır. Örtüyü bırak ve kollarını sıva, çünkü sen bu gün Hâlid'i öldürmezsen peşin bir zilletle dönecek ve hıristiyanlaştırılacaksın."

Halid de şöyle dedi

يَا عزُّ كُفْرَانَكِ لاَ سُبْحَانَكِ
اِنّى رَاَيْتُ اللّهَ قَدْ اَهَانَكِ

"Ya Uzza nankörlük sana, senin için tenzih (berî kılma) yok. Gördüm ki Allah seni zelil kıldı."

Ve sonra kılıçla başına vurdu ve onu öldürdü, peşinden de ağacı kesti ve

Dubeyye'yi de öldürdü[1] Daha sonra da Resulullah'a gelip durumu haber verdi. Peygamber de, "O, Uzza idi, artık bundan böyle Araplara Uzza yok." dedi. Menat'a gelince, bu konu da da "Mu'cemu'l- Büldân"da şu bilgiler mevcuttur: "Menat, Medine ile Mekke arasında Muşellel nahiyesinde bulunan Kudeyd isimli mevkide, deniz sahilinde dikili bir putun adıdır. Bu put, diğer putların hepsinden önce dikilmiştir. Bunu ilk defa dikenin Amr b. Lühayyi Huzâî olduğu, onu Şam tarafından getirip Ka'benin etrafına diktiği[2] rivayet edilmektedir. Bu put, Huzeyl ve Huzaa'nın putu idi, ancak Kureyş ve diğer Araplar da ona tapar, kurban ve hediyeler takdim ederlerdi. Bu putun daha sonra Kudeyd'e dikildiğini, Evs ve Hazrec kabilelerinin onu ziyaret etmedikçe hac ibadetlerinin tamam olduğuna inanmadıkları nakledilmektedir. Nihayet hicretin sekizinci fetih senesi Resulullah Medine'den dört veya beş gün ayrıldıktan sonra Ali b. Ebî Tâlib'i Menat'ı yıkmak üzere gönderdi. O da gidip yıktı ve ne varsa hepsini alıp getirdi. Getirdiği şeyler arasında Mıhzem ve Resub adında iki de kılıç vardı. Resulullah onları Hz. Ali'ye verdi. Bunlardan birinin Zülfikâr olduğu söylenir. Bu putun bakıcısı, Ezd kabilesinden Gatârif idi." Putlara verilen isimlerin hepsi müennestir. Bu konuda Taberi şöyle der: "El-Lât, Allah lafzından alınarak sonuna müenneslik (dişilik) tâ'sı getirilmiştir. Müzekkere Amr. Müennese Amre, erkeğe Abbas, dişiye Abbâse denildiği gibi. Müşrikler putlarına Allah'ın isimlerini vererek Ellât'ı Allah, Eluzza'yı da Allah'ın el-Aziz isminden almışlardır."[3] Râzî'nin görüşü de şöyledir: "Ellât, اَللّٰهُ 'in müennesidir."[4] Aslı, اللاهة idi, ancak te'niste hâ üzere durulup اللاه şeklini aldı. Sonra da kelimede bulunan iki "ha"dan birisi hazfolunarak, iki asıl harf ile bir te'nis tâsından ibaret kaldı. Bu te'nis tâ'sı da kelimenin aslı gibi kabul edilerek "zâmâl"ın müennesi "zâtimâl" gibi oldu. Kelimenin türetilmesi konusunda başka görüşlerden de bahsedilmiştir. Etrafında toplanılmak ve dolaşılmak mânâsında لوى aslından لوية şeklinde olduğu söylendiği gibi, kırâet-i aşere (on kırâet) imamlarından Yakub'un Ruveys rivâyetinde tâ'nın şeddesiyle okuması اللاتّ'ın لتّ'den türetildiğini de göstermektedir. لتّ Döğüp ezmek ve bulamak mânâlarına gelmektedir. Anlatıldığına göre vaktiyle bir adam yağ ile kavut yapıp halka yedirirmiş ve yiyenler de gelişirlermiş. Derken o zât mabud telakki edilip, onun suretinde bir put yapılarak Lât ismi verilmiştir. Râzî, bu hikayeye göre Lât'in, erkek olduğunu

---

(1) Diğer bazı rivayetlerde de üzerindeki beyti de yıktı denilmektedir.
(2) Râzî de bunun Safa putu olduğunu söylemiştir ki Safa tepesine dikilmiş put demektir.
(3) et-Taberî, a.g.e., XXVII, 34.
(4) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., 296.

söylüyorsa da "suret" te'vili ile yine müennes olmalıdır. Zira âyetin ifade tarzından hep müennes oldukları anlaşılmaktadır. Uzza da belli ki "eazzın" müennesi olarak azîze demektir. Menat ya kader, ölüm veya ilâh mânâsına "Menâ"dan alınmıştır, ya da İbn kesir kırâetinde «مَنَاءَةَ» şeklinde okunması sebebiyle «نَوْء»den alınarak, yanında kurban kanlarının dökülmesi veya kendi inançlarına göre yağmur ümid edilmesi gibi bir düşünce ile bu isim verilmiştir.

Burada Menat'tan sonra الثَّالِثَةَ الْأُخْرٰى *"diğer üçüncüsü"* sıfatının zikredilmesi, alay ve küçümseme içindir. Öncelikle bu ifadede, o iki kere gördü ise siz üç defa gördünüz değil mi? Makamında bir alay vardır. İkinci olarak «الْأُخْرٰى» sıfatı ile putların geriliği, hakaretvâri bir tarzda dile getirilmiştir. Çünkü «أُخْرٰى» kullanımda, yaygın olarak "diğer" mânâsını ifade etmekte ise de aslında "gecikme"den ism-i tafdil olarak en geri mânâsında tevriyeli bir söz olduğu da söylenebilir. Menat en geri bir put olunca diğerlerinin geriliği de böylece anlaşılmış olur. Bir de Menat'ın daha önce dikilmiş en büyük bir put iken Lât ve Uzza'dan sonra üçüncü derecedeki putlar arasına düşürülmüş olmasına işaret sayılabilir. Böylece denilmiş olmaktadır ki, bu beyandan sonra siz de o taptığınız çeşitli putları ve onların geriliklerini gördünüz değil mi? Şimdi söyleyin bakalım. اَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْاُنْثٰى **Size erkek O'na dişi öyle mi?** Yani erkek isimlerini kendiniz alıp kadın isimlerini tanrıya veriyorsunuz öyle mi? Arapça'da isimler, ya müzekker ya da müennes olur. Fakat müşrikler putlarına hep müennes isimler vermişlerdi. Özellikle Allah adına dikildiği iddia edilen söz konusu putlar, müennes isimli idiler. Müşriklerin kanaatine göre, putlar ilâhî kuvvetlerin ve meleklerin suretleridir. Melekler de Allah'ın kızlarıdır. Bu yüzden müşrikler; "Biz onların suretlerini yapıp müennes isimler vererek, onlara taparız. Böylece de bu putları Allah'ın yanında şefaatçı kabul ederek yardımlarını bekleriz." diyorlardı. Nitekim şu iki âyet onların durumlarını dile getirmektedir. هٰۤؤُلَٓاءِ شُفَعَٓاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ *"Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir."* (Yûnus, 10/18), مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَٓا اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى *"Biz bunlara, sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz."* (Zümer, 39/3) Yâkûtu'l-Hamevî, "Mu'cemü'l- Büldân"da Uzza'yı anlatırken şu fıkraya da yer verir: "Kureyşliler Ka'be'yi tavaf ederken وَاللَّاتِ وَالْعُزّٰى وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى فَاِنَّهُنَّ الْغَرَانِيقُ الْعُلٰى وَاِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجٰى "Lât, Uzza ve üçüncü olarak da öteki put Menat hürmetine, çünkü onlar ulu kuğulardır, her halde onların şefaatleri umulur." diyorlardı. Ve de onları Allah'ın kızları kabul edip şefaatlerini bekliyorlardı. Peygamber (s.a.v)'e risalet vazifesi verilince اَفَرَاَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزّٰى وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى اَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْاُنْثٰى تِلْكَ اِذًا قِسْمَةٌ ضِيزٰى اِنْ هِيَ اِلَّٓا اَسْمَٓاءٌ سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُكُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ

تَنْطِقُونَ *"Siz de gördünüz değil mi Lât ve Uzza'yı? Üçüncü olarak da diğer putunuz Menat'ı? Demek size erkek, Allah'a dişi öyle mi? Öyle ise bu çok insafsızca bir taksim! Onlar, hiçbir şey değil, sırf sizin ve babalar*ınızın uydurduğu kuru isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiç bir delil indirmedi." âyetleri inzâl buyuruldu."

Bu nakilden Garanik meselesinin menşei de anlaşılmış olmaktadır. Garanik kelimesi çoğul bir kelimedir. Müfredi gurnuk gelir. Gurnuk, kuğu kuşu denilen beyaz bir su kuşudur ki kazdan daha büyük, uzun boyunlu ve güzel endamlı bir kuştur. Sîmten denilen beyaz, güzel ve dolgun bedenli taze dilberlere de kuğu ismi verilir. Gönül alıcı bir rüzgâr estiğinde deprenip oynayan yumuşak saçlara da "garanika" veya "garanikiyye" denilmektedir. İşte müşrikler beyaz taşlardan yaptıkları putlarını böyle şâirâne bir teşbih (benzetme) ile yüksekte uçan kuğu kuşuna benzeterek onların şefaatlerini umuyorlardı. Bundan dolayı inançlarının temelsizliği ve çürüklüğü gösterilmek üzere önce kınama şeklinde "erkek size, dişi O'na öyle mi?" buyurulmuş ve ardından da تِلْكَ اِذاً قِسْمَةٌ ضِيزٰى **"Bu, pek zalimce bir taksimdir."** denilmiştir. Âyette yer alan "dayz" ve "davz" eksiklik etmek, bir kimseye hakkını eksik vermek ve zulmetmek demektir. "Dîzâ" da eksik, haksız hayıflı yani zalimce anlamını ifade eder. Kamus mütercimi Âsım efendi bu kelime ile ilgili özellikle şu hatırlatmayı yaparak der ki: "Şihâb, Dürretü'l-Gavvâs şerhinde şunları söyler, "Dîzâ kelimesi fu'lâ vezninde bir sıfattır. Noksanlık mânâsınadır."[1] Aslında «فا» yani ilk harfi ötre iken «يا» ya (ikinci harfe) yakınlığı sebebiyle bu ötre, kesreye dönüşmüştür. Çünkü söz konusu kelime, yâ'lı ecvef olan «ضيز»den alınmıştır. Eğer «ضوز»den alınmış olsaydı o vakit, «ضوزى» denirdi. Kaldı ki Arapça'da sıfat olarak ilk harfin kesresiyle "fi'la" vezninde kelime yoktur. Bu vezin, "şi'râ" ve "zikrâ" gibi isimlerin binasındandır." Hâşriye-Sâ'diyye'nin beyanına göre ise bu görüş, Sibeveyh'e aittir. Diğerleri bu sıfatları, ilk harfin kesresi ile "fi'la" vezninin varlığını nakleden "hîkâ" ve "kiysâ" ile gösterdiler. مِشْيَةٌ حِيكىٰ denildiğinde bununla اَىْ يَحِيكُ فِيهَا "salınır, kibirli yürür" mânâsı anlaşılır. رَجُلٌ كِيصىٰ denilince de يَاكُلُ وَحْدَهُ وَيَنْزِلُ وَحْدَهُ "yalnız yer ve yalnız konaklar" mânâsı kasdedilir. Ebu Hayyân da "dîzâ" kelimesinin, zikrâ gibi mastar olmakla birlikte sıfat mânâsını taşıdığını da kabul etmiştir.[2] Sibeveyh'in kanaatine göre ise, söz konusu kelime, "Uzza " ve "Uhrâ" gibi üstünlük bildiren fiillerin müennes vezninde gelerek "en zalimane" mânâsını ifade etmektedir. Çünkü müşrikler, Allah'a çocuk isnad etmekle haddizatında O'na en büyük zulmü yapmakla kalmıyorlar, kız sahibi olmayı eksiklik sayıp, arzu etme-

(1) Âsım Efendi, Kamus Tercemesi, II, 818.
(2) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 162.

dikleri halde, onları Allah'a tahsis etmek suretiyle kendi vicdanlarına karşı saygı göstermek istedikleri tanrıyı küçümsemiş oluyorlardı. Bu kınamadan sonra gerçeğin açıklanması için de şöyle buyurulmuştur: انْ هِىَ **Onlar,** o müennes isimler ve sıfatlarla anılan putlar, hiçbir şey değildirler Uluhiyyet, izzet Allah'a nisbet ve şefaat gibi kendileri için (putlar için) gözetilen mânâları, gerçekleştirecek hiçbir şerefe sahip değillerdir. اِلاَّ اَسْمَاءٌ **Sade kuru isimlerden ibarettirler.** Yani gerçekte mânâsı olmayan boş isimlerdir. "İşaret isimleri zât ile birlikte sıfata, zamirler de yalnız zâta delalet eder", diye meşhur bir kâide vardır. Bu sebeble buradaki müennes zamiri mercii (işaret ettiği yer) itibariyle bize bir nükte ifade etmektedir. Zira «اَفَرَاَيْتُمْ» *"gördünüz değil mi?"* hitabı ile o putların bilinen bütün vaziyet ve sıfatları hatırlatılıp «تِلْكَ» ism-i işaretiyle de kendilerine isnad edilen vasıfların münasebetsizliği gözler önüne serilmiştir. Ardından da «انْ هِىَ» denilip, birden bire bu zamir bir ism-i işaret makamında görünerek o putları, iptal edilen sıfatlarıyla tavsif eder gibi olduktan sonra, zamir olması sebebiyle de onları bu sıfatlardan soyutlamış ve bunların kuru isimlerden başka bir şey olmadıklarını ortaya koymuştur. Bu tafsilatı vermemizdeki maksadımız, bu âyetin garanik uydurmasının da iptaline işaret ettiğini özellikle anlatmaktır. Zira garanik olayı da, müşriklerin putlarına isnad ettikleri vasıflardan olduğu için burada ayrıca şu anlam da kendini göstermiş oluyor: Sizin her halde şefaatlerini umarak garanik-i ulâ (ilk kuğular) dediğiniz o putlar, hiç bir şey olmayıp, kuru isimlerden ibarettirler.

Sırası gelmişken şunu da ifade edelim ki: Hac Sûresi'nde bulunan وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلاَ نَبِيٍّ اِلاَّ اِذَا تَمَنّٰىٓ اَلْقَى الشَّيْطَانُ فِىٓ اُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ *"Senden önce hiç bir resul ve nebi göndermemiştik ki o (bir şey) arzu ettiği zaman, şeytan onun arzusu içerisine mutlaka (bir düşünce) atmış olmasın."* (Hac, 22/52) âyetinin tefsirinde Taberi ve Zemahşerî gibi bazı müfessirler, kendilerine yakışmayacak şekilde «قِيلَ» lafzıyla bir hikaye anlatmışlardır ki, o da şöyledir: Güya Necm Sûresi nazil olduğunda Resulullah Harem-i Şerif'te onu okumuş ve sonunda müminlerle beraber müşrikler de secdeye kapanmışlardır. İşte bu esnada وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى âyetinden sonra تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلٰى وَاِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجٰى *"onlar, ulu ak kuğulardır. Herhalde şefaatleri umulur."* sözü de yanlışlıkla işitilmiş, ancak şeytan tarafından atılan bu sözü, Allah Teâlâ neshedip (ortadan kaldırıp) âyetlerini onun tasallutundan korumuştur.(1) Bu hikayeyi anlatan tefsirciler, şeytanların her türlü taarruzlarına karşı ilâhî vahyin kuvvetini ve nasıl korun-

(1) et-Taberî, a.g.e., XVII, 131-132; ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 19.

duğunu anlatmak istemişlerdir. Ebu Hayyân der ki: "Bu kıssa, Sîret-i Nebeviyye derleyicisi Muhammed b. İshâk'tan sorulduğunda O, bunun zındıkların uydurmasından ibaret olduğunu söylemiş ve konuyla ilgili bir de kitap kaleme almıştır."(1) Hâfız Ebu Bekr, Ahmed b. Huseyn el- Beyhakî de demiştir ki: "Bu kıssa, nakil yönünden sâbit değildir ve râvileri de yalancılıkla itham edilmiştir. Bu yüzden sahih hadis kitapları ve diğer hadise dair eserlerde onlardan bir şey zikredilmemiştir. Şu halde bu sözün atılması vaciptir. Onun içindir ki ben kitabımı ondan uzak tuttum."

Bu âciz yazar da der ki: "Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, müşrikler Ka'be'yi tavaf ederlerken وَاللَّاتِ وَالْعُزّٰى وَمَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى فَاِنَّهُنَّ الْغَرَانِيقُ الْعُلٰى وَاِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجٰى demek âdetleri idi. Bunu, Yakutu'l-Hamevî, "Mu'cemu'l- Büldan" adlı eserinde ifade etmektedir. Demek ki garanik benzetmesi Peygamber (s.a.v)'den önce de söylenegelmiş bir sözdür. Çeşitli şekillerde söylenmiş olması da bunu göstermektedir. O halde bu söz esas itibariyle müşriklere şeytan tarafından atılan bir sözdür. Ancak esas üzerinde durulması gereken mesele, bunu Peygamber'in söyleyip söylemediğidir. وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰى مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰى * وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى *"İnmekte olan yıldıza andolsun ki sizin arkadaşınız şaşırmadı, azıtmadı da. O hevadan söylemiyor. O Kur'ân ancak vahyedilen bir vahiydir."* diye okumuş dururken Peygamber (s.a.v)'in vahyi tebliği esnasında şeytanın herhangi bir müdahelesinin olamayacağında asla şüphe yoktur. Şu kadar var ki, Kur'ân'ın birçok yerinde kâfirlerin, müşriklerin ve şeytanların sözleri de hikaye yolu ile anlatılmıştır. Eğer söylenmiş olsaydı, bunlar gibi söz konusu kıssanın da Peygamber tarafından hikaye edilmesi mümkün olabilir ve tam تِلْكَ اِذًا قِسْمَةٌ ضِيزٰى âyetinden sonra ve «اِنْ هِيَ» den önce söylenmesi icap ederdi. Çünkü, وَمَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى فَاِنَّهُنَّ الْغَرَانِيقُ الْعُلٰى وَاِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجٰى tarzında söylenmiş olsaydı o zaman, اَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْاُنْثٰى تِلْكَ اِذًا قِسْمَةٌ ضِيزٰى *"Erkekler size, dişiler O'na öyle mi? O halde bu insafsızca bir taksim."* âyetlerinin ifade ettiği kınama mânâsı ile kelâmın ahengi bozulmuş olurdu. Halbuki bu kınamadan sonra تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلٰى وَاِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْتَجٰى اِنْ هِيَ اِلَّا اَسْمَاءٌ denildiği takdirde «لَتُرْتَجٰى» fiili hâli (içinde bulunulan zamanı) hikaye ederek "o ulu kuğular ki bir de onların her halde şefaatleri umuluyor, onlar hiçbir şey değil, sade kuru isimlerden ibarettir" denilmiş olurdu. Bu mânâ ise, şeytanın ortaya attığı bir mânâ değil, müşriklerin şeytana aitmiş gibi ortaya attıkları sözlerini iptal eden düzgün bir söz ve istenen bir mânâ olacağından, neshedilmesine ihtiyaç kalmazdı. Çünkü, وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمٰوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VI, 381-382.

"Göklerde nice melek var ki onların şefaatı hiçbir işe yaramaz..." (Necm, 53/26) âyetinde özellikle şefaat konusuna işaret edileceği gibi bu anlam lâfzan açıklığa kavuşturulmadığı halde bile, kelâmın mefhumundan tamamiyle kasdedilenin bu olduğu hususunda şüpheye mahal yoktur. Demek ki burada (Hacc, 22/52) âyetinin mânâsı ile ilgili bir neshin söz konusu edilmediğine kelâmın kendisi şahittir. وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى *"O hevadan söylemiyor."* Sözünü içeren bir sûreyi (Necm Sûresi'ni) okurken peygamberin dilinden kendi arzusuna göre bir sözün çıkmasına ihtimal olmadığı gibi, putların hakaret ve hiçliğini ilan eden âyetlerin arasında onların lehinde bir sözün geçmiş olmasının da, alaydan başka bir mânâsının olmadığı ortadadır. Zira putların hiçbir şey olmayıp, yalnız kuru isimlerden ibaret oldukları açıkça ifade edilmiştir.

سَمَّيْتُمُوهَا اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ **Onlara o isimleri siz ve babalarınız taktınız.** Yani ifade ettikleri mânâlardan hiçbiri kendilerinde bulunmaksızın o putlara isimleri siz ve babalarınız yalan yere taktınız.

مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ **Allah onlar hakkında bir delil indirmedi.** Yani öyle bir isimlendirmeyi hakkı gösterecek hiçbir delil ve tesirli bir mânâ indirmedi. Onun için gerçekte onlar, mânâları olmayan kuru isimlerdir. O halde nasıl ve ne sebeple o isimleri verip de onlara taptıklarına gelince; bu hususun açıklanması sırasında onların hitaba layık olmadıklarını göstermek için muhataptan gaibe geçilerek buyuruluyor ki: اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْاَنْفُسُ **Onlar başka bir şeye değil sırf nefislerinin arzularına uyuyorlar.** İnanç ve amellerinde hakkı ve hayrı aramıyorlar. Dini, sırf nefsin istek ve arzularından ibaretmiş gibi kabul ederek nefs-i emmâreler (kötülüğe sürükleyen nefisler)in meylettiği boş ve mânâsız hayallerle kuru temenniler peşinde koşuyorlar. وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدٰى **Halbuki Rablerinden kendilerine doğru yolu gösteren hidayetçi de geldi.** Yani zan ve arzularla murada erilemeyeceğini anlatan ve isteklere kavuşmak için takip edilmesi lazım gelen hak ve hakikat yolunu gösteren Peygamber ve Kur'ân gelmişken yine kendi arzu ve zanlarına uyuyorlar da putlardan şefaat umuyorlar. اَمْ لِلْاِنْسَانِ مَا تَمَنّٰى **Yoksa her arzu ettiği şey insanın kendisinin midir?** Yani her temenni ettiği ve gönlünce arzu edip kurduğu her hayali, her ideali gerçekleşir mi? Putlar şefaat ederler diye temenni etmekle, nefislerin arzuları yerine geliverir mi? Yahut Peygamber olmayı isteyen Peygamber olabilir mi? Hayır olmaz, insanın her arzusu yerine gelmez. Zira her şey Allah'ın iradesine bağlıdır. فَلِلّٰهِ الْاٰخِرَةُ وَالْاُولٰى **Zira son da, ilk de (ahiret de, dünya da) Allah'ındır.** İlk varlık âlemine geliş insanın kendi elinde olmayıp sırf Allah'ın hüküm ve iradesine

bağlı olduğu gibi, sonu yani ahireti de, yine O'nun hüküm ve kanunları çerçevesinde cereyan eder. Şu halde insanın ahiretini kurtarması ve sonunda muradına erebilmesi için yalnız kendi arzu ve hisleriyle değil, Allah'ın hüküm ve iradesine göre indirmiş olduğu delil ve hükümlere uygun hareket etmesi gerekir. Demek ki sırf nefsin arzu ve temennilerinden ibaret ümit ve hayal peşinde gitme, yani sade idealizm, yeterli değildir. (Reel) gerçek bir esasa dayanarak yürümek gerekir. Çünkü eninde sonunda mülk ve hüküm insan nefsinin değil, Allah'ın dır.

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمٰوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا اِلَّا مِنْ بَعْدِ
اَنْ يَأْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَرْضٰى ﴿٢٦﴾ اِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
لَيُسَمُّونَ الْمَلٰٓئِكَةَ تَسْمِيَةَ الْاُنْثٰى ﴿٢٧﴾ وَمَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ اِنْ
يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا ﴿٢٨﴾ فَاَعْرِضْ
عَنْ مَنْ تَوَلّٰى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ اِلَّا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٢٩﴾
ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهٖ
وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدٰى ﴿٣٠﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ
لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اَسَٓاؤُا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ اَحْسَنُوا بِالْحُسْنٰى ﴿٣١﴾
اَلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٓائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَ اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ
الْمَغْفِرَةِ هُوَ اَعْلَمُ بِكُمْ اِذْ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاِذْ اَنْتُمْ اَجِنَّةٌ
فِي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّٓوا اَنْفُسَكُمْ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقٰى ﴿٣٢﴾

Meâl-i Şerifi

26. Göklerde nice melek var ki Allah'ın dileyip razı olduğuna izin vermeden önce onların şefaatları hiç bir işe yaramaz.

27. Ahirete iman etmeyenler meleklere dişilerin adlarını takıp duruyorlar

28. Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise, şüphesiz hakikat bakımından birşey ifade etmez.

29. Onun için bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyenlerden yüz çevir.

30. İşte onların ilimden erişebilecekleri (son sınır) budur. Şüphesiz, Rabbin, yolundan sapanı da iyi bilir; O, hidayette olanı da iyi bilir.

31. Göklerde ve yerde bulunanlar hep Allah'ındır. Akıbet (sonuçta) kötülük yapanları yaptıkları ile cezalandıracak, güzel davrananları da daha güzeliyle mükafatlandıracaktır.

32. Onlar ki günahın büyüklerinden ve çirkin işlerden kaçınırlar, yalnız bazı küçük kusurlar hariç. Şüphesiz Rabbinin affı geniştir. O, sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz annelerinizin karınlarında bulunduğunuz sırada, sizi en iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, kötülükten sakınanı daha iyi bilir.

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِى السَّمٰوَاتِ ***"Göklerde nice melekler vardır!"*** Müşrikler, putları melek ve melekleri de Allah'ın kızları olarak kabul ederek onların resimlerini yapıp takmakla meleklerin kuvvetlerine yaklaşmanın mümkün olacağı ve bu vesile ile şefaatlerine ulaşılabileceği kanaatinde bulunduklarından dolayı özellikle bu ilk âyette onların zanlarının çürüklüğü gösterilmek üzere evvel ve son (dünya ve ahiret)un Allah'ın olduğu ifade ediliyor. Yani göklerde ne kadar çok melek vardır da لَا تُغْنِى شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا **şefaatleri hiç bir şeye yaramaz.** İzinsiz şefaat etmek hadleri değildir, ama şefaat ettikleri farzedilse bile bu, yine fayda vermez. اِلَّا مِنْ بَعْدِ اَنْ يَأْذَنَ اللّٰهُ **Ancak Allah izin verdikten sonra faydalı.** O da, herkes için değildir, لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَرْضٰى **kime diler ve razı olursa onun için.** Bu mânâ, hem şefaat edecekler hem de kendilerine şefaat edilecekler için düşünülebilir. Demek ki eninde sonunda rızası aranacak olan mabud (kendisine ibadet edilen) melekler değil, Allah'tır. Meleklerin şefaatı böyle olunca putlardan ne şefaat beklenir? اِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ **Evet, muhakkak ki ahirete imanı olmayanlar** günahın ve Allah'a karşı yalan ve iftiranın ahiretteki ceza ve sorumluluğundan hakiki bir iman ile korkmadıkları için لَيُسَمُّونَ الْمَلٰٓئِكَةَ تَسْمِيَةَ الْاُنْثٰى **meleklere dişilerin adlarını verip duruyorlar,** Allah'ın kızları diyorlar. Onun için nefislerinin arzularına uy-

acak tarzda kız suretinde putlar yapıyorlar. وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ **Bununla birlikte ona dair bilgileri yoktur.** Yani meleklerin ne olduklarını ve kendilerinin ne dediklerini bildiklerinden değil, اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلاَّ الظَّنَّ **sırf zanlarına tâbi oluyorlar.** Burada zan, kuruntu mânâsınadır. Yani melekler dişi olarak düşünülür ve tasvir edilirse daha çekici olacağını zannediyorlar. وَاِنَّ الظَّنَّ لاَ يُغْنِى مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا **Halbuki zan, hakikat bakımından hiçbir şey ifade etmez.** Yani hiçbir şekilde hakkın yerini tutmaz. Çünkü zan, nefsî (sübjektif ferde göre değişen nitelikte) bir olaydır. Hak ise değişmeyen (objektif) bir hakikattır. Onun için kesin inancı gerektiren itikadî meselelerde zan kâfi değildir. فَاَعْرِضْ **Bu yüzden sen aldırma,** yüz çevir. عَمَّنْ **Öyle kimselerden ki** تَوَلّٰى عَنْ ذِكْرِنَا **bizim zikrimizden,** yani hakkı hatırlatarak nasihat eden (şânı yüce olan Kur'ân)'den **yüz çevirmiş, dinlemiyor, aldırmıyor.** وَلَمْ يُرِدْ اِلاَّ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا **Dünya hayatından başka bir şey istemiyorlar.** Nadr b. Hâris ve Velîd b. Muğîre gibi ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ **O, onların ilimden erişebildikleri, varabildikleri son sınırdır.** Yani bildikleri o kadardır. Bütün ilimlerinin nihayet muradı, (son hedefi) dünya hayatının zevkidir. يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ *"Dünya hayatından sadece (görünen) dış yüzü bilirler; ahiretten ise onlar tamamen gafildirler."* (Rûm, 30/7) âyeti de onların hallerini tasvir etmektedir. اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدٰى **Herhalde yakından sapanı, sapıklıkta ısrar edeni en fazla bilen Rabbindir.** Hidayeti kabul edip doğru yolu tutanı en ziyade bilen de odur. Bu cümle yüz çevirme emrinin sebebidir. «هُوَ اَعْلَمُ» *"En fazla bilen"* Sözünün tekrarı da, her iki malum (bilinen) arasındaki zıtlığı ifade etmektedr. İlimden maksad da, ceza ve mükafatını tertip ve tatbik edecek tarzda bilmektir. Sonra da Allah'ın kudreti gösterilmek üzere şöyle buyuruluyor. وَلِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ **Göklerdeki ve yerdeki Allah'ındır.** Yaratma yönüyle de O'nun, tasarruf ve idare yönüyle de O'nundur. «لِيَجْزِىَ» Bu «لاَم» ın müteallâkı (bağlandığı yer) hakkında birkaç ihtimalin olduğu söylenmiştir. «لله»nin delâlet ettiği şey olan «خَلْق» yaratma veya «ملك» milke veya «اَعْلَمُ»ye ya da «اَعْرِضْ» yüz çevirme emrine bağlanabilir. Kâdî Beydâvî der ki: "Makablinin medlûlüne illettir (kendisinden önceki mânânın delalet ettiği şeyin sebebidir)."[1] Yani âlemi şunun için yarattı ve tanzim etti yahut yolunu şaşıranı ve hidayeti bulanı şunun için ayırıp hallerini korudu ki.." Buna göre birincisi, takdir edilen «خَلَقَ» fiiline, ikincisi «هُوَ اَعْلَمُ»ye bağlı demektir. Ebu Hayyân'a göre de söz konusu "lâm" mülk mânâsının delalet ettiği şeye bağlıdır.[2] اَىْ يُضِلُّ وَيَهْدِى لِيَجْزِىَ وَقِيلَ بِقَوْلِهِ بِمَنْ ضَلَّ وَبِمَنِ اهْتَدٰى Yani *"Allah, karşılık vermek için ya sapıklıkta*

(1) el-Beydâvî, a.g.e., II, 475.
(2) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 164

bırakır, ya da hidayete sevkeder." şeklinde takdir edilen cümleye bağlıdır. Ayrıca yukarıda geçen *"Allah, karşılık vermek için sapıtanı ve hidayette olanı bilir."* cümlesine bağlı olduğu da söylenmiştir.

Râzî, «أعْرِضْ» emrine bağlanma ihtimali varsa da en doğrusu «أعْلَمُ»ye bağlı olmasıdır, demiştir. Ebu's-Suud da bu görüşü tercih etmiştir.[1] Ayrıca bu gibi «لام»ların ilâhî fiillerde hikmet ve akıbet için olduğunu da beyan etmişlerdir. Buna göre mânâ şöyledir: Bu göklerin ve yerin mülkiyet ve saltanatının veya sapıklık ile hidayetin yahut hak ile batılın bilinmesi, ya da dünya hayatından bir şey istemeyip Allah'ın zikrinden yüz çevirmiş kimselerden uzaklaştırılması şu hikmet ve akıbet (sonuç) içindir ki Allah, الَّذِينَ اَسَاۤؤُا بِمَا عَمِلُوا **kötü iş yapanları yaptıkları ile cezalandıracak,** kötü işlerine karşılık, benzer kötü cezalar verecek. وَيَجْزِيَ الَّذِينَ اَحْسَنُوا بِالْحُسْنٰى **Güzel iş yapanları da daha güzeliyle karşılayacak,** hüsnâ, yani en güzel mükafat olan cennet ile yahut amellerinin daha güzeli olan kat kat sevapla karşılık verecektir. İhsan sıfatının gerçekleşmesi için büyük günahlardan kaçınmanın şart olduğu da, şu vasıfla ifade ediliyor. اَلَّذِينَ **O iyilikte bulunanlar ki,** يَجْتَنِبُونَ كَبَاۤئِرَ الْاِثْمِ **büyük günahlardan** -yukarıda da geçtiği gibi büyük günahlardan maksat, cezası büyük olan yahut hakkında hususi tehdit bulunan günahlardır- وَالْفَوَاحِشَ **ve fevâhişten** yani büyük günahlar içinde bilhassa çirkinliği açık olan fuhşiyyattan **kaçınırlar.** اِلَّا اللَّمَمَ **Lemem hariç,** yani az ve küçük olan kusurlar müstesna Çünkü büyük günahlardan kaçınılınca mesela, bir bakış, bir göz işareti, bir öpücük gibi, küçük günahlar affedilir. اِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ **Şüphesiz ki Rabbinin mağfireti geniştir.** Büyük günahlardan kaçınılınca küçükleri affettiği gibi tevbe edilince büyükleri de affeder, dilerse tevbesiz de affedebilir. Ancak tevbe edilmekdikçe şirki mağfiret etmez. وَهُوَ اَعْلَمُ بِكُمْ **Hem O, sizi en iyi bilendir.** Yani sizin her hâlinizi bilir, hükmünü de ona göre verir. اِذْ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ **Sizi topraktan yarattığı zaman** yerde ilk insan cinsinin, hücrelerinin yaratılışı esnasında, ya da insan gıdasının topraktan yaratıldığı sırada وَاِذْ اَنْتُمْ اَجِنَّةٌ فٖى بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ **ve siz analarınızın karınlarında cenin olarak bulunduğunuz vakitte,** yani sizin kendinizi bilmediğiniz zamanlarda bile nasıl olduğunuzu ve ne halde bulunduğunuzu ve gelecekte neler kazanacağınızı, kısacası bütün eksiğinizle varlığınızı hep O bilir. فَلَا تُزَكُّوا اَنْفُسَكُمْ **O halde nefislerinizi temize çıkarmayın.** Yani kendinizi hiç günahsız, kusursuz ve tertemiz kabul ederek öğünmeyin. Farkında olmadan birçok kusurunuz olabilir. هُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقٰى **Tamamıyla korunup müttaki olanı en fazla O bilir** Çünkü her halinize vakıf olan O'dur. İyilerle kötüler ahirette Allah'ın huzurunda seçileceklerdir. .

(1) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 161.

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّىٰ ﴿٣٣﴾ وَأَعْطَىٰ قَلِيلًا وَأَكْدَىٰ ﴿٣٤﴾ أَعِندَهُ
عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَىٰ ﴿٣٥﴾ أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ ﴿٣٦﴾
وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّىٰ ﴿٣٧﴾ أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ﴿٣٨﴾ وَأَن لَّيْسَ
لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾ وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ ﴿٤٠﴾ ثُمَّ
يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ ﴿٤١﴾ وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنتَهَىٰ ﴿٤٢﴾ وَأَنَّهُ
هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَىٰ ﴿٤٣﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا ﴿٤٤﴾ وَأَنَّهُ خَلَقَ
الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ ﴿٤٥﴾ مِن نُّطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ ﴿٤٦﴾ وَأَنَّ
عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرَىٰ ﴿٤٧﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَىٰ وَأَقْنَىٰ ﴿٤٨﴾ وَأَنَّهُ
هُوَ رَبُّ الشِّعْرَىٰ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَىٰ ﴿٥٠﴾ وَثَمُودَ
فَمَا أَبْقَىٰ ﴿٥١﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْغَىٰ ﴿٥٢﴾
وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَىٰ ﴿٥٣﴾ فَغَشَّاهَا مَا غَشَّىٰ ﴿٥٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ
رَبِّكَ تَتَمَارَىٰ ﴿٥٥﴾ هَٰذَا نَذِيرٌ مِّنَ النُّذُرِ الْأُولَىٰ ﴿٥٦﴾ أَزِفَتِ
الْآزِفَةُ ﴿٥٧﴾ لَيْسَ لَهَا مِن دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ ﴿٥٨﴾ أَفَمِنْ هَٰذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ ﴿٥٩﴾
وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ ﴿٦٠﴾ وَأَنتُمْ سَامِدُونَ ﴿٦١﴾ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا ﴿٦٢﴾

Meâl-i Şerifi

33. Şimdi gördün mü O yüz çevireni?
34. Azıcık verip (sonra vermemekte) direneni?
35. Gaybın bilgisi kendi yanındadır da, o mu görüyor?
36. Yoksa haber verilmedi mi Musa'nın sahifelerinde yazılı olanlar?
37. Ve çok vefakâr olan İbrahim'in sahifelerindekiler?
38. Ki hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez.
39. Doğrusu insana çalışmasından başka bir şey yoktur.
40. Ve çalışması da yakında görülecektir.
41. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir.
42. Ve şüphesiz en son varış, Rabbinedir.
43. Doğrusu güldüren de ağlatan da O'dur.
44. Öldüren de dirilten de O'dur.
45. Şüphesiz erkeği, dişiyi iki eş yaratan O'dur,
46. Atıldığı zaman bir nutfeden.
47. Şüphesiz tekrar diriltmek de O'na aittir.
48. Şüphesiz zengin eden de sermaye veren de O'dur.
49. Doğrusu Şi'râ yıldızının Rabbi O'dur.
50. O, helak etti önce gelen Âd'ı.
51. Ve Semûd'u da bırakmadı.
52. Önceden de Nuh kavmini (helak etmişti), çünkü onlar zulmetmiş ve azmıştı.
53. Altı üstüne getirilmiş şehirleri devirip yıktı.
54. Onları neler kapladı neler!
55. O halde Rabbinin hangi nimetinden kuşku duyuyorsun.
56. Bu da ilk uyarıcılardan bir uyarıcıdır.
57. Yaklaşan yaklaştı.
58. Onu Allah'tan başka açığa çıkaracak yoktur.
59. Şimdi siz bu sözden mi hayret ediyorsunuz?
60. Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz?
61. Ve siz mi kafa tutuyorsunuz ey gafiller?
62. Haydi Allah için secdeye kapanın ve O'na kulluk edin.

أفرأيت الذى تولى **Şimdi gördün ya o yüz çevireni,** hakta sebat etmeyip de döneni. Mücâhid ve İbnü Zeyd'den rivayet olunduğuna göre, Velîd b. Muğire Resulullah (s.a.v)'ın meclisine gelmiş, onun okuduğu Kur'ân'ı ve va'zını dinlemiş ve İslâm'a yaklaşmıştı. Bundan dolayı da Resulullah onun hakkında ümit beslemişti. Sonra müşriklerden biri, onu azarlayıp "atalarının dinini terk mi

ediyorsun? Dinine dön, onda sebat et, ahiret hakkında her neden korkuyorsan bana şöyle şöyle mal vermen şartıyla kendi üzerine alırım." deyince, Velîd de ona uyup İslâm'a olan gayretinden dönmüş ve şart koşulan malın bir kısmını verip geri kalanına dayatıvermişti. İşte âyet bu hususa işaret etmektedir.

وَاَكْدٰى Dayattı, vermedi.

Küdye, kazılmaz sert yer ve yalçın kaya, ikdâ da küdyeye (sert kaya) varmak mânâsınadır. Onun için Araplar حَفَرَ الْاَرْضَ فَاَكْدٰى derler ve bununla "yeri kazdı da küdyeye, yani kazılmayacak sert kayaya dayandı", mânâsını kasdederler. Bu kelime, cimrilik ve zor zaptetmek anlamında da kullanılmıştır. اَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرٰى **Gayb bilgisi yanında da, artık görüyor mu?** Yani şimdiden ahireti görüyor da günahını başkasının yükleniverececeğini biliyor mu? اَمْ لَمْ يُنَبَّاْ **Yoksa haber verilmedi mi?** بِمَا فِي صُحُفِ مُوسٰى **Musa'nın sahifelerinde bulunanlar** وَاِبْرٰهِيمَ **ve İbrahim'inkindeki,** yani İbrahim'e indirilmiş olan sahifedekiler. O İbrahim ki çok vefâlı idi. وَاِذِ ابْتَلٰى اِبْرٰهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّ *"Rabbi bir zaman İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca; 'Ben seni insanlara önder yapacağım' demişti."* (Bakara, 2/124) âyetince İbrahim (s.a) emrolunduğu kelimeleri tamamıyla ifâ etmişti. Her hususta sözüne çok bağlı idi. Ebu Hayyân, "el-Bahru'l-Muhit"de şöyle der: "Musa ile İbrahim'in tahsis edilmesi için denilmiştir ki: Nuh ile İbrahim arasında (geçen zamanda) bir adamı, babası, oğlu, amcası ve dayısı ile, bir kocayı karısı ile, bir köleyi de efendisi ile beraber hesaba çekerlerdi. Onlara ilk karşı çıkan İbrahim oldu. İbrahim'in şeriatından Musa'nın şeriatına kadar geçen süre içerisinde bir kimseyi başkasının suçundan dolayı hesaba çekmezlerdi."(1) Bununla beraber burada asıl maksat, ahirete ait hükmü beyan etmektir. Musa ile İbrahim'in sahifelerinde olan hususlar şunlardır. «اَنْ» ki doğrusu bu «اَنْ» "enne"den hafifletilmiş ve şan zamiri hazfedilmiştir demektir. Yani gerçek şu ki, وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى **günahkâr bir insan, başkasının günahını çekmez.** Yani ancak kendi günahını çeker.

Vizr, günah ve ağır yük mânâsına gelir ki, burada günah ve günahın cezasını çekmek anlamındadır. Yani ahirette ceza çekecek kimse, hiç kimsenin günahının cezâsını çekecek değil, herkes kendi suçunun cezasını çekecektir. Bizde meşhur olan "Her koyun kendi bacağından asılır." tâbiri bunu ne güzel ifade etmektedir. Bunun fıkıhdaki karşılığı, "Ukubatta niyâbet câri olmaz" (yani cezalarda vekillik geçerli değildir) genel kuralıdır. Şu halde birisi, başkasının günahını boynuna almakla onu kurtaramaz, ancak kendi üzerine aldığının yani

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 167.

sorumluluğunun cezasını çeker. Zira, وَلَيَحْمِلُنَّ اَثْقَالَهُمْ وَاَثْقَالاً مَعَ اَثْقَالِهِمْ *"Onlar, kendi yüklerini, kendi yükleriyle beraber başka yükleri de taşıyacaklar.."* (Ankebût, 29/13) âyetinde de aynı anlam vardır. Ayrıca مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا اِلَى يَوْمِ الْقِيمَةِ "Her kim kötü bir çığır açarsa, onun günahı ve kıyamete kadar onunla amel edenlerin günahı da, o çığırı açanın boynunadır."(1) hadisi de böyledir. Şu da, o sahifelerde bulunan hususlardandır. وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلاَّ مَا سَعَى **Doğrusu insanın çalışmasından başkası kendisinin değil, ancak çalışması kendisinindir**. Yani bir insan başkasının günahından dolayı hesaba çekilmeyeceği gibi, çalışmasının dışında bir şeyle sevap alması da kendi has hakkı değildir. Olursa, başkasının hediyesi, bağışı olur. Gerçi لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ *"Herkesin kazandığı iyilik kendilerine, kötülük de kendi aleyhinedir..."* (Bakara, 2/286) âyetinden ilk bakışta "insana çalışmasından başkası yoktur" mânâsı anlaşılırsa da, insana gerek dünyada gerek ahirette kazancından başka vehbî olarak (Allah tarafından) verilen nice rahmet ve ilâhî bağışların bulunduğunda da şüphe yoktur. Ayrıca yardımlaşmanın emrolunduğu, dünya ve ahirette de fayda sağladığı bilinmektedir. Ebu's-Suûd der ki: "Peygamberlerin şefaatı, meleklerin istiğfârı, dirilerin ölüler için dua ve sadakaları gibi insanın kendi amelinden olmamakla beraber faydalı olduğu bilinen karşılıksız işlere gelince, bütün bunların fayda sağlaması, insanın kendi ameli olan imana ve dine bağlılığına dayanır. İman olmayınca hiçbir şeyin faydası olamayacağı için, bunlarda da faydalı olan yine kendi gayret ve amelidir."(2) Ebu Hayyân tefsirinde şöyle bir rivâyeti nakleder: Horasan valisi Abdullah b. Tâhir, Hüseyin b. Fadl'a وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ *"Allah dilediğine kat kat verir."* (Bakara, 2/261) âyeti hakkında soru sormuştu. Hüseyin ona, "Adaletle ancak insana çalıştığı, lütufla ise Allah'ın dilediği kadar vardır." diye cevap verdi. Bunun üzerine Abdullah Hüseyn'in başını öptü.(3) Bu âyetin mensuh (yürürlükten kaldırılmış) olduğuna dair İbnü Abbas'dan nakledilen rivayet sahih değildir. (Bu hususla ilgili olarak كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ *"Herkes kendi kazandığına bağlıdır."* (Tûr, 52/21) âyetinin tefsirine bkz.) Âlimlerin çoğuna göre bu âyet, muhkemdir. İbnü Atiyye bu hakikati şöyle ortaya koyar. Bence bu âyet şu şekilde izah edilebilir: "Burada esasen mânânın dönüp dolaştığı yer, «لِلْاِنْسَانِ»daki Lâm'dır. İnsanın «لِى كَذَا» "şu benimdir" demeğe hakkı olan şeyi araştırdığın zaman, onu ancak çalışmasından ibaret bulursun. Ondan başka bir

(1) Dârimî, Mukaddime, 44; İbn Mace, Mukaddime, 14; Ahmed b. Hanbel, IV, 362; Müslim, İlim, 15, Zekat, 69; Nesaî, Zekat, 64.

(2) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 163.

(3) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 168.

şefaat, (yardım) veya hayırlı bir baba yahut hayırlı bir evladın gözetimi ile veya iyiliklerin kat kat verilmesi, yahut sırf lütuf ve esirgeme kasdıyla olanlar hep merhamettir. Onların hiçbiri insanın kendinin değildir. Ona, gerçekte benim demeğe yetkisi yoktur. Bu ancak mecazen hakikate ilhak edilerek (katılarak) söylenebilir. Bunun esası, Lâmın ihtisâs veya istihkâk (hakkı olma) mânâsına gelmesi, tahsisin de ona yönelik bulunmasıdır. Türkçe'de bu mânâyı ifade eden "Elden gelen.. öğün olmaz, o da vaktinde gelmez." şeklinde bir atasözü vardır. "Mâseâ" daki «ما» masdariyyedir. Çalışmak demektir. "Çalıştığı" mânâsına mevsûle olması ihtimali düşünülebilirse de, genellikle doğru değildir. Zira her çalıştığı, insanın olmaz. İnsanın olan ancak çalışmasıdır. وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰى **Ve hakikat çalışması yarın görülecektir,** kıyamet günü defterinde görülecek ve mizanına konulacaktır. Yani çalışması boşa gitmez, fakat onun meyvasını peşin ve hemen görmeğe kalkışmamalıdır. Zira o, ileride görülecektir. ثُمَّ يُجْزٰيهُ الْجَزَٓاءَ الْاَوْفٰى **Sonra ona en dolgun karşılık verilecektir.** Bu suretle insanın geleceği, çalışmasının neticesi olacak demektir. Fakat bu âlemde bir çok güzel çalışmanın boşa gittiği görülüp dururken, bu değerli karşılığı kim temin edecek? denirse وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى **şu da bir hakikat ki, varış Rabbinedir,** sonunda Rabbine gidilecektir. Bütün yaratıklar dönüp O'na varır, O'nun huzuruna çıkarılır. İşte o vakit o tam ceza da, hakka'l-yakîn (şüphe edilmeyen gerçek) olur. Evvel O'dur, âhir O, وَاَنَّهُ هُوَ اَضْحَكَ وَاَبْكٰى **ve gerçekten güldüren de ağlatanda O'dur.** Hayatın safhalarından iki zıt durum ki biri neşe alâmeti, biri acı; biri sevap defteri, biri azab; biri cenneti ifade eder, biri cehennemi; biri Cilve-i Cemal (güzelliğinin yansıması) biri Cilve-i Celâl (Celâl sıfatının yansıması)'dir. وَاَنَّهُ هُوَ اَمَاتَ وَاَحْيَا **Ve gerçekten öldüren de dirilten de O'dur,** başkası değil. وَاَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى **Ve hakikaten erkek ve dişi iki eşi yaratan da O'dur.** Gerek insanlardan ve gerek hayvanlardan erkek ve dişi bütün çiftleri O yaratmaktadır. مِنْ نُطْفَةٍ **Bir nutfeden** اِذَا تُمْنٰى **döküldüğü zaman,** yani rahme atıldığı zaman. Demek ki tabiata dilediği çeşitliliği verip, dilediği zıtları O yaratıyor ve bunları O'ndan başkası da asla yapamaz. وَاَنَّ عَلَيْهِ النَّشْاَةَ الْاُخْرٰى **Ve gerçekten diğer yaratma da O'nun uhdesindedir** (üzerindedir). Ölümden sonraki ahiret yaratmasını da O kendisine gerekli kılmıştır. O, yapacak, iyiliklerin ve kötülüklerin ceza ve mükafatını verecektir. Şu halde O'nu inkar etmenin hiçbir anlamı yoktur. Bütün bu çift yaratmalar, bu dünyanın bir ahireti bulunduğuna delalet edip durmaktadır. وَاَنَّهُ هُوَ اَغْنٰى وَاَقْنٰى **Ve gerçekten zengin eden ve sermaye veren de O'dur.** Fakiri zengin edip sermayelendiren, fakir olan bir kulunu ihtiyaçtan kurtarıp sermaye sahibi eden, yahut hoşnud eyleyen ki, وَوَجَدَكَ عَٓائِلًا فَاَغْنٰى *"Seni fakir bulup zengin etmedi*

mi?" (Duhâ, 93/8) buyurulması da bu cümledendir. وَاَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرٰى **Ve şüphesiz Şi'râ'nın Rabbi O'dur.**

Şi'râ, esasen "zikrâ" vezninde şuur mânâsına masdar olup, göğün birinci derecede parlak yıldızlarından en parlak iki yıldıza isim olarak verilmiştir. Parlaklık derecesi 1. olan yıldızlardan Şi'râ adıyla iki yıldız vardır. Bunlardan birine Şi'rây-ı Yemânî veya Âbûr diğerine de Şi'rây-ı Şâmî veya Gumeysâ denilir. Şi'rây-ı Yemânî burçların en güzeli olan Cevzâ'da (İkizler burcunda) اَلْجَبَّارُ denilen suretin(1) arkasında uydu sayılarak كَلْبُ الْجَبَّارِ ismi de verilen Kelb-i ekber (büyük köpek)'de, Şi'rây-ı Şâmî de Kelb-i asgar (küçük köpek)'dadır. Şi'rây-ı yemânî göğün en parlak yıldızıdır. Burada «اَلشِّعْرٰى» bu mânâ ile tefsir edilmiştir. Zira mutlak olarak «اَلشِّعْرٰى» denilince, ilk akla gelen odur. Çünkü en parlak olmakla tanınan Şi'rây-ı Yemâni olduğu gibi, Câhiliyye döneminde kendisine ibadet de edilmiştir. Sûddî demiştir ki: "Hîmyer ve Huzâa kabileleri ona taparlardı. Alûsî'nin tefsirine kaydettiğine göre başkaları da bu hususta şöyle demişlerdir: "Onu ilk evvel tanrı edinen Ebu Kebşe olmuştu."(2) Bu zat, Huzâa, kabilesinden biri, ya da reisleri olup ismi Vahz b. Gâlib idi. Onun için müşrikler Hz. Peygamber (s.a.v)'e "İbn Ebî Kebşe" diyorlar, putlara ibadet hususunda kavmine muhalefet etmesinden dolayı peygamberi ona benzetiyorlardı. Bazıları onu, Hz. Peygamber (s.a.v)'in babası tarafından dedelerinden biri olarak göstermiş ve kişinin her özelliğini atalarının birinden getirdiğini kabul edip filan filana çekmiş demişlerdir. Bunun hem, Peygamber'in anası tarafından dedesi, Vehb b. Abdimenâf'ın künyesi hem de süt anası Halîme-i Sadiyye'nin kocasının künyesi olduğu söylenmiştir. Kısacası Araplar'da Şi'râya hürmet eden ve dünyada onun tesirine inananlar bulunduğu ve doğuşu esnasında gayba dair sözler söyledikleri cihetle burada özellikle Şi'râ'ya izafetle "Rabbü'ş-Şi'râ" buyurularak Şi'râ'nın Rab (terbiye eden) değil merbûb (terbiye edilen) olduğu gösterilmiştir. Böylece onların inançları reddedilmiş ve kendilerine, Şi'râ'ya değil, Şi'râ'nın Rabbine ibadet edilmesi gereği anlatılmıştır. Ardından da inzar (uyarı) ifade etmek üzere şöyle buyurulmuştur: وَاَنَّهُ اَهْلَكَ عَادًا الْاُولٰى **Ve hakikat o helak etti, önce gelen Âd'ı,** yani eski Âd kavmini ki, Nuh kavminden sonra helâk edilen Hûd'un kavmidir. Bu mânâda ûlâ (ilk) denilmesi, sonraki kavimlere göre olup, öteden beri gelen kıdemli Âd demektir. Bazıları, Âd-ı ûlâ'nın birinci Âd mânâsına olup, Âd-ı uhrâ (diğer Âd) karşılığı olduğunu söylemişlerdir ki,

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXVII, 69.
(2) et-Taberî, a.g.e., XXVII, 46.

doğru olan da budur. Âd-i uhrâ hakkında ihtilaf edilmiştir. Zemahşeri'ye göre Âd-ı ûlâ Hûd kavmi, Âd-i uhrâ İrem'dir.(1) Lakin İrem de helak edilmiş olduğundan burada Âd'ın ûlâ (ilk) ile tahsis edilmesinin anlamı yoktur. Müberred, "Âd-ı uhrâ, Semûd'dur" demiş. Taberî ise, Âd-ı uhrâ'nın Mekke'de Amalika ile beraber olan beni Lukaym b. Hüzel olduğunu belirtmiştir.(4) Amâlika'ya Cebbârîn (zorbalar) denildiği gibi "Âd-i uhrâ, Cebbârlar idi" tarzındaki görüş de buna yakındır. Bir kısım âlimler de Âd-i ûlâ, Âd b. İrem b. Avi b. Sâm b. Nuh'un çocuklarındandır. Âd-i uhrâ da Âd-i ûlâ neslindendir demişlerki, bu bize hepsinden doğru geliyor. Çünkü Âd kavminden Hz. Hûd'a iman etmiş olanların kurtarıldıkları Hûd Sûresi'nde geçmişti. Şu halde Âd-i ûlâ, Hz. Hûd'a iman etmeyip eski hallerinde inad ederek helak olanlar, Âd-ı uhrâ da, iman ile yeniden yaratılmaya hak kazanmış olanlar demek olur. Bu mânâ, Semûd'da da diğerlerinde de vardır. وَثَمُودَ **Semûd'u da helak etti de** فَمَا اَبْقٰى **hiç bırakmadı.** Yani ne Âd ve ne de Semûd kavminden iman etmeyenlerin hiç birini bırakmadı, günahlarını cezasız yanlarına komadı. وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ **Daha önce de Nuh kavmini helak etmişti.** اِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ اَظْلَمَ وَاَطْغٰى **Çünkü onlar daha zalim ve daha azgın idiler,** Nuh kavmi diğerlerinden daha zalim idi. Hz. Nûh'a pek fazla eziyet veriyorlardı. Yahut diğer bir mânâ ile Âd, Semûd ve daha önce Nuh kavmi hep o helâk edilen kavimler, Kureyş'ten daha zalim ve daha azgın idiler. وَالْمُؤْتَفِكَةَ اَهْوٰى **Mü'tefike'yi de haviyeye attı,** havaya kaldırıp hâviyeye, yani yerin altına geçirdi. "**Mü'tefike**" Lût kavminin altı üstüne gelen şehirleri, Sedûm ve saire diye açıklanmıştır ki, "**Münkalibe**" de üstü altına gelmiş demektir. جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا *"Üstünü altına getirdik..."* (Hûd, 11/82) âyeti de bu mânâdadır. Ebu Hayyân der ki: "Herhangi bir değişim ile evleri ve yerleri alt üst olan her memleketin kasdedilme ihtimalinin bulunduğu söylenmiştir." فَغَشّٰيهَا مَا غَشّٰى **Onları neler kapladı ise kapladı.** Bu ifade, onlara inen azabın dehşetini göstermektedir. Bunlardan, insanın yaptıklarıyla hiç ilgisi olmayan soyut semavî (göksel) musibetler anlaşılmamalı, insanların kendi fiil ve günahlarına ait olan felaketler anlaşılmalıdır. Nitekim şöyle buyuruluyor: فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكَ تَتَمَارٰى **Şimdi Rabbin hangi nimetlerinden şüphe edersin ey insan?** Bu hitabın bilhassa Peygamber (s.a.v)'e olması düşünülürse de, dinin muhatab olarak kabul ettiği her insana hitab edilmiş olması daha uygun olur.

اٰلَاۤءِ Nimet mânâsını ifade eden çoğul bir kelimedir. Tekili "ilyün", "elyün", "elen", "ilen" ve "elvûn"dür Burada ceza mânâsı da zikredilmiş olduğu halde

---

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 34.

söylenenlerin hepsine mutlak mânâda nimet denilmesi, cezaların hatırlatılmasının bile inanan ve akıl sahibi olanlar için ibret alınarak istifade edilen öğüt ve nasihat olması itibariyle bir nimet demek olduğunu anlatır. Bununla beraber soru edâtının getirilmesinde ve «فا» ile kendinden önce hatırlatılan helakların tertibinde şüphe ve nankörlük edenlere karşı önemli bir uyarı mânâsı da mevcuttur. Onun için buyuruluyor ki, هذا **bu beyan** yani اَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِى صُحُفِ مُوسٰى وَاِبْرَاهِيمَ (Necm, 53/36)'den beri haber verilenler نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْاُولٰى **önceki uyarılardan bir uyarıdır.** Yani önceki peygamberlerin uyarıları cümlesinden veya onlar kabilinden bir uyarıdır. Bu mânâda nezir, (uyarıcı) inzar (uyarmak) anlamında masdardır. Eğer münzir (uyanan) mânâsında sıfat olursa «هذا» Peygamber (s.a.v)'i göstermiş olur. Yani bu Kur'ân'ı getiren Muhammed (s.a.v) o Musa ve İbrahim gibi önceki peygamberler cümlesinden bir peygamberdir. Verdiği haberler muhakkak vuku bulacaktır. «هذا» **Bu** işaretinin Kur'ân'ı işaret ettiği düşünüldüğü gibi özellikle şu habere işaret olduğu ihtimâli de vardır. اَزِفَتِ الْاٰزِفَةُ **âzife yaklaştı.**

Âzife, yaklaşan, yaklaşacak olan, yaklaşmakta bulunan demek olup, kıyametin isimlerindendir. Yani اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ *"Kıyamet saati yaklaştı."* (Kamer, 54/1) diye yaklaşmak sıfatı ile vasıflanan vakit ve saat günden güne yaklaşmaktadır. لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ كَاشِفَةٌ **Onu, Allah'tan başka açacak bir kudret yoktur.** Yani onun ızdıraplarını, acılarını Allah'tan başka açacak veya kaldıracak hiçbir kuvvet ve kudret yoktur. Yahut onun ne zaman ve nasıl olacağını Allah'tan başka keşfederek bilecek kimse yoktur. اَفَمِنْ هٰذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ **Şimdi siz bu sözden mi hayret ediyorsunuz?** İnanılmayacak gibi acaip görüyorsunuz? وَتَضْحَكُونَ **Ve gülüyorsunuz?** Eğlenceye alıyorsunuz. وَلَا تَبْكُونَ **Ve ağlamıyorsunuz?** Uyarılarının dehşetinden ve halinizin korkunçluğundan dolayı ağlamıyorsunuz? وَاَنْتُمْ سَامِدُونَ *"Ve kafa tutuyorsunuz."*

Sümûd, kafa tutmak, kibirlenip somurtmak ve sersem olmak, oynayıp eğlenmek, çalıp oynamak şarkı söylemek mânâlarına gelir. Buna göre söz konusu kelime burada da çeşitli mânâlar ifade eder. Yani ağlamıyorsunuz da çalıp oynuyor musunuz? veya eyleniyor musunuz? yahut hayran hayran, sersem sersem duruyor musunuz? ya da siz mi kafa tutuyorsunuz? Ey gafiller! فَاسْجُدُوا لِلّٰهِ وَاعْبُدُوا **Haydi şimdi Allah'a secdeye kapanın ve ibadet edin,** gerçekten ibadet ve kulluk edin, boş temennilerle vakit geçirmeyin.

Burada âlimlerin çoğuna göre secde vardır. Daha önce de zikredildiği gibi İbnü Mes'ud'dan "Resulullah (s.a.v)'ın burada secde ettiği" haberi, Buharî Müslim ve diğer sahih hadis kitaplarında nakledilmiştir.(1) Bir de İbnü Merdûye

(1) Suyûtî, a.g.e., VII, 668.

ve Beyhakî (Sünen'de), İbnü Ömer'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir. "Resulullah (s.a.v) bize namaz kıldırdı, «النَّجْمُ» Sûresi'ni okudu, bizimle secde etti ve secdeyi uzattı. Aynı şekilde Hz. Ömer de secde etti."(2) Alûsi'nin kaydettiğine göre Said b. Mansûr, Sebere'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Ömer b. el-Hattâb bize sabah namazını kıldırdı. Birinci rekatta Yusuf Sûresi'ni okudu. İkincide ise «وَالنَّجْمُ» Sûresi'ni okudu ve hemen secde etti, sonra kalkıp «إِذَا زُلْزِلَتْ»i okudu ve rükû etti."(3)

Necm Sûresi burada bitti, bunu Kamer Sûresi takip etmektedir.

---

(1) Buharî, Tefsiru Sureti 53/4.
(2) Suyûtî, a.g.e., VII, 668.

Kamer Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 55

Bu Kamer Sûresi ki, اقْتَرَبَتْ ismi dahi verilmiştir. Mekke'de inen sûrelerdendir. Hicretten önce Mekke'de iken Peygamber'den Mekkeliler mucize istediler. Bunun üzerine onlara "İnşikâk-ı Kamer" (ayın yarılması) mucizesi gösterildi. Ancak kâfirler, "Bu öteden beri süre gelen bir sihirdir." dediler. Bu olay üzerine söz konusu sûre nazil oldu.

Ayet sayısı : Elli beştir.
Kelime sayısı : Üçyüz kırk ikidir
Harf sayısı : Bin dörtyüz on üçtür .
Fasılası : ر harfidir.

Bu sûrenin "Ve'n-Necmi" Sûresi ile olan münasebeti, yıldız ile ayın münâsebeti kadar açıktır. O, (Necm Sûresi) هٰذَا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْأُولٰى ، أَزِفَتِ الْآزِفَةُ *"Bu önceki uyarılardan bir uyarıdır, o yaklaşmakta olan (kıyamet) yaklaştı."* (Necm, 53/55-56) diyerek son buluyor. Bu sûre ise اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ *"Kıyamet saati yaklaştı."* diye-

rek başlıyor. O, önceki uyarıları açıklıyor, bu sebeble "En'âm"dan sonra "A'raf"a, "Furkan"dan sonra "Şuarâ"ya, "Yâsin"den sonra "Saffât"a benziyor.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ ﴿١﴾ وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا
وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾ وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا اَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ اَمْرٍ
مُسْتَقِرٌّ ﴿٣﴾ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْاَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ ﴿٤﴾
حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ ﴿٥﴾ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ
اِلٰى شَيْءٍ نُكُرٍ ﴿٦﴾ خُشَّعًا اَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ
كَاَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ ﴿٧﴾ مُهْطِعِينَ اِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ
هٰذَا يَوْمٌ عَسِرٌ ﴿٨﴾ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا
وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ ﴿٩﴾ فَدَعَا رَبَّهُ اَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ
﴿١٠﴾ فَفَتَحْنَا اَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ ﴿١١﴾ وَفَجَّرْنَا الْاَرْضَ
عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلٰى اَمْرٍ قَدْ قُدِرَ ﴿١٢﴾ وَحَمَلْنَاهُ عَلٰى ذَاتِ اَلْوَاحٍ
وَدُسُرٍ ﴿١٣﴾ تَجْرِي بِاَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا اٰيَةً
فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٥﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿١٦﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ
لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٧﴾ كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿١٨﴾

إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ ﴿١٩﴾ تَنْزِعُ النَّاسَ
كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ ﴿٢٠﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿٢١﴾ وَلَقَدْ
يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٢٢﴾ كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ ﴿٢٣﴾ فَقَالُوا
أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ إِنَّا إِذًا لَفِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٢٤﴾ ءَأُلْقِيَ
الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِرٌ ﴿٢٥﴾ سَيَعْلَمُونَ
غَدًا مَنِ الْكَذَّابُ الْأَشِرُ ﴿٢٦﴾ إِنَّا مُرْسِلُو النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ
فَارْتَقِبْهُمْ وَاصْطَبِرْ ﴿٢٧﴾ وَنَبِّئْهُمْ أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ
شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ ﴿٢٨﴾ فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطَى فَعَقَرَ ﴿٢٩﴾
فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ﴿٣٠﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً
وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ ﴿٣١﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ
لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٣٢﴾ كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ ﴿٣٣﴾ إِنَّا
أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا إِلَّا آلَ لُوطٍ نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ ﴿٣٤﴾
نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنَا كَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ شَكَرَ ﴿٣٥﴾ وَلَقَدْ أَنْذَرَهُمْ
بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ

فَطَمَسْنَٓا اَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَابٖى وَنُذُرِ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّۚ ﴿٣٨﴾ فَذُوقُوا عَذَابٖى وَنُذُرِ ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٤٠﴾

Meâl-i Şerifi

1. Kıyamet saati yaklaştı, Ay yarıldı.

2. Bir mucize görseler hemen yüz çevirirler ve "süregelen bir büyüdür" derler.

3. Yalanladılar, nefislerinin arzularına uydular. Halbuki her iş yerini bulacaktır.

4. Andolsun ki onlara (kötülükten) vazgeçirecek nice önemli haberler gelmiştir.

5. Bunlar üstün bir hikmettir fakat uyarılar fayda vermiyor.

6. Sen de onlardan yüz çevir ki, o gün çağırıcı, görülmedik müthiş bir şeye çağırır.

7. Gözleri düşkün düşkün (zelil ve hakir) kabirlerinden çıkarlar, sanki yayılan çekirgeler gibidirler.

8. O çağırana koşarak, kâfirler: "Bu çetin bir gündür." derler.

9. Onlardan önce Nuh'un kavmi de yalanlamıştı. Kulumuzu yalanladılar ve: "Cinlenmiştir." dediler. Ve (Nuh davetten vazgeçmeye) zorlandı.

10- Bunun üzerine Rabbine: "Ben yenik düştüm, bana yardım et!" diyerek yalvardı.

11. Biz de boşalan bir su ile göğün kapılarını açtık.

12. Yeri de kaynaklar halinde fışkırttık, derken sular takdir edilmiş bir iş için birleşti.

13. Nuh'u da tahtalardan yapılmış, çivilerle (çakılmış gemi) üzerinde taşıdık.

14. Nankörlük edilen (kulumuz)e bir mükafat olmak üzere (gemi),

gözlerimizin önünde akıp gidiyordu.

15. Bunu bir ibret olarak bıraktık, ibret alan yok mudur?

16. Benim azabım ve uyarılarım nasılmış (görsünler)

17. Andolsun biz Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?

18. Âd (kavmi) da yalanladı, azabım ve uyarılarım nasıl oldu?

19. Biz onların üstüne, uğursuzluğu devam eden bir günde dondurucu bir rüzgar gönderdik.

20. (O rüzgar) insanları, sökülmüş hurma kütükleri gibi yere seriyordu.

21. Nasılmış benim azabım ve uyarım?

22. Andolsun biz Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?

23. Semûd da o uyarıları yalanladılar.

24. "Bizden bir insana mı uyacağız? O takdirde biz apaçık bir sapıklık ve çılgınlık içine düşmüş oluruz." dediler.

25. "Zikir, aramızdan ona mı bırakıldı? Hayır o, yalancı, küstahın biridir" (dediler).

26. Yarın onlar, yalancı, küstahın kim olduğunu bilecekler.

27. Biz onlara, kendilerini imtihan etmek için dişi deveyi göndereceğiz. Onun için sen onları gözet ve sabırlı ol.

28. Onlara suyun aralarında paylaştırılacağını haber ver; her içene düşen miktar, hazır kılınmıştır.

29. Bunun üzerine arkadaşlarına bağırdılar. O da (bıçağı) çekerek (deveyi) kesti.

30. Ama azabım ve uyarılarım nasıl oldu.

31. Biz onların üzerine tek sayha (korkunç bir ses) gönderdik; ağılcının topladığı çalı çırpı kırıntıları gibi kırılıp dökülüverdiler.

32. Andolsun biz Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?

33. Lût kavmi de uyarıları yalanladı.

34. Biz de onların üzerlerine (taşlar savuran) bir fırtına gönderdik. Yalnız Lût ailesini seher vakti kurtardık,

35. Katımızdan bir nimet olarak. Biz şükredeni böyle mükafatlandırırız.

36. (Lût), onları bizim yakalamamıza karşı uyarmıştı. Fakat ikazlara karşı kuşku duydular,

37. Onun konuklarından murad almaya kalkıştılar. Biz de gözlerini si-

liverdik. "Haydi azabımı ve uyarılarımı tadın!" (dedik).

38. Sabah erken, onları kararlı bir azab yakaladı.

39. "Azabımı ve uyarılarımı tadın!" (dedik).

40. Andolsun biz Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?

اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ **Saat yaklaştı,** müminlere sevabın, kâfirlere cezanın vaad edildiği kıyamet vakti günden güne yaklaşmaktadır. Hazırlanmak gerekir. وَانْشَقَّ الْقَمَرُ **Ve Ay, yarıldı.** Peygamber (s.a.v)'in en parlak mucizelerinden olan ayın yarılması mucizesi meydana geldi. Sahabe, Tâbiîn ve Müteahhirîn (daha sonraki dönemde yaşayanlar)'den bilinen tefsircilerin hepsi, âyetin bu mucizeyi haber verdiğinde ittifak etmişlerdir. Haber meşhurdur, sahabeden bir hayli kimse rivayet etmiştir. Bunlar arasında Hz. Ali, İbnü Mes'ud, İbnü Abbas, Huzeyfe, Enes, Cübeyr b. Mut'im, İbnü Ömer ve daha başkalarını sayabiliriz. Gerçi İbnü Abbas ve Enes gibi bazıları bu olaya bizzat şahid olmamışlardır. Zira İbnü Abbas henüz dünyaya gelmemişti, Enes de Medine'de o sıralarda dört beş yaşlarında bulunuyordu. Fakat âyetin tefsirinde olayı sahih olarak rivayet etmişlerdir. İbnü Mes'ud, Cübeyr b. Mut'îm ise bizzat şahid olarak rivayet edenlerdendir.

Buharî İbnü Mes'ud'dan şu rivâyetleri nakleder:

1) "Resulullah (s.a.v)'ın devrinde ay iki parçaya ayrıldı. Bir parça dağın üstünde bir parça da dağın ardında idi. Resulullah: "Şahid olun" buyurdu.[1]

2) "Ay yarıldı, biz peygamberle beraberdik, iki parça oldu, bize şahid olun, şahid olun buyurdu."[2] Buharî'de İbnü Abbas'tan yapılan bir nakil de şöyledir: "Peygamberin zamanında ay ikiye ayrıldı". Enes'ten de bir rivayet vardır. "Mekke halkı, kendilerine bir âyet gösterilmesini istediler. Peygamber de ayın yarılması mucizesini gösterdi, ay iki parçaya ayrıldı." Müslim'in ise İbnü Mes'ud'dan yaptığı rivâyetler şöyledir:

1) "Resulullah (s.a.v)'ın sözüyle ay iki parçaya bölündü. Resulullah: "Şahid olun" buyurdu."[3]

2) "Biz Resulullah ile Mina'da bulunduğumuz sırada idi, ay ikiye ayrıldı. Bir parçası dağın arkasında, bir parçası da beri tarafında idi. Resulullah bize: "Şahid olun" buyurdu.

3) "Resulullah'ın sözüyle ay iki kısma ayrıldı. Bir kısmını dağ örttü, bir kısmı da dağın üstünde idi. Resulullah اللَّهُمَّ اشْهَدْ *"Allah'ım şahid ol"* dedi. İbnü Ebî

(1) Müslim, Münafikun, 45, 46, 47.
(2) Müslim, Münafikun, 43.
(3) Müslim, Münafikun, 44, 45.

Adi rivâyetinde ise, اشْهَدُوا اشْهَدُوا *"şahid olun, şahid olun"* dediği nakledilir."[1] Enes de şöyle der: "Mekkeliler Resulullah (s.a.v)'tan bir mucize göstermesini istediler, o da iki defa "ayın bölünmesi" mucizesini gösterdi." Diğer bir rivâyette ise, "merreteyn" iki kerre sözü, "firkateyn" iki parça olarak geçmektedir. Buharî'nin yaptığı gibi, Tirmizi de İbnü Mes'ud'dan şu hadisleri nakleder: "Biz Resulullah ile beraber Mina'daydık. Ay, iki parçaya bölündü. Bir parçası, dağın ötesinde bir parçası da, berisinde idi. Resulullah bize "şahid olun" dedi."[2] Yani اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ *"Kıyamet saati yaklaştı, ay (ikiye) yarıldı"*. Tirmizî'nin Enes'ten yaptığı nakil de şöyledir: "Mekkeliler Peygamber (s.a.v)'den bir mucize istediler. Bunun üzerine Mekke'de[3] ay iki kere (merreteyn) yarıldı. İşte bu olaydan dolayı اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ âyeti nazil oldu. İbnü Ömer'den de şu rivâyeti nakleder: "Resulullah'ın sözüyle ay yarıldı. Resulullah: "Şahid olun" buyurdu." Tirmizî, Cübeyr b. Mutim'den de şu nakilde bulunur: "Peygamber'in sözüyle ay yarıldı, hatta iki parça oldu. Biri şu dağın üstünde diğeri de şu dağın üstünde idi. Bunun üzerine, "Muhammed bizi büyüledi." dediler. Bir kısmı da, "Eğer bizi büyüledi ise herkesi de büyüleyemez ya!" dediler.

Şifâ-i Şerif'de de Ebu Huzeyfeti'l-Erhabî'den şöyle bir rivayet nakledilir: Hz. Ali dedi ki; "Ay ikiye ayrıldı. O sırada biz Resulullah ile beraberdik."

Yine "Şifâ"da ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Esved rivayetiyle İbnü Mes'ud'un: "Hatta dağı, ayın iki parçası arasında gördüm."[4] dediği nakledilir. Ayrıca Mesruk rivâyetiyle de İbnü Mes'ûd'dan şu nakledilir: "Kureyş kâfirleri "Ebu Kebşe'nin oğlu size büyü yaptı." dediler. İçlerinden birisi, "Eğer Muhammed, aya büyü yaptı ise, büyüsü bütün yeryüzündeki insanları tutacak değil ya! Diğer belde (şehir)lerden gelenlere sorun bakalım görmüşler mi? " dedi. Gelenlere sordular, onlar da aynı şekilde gördüklerini söylediler." Semerkandî'nin nakline göre; Ebu Cehil, "Bu bir sihirdir. Uzaklarda yaşayanlara haber gönderin gören olmuş mu bakalım?" dedi. Uzaklarda yaşayanlar da ayı yarılmış olarak gördüklerini haber verdiler. Yine de onlar, هٰذَا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ ***"Bu öteden beri süregelen bir sihirdir."*** dediler.

---

(1) Müslim, Münafikun, 44; Buharî, Menakib, 27; Menakibu'l-Ensar, 36; Tefsiru Sureti 54/1; Ahmed b. Hanbel, I, 377, 413, 447; III, 275, 278; IV, 82.

(2) Tirmizî, Tefsiru Sureti 54/1, 3, 5; Ahmed b. Hanbel, I, 456.

(3) Buradaki "Mekke'de" tabiri Medine'ye hicretten evvel Peygamber Mekke'de iken demektir. Şu halde Mina'da olmasına engel değildir.(Müellif)

(4) Ahmed b. Hanbel, I, 413.

İbnü Cesir, İbnü Ebî Hâtim ve Ebu Nuaym Delâil'de şu rivâyeti naklederler: "Huzeyfe Medâyin'de okuduğu bir hutbesinde demişti ki: "Uyanın Allah Teâlâ, اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ *"kıyamet saati yaklaştı, ay (ikiye) ayrıldı"* buyuruyor. Evet kıyamet cidden yaklaştı ve peygamberimiz zamanında ay hakikaten ikiye ayrıldı. Dünya ayrılık ilan etmektedir. Haberiniz olsun ki bugün meydan yarın koşu vardır."(1)

Kısacası bu konuda hayli çok hadis mevcuttur. Bütün bunlar âyetin tefsiri hakkında zikredilmiş rivâyetlerdir. Özellikle İbnü Mes'ud ve İbnü Abbas'ın rivâyetlerindeki ifadeler, ayın yarılması mucizesinin mâzide olduğunu göstermektedir. Nitekim İbnü Mes'ud'un diğer bir ifadesinde beş şey geçmiştir. Bunlar "duhân (duman), lizâm (gereklilik), batşe (şiddetli yakalama), kamer (ay) ve rum'dur. Enes'in rivâyetinde «مَرَّتَيْنِ» *"iki defa"* ifâdesi vardır. Alûsî'nin nakline göre Abd b. Humeyd, Hakim, İbn Merdûye ve Beyhakî İbnü Mes'ud'dan رَأَيْتُ الْقَمَرَ مُنْشَقًّا شَقَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ بِمَكَّةَ قَبْلَ مَخْرَجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "Peygamber çıkmadan önce Mekke'de iken ay'ı iki kere ikiye ayrılmış olarak gördüm."(2) diye rivayet etmişlerdir. Bunun için Hâfız Ebu'l-Fadl Irâkî "Nazmu's-siyer" adlı eserinde yarılmanın iki kere vuku bulduğu üzerinde İcmâ' bulunduğuna inanmış olarak, "İcmâ ile iki kere yarıldı." demiştir.(3) Hafız İbnü Hacer de ayın yarılması hakkında demiştir ki: "Peygamber (s.a.v) zamanında yarılmanın birden fazla olduğunu kesin olarak kabul eden hiçbir hadis âlimini tanımıyorum. "İcmâ ile" kaydı iki kereye değil, yarılmaya bağlı olmalıdır diyenití kasdı da, firkateyn "iki parça" demek olsa gerektir.(4) Aliyyu'l Kâri der ki: "İbnü Cevziyye bir kitabında şunları söylemiştir: "Merreteyn"den bazı kere fiiler, bazı kere de eşyanın kendisi kasdedilir. Ekseriya fiiller için kullanılmakla beraber انْشَقَّ الْقَمَرُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللّٰهِ مَرَّتَيْنِ *"Resulullah zamanında ay iki defa yarıldı."* hadisinde olduğu gibi a'yânda dahi kullanılır ki, bu hadiste şıkkayn (iki yarım) ve filkateyn (iki parça) demektir. Bunu bilmeyenler, yarılmayı iki zamanda iki defa olmuş diye zannetmişlerdir. Halbuki şeyhim Irâkiye, yarılmanın bir kere olduğunu söyledim bana cevap vermedi." Lakin Alûsî İbnü Mes'ûd rivâyetinde şakketeyn (iki parça) ve merreteyn (iki kere) denilmesi sebebiyle bunun

---

(1) et-Taberî, a.g.e., XXVII, 51.

(2) Hakim, el-Müstedrek, 2/471; Alûsî, a.g.e., XXVII, 75.

(3) Müslim, Münafikun, 46.

(4) Firkateyn, filkateyn, iki kıt'a mânâsınadır. Sahilayn de şıkkayn, iki şak, iki nısıt. Cübeyr b. Mut'ım hadisinde isneteyn, yani ikiye ayrıldı, Ebu Nuaym'ın rivâyetinde ise «فصار قمرين» iki ay oldu ifadesi vardır. Aliyyu'l-Kârî'nin şifâ şerhinden naklen. (Müellif)

fırkateyn (iki yarım) mânâsına olmasının uygun olmayacağını ifade ederek sözüne şöyle devam etmiştir.[1] İbnü Mes'ud'un sözündeki "merreteyn" ifadesinin, görmekle alakalı olması daha uygundur. Buna göre mânâ, ikiye yarılma olmayıp, iki kere bakıp şüphesiz olarak görme demektir. Bizim ise bu konuda vardığımız sonuç şudur: Ayın yarılması hadisesi iki değil, bir keredir. Ancak bu inşikâk (yarılma) esnasında ay, şimşek çakar gibi süratle iki defa ayrılıp kapanmıştır. Ve iki ayrılış esnasında da dağ, yani Hira, yahut Ebu Kubeys dağı ikiye ayrılan ayın arasından görülmüştür.

Ayetin «وَانْشَقَّ الْقَمَرُ» *"Ay yarıldı"* diye açıkça ifade ettiği hadislerde de bu şekilde meşhur olduğu halde, bir iki müfessirin buna mecâzî bir mânâ verdiği de söylenmiştir. Ebu's-Suûd'un nakline göre: Osman b. Ata, babasının سَيَنْشَقُّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ "ay kıyamet günü yarılacaktır" dediğini nakletmiştir.[2] Nesefi gibi bazı tefsirciler de, bu rivâyeti Hasan-ı Basrî'ye isnâd etmişlerdir. Gerçi mazi (geçmiş zaman)nin muzâri (gelecek zaman) mânâsına geldiği ve gerçekleşmesine işaret için gelecek zamanın mâzi sigasıyla ifade edildiği yerler Kur'ân'da pek çoktur. Lakin burada böyle bir te'vilin mânâsız olacağı gösterilmiştir. Çünkü önündeki «وَاِنْ يَرَوْا» âyeti, bunu reddetmektedir. Fahru'd-dîn Râzî der ki: "Tefsircilerin hepsi bundan maksadın, "Ay ikiye ayrıldı, onda bölünme meydana geldi." demek olduğunu söylemişlerdir, nakledilen haberler de, yarılmanın meydana geldiğine işaret etmektedir ve bu konudaki haberler de sahihtir."[3] Ayrıca ashabtan bir cemaat da yaptıkları rivâyetlerde, "Resulullah (s.a.v)'tan bir mucize olarak ayı ikiye ayırması istendi, O da Rabbine dua etti. Bunun üzerine Allah da onu ikiye ayırdı ve tekrar eski haline döndü." demişlerdi. Bütün bunlara rağmen bazı tefsircilerin ortaya çıkıp bundan kasdın «سَيَنْشَقُّ» *"yarılacaktır"* demeleri, uzak bir ihtimaldir ve tamamen mânâsızdır. Çünkü onu kabul etmeyip imkansız gören felsefeci, mâzide de öyle görür istikbalde de, mümkün olduğunu kabul eden için de yoruma ihtiyaç yoktur. Ayın yarılması aslında mümkün olan şeylerdendir. Meydana gelişi, doğru bir haberle ifade edilince inanmamak için hiçbir sebeb yoktur. Mütevatir olan Kur'ân, onu isbât etmek için en kuvvetli delil iken başkaca mütevatir haber aramaya da ihtiyaç yoktur. Olayın dışındaki tarihçi ve falcıların farkına varamamasından veya onu bir ay tutulması gibi görmelerinden dolayı yazıya geçirmemiş olmaları, söz konusu olayı inkarda onları haklı çıkaramayacağı gibi, gök cisimlerinin, yarılma ve kapanması mümkün değildir,

(1) Alûsî, a.g.e., XXVII, 75.
(2) Ebu's-Suud, a.g.e., VII, 167.
(3) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XXIX, 29.

diyenlerin lakırtılarının da önemi yoktur. Boş ve mânâsız olduğu ortadadır." Ebu Hayyân da der ki: «انْشَقَّ الْقَمَرُ» Sözünün mânâsını "Kıyamette ikiye bölünecektir" şeklinde zannedenlerin hilafına ümmetin ittifakı vardır ve onu (bölünecektir diyenlerin görüşünü) وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ *"Onlar bir mucize görürlerse hemen yüz çevirirler ve "Eskiden beri devam edegelen bir büyüdür."* derler (Kamer, 54/2) âyeti de reddetmektedir. Çünkü bu söz, ancak istenen bir mucizenin meydana gelmesinden sonra münasip olur."(1) Huzeyfe Medâin'deki hutbesinde: "Uyanık olunuz ki, kıyamet saati yaklaştı ve Peygamber zamanında ay hakikaten yarıldı." demişken, artık Hasan-ı Basrî'nin, "Saat geldiği vakit, ikinci sûra üfürüldükten sonra ay yarılacaktır." şeklindeki sözüne itibâr edilemeyeceği gibi, "Ayın yarılması ay doğduğu esnada karanlığın yarılmasından ibarettir ve mânâsı: «ظَهَرَ الْاَمْرُ» *"durum ortaya çıktı"* demektir. Çünkü Araplar, açık olan şeyler için ayın, darb-ı mesel (atasözü) yaparlar. Nitekim karanlığın ortadan kalkmasından dolayı sabah vaktine felak (sabah aydınlığı) ismi verilmiştir ve infilâka (yarılmaya), bölünme denilir." diyenlerin sözüne de iltifat edilmez. Bunlar, bozuk görüşlerdir. Eğer müfessirler bunları zikretmemiş olsalardı o zaman ben bunlara hiç itibar etmezdim. Hakikaten imandan ziyade inkara arzulu olanları memnun edecek gibi görünen bu son tevil, büsbütün bozuk bir safsatadır. Zira her dilde olduğu gibi Araplar'da da ay ile aydınlığın mesel olmuş bir münasebeti bulunduğu gizli bir şey değildir. Ayrıca bir şeyin üzerine ayın doğması, açıklık ve meydana çıkmadan mecaz ve kinâye olabilirse de ayın yarılmasına, karanlığın yarılması düşüncesinden hareketle "ayın doğması" mânâsını vermek sonra da bundan açıklık- aydınlık ve görünme mânâsına geçerek, ortalığın aydınlandığı ve kıyametin yaklaştığı mânâsını anlamak pek aykırı bir düşünce olur. Evet sabahleyin karanlığın yarılmasına "fecr", "felak" ve "infilak" denilir. Çünkü sabah demek, o karanlığın yarılışı ve açılışı demektir. Fakat bundan dolayı güneşin doğmasına "inşikâk-ı şems" (güneşin yarılması) denilemeyeceği gibi, ayın doğmasına da "inşikâk-ı kamer" denilemez. Mecazda işitme şart değildir diye birisinin böyle bir mecaz düşünebileceği farz edilirse, o zaman Kur'ân'ı böyle aykırı mânâlardan uzak tutmak lazım gelir. Hatırlatmaya ihtiyaç yoktur ki, kıyametin yaklaşmasına yakışan mânâ ayın doğması ile ortalığın aydınlanması değil, ayın ayrılması ve gökteki cisimlerin de yıkılabileceğinin anlaşılmasıdır. Bu sebebledir ki ayın yarılması mucizesi, saatin zamânâ olan yakınlığından çok, akla yakınlığını

---

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 173.

göstermiştir. Bu münasebetle şunu da söyleyelim ki: Hasan-ı Basrî ve Ata'ya isnad edilen mânâda bir yanlış anlama vardır. Onların, ayın kıyamette yarılacağını söylemeleri, geçmişte ayın yarılması olayını inkâr ettikleri şeklinde anlaşılmıştır. Halbuki hakikat öyle değildir. Onlar, âyette açık ve haberde meşhur olan mâzideki ayın yarılması hadisesini inkâr etmiş değil, âyetin işaret ettiği diğer bir mânâyı açıklamış ve tefsir etmişlerdir. Yani meydana gelen ayın yarılması mucizesinden ileride ayın büsbütün yarılıp kıyametin kopacağı mânâsını anlamanın lüzumunu hatırlatmak istemişlerdir. Zira "kıyamet saati yaklaştı ve ay yarıldı" denilince, ayın yarılmasının kıyamet alâmetlerinden olduğu anlaşılmış oluyor. Fakat Peygamber (s.a.v.) zamanında yarılmış olmakla, olduğu gibi kalacak mıdır? Yoksa bu yarılışından ileride vakti geldiği zaman, وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ *"Güneşle ay bir araya getirildiği zaman"* (Kıyamet, 75/9) âyetine göre hepsinde yok olma sırrının ortaya çıkacağını anlatmak için mi bu âyet (Kamer, 54/1) zikredilmiştir? İşte Hasan ve Atâ سَيَنْشَقُّ فِى الْقِيمَةِ *"Ay, kıyamette yarılacaktır."* demekle bu hususa işaret etmiş olmaktadırlar. Bu mânâ, zannedildiği gibi «اِنْشَقَّ» fiil-i mâzisinin muzâri mânâsına yorumlanması tarzında bir mecaz ile te'vili değil, mazi olan yarılmanın müstakbeldeki yarılmaya bir işâreti ve aynı zamanda «اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ» *"Kıyamet saati yaklaştı."* cümlesinin bir ifadesidir. Bu şöyle demektir: Ayın yarılması, meydana gelmiş bir hadisedir. Mazide vuku bulan bu yarılma, ayın ve onun gibi olan gök cisimlerinin de yarılıp parçalanabileceğini ve bu suretle kâinattaki her şey hakkında Peygmaber (s.a.v)'in haber verdiği kıyametin akla yakın olduğunu göstermiştir. Binaenaleyh müşriklere, o saatin gelip çatması ile Peygamber'in zaferi de uzak değil, yaklaşmaktadır denilmiştir. İşte bizim anladığımıza göre «سَيَنْشَقُّ» *"ay yarılacaktır"* denilmesinin mânâsı budur. Bu da, bütün müfessirlerin anladığı mânânın muhtevâsından başka bir şey değildir. Yoksa Hasan ile Ata ayın yarılması mucizesinin vukuundan haberdar olmamış veya rivâyetleri reddetmiş, yahut âyetin ifade şeklinden habersizce mazi mânâsını ortadan kaldırmışlardır, demek için hiçbir delil yoktur. Ancak istikbaldeki yarılmaya işaret için böyle söylemişlerdir.

Felsefe açısından meselenin münakaşası, kelâm ilminin konusudur. Fahru'd-din-i Râzî demiştir ki, "Felsefeci, (ayın yarılması hususunda) maziye de istikbale de karşı çıkar."(1) Esasen mucizeleri tasavvur edemeyenlere karşı ilk yapılacak iş, Kur'ân'ın birçok yerinde yapıldığı gibi yaratılıştaki acaibliklere dikkat nazarlarını çekmektir. Bunun için önce burada İbn Sinâ'nın bazı sözlerini nakledelim:

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XXIX, 29.

İbnü Sînâ, "İşarât"ının sonunda «إشارات» adıyla mucize ve keramet gibi olağanüstü ve hayranlık uyandıran şeylerden bahseden «نمط عاشر» *"Onuncu ünite"*de insan nefsinin fevkalâdelikle ilgili olan bazı hususiyetlerine, karakter ve kuvvetlerine, irfanına (kâinatın sırlarını bilmek kudretine) ve metafizik âleme dair işaretlerden sonra şu uyarıları yaparak der ki: "Belki sana ârifler (veliler) den alışılmamış türden birtakım haberler ulaşır sen de hemen yalanlamaya kalkışırsın. Mesela denilir ki bir ârif[1] insanlar için yağmur duasına çıktı da, yağmur yağdı, yahut şifa dileğinde bulundu da şifa buldular, veya aleyhlerine dua etti de zelzeleye tutulup yere geçtiler, yahut başka bir şekilde helak edildiler, yahut lehlerine dua etti de üzerlerinden vebayı, hastalığı, sel ve tufanı bertaraf etti. Yahut bazılarına yırtıcı hayvanlar boyun eğdi, yahut bir kısmından kuşlar kaçmadı ve daha bunlar gibi açıkça imkansızlık derecesinde tutulmayacak şeyler duyduğun zaman birden bire inkara kalkışma da bekle, acele etme. Çünkü tabiatın sırlarında bu nevi olayların da sebebleri vardır. Belki ben sana bazılarını da hikaye ederim. Tabiat âleminde gayba dair işler, üç kaynaktan meydana gelir. Birincisi, daha önce zikredilen nefsin karakterleri; ikincisi, dört unsurdan oluşan cisimlerin özellikleri ki mıknatısın kendine has olan kuvveti ile demiri çekmesi gibi. Üçüncüsü göksel kuvvetler ki, bu kuvvetlerle yer cisimlerinin konumlarına göre, özel tabiatları arasında yahut onlarla insanların konumlarına göre özel tabiatları arasında bulunan bir ilgi, bir takım garip izlerin meydana gelmesine yol açar. Sihir, ilk kısma ait şeylerdendir. Belki mucizeler, kerametler ve neyrencât, (bir şeyi başka şeye çevirme) ikinci kısımdandır. Tılsımlar ise üçüncü kısma aittir. Sakın ukalalığın ve halktan farkın, münkirlikle her şeyden sıyrılıp çıkmak olmasın. O, bir beyinsizlik, hafiflik ve acizliktir. Sabit olan bir şeyi anlayamadığından dolayı yalanlamandaki hımbıllık (güçsüzlük), delili olmayan bir şeyi tasdik edivermendeki hımbıllıktan aşağı değildir. Kulağına gelen haberin garipliği seni rahatsız etse bile onun imkânsız olduğuna delilin olmadıkça bekle, hemen yalanlama. Doğru olan, bu durumdaki haberler için delilin bulunmadıkça onların mümkün olabileceğini kabul etmektir. İyi bil ki, tabiatta nice acayib ve aktif halde bulunan üstün kuvvetlerle, etkilenen pasif kuvvetlerin birleşmesinde nice garip durumlar vardır. Birader! Sana hak kaynağından yayık döğdüm ve latif kelimeler içinde hikmet lokmaları ile ziyafet çektim. Sen, o gibi cahillerden, rezillerden, görgüsü ve alışkanlığı ol-

---

(1) Dünyanın nimet ve güzelliklerinden yüz çevirene zâhid, namaz, oruç ve diğer ibadetlere devam edene âbid, nefsinde hak bilgisini devam ettirmek üzere fikriyle metafizik âleme gidene de ârif ismi verilir. Bunlardan her biri diğerinin yerine de kullanılabilir (İbn Sinâ, İşarât)

mayıp, gönül eğlencesi koku arkasında dolaşmak olan kimselerden yahut şu feylesofluk taslayanların inkârcılarından ve sinek gibi bulaşık mızmızlarından uzak ol."

Böyle dua ile deprem olabilmesi ve koleranın kalkabilmesini bile tabiat sırlarında imkansız görmeyen İbnü Sinâ maalesef, tabiat ilmi adına nazariyyesinde yanlış bir fikre saplanmış, gök ve göksel cisimleri, tabiatlarında doğrusal harekete bir meyil ilkesi bulunmayan, el ile dokunulmayan sırf örneği olmayan, maddesiz, basit bir cisim olarak düşünmüş ve bunun sonucu olarak da tabiatında doğrusal hareket ilkesi bulunmayan bir cismin yırtılma (yarılma) ve kapanma özelliğinin olamayacağını izah ederek bu büyük önerme ile şu neticeye varmıştır. Cüssesi büyük olan, yönleri sınırlayan ve kendisinde yalnız dairesel bir meyil ilkesi bulunan göğün cismi, yırtılmayı kabul etmez. İbnü Sinâ bunu söylerken delillere dayandığını da göstermiştir. Bu şekilde O, göğün, oluşum ve bozulma kabul etmediğini, onun tekvînî (madde ve suretin birleşimi) değil, ibdâî (maddesi ve örneği bulunmayan) bir cevher olduğunu söylemiş, sonra da yıldızların, taşıyıcıları olan feleklerin cisim olmadıklarını, bununla beraber dört unsurdan oluşmayan maddesiz bir cevher cinsinden olduklarını ifade etmiştir. İbnü Sinâ daha sonra da bu önermeye dayalı olarak mevcut olmayan cisimlerle mevcut olan cisimlerin yabancı bir şey gibi birbirlerinin içine giremiyeceklerini binaenaleyh, güneş, ay ve bütün yıldızların da basit (gayr-i mürekkeb) olmaları gerektiğini isbatlı bir şekilde göstermiş, sonra da rengi kabul edip görünür olmakla beraber kendilerine dokunulamayacağını da ilave etmiştir. Kısacası gök ve felekler sanki uzak gibi koparılması düşünülemeyecek sade bir boyut suretinde saydam ve basit bir büyük cisim ve yıldızlar da ışık gibi görünen ve fakat dokunulması ve bölünmesi mümkün olmayan, maddesiz basit ibdaî cisimler şeklinde telakki edilerek ya heyûla (madde)larının başkalığından yahut maddelerinin umumî tabiatı ile ayrılması mümkün olduğu halde, cisimlerinin tabiatlarından dolayı gök ve göksel cisimlerin yırtılma (yarılma) ve kapanmalarının tabiatıyla imkansız olduğu fizik felsefesinde delillendirilmiş gibi sayılmakla, zamanlarının ilmi adına bu felsefe ardından gidenler ayın tabiatına bakarak yarılmasını imkansız zannetmişlerdir.

Ancak gerçekte bu, delil ile isbat edilmiş olmayıp söylediğimiz gibi tabiatında doğrusal harekete ilke olabilecek bir meyil bulunmadığını kabul eden bir önermeye dayandırılmıştır ki, bu önermenin yıldızları da içine almasında eski Batlamyos astronomi nazariyelerinin tesiri vardır. Haydi uzay gibi hiç ölçüsü ve

ağırlığı olmadığından dolayı harekete asla meyli olmayan basit, bölünmeyen sade bir "Etendu" (boyut) suretinde bir cisim tasavvur olunsun, fakat herhangi bir cisimde dairesel hareket ilkesi olan meyil kabul edildikten sonra doğrusal hareket ilkesi olan meylin imkansızlığını iddia eden bir konu bize tenakuz gibi gelmektedir. Çünkü doğrusal veya dairesel olmak hareket kavramının cevheri ile ilgili olmayıp, sıfatı ile ilgili bir durumdur. Birinin mümkün olabildiği bir yerde, diğeri de mümkündür. İki hareketten birisine mâni olan durumun, hareketin kendisinden değil başka bir engelden olduğunu düşünmek gerekir. Burada Kelâmcıların münakaşalarını izah edecek değiliz. Ancak şunu da söyleyelim ki bu feylesofların yıldızları, taşıyıcıları olan yörüngelerle beraber hareket ettirebilmek için maddesiz cisimlerden saymaları da doğru değildir. Onlar da yer yüzü gibi maddî cisimlerden oluşturulmuştur. Dolayısıyla oluşum ve bozulmayı kabul ederler. Zamanımızın fenni ve felsefî anlayışları da böyledir. Hatta bugün kabul edilen görüşe göre arz güneşten ayrılmış olduğu gibi, ay da arzdan ayrılmıştır. Buna göre de «اِنْشَقَّ الْقَمَرُ» mâzide meydana gelmiş bir hadise olarak doğrudur. Felsefeci isterse âyete bu anlamı verebilir. Fakat bu mânâyı verirken gerek ayın yarılması mucizesini ve gerek kıyametin kopmasıyla ileride ayın yarılabileceğini imkansız saymağa hakkı olmadığını da itiraf etmesi gerekir.

Bugünkü fen, ayı bir gök cismi kabul etmediği gibi yarılabilme kabiliyyetini de inkâr etmez. Ancak yarılması için tatbik edilmesi lazım gelen kuvveti veya kudreti tayin edebilmek bir mesele teşkil eder. Yoksa gerek içinden bir parçalanma ve gerek dışından bir cereyan, bir dalga bir çarpışmanın farzedilmesiyle parçalanması düşünülebileceği gibi bir nevi elastikiyyet veya tazyikin farzedilmesiyle açılıp kapanmasını düşünmek de mümkündür. Burada söz konusu olan müessir (tesir eden) ise Allah Teâlâ'nın kudret ve iradesidir. Nitekim مَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَاْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ *"Allah'ın izni olmadan hiçbir Peygamber için mucize getirme imkanı yoktur."* (Ra'd, 13/38) âyeti de bunu ifade etmektedir. Necm Sûresi'ndeki شَدِيدُ الْقُوٰى *"müthiş kuvvetlerin"* öğretilmesi ile اِسْتَوٰى *"doğrulma"*dan sonra قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى *"İki yay kadar yahut daha yakın oldu."* (Necm, 53/9) âyetinde ifade edilen sarkma sonucu mucizelerin görünmesiyle ortaya çıkan aklî ve hissî yakınlık, Kamer Sûresi'nde irade yakınlığı ile tecelli etmiş ve Resulullah (s.a.v)'ın arzusu üzerine ayın yarılması ile ilgili ilâhî irade ortaya çıkmıştır.

Şeyh Muhyiddin-i A'râbî "Fütuhât"ının üçyüz otuzuncu bâbında Hz. Muhammediyeden ayın menzillerini bilme hakkında rûhânî bir ifade ile şöyle der: "(Ey okuyucu!) Allah seni tarafından bir kuvvet ile güçlendirsin, bilki: Ay, hilâl

ile bedir arasında ışığın fazla ve noksan bulunması haliyle görünen ara bir makamdır. Görülünce hayret ifadesi olarak "aay!" diye, sesler yükseldiği için hilâl denilmiştir. Görenin gözüne ışığın, dolunay halinde görünmesine de "bedr" denilir. Ayın, hilâl ile bedir arasının dışında başka bir menzili yoktur. Ancak ay ile gözler arasına perde olan güneş ışınları altında gözlerin idrakinden uzak kalan dolunay haline "mihâk" denir. O vakit, ayın güneşe gelen yüzünde, tıpkı bize doğru olduğu zamanki dolunay hali vardır. Güneşin görünmediği yüzü de mihaktır. Bu iki makam arasında da, bir yüzünde ışık göründüğü kadar diğer yüzünden eksilir ve bir yüzünden eksildiği kadar da diğer yüzünde ışık görünür. Bu ise, yörünge çizgisinin eğik olmasındandır. Demek ki o, hem daima dolunay, hem daima görünmez olur. Bu da, Allah Teâlâ'nın veli kullarına bildirmeyi istediği bir sır içindir. Onlara fiilen bu meseli zikretmiştir ki, bundan ibret alıp ayın yaratılış sebebini anlasınlar. Yani varlığının şekli, ve göründüğü mertebelerin tefsirine göre hallerinin değişmesi sebebiyle olgun insanı tanıma ve Allah'ı bilme gayesine ersinler. Allah Teâlâ وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ *"Ay için bir takım menziller (yörüngeler) tayin ettik."* (Yâsin, 36/39) buyurdu da buna ne bedir, ne de hilâl ismini vermedi. Çünkü ayın bu iki durumdan (hilâl-bedr) başka menzili yoktur. Menziller tabiri, ancak ay hakkında doğru olur. Yaklaşma ve sarkma dereceleri de ay içindir. Gayb âlemine giriş ve şehadet âlemine çıkışta ışığın artması ve eksilmesi ona ait bir özelliktir. Sonra Allah Teâlâ ayı, kâmil (olgun) insanın İlâhî suret ile ortaya çıkışı için yarılma ile vasıflandırdı.(1) Böylece kâmil insanın ortaya çıkışı, ayın yarılması demek oldu. Onun için kâmil insanın ortaya çıkışı ayın iki parça üzere yarılmasının ortaya çıkması gibi iki emir üzerine gerçekleşti. Sahabilerden rivayet edildi ki, Resulullah'ın sözü üzerine ay ikiye yarıldı. Araplar'dan bir cemaat, peygamberin hak Peygamber olduğuna dair kendilerine bir mucize gösterilmesini istemişlerdi. Bunun üzerine ay ikiye yarıldı da Resulullah (s.a.v) orda hazır bulunanlara "şahid olun" dedi. Allah Teâlâ da «اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ» *"kıyamet saati yaklaştı ve ay yarıldı."* buyurdu. Fakat bu âyette Allah, istenen yarılma mucizesini mi kasdetti? Bu bilinmiyor.(2) Mamafih âyetten anlaşılan odur. Çünkü yarılmayı ifade eden kelâmın ardından وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ *"Onlar bir mucize görürlerse hemen yüz çevirirler ve 'Eskiden beri süregelen bir büyüdür.' derler."* (Kamer, 54/2) buyurulmuştur. Gerçekten onlar ayın yarılması mucizesini gördükleri vakit öyle söylemişlerdi.

---

(1) Çünkü ayın yarılması, peygamberin Allah tarafından gönderildiğinin bir delili, bir mucizesidir. (Müellif)

(2) «منشق» denildiğine işaret ediliyor. (Müellif)

Ve onun için Resulullah (s.a.v) orada hazır bulunanlara "şahid olun" demişti. Çünkü onların meydana gelmesini istedikleri şey, gerçekleşmişti. Bununla beraber onlara göre gerçek olan ancak görünür olandır, meydana gelen o husus bizzat kendinde mi yoksa bakanın bakışında mı gerçekleşmiştir? Çünkü o ihtimal, ancak ayın, kendisinde de gözle görülen yarılmanın olduğunu haber verdiği zaman, haber verenin sözü üzerine artık tartışma konusu yapılmayacaktır. Halbuki haber verenin sözü münakaşa konusudur. (Yani sihir diyenlerin bakış açıları budur. Onlar ayın, açıkça kendilerine gösterilmesinden başka bir şeye inanmıyorlar.) İstedikleri mucize meydana geldiği zaman yaptıkları itirazın, kendilerinden ortaya çıkmamasını isteklerinde şart da koşmamışlardı. Binaenaleyh Peygamber (s.a.v)'e kendisinden istenenden fazlası da gerekmez. (Yani mucizeyi gösterdikten sonra zorlayıcı bir surette inandırmak, Peygamber'in vazifesi değildir. Hatta isteklerinde onlar bunu şart koşmuş olsalardı yine lazım gelmezdi. Çünkü inanmaya zorlayan mucize, peygamberlerin geliş hikmetlerine terstir. Yoksa bazı rivâyetlerde zikredildiği gibi onlar ay yarıldığı takdirde iman edeceklerini vaad etmekle, itiraz etmeyeceklerine de söz vermişlerdi. Fakat kendi hislerine, görüşlerine inanmadılar, başka bölgelerden gelecek haberlere işi havale ettiler.) Sonra başka yerlerden insanlar geldi, o gece meydana gelen ayın yarılması olayını haber veriyorlardı. Onun için de Allah Teâlâ سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ Onların *"Süregelen bir sihir"* dediklerini hikaye etti, sonra da كُلُّ اَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ *"Her iş yerini bulacaktır."* (Kamer, 54/3) buyurdu. Böylece o iş de meydana gelmiş oldu. Kısacası: Ay, berzahiyyu'l-mertebe (yani iki mertebe arası) olmasa idi, ne hilâl ve bedr (dolunay) halini ne de fenâ ve gizlenmeyi kabul etmezdi. Demek ki, öteden beri süregelen sihir de: «كُلُّ اَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ» *"Her iş bir gayeye bağlıdır."* hükmüne dahildir. İşte bu, hakka karşı çıkma ve kesin bir bilgiden uzak kalmanın sonucudur. ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ *"İşte onların erişebilecekleri bilgi budur..."* (Necm, 53/30) denilmek suretiyle de bunun bir ilim olduğu tesbit edilmiştir. Şeyh'in bu sözlerinden bazıları, yanlış bir fikre kapılarak, ayın yarılması mucizesi hakkında onun, "ayın aslında yarılmasının gerekli olmayıp bakanların gözlerine öyle gösterilmiş olmasının yeterli olduğunu söylediğini" zannetmişlerdir. Halbuki böyle demek, Şeyh'i sihir diyenlerin sözlerine iştirak etmiş farzetmektir. Bu ise, Şeyh'in şânına yakışmaz. Zamanımızda basılan en güzel eserlerden "Maddiyyun Mezhebinin İzmihlâli" adlı kitabında İsmail Fenni Bey mu'cizata dair verdiği son derece faydalı bilgiler sırasında, Şeyh'in bu sözlerine de temas ederek şöyle bir mütalaada bulunmuştur:

Muhyiddin-i Arâbî, ayın yarılmasının, bakan kimsenin bakışında meydana

gelme ihtimalini ortadan kaldırmadığını beyan ediyor, şu halde ona göre bu mucizenin yalnız insanların bakışlarında vuku bulmuş olması da muhtemeldir. Gerçekte buna karşı, o halde müşriklerin ona sihir demekte haklı olmaları gerekir denilerek itiraz edilebilirse de bu itiraza cevap vermek mümkündür. Denilebilir ki, ayın yarılmasının yalnız insanların bakışlarında meydana gelmiş olması, onun hakiki bir mucize olmasına mâni değildir. Çünkü buna benzer bir sihrin vukuu, ne görülmüş ne de işitilmiştir. Sihirbazların bazı hayaller gösterdikleri rivayet edilirse de bu hayalleri öyle gök cisimlerini içine alacak seviyeye ulaştıran ve fiilen mevcud ay'ı, bulunduğu hâlin dışında gösteren bir sihirbazı hiç kimse işitmemiştir ilh..."

Böyle bir cevap hiç de doğru olmaz. İtiraf etmek gerekir ki, gerek sözde, gerek fiilde olsun vuku bulmamış bir şeyi, olmuş gibi göstermek, büyük bir hüner de sayılsa, yine de gerçeğe uymayan bir yalan ve bir aldatmadan başka bir şey değildir. Nübüvvet makamının kutsal kudretini, böylesi kusur ve noksanlıklardan uzak tutmak gerekir. Sihir diyenlerin maksadı da, onun gerçekte olmayıp yalnızca gözlere sunulan bir görüntüden ibaret olduğunu iddia etmekten başka bir şey değildir.(1) Şeyh'in anlattığı da budur. O, sözlerinin tamamında ayın yarılmasını bir vâkıa olarak anlatmıştır. Bununla beraber onlara göre gerçek, ancak açıkça görülendir. O olay ayın bizzat kendisinde mi? Yoksa bakan kimsenin bakışında mıdır? Bu ihtimal ancak haber verenin sözüyle ortadan kalkacaktır. Haber verenin sözü ise, tartışma konusudur, şeklindeki sözünden maksat da, sihir diyenlerin bakış açılarındaki berzehiyyeti anlatmaktır.

Zamirler, onlara râcî; ihtimal, onların kendi hislerindeki şüpheleri haber vermektedir. Tartışmaya giren yine onlardır. ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ *"Onların erişebilecekleri bilgi budur."* ifadesi de onlar hakkındadır. Onun için Şeyh o sözlerinin arkasından şu hatırlatmayı yapar: "Yine bil ki, bakış ve varsayım, sır ve nurlardan ortaya çıkan ilimlerdendir. Nur da, göz ve görmek içindir. O yüzden Allah Teâlâ bu makamı zikrettiğinde فَاعْتَبِرُوا يَٓا اُو۬لِي الْاَبْصَارِ *"Ey akıl sahipleri ibret alın."* (Haşr, 59/2) buyurdu. Yani gözün nuruyla idrak ettiği, görülebilen şeyler ve hükümlerinden size verdiğini, basiret (kalb) gözleriyle idrak

(1) Asr-ı Saadet tarihinin dördüncü cildinde Bay Ömer Rıza şunları söyler: "Bazı kelâmcılar özellikle Şah Veliyyullah ayın iki parçaya ayrılmadığını ancak öyle görüldüğünü söylerler. İmam Gazzâli bu fikri kabule meyilli görünmektedir. Çünkü Enes'in hadisinde şu sözler vardır: "Mekke halkı Peygamber'in kendilerine bir mucize göstermesini istediler, O da onlara ayı iki parça olarak gösterdi." Bu, büyük bir galat ve yanlış bir nisbet etmedir. Evet gösterdi, fakat o yalan değildi. Çünkü âyette اِنْشَقَّ الْقَمَرُ "ay yarıldı" denilmektedir. (Müellif)

edeceğiniz görüntü veya fikre geçiniz ki o, en kuvvetli ve en mükemmel görüştür. Fikir, o yüksek mertebeden aşağıda bulunan en aşağı görüntüdür. İkisi de açık olandan gizli ve bâtın olana doğru gider. Bunlar, لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ *"Sakınan bir kavim için elbette nice deliller vardır."* (Yunus, 10/6) âyetindeki müttakiler olduğu gibi لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ *"Şüphesiz bütün bunlarda düşünen bir toplum için ibretler vardır."* (Ra'd, 13/3) âyetinde yer alan mütefekkirlerdir. Müttakiye Allah ilim öğretir yetiştirir. Onun için onun ilmine şek ve şüphe girmez. Mütefekkir ise, kendisinde bulunan kabiliyyetlerin gücüne göre ilim elde eder. Onun için o, bazen isabet, bazen de hata edebilir. İsabet ettiği takdirde de yollar çeşitli olduğu için o isabeti ifade eden kuvvet ile kendisine şüphe girmesi de mümkün olur. Kısaca müttaki, basiret (sezgi) sahibidir. Mütefekkir ise basar (görme) ile basiret arasındadır."Basar" ile kalmaz, saf basirete de varamaz." İsmail Fenni Ertuğrul da sözünün sonunda hiss-i takvası ile basiretine sahip olarak şu sağlam hakikatleri hatırlatır: "Muhyiddin-i Arâbi, (k.s.) hem âlimlerin hem şeyhlerin büyüklerinden hem de müfessirlerden olduğu için kendisinin ayın yarılması mucizesini, bakışlarda meydana gelme ihtimali olan bir hadise olarak görmesinde şüpheciler, kendi düşüncelerine uygun bir izah tarzı bulabilirler. Lakin Allah'a şükür biz bu şekilde düşünenlerden değiliz. Allah'ın kudretinin her şeye yettiğine ve tabiat kanunlarının «كُنْ» "ol!" emrinin neticesinden başka bir şey olmadığına ve Kur'ân'ın sırf hakikatleri ihtiva eden bir kitab olduğuna imanımız vardır. Madem Kur'ân'da ay yarıldı buyurulmuştur, âlimlerin büyük çoğunluğu ve müfessirler bu yarılmanın kıyamette meydana geleceği hakkında Osman b. Atâ'nın babasından yapmış olduğu rivayeti, daha önce geçen sahabilerin rivâyetleriyle, ayrıca وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ *"Bir mucize görseler yüz çevirirler ve: 'Sürekli bir sihirdir' derler."* âyetinin açık delaletiyle reddederek, ayın yarılmasının Hz. Peygamber zamanında mucize olarak vuku bulduğunu icma ile kabul etmişlerdir. Biz artık bunun bizzat meydana gelmiş olduğu hususunda asla şüphe etmez ve niteliğini ancak Allah ve Resulü'ne havale ederiz. Böyle bir olayın dünyanın her yerinde görülmesi lazım geleceği yolunda ortaya atılmak istenen itirazın dahi bize göre şüpheyi gerektirecek bir tarafı yoktur. Zira ayın yarılmasını etrafta bulunanlar da görmüşler ve bunu bizzat ifade etmişlerdir. Gerçi ufukların farklı oluşu, ayın bulutlarla kaplı oluşu, geceleyin insanların çoğunun evlerinde bulunmaları ve herkesin göğü gözetlemekle meşgul olmaması gibi sebeblerden dolayı bunu, tabiatiyla bütün âlem göremezse de, elbette diğer yerlerde de görenler olmuştur. Ancak o cehâlet döneminde hüküm süren bilgisizliğe dayalı olarak söz konusu hadisenin sihir-

baz, cin ve şeytanların işleri gibi gösterilerek yazıya geçirilmemiş olması da muhtemeldir. Tabii kanunların mucizeleri olarak izaha çalışmak bu tarz mucizeleri olağanüstü durumdan çıkarıp sıradan işler derecesine sokmağa kalkışmak demektir. Halbuki akıl, bu gibi mucizelerin mahiyetlerini idrak etmekten acizdir. Böyle olmakla birlikte onu selâhiyyet dairesinin dışında kullanmak pek korkunç hatalara sebebiyet verir." Şerh-i Mevâkıf'da Seyyid-i şerif Cürcânî, ayın yarılması mucizesinin mütevatir olduğunu söylemiştir. İbn Hâcib'in muhtasar şerhinde Sübkî de bu görüşü tercih ederek der ki: "Doğrusu, ayın yarılması olayı mütevatirdir. Kur'ân'da delili mevcuttur. Buharî, Müslim ve diğer sahih hadis kitaplarında muhtelif tariklerden gelen rivayetler bulunmaktadır. Öyle ki mütevatir olduğunda hiç şüphe yoktur." Mütevatir olduğunu gösteren Kur'ân âyet-i انْشَقَّ الْقَمَرُ âyetidir. Hadislerin de bu âyetin tefsiriyle ilgili olduğu düşünülürse bütün bunlara bakarak tevatürün, manevî tevatür boyutuna ulaştığı görülür. Bununla beraber, Ay'ın yarılması olayını ifade eden âyetin, mücmel ve mütevatir derecesine çıkaran hadislerin de tefsir mahiyetinde olduğu göz önünde tutulursa, hadiseyi değişik yorumlayan ve tafsilatını inkâr eden kimseyi tekfir etmek doğru olmaz. Çünkü dinden çıkarmak çok önemli bir iş olduğu için, ihtiyatlı davranmak lazım gelir.

Evet saat yaklaşıp ay yarıldığı halde وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا **hâlâ bir mucize görseler yüz çevirirler.** Olacak, olmadan akıllanmıyorlar, akibeti düşünmüyorlar. İbret almak istemiyorlar da her gördükleri mucizeden yüz çeviriyorlar. وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ **Ve süregelen bir sihir diyorlar.** Bu cümleden anlaşıldığına göre burada âyet, hayret verici alamet, yani olağanüstü durum ve mucize mânâsınadır. Bununla beraber şu da bir kâidedir ki, şart cümlesinde yer alan nekreler, olumsuz cümlelerdeki nekreler gibi umumî mânâ ifade ederler. Binaenaleyh, buradaki "âyet" söz konusu kâideye göre, herhangi bir mucize mânâsına gelip, her türlü mucizeyi içine almaktadır. Yani hiçbir âyeti, hiçbir delili ve hiçbir mucizeyi nazar-ı itibara almıyorlar da "öteden beri süregelen bir sihir" deyip geçiyorlar. Âyette geçen "müstemirr" kelimesine de bir kaç mânâ verilmiştir. Birisi bilindiği gibi yeniden yeniye cereyan eden ve ard arda gelen demektir. İkincisi de gelip geçici anlamındadır ki, Buharî'de bu mânâ nakledilmiştir. Bu iki mânâ da "mürûr" mastarından türemiştir. Bir de "mirre"den türemiş olarak kuvvet ve sağlam anlamı verilmiştir ki bunun da Ebu'l-Âliye ve Dahhâk'tan nakledildiği söylenir. Bu mânâ, verilen ilk mânânın lazımı olarak da düşünülebilir. Sihir tabirine yakışan, gelip geçici mânâsını vermektir. Âyet ve mucizelerin peşpeşe ve birbirini takip etmesine yakışan da, kuvvet ve de-

vamlılık ifade eden mânâdır. Binaenaleyh bu mânâların hepsinin yeri vardır. Yukarıda geçtiği üzere ayın yarıldığını gördükleri vakit bu, Ebu Kebşe'nin oğlunun sihri, bakalım etraftan gelecek yolculara soralım dediler. Gelenler de gördüklerini söyleyince o zaman da bunun süregelen bir sihir olduğunu söylediler, şeklinde rivayet edildiğine göre burada kuvvetli ve devamlı mânâsının kasdedilmiş olduğu gerekir. Halbuki sihir, her ne suretle de olsa bâtıl olacağından onların böyle söylemeleri şaşkınlıkla bir nevi tenakuza düşmüş olduklarını göstermektedir. وَكَذَّبُوا **Ve tekzib ettiler.** Peygamber (s.a.v)'i ve getirdiği haberleri ve gösterdiği delil ve mucizeleri yalana nisbet edip inkar ettiler. Fakat bir şey bildiklerinden yahut bir delile dayandıklarından değil de وَاتَّبَعُوا اَهْوَاءَهُمْ **arzularına uydular** yani keyiflerine ve nefislerinin isteklerine tâbi oldukları için yalanladılar. Vuku bulan hadisedeki gerçeğin gereğini hesaba katmadılar. وَكُلُّ اَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ **Halbuki her iş, müstakirrdir.** Yani Peygamber (s.a.v)'in işi, zannettikleri gibi gelip geçici değildir. Onun her işi, Allah Teâlâ'nın ilim ve takdirine göredir ve ona doğru gitmektedir. Hepsinin varıp karar kılacağı bir gaye ve sonuç vardır ki, hakikatı o zaman ortaya çıkar. Peygamber (s.a.v)'in işlerinin hakikat ve yüceliği, onların arzularının mahiyeti ve uğursuzluğu, Allah'ın yanında belli olduğu gibi saati gelince ortaya çıkacaktır. وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْاَنْبَاءِ مَا **Şüphesiz onlara önemli haberlerden öylesi de geldi ki,** yani geçen ümmetlerin halleri veya ahiretle ilgili haberlerden Kur'ân'da öyle mühimleri geldi ki فِيهِ مُزْدَجَرٌ **onda vazgeçirecek tehdit,** sakındıracak öğüt, yahut sakınılması gereken acı sonuçlar **vardır.**

Müzdecer, mimli mastar ya da mekân ismi olabilir حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ **(bunlar) üstün bir hikmettir.**

Hikmet-i Bâliğa, kuvvet ve gayeye isabet etme bakımından en yüksek dereceye ulaşmış hikmet demek olup, "mâ"dan veya "müzdecer"den bedeldir, yahut hazfedilmiş bir mübtedânın haberidir. Yani üstün bir hikmet olan tehdidler ve haberlerle Kur'ân geldi. Yahut bunların hepsi, durumun bu şekilde cereyan etmesi, üstün bir hikmettir. فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ **Demek ki o uyarılar fayda vermiyor.** فَتَوَلَّ عَنْهُمْ **O halde sen de onlardan,** yani o arzularının peşinde giden inkârcılardan **yüz çevir,** boş yere onlarla mücadele etme de yaklaşmakta olan kıyamet saatine bak. يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ **O gün ki, davetçi davet edecektir.** Buradaki "yevm" (gün) yaklaşmakta olduğu zikredilen saati beyan etmektedir. Bu "yevm" takdir edilen zikre bağlı olabilirse de, aşağıda gelecek olan «يَخْرُجُونَ» fiiline bağlı olması daha uygundur. Kıyamet günü onlardan yüz çevir, şefaat etme mânâsına «فَتَوَلَّ»

fiiline bağlanmasını caiz görenler varsa da, «عَنْهُمْ» üzerine vakf-ı lazım işaretinin konulmuş olması bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Meşhur görüşe göre buradaki davetci İsrâfil'dir. Başka bir melek olduğu da söylenmiştir. Ebu's-Sûud da, "Âyette geçen davetten maksat, «كُنْ فَيَكُونُ» *"Ol' der, o da oluverir."* ayetindeki emir kabilinden olabilir."(1) diyor. Buna göre çağıran Allah Teâlâ'dır. Yani O çağırıcı اِلٰى شَيْءٍ نُكُرٍ **münkere, benzeri görülmedik müthiş bir şeye;** hesaba, haşre veya haşr için neşre, çağıracağı gün خُشَّعًا اَبْصَارُهُمْ **gözleri huşu' içinde,** yani olayın dehşetinden gözler korku ve saygı ile düşkün bir halde يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ **kabirlerden çıkacaklar.** كَاَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ **Sanki yayılmış çekirge sürüsü gibi.** مُهْطِعِينَ اِلَى الدَّاعِ **O çağıran davetciye doğru fırlayacaklar,** يَقُولُ الْكَافِرُونَ **diyecek ki o kâfirler,** هٰذَا يَوْمٌ عَسِرٌ **bu çok zorlu bir gün.** Bu ifadeden müminler için öyle olmayacağı anlaşılıyor.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ **Onlardan önce Nuh'un kavmi yalanladı.** Yani o yalanlama fiilini ya Muhammed! Senin kavminden önce Nuh kavmi yaptı, Allah'ın Peygamber gönderdiğine inanmadı. فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا **Öyle ki o kulumuza yalan isnad ettiler** وَقَالُوا مَجْنُونٌ **ve mecnûn (cinlenmiş delirmiş) dediler.** وَازْدُجِرَ **Hem de zecredildi,** yani tebliğden men edilmek için çok azarlandı, incitildi, eziyet gördü. لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ *"Ey Nuh! (bu davadan) vazgeçmezsen, iyi bil ki, taşa tutulanlardan olacaksın."* (Şuarâ, 26/116) diye vazgeçmezse taşlanarak öldürülmekle tehdit ediliyordu. فَدَعَا رَبَّهُ **O da Rabbine dua etti.** اَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ **Şöyle ki: Ben mağlubum artık sen öcünü al.** فَفَتَحْنَا اَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ **Biz de dökülen bir su ile göğün kapılarını açtık.** Çoğunluğun beyanına göre "su ile göğün kapılarını açmak" ifadesi bir istiare-i temsiliyyedir. Bulutlardan suyun boşalması, kuvvetli bir sel ile göğün kapılarının açılıp gök kubbenin yarılması manzarasına benzetilmiştir. وَفَجَّرْنَا الْاَرْضَ عُيُونًا **Yeri de kaynaklar halinde coşturduk** فَالْتَقَى الْمَاءُ **derken su birleşti.** «الْمَاءَانِ» "mâân", iki su denilmeyip müfred olarak «الْمَاءُ» şeklinde zikredilmesi, esas itibarıyla ikisinin bir su olduğuna işaret için olsa gerektir. Müfessirler söz konusu kelimenin müfredliği konusunda diyorlar ki, bundan maksat, iki suyun birleşmesinin mücâveret (yan yana bulunma) yoluyla değil, birbirine karışma ve birleşme suretiyle olduğunu göstermek içindir. عَلٰى اَمْرٍ قَدْ قُدِرَ **Ezelde takdir edilmiş bir emre binâen** ki bu da, indirilen suyun yerden çıkarılan kadar olması kanunudur. Yahut ezelde takdir edilmiş bir iş üzerine ki bu da, Nuh kavminin tufan ile helak edilmesi işidir. وَحَمَلْنَاهُ **Onu ise yükledik,** عَلٰى ذَاتِ اَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ **tahtalı ve çivili bir şeye bindirdik.**

(1) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 168.

"Elvâh" levh kelimesinin çoğuludur. Levh, her neden olursa olsun tahta gibi yassı olan şeye denir. Düsür de, disâr'ın çoğuludur. Disâr, geminin tahtalarını birbirine bağladıkları bağ, kenet, perçin (çivi) veya halata denir. Zât-ı elvâh ve düsur'dan maksat, gemidir. Tarif için bir nevi sıfat isim yerine konulmuştur. Yani bir takım tahtaların birbirlerine özel bir biçimde kenetlenmesiyle yapılmış olan gemiye bindirdik.

تَجْرِى بِاَعْيُنِنَا **O tahtalardan yapılmış gemi bizim gözetimimiz altında akıp gidiyordu.** وَهِىَ تَجْرِى بِهِمْ فِى مَوْجٍ كَالْجِبَالِ *"Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında, onlarla birlikte yüzüp gidiyordu..."* (Yusuf,11/42) âyeti gereğince dağlar gibi dalgalar içinde Allah'ın görüp gözetmesiyle yani doğrudan doğru koruması altında akıp gidiyordu. جَزَٓاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ **O küfredilmiş, değeri bilinmeyip nankörlükle karşılanmış olan zata,** yani Nuh (a.s)'a mükafat için, ki onu yalanlayanlar boğulurken O, Allah'ın koruması altında bulunuyordu. وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَٓا اٰيَةً **Şüphesiz biz onu,** yani gemiyi **bir mucize olarak bıraktık.** Bu âyetin tefsiriyle ilgili Katâde'den, "Hz. Nuh'un gemisinin enkazı Cudi Dağı'nda kaldı, hatta önceki ümmetler onu gördü." şeklinde bir rivayet vardır. Ancak bu rivâyette kasdedilen bizzat o geminin kalmış olması değil, mutlaka onu hatırlatacak bir gemi cinsinin olduğunu göstermektir. Çünkü bunun ibret alma ve düşünme alanı daha geniş ve daha umûmidir. Böyle olunca da şu kınamanın faydası daha açık anlaşılmaktadır. فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ **Fakat hani düşünen?** مُدَّكِرٍ kelimesinin aslı zikr'dendir. İftiâl bâbından ism-i fâili «مُذْتَكِرٍ» gelir. Müzdecerde olduğu gibi, tâ, dâl'a kalbedilmiş sonra da zâl, dâl'a idgâm edilmiştir. Böylece mütezekkir gibi, düşünen mânâsını ifade etmektedir. Yani her gemiyi gören veya duyan kimsenin düşünmesi gerekirken, düşünen mi vardır? demektir. فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِى وَنُذُرِ **Ki nasılmış azabım ve uyarılarım?** Bu istifhâm (soru) korkutma, hayret ve dehşet içindir. وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ **Şüphesiz Kur'ân'ı da kolaylaştırdık,** yahut kolaylıkla ihsan ettik. لِلذِّكْرِ **Düşünülmek için** فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ **fakat hani düşünen?** Buradaki وَلَقَدْ يَسَّرْنَا âyeti, bu sûrenin tekrar eden âyetidir ki, her kıssanın sonunda وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ مِنَ الْاَنْبَٓاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ *"Andolsun, onlara kötülükten önleyecek nice önemli haberler gelmiştir."* (Kamer, 54/4) âyetini hatırlatmak için tekrar edilmiş ve bu suretle her birinin müstakil olarak söz dinleyip, düşünüp ibret alması gerektiğini anlatmıştır.

كَذَّبَتْ عَادٌ **Âd yalanladı,** burada anlatılacak kıssanın müstakil bir kıssa olduğunu göstermek için atıf yapılmamıştır. فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِى وَنُذُرِ **Yalanladı da, azabım ve uyarılarım nasıl oldu?** Bu istifhâm önceki gibi korkutmak için değil, söylenecek söze dikkatleri çekmek içindir. Çünkü biz onların üzerine bir

sarsar rüzgarı gönderdik. Sarsar, soğuk veya gürültülü bir fırtına demektir. فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ **Uğursuzluğu devamlı bir günde** ki uğursuzluğu, onların helak olmaları ile son bulmadı da, kıyamete kadar kabirde azab gördüler. Bazı astrologların (yıldız âlimlerinin) zannettiği gibi o uğursuzluk, günün kendisi ile ilgili değildir. Yani o gün, herkes ve her şey için uğursuz olmayıp, sadece onlar hakkında uğursuz olmuştur. تَنْزِعُ النَّاسَ **O insanları yoluyordu,** yani çekip koparıp alıyordu. Sanki onlar, dibinden kopmuş hurma kütükleri gibidirler Âd, iri bedenli bir kavim olduğu için başları koparılıp yere serildikçe bu teşbihe konu oluyorlardı. فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ **O halde azabım ve uyarılarım nasılmış?** Bu istifham da korkutma ve hayret içindir. وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ **Şüphesiz Kur'ân'ı da kolaylaştırdık,** لِلذِّكْرِ **düşünmek için** فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ **fakat hani düşünen.**

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ **Semûd kavmi de uyarıları yalanladı,** burada nüzür, uyarma ve nasihat mânâsına nezîr'in çoğulu olabileceği gibi münzir, yani peygamberler mânâsına da gelebilir. Fahr-i Râzî konuyla ilgili şöyle bir mütalaada bulunup demiştir ki; "Allah Teâlâ, bu sûrede beş kıssa zikretmiş ve orta derecede bir kıssayı en mükemmel şekilde ifade etmiştir. Çünkü Sâlih (a.s)'in durumu, Hz. Muhammed (s.a.v)'in durumuna daha çok benzemektedir. Ayrıca onun getirdiği mucize diğer peygamberlerin getirdiği mucizelerden daha hayret vericidir. Gerci İsa (a.s) ölüyü diriltmiştir. Lakin ölü, canlılığın mekanı idi. Demek ki o, Allah'ın izniyle hayatı, mümkün olan bir yerde isbat etmişti. Musa (a.s)'ın da asâsı ejderha oldu demek ki Allah Teâlâ, bir odunda hayat ispat etmiştir. Lakin odun, nebattır. Nebatta da hayvandakine benzer bir büyüme kuvveti vardır. Bu, diğerinden daha enteresandır. Sâlih (a.s)'ın elinde görülen mucize ise taştan deve çıkmasıdır. Halbuki taş cemâddır. Hayata da nemâya (büyümeye) da onda imkan yoktur. Demek ki bu daha çok hayret vericidir. Hz. Peygamber (s.a.v) ise hepsinden daha üstününü getirdi ki, o da göksel bir cisimde yaptığı tasarruftur. Müşrikler diyorlardı ki: "Göğe kimse ulaşamaz. Onun yarılması ve kapanmasına imkan yoktur. Arz, maddeleri bitişik cisimler olup, her biri diğerinin suretini kabul edebilirse de gök onu kabul etmez". Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v)'in getirdiği mucize Sâlih (a.s)'in enteresan olan mucizesinden daha enteresan daha beliğ ve devamlıdır."[1]

فَقَالُوا أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا **Yalanladılar da dediler ki: bizden bir beşere, bir kişiye mi** نَتَّبِعُهُ **tâbi olacağız?** Önce «أَبَشَرًا» demekle bir beşere uymayı kabul etmek istemediler, melek ister gibi göründüler, sonra bizden demekle kendilerinden ve

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XXIX, 53.

kendi içlerinden olan bir beşere tâbi olmak istemediklerini anlatmış oldular. Bunun tersi, kendilerinden olmayıp da dışardan bir insan olsa ona uyabileceklerini gösterir ki bu hal genellikle, istiklâle layık olmayan kavimlerin ruh hallerini gözler önüne sermektedir. Yani onlar kendi aralarında kıskançlıkla geçimsizlik yaparlar da, bir yabancının başlarına geçmesini memnuniyetle karşılayarak esârete doğru giderler. Daha sonra da «وَاحِدًا» diyerek kendi içlerinden bir ferde uymayı kabul etmezler. Ancak bu bir ferd değil de cemiyet olmuş olsa o zaman tâbi olabileceklerini ifade etmiş bulunurlar. Onun için olmalı ki içlerinde وَكَانَ فِى الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ *"O şehirde dokuz kişi vardı ki, bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlar..."* (Neml, 27/48) âyetinin mânâsı vâki olmuştu. Halbuki gerçekte bir cemiyetin teşekkül edebilmesi de bir kişinin başkanlığı altında birlik kanununa tâbidir. Ancak onlar kendilerinden bir beşere uymayı istemiyorlar da diyorlar ki, اِنَّا اِذًا لَفِى ضَلَالٍ وَسُعُرٍ **her halde biz o zaman muhakkak bir şaşkınlık ve çılgınlık içinde kalmış oluruz.** Yahut o surette yolumuzu kaybetmiş ve ateşler içine düşmüş bulunuruz.[1] Sâlih (a.s) onlara Allah'ın emrini dinlemedikleri takdirde sapıklık içinde kalıp ateşlerde yanacaklarını söylediği için, onlar da böyle reddediyorlardı. Yani asıl sana uyarsak şaşkınlık etmiş ve ateşlere düşmüş oluruz diyorlardı. اَؤُلْقِىَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا **O zikir, yani vahiy aramızdan ona mı bırakılıyor?** Biz de onun gibi bir ferd bir beşer değil miyiz? Yahut içimizde ondan daha layıkı yok mu? بَلْ هُوَ كَذَّابٌ اَشِرٌ **Hayır o bir mağrur,** şımarık, şımarıklılıkla üstümüze çıkmak isteyen **bir yalancıdır.** İşte bu derece yalan isnad etmek suretiyle onu yalanladılar. سَيَعْلَمُونَ غَدًا **Yarın, yani azabı görecekleri gün bileceklerdir ki** مَنِ الْكَذَّابُ الْاَشِرُ **kimmiş o kezzâb-ı eşir,** yani hakka inanmayan şımarık yalancı. اِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ **Çünkü biz onlara imtihan için nâkayı salacağız.** Nâka, dişi deve demektir. Şuarâ Sûresi'nde geçtiği gibi, مَا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا فَاْتِ بِاٰيَةٍ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ *"Sen de, ancak bizim gibi bir beşersin. Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi bize bir mucize getir".* (Şuarâ, 26/154) diye Sâlih (a.s)'den âyet, yani peygamberliğine delil olabilecek mucize istemeleri üzerine, birkaç sûrede geçtiği şekilde işte size bir dişi deve, bir âyet olmak üzere Allah'ın devesi هٰذِهِ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ فَذَرُوهَا تَاْكُلْ فِى اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ فَيَاْخُذَكُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ *"İşte o da, size bir mucize olarak Allah'ın şu devesidir. Onu bırakın. Allah'ın yer yüzünde yesin (içsin) sakın ona herhangi bir kötülükle dokunmayın; sonra sizi acıklı bir azap yakalar."* (A'râf, 7/73) denilmişti. Bu dişi devenin nereden ve nasıl çıktığı Kur'ân'da açıkca izah edilmiş değildir. Ancak نَاقَةُ اللّٰهِ *"Allah'ın deve-*

---

(1) Yani burada "süur", ateş ve cinnet olarak tefsir edilmiştir (Müellif)

si." şeklinde ifade edilmiştir. Lakin haberlerde bir «هضبة»den, yani yalçın kayadan ibaret bir tepeden çıkarılmış olduğu bilinmektedir. Burada söz konusu devenin çıkarılması değil de irsâlinin, yani Allah'ın arzında otlasın diye salınmasının bir imtihan için olduğu beyan buyurulmuştur. Bunu çokları imtihan mânâsına tefsir etmişlerse de, meşhur mânâsına alınmasını caiz görenler de olmuştur. Râzî der ki: "Âyette geçen "fitne", mef'ûlünleh (tümleç)tir."(1) Buna göre irsâl (salıvermek)den maksat, fitne (imtihan) demektir. Lakin asıl maksat, peygamberi tasdik etmektir. Çünkü bu, gerçek mânâda Sâlih (a.s)'in mucizesidir. Şu halde bunun tefsirindeki hakikat nedir? Deriz ki bu konuda iki farklı nokta vardır. Birincisi: Mucize bir fitnedir. Çünkü onunla, sevab kazanacak kimsenin hali, azap görecek kimsenin halinden ayrılır. Zira, Allah Teâlâ mucize ile sırf peygamberin doğruluğunu anlatmış olması hasebiyle küfredenlere azap eder. Bu yönüyle mucize, peygamberi tasdik etmekten ibaret sayılacağı için bir imtihan demektir. Çünkü tasdikten sonra tasdik edenle yalanlayan seçilecektir. Diğeri, bundan daha hassas bir durumdur. Şöyle ki: devenin kayadan çıkarılması bir mucize, salınması, aralarında dolaşması ve suyun taksim edilmesi de bir imtihandır. Onun için اِنَّا مُخْرِجُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً *"Şüphesiz ki biz bir imtihan için deveyi çıkaracağız."* değil de اِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً *"Biz bir imtihan için deveyi salacağız."* buyurulmuştur.(2) Burada ayrıca gizli bir işaret de vardır ki o da şudur: Allah Teâlâ, dilediğine hidayet verir ve hidayetin yolları vardır. Bunlardan bir kısmı, insanın kendi gayreti ile gireceği şekilde olur. Mesela, Allah delil olacak bir şey yaratır ve onda insanın bakış ve düşüncesi o şekilde meydana gelir ki, gerçek o insanın fikrinde ortaya çıkar ve insan ona uyar. Bazan da o insanı başlangıçta delile mecbur eder de küçüklüğünden itibaren hatadan korur. İşte peygamberlerin elleriyle mucize göstertmek, çalışmakla doğru yolu bulmayı kendi dilediğine vermesi kabilindendir. Peygamberlerin kendilerine olan hidayet ise, çalışmak değil, belki onlarda çalışmaksızın bir takım ilimler yaratmak suretiyledir. Bu yüzden denilebilir ki: اِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ Onlara işarettir ve onun için لَهُمْ *"Onlar için."* buyurulmuştur ki mânâsı, onlar için bir imtihan olabilecek şekilde demektir. فَارْتَقِبْهُمْ **Bu sebeble onları gözet, bak** o yüzden nasıl bir meşakkat ve azaba düşeceklerdir. وَاصْطَبِرْ **Ve sabırlı ol,** sana eziyet ederlerse azabı acele etme وَنَبِّئْهُمْ اَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ **ve onlara haber ver ki, su aralarında taksim edilmiştir,**

---

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XXIX, 54.

(2) Fitnenin asıl mânâsı, bir maddenin saf olanını karışığından ayırmak için ateşe tutmaktır. Onun için başlangıcı meşakkat ve deneme, Sonu imtihan ve temyiz mânâsına gelir. Fitne yerine göre bu mânâlardan birinde kullanılır. (Müellif)

yani deve ile onlar arasında لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ *"Su içme hakkı (bir gün) onundur, belli bir günün içme hakkı da sizin."* (Şuarâ, 26/155) âyetinin işaretiyle nöbetleşe taksim edilmiştir. Birgün deve içer bir gün de onlar su alır ve hayvanlarını sularlar. Yahut devenin su içtiği günün dışında, onlar arasında taksim edilmiştir. كُلُّ شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ **Her içim, huzur iledir**. Fıkıhda şirb (sulama hakkı), şefeden (kendisinin ve hayvanının içme hakkından) daha umûmidir. Yani hem içmek, hem kullanmak ve sulamak gibi hususları içine almaktadır. Her şirb, gerek devenin ve gerek halkın içimi, yahut gerek su ve gerek süt içimi demektir. Deniliyor ki, halk kendi nöbetlerinde su alıyorlar, devenin nöbetinde ise onun sütünü sağıp içiyorlardı. Demek ki bu devenin bir taraftan külfet bir taraftan nimet olan enteresan özellikleri vardı. Bir kere su nöbeti, bütün halkın su nöbetine eşit bir günü işgal ediyor, böylece onları tazyik eden bir deneme oluyordu. Buna mukabil onlara çok süt veriyor ve bu yönüyle de hallerine genişlik veren bir nimet oluyordu. Bu iki halin ikisinde de bir değil, bir çok devenin yerini tutan büyük bir yaratık oluyordu. Söz konusu deveye "Nâkatullah" Allah'ın devesi denilmesine, Allah'ın arzına bırakılıp yayılmasına bakarak, Allah'ın mülkü hükmüne tâbi olan vakıf veya beytü'l-mal (maliye hazinesi) malları gibi idare edilmiş bir cins sağmal mala benziyordu. Nitekim bir de yavrusunun olduğu nakledilmektedir. Allah için hakkı gözetilerek bakıldığı takdirde kendileri için pek büyük bir nimet olacak olan bu Allah devesi, gerektirdiği sıkıntı, zahmet ve taksim nizamı gibi maslahat ahkâmı (iş hükümleri) ile haklarında bir nevi baskı ifade eden bir imtihan ve deneme olduğu için bu sınırlama ve sorumluluğa dayanamadılar فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ **derken arkadaşlarına bağrıştılar**, şehirlerindeki "dokuz çetenin" تِسْعَةُ رَهْطٍ başı olan ve Semûd'un kızılı (Uhaymir-i Semûd) denilen Kudar b. Sâlif'e feryad ettiler. فَتَعَاطٰى **O da aldı alacağını.** Kalktı, silahını, arkadaşını veya cinayeti karşılığında alacağını aldı فَعَقَرَ **da deveyi öldürdü.**

Akr, bir hayvanı ayağından biçerek devirip yıkmaktır. Bu suretle "akare" deveyi vurdu, öldürdü mânâsını ifade etmektedir. Deniliyor ki, Sâlih (a.s) "Bari yavrusuna yetişin." dedi. O, dağa kaçmıştı. Koştular, ancak o böğürerek anasının geldiği kayaya girdi, yetişemediler. فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِى وَنُذُرِ **Fakat arkasından azabım ve uyarılarım nasıl oldu?** Nasıl acı bir şekilde gerçekleşti. Salih (a.s) فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِى دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ اَيَّامٍ ذٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ *"Yurdunuzda üç gün daha yaşayın. İşte O söz, yalanlanamayan bir tehdit idi' diye tebliğ etti."* (Hûd, 11/65) Rivâyet edildiğine göre Sâlih (a.s) onlara: "Yarın yüzleriniz sararacak, yarından sonra kızaracak, üçüncü gün kararacak sonra da sabahleyin başınıza azab gelecek"

dedi. Derken bu alâmetleri görmeğe başladıklarında Sâlih (a.s.)'i de tutup öldürmek istediler. O da Allah'ın emri ile beraberindeki müminlerle Filistin'e gidip kurtuldular. Dördüncü gün ki bir pazar günü idi, o bölgeye azab geldiğinde, gözleri baka baka, titreye titreye bir anda helak oldular. Nitekim onların bu durumlarını فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ *"Bu yüzden kendilerini göre göre yıldırım çarpmıştı."* (Zâriyât, 51/44) âyeti açık bir şekilde ifade etmiştir. اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً **Zira biz onların üzerlerine şiddetli bir ses salıverdik.** Yani evlerinin önünde titreşerek bakışıp dururlarken yıldırım çatlar gibi gökten şiddetli bir gürültü koptu, yerden de bir deprem. فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ **Ağılcının topladığı çalı çırpı kırıntıları gibi kırılıp dökülüverdiler.** Çoban ağılının etrafına hususi bir mekân olmak üzere çekilen çalı çırpının döğülüp çiğnenerek çürümüş olan kırıntıları gibi, yahut çobanın ağılında yaktığı çalı çırpının yanık kırıntıları gibi kırılakaldılar. Bu teşbihin içeriğinde de düşünülecek mânâlar vardır. وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ **Kur'ân'ı da kolaylaştırdık, düşünmek için** فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ **fakat hani düşünen?** Düşünüp de bu mânâlardan ibret alacak ve ona göre hareket edecek olan? كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ **Lût kavmi de uyarıları (ve uyarıcıları) yalanladı.** Bu kıssanın da çeşitli yerlerde zikri geçti, fakat sırf tekrar suretiyle değil, geçtiği her yerde hususi bir noktasına işaret edildi. اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ **Onun için biz üzerlerine salıverdik.** حَاصِبًا **Çakıl, taş yağdıran melek** yahut rüzgar, üzerlerine cehennem vadisinden istif edilmiş taşlar yağdırıyordu. اِلَّٓا اٰلَ لُوطٍ **Ancak Lût'un iman eden mensupları müstesnâ** ki karısı hariç olmak üzere ailesinden bir kaç kişi idi. نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ **Onları bir seher vakti,** yani sabaha yakın **kurtardık.** Selamete çıkardık. كَذٰلِكَ نَجْزِي مَنْ شَكَرَ **İşte biz,** iman ve itaatla nimetimize **şükreden kimseleri böyle karşılarız, böyle mükafatlandırırız.** وَلَقَدْ اَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا **Halbuki Celâlim hakkı için Lût, ötekileri** yani kavmini **uyarmış ve kendilerini yakalayışımızın dehşetini de onlara haber vermişti.** فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ **Fakat onlar o uyarıları şüphe ve mücadele ile karşıladılar.** وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ **Yemin ederim ki o gelen misafirlerden dolayı istekte bulundular.** Misafirlerden murad almak, ahlaksızca harekette bulunmak için gidip geldiler. Misafirlere baskı yapmak istediler ki bunlar, Hz. İbrahim'e gelen elçilerdi. فَطَمَسْنَا اَعْيُنَهُمْ **Onun için biz de gözlerini siliverdik.** Yani yüzlerinde izleri bile kalmayacak şekilde gözlerini kör ettik, evlerine girdiklerinde hiç bir şey göremez oldular, nereden çıkacaklarını dahi bilemediler de Hz. Lût onları tutup çıkarttı. فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرِ **"Bu suretle haydi azabımı ve uyarılarımı tadın!" dedik.** وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً **Şüphesiz sabahleyin erkenden de onları bastırdı.** عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ **Müstakirr,** yani üzerlerinde karar kılmış, bertaraf edilmez, yahut onları karargahları (kalınacak

yer) **olan cehenneme götürene kadar devam eden bir azab.** **فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرِ** **Haydi şimdi azabımı ve uyarılarımı tadın bakalım.** Yani kendilerine böyle diyerek bastırdı, yahut bu ifade onların hak ettikleri şeyi beyan için temsili bir hitaptır. Bunlar zevklerine düşkün oldukları için cezalarında da «فَذُوقُوا» denilerek kendileriyle alay edilmiştir. Bunlar gibi uyarıları yalanlayan çağdaş kâfirler hakkında da buyuruluyor ki. وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ *"Şüphesiz Kur'ân'ı da kolaylaştırdık düşünmek için, fakat hani düşünen?"*

Beşinci kıssa:

وَلَقَدْ جَاءَ
اٰلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ ﴿٤١﴾ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا كُلِّهَا فَاَخَذْنَاهُمْ اَخْذَ
عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٤٢﴾

Meâl-i Şerifi

41. Şüphesiz Firavun ailesine de uyarıcı peygamberler geldi.

42. Lakin onlar bütün âyetlerimizi yalanladılar. Biz de onları çok kuvvetli ve kudretli bir yakalayışla yakaladık.

Bu kıssalardan hisseye gelince;

اَكُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ اُولٰئِكُمْ اَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ
فِي الزُّبُرِ ﴿٤٣﴾ اَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ ﴿٤٤﴾ سَيُهْزَمُ
الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ﴿٤٥﴾ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ
اَدْهٰى وَاَمَرُّ ﴿٤٦﴾ اِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ ﴿٤٧﴾ يَوْمَ

يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ ﴿٤٨﴾ إِنَّا كُلَّ
شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾ وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ
﴿٥٠﴾ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٥١﴾ وَكُلُّ شَيْءٍ
فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ ﴿٥٢﴾ وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ ﴿٥٣﴾ إِنَّ الْمُتَّقِينَ
فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ﴿٥٤﴾ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٥٥﴾

Meâl-i Şerifi

43. Şimdi sizin kâfirleriniz, onlardan hayırlı mı? Yoksa kitaplarda sizin için bir beraet mi var?

44. Yoksa "Biz birbirimize yardım eden bir topluluğuz." mu diyorlar?

45. Her halde o topluluk bozulacak ve geriye dönüp kaçacaklardır.

46. Bilakis kıyamet onlara vaad edilen asıl saattir. Saat cidden çok feci ve acıdır.

47. Muhakkak ki suçlular sapıklık ve çılgınlık içindedirler.

48. O gün yüzleri üstü ateşte sürüklenecekler, "Cehennemin dokunuşunu tadın!" (denilecek).

49. Haberiniz olsun ki, biz her şeyi bir kadere göre yarattık.

50. Buyruğumuz yalnız bir tekdir, göz açıp yumma gibidir.

51. Andolsun biz, sizin benzerlerinizi hep helak ettik. Öğüt alan yok mudur?

52. İşledikleri her şey, kitaplarda mevcuttur.

53. Küçük, büyük hepsi satır satır yazılmıştır.

54. Takva sahipleri cennetlerde, nur içindedirler.

55. Güçlü padişahın huzurunda doğruluk koltuklarındadırlar.

أَكُفَّارُكُمْ **Sizin kâfirleriniz,** hitap, Mekke ehline, dolayısıyla Araplar'a ve son asır insanlarınadır. Yani ey bu zaman insanları! Sizin kâfirleriniz خَيْرٌ مِنْ أُولَٰئِكُمْ **Onlardan hayırlı mıdır?** Yani Nûh (a.s.)'un kavminden Firavun'a kadar helakleri zikredilen kâfirlerden daha mı kuvvetli, yahut Allah'ın azabından kurtulmaya daha mı layıktırlar? أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ **Yoksa sizin için kitaplarda bir**

berâet mi vardır? Yani ahirzamanda yaşayan insanlar, ne kadar küfr ve isyan ederlerse etsinler Allah'ın yanında ceza ve sorumlulukları yoktur diye aklanmanıza dair semâvî kitaplarda bir açıklama mı vardır? أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ **Yoksa biz yardımlaşan düzenli bir topluluğuz, öcümüzü alır kendimizi kurtarırız mı diyorlar?** Bu, son asrın insanlarında cemiyet ve medeniyet vasıtalarının çoğalacağına ve onunla iftihar edileceğine delalet eder. Lakin سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ **o topluluk muhakkak bozulacak ve arkalarını döneceklerdir.** İbnü Ebî Hâtim, Taberânî (Evsat'da) ve İbnü Merdûye, Ebû Huseyre'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ âyetini Allah Teâlâ, peygamberine Bedir gününden önce Mekke'de iken indirdi ve Ömer b. Hattâb (r.a.) şöyle dedi: "Ya Resulullah hangi cemiyet bozulacak?" dedim, vakta ki Bedir günü oldu ve Kureyş topluluğu bozuldu. Resulullah'a baktım arkalarından kılıcı çekmiş سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ âyetini okuyordu. Bu suretle söz konusu âyetin Bedir günü için bir mucize olduğu anlaşıldı."(1) بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ **Daha doğrusu kıyamet saati onlara vaad edilen asıl saattır.** Yani o bozgun, onların tam cezaları değil, bir başlangıçtır. Asıl miadları yani kendilerine azabın vaad edildiği zaman kıyamet saatidir. وَالسَّاعَةُ أَدْهَى **O saat ise daha büyük bir dâhiyedir.** Dâhiye, kurtulma çaresi olmayan bela ve musîbet demektir. وَأَمَرُّ **Ve daha acı,** daha beterdir. إِنَّ الْمُجْرِمِينَ **Şüphe yok ki, suçlular** -gerek öncekiler gerek sonrakiler- فِي ضَلَالٍ **sapıklık içinde,** yanlış yolda helake giden şaşkınlık وَسُعُرٍ **ve çılgın ateşler içindedir,** yahut çılgınlıklar, delilikler içindedirler. يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ **O yüzleri üstü cehennem ateşi içinde sürüklenecekleri gün,** onlara denecektir ki ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ **tadın bakalım sekarın dokunuşunu,** bir ismi de sekar olan cehennemin dokunuşu, okşayışı neymiş, nasılmış?

Sekar, سَقَرَ ، صَقَرَ gibi güneş çalması denilen bir nevi yakmadır ki, rengi değiştiriverir. Sekar, bu mânâdan alınarak cehenneme isim yapılmıştır ki, alemiyyet ve müenneslikten dolayı gayr-i munsarıftır. Kelimenin yabancı olduğunu söyleyenler de vardır Müddessir Sûresi'nde bu kelime, مَا أَدْرَيكَ مَا سَقَرُ ، لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ ، لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ ، عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ ، *"Sen biliyor musun, Sekar nedir? Hem bırakmaz, hem vazgeçmez, insanın derisini kavurur, üzerinde ondokuz melek vardır."* (Müddessir, 74/27,28,29,30) diye tarif edilmiştir. إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ **Çünkü biz, herşeyi bir kader ile yaratmışızdır.** Herşeyin, meydana gelmeden önce ezelde, Allah'ın ilminde takdir edilen bir kaderi, yani ilmî bir değeri vardır ki, kazasının cereyanı, fiilen yaratılışı, o kadere göre vâki olur. Onu başkası istediği

(1) Suyûtî, a.g.c., VII, 681.

gibi yönlendiremez ve mecbur tutamaz. Onun için suçlu, kendi keyf ve iradesine göre suçun mahiyet ve kaderini değiştiremez. Kaderde sonucu bedbahtlık, sorumluluk ve mahkûmiyyet ile cehenneme götürmek olan suç ve günahı, sevab ve mutluluk vesilesi yapılamaz. Onun için suçlular suçlu olduklarından dolayı sapıklık ve azab içindedirler.

Kader, kulun cüz'î iradesine zıt da değildir. Çünkü ihtiyârî fiilerin meydana gelmesi için cüz'i irade dahi kaderin içinde yer almaktadır. O yaratma ve fiilin nasıl olduğuna yani kaderin kaza ile cereyan etmesine gelince وَمَٓا اَمْرُنَٓا **bizim emrimiz de,** yani işimiz yahut herhangi bir şeyi yaratmak için verdiğimiz emir de başka değil اِلَّا وَاحِدَةٌ **ancak birdir.** Bir kelimeden veya bir bakıştan ibarettir. كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ **Gözle bir bakış gibi,** gözle seri bir bakış ânı, yani bir şuur ânı gibi ki, اِنَّمَٓا اَمْرُهُٓ اِذَٓا اَرَادَ شَيْـٔاً اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ *"Onun işi, bir şey yaratmak istediği vakit sadece "ol" demektir ve o şey derhal oluverir."* (Yâsin, 36/82) buyrulduğu üzere bir "kün" emrinden ibarettir. Hakikatte tam sebeb, bu "kün" emridir. Sebeb, meydana gelince, yani "kün" emri vuku bulunca, sebebin sonucu da hemen oluverir ki bu da yaratmadır. Onun için o cemiyetler nasıl bozulacak, o saat nasıl olacak, suçlular o takdire nasıl sürüklenecek diye tereddüde mahal de yoktur. "Ol" deyince hepsi olur. وَلَقَدْ اَهْلَكْنَٓا اَشْيَاعَكُمْ **Hem benzerlerinizi hep helak etmişizdir,** düşünseniz siz de gitmek üzere bulunduğunuzu anlarsınız. فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ **Fakat hani düşünen?** Denilebilir ki, dünyadan kötüler de gidiyor, iyiler de, fâniliği ve helaki düşünmekten ne çıkar? Bu gibi mukadder soruları çözmek üzere buyuruluyor ki, وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِى الزُّبُرِ **bununla beraber işledikleri her şey, kitaplarda yazılıdır.** Yani kendileri helak olup gitmekle beraber iyi ve kötü bütün fiileri kitaplarına, amel defterlerine yazılıdır. وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ **Küçük büyük hepsi satra geçmiştir, yazılmıştır.** Demek ki insanın helak olduktan sonra da bir istikbâli vardır. Ve istikbâlin hakikatı, dünyada yaptığı işlerin bir özetidir. Hak Teâlâ'nın yanında mizana (ölçüye) konacak olan ancak odur. Ona göre haşrolunacaktır (diriltilip toplanacaktır). Helak olduktan sonra gerçeğin böyle olacağını düşünen bir kimse ise elbette defterini küfür ve suç ile kirletmez. Zira اِنَّ الْمُتَّقِينَ **şüphesiz müttakiler,** küfür ve isyandan korunanlar فِى جَنَّاتٍ **cennetlerde** وَنَهَرٍ **ve nur cereyanı içindedir.** Burada neher'in "nehr" gibi ırmak mânâsına ifade ettiği ilk olarak akla gelirse de, nehar maddesinden nur ve aydınlık mânâsına olması daha güzeldir. فِى مَقْعَدِ صِدْقٍ **Sıdk mak'adında,** yani sıdk meclisi, doğruluk sandalyesi, ya da doğru kimselere mahsus olan, yalan söylenmesi ve ortadan yok olması ihtimali olmayan sabit bir makam ve mev-

kide عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ **gayet iktidarlı,** yani kudretinin sonu olmayan bir kralın: Pek büyük mülk sahibi **bir şahlar şâhının yüce huzurunda** ki o, Allah Teâlâ'dır. "Melik" ve "Muktedir" isimlerinde bulunan tenvin, azamet (büyüklük) içindir. Denilmiştir ki, Allah Teâlâ burada, yüce huzuru yakınlığı üstü kapalı, muktedir kelimesini nekre (belirsiz) olarak zikretmekle, mülk ve kudretinin hakikatini akılların idrak edemiyeceğine ve onun yüce huzuruna yakınlığın, مَالَا عَيْنٌ رَاَتْ وَلَا اُذُنٌ سَمِعَتْ *"Gözlerin görmediği ve kulakların işitmediği."*[1] kabilinden tarif ve beyana sığmayacak gayet büyük bir saadet ve keramet olduğuna işaret buyurmuştur. Âlûsî der ki: "Bazı eserlerde zikredildiğine göre duanın kabul olmasında bu iki yüce ismin keyfiyeti büyüktür."[2] İbn Ebî Şeybe Saîd b. Müsseyyeb'den şöyle dediğini nakletmiştir: "Mescide girdim, sabah oldu zannediyordum. Meğerse uzun bir geceymiş. Benden başka kimse de yoktu. Uyumuşum, arkamdan bir hareket işittim, korktum. Ey kalbi korku dolan, korkma da: اَللّٰهُمَّ اِنَّكَ مَلِيكٌ مُقْتَدِرٌ مَا تَشَاۤءُ مِنْ اَمْرٍ يَكُونُ "Allah'ım şüphesiz sen, kudretli bir meliksin ne istersen o olur." de, "sonra da gönlüne ne doğarsa iste" dedi, ondan sonra Allah Teâlâ'dan ne istedimse kabul etti. Bu duanın tamamı şöyledir: اَللّٰهُمَّ اِنَّكَ مَلِيكٌ مُقْتَدِرٌ مَا تَشَاۤءُ مِنْ اَمْرٍ يَكُونُ ، فَوَفِّقْ لِي فِيمَا اَنَا بِصَدَدِهِ وَاَسْعِدْنِي فِي الدَّارَيْنِ وَاَعِذْنِي مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَنَجِّنَا مِمَّا نَخَافُ يَا خَفِيَّ الْاَلْطَافِ وَصَلَّى اللّٰهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى اٰلِهِ وَصَحْبِهِ اَجْمَعِينَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Ey Allah'ım sen kudretli bir meliksin, ne istersen o olur. Şu anda içinde bulunduğum durumda beni başarılı kıl. Dünya ve ahirette bana mutluluk ver. Hayat ve ölüm fitnesinden beni koru ve korktuğumuz şeylerden bizi emin eyle, ey gizli, lütufta bulunan Allah'ım! Allah'ın rahmeti Seyyidimiz Muhammed üzerine, ailesine ve ashabına olsun. Hamd, alemlerin Rabbi Allah'adır."*[3]

---

(1) Buharî, Bedü'l-halk, 8, Tefsiru Sureti 32/1, Tevhid, 35; Müslim, İman, 312, Cennet, 2-5; Tirmizî, Tefsiru Sureti 32/2, 56/1; İbn Mâce, Zühd, 39; Ahmed b. Hanbel, V, 334.

(2) Alûsî, a.g.e., XXVII, 96.

(3) Suyûtî, a.g.e., VII, 688.

Rahmân Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 78

er-Rahmân Sûresi, Mekke'de inen sûrelerdendir. Beyhaki'nin Hz. Ali (r.a)'den merfû olarak (Hz.Peygamber'e varan bir senetle) naklettiği bir hadisde bu sûreye, "Arûsu'l-Kur'ân" (Kur'ân'ın gelini) adı da verilmiştir.[1]

Âyetleri Kûfe ve Şamlılara göre yetmiş sekiz, Hicâzlılara göre yetmiş yedi ve Basralılara göre ise yetmiş altıdır. «اَلرَّحْمٰنُ» ، «خَلَقَ الْاِنْسَانَ» ، «لِلْاَنَامِ» ، «الْمُجْرِمُونَ» ، «شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ» İhtilâf edilen noktalardır.

Kelime sayısı: Üçyüz elli birdir.

Harf Sayısı : Bin üçyüz otuz altıdır.

Fâsılası : ن ، ر ، م ، (نرم) harfleridir.

Nüzul Sebebi : Ebu Hayyân'ın "el-Bahru'l-Muhit" adlı tefsirinde Mukâtil"den yaptığı rivayete göre وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ âyeti indiği zaman; "Biz

(1) Hindî, Kenzu'l-Ummal, I, 26-38; Suyûtî, a.g.e., VII, 690; Beyhaki, Muhtasar, Şuabu'l-İman.

Rahmân'ı tanımıyoruz وَمَا الرَّحْمٰنُ Rahmân da ne? " demişlerdi. Bunun üzerine الرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ âyetleri nazil oldu. Bir de اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ *"Kur'ân'ı ona ancak bir insan öğretiyor.."* (Nahl, 16/103) dedikleri zaman, Allah Teâlâ da onları yalanlayarak الرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ *"Rahmân öğretti Kur'ân'ı."* buyurdu, denilmiştir.(1)

Önceki sûre عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ *"İktidarlı, yüce bir Şahın huzurunda..."* diye son bulmuştu. Bu sûre onu açıklayıcı mahiyette الرَّحْمٰنُ diye başlamakta ve Rahmet sıfatından meydana gelen ilâhî nimetleri saymaktadır. O sûrede بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ اَدْهٰى وَاَمَرُّ *"Bilakis kıyamet onlara vaad edilen asıl saattır. O saat cidden çok feci ve acıdır."* (Kamer, 54/46) buyurulmuş, sonra da günahkârların cehennemde, müttakilerin de cennet ve ırmaklardaki halleri mücmel olarak zikredilmiştir. Bu sûrede ise, orada kısaca beyan edilen hususlar, tertipli ve tafsilatlı bir şekilde beyan edilerek kıyamet saatinin acılığı, sonra يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ *"Suçlular simalarından tanınırlar."* (Rahmân, 55/41) âyetiyle suçluların hâli anlatılmış, daha sonra da وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ *"Rabbinin makamında durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır"* (Rahmân, 55/46) denilerek takvanın izah edilmesiyle beraber cennet ve cennet ehlinin vasıfları dile getirilmiştir.

Önceki sûrede geçmiş ümmetlerden peygamberleri yalanlayanların başlarına gelen türlü azablar sayılırken her birinin ardından وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ *"Şüphesiz biz Kur'ân'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Düşünüp öğüt alan yok mudur?"* (Kamer, 54/17) âyetiyle öğüt ve nasihat almaları için tekrar edilmiştir. Bu sûrede de bütün insanlara dinî, dünyevî, enfüsî, (ferdî-subjektif) âfâkî (nesnel-objektif) çeşitli nimetler hatırlatılarak her birinin arkasından şükür vazifesinin yerine getirilmemesine karşı فَبِاَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ *"Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz?"* âyetindeki kınama ile öyle güzel tekrarlar yapılmıştır ki, "Âlâ" kelimesindeki med (uzatma) gibi onun da letâfetine doyum olmaz. Suyûtî, "İtkân"da لا tekrarı birkaç kısma ayırmıştır. Bu kısımlardan birisi, bağlı olduğu şeyin birden çok olmasından dolayı tekerrür etmesidir ki bu durumda ikinci, birincinin bağlı olduğundan başkasına bağlanır. Buna terdid (geri çevirme) denir. Suyûtî, فَبِاَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ sözünü bu kabilden saymıştır.(1) Çünkü bu söz, otuz bir yerde tekrar ettiği halde her biri kendinden önceki cümleye bağlı bir özellik taşımaktadır. Biz bu tür tekrarlara edebî ıstılahlarımız arasında terci' adını vermişizdir.

---

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 187-188.

(2) Suyûtî, el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân, II, 67.

Zemahşerî der ki: Aziz ve yüce olan Allah, nimetlerini saydı ve bu çeşitli nimetler içinde en önde olanı evvela zikretti de buyurdu ki o, din nimetidir. Din nimetleri içinden de önce mertebesi en yüksek olanı takdim etti ki o da, Kur'ân'ı ihsan etmesi, indirmesi ve öğretmesidir. Çünkü Kur'ân, ilâhî vahyin rütbe bakımından en büyüğü, makam itibariyle en yükseği ve dine girişte tesir yönüyle en güzelidir. O, bütün semavî kitapların doğruluğunu isbat eden en yüce ölçüdür.(1) Allah insanı yaratmasının zikrini, Kur'ân'ın zikrinden sonraya bıraktı ve insanı yaratmasındaki hikmetin sırf din ve ilim olduğunun bilinmesi için insanı Kur'ân'dan sorumlu tuttu. Çünkü maksat, ilimden önce gelir. Sonra da insanın insanlığını ortaya koyan ve kalbindekini güzel bir şekilde ifade etmek ve bildirmek demek olan beyanı, yani bilgi ve öğretimin en başta gelen sebeblerinden biri olan lisan nimetini zikretti, şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الرَّحْمٰنُ ﴿١﴾ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ ﴿٢﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ ﴿٣﴾ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ
﴿٤﴾ اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ ﴿٥﴾ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ﴿٦﴾
وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ﴿٧﴾ اَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ
﴿٨﴾ وَاَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ ﴿٩﴾ وَالْاَرْضَ
وَضَعَهَا لِلْاَنَامِ ﴿١٠﴾ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْاَكْمَامِ ﴿١١﴾
وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ ﴿١٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ
﴿١٣﴾ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ ﴿١٤﴾ وَخَلَقَ الْجَانَّ
مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ ﴿١٥﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٦﴾

---

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 43.

رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ ﴿١٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ
﴿١٨﴾ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ ﴿٢٠﴾
فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾ يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ
وَالْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٣﴾ وَلَهُ الْجَوَارِ
الْمُنْشَاٰتُ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ﴿٢٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifî

1. Rahmân (çok merhametli olan Allah)
2. Kurân'ı öğretti.
3. İnsanı yarattı.
4. Ona beyanı öğretti.
5. Güneş de ay da bir hesab iledir.
6. Bitkiler ve ağaçlar secde etmektedirler.
7. Göğü yükseltti ve mizanı koydu.
8. Sakın tartıda taşkınlık etmeyin.
9. Tartıyı adaletle yapın, terazide eksiklik yapmayın.
10. (Allah) yeri mahlukat için (aşağıya) koydu.
11. Orada meyvalar ve salkımlı hurma ağaçları vardır.
12. Yapraklı taneler ve hoş kokulu bitkiler vardır.
13. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
14. Allah insanı, pişmiş bir çamura benzeyen bir balçıktan yarattı.
15. Cinleri de hâlis ateşten yarattı.
16. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
17. (O) iki doğunun ve iki batının Rabbidir.
18. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
19. (Acı ve tatlı) iki denizi salıverdi birbirine kavuşuyorlar.
20. Fakat aralarında bir engel vardır, birbirlerine geçip karışmıyorlar.
21. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
22. İkisinden de inci ve mercan çıkar.

23. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
24. Denizde koca dağlar gibi yükselen gemiler de onundur.
25. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

اَلرَّحْمٰنُ **Rahmân,** Fatiha Sûresi'nde besmele tefsir edilirken bu yüce isim hakkındaki açıklamalar geçti. Yani rahmet ve sonsuz ihsanı kaynaşıp duran ve ondan dolayı bir ismi de Rahmân olan Allah Teâlâ. اَلرَّحْمٰنُ İrâb yönünden mübtedâ, kendinden sonra gelen de haberi görünür. Lakin müstakil bir âyet olduğuna bakarak takdir edilen bir mübtedânın haberi olarak şöyle bir cümle ortaya çıkar.

Allah, Rahmândır, yahut هُوَ الرَّحْمٰنُ "O muktedir Melik, Rahmândır." Rahmetiyle O Rahmân, عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ **Kur'ân'ı öğretti.** İlimden, öğretmek mânâsını ifade eden "ta'lim" fiili, iki mef'ul alacağı için bu anlamda burada birinci mef'ul hazfedilmiş, böylece maksat, şuna veya buna öğretmek değil, bizzat öğretimin kendisinin ifade edildiği anlatılmıştır. Böylece bu kelime, gerek Cibril'e, gerek Peygamber'e, gerek ümmete olan öğretimin kısımlarından hepsini içine almaktadır. Bazıları da demişlerdir ki, burada «عَلَّمَ» alâmet mânâsınadır. Buna göre âyetin anlamı, Kur'ân'ı alâmet kıldı, yani ibret alacak olanlara bir âyet, yahut nübüvvet için bir delil ve mucize kıldı demektir. Bu durumda diğer bir mef'ulün hazfini gözetmeğe gerek kalmaz ve önceki sûrenin başında yer alan اِنْشَقَّ الْقَمَرُ *"Ay yarıldı."* (Kamer, 54/1) âyeti ile mütenasib olur. Yani o sûre heybet kapısından, bu sûre de rahmet kapısından bir mucize ile başlamış bulunur. Şu halde tercemede öğretti denilmeyip de ta'lim etti denilirse bu iki duruma da işaret edilmiş olur. Mamafih Alûsî der ki: "Konuşan bin münasebet de gösterse, yine bunun ilim öğretiminden ibaret olduğunu bilmek gerekir."(1) Kur'ân'ın öğretimi mânâsına gelince, âyette «عَلَّمَ» fiilinin yer alması, Kur'ân'a ilim izafe etmektedir. Bu, Kur'ân'ın yalnız lafızlarının değil, mânâsının da çok üstün bir tarzda ilim ifade ettiğini göstermektedir . Ancak bu, farklılık arzetmektedir. Bazan işaret ve remizlerden kevnî hadiselere vakıf olma derecesine kadar çıkar. İbnü Cesir ve İbnü Ebî Hâtim'in İbnü Mes'ud'dan yaptıkları rivayete göre, Kur'ân'da her şeye dair ilim indirilmiş ve her şey beyan edilmiş ise de bizim ilmimiz onun tamamını kavrayacak durumda değildir. İbnü Abbas da demiştir ki: "Devemin ipi kaybolsa her halde onu Allah'ın Kitabında bulurdum."(2) Mûrsî de şöyle der: "Kur'ân, evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerini içine almaktadır."

(1) Alûsî, a.g.e., XXVII, 98.
(2) Alûsî, a.g.e., XIV, 98.

Öyle ki onun hakikatini ancak mütekellim olan (konuşan) Allah Teâlâ bilir. Sonra وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللّٰهُ *"Onun te'vilini (yorumunu) ancak Allah bilir..."* (Âli İmran, 3/7) âyetince Allah Teâlâ'nın kendine tahsis ettiği bilgiler müstesnâ olmak üzere Resulullah, sonra da sahabilerin büyükleri, onlardan sonra da ilimde onlara varis olan Tâbiîn bilir." Bir kısım âlimler de öğretimi, mânâların tasavvur edilmesi için nefsi uyarmak şeklinde tarif etmişlerdir.

Kıyametin yaklaşmasına karşı ilâhî rahmetten ortaya çıkan en büyük ve önemli nimetin Kur'ân öğretimi nimeti olduğu böylece ifade edildikten sonra, kime ve nasıl öğretildiği hususunu anlatmak için buyuruluyor ki:

O Rahmân خَلَقَ الْاِنْسَانَ **insanı yarattı.** Bazı âlimler burada insanla kasdedilen Âdem, bazıları da Kur'ân'ın işaretiyle Muhammed Aleyhisselâtü ve's-selâm'ın olduğunu söylemişlerse de, hepsini içine almak üzere insan cinsi olması daha doğru olabilir. Mamafih Kur'ân'ın öğretimine konu alan kâmil insanın kasdedilmiş olması da düşünülebilir. Yani Kur'ân'ı öğretmek üzere insanı yarattı. عَلَّمَهُ الْبَيَانَ **Ona beyanı öğretti,** yani kendini, vicdan ve gönlünde meydana gelen duygu ve anlayışlarını, başkalarına açık ve güzel bir şekilde ifade etmek, maksadı anlatmak ve anlamak demek olan konuşma ve dil nimetini belletti ki, ilmin elde edilmesi ve Kur'ân öğretimi nimeti de bununla meydana gelir. Hz. Âdem yaratıldıktan sonra kendisine eşyanın isimlerinin öğretilmesi sayesinde meleklerin bilemediklerini bildi, onların ulaşamadıklarına ulaştı. Peygamberlerin nübüvvete nâil olmaları, Allah tarafından tebliğ yapabilmeleri, kitaplar getirmeleri, ümmetlerin onlardan istifade edebilmeleri hep beyan ilmi, dil nimeti sayesinde olduğu gibi, Kur'ân'a ve Kur'ân'ın tefsir ve tercemesi nimetine ulaşmamız ve ondan faydalanma derecemiz dahi o nimetten aldığımız hisse oranındadır. Ebu's-Suud der ki: "Âyette ifade edilen beyanı öğretmekten murad, insanı sırf kendi beyanına gücü yeter kılmaktan ibaret değil, onunla başkasının beyanını anlamak mânâsını da ifade eder. Çünkü Kur'ân'ı öğretmek ancak onun üzerinde dönüp dolaşır."(1) Bu cümleler, eşanlamlı haberlerdir. Sonrakilerin atıf harfi olmadan zikredilmeleri teker teker sayım üslubunda geldikleri içindir. Müsned-i ileyhin (mübtedânın) başta zikredilmesi de, kasr (tahsis) ifade eder. Bundan sonra beşer hayatının en fazla ilgilendiği nimetler güzel bir surette beyan edilerek secde ve şükretmeye davet için buyuruluyor ki: اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ **Güneş ve ay bir hisâb iledir,** yani hesâb ile cereyan ederler. Binaenaleyh insanlar hesâbı iyi bellemeli ve bir hesâb gününün geleceğini bilip ona göre hesâba hazır olmalıdır.

---

(1) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 176.

Hüsbân, "hâ"nın ötresiyle hisâb mânâsına ve hisâbın çoğulu hisâblar mânâsına gelir. Bir de değirmen taşının eksenine hüsbânü'r-rehâ denilir. وَالنَّجْمُ **Ve Necim,** yani arzdan çıkıp da sapı olmayan bitki, çemen وَالشَّجَرُ **ve şecer,** sapı olan bitki, ağaç يَسْجُدَانِ **secde ederler,** Allah'ın iradesine tabii olarak boyun eğerler, kanunları karşısında elastikiyetle istediği konumu alırlar. O halde insanlar isteyerek Allah'ın emirlerine uyarak, nimetlerine şükretmek için secdeyi bilmelidirler. وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا **Hem semaya bak onu yükseltti.** Bu terkib Nahiv'de اِضْمَارٌ عَلَى شَرِيطَةِ التَّفْسِيرِ tabiri ile ifade edilir. Yani bir mef'ulün fiilini önce hazfedip sonra zamiriyle meşgul olarak tefsir etmektir. Şu halde kelâm, وَرَفَعَ السَّمَاءَ رَفَعَهَا *"Göğü yükseltti, onu yükseltti."* takdirindedir. Bunun faydası, evvela mef'ule dikkatleri çekmek, sonra da fiilin bilindiğini beyan etmekle özel bir şekilde bunu hatırlatmaktır. Semadan kasıt, bütün cisimleriyle üzerimizde yükselen yüce bir alemdir. Onun yükseltilmesi, yani yükseklik verilip yukarı kaldırılması da yüksek olarak yaratılması ve inşa edilmesidir. Yükseklikten maksat da, belli olan hissi ve sûrî yüksekliktir. Genel mecaz yoluyla hissi ve manevi yüksekliği içine alacak bir mânânın kasdedilmiş olması da caiz olabilir. Belli ki semanın böyle yüksekliği onu yükselten Rahmân'ın kudret ve rahmetinin yüksekliğini, böylece kendisinin daha yüce, yani cihet ve mekânın ötesinde bir ululukla yüksek olduğunu gösterir. Evet, O Rahmân öyle ulu, öyle yüksek, öyle secde ve saygıya müstahaktır ki, gerek maddî ve gerekse manevî tarafı ile yüksekliği görülüp duran o güzel semaya yüksekliği O verdi. وَوَضَعَ الْمِيزَانَ **Ve mizanı koydu,** yani o yüksekliklerin durabilmesi için aşağıya ve yukarıya çeşitli ve birden fazla ağırlıklar, varlıklar ve haklar arasında her şeyin kendi hakkına göre duruşu ve konumu demek olan denge kanununu, adalet kanununu koydu ki, bu kanun olmasaydı göklerin ve yerin nizam ve intizamı olmazdı. Nitekim bir hadis-i şerifte بِالْعَدْلِ قَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ "Göklerin ve yerin varlığını sürdürmesi adaletledir."[1] buyurulmuştur.

Mizan, "misâk" kelimesi gibi hem tartmak mânâsına masdar hem de tartı aleti, terazi, mânâsına ism-i âlet olabilir. Vezin, eşyanın diğerine nibsetle miktarı veya miktarının tanınmasıdır ki esasen bu kelime ağırlık için kullanılır. Ve bir mukayese ve eşitlikle yapılır. İşte bu mukayesenin yapıldığı alete de mizan denilir. Bu surette vezin, daima bir muâdele, yani bir denkleşme nisbetini ifade ettiğinden adalete ve adaletin ölçüsü olan şeriata da mizan denilmiştir. Onun için burada mizan, eşyanın gerek ağırlık itibarıyla ve gerek diğer hususlarda

---

(1) Alûsî. a.g.e., XIV, 101.

miktarlarının bilinmesine ölçü olarak herhangi bir alet mânâsına yorumlanabildiği gibi daha genel bir anlam ifade etmek üzere adalet mânâsında kullanıldığı ve şeriat olarak da tefsir edildiği olmuştur. Burada mizan kelimesi üç kere zikredilmiştir. Her ne kadar Zemahşerî bunun şiddetli bir tavsiye ve takviye için tekrar edildiğini[1] söylemiş ise de, marifet yönüyle zikir ve tekrar da ilk yaratıcının aynı olması şeklinde bir külli kaidenin olmadığı ve peşpeşe gelen üç fâsılanın (âyet sonunda yer alan kelimenin) aynı mânâda bir tekrardan ibaret olmasının uygun düşmeyeceği cihetle biz bunlardan herbirinin ayrı bir mânâya işaret ettiğine inanıyoruz. Öncelikle وَوَضَعَ الْمِيزَانَ *"Mizanı koydu."* âyetinde yer alan mizan, semanın yüksekliği münasebetiyle ortaya çıkan bütün eşya arasındaki genel denge kanunudur ki: (pesenteur) yahut (gravitaion) denilen yer çekimi veya ağırlık kanunu bunun en açık görüntüsüdür. Bildiğimiz terazi, kantar ve çeki gibi tartı ölçeği olan bütün mizanların esası da budur. Eskiler bunun yalnız yeryüzünde kullanıldığını zannediyor idiyseler de, sema ve yerdeki bütün cisimler hakkında geçerli genel bir kanun olduğu ve astronomi ilmi bakımından hususi bir önemi bulunduğu artık anlaşılmıştır. Bununla beraber genel denge kanunu yalnız cansız, duygusuz ve fizikî olan çekim kanununa hasredilmeyip kimyevî ve ruhî münasebetleri dahi içine almak üzere adalet kanunu adıyla daha kapsamlı olarak izah edildiği takdirde, faydasının daha fazla olacağı âşikârdır. Bu, herşeyi eşya arasında layık ve münasib olduğu yer ve mertebeye koyma demektir. Kâdi Beydâvî mizanı, her hazır olan şeye hak ettiğini, her hak sahibine da hakkını vermek suretiyle âlemdeki işlerin düzeni ve doğru hareket etmesi diye tarif etmiştir.[2] Böylece o, gerek yaratma ve gerek kanun koyma açısından adalet ve dengeden daha genel bir mânâ ifade etmiş olur. Şu halde ikinci mizan kelimesi, mastar yahut şeriat, üçüncüsü de amel defteri olabilir. Mamafih başka türlü düşünmek de mümkündür. Evet, mizanı koydu اَنْ **ki** لَا تَطْغَوْا فِى الْمِيزَانِ **tartıda haksızlık etmeyesiniz.** Şeriat ve kanuna tecavüz edip de haddinizi aşmayasınız, tartısız iş yapmayasınız, yahut maddî ve manevî tartıda taşkınlık etmeyesiniz de Allah Teâlâ'nın emirlerine, hükümlerine itaat ve hukuka riayet edesiniz. وَاَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ **Hem vezni: ister söz, ister fiil olsun her hususta tartma işini adaletle yapın,** yani hem ayarsız tartı kullanmayın, hem de tartarken insaf ve adaletle dosdoğru tartın. Kendiniz için tartarken bir tarafı, başkası için tartarken de diğer tarafı ağır tutmayınız. Hepsinde terazinin dilini doğru tutunuz. وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ **Ve tartıyı aksatmayın,** eksiltmeyin. Teraziyi kötü niyetli

(1) ez-Zemahşeri, a.g.e., IV, 44.
(2) el-Beydavî, a.g.e., II, 483.

kullanmak suretiyle ahirette mizanınıza yazık etmeyesiniz diye O Rahmân, mizanı koydu ve göğe yükseklik verdi. وَالْاَرْضَ وَضَعَهَا **Arzı da alta koydu,** tevazulu (alçak gönüllü) kıldı, aşağıya serdi. لِلْاَنَامِ **Enâm için.** Enâm, lugatta halk, yahut cin ve insan yahut yer yüzünde ki yaratıklar demektir. Yerin bu şekilde aşağıya konulması, üzerinde bulunan yaratıkların menfaati içindir. Şöyle ki: فِيهَا فَاكِهَةٌ **Onda bir çok meyva vardır.** Mahlukatın özellikle insanların faydalanabilmesi için bir çok meyva vardır. وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْاَكْمَامِ **Ve ekmamı olan hurma ağacı vardır.** Ekmâm, kâfın kesriyle "kimm"in çoğuludur ki, meyvanın çiçeğinin üzerindeki kabcık, tomurcuk demektir. Yahut kâfın fethiyle "kemm"den çoğul olarak örtmek anlamını ifade etmesi sebebiyle, lifleri, dalları ve kabcıkları gibi üzerini örten şeyler demektir ki birisinde gelecek için çoğalma ve faydalarına, diğerinde de kurutmasına işaret edilmiş demektir. وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ **Ve çimli daneler,** buğday ve arpa gibi hububat ki, taze çim yaprakları içinde yetişir ve o yapraklar kuruduğu zaman saman olur ve bu suretle hem kendilerinden hem de yapraklarından istifade edilir. وَالرَّيْحَانُ **Hem de reyhan,** ki koku alma organını temizler, sinirlere ve ruha neş'e ve canlılık verir. Reyhan, güzel kokulu ve gönül açıcı demek olup, bizim de reyhan dediğimiz nebat gibi koklanan güzel kokulu otların hepsine denir. Bununla beraber İbnü Abbas'tan reyhanın burada rızık mânâsına olduğu da nakledilmiş. Nitekim bir a'rabiye nereye gidiyorsun? diye sormuşlar o da: اَطْلُبُ مِنْ رَيْحَانِ اللّٰهِ "Allah'ın reyhanından yani rızkından istiyorum." diye cevap vermiş. Rızkın insana rahatlık vermesi, yahut ekmek kokusunun özellikle acıkmış olanlara her kokudan daha güzel gelmesi, reyhan ile rızık arasındaki münasebeti ortaya koymaktadır. Buna göre maksat, Zemahşeri'nin de dediği gibi, dânenin çimli yapraklarına karşılık özü demek olur.(1) Hamza, Kisâ'i ve Halef-i âşir kırâetlerinde nasb ile وَالْحَبَّ ذَا الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانَ şeklinde okunması, ihtisas üzere fiilin hazfedilmesinden dolayıdır. ... وَخَلَقَ الْحَبَّ *"Taneyi yarattı."* Takdir edenler olmuşsa da وَاَخُصُّ الْحَبَّ *"Özellikle taneyi..."* takdiri bizim zevkimize göre daha mülayimdir ki, bu durumda mânâsı, hele o çimli daneler ve o hoş reyhan(2) (koku) demektir. فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ **İmdi Rabbinizin nimetlerinin hangisini yalanlıyorsunuz?** "Fâ" kendisinden sonra geleni önce geçene uygun olarak sıralamak içindir. Âlâ, Necm Sûresi'nde geçtiği üzere nimetler ve lütuflar demek olup müfredi اَلْيٌ ، اِلَى ، اَلَى ، وَيَا اَلْوٌ 'dür.

---

(1) ez-Zemahşeri, a.g.e., IV, 45.

(2) Reyhan, aslında revhten reyvihan şeklin de olup kelimedeki vâv, kural gereği yâ'ya kalbedilip şeddelenmekle reyyihân olduktan sonra "meyyit" ve "meyt"de olduğu gibi, tahfif için ikinci "yâ" hazfedilmiştir. Bazıları da aslı revhan, demiştir. (Müellif)

Nimeti yalanlamak, inkâr ile nankörlük etmektir. Nimetin nimet olmasını inkar veya nimeti verene nisbetini inkâr veya her ikisini inkâr mânâsını ifade eder. Mesela hem Kur'ân öğretiminin bir nimet olduğunu hem de bunun Allah'ın bir nimeti olduğunu inkâr ederler. Yaratılışın, lisanın, yer ve göğün, adalet ve mizanın nimet olduğunu inkâr edenler de bulunmaktadır. Meyvaların, yiyecek-lerin ve koklanacakların nimet olduğunu inkâr etmeseler de özellikle Allah'a nisbetini açıkça veya işaretle inkâr edenler de çoktur. Hitab, aşağıda açıklanacağı üzere ins ve cinne olduğu içindir ki, yaratıkların hepsi buna dahil-dir. Rab isminin açıklanması da, azarlama da şiddet ifade etmektedir. Yani ey o yaratıkların gizli ve âşikâr iki kısmını teşkil eden insanlar ve cinler! Şimdi siz bunları işittikten sonra Rabbiniz Rahmân Teâlâ'nın şu dinleyip gördüğünüz türlü nimetlerinden hangi birine yalan deyip de nankörlük edersiniz! Hiç böyle bir nimet sahibine nankörlük edilir mi? İbnü Ömer ve Câbir (r.a)'den rivayet edilmiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.v) ashabına er-Rahmân Sûresi'ni okuduğunda onlar sükût ettiler. Buyurdu ki, niye ben cinnilerden, sizden işitmediğim güzel cevaplar işitiyorum? Cinlerin gecesinde ben bu sûreyi onlara okumuştum da فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ âyetini her tekrar ettiğimde لَا بِشَيْءٍ مِنْ نِعْمَتِكَ رَبَّنَا نُكَذِّبُ فَلَكَ الْحَمْدُ "Hayır nimetlerinden hiçbir şeyi yalanlamayız, Ey Rabbimiz hamd sana."(1) dediler.(2) Bunun için Rahmân Sûresi okunurken dinleyenlerin her فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ âyeti okundukça öyle söylemelerinin mendub olduğu nakledilmiştir. İnsanlar ve cin-lerden her birinin özellikle kendi yaratılışlarıyla ilgili nimetin şükrünü yerine getirmemelerine karşı kınamaya mukaddime yapılmak üzere her birinin ya-ratılışlarının başlangıç ve esasını beyan ile buyuruluyor ki: خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ **(Allah) insanı fehhâr gibi bir salsalden yarattı.** «مِنْ» İbtidâ içindir. Salsal, tıngır tıngır ses veren kuru çamur demektir. Fehhâr, iyi pişkin saksı, yani fağfur (porselen) gibi çın çın ses verecek kadar kurumuş, hayattan o derece uzak kuru topraktır ki, insanın ilk çıkış yeri olan arz, güneşin sıcaklığı karşısında bu derece hayattan uzak iken Allah Teâlâ ondan tavırdan tavıra bir sülale (soy) seçerek insanı yarattı. (Bakara, Al-i İmran, Hicr, Mü'minûn Sûrelerine bkz.) وَخَلَقَ الْجَٓانَّ **Cânnı da yarattı.** Cânn, nûn'un şeddelenmesiyle cin demektir. Mâlih ile milh gibi, ikisi de vasıftır. Veya cin milh gibi cins ismi, cânn da, mâlih gibi sıfat ismidir. Yahut burada insandan murad, Âdem (a.s.) olduğuna göre cânndan murad da, cinnin babası demektir. Bazıları bunu Mücâhid'den İblis değil, cinnin babasıdır diye nakletmişlerdir. Bizim kanaatimize göre başlangıç itibarıyla

---

(1) Tirmizî Tefsiru Sureti 55/1.

(2) Tirmizî, Tefsiru Sureti 55/1; Hatib, Tarihu Bağdadî, IV, 301; Suyûtî, a.g.e., VII, 690.

bütün insan cinsi salsalden yaratılmış olduğundan insandan kasıt, Âdem değil insan cinsi olduğu gibi, Cânn'dan kasıt da cin cinsidir. Aşağıda da انسٌ ولا جَانٌ *"İnsan ve cin..."* diye ikisi de cins olarak zikrolunacaktır. Hicir Sûresi'nde والجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ *"Cinleri de daha önce zehirli ateşten yaratmıştık."* (Hîcir, 15/27) buyurulduğuna göre, demek ki Allah Teâlâ, insanı yaratmadan önce cânn yahut cin denilen gizli mahlukları yaratmıştı. مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ **Bir mâriç ateşten,** birinci «مِنْ» ibtidâiyye, ikinci «مِنْ» beyaniyye olarak bir mâric ateşten demektir. Burada mâric iki mânâ ile tefsir edilmiştir. Bazıları asıl mânâsı, ızdırap anlamını ifade eden merec'den, halis ateş ya da dumansız sâfi alev demek olduğunu söylemişler, bazıları da merec'in asıl mânâsının ihtilât (karışma) olması itibariyle, mâric'in muhtelit (karışık) dumanlı bir ateş olduğunu ifade etmişlerdir. Hicir Sûresi'nde geçen "nâri's-semûm" tâbirine (Hicr, 15/27) muhtelif mânâsı daha uygun düşmektedir. Şu kadar var ki, muhtelit, yalnız duman karışık demek gibi ibtidâi bir mânâya olmayıp, "semûm" anlamına da uygun olmak üzere her şeye nüfuz edebilen ve karışan mânâsında ateşin hakikatini ifade etmiş olsa gerektir. Bundan başka mâric "merc"den müteaddi olarak haltedici yani karıştırıcı mânâsına da gelebilir ki bu da ateşin, yani hararetin eşya üzerindeki kimyevî bir özelliğini belirtmiş olur. Kısaca demek oluyor ki, insan yaratılmadan önce güneşte veya arzın başlangıç durumunda olduğu gibi çalkalanıp duran ızdıraplı ve çoşkun bir halde bulunan saf bir ateş, veya elektrik halinde olduğu gibi her şeye karışabilen bir ateş veyahut eşyayı birbirine karıştırmak özelliği taşıyan bir ateşten, biz insanların gözüne âdet olduğu vechile görünmeyen gizli bir takım hayat kuvvetleri, hayati unsurlar yaratılmıştır ki, bunlara cânn ismi verilmektedir.

رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ * فَبِاَىِّ ... **Hem iki doğunun Rabbi, hem iki batının Rabbidir** O yaratıcı Rahmân, yani yalnız insan ve cinnin başlangıçtan yaratıcısı olmakla kalmayıp, bütün varlık yönlerinin hatta varlık ve yokluk nimetlerinin hepsinin sahibi ve bütün tekamül (gelişme) mertebelerinin Rabbidir. Âyette geçen iki doğu ve iki batı tabirlerinde de bir kaç mânâ vardır. Birincisi, الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ *"Güneş ve ay bir hesap iledir."* âyetinden anlaşılacağı gibi güneş ve ayın doğuları ve batıları demektir. İkincisi, yaz ve kış mevsimlerinde günlerin uzayıp kısalmasına göre olan doğular ve batılardır. Bu durumda gerçi hergün için ayrı bir doğu ve batı varsa da, en son noktalarını zikretmekle aralarındakileri de içine aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim "bütün doğu ve batı O'nun" denildiği vakit, bunlar arasında kalan bütün yönler de kasdedilmiş olmaktadır. Üçüncüsü, nev'i kasdedilerek gerek güneş ve gerek diğerlerinin doğusu demek

olabilir ki, bununla bütün cisimlerin doğu ve batısına işaret edilmiş olur. Dördüncüsü arzın, kürevî olması nedeniyle her yarısına nazaran bir doğu ve batıya işaret edilmiş olur ki, bunda doğu kabul edilen bir nokta aynı zamanda batı ve batı kabul edilen nokta da aynı zamanda doğu olmuş olur. Beşincisi de, güneş ve ay gibi görünen ışıklarla, akıl ve şuur gibi görünmeyen ışıkların doğuş ve batış noktalarına işaret olabilir ki bunu, bir yönüyle üçüncü kısma dahil etmek de mümkündür. Bunlardan hangisi olursa olsun, asıl kasdedilen mânâ, Allah'ın var olan ve olmayan bütün nimetlerin sahibi ve yöneticisi olduğunu beyan etmektir. Görülüyor ki bu âyetler, hem nimeti hem kudreti hatırlatmaktadır. Nimeti tenbih, şükrü gerektirir, kudreti tenbih de, nankörlüğe karşı kınamayı takviye eder. Evet فَبِاَىِّ الْآءِ ... مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ **iki denizi mercetti (salıverdi)**. Burada merc müteaddidir مَرَجَ الدَّابَّةَ mânâsınadır ki, salıverdi demektir. Bu da esas itibariye karıştırmak mânâsına gelirse de, bu ayrı bir kullanmadır. Bu iki deniz hakkında misal olmak üzere çeşitli yorumlar yapılmıştır. Önce Furkan Sûresi'nde geçen وَهُوَ الَّذِى مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا *"O, iki denizi birbirine salmıştır. Bu, tatlı ve susuzluğu giderici; şu tuzlu ve acıdır. Ve ikisinin arasına birbirine kavuşmalarına engel olan bir perde koymuştur."*(Furkân, 25/53) âyetine mutabık olmak üzere biri tatlı diğeri acı iki derya denilmiş. Mesela Şap denizine Nil, Basra Körfezi'ne Dicle dökülmüş olduğu gibi, diplerindeki suların birbirlerine kavuşması ile beraber birden bire diğeri ile karışmaksızın bir hayli mesafeleri uzayıp giden büyük sularla temsil edilmiştir. Buradaki iltikâ (karşılaşma) fiilî olarak birbirine temas mânâsına gelmektedir. İltikâ, temas edecek şekilde yakınlık ve komşuluk olarak da yorumlanabilir. Bu, acı denizin altında veya yakınında yer alan su hazineleri şeklindeki düşünceye de uygun olabilir. İkincisi, her ikisinin suyu da acı olmak üzere bir zamanlar Faris Denizi adı verilen Hint Okyanusu ile Rûm denizi denilen Akdeniz ile temsil edilmiştir ve aralarındaki engel Arabistan yarımadası veya karşılaşmak üzere bulundukarı Süveyş engelidir. Buna göre يَلْتَقِيَانِ : "o iki deniz, birleşeceklerdir" mânâsına da yorumlanabilir ki, bu da Süveyş kanalının ileride açılacağını göstermektedir. يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ *"İkisinden de inci ve mercan çıkar."* (Rahmân, 55/22) âyeti de, bu ikinci mânâya daha yakın bir anlam ifade etmektedir. Zira tatlı sudan inci ve mercan çıkması, biraz te'vile dayalıdır. Üçüncüsü, gök denizi ve arz denizi denilmiştir ki denizlerle, bulutlar veya daha geniş bir mânâ kasdedilmiş olabilir. Dördüncüsü, yeri etrafından kuşatan dış denizle yerin kıtaları arasındaki iç deniz ki, bu iki deniz birbirine kavuşurlar. Yer, aralarında bir engel halinde kalır, böylece taşıp da o yeri istilâ edemezler.

Beşincisi, "maşrikayn ve mağribeyn" (iki doğu ve iki batı)de geçtiği üzere acı, tatlı, iç dış, semavî ve arzî hatta hakikat ve mecaz her iki nev'iyle deniz de demek olabilir ki en genel anlamı budur. Bu suretle işarî mânâ olarak cismanî (maddi) âlem ile ruhanî (manevî) âlem anlamı da bulunabilir ki aralarında mevcut olan berzah da, hayal ve gölge alemi olmuş olur. يَلْتَقِيَانِ **Kavuşurlar.** Bu cümle ya istinâfiyye (başlangıç) ya da hal cümlesidir. Mânâsı, kavuşurlar yahut karşılaşırlar. Veyahutta öyle bir halde salmıştır ki, kavuşacaklardır veya kavuşuyorlardır. Fakat بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ *"aralarında bir berzah vardır."* Berzah, esasen iki şey arasında bulunan engel ve ayırıcı sınır demektir. Coğrafya ıstılahında bilindiği gibi iki deniz arasında bulunan karaya denir.(1) Berzah, burada ya bu anlamı ifade etmektedir, ya da kudretten herhangi bir sınır mânâsınadır. Aralarında bir berzah bulunduğundan dolayı o iki deniz لاَ يَبْغِيَانِ **birbirine geçmezler.** O berzahı, o haddi aşıp da diğerinin yerini işgal edecek, özelliğini ortadan kaldıracak bir zulüm ve tecavüz yapmazlar, yapmaya meydan bulmazlar اللُّؤْلُؤُ **inci,** özellikle iri inci وَالْمَرْجَانُ **ve mercan.** Lisanımızda da mercanın kırmızısı meşhurdur. Bilindiği gibi inci ile mercan, hem süs eşyası olarak kullanılır hem de ticaret nimetlerindendir. وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَئَاتُ فِى الْبَحْرِ **O denizde inşa edilmiş akıp gidenler O'nundur.** Cevârî, akıcı mânâsına câriyenin çoğuludur ki gemiler demektir.

Münşeât, iki mânâ ile tefsir edilmiştir. Birincisi, bilindiği üzere inşa edilmişler demektir ki, gemilerin inşasının ehemmiyetini ve bunun Allah'ın bir nimeti olduğunu gösterir. İnsanlar tarafından inşa edilmiş olması, وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ *"Oysa sizi de, yaptığınız (bu şeyler)ı da Allah yaratmıştır."* (Saffât, 37/96) âyetine göre onların, Allah'a ait olmasına mani değildir. İkincisi yelkenleri açılmış mânâsına da tefsir edilmiştir. Çünkü inşa, yükseltmek, yukarı kaldırmak mânâsına geldiği için, münşeât, yükseltilmiş demektir. Gemiler hakkında kullanıldığında bu vasıf, yelken açmış veya bayrak açmış anlamını ifade eder. Şu teşbih de, buna da bir işaret vardır. كَالْاَعْلَامِ **Alemler gibi,** yani dağlar gibi burada alem, dağ mânâsına olmakla beraber, bayrak ve alâmet mânâsına da gelebilir. Evet, inşa edilip de denizde akıp giden, o inci ve mercan gibi nice faydalı şeyleri taşıyan o dağlar gibi gemiler de Allah'ın nimetlerindendir. Mamafih "cevâri'l- münşeât" vasfı, gök deryasında yüzüp duran bütün gök cisimlerinin Allah Teâlâ'nın kudret delillerinden olarak denizde yüzüp giden gemiler gibi akıp gittiklerini de ifade etmeye müsaittir. Bu durumda gelecek âyete de bir girizgâh (maksadı beyan için uygun söz) olmuş olur. Şöyle ki:

(1) Dünya ile ahiret arasındaki kabir alemine de berzah âlemi denir.

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ
وَالْاِكْرَامِ ﴿٢٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٨﴾ يَسْـَٔلُهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فٖي شَاْنٍ ﴿٢٩﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٠﴾
سَنَفْرُغُ لَكُمْ اَيُّهَ الثَّقَلَانِ ﴿٣١﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ
﴿٣٢﴾ يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اِنِ اسْتَطَعْتُمْ اَنْ تَنْفُذُوا مِنْ
اَقْطَارِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ اِلَّا بِسُلْطَانٍ
﴿٣٣﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٤﴾ يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ
مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ ﴿٣٥﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٣٦﴾ فَاِذَا انْشَقَّتِ السَّمَٓاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ
﴿٣٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٨﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْـَٔلُ عَنْ
ذَنْبِهٖٓ اِنْسٌ وَلَا جَٓانٌّ ﴿٣٩﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٠﴾
يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسٖيمٰيهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصٖي وَالْاَقْدَامِ ﴿٤١﴾
فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٢﴾ هٰذِهٖ جَهَنَّمُ الَّتٖي يُكَذِّبُ بِهَا
الْمُجْرِمُونَ ﴿٤٣﴾ يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمٖيمٍ اٰنٍ ﴿٤٤﴾ فَبِاَيِّ

ﺍﻻٓﺀِ ﺭَﺑِّﻜُﻤَﺎ ﺗُﻜَﺬِّﺑَﺎﻥِ ﴿٤٥﴾

Meâl-i Şerif

26. Yer üzerinde bulunan her şey fânidir.

27. Yalnız celâl ve ikram sahibi Rabbinin yüzü (zâtı) baki kalacaktır.

28. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

29. Göklerde ve yerde bulunanlar, O'ndan isterler. O, her gün yeni bir iştedir.

30. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

31. Ey insan ve cin! sizin de hesabınızı ele alacağız.

32. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

33. Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin çevresinden geçmeye gücünüz yeterse geçin gidin. Ama Allah'ın verdiği bir güç olmadan geçemezsiniz.

34. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

35. Üzerinize ateşten alev ve duman gönderilir, kendinizi savunamazsınız.

36. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz

37. Gök yarılıp da, erimiş yağ gibi kıpkırmızı bir gül olduğu zaman...

38. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

39. İşte o gün, ne insana ne de cinne günahından sorulmaz.

40. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

41. Suçlular simalarından tanınır, alınlarından ve ayaklarından tutulur.

42. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

43. İşte bu, suçluların yalanladığı cehennemdir.

44. Onunla kaynar su arasında dolaşırlar.

45. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ***"Yer üzerinde bulunan herşey fanîdir."*** Buradaki «عَلَيْهَا» zamiri, "cevâri" dolayısıyla yahut doğrudan doğruya yukarıdaki (10. âyete) arza râcidir. Yani o arz üzerinde bulunan her kim olursa olsun hepsi yok olucudur. Gerek o gemilerdekiler, gerek diğerleri hepsi de su üzerindeki o yüzen gemiler gibi akıp akıp yokluğa gidecekler ve öleceklerdir. Ey muhatab! وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ **Rabbinin yüzü ise bâki kalır** ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ **O celâl ve ikram sahibi,** وَجْهُ رَبِّكَ

deki vechin, كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ *"O'nun zâtından başka her şey helak olacaktır.."* (Kasas, 29/88) âyetinde olduğu gibi Allah'ın zâtı mânâsına olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü zül-Celâl ve'l-ikrâm sıfatı "zû" diye merfu (ötreli) olarak "vech" kelimesine sıfat yapılmıştır. Eğer öyle olmasaydı sûrenin sonunda geleceği şekilde "zi'l-celâli ve'l-ikram" diye cer (esre) ile Rabba sıfat yapılması gerekirdi. Bununla beraber başka mânâlar da verilmiştir. Kâdî Beydâvi vechi, zât ile tefsir ettikten sonra şöyle demiştir: "Varlıkların cihet (sebeb) ve vecih (zât)lerini araştırmış olsan hepsini fâni bulursun, ancak vechullah yani Allah'ın yüzü müstesnâ ki bu, اى الْوَجْهُ الَّذِى يَلِى جِهَتَهُ "O'nun cihetine (tarafına) yönelen yüz", yahut cihetine O'nun sahip olduğu yüz demektir."(1) Hâşiyesinde Şihâb bunu şöyle izah etmiştir: "Bu, başka bir tefsir şeklidir. Burada vech, zattan mecazdır. Organ mânâsına değil, belki kasdedilecek ve kendisine yönelinecek cihet (taraf-yön) mânâsınadır."(2) Üstadımız Makdisi (k.s.) de der ki: "Hadd-i zatında yok olanda asıl, kendi zâtı itibariyle bulunduğu hal üzere kalması, yani yok olmasıdır. Ancak Allah'ın sahip olduğu cihet, yani lütfuyla yakınlık gösterip kendi katından o şeyi feyizlendirdiği cihet müstesnâdır. Şu halde mânâ şudur: Hakk'ın dışındaki her şey fânidir. Yani aslında yok olmayı kabul etmektedir. Allah ona nazarı ve varlık elbisesini feyziyle giydirmeseydi, onun için varlık şerefi mümkün olmazdı. Bulunduğu hal üzere kalır, ortaya çıkmamış olurdu. Demek ki Hakk'ın ona nazarından sonra ancak varlık alemine geçmiş aslında Hakk'ın kendine nazarı ile kendisi için sabit olan yokluk üzere kalmamıştır. Şu halde bazı tefsirlerde olduğu gibi vech ile amel-i sâlih kasdedilmiş de olabilir. يَلِى جِهَتَهُ kavlinin mânâsı da şudur: Onunla Allah'a yaklaşılır ve yönelmeyi bize emrettiği cihet kasdedilir. O yokluk meydanında iken kul, onu emre uyarak işleyince Allah o kula mükafatını verinceye kadar onu, kul için dâim kılar. Diyebilirsiniz ki: O, kabul ile yokluğu kabul etmez oldu, çünkü ceza, onun yerine geçmiştir, O ise, bâkidir. Âlimlerimizden bazıları da şöyle dedi: "O yok olmamakla vasıflanan vech (yüz) Allah Teâlâ'nın varlıklara kayyumiyetidir (özdenliğidir). Ve o, Hak Teâlâ'nın zâtında yokluğu kabul etmeyen bir sıfatıdır. Biz vech sıfatına Allah Teâlâ'nın haber verdiği şekilde iman ederiz. Selef mezhebinin yolundan giderek "vech", "yed" gibi sıfatları ispat eder, keyfiyeti yahut te'vili ile uğraşmayız, dediğimiz takdirde de bu sıfatı, esasında yokluğu kabul etmez şeklinde tavsif etmiş oluruz ki, bu da, sahihtir. Bazı ârifler de demişler ki, Muhakkikler (hakikatı araştıran âlimler)i, Allah Teâlâ'dan başkasına şehadet etmek-

---

(1) el-Beydavî, a.g.e., II, 485.

(2) Şihabüddin el-Hafacî, İnayetü'l-Kadî ve Kifayetü'r-Radî, VIII, 134.

ten yüz çevirdiler. Çünkü Allah, onları varlık delilleri ve daimi bir bilgi ile donatmıştır. İbnü Ata demiştir ki; varlık hep karanlıktır. Varlığı, ancak Hak Teâlâ'nın onda görünmesi nurlandırmaktadır. Binaenaleyh her kim varlığı görür de onda veya onun yanında veya ondan önce ya da sonra ona şehadet etmezse, o nurlardan yoksun kalmış, kendisinden bilgi güneşleri, bulutlarla gizlenmiş olur. Kısacası Allah'ın yüzü, eşyanın veya insanların Allah'a bakan yüzü, yani kendi zâtlarına nazaran değil de Allah'ın rubûbiyyetinden (Rab sıfatından) ve yansımasındaki feyzinden istifade etmeleri sebebiyle ona nisbet edilmeleri, ilimdeki eşyanın sabit olan sûret ve hakikatleri ile gelecek kader görüntüsü gibi bir mânâ ile de düşünülebilirse de, burada vechin, zü'l-celâl ve'l-ikrâm sıfatı ile vasıflanması, bütün bu düşüncelerin hepsine mânidir. Bununla ancak Allah Teâlâ'nın zât-ı kibriyâsı vasıflanabilir. O halde وَجْهُ رَبِّكَ *"Rabbinin yüzü."* ذَاتُ رَبِّكَ *"Rabbinin zatı."* demek olunca وَيَبْقَى رَبُّكَ *"Rabbin kalır."* denilmekle yetinilmeyip de zatın vech ile ifade edilmesinin nüktesi ne olabilir? diye bir soru hatıra gelebilir. Bunun nüktesi, zâtın yalnız gizli ve mücerred zât olarak değil, sıfat ve rubûbiyyetinin görünmesi ve yansıması itibariyle dahi bâki oluşunu göstermektedir. Bunu kayyumiyet (ebedilik) sıfatı ile ifade edenler de bu nükteyi anlatmak istemişlerdir. Özellikle şu iki sıfatla vasıflandırmak da bunu te'yid etmektedir. Yani Rabbinin bâki kalacak olan yüzü, şu iki sıfatla vasıflanmaktadır. ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ **Ki hem celâl hem ikram sahibi.** Karşısında hiçbir şey kendi kendine tutunamayacak, azamet ve celâli ile her şeyi kahr ve yok edebilecek derecede büyüklük ve mutlak ihtiyaçsızlık sahibi, hem de yok olan ve yok olacaklara hayat vererek bağış ve ihsanına nâil kılacak tam bir lütuf sahibidir. Burada zikri geçen Celâl ve ikram, gelecek âyetlerle açıklanacaktır. Rağıb el-İsfahânî der ki: "Bu zü'l-Celâl ve'l-ikram sıfatı Allah'a mahsus olan ve ondan başkası için kullanılmayan sıfatlardandır. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın en hususî vasıflarındandır."(1) Tirmizî'nin Enes'ten, Ahmed b. Hanbel'in Rebia b. Âmir'den merfû olarak rivayet ettikleri şu hadis de buna işaret etmektedir. اَلِظُّوا بِيَاذَا الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ "Yâ ze'l-Celâli ve'l-İkram"a devam edin, dualarınızda onları çok söyleyin."(2) demektir. Yine Tirmizî, Ebu Dâvud ve Nesâî Enes'ten rivayet etmişlerdir ki söz konusu sahabî Peygamber (s.a.v)'le beraber bulunuyordu, bir adam da namaz kılıyordu. Sonra dua etti de şöyle dedi: اَللّٰهُمَّ اِنّى اَسْاَلُكَ بِاَنَّ لَكَ الْحَمْدُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ الْمَنَّانُ بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ يَا حَىُّ يَا قَيُّومُ *"Ey Allah'ım senden istiyorum, hamd sanadır, senden başka ilâh yoktur, sen ihsanı bol olan, semavatı ve*

(1) Ragıb el-İsfahanî, a.g.e., 94-95.
(2) Tirmizî, Daavat, 91; Ahmed b. Hanbel IV, 177.

arzı yaratan, celâl ve ikram sahibisin. Ey hayy ve kayyum olan Allah'ım." Bunun üzerine Hz. Peygamber buyurdu ki biliyormusunuz bu zât ne ile dua etti? Onlar da Allah ve Resulu en iyisini bilir dediler. Resulullah buyurdu ki: "Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki O, Allah'a en büyük ismiyle dua etti. O, ism-i azam (en büyük isim) ki onunla çağrıldığı zaman cevap verir, ve onunla istenildiği vakit ihsanda bulunur."(1)

فَبِاَىِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ **Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlarsınız?** Yani sizler fâni olduğunuz halde, sizin yok olmanızdan sonra bile ikramı devam eden Rabbinizin hangi nimetlerine nankörlük edersiniz?" Buradaki "Fa" evvelki âyetin mânâsıyla ilgilidir. Çünkü fenâ, bekânın, ebedi hayatın sürekli nimet ile sevabın bir kapısı olmuş oluyor. Teybî demiştir ki, "Geçen âyetten murad, mânâsının içeriğidir. Zira o, bir ceza ve mükafat vaktinin geleceğinden kinayedir. Onun için bilhassa celâl ve ikram zikredilmiştir. Bu sıfatlar ceza ve sevaba delalet ederler. Cezayı hatırlatmakdan maksat da, günahı, gerektiren fiillerden kulları sakındırmaktır. Bu gibi sakındırmalar ise, ayrıca bir nimettir. İşte «فَبِاَىِّ» *"Hangi nimet?"* hitabı, bu nimetlere teşvik içindir." Bunu şöyle de anlayabiliriz, Allah'ın celâlinde de nimet, ikramında da nimet vardır. Yahut şöyle diyebiliriz; Allah'ın celâlinden nasıl korkmaz, ikramına nasıl talib olmaz da nimetlerine nankörlük edersiniz? O celâl ve ikramı izah konusunda cümle-i istinâfiyye (başlangıç cümlesi) veya hâliyye (hâl cümlesi) ile buyuruluyor ki: يَسْـَٔلُهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **Göklerde ve yerde olan her kes O'ndan ister,** gerek sonradan meydana gelmeleri ve gerekse aynı hal üzere kalmaları ve diğer halleri itibariyle muhtaç oldukları her dileği ondan isterler. Gerek davranışla ve gerek sözle olsun daima ondan ister dururlar. Çünkü kendi kendilerine ve mümkün olan hakikatlerine nazaran var olmaya asla hakları yoktur. Bu yüzden her an O'ndan isterler.

كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَاْنٍ **O hergün bir iştedir.** Ya celâle veya ikrama bağlı bir iştedir ki, onlara istediklerini vermek de bu cümledendir. Zira Hak Teâlâ üstün hikmetlerine dayalı dileği gereğince her an nicelerini yok eder ve nicelerini var eder, nicelerini de zengin kılar, bazı halleri giderir, bazılarını getirir. İbnü Mâce, İbnü Hibbân ve daha bazı hadis âlimleri, Ebu'd-Derdâ (r.a.)'dan rivayet etmişlerdir ki, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Günahları affetmek, sıkıntıları gidermek ve birtakım insanları yükseltip, bir takımlarını alçaltmak da

(1) Ebu Davud Vitir, 23; Tirmizî, Daavat, 99; İbn Mâce, Dua, 9; Nesaî, Sehv, 58; Ahmed b. Hanbel, III, 120, 158, 245, 265.

O'nun şânındandır".[1] Bezzâr'ın rivayetinde dualara icabet (kabul) etmek ziyadesi de vardır.[2] كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَأْنٍ cümlesi, iki mânâ ile tefsir edilmiştir. Birisi gün, mutlak vakit mânâsına olarak her saat, her an diye açıklanmıştır. Bir de İbnü Uyeyne ve Hasan-ı Basri'den nakledildiği üzere Allah Teâlâ'ya göre zaman iki günden ibarettir. Birisi dünya birisi ahirettir. Her birine göre de Allah'ın bir şe'ni (işi) vardır. Dünyadaki işi, emir ve nehiy, ahiretteki işi de, hesâb ve cezadır. Nitekim ahiretteki işi beyan için buyuruluyor ki سَنَفْرُغُ لَكُمْ **sizin için boş kalacağız.**

Ferağ, lugatta boşalmak demektir. Buna göre bir meşguliyetten boşalmak sonradan bir meşguliyeti gerektirir. Halbuki Allah Teâlâ'yı hiç bir iş, diğer işten alıkoyamayacağı için burada özellikle ahiret işleri olan hesap ve cezayı ifade etmek üzere bu suretle bir istiâre veya kinaye yapılmıştır. Yani bugünkü dünya işleri geçecek, bu dünya hayatı ve nimetleri yok olacak, bu mühletler, hoşgörüler tükenecek, yarın Allah'a dönüşle mücerred sorumluluk hesap ve ceza için huzura geleceksiniz de sırf sizin işinize bakılacak, sizin sorumluluğunuzun gereği yapılacaktır. أَيُّهَ الثَّقَلَانِ **Ey sekelân.** Sekalân yahut sekaleyn iki sekal; bundan sonraki âyette de açıklanacağı üzere insan ve cinnin bir adıdır. Sekal, yük ve ağırlık demektir. İsimlendirme şekli anlatılırken deniliyor ki: Arz bir yüklü hayvana insan ve cin de ona yükletilmiş iki ağır yüke benzetilerek bu isim verilmiştir. Buna göre yer yüzünde insan ve cinden başka mahlukat, ilave kabilinden demek olur ki, iki denk (yük) arasına konulan fazlaya veya takılan takıya ilave denilir. İnsan ve cin yeryüzünde gizli ve açık hayatî kuvvetler olması itibarıyla onun esaslı ağırlığı gibi düşünülmüş demek olur. Bir de yer üzerinde ağırlıkları veya görüşlerinin ağırlıkları, itibar ve şöhretlerinin önemi ve büyüklüğü hasebiyle o ismi aldıkları söylenmiştir. Bundan başka sorumlulukla kendilerine ağırlık verilmiş olduğu için bu ismi almış olabilirler. Ayrıca günah ile ağırlaşmasından dolayı bu ismin verildiği nakledilmektedir. Bir hadisde اِنِّى تَارِكٌ فِيكُمُ الثَّقَلَيْنِ كِتَابَ اللّٰهِ وَعِتْرَتِى "Ben sizin içinizde iki ağırlık bıraktım, biri Allah'ın kitabı, biri de ıtretim (zürriyetim)."[3] buyurulmuş ve bunda sakalân tabiri kitabullah gibi itibar ve şöhreti büyük olan manevî ağırlıklar hakkında kullanılmış bulunduğuna göre bu mânâ, üçüncü hususa uygun olabilir. Yani insan ve cinne

---

(1) İbn Mâce, Mukaddime, 13.
(2) İbn Mâce, Mukaddime, 13; Suyûtî, a.g.e., VII, 699.
(3) Müslim, Fedailu's-sahabe, 36, 37; Dârimî, Fedailü'l-Kur'ân, 1; Ahmed b. Hanbel, III, 14, 17, 26, 59; IV, 367, 371.

maddî taraflarından ziyade manevî şerefleri itibarıyla sakalân isminin verilmiş olması tercihe şâyan görünmektedir. فَبِاَىِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ Yani yarın böyle hesâb gelip çatacakken **gerek bugün içinde bulunduğunuz hayat nimetlerine ve gerek yarının ceza ve mükafatına nasıl nankörlük edersiniz?** Yahut bu uyarı ve haberle nankörlükten sakındırmak dahi o nimetlerden birisi iken nasıl olur da bugün nankörlük edip yarının o yüksek nimetlerinden mahrum kalır ve kendinizi büyük tehlikelere sürüklersiniz? Bu suretle bir ceza gününün geleceği anlatıldıktan sonra Allah Teâlâ'nın hüküm ve saltanatından çıkıp kaçmanın imkan ve ihtimali bulunmadığı ve binaenaleyh yok olmakla hesâb ve cezadan kurtuluşa çare bulunamayacağını anlatmak için buyuruluyor ki يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ **ey cin ve insan topluluğu,** bununla sekalân da tefsir edilmiş oluyor. Yani ey cin ve ins cemaati اِنِ اسْتَطَعْتُمْ اَنْ تَنْفُذُوا مِنْ اَقْطَارِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **O semavât ve arzın aktarından, göklerin ve yerin hudud ve uzaklıklarından çıkıp gitmeğe gücünüz yeterse,** yani Allah Teâlâ'nın mülkünden, hüküm ve saltanatı altından kaçabilirseniz فَانْفُذُوا **haydi çıkıp gidin,** mümkünse kendinizi kurtarın. Bu emir onları aciz bırakmak içindir. لَا تَنْفُذُونَ **Fakat çıkamazsınız** اِلَّا بِسُلْطَانٍ **bir sultan olmadıkça,** yani bütün o göklerin ve yerin kuvvetlerini mağlup edecek başka bir kuvvet ve saltanat olmadıkça çıkamazsınız. Zaten öyle bir kuvvetiniz de yoktur. Cin ve insan, kendilerine sekalân ismi verilecek kadar itibar ve şöhrete sahip olmakla beraber, bütün şu yer ve gök kuvvetlerinin üstüne çıkacak derecede bir kuvvet ve saltanatı elde etmiş değillerdir. Onun için çıkamazsınız. Daha doğrusu Allah Teâlâ tarafından bahşedilecek bir kuvvet veya bir emir olmadıkça çıkamazsınız, kaçamazsınız, denilmektedir.

فَبِاَىِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ **Şu halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilir ve inkâr edebilirsiniz?** Yani her nereden bakılsa onun hüküm ve saltanatının hududundan çıkmak imkanı olmadığı halde ona karşı nasıl küfür ve nankörlük etmeğe cesaret edersiniz? Ancak çıkmağa kalkışıldığı takdirde ne olur? Denilirse, bunun cevabı şöyle verilir. يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ **Üstünüze ateşten yalın bir alev salınır.** Ve bir bakır, yani erimiş bakır, yahut bakır gibi kızıl bir duman, veya zehirli bir duman ki hem yakar hem boğar فَلَا تَنْتَصِرَانِ ***"da her ne yapsanız bundan kurtulamazsınız."*** Kendinizi savunamaz ve kaçıp gidemezsiniz, yakalanır ve yakılırsınız. Ebû Hayyan "Bahr" de der ki: "Bu ifadeden maksat, cin ve insanın acizliğini göstermektir."(1) Yani kaçamayacaklarını beyan etmektir. Lakin dikkat edilmesi gereken bir husus şudur ki, bu tehdit tarzı zamanımızdaki

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 195

topların, uçak bombalarının ateşlerini andırır şekilde bir tasvir fikri vermektedir. İbnü Ebî Şeybe'nin bu âyetle ilgili olarak Dahhak'tan yaptığı bir rivayete göre: Bu, dünyada da vuku bulacak, batı tarafından bir ateş çıkacak insanları hatta maymunları bir araya toplayacak, domuzlar da onların yattıkları yerde yatacak, uyudukları yerde uyuyacaklardır. فَبِاَىِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ Buralarda hitabın gerektirdiği tehdit bir lütuf ifade eder. Çünkü, itaat edenle isyan edeni ayırmak ve kâfirlerden intikam almak da bir nimettir. Mamafih bu görüşleri takdir etmek suretiyle hal cümlesi olarak yukardaki âyete bağlamak da mümkündür. Yani onlara böyle söylenerek ateş salınır. فَاِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاۤءُ **Sonra da gök bir yarıldı mı** yani kıyamet kopmaya başlayıp gök dürülmek üzere çatladığı فَكَانَتْ وَرْدَةً **çatlayıp da bir gül olduğu,** kıpkırmızı bir gül gibi kızarmış bir halde كَالدِّهَانِ **yağ gibi eridiği zaman..** « اِذَا » şartiyyedir, cevabı mahzuftur. Yani şimdi tafsilatını anlayamayacağınız, beyana sığmaz ne dehşetler, ne inkılablar olacaktır. Böyle iken فَبِاَىِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ **şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?** Zira o, korkunç dehşetli inkılâb günlerini haber vererek kurtuluşa götürmek ve terbiye için hatırlatmada bulunmak dahi ilâhî lütuflardandır. Yahut o günler, o yalanlayanların cezasını vermek için böyle hitabı ceza ile azarlayarak gelecektir. فَيَوْمَئِذٍ **İşte o gün** gök yarılıp olacaklar olduğu gün لَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذَنْبِه۪ٓ اِنْسٌ وَلَا جَاۤنٌّ **ne insan ne de cin günahından sorulmaz.** Yani suçlu olup olmadığının anlaşılması için şuradan buradan sorularak araştırılmaya ihtiyaç yoktur. Günahlı ile günahsız karıştırılmaz. Çünkü hepsi tesbit edilmiştir. Şimdi açıklanacağı gibi suçlular, yüzlerinden tanınırlar. Demek ki hesâb ve sorumluluk yok değil, Lakin o gün suçlunun şahsını tanımak için soru sorulmaz. يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِس۪يمٰيهُمْ **Suçlular, yüzleriyle tanınırlar da** فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاص۪ي وَالْاَقْدَامِ bu sebeble **perçemleriyle ayaklarından tutulurlar** daha Türkçesi yaka paça yakalanırlar. فَبِاَىِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ **Rabbinizin hangi nimetlerine yalan derdiniz?** diyerek yakalanırlar. Yahut suçluların bu şekilde yakalanması suçlu olmayanlar için bir nimet olur. هٰذِه۪ جَهَنَّمُ **İşte bu cehennem ki** يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ **suçlular onu yalanlıyor ve yalan olduğunu söylüyorlardı.** يَطُوفُونَ **Dönüp dolaşıyorlar** بَيْنَهَا **onunla** o cehennem ateşi ile وَبَيْنَ حَم۪يمٍ اٰنٍ **kızgın bir hamîm arasında** Hamîm, sıcak su Ân, son derece kızgın demektir. فَبِاَىِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ Diye suçlarının, küfür ve nankörlüklerinin cezası çektirilir.

Zü'l-celâl ve'l-ikramın celâl tecellileri (görüntüleri) bu şekilde beyan edildikten sonra ikram tecellileri ifade edilmek üzere buyuruluyor ki:

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ ﴿٤٦﴾

فَبِأَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٧﴾ ذَوَاتَاۤ اَفْنَانٍ ﴿٤٨﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاۤءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٩﴾ فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ ﴿٥٠﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاۤءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥١﴾ فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ ﴿٥٢﴾
فَبِأَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٣﴾ مُتَّكِـِٔينَ عَلٰى فُرُشٍ بَطَاۤئِنُهَا
مِنْ اِسْتَبْرَقٍ وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ ﴿٥٤﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٥٥﴾ فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ اِنْسٌ قَبْلَهُمْ
وَلَا جَاۤنٌّ ﴿٥٦﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٧﴾ كَاَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ
وَالْمَرْجَانُ ﴿٥٨﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٩﴾ هَلْ جَزَاۤءُ
الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُ ﴿٦٠﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦١﴾
وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ ﴿٦٢﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٣﴾
مُدْهَاۤمَّتَانِ ﴿٦٤﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٥﴾
فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ ﴿٦٦﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٧﴾
فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴿٦٨﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٩﴾

فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ ﴿٧٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧١﴾

حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ ﴿٧٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٣﴾

لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ ﴿٧٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٥﴾

مُتَّكِئِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ ﴿٧٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا

تُكَذِّبَانِ ﴿٧٧﴾ تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٧٨﴾

Meâl-i-Şerifi

46. Rabbinin makamından korkan kimselere iki cennet vardır.
47. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
48. İkisinin de çeşitli ağaçları, meyvaları vardır.
49. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
50. İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır.
51. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
52. İkisinde de her türlü meyvadan çift çift vardır.
53. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
54. Astarları atlastan yataklara yaslanırlar. İki cennetin de devşirmesi yakındır.
55. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
56. Oralarda gözlerini yalnız eşlerine çevirmiş dilberler var ki, bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur.
57. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
58. Sanki onlar yâkut ve mercandırlar.
59. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
60. İyiliğin karşılığı, yalnız iyilik değil midir?
61. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
62. Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır.
63. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
64. (Bu cennetler) yemyeşildirler.
65. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
66. İkisinde de fışkıran iki kaynak vardır.

67. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
68. İkisinde de her türlü meyva, hurma ve nar vardır.
69. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
70. İçlerinde güzel huylu, güzel yüzlü kadınlar vardır.
71. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
72. Çadırlar içerisinde gözlerini yalnız kocalarına çevirmiş hûriler vardır.
73. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
74. Bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur.
75. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
76. Yeşil yastıklara ve hârikulâde güzel işlemeli döşeklere yaslanırlar.
77. Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?
78. Büyüklük ve ikram sahibi Rabbinin adı ne yücedir!

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ **Rabbinin makamından korkan kimse için ise,** Burada zikredilen makam kelimesi, mimli mastar ya da mekân ismi olabilir. Mastar olduğunda da ya failine ya da mütaallakına (bağlı olduğu kelimeye) muzaftır. Failine muzaf olması durumunda mânâsı, Rabbinin makamı, âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ'nın kıyamı ve her şey üzerindeki hakimiyeti ve insanların bütün hallerine gözcü ve muhafız oluşu demektir ki, اَفَمَنْ هُوَ قَٓائِمٌ عَلٰى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ *"Her nefsin kazandığını gözetleyip muhafaza eden (hiç böyle yapamayan gibi) olur mu?"* (Ra'd, 13/33) âyetindeki kıyam gibidir. Mutaallakına muzaf olması durumunda ise anlamı, insanların kıyamet günü hesap için Hak Teâlâ'nın huzuruna duruşu demek olur. İsm-i Mekân olduğunda da bu mânâ ile Rabbinin huzurunda duracağı yer demek olur. Yahut makam kelimesi, kinaye yoluyla "Rabbinden korkan" mânâsında da yorumlanabilir. Korkudan kasıt, yalnız yürek çarpıntısı değil, küfür ve nankörlükten sakınıp iman ve şükür ile itaat için saygı ve hürmet göstermek demektir. Kısacası, rubûbiyyet sıfatını taşıyan, zü'l-celâl ve'l-ikram sahibi Rabbinin celâlinden korkan, yahut kıyamet günü onun celâli karşısına dikileceği makamını sayıp da korkan kimseler için de جَنَّتَانِ **iki cennet vardır,** ki biri cismanî, biri rûhanî cennet yahut biri adn, biri naîm cenneti veya biri dâru'l-İslâm biri dârû's-selam gibi mânâlara gelebilirler. Zikredilen iki cennet için daha başka anlamlar da söylenmiş ise de kıyamet halleri görülmeden bunların tafsilatı bilinemiyeceğinden daha fazla izaha girmek doğru olmasa gerektir. İbnü Ebî Hâtim ve Ebu'ş-şeyh, Atâ'dan şöyle bir rivayeti naklederler: "Ebu Bekr, (r.a.) bir gün düşünüp, kıyamet, mizan, cennet, nâr, meleklerin dizilmeleri, göklerin katlanışı dağların serpilip dağılışı, güneşin dürülmesi ve

yıldızların parçalanışı hakkında fikir yürütmüş de, "Arzu ederdim ki, ben şu yeşilliklerden bir yeşillik olsaydım, hayvanlar gelip beni yeselerdi ve ben yaratılmamış olsaydım." demişti. İşte bunun üzerine وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ âyeti nazil olmuştu." Beyhaki Şuabu'l-îman'da Hasan-ı Basrî'den şu rivayeti zikreder: Hz. Ömer zamanında bir genç, mescide ve ibadete devam ederdi, derken bir kızla birbirlerine aşık olmuşlardı. Birgün kız tenhada yanına geldi, konuştular sonra gencin gönlü onu çekti, bunun üzerine genç çığlıkla hıçkırdı ve arkasından bayıldı. Onun bir amcası vardı, geldi onu yüklenip evine götürdü. Genç ayılıp kendine geldiği vakit ey amca! dedi: "Ömer'e git benden selam söyle ve ona sor ki; Rabbinin makamından korkan kimseye ne vardır? Bunun üzerine amcası gitti durumu Ömer'e haber verdi. Ancak genç arkasından bir çığlıkla daha hıçkırıp vefat etti. Hz. Ömer bu olaya vâkıf olunca لَكَ جَنَّتَانِ ، لَكَ جَنَّتَانِ "Sana iki cennet var, sana iki cennet." dedi."(1) ذَوَاتَا اَفْنَانٍ **İkisi de efnân sahipleri,** zevâtâ, zâta gibi, zâtın tesmiyesidir. Zira sâhibe mânâsına zâtın aslı zevât olup tekil ile çoğulunu ayırmak için "Vâv" hazfedilmiştir. Efnân, fen yahut fenen'in çoğuludur. Fenn, çeşit demektir. Nitekim ilmin çeşidine de örfte fen ismi verilmektedir. Fenen de ince ve yumuşak dal ve taze fidan mânâsınadır. Yani her birinde türlü türlü bostanlar, yahut birçok dallar, bölümler vardır. İkisi de çeşitlidir. فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ **Onlarda iki kaynak akar** birine tesnîm birine de selsebil denilir. مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ **Her meyvadan çift çift,** mesela yaşı da vardır kurusu da, yahut biri dünyada tanınan veya tanınmayan olmak üzere iki sınıf مُتَّكِئِينَ **dayanmış oldukları halde** «لِمَنْ خَافَ»deki «مَنْ»den haldir. «فُرُشٍ» **Mefrûşât,** yaygı, döşeme takımları ki بَطَائِنُهَا **astarları,** مِنْ اِسْتَبْرَقٍ **kalın ipek kumaştandır** Artık yüzlerinin güzelliğini Allah bilir. وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ **Hem iki cennetin meyvalarının toplanışı da** دَانٍ **yakındır** her konumda zahmetsizce alınıverecek derecede yakındır. فِيهِنَّ **Cennetlerde.** Burada "hümâ" denilmeyip "Hünne" diye çoğul zâmiri'nin zikredilmesi, her iki cennetin çeşitleriyle bir çok cenneti ihtiva etmiş olduğuna yahut her perde ikişer cennetten daha fazla verileceğine işaret etmektedir. قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ **Bakışı kısan dilberler.** Buradaki "kâsırâtu't-tarf" ifadesi, bir kaç mânâda yorumlanabilecek bir övgü sıfatıdır. Birincisi bakışlarını yalnız kocalarına çeviren, başkalarına bakmayan sevgili, sadakatli ve vefâlı dilberler demektir. İkincisi, bakanın bakışlarını kendisine çeken, gören bir gözü başkasına bakmak istemeyecek derecede kendisine bağlayan güzeller anlamındadır. Nitekim Mütenebbi şöyle demiştir:

(1) Suyûtî, a.g.e., VII, 706.

وَخَصْرٌ تَثْبُتُ الْأَبْصَارُ فِيهِ كَأَنَّ عَلَيْهِ مِنْ حَدَقٍ نِطَاقَا

"Bir bel ki ona gözler dikilir, sanki üzerinde göz bebeklerinden bir kuşak teşekkül eder."

Üçüncüsü, süzgün bakışları kendi önlerine çevrilmiş; şuraya buraya bakmayan; edeb, haya, vakar ve nezâketiyle seçkin dilber mânâsına gelir. Nitekim İmru'ul kays şöyle demiştir:

مِنَ الْقَاصِرَاتِ الطَّرْفِ لَوْدَبَّ مُحْوِلٌ مِنَ الذَّرِّ فَوْقَ الْأَنْفِ مِنْهَا لَأَثَّرَا

"O bakışlarını kendi önüne çevirmiş dilberlerden ki bir karıncanın bakışı, burnunun üstünde dolaşsa rahatsız eder."

Çokları ilk mânâyı tercih etmişlerdir. Bazı haberlerde de Hz. Peygamber'in söz konusu kavrama, kocalarından başkasına bakmazlar diye mânâ verdiği nakledilmiştir. Âlûsî der ki: "Bazı haberlerde şöyle zikredilir. : Onlardan her biri kocalarına, "Rabbin izzeti hakkı için ben cennette senden daha güzelini görmüyorum. Beni sana, seni de bana eş yapan Allah'a hamdolsun." der.

لَمْ يَطْمِثْهُنَّ Tams, esasen kanamak demektir. Onun içindir ki hayız kanına tams denir. Bu kelime daha sonra bekâret halinde olan birleşmeye isim olmuştur. Ayrıca mutlak cinsî yaklaşım anlamı ifade ettiği de söylenmiştir. Buna göre âyetin mânâsı şöyle olur: **Onları kimse kanatmamıştır.** Yahut **onlara kimse dokunmamıştır.** Hep bekâr kalmışlardır. هَلْ جَزَٓاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُ ***İyiliğin karşılığı ancak iyiliktir.*** Yani güzelliğin karşılığı güzellik, güzel iş yapanın karşılığı güzel sevaptır. Bundan anlaşılıyor ki وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّه۪ (Rahmân, 55/46) âyetinde yer alan "havf" (korkmak)dan maksad, güzelce amel etmektir. Zira ihsanda esas olan اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ فَاِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَاِنَّهُ يَرَاكَ hadisinde zikredildiği üzere "Sana gereken Allah'ı, görüyormuşsun gibi ona ibadet etmendir. Çünkü sen O'nu görmesen de O seni görüyordur."(1) prensibine uygun hareket etmektir. Hakim et- Tirmizi'nin Nevâdiru'l-Usûl'de, Bağavi'nin tefsirinde, Deylemi'nin Müsned-i Firdevs'de ve İbnü Neccâr'ın tarihinde Enes'ten yaptıkları rivayette, Resulullah (s.a.v) هَلْ جَزَٓاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُ âyetini okuyarak, oradakilere: "Biliyor musunuz Rabbiniz ne buyuruyor? diye sormuş, bunun üzerine onlar da, "Allah ve Resulü en iyisini bilir." diye cevap vermişler. Hz. Peygamber (s.a.v) de "O, يَقُولُ هَلْ جَزَٓاءُ مَنْ اَنْعَمْتُ عَلَيْهِ بِالتَّوْحِيدِ اِلَّا الْجَنَّةُ "Benim kendisine tevhidi nimet olarak verdiğim kimsenin mükafatı ancak Cennettir, buyuruyor." diye karşılık ver-

(1) Buharî, İman, 37, Tefsiru Sureti 31/2; Müslim, İman, 1, 5, 7; Nesaî, İman, 5,6.

miştir."(1) Tevhid, ilim ve amelden daha umumî olarak düşünülünce bu, yukarıda geçen ihsan hadisinin içeriğini meydana getirmiş olur. Mamafih âyette iki ihsanı mânâ itibariyle birleştirmek için daha genel anlamda tefsir edilmiş olduğu açıkça görülmektedir. وَمِنْ دُونِهِمَا **Onların berilerinde yahut ötelerinde** جَنَّتَانِ **(diğer) iki cennet vardır.** İbnü Zeyd'den yapılan rivayete göre önceki cennetler, mukarrebler (takva ve kullukta Allah'a yakın olanlar) için bunlar ise, ashab-ı yemin (amel defteri sağ eline verilenler) içindir. Hasan-ı Basri'ye göre de öncekiler sahabiler, sonrakiler de tâbiîn içindir. Bu iki görüşe göre de ikinciler, şeref ve mertebe yönünden öncekilerden aşağıdır ve «وَمِنْ دُونِهِمَا»nın ifade ettiği anlam da budur. Öncekiler, «ذَوَاتَا اَفْنَانٍ» ikisi de çeşitli olmakla daha derli toplu ve daha olgun vasıfla vasıflanmıştır. هَلْ جَزَاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُ âyeti de, en yüksek olan ihsan mertebelerini göstermiş olmaktadır. Mamafih bir kısım âlimler de sonrakilerin vasıflarının daha üstün olduğunu kabul etmişlerdir. Bu anlayışa göre «وَمِنْ دُونِهِمَا» onların daha ilerisinde demektir. مُدْهَامَّتَانِ **Yemyeşil.** Müdhâmmetân, müdhâmme'nin tesniyesidir. Müdhâmme, ihmirâr bâbından اِدْهَامَّ، يَدْهَامُّ، اِدْهِيمَامًا den ism-i fâil müennestir. Aslı, dühmeden gelir ki, gece karaltısı ve yağız at rengi demektir. Nitekim yağız ata edhem denilir. Yağıza yakın tam koyu yeşile de bu isim verilir ki, burada da aynı mânânın olduğu beyan edilmektedir. İbnü Abbâs, Mücahid, İbnü Cübeyr, ikrime, Ata, İbnü Ebî Rebâh ve daha başkaları söz konusu kelimeyi, "hadrâvân" (yemyeşil) diye tefsir etmişlerdir. Hatta Taberânî ve İbnü Merdûye'nin rivayetlerine göre, Ebû Eyyûb (r.a.) demiştir ki; "Hz. Peygmber (s.a.v.) 'den مُدْهَامَّتَانِ âyeti hakkında sordum, onun hadravân mânâsına geldiğini söyledi."(2) Demek ki bundan maksat, yeşilliklerin şiddetini beyan etmektir. Lisanımızda biz bunu, yemyeşil, yahut gömgök şeklinde ifade ederiz. فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ **Onlarda fışkıran çifte pınarlar vardır.** Yahut fıskıyeler, şadırvanlar vardır. Âyette geçen nadh, suyun fışkırması ve püskürmesidir. Nokta ile «نَضْخٌ» nadh ise, daha kuvvetlice fışkırma halini gösterir ki, burada kelimenin "hâ"sı noktalıdır. Böyle fışkıran şadırvanlar daha sanatlı ve cereyandan fazla güzelliğe sahib bulundukları için bazıları bunları «عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ» *"Akan iki pınar."* dan daha övgüye layık ve daha üstün saymışlardır.

فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ***"İkisinde de türlü türlü meyveler, hurmalıklar ve nar ağaçları vardır."*** Bu kelimelerdeki tenvin, onları benzeri görülmedik derecede nekreleştirerek (bilinmez yaparak) üstün kılmaktadır. Fâkiheden sonra özellikle

---

(1) Suyûtî a.g.e., VII, 713.
(2) Suyûtî, a.g.e., VII, 710.

nahl ile rummân zikri de En'âm Sûresi'nde geçtiği üzere bunların yemiş olmaktan başka yemek ve ilaç olmak gibi bir özelliklerinin bulunmasındandır. Hele çekirdeksiz nar bilhassa zikre şâyândır. فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ **Onların içinde hayırlı ve faydalı güzeller vardır.** حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِى الْخِيَامِ **Çadırlar içinde kocalarından başkasına bakmayan hûriler vardır.** Yani şurada burada dolaşan takımdan değil, evlerinin işleriyle meşgul namuslu, beyaz tenli, kara gözlü seçkin dilberler bulunmaktadır. Hûr, ahver veya havra'nın çoğuludur ki gözünün beyazı şiddetli beyaz, karası da şiddetli kara olan âhû gözlüye denilir. Âlûsî der ki: "İbnü Münzir ve diğerlerinin İbnü Abbas'tan nakline ve Ümmü Seleme'nin Resulullah (s.a.v)'dan rivayetine göre hûr, "beyaz" mânâsına tefsir edilmiştir."[1] Ümmü Seleme hadisi sahih kabul edilirse Resulullah (s.a.v)'ın tefsirinden dönmemek gerekir. Hayme dilimizde çadır diye meşhurdur. Kâmus tercemesinde hayme, Arap evlerinin yuvarlak olanına denir ki, işte çadır diye isimlendirilen bu evdir. Bazıları dedi ki, üç yahut dört direk üzerine kurulup üstü Sümâm denilen otlukla kapatılan ve havanın sıcağını alta geçirmeyen bir evdir. Yahut mutlaka ağaç dallarından yapılan eve denir ki, Türkçe'de bu tip evlere salaş adı verilir. Kısaca ifade etmek gerekirse Araplar'ın kıldan yuvarlak kubbe tarzında yaptıkları, bazan dikdörtgen biçiminde olan evleridir. Deriden dahi yapılabilir. İşte bunlara çadır denilir. Ayrıca ağaçtan yapılanları Türkmen dilinde "alacık", sazlıktan yapılanlara ise "hüg" ismi verilir. Bu bilinen çadırlar hâlâ yapılmaktadır. Çadırların otak, şemşiyye, kubbe ve aylak gibi türleri vardır. Fakat burada cennet çadırlarının inciden olduğu nakledilmiştir. Buharî, Müslim, Tirmizî ve diğerleri Ebû Mûsa el-Eş'arî'den Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu nakletmişlerdir. "Çadır, içi boş bir incidir: "Dürretin mücevvefetün" Gökte boyu altmış mildir. Her köşesinde müminin bir ehli (yakını) vardır. Diğerleri onları görmezler, mümin bunları dolaşır." Bir takımlarının da Ebu'd-Derdâ'dan yaptıkları rivayete göre "Hayme, büyük bir incidir ve inciden yetmiş kapısı mevcuttur."[2] Şüphe yok ki bunlar, cennet evlerinin sefâsını tasvir etmek için yapılan temsillerden ibarettir. Râzî de der ki: حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِى الْخِيَامِ *"Çadırlar içinde kocalarından başkasına bakmayan hûriler."* Sözü, hûrilerin büyüklüklerine işarettir. Çünkü onlar, yasaklama ve hapsetmek suretiyle bakışlarını kendi kocalarına çevirmiş değillerdir."[3] Âyet kendileri için husussî çadırlar kurul-

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXVII, 123.

(2) Buharî, Bedü'l-halk, 8; Müslim, Cennet, 25; Tirmizî, Cennet, 3; Dârimî, Rikak, 109; Ahmed b. Hanbel, IV, 400, 411, 419.

(3) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXIX, 136.

duğuna ve üzerlerine örtüler atıldığına işaret etmektedir. Ahşabdan oda gibi yapılan çadırlar yatak odası, olarak kullanılırlardı. Hatta Araplar, kıldan yaptıkları evlere çadır ismini verirlerdi. Çünkü bunlar, ikamet için hazırlanmış çadırlardı. Bunu tesbit ettikten sonra şunu da ifade edelim ki bu مَقْصُورَاتٌ فِى الْخِيَامِ sözü, gayet güzel bir mânâya işaret eder. Şöyle ki: Cennette mümin bir şeyi elde etmek için harekete ihtiyaç hissetmez, eşya ona doğru hareket eder. Binaenaleyh o hareket etmeden yiyeceği içeceği gelir. Arzu ettikleri şeyler, üzerlerinde dolaşırlar. Hûrîler evlerde bulunurlar, istedikleri vakit müminlere intikalleri çadırlarla olur. Müminlerin köşkleri vardır, huriler o çadırlardan köşklere inerler. Râzî'nin gösterdiği bu mânâdaki güzelliği ifade edebilmek için meâlde çadırı cibinlik olarak terceme etmek zevkimize daha uygun olacaktır.(1)

مُتَّكِئِينَ **Dayanmışlardır.** Bu kelime, ihtisas üzere mansuptur. Yahut kelâmın mânâsı ile «قَبْلَهُمْ» zamirinden hal olarak, tams edenler (dokunanlar) dayanmış oldukları halde demektir. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki, öncekilerde مُتَّكِئِينَ عَلَى فُرُشٍ بَطَائِنُهَا مِنْ اِسْتَبْرَقٍ *"Astarları atlastan yataklara yaslanırlar."* hâli, فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ *"Oralarda gözlerini yılnız eşlerine çevirmiş dilberler var."* diye kadınların zikrinden önce söylenmişti. Burada ise لَمْ يَطْمِثْهُنَّ اِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ *"Kocalarından önce onlara ne insan dokunmuştur, ne de cin."* ifadesinden sonra söyleniyor. Bunun hikmeti konusunda Râzî der ki: "Cennet ehli için yorulmak ve çabalamak yoktur. Onlar daima nimetler içindedirler. Lakin dünyada insan çeşit çeşittir. Kimisi ailesiyle cimada bulunur, ihtiyacını giderdikten sonra da yıkanmak veya işiyle uğraşmak için gider. Kimi de kazancı peşinde koşar, elde ettikten sonra ailesine döner. Fakat ilk önce istirahat edip yorgunluğunu dinlendirmek ister. İşte Allah Teâlâ, cennet ehlinin gerek toplanmadan önce, gerek sonra daima sükun ve istirahat üzere olup her iki halde de yorgunluktan uzak olduklarını beyan için birinde ittikâ (sakınma)yı önce zikretmiş birinde de sonraya bırakmıştır." عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ **Yeşil refref,** Refref, cins ismi yahut refrefe'nin çoğul ismi olması itibariyle ahdarın veya hadranın çoğulu olan hudr ile sıfatlanmıştır. Aslı raf gibi yükseklik ifade eden ref'ten türemiştir. Bu münasebetle çeşitli mânâlarının olduğu söylenebilir: Perde ve döşeme yapılan yeşil kumaşa, ince ve nazik kumaşlara, döşeklerin, tahtların, karyolaların, yaygıların, perdelerin sarkan eteklerine, yere gelen saçaklarına ve salkım söğüt

---

(4) Râzî'nin açıklaması, çocukluğumda memleketim Elmalı'da ilkokulda bulunduğum sıradaki bir hatırayı uyandırdı. Taze gelinler cibinlik yahut cibindirik adı verilen dört direkli çadır gibi bir örtü altında süslenmiş bir ata bindirilerek mekteb çocuklarının ilâhîleri ve âmin sesleri arasında kız evinden oğlan evine götürülür ve muhteşem bir kafile oluşturulurdu. (Müellif)

gibi dalları aşağı doğru sarkan ince ve nazik ağaca ve çadırların eteklerine, çayırlık ve çimenliğe de refref denir. Kâmus tercemesinde bundan başka mânâları da vardır. Alûsî şöyle der: "Hz. Ali, İbnü Abbâs ve Dahhâk onun fuzûl-i mehâbis, yani yatakların üzerine serilen çarşaf olduğunu[1] naklederken, Cevherî, yapılan ince kumaş; Hasan-ı Basrî, minder, yaygı ve döşeme olduğunu ileri sürmektedirler. Refrefin bunlardan başka, Âsım-ı Cahderî'ye göre yastık gibi üzerine dayanılan şeyler, Cübbâi'ye göre de yüksek döşek gibi anlamları vardır. Ayrıca tahtlardan sarkan pahalı örtüye de refref denildiği ileri sürülmektedir. Rağıb, refrefi bahçelere benzeyen bir nevi mensûcat (dokuma)[2], İbnü Cerir ve diğer bir grup âlim de Sâid b. Cübeyr'den yaptıkarı rivayete göre onu, cennet bahçesi olarak tavsif etmektedirler[3] ki, Abd b. Humeyd'in İbnü Abbas'tan yaptığı rivayet de böyledir."

وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ **Ve güzel abkarîler ve döşekler üzerine (dayanırlar).** Abkarî, esasen abkare mensup demektir. Ebu's-Suud ve diğer müfessirlerin beyanına göre abkar, Araplar'ın itikadına göre Çin beldelerinden birinin ismidir ki, onlar acaip gördükleri her şeyi abkara nisbetle tavsif ederek abkarî derler.[4] Mu'cemu'l-Büldân'da şu izah vardır: "Abkar, dolu yani buluttan inen donmuş sudur. Ayrıca abkara, cinlerin sakin olduğu bir yer anlamı da verilmiştir. Mesela كَأَنَّهُمْ جِنُّ عَبْقَرٍ "sanki abkar cinni gibi" denilir. Merrâr-ı Adevî şöyle demiştir:

أَعَرَفْتَ الدَّارَ أَمْ أَنْكَرْتَهَا بَيْنَ تِبْرَاكٍ فَشَسَّى عَبْقُرَ [5]

Tibrâk ile Abkar'ın Şessa vadisi arasındaki yurdu tanıdın mı? Tanımadın mı? A'şâ da şöyle demiş:

كُهُولاً وَشُبَّانًا لِجِنَّةِ عَبْقَرَ

Olgunlar ve gençler olarak Abkar'ın Cinleri gibidirler. İmru'l-Kays:

كَأَنَّ صَلِيلَ الْمَرْوِ حِينَ تُطِيرُهُ صَلِيلُ زُيُوفٍ يُنْتَقَدْنَ بِعَبْقَرَا

Kum taneciklerinin uçuşmaları esnasında çıkardıkları ses, Abkar'da sayılan bozuk paraların çıkardığı ses gibidir.

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXVII, 124.
(2) Ragıb el-İsfahanî, a.g.e., 199.
(3) et-Taberî, a.g.e., XXVII, 94.
(4) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 187.
(5) Vezin için bâyı meftuh (üstün) okumak lazım gelince binâsı değiştiğinden dolayı, mikalkiz lafz olmamak için kâf da mazmûm (ötre) okunmuştur. (Müellif)

Küseyyir:

جَزَتْكَ الْجَوَازِى عَنْ صَدِيقِكَ نَظْرَةً وَاَدْنَاكَ رَبِّي فِي الرَّفِيقِ الْمُقَرَّبِ

مَتَى تَأْتِهِمْ يَوْمًا مِنَ الدَّهْرِ كُلِّهِ تَجِدْهُمْ اِلَى فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ تَرَتُّبِ

كَأَنَّهُمْ مِنْ وَحْشِ جِنِّ صَرِيمَةٍ بِعَبْقَرَ لَمَّا وَجَّهَتْ لَمْ تُغَيَّبِ

Sevgili dostundan dolayı seni bir bakışla ödüllendirdi. Rabbim de seni bundan dolayı cennetine yaklaştırdı.

Zaman içinde herhangi bir gün onlara gelirsen fazilet hususunda onları insanlardan üstün bulursun.

Sanki onlar Abkar'daki siyah vahşi cinler gibidirler Bir şeye yöneldiklerinde onu elden kaçırmazlardı.

İzahında demişlerdir ki abkar, Yemen toprakları içerisindedir. Bu gösterir ki, o meskun bir yer ve kuyumcuları ile meşhur bir beldedir.(1) Elbette kuyumcuları olunca diğer insanların da olması gerekmektedir. Galiba bu harab olmuş eski bir beldedir. Nakışlı kumaşlar, ona nisbet edilirken, tanınmaz hale gelince bu defa o beldeyi cinne nisbet etmişlerdir. اَللّٰهُ اَعْلَمُ *"En iyisini Allah bilir."* Ensâb ilmi bilginleri demişlerdir ki: "Enmâş b. Errâş b. Amr b. Gavs b. Nebt b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân b. Seb'a b. Yeşcûb b. Ya'rûb b. Kahtân, Hind binti Mâlik b. Gafik b. Şâhid b. Akk ile evlenmişti. Hind, Enmâş'dan Eftel denilen Haş'amî'yi doğurdu. Hind'in vefatı üzerine Enmâş Büceyle binti Sa'b b. Sa'di'l- aşire ile evlendi. Büceyle de Sa'd'ı doğurdu, ona abkar lakabı verildi, Büceyle onu dedesi Sa'dü'l-aşîre'nin ismiyle isimlendirmişti. Abkar lakabı da ona lakab olarak verilmişti. Çünkü O, adada bir yerde abkar denilen bir dağ üzerinde doğmuştu ki orada veşiy, yani alca kumaş yapılırdı. Bir de Abkar, Yemâme'de bir yer adıdır. Abkar'ı cinn bölgesine nisbet edenler, Züheyr'in şu sözünü delil olarak ileri sürmüşlerdir.

بِخَيْلٍ عَلَيْهَا جِنَّةٌ عَبْقَرِيَّةٌ جَدِيرُونَ يَوْمًا اَنْ يَنَالُوا فَيَسْتَعْلُوا

O cimridir, onun üzerinde bir Abkar cinni vardır. Onlar (Abkar cinniler) bir gün istediklerini elde ederlerse yücelmeye layıktırlar.

Bazıları da demişlerdir ki: "Abkarî'nin aslı, vasfına hırslı bir şekilde rağbet edilen her şeye sıfattır. Bunun da esası, Abkar'da döşeme ve diğer nakışların yapılmış olmasıdır. Onun için her iyi şey, Abkar'a nisbet edilmektedir. Ferrâ,

---

(1) Bu anlam İmru'l-Kays'ın beytinde, akbarda sayılan madenî paraların tıngırtısı gibi il'adesinden de anlaşılıyor. (Müellif)

Abkârî'yi tanafisi sihan, yani kalın kumaş diye tanımlamıştır.[1] Müfredi, abkariyyedir. Mücahid'e göre abkari, dibâc yani ipek kumaş, katâde'ye göre, zerabi yani halı kilim, Said b. Cübeyr'e göre ise antika döşeme demektir. Bu rivayetler, akbarî'nin bir yere nisbet edilmeyip isim olduğunu ortaya koymaktadır. Doğrusunu Allah bilir. Şimdi bütün bu açıklamalardan sonra "Müdhâmmetân"ın karinesiyle şöyle özetleyebiliriz. Buna göre refref, o yağız yeşil cennetlerin çimeni, abkarîler de cennet ehlinin şimdiki durumda sırrını açıklamak mümkün olmayan güzel elbiseleri olabilir. فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ Görülüyor ki bununla beraber aynı âyet, otuz bir defa tekrar edilmiştir. Bunlardan sekizi yaratılış üstünlüklerinin sayılması ve dünya ile ahirete dair hususların akabinde, yedisi cehennemin ahvaliyle ilgili tenbihlerin peşinde -ki bu rakam, cehennem kapılarının adedine müsavidir- sekizi de ilk iki cennetin vasıflarının ardında -ki bu da cennet kapılarının sayısına eşittir- zikredilmiştir. Bu suretle şuna işaret edilmiş gibidir ki, ilk sekiz hususa inanıp da gerektirdiği şekilde amel eden kimse, her iki cennete girmeyi hak etmiş ve cehennemden korunmuş olacaktır. Bu yüzden söz konusu mübarek sûrede zikredilen, cinn, insan ve hayvanlara bolca verilen Allah'ın nimetlerini ifade etmek ve her türlü eksiklikten, kusurdan münezzeh olan Allah'ın adını takdis için sonuç olarak buyuruluyor ki, تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ (Tebâreke kelimesi hakkında Furkan Sûresi, 25/1. âyetinde verilen bilgiye bkz.) Burada ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ *"Büyüklük ve ikram sahibi."* vasfına en uygun olan tebârekenin yükselme ve yücelik mânâsına olmasıdır. Bazıları bu sûrede sayılan nimetlerin ardından ona en münasip olan mânânın hayır ve bereketin çokluğu mânâsı olacağını söylemişlerdir. Alûsî der ki: "Tebâreke" fiilinin bu anlamda Allah'ın ismine isnadı uzak değildir. Çünkü onun hürmetine rahmet ve yardım istenir."[2] Allah'ın ismi, esmâ-i hüsnâsından her birine uygundur. Bununla beraber özellikle sûrenin başında geçen «الرَّحْمَنُ» ismini ilk önce düşünmek gerekir. Şüphe yok ki, isminin yüksekliğini yüceltme de, daha evvel zâtının yüksekliğini gösterir. Onun için zü'l-celâl ve'l-ikrâm vasfı, doğrudan doğruya zâtına cereyan ettirilmiştir. Ancak İbnü Âmir kırâetinde sıfat ismi olarak "zü" şeklinde okunur. Bunun için bazı âlimler, ismin «ثُمَّ اسْمُ السَّلَامِ عَلَيْكُمَا *"Sonra selam ismi üzerinize olsun."* gibi muhkem, bazıları da müsemmâ mânâsına olduğu kanaatindedirler. İşte «الرَّحْمَنُ» ismiyle başlayan bu Arûs-ı Kur'ân (Kur'ân'ın gelini) böyle celâl ve ikram ile tamamlanmış bulunuyor ki, bu celâl ve ikramın görüntülerinden biri olmak üzere "Vâkıa" Sûresi başlayacaktır.

---

(1) el-Ferrâ, Meâni'l-Kur'ân, III, 120.

(2) Alûsî, a.g.e., XXVII, 127.

Vâkıa Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 96

Vâkıa Sûresi Mekkîdir.

Âyet sayısı : Hicâz ve Şamlılara göre, doksan dokuz, Basralılara göre doksan yedi, Kûfelilere göre ise doksan altıdır.

Kelime sayısı : Bin ikiyüz yetmiş sekizdir.
Harf sayısı : Yedibin elli üç.
Fâsılası : لايد منه harfleridir.

Bu sûrenin Rahmân Sûresi ile kuvvetli bir irtibatı vardır. Önce ifade etmek gerekir ki, Vâkıa Sûresi, Rahmân Sûresi'nin sonunda yer alan Celâl ve İkram'ın bir açıklaması demektir. İkinci olarak bu sûrenin başlangıcı ile oradaki فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ *"Rabbinizin hangi nimetlerini yalan dersiniz?"* âyetinin mânâsı arasında da bir münasebet vardır. Kıyametin kopmasından sonra yalanlama ihti-

mali kalmayacağı ve bu durumdaki imanın ümitsizlik hali üzere olacağı cihetle fırsat elde iken tekzibden vazgeçilmeyi hatırlatmak suretiyle iman ve şükre teşviki ifade eder. Üçüncüsü o sûrede suçlulara azab edileceği, müminlere ise nimet verileceği hususu anlatılırken mükelleflerin kâfir ve mümin diye, müminlerin de iki cennet arasında yapılan mukayeseden anlaşılacağı üzere fazilet bakımından farklı iki sınıfa ayrılacağı anlaşılmıştı. İşte bu sûreye de başlangıçta, o üç sınıf özetlenerek başlanmıştır. Dördüncü münasebet ise orada فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ *"gök yarıldığı zaman"* (Rahmân, 55/37) buyurularak, yalnız göğün yarılması ile yetinilmiş, burada da إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ *"kıyamet koptuğu zaman"* denildikten sonra yerin sarsılacağından söz edilmiştir. Böylece bu iki sûre birbirinin tamamlayıcısı olarak tek bir sûre gibi olmuş ve Vâkıa Sûresi'ne önceki sûrenin tertibi yansıyarak, onun sonundaki bunun baş tarafında, bunun baştarafındaki de onun sonunda zikredilmiştir.

Vâkıa Sûresi'nin faziletine dair bazı hadisler de nakledilmiştir. Ebû Ubeyd "Fezâil"de, İbnü Darîs ve Hârıs b. Ebî Üsâme, Ebû Ya'la, İbnü Merdûye ve Beyhakî "Şuab"da İbnü' Mes'ud (r.a)'un şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Resulullah (s.a.v.)'dan işittim o şöyle buyuruyordu: مَنْ قَرَأَ سُورَةَ الْوَاقِعَةِ كُلَّ لَيْلَةٍ لَمْ تُصِبْهُ فَاقَةٌ أَبَدًا "Kim Vâkıa Sûresi'ni her gece okursa, ona ebediyyen fakirlik isabet etmez."(1) İbnü Asâkir de İbnü Abbas'tan merfuan aynı hadisi nakletmiştir. Yine İbnü Merdûye'nin Enes (r.a.)'den yaptığı bir rivayete göre Resul-i Ekrem (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Vâkıa Sûresi, gına (bolluk-zenginlik) sûresidir, onu çocuklarınıza belletiniz. Deylemî de Enes'ten şu haberi rivayet etmiştir: "Kadınlarınıza Vâkıa Sûresi'ni öğretiniz, zira o, bolluk süresidir."

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ (1) لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ (2) خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ (3) إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا (4) وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا (5) فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا (6) وَكُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً (7)

(1) Feyzü'l-Kadir, VI, 201. (7942)

فَاَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَٓا اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ﴿٨﴾ وَاَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ مَٓا اَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ ﴿٩﴾ وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ﴿١٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ﴿١١﴾ ف۪ي جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿١٢﴾ ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّل۪ينَ ﴿١٣﴾ وَقَل۪يلٌ مِنَ الْاٰخِر۪ينَ ﴿١٤﴾ عَلٰى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ ﴿١٥﴾ مُتَّكِـ۪ٔينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِل۪ينَ ﴿١٦﴾ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ ﴿١٧﴾ بِاَكْوَابٍ وَاَبَار۪يقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَع۪ينٍ ﴿١٨﴾ لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ ﴿١٩﴾ وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ ﴿٢٠﴾ وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢١﴾ وَحُورٌ ع۪ينٌ ﴿٢٢﴾ كَاَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ ﴿٢٣﴾ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ لَا يَسْمَعُونَ ف۪يهَا لَغْوًا وَلَا تَأْث۪يمًا ﴿٢٥﴾ اِلَّا ق۪يلًا سَلَامًا سَلَامًا ﴿٢٦﴾ وَاَصْحَابُ الْيَم۪ينِ مَٓا اَصْحَابُ الْيَم۪ينِ ﴿٢٧﴾ ف۪ي سِدْرٍ مَخْضُودٍ ﴿٢٨﴾ وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ ﴿٢٩﴾ وَظِلٍّ مَمْدُودٍ ﴿٣٠﴾ وَمَٓاءٍ مَسْكُوبٍ ﴿٣١﴾ وَفَاكِهَةٍ كَث۪يرَةٍ ﴿٣٢﴾ لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ ﴿٣٣﴾ وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ ﴿٣٤﴾ اِنَّٓا اَنْشَأْنَاهُنَّ اِنْشَٓاءً ﴿٣٥﴾ فَجَعَلْنَاهُنَّ اَبْكَارًا ﴿٣٦﴾ عُرُبًا اَتْرَابًا ﴿٣٧﴾ لِاَصْحَابِ الْيَم۪ينِ ﴿٣٨﴾

Meâl-i Şerifi

1. Olacak vak'a olduğu zaman
2. Onun oluşunu yalanlayacak kimse yoktur.
3. O, alçaltıcıdır, yükselticidir.
4. Yer şiddetle sarsıldığı
5. Dağlar serpildikçe serpildiği
6. Dağılıp toz duman haline geldiği
7. Ve sizler üç sınıf olduğunuz zaman
8. Sağın adamları (var ya) ne mutludurlar onlar!
9. Solun adamları ise ne uğursuzdurlar onlar!
10. Önde olanlar (var ya), onlar öncüdürler.
11. İşte o yaklaştırılanlar,
12. Nimet cennetlerindedirler.
13. Çoğu önceki ümmetlerden,
14. Birazı da sonrakilerden.
15. (Onlar) cevherlerle işlenmiş tahtlar üzerindedirler.
16. Karşılıklı olarak onların üzerinde yaslanırlar.
17. Çevrelerinde, ölümsüzlüğe ulaşmış gençler dolaşırlar.
18. Kaynağından doldurulmuş, testiler, ibrikler ve kadehlerle.
19. Ondan ne başları ağrıtılır, ne de akılları giderilir.
20. Beğendikleri meyvalar,
21. Canlarının çektiği kuş etleri,
22. İri gözlü hûriler,
23. Saklı inciler gibi,
24. Yaptıklarına karşılık olarak verilir.
25. Orada boş bir söz ve günaha sokan bir laf işitmezler.
26. Duydukları söz, yalnız "selam", "selam" dır.
27. Sağın adamları, nedir o sağın adamları!
28. Dalbastı kirazlar,
29. Meyva dizili muzlar,
30. Uzamış gölgeler,
31. Fışkıran sular.
32. Pek çok meyva arasında,
33. Tükenmeyen ve yasaklanmayan
34. Ve yükseltilmiş döşekler üstündedirler.
35. Biz kadınları yeniden inşa ettik (yarattık).
36. Onları bâkireler yaptık.
37. Hep yaşıt sevgililer,

38. Sağın adamları içindir.

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ **O vâkıa meydana gelince, yani kıyamet kopunca.** Vâkıa, esasen vukua gelen, vukuu muhakkak olan hadise demektir. Ahid lâmı ile «الْوَاقِعَةُ» da, kıyametin bir ismidir. Gelecekte muhakkak surette meydana geleceği için bu isim verilmiştir. «إِذَا» Şart mânâsını ifade eden zarftır. Âlimlerin çoğu cevabın, korkutmak için hazfedilip, mânânın "kıyamet kopunca neler neler meydana gelecektir!" şeklinde olduğunu söylemişlerse de, esasen cevap şudur: لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ **Onun meydana gelmesini yalanlayacak kimse yoktur.** Vuku', düşmek anlamını ifade ettiği gibi, vak'a da masdar bina-i merre olarak şiddetli bir düşüş demektir. Sonra yaygın bir şekilde başa çarpan büyük iş mânâsında kullanılmıştır. Bazen de özellikle harbe isim olarak verilmiştir. Kısacası, kıyamet kopmadan önce onu yalanlayan ve inkar edenler bulunursa da, vukuu gerçekleşip bir kere meydana geldi mi, artık onu kimse inkar edemez ve çaresizce tasdik etmeye mecbur olurlar. Başka bir ifade ile onun başa çarpışı yalan olmaz. Değişiminin tesirinden kurtulma imkanı yoktur. خَافِضَةٌ **İndirdiğini indirir** رَافِعَةٌ **bindirdiğini bindirir.** yani bazılarını düşürür alçaltır, bazılarını kaldırır yükseltir. Çünkü devletler yıkan fitneler, ihtilâller, inkılâblar gibi büyük olaylar, azizleri zelil, zelilleri aziz ederek nicelerini aşağı düşürür nicelerini de yükseklere kaldırır. Burada "hafdın" takdim edilmesi, korkuya düşürmek yahut bu nevi olaylarda yıkımın yapımdan önce geldiğini göstermek içindir. إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا Bu âyet , «إِذَا وَقَعَتِ» den bedel olarak bir nevi onu tasvir etmektedir. Yahut tenâzu üzere «خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ» ya bağlıdır. Âyetteki recc, zelzele, şiddetli hareket ve sarsıntı demektir ki, bizim dünya yerinden oynadı sözümüze benzer. Yani üzerindekilerin yıkılacağı şekilde **yer dehşetle sarsılıp yerinden oynadığı** وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا **dağlar da toz duman olup bir serpiliş serpildiği** وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا *"Dağlar yürütülür, serap haline gelir."* (Nebe', 78/20) âyeti tahakkuk edip, فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا **hepsi havada uçuşan zerreler haline geldiği** وَكُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً **siz de üç çift, yani üç sınıf olduğunuz zaman.** Âyetteki hitab, tâğlib tarikiyle hem şu andaki hem de geçmiş ümmetlerin hepsine ve bütün insanlara olabilirse de, bazı müfessirlerin kanaatine göre yalnızca şu andaki ümmet için olması, bizce de tercih edilen bir görüştür. O üç sınıf, "Fâ-i tafsılıyye" (açıklama Fâ'sı) ile şöyle beyan ediliyor: فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ **Ashab-ı meymene.** Meymene, yemin yeri yani sağ kol, sağ taraf yahut meymenet, uğur ve bereket mânâlarına gelir. Sağ taraf, meclis ve mahfellerde saygı ve hürmet mevkii olduğuna göre, "ashab-ı meymene" hürmet makamında bulunan yüksek şeref sahipleri demek olur.

Aynı zamanda bu gibi kimseler hayra yarayan ve kendilerinden istifade edilen faydalı zatlar olmaları sebebiyle meymenetli diye nitelendirilirler. Nitekim kelimenin iki mânâsına da işaret etmek için dikkatler şöyle celbediliyor: مَٓا اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ **Amma ne ashab-ı meymene,** yani öyle çok meymenet sahibi zatlar ki uğur ve bereketleri her vechile gıpta ve hayrete şayandır. Kanaatimizce bu vasıf, hitabın şu andaki ümmet için olduğunu hatırlatmaktadır. Yani geçmiş ümmetlerde benzeri bulunmayan ashab-ı meymene demektir. Bunlara mukabil وَاَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ **ve ashab-ı meş'eme.** Meş'eme, şum yeri, yani sol kol, yahut yümnün (uğurun) zıddı olan şeâmet ve uğursuzluk mânâlarına gelir. Ashab-ı meş'eme de sol tarafta, alçak yerde bulunan değersiz, yahut kendilerine ve yakınlarına uğursuzluğu dokunan kimseler demek olur. Burada her iki mânâya işaret için de şu vasıf tekrar edilmiştir. مَٓا اَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ **Amma ne ashab-ı meş'eme,** ne uğursuz kimseler! Biraz sonra gelecek âyetlerde ashab-ı meymene'ye ashab-ı yemin, ashab-ı meş'eme'ye de ashab-ı şimâl denilmiştir. Sebebi orada izah edilecektir. Bunların hepsinin önünde olmak üzere وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ **önde olanlar da öncüdürler ileri geçmişlerdir.** Bunlar hakka kullukta iman ve itaatta hayır yarışlarında en öne geçenlerdir. Peygamberler, Sahib Yasin (Habib b. Musa en-Neccâr) Firavun ailesinden iman edenler, muhacir ve ensardan sâbikûn-ı evvelin (ilk geçenler) ünvanına sahib sahabiler gibi. وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ Mübtedâ ve haberdir. Yani "sâbikun" adını alanlar, gerçekten sâbikûn vasfını kazanan ve üç sınıfın ilerisinde, kasdettikleri gayeye hepsinden önce ulaşan zatlardır. اُولٰٓئِكَ الْمُقَرَّبُونَ **İşte onlar mukarreblerdir** yani Allah'ın yanında yakınlığına, en yüksek mertebe ve makama erdirilmiş kimselerdir. فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ **Naîm cennetleri içerisinde üstün makamlardadırlar** ruhânî ve cismanî nimetlerle devamlı ve saf lezzetler içindedirler. ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَ **Çoğu evvelkilerden** وَقَلِيلٌ مِنَ الْاٰخِرِينَ **birazı da sonrakilerden.** Hitab şu andaki ümmete olduğuna göre böyle olmasının mânâsı açıktır. Sâbikûnun (öne geçenlerin) çoğunun öncekilerden olması gerekir. Nitekim ilk öne geçenler sahabilerdendir. Hitab geçen ümmetleri de içine aldığına göre ise, öncekilerden sâbikunun çok olması, bütün nebi ve resulleri içine alması sebebiyledir. Sülle cemaat, büyük bir grup demektir. Bunlara verilen naîm cennetlerini tasvir ile zihinlerde hayal ettirmek için buyuruluyor ki عَلٰى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ **cevherlerle işlenmiş tahtlar üzerindedirler.** Sürur, seririn çoğuludur. Serir, taht, sandalye ve köşk demektir. Mevdûne, altın, inci, yâkut ve elmas gibi mücevher işlemeli, yani murassa, veya birbirlerine yakın dizilmiş tertipli ve düzenli demektir. وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ **Daima vildan şeklinde taze kalan genç hizmetçiler,** garsonlar, yahut hılede denilen bir nevi küpeli

uşaklar بِاَكْوَابٍ **küpler,** sapı ve emziği olmayan sürahi, desti ve küp gibi kaplar وَاَبَارِيقَ **ibrikler,** emziği ve sapı olan kaplar, وَكَاْسٍ **dolgun kadeh,** مِنْ مَعِينٍ **menbaından, kaynağından akan içki** لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا **başlarına başağrısı verilmez, başları ağrıtılmaz.** Yahut cemiyetleri perişan edilmez, lezzetleri kesilmez nezf de yapmazlar وَلَا يُنْزِفُونَ **akıllarını gidermezler.** Sarhoş olmazlar, yahut içtikleri tükenip bitirilmez, yok olmaz. لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا **Orada: O naîm cennetlerinde hiç boş mânâsız laf veya çirkin lakırdı duymazlar.** وَلَا تَأْثِيمًا **Te'sim de işitmezler.** Te'sim: isme, günaha nisbet etmektir. Yani kendilerine günah işlediniz denilmez. اِلَّا قِيلًا **Ancak bir söz işitirler ki o da** سَلَامًا سَلَامًا **selam selamdır,** yani tam bir selametle selamlanır dururlar. وَاَصْحَابُ الْيَمِينِ **Ashab-ı yemin ise** مَا اَصْحَابُ الْيَمِينِ **ne ashab-ı yemindir!** Bu "ashabu'l-yemin" cümlesi, اُولٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ üzerine atfedilmiştir. Yukarıda "Ashâbu'l-meymene" burada ise "Ashabu'l-yemin" şeklinde zikredilmesi, ifade çeşitliliği içindir. Bunlara ashab-ı yemin denilmesi amel defteri denilen kitapların kıyamet günü وَاَمَّا مَنْ اُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ *"Kimin kitabı sağından verilirse."* (İnşikâk, 84/7) âyetince sağ taraflarından verilmesi sebebiyle olduğu dahi ileri sürülmüştür. Ashab-ı yemin, yeminine sadık, sözünü tutan, işine sahip mutlu kişi mânâsını ifade edebilir ki, mukâbili yeminini bozan demektir. Ayrıca bu tabirin, Allah için yeminine sadık ve vefakârlar anlamında kullanıldığı da söylenebilir.

فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ **Sidr-i Mahdûd:** Daha önce de geçtiği gibi Arabistan kirazı denilen meşhur nabk ağacının ismidir. مَخْضُودٍ iki mânâ ile tefsir edilmiştir. Birincisi, silinmiş, tesviye edilmiş ve düzeltilmiş demektir. Arabistan ağacı dikenli olduğu için burada sidr-i mahdûd denilerek cennet ağacının dikensiz olduğu anlatılmıştır. Hâkim ve Beyhaki Ebû Ümâme (r.a.)'nin şöyle söylediğini nakletmişlerdir: "Resulullah (s.a.v)'ın sahabileri derlerdi ki: "Allah Teâlâ bizi çölde yaşayan Araplar'dan ve onların meselelerinden istifade ettiriyor. Mesela, bir gün bir çöl bedevisi Hz. Peygamber (s.a.v)'e gelerek, "Ya Resulullah, Allah Teâlâ Kur'ân'da sıkıntı veren bir ağaç zikrediyor. Halbuki ben cennette sahibine eziyet verecek bir ağacın bulunacağını zannetmezdim." dedi. Resulullah, "Nedir O?" diye sorunca bedevî, "Sidr ağacı, zira onun dikeni vardır." dedi. Bunun üzerine Resulullah da buyurdu ki, "Allah Teâlâ «فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ» buyurmuyor mu? Allah onun dikenlerini silmiştir de her dikeninin yerine bir meyva koymuştur ve onun meyvalarından her biri yetmiş iki renk ile açar ve bir rengi diğerine benzemez."[1] İkincisi, Abd b. Humeyd'in İbnü Abbas, Katâde, İkrime ve Dahhâk'tan

(1) Hakim, el-Müstedrek, II, 476.

yaptığı rivayete göre meyvasının çokluğundan dalları bükülmüş mânâsına tefsir edilmiştir ki biz bunu, "dal bastı" tabirimize yakın görerek meâlde de "dal bastı kiraz" diye ifade etmeyi diğer mânâdaki dikensizlik anlamına da uygun olacağı kanaatiyle zevkimize muvafık bulduk. وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ **Ve Talh-i Mendûd, meyvası aşağıdan yukarı istifli, sıvama muz demektir.** Bazıları, muz olmadığını söylemiştir. Bunun dünya muzuna benzer, meyvası baldan tatlı bir ağaç olduğu zikredilmiştir. Daha başka türlü mânâ verenler de vardır. وَظِلٍّ مَمْدُودٍ **Uzanmış bir gölge** ki çekilmesi ve boşluğu yoktur. Fecr ile güneşin doğması arasındaki sabah gölgesi gibi hoş ve güzel bir gölgedir. وَمَاءٍ مَسْكُوبٍ **Ve çağlayan bir su,** yani yüksekten dökülen akarsu. Bu suyun, kovasız, dolabsız ve istenilen yerde akan bir su olduğu da söylenmiştir. Yukarıda sâbikûn (öne geçenler)un durumu, dünyada şehirlerin, medenî halkın imrenecekleri en yüksek zevk ve lezzetlere göre tasvir edilerek, yeni edebiyatçıların "sembolizm" dedikleri işaret yoluyla ifade ve temsil edilmiş olduğu gibi, sağın adamlarının hâli de bedevileri imrendirecek güzel yayla manzaralarını andıran remizlerle ifade edilerek ikisi arasındaki farkın, medenilerle bedevilerin farkı gibi olduğuna bir nevi işaret yapılmıştır, denebilir. Mücahid'den nakledilmiştir ki o yaylalar; gölgelikleri, meyva ağacı ve sidri (Arabistan kirazı) ile müslümanların hoşlarına gitmişti. Allah Teâlâ, ... وَاَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا اَصْحَابُ الْيَمِينِ فِى سِدْرٍ مَخْضُودٍ âyetlerini indirdi. Dahhâk'tan gelen rivayette de şöyle denilmiştir: Müslümanlar o yaylalara bakıp imrendiler. "Ne olurdu bunun gibi bizim de olsaydı" dediler. Bunun üzerine söz konusu âyetler nazil oldu. وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ **Ve her türlüsünden bol bol meyva** لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ **ki bunlar, dünya meyvaları gibi değil, hiçbir zaman kesilmeyen, tükenmeyen ve almak isteyenlerden men edilmeyen, yasaklanmayan meyvalardır.** وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ **Ve yüksek döşekler.** Ebû Ubeyde demiştir ki: "Burada firaştan maksat, kadınlardır. Yükseklik de manevi yüksekliktir yani değer üstünlüğüdür. Zira şöyle buyurulmuştur: اِنَّا اَنْشَاْنَاهُنَّ اِنْشَاءً **Şüphesiz biz onları (hûrileri) yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır.** İbnü Cerir, Tirmizi ve daha başkalarının Enes (r.a.)'den rivayetlerinde, Resulullah (s.a.v) buyurmuştur ki: اِنَّ الْمُنْشَاَتِ اللاَّتِى كُنَّ فِى الدُّنْيَا عَجَائِزَ عَمْشًا رَمْصًا "Bu yeniden yaratılan kadınlar, dünyada kocamış ve buruşmuş kadınlardır."(1) Taberânî, İbnü Ebî Hâtim ve daha bazı âlimlerin rivayetlerine göre Selemetü'bnü Mirsed-i Cu'fi (r.a.) demiştir ki: "Resulullah'ı اِنَّا اَنْشَاْنَاهُنَّ اِنْشَاءً âyeti ile ilgili olarak işittim, şöyle diyordu: "Bunlar, ister dul, ister bekâr olsun dünyadaki kızlar ve kadınlardır."(2) Tir-

(1) Tirmizî, Tefsiru Sureti 56/5.

(2) Suyûtî, a.g.e., VIII, 15.

mizî'nin "Şemâil"de rivayet ettiği üzere Resulullah (s.a.v)'a bir kocakarı geldi ve ona: "Ya Resulullah Allah'a dua et beni cennete koysun." dedi. Resulullah: "Ey falancanın annesi, cennete asla kocakarı girmez."(1) buyurdu. Bunun üzerine kadın ağlayarak döndü. Resulullah buyurdu ki: "Ona haber verin kocakarı olarak girmez, çünkü Allah Teâlâ buyurmuştur ki: إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً *"Şüphesiz biz onları yeni bir yaratılışla yaratmışızdır."* فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا **Yaratıp da onları hep bekâr kızlar kılmışızdır.** Öyle ki عُرُبًا **hep güzel kadınlar olarak.** Urub, arubun çoğuludur. Bu kelimenin üç farklı tefsiri vardır.

1) Kocalarını çok seven kadınlar.

2) Cilveli, nazlı edâlı kadınlar.

3) Güzel söz söyleyen kadınlar. Şüphesiz cilve ve anlatım güzelliği de, sevişmenin en latif sebeblerinden ve edâlı kadının şiarındandır. أَتْرَابًا Hep aynı yaşıt, yani yaşları da eşit, hep birbirine denktir. Tirmizî'nin Muaz (r.a.)'dan rivayet ettiği bir hadiste şöyle denilmiştir: "Cennet ehli cennete tüysüz, bıyıkları henüz terlemeye başlamış, gözleri sürmeli, otuz, otuz üç yaşlarında girerler."(2) لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ **Sağın adamları için (yaratılmışlardır)**

ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ (39) وَثُلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ (40)

وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ (41) فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ (42)

وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ (43) لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ (44) إِنَّهُمْ كَانُوا

قَبْلَ ذٰلِكَ مُتْرَفِينَ (45) وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ

(46) وَكَانُوا يَقُولُونَ أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَئِنَّا

لَمَبْعُوثُونَ (47) أَوَآبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ (48) قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ

---

(1) Bu fıkra Hz. Peygamber (s.a.v)'in meşhur latifelerindendir. (Müellif) Tirmizî, Şemail, s. 117-118.

(2) Tirmizî, Cennet, 8, 12, Şemail, s. 117-118; Dârimî, Rikak, 104; Ahmed b. Hanbel, II, 295, 343, V, 232, 240, 243.

وَالْاٰخِرِينَ ﴿٤٩﴾ لَمَجْمُوعُونَ اِلٰى مِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٥٠﴾
ثُمَّ اِنَّكُمْ اَيُّهَا الضَّٓالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ ﴿٥١﴾ لَاٰكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ
﴿٥٢﴾ فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٥٣﴾ فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ
﴿٥٤﴾ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ ﴿٥٥﴾ هٰذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ ﴿٥٦﴾
نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ ﴿٥٧﴾

Meâl-i Şerifi

39. Bir çoğu öncekilerdendir.
40. Bir çoğu da sonrakilerdendir.
41. Solun adamları, nedir o solcular!
42. İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar şu içinde,
43. Kapkara dumandan bir gölge altındadırlar.
44. Ki ne serindir, ne de faydalı.
45. Çünkü onlar bundan önce varlık içinde sefâhete dalmışlardı.
46. Büyük günahı işlemekte ısrar ediyorlardı.
47. Ve diyorlardı ki: "Biz ölüp, toprak ve kemik yığını olduktan sonra, biz mi bir daha diriltileceğiz?"
48. "Önceki atalarımızda mı?"
49. De ki: "Öncekiler ve sonrakiler"
50. "Belli bir günün belli vaktinde mutlaka toplanacaklardır."
51. Sonra siz, ey sapık yalanlayıcılar!
52. Elbette bir ağaçtan, zakkum ağacından yiyeceksiniz.
53. Karınlarınızı hep onunla dolduracaksınız.
54. Üstüne de kaynar su içeceksiniz.
55. Susuzluk illetine tutulmuş develerin içişi gibi içeceksiniz.
56. İşte ceza gününde onlara sunulacak ziyafet budur.
57. Biz sizi yarattık; tasdik etmeniz gerekmez mi?

ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَ وَثُلَّةٌ مِنَ الْاٰخِرِينَ **Birçoğu öncekilerden ve birçoğu da sonrakiler-**

dendir. Yani sağın adamları öncekiler gibi değil daha çoktur. Öncekilerden de, sonrakilerden de çokturlar. Öncekiler ve sonrakiler ya bütün ümmetlerin öncekileri ve sonrakileri, ya da bu ümmetin öncekileri ve sonrakileridir. Ahmed b. Hanbel, İbnü Münzir, İbnü Ebî Hâtim ve İbnü Merdûye'nin Ebû Hureyre'den yaptıkları rivâyete göre ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَ وَقَلِيلٌ مِنَ الْاٰخِرِينَ âyeti inince sahabilerin gücüne gitmişti. İşte bunun üzerine ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَ وَثُلَّةٌ مِنَ الْاٰخِرِينَ âyeti nazil oldu. Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: "Ben her halde ümid ederim ki siz cennet ehlinin üçte biri, belki de yarısı olursunuz. Kalan ikinci yarısını da onlarla paylaşırsınız."(1) Demek ki sahabiler, cennet ehli içerisinde Muhammed ümmeti az olacak diye merak etmişlerdi. Böylece o endişe bertaraf edilmiş oldu. Buna göre Muhammed ümmetinin ilklerinden sâbikûn (önde gidenler), sonrakilerden çok olduğu gibi geçmiş ümmetlerin önde gidenleri de Hz. Muhammed'in ümmetinden sayı itibariyle fazladır. Çünkü geçmiş ümmetlere çok sayıda peygamber gelmiştir. Bununla beraber Hz. Muhammed'in ümmeti içerisindeki öncülere uyanlar, geçmiş ümmetlerin öncülerine uyanlardan daha çok olacaktır. Çünkü onlar cennet ehlinin yarısından çoğunu teşkil edeceklerdir. Bu, ihtimal ki insan nüfusunun artması meselesi ile de alakalıdır. Dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur ki, sâbikunda جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Yaptıklarına karşılık olarak."* (Vâkıa, 56/24) buyurulduğu halde Ashab-ı yemin'de bu zikredilmemiştir. Bundan Ashab-ı yemin'in mutluluğunun sâbikuna uymaları sebebiyle sırf fazilet olduğu şeklinde bir mânâ çıkarılabilir. Nitekim "zıll-i memdûd" (uzanmış gölge) ifadesinde de aynı durum söz konusudur. Bu mânâ, Tûr Sûresi'nde geçen وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ *"İman eden ve zürriyetleri de iman ile kendilerine tabi olanlar (var ya!) işte biz onların nesillerini de kendilerine kattık..."* (Tûr, 52/21) âyetinin mânâsına benzemektedir. Buna bakarak denilebilir ki, öncüler, hayırda öncüler olan peygamberler ve müctehid imamlardır. Ashab-ı yemin de onlara sadakatle uyanlardır. Üç sınıftan üçüncüsü olan ve Ashab-ı yemin'in zıddı olarak sâbikunun solunda yer alıp, kitapları sol taraflarından verilecek solun adamlarına, (Ashab-ı Şimâl'e) gelince buyuruluyor ki وَاَصْحَابُ الشِّمَالِ **Ashab-ı Şimâl ise** مَٓا اَصْحَابُ الشِّمَالِ **ne Ashab-ı Şimâl!** Ne uğursuz, ne bedbaht insanlardır! فِي سَمُومٍ **Bir ateş,** içlerine işleyen bir hararet **içinde** وَحَمِيمٍ **ve bir kızgın su,** cehennem suyu **içinde** وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ **ve zifirden bir gölge** kömür veya kurum gibi kararıp duran sisli, boğucu bir gölge **içindedirler.** Yahmûm, kömür gibi simsiyah olan şey, zifir ve kara duman mânâlarına gelir. Buna zulmet denilmeyip de gölge isminin verilmesi alay içindir. İbnü Abbas'tan gelen bir rivayette de, cehennem

(1) Ahmed b. Hanbel, I, 386, 437, 445; III, 33.

halkını her taraflarından kaplayıp, kuşatan perdenin ismi olduğu zikredilmiştir. لَا بَارِدٍ **Serin de değil** وَلَا كَرِيمٍ **kerim de değil,** yani hiç bir hayır ve menfaati ve hiçbir güzelliği olmayan bir gölgedir. Bunların içine düşmelerinin sebebi ise إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُتْرَفِينَ **çünkü onlar bundan önce, yani bu azabın vuku bulmasından evvel mühlet verilmiş, şımartılmış keyiflerine düşkün ve hiçbir şeye aldırış etmeyen kimseler idiler.** وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ **O büyük günahta ısrar ediyorlardı.** Hıns, esasen günah mânâsınadır. Yemini bozmaya da hıns denir. Müfessirlerin çoğu, burada hıns-i azim'i büyük günah diye tefsir etmişlerdir. Çünkü إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ *"Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür."* (Lokman, 31/13) buyurulduğu üzere şirk, büyük bir zulüm ve en büyük günahtır. Bazıları da "hıns"ın yemin-i gamus, yani yalan yere yemin etmek olduğunu söylemişlerdir. Takiyyuddin Sübki'ye göre de, وَأَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللّٰهُ مَنْ يَمُوتُ *"Onlar, olanca güçleriyle Allah'a yemin ettiler ve dediler ki: Allah ölen bir kimseyi tekrar diriltmez."* (Nahl, 16/38) âyetinde buyurulduğu gibi, onların büyük günahta ısrar etmeleri, kuvvetlice yemin ederek dirilmeyi inkar etmeleri demektir. Bu anlam "hıns"ın meşhur mânâsına uygun olursa da وَكَانُوا يَقُولُونَ ... *"ve diyorlardı ki..."* âyeti, bu mânâyı ifade etmiş olacağı için önceki mânâ daha tercihe şayandır. Ancak şirki, "hıns-ı azîm" (büyük günah) tabiriyle ifade etmenin bir nüktesini de göz ardı etmemek lazımdır. Bu nükte ise, فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ *"Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa, küfrün önderlerine karşı savaşın..."* (Tevbe, 9/12) âyetinde ifade edildiği gibi bunların yemin tanımaz, yeminlerinde durmaz yalancılar olduklarına işaret olsa gerektir. Nitekim bunlara أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ *"Ey yalancı sapıklar!"* (Vâkıa, 56/51) diye hitap edilmesi de bu hususu kuvvetlendirmektir. İşte böylece bu mânânın yardımı ile de Ashab-ı Şimâlin, Ashab-ı yeminin tam zıddı bir anlam taşıdığı da anlaşılmış olmaktadır. لَمَجْمُوعُونَ إِلٰى مِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ***"Bilinen bir günün muayyen vaktinde mutlaka toplanacaklardır."*** O bilinen gün, kıyamet günüdür. Mikât, bir şeyin vaktini tayin eden ölçüdür. Kıyamet de dünyanın vaktini tahdid ettiği için mikât denilmiştir. Buradaki izâfet, izâfet-i beyaniyyedir. Mânâsı, mikât olan gün demektir. مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ ***"Bir ağaçtan, zakkumdan..."*** (Zakkum ağacı ile ilgili bilgi için Saffât Sûresi'ne bkz.) الْهِيمِ Hîm, ehyem'in veya heymâ'nın çoğuludur. **Hüyam hastalığına tutulmuş deve** demektir. Hüyam, deveye ârız olan bir susuzluk illetidir ki bu hastalığa yakalanan deve suya bir türlü kanmaz. İşte onlar da bu deve gibi zakkumu yer, kaynar suyu içer içer ama asla kanmazlar. هٰذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ **Bu, onlara o din (ceza) günü sunulacak ziyafettir.** Nüzul, konuk, misafir gelince kahve veya kahvaltı gibi ilk

sunulan yiyecek ve içeceklerdir. Konuklara ilk defa böyle şeyler takdim edilince, artık daha sonraki azabın nasıl şiddetli olacağı düşünülmelidir. Bu beyandan sonra inkârcıları susturmak ve azarlamak için değişik bir hitab tarzı ile buyuruluyor ki نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ **biz sizi yarattık,** فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ **hâlâ tasdik etmeyecek misiniz?** Bunu daha açık ifade etmek için de şöyle buyuruluyor:

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ (٥٨)

ءَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ (٥٩) نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ

الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ (٦٠) عَلَىٰ أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ

وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ (٦١) وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَىٰ

فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ (٦٢) أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ (٦٣) ءَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ

أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ (٦٤) لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ

تَفَكَّهُونَ (٦٥) إِنَّا لَمُغْرَمُونَ (٦٦) بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ (٦٧)

أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ (٦٨) ءَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ

أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ (٦٩) لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ

(٧٠) أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ (٧١) ءَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا

أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِئُونَ (٧٢) نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا لِلْمُقْوِينَ

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

Meâl-i Şerifi

58. Attığınız meniyi gördünüz mü?
59. Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa yaratan biz miyiz?
60. Aranızda ölümü takdir eden biziz ve bizim önümüze geçilmez.
61. Böylece sizin yerinize benzerlerinizi getirelim ve sizi bilmediğiniz bir yaratılışta tekrar var edelim diye (böyle yapıyoruz).
62. Andolsun, ilk yaratılışı bildiniz. Düşünüp ibret almanız gerekmez mi?
63. Ektiğinizi gördünüz mü?
64. Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz?
65. Dileseydik, onu kuru bir çöp yapardık. Hayret eder dururdunuz.
66. "Doğrusu borç altına girdik."
67. "Doğrusu, biz yoksul bırakıldık" (derdiniz).
68. İçtiğiniz suya baktınız mı?
69. Buluttan onu siz mi indirdiniz, yoksa indiren biz miyiz?
70. Dileseydik onu tuzlu yapardık. O halde şükretseniz ya!
71. O çaktığınız ateşi gördünüz mü?
72. Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz?
73. Biz onu bir ibret ve çölden gelip geçenlere bir fayda yaptık.
74. Öyleyse büyük Rabbinin adını yücelt.

مَا تُمْنُونَ **Akıttığınız** yani rahimlere döktüğünüz **meniyi (gördünüz mü?)** ءَاَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ **Onu siz mi yaratıyorsunuz?** Siz mi takdir ederek, şekillendirip insan biçimine koyuyorsunuz? اَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ **Yoksa yaratıcı biz miyiz,** hiç yokken biçim verip yaratan? نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ **Aranızda ölümü biz takdir ettik.** Sonsuz hikmetleri ihtivâ eden irademizin gerektirdiğine göre, her birinize bir vakit tayin ve taksim ettik. وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ **Ve biz önüne geçilenlerden değiliz** yani kimse bize üstün gelemez. İrademizi alıkoyamaz. Her dilediğimizi istediğimiz şekilde yaparız. Buna kadiriz. عَلٰٓى اَنْ نُبَدِّلَ اَمْثَالَكُمْ ***"Kılıklarınızı değiştirmek üzereyiz."*** Müfessirler bu âyete, gerek «عَلٰى»nın bağlı olduğu fiil, gerek "emsâl"in anlamı itibarıyla birkaç türlü mânâ vermişlerdir. Söz konusu âyet, وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ âyetinin mânâsındaki kudrete veya mahzufa ya da bir üsteki âyette yer alan «قَدَّرْنَا» fiiline bağlanmış olabilir. «اَمْثَالَكُمْ»de mimin kesriyle mislin

çoğulu olabileceği gibi fetha ile de meselin çoğulu olabilir. Mimin kesresi ile olan mislin çoğulu ve «قَدَّرْنَا» fiiline bağlı olduğu durumda mânâsı; "Aranızda ölümü takdir ettik ki neslinizi kesmeyip benzerlerinizi getirelim." şeklinde olur. وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ âyetinin ifade ettiği «قَادِرِينَ» ye bağlı olduğu durumda ise; "Aranızda ölümü takdir ettiğimiz gibi sizi yok edip yerinize benzerlerinizi getirmek suretiyle değiştirmeye de kadiriz." anlamı verilebilir. İkinci takdire göre yapılan tefsir, اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَاْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ *"Allah dilerse sizi yok eder ve yerinize yeni bir mahluk getirir."* (Fâtır, 35/16) âyetinin mânâsına uygun olur. Lakin burada iki üstün ile meselin çoğulu olması tercihe şayandır. Mesel, sıfat ve şekil mânâlarıyla maddi ve manevî benzeyişi ifade eden huy, kılık ve kıyafet demek olduğundan bu durumda da mânâ şöyledir: "Gerek fikir ve ahlâk yönünden gerek şekil ve suret yönünden bulunduğunuz ve bildiğiniz kılıklarınızı değiştirmeğe وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ **ve sizi bilemeyeceğiniz bir yaratılışta varetmeğe kadiriz.** Bunun önüne hiç kimse geçemez Bu mânâ, hem dünyevî değişmeyi hem uhrevi yaratma olan dirilmeyi ifade eder. Ayrıca hem tehdit hem müjdeyi içerir. Hasan-ı Basri de tehdid cihetini düşünerek, "Sizi maymunlara, domuzlara çevirir." tarzında bir mânâya geldiğini söyler ki, bu da Nisâ Sûresi'nde geçen يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ اٰمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلٰى اَدْبَارِهَا اَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا اَصْحَابَ السَّبْتِ *"Ey ehl-i kitab! Biz bir takım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden, yahut onları, cumartesi adamları gibi lanetlemeden önce, size gelenleri doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin.."* (Nisâ, 4/47) âyetinin mânâsına benzemektedir. Sözün başı ve sonu yaratmak, ceza ve yeniden dirilmekle alakadar olduğundan tebdil (değiştirme) sözü dünyevi değişime, inşa (yaratma) sözü de, ondan sonra gerçekleşecek olan öldükten sonra dirilmeye işaret sayılabilir. وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْاَةَ الْاُولٰى **Herhalde ilk yaratmayı öğrendiniz.** Yani insanın bu dünya hayatında topraktan, sonra nutfe, alaka, mudğa gibi tavırdan tavıra tekamül ettirilerek nasıl gerçekleştiğini gerek müşahede ve tecrübeden ve gerek Kur'ân'ın açıklamalarından öğrenmiş bulunuyorsunuz. فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ **O halde düşünseniz ya!** Yani düşünseniz de bildiğiniz bu tarzı değiştirip ve tekamül ettirerek sizi peyderpey yaratıp bulunduğunuz duruma getiren ve aranızda ölümü takdir etmiş bulunan yaratıcınız Allah Teâlâ'nın sizi değiştirip, şimdi teferruatını bilemeyeceğiniz yeniden diriltmeye kâdir olduğunu anlasanız ya!

İnsan hayatı için gerekli olan hususlardan biri de rızıktır. Rızıkta esas maddî veya manevî planda ekip-biçme olduğu için yaratma konusu hatırlatıldıktan sonra rızka da yer verilmiş ve bu hususa ekin ile başlanarak buyurulmuştur ki

اَفَرَاَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ **Şimdi ektiğiniz tohumu gördünüz mü?** ءَاَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ **Onu siz mi bitiriyorsunuz?** Siz mi tutturup, büyütüp gayesine ulaşan ziraat haline getiriyorsunuz? اَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ **Yoksa biz mi bitiriyoruz?** Kurtubî der ki: "Ekini eken kimsenin «اعوذ بسم الله»den sonra bu âyeti okuyup şöyle demesi müstehab olur: "Ekini bitiren, yetiştiren Allah Teâlâdır."(1) اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَارْزُقْنَا ثَمَرَهُ وَجَنِّبْنَا ضَرَرَهُ وَاجْعَلْنَا لِاَنْعُمِكَ مِنَ الشَّاكِرِينَ "Allah'ım Muhammed'e rahmet eyle ve bizi bu ekinin ürünü ile rızıklandır ve zararından uzak tut. Hem de bizi nimetlerine şükredenlerden kıl."(2) Bu duanın, ekinleri musibetlerden koruyup bereketlendirdiği ifade edilerek bunun tecrübe ile sabit olduğu nakledilmiştir. حُطَامًا Hutam, kuru şeylerin kırıntısına denir. Çörçöp, ot çöpü, saman çöpü ve kabuk kırıntıları gibi. فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ **Tefekkküh eder dururdunuz.** Tefekküh, esasen türlü yemiş yemek demek olup, mecazen taaccüb etmek ve pişman olmak mânâlarına da gelir. Burada ifade ettiği anlam, "şaşkınlıkla şu lakırdıları, yemiş yer gibi tekrar tekrar söyler, çiğner ve ağzınızda geveler dururdunuz." şeklindedir. Yani şöyle der dururdunuz. اِنَّا لَمُغْرَمُونَ **Biz herhalde çok zarardayız.** Ektiğimiz tohumlar zayi oldu. Yaptığımız masraflar boşa gitti, yahut borçlandık. Veya garamın, helâk mânâsına olduğu göz önünde tutulursa, inanın helak olduk, mahvolduk anlamı da verilebilir. بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ **Daha doğrusu biz mahrumuz.** Yani ektiğimiz mahvolduğu gibi yiyeceğimiz rızıklardan da mahrumuz. Yahut bundan böyle hiç kazanç ihtimali kalmamış, her şeyden mahrum ve sefalete mahkumuz. Bu sözlerin bir cümlesi birisi, diğeri başka biri tarafından söylenmek suretiyle karşılıklı konuşma tarzında tekrar tekrar ifade edilir. Böylece ümitsizliğe kapılarak teşekkür edecek hiçbir nimet kalmamış gibi mırıldanılır durulur. Düşünülmez ki bunu söylerken içilecek bir su olsun bulunur ve Allah'ın bundan daha büyük felaketleri olabilir. Onun için bunun arkasından buyuruluyor ki اَفَرَاَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذٖى تَشْرَبُونَ *"Gördünüz mü o içtiğiniz suyu?"* مِنَ الْمُزْنِ **bulut tan** Müzn, esasen bulut yahut ak bulut demektir ki ondan yağmur nadiren yağar. Ayrıca bu buluttan inen yağmur suyunun daha tatlı olduğu da ifade edilmiştir. لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ اُجَاجًا **Dilersek onu bir ucâc,** yani tuzlu ve acı bir su **yapardık** ki, içilme ihtimali olmazdı. Ekilen tohumların bazen çürüdüğünün gerçekte bilindiği, yağmurun acı olarak yağmasının mümkün olduğu yahut yiyeceklerin içeceklerden daha mühim olduğu tarzındaki sebeblerden dolayı öncekinde Lâm ile لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا, bunda ise lâmsız olarak جَعَلْنَاهُ اُجَاجًا buyurulmuştur. Gerek evvelkinde, gerek bunda لَوْ نَشَاءُ *"dileseydik"* ile başlayan iki şart cümlesi, Allah Teâlâ'nın ekini ve

(1) el-Kurtubî, el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'ân, XVII, 218.
(2) Alûsî, a.g.e., XIV, 148.

bunda ise lâmsız olarak جَعَلْنَاهُ اُجَاجًا buyurulmuştur. Gerek evvelkinde, gerek bunda لَوْ نَشَاءُ *"dileseydik"* ile başlayan iki şart cümlesi, Allah Teâlâ'nın ekini ve suyu, onlardan faydalanmayı ortadan kaldıran âfât ve diğer hallerden koruması da nebatı bitirme ve gökten su indirme nimetlerinden ayrıca şükredilmesi gereken iki ayrı nimettir. İşte bu iki cümle söz konusu meseleyi beyan etmek için zikredilmiş birer başlangıç cümlesidir. فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ **O halde şükretseniz ya!** Yani bütün bu nimetlerden her birine şükretseniz de biri eksik oluverince hemen mahrumuz diye ümitsizlikle veya biz ekip biçiyoruz diye gururlanıp da nankörlük etmeseniz ya! اَفَرَاَيْتُمُ النَّارَ الَّت۪ي تُورُونَ **Sonra o çaktığınız ateşi gördünüz mü?** Yani birbirine sürtüp çakmak suretiyle çıkardığınız ateşi ki sürtme ve temas ile çıkan bir elektrik ateşi demektir. Yâsin Sûresi'nde geçen الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَارًا *"Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur..."* (Yâsin, 36/80) âyeti de bu konuyla ilgilidir. ءَاَنْتُمْ اَنْشَاْتُمْ شَجَرَتَهَا **Onun ağacını siz mi inşa ettiniz?** Ki bu sözü edilen ağaç, merh ve afar diye bilinen ağaçtır. Bununla beraber her ağaçta ve elektrik elde edilen her şeyde ve çakmak taşında dahi bu anlam vardır. Nitekim ف۪ي كُلِّ شَجَرٍ نَارٌ وَاسْتَمْجَدَ الْمَرْخُ وَالْعَفَارُ denilmiştir ki, "Her ağaçta ateş vardır. Fakat merh ve afar bu konuda çok meşhur olmuştur." اَمْ نَحْنُ الْمُنْشِؤُنَ **Yoksa inşa eden biz miyiz?** Yani o ağacı diğerlerinden fazla bir özellikle var edip yaratan biz miyiz? Şüphe yok ki Allah Teâlâ cisimleri o elektrikiyyet özelliği ile yaratıp inşa etmemiş olsaydı, hiç bir şekilde elektrik üretimi kâbil olmaz, ne bedevinin çakmağı çakar ne de bugünkü medenilerin elektrik fenerleri yanardı. نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً **Biz onu hem bir ibret kıldık,** yani yaşama sebebleri kendisine bağlanıp hayat mücadelesine örnek ve cehennem azabının ateşinin andırıp düşündürecek bir ibret kıldık. وَمَتَاعًا **Hem de bir metâ** bir faydalanma ve kazanç vasıtası, لِلْمُقْو۪ينَ **alanda bulunanlar için,** yani sahraya konup göçenler için. Ondan en fazla konup göçenler istifade ederler. Çünkü çakmak çakarak ateş yakma ihtiyacı medenîlerden ziyade bedevilerde olur. Ve o ağacı en çok onlar getirip satarlar. Âyete şöyle bir mânâ da verilebilir. "İhtiyacı çok olan fakirler için." Zira başka bir kâr ve iş bulamayan fakirler hiç olmazsa odun toplayıp geçimlerini temin ederler. فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظ۪يمِ **O halde Rabbini azîm ismiyle tesbih et.** Yani bu nimetleri ihsan edip duran Rabbin çok büyüktür, şirk ve noksanlıklardan

فَلَٓا اُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ

النُّجُومِ ﴿٧٥﴾ وَاِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظ۪يمٌ ﴿٧٦﴾ اِنَّهُ لَقُرْاٰنٌ

كَرِيمٌ ﴿٧٧﴾ فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ ﴿٧٨﴾ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ
﴿٧٩﴾ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾ أَفَبِهَٰذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ
مُدْهِنُونَ ﴿٨١﴾ وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾
فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ ﴿٨٣﴾ وَأَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ ﴿٨٤﴾
وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿٨٥﴾ فَلَوْلَا إِنْ كُنْتُمْ
غَيْرَ مَدِينِينَ ﴿٨٦﴾ تَرْجِعُونَهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٨٧﴾ فَأَمَّا
إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٨٨﴾ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ
﴿٨٩﴾ وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٩٠﴾ فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ
أَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٩١﴾ وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ
﴿٩٢﴾ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ ﴿٩٣﴾ وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ ﴿٩٤﴾ إِنَّ هَٰذَا
لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ ﴿٩٥﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٩٦﴾

Meâl-i Şerifi

75. Hayır, yıldızların yerlerine yemin ederim.
76. Bilirseniz bu büyük bir yemindir.
77. O, elbette şerefli bir Kur'ân'dır.
78. Korunmuş bir kitaptadır.
79. Ona temizlenenlerden başkası el süremez.

80. (O), âlemlerin Rabbinden indirilmiştir.
81. Şimdi siz bu sözü mü küçümsüyorsunuz?
82. Rızkınızı, yalanlamanızdan ibaret mi kılıyorsunuz?
83. Can boğaza dayandığı zaman
84. Ki o zaman siz (ölmek üzere olana) bakar durursunuz.
85. Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz görmezsiniz.
86. Eğer cezalandırılmayacak iseniz,
87. Onu geri çevirsenize; şayet iddianızda doğru iseniz.
88. Fakat ölen kişiye gelince, eğer o rahmete yaklaştırılanlardan ise,
89. Ona rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti vardır.
90. Eğer O, sağın adamlarından ise,
91. "(Ey sağcı), sana sağcılardan selam!"
92. Ama yalanlayıcı sapıklardan ise;
93. İşte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır.
94. Ve cehenneme atılma vardır.
95. Kesin gerçek budur işte.
96. Öyle ise Rabbini o büyük ismiyle tesbih et.

فَلَا أُقْسِمُ *"Yemin ederim..."* Âyette bulunan kelâmın sonu ile başı arasındaki tertibi ifade etmektedir. Razî bu tertib şeklini şöyle anlatmaktadır: "Allah Teâlâ hidayet ve Hak din ile Resulünü gönderdiğinde ona gereken herşeyi vermiş ve lazım olmayan şeylerden de onu temizlemiştir. Binâenaleyh ona hikmeti, yani kesin delillerle onların kullanım şekillerini ve Mevize-i hasene'yi, yani kalpleri inceltip, fikirleri aydınlatacak faydalı nutukları ve en güzel yollarla mücadele usûllerini bahşetmiş ve herkesi herhangi bir şekilde tartışmasında aciz bırakmıştı. Ancak bununla beraber kâfirler iman etmemişlerdi. Bütün bunlar kendisine okunup da iman etmeyen kimsenin ise sonuçta söyleyeceği şey şudur: "Bu beyan, onu iddia edenin haklı olmasından değil, zihnî gücünden ve delilleri sıralamadaki kudretinden; sözünün ortaya çıkması ile değil, mücadelesinin kuvvetiyle galip geleceğini bilmesindendir. Nitekim bir çokları tartışmalarda aciz kalınca derler ki: "Benim haklı olduğumu biliyorsun, ama beni zayıf görüyor, insaf etmiyorsun."(1) İşte durum bu noktaya gelince de karşısındakine söylenecek sözde, yemin ile güven vermekten başka çare kalmaz. Onun içindir ki Allah Teâlâ indirdiği âyet ve delillerini bir de çeşitli yeminlerle kuvvetlendirmiştir. Bundan dolayı ilk inen sûrelerde özellikle (Kur'ân'ın) son yedide birinde yemin çoktur. Kur'ân'daki bu yemin şekillerinden biri de, «لَا أُقْسِمُ»dür. Bu ifadede ka-

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XXIX, 187.

sem (yemin) fiili açıkça zikredilmekle beraber ayrıca «لا» harfi ile de mânâ olumsuz hale sokulmuştur. Söz konusu «لا» hakkında müfessirlerin üç ayrı izah tarzı vardır. Birçokları, sözün ahengini süslendirmek için ziyade kılınan ve olumsuzluk mânâsı kasdedilmeyen Lâ-i zâide (zâid lâm) olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazıları da bunun te'kid lâmı olup aslının «لَأُقْسِمُ» şeklinde bulunduğunu ve vakıf (duruş) halinde olduğu gibi fethasının uzatılmış olduğunu söylemişlerdir. Âlimlerden bir kısmı da "Lâ, vallahi" denildiği gibi aslı üzere olumsuzluk edâtı olduğunu iddia etmişlerdir ki, bizim de tercihimiz budur. Buna göre «لَآ أُقْسِمُ»nün mânâsı şöyledir: "Yok, hayır, iş öyle zannettikleri gibi değil, yemin ederim, yahut artık başka söze gerek yok, yemin ederim. بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ **O yıldızların mevkilerine ki:** Nücûm, yıldızlar mânâsına geldiğine göre onların mevkileri battıkları veya doğdukları yerler, yani batı ve doğuları, yahut gökteki bulundukları yerleri, burç ve menzilleri, yahut akan yıldızların düştükleri mevkiler, veya kıyamet günü döküldükleri zaman düşecekleri yerler olmak üzere dört beş değişik yorumun her birine yahut da hepsine ihtimali vardır. Ancak bu âyette nücûmu, Kur'ân'ın yıldızları yani her indirilmede gelen âyetler, indirilen kısımlar şeklinde yorumlamak mânâya daha uygun düşmektedir. Bu anlam tevriye suretiyle de olsa her halde kasdedilmiş olacağından, nücûmu yıldızlar diye terceme etmemek gerekir. Bu mânâya göre o yıldızların yerleri ise, Melekler, Peygamberler ve hâfızların kalbleri, yahut Kur'ân âyetlerinin yazıldığı sahifeler veya mânâları, yahut onların inişine sebep olan olaylar ve hükümlerdir. Şu halde yıldızların yerleri diye nitelendirilen hususların hepsini içine alan en uygun mânâ budur. وَاِنَّهُ لَقَسَمٌ *"Şüphesiz o bir yemindir."* Bu cümle, bir mu'tarıza cümlesidir. لَوْ تَعْلَمُونَ *"Eğer bilseydiniz."* Bu da, mu'tarıza içinde mu'tarızadır.

اِنَّهُ لَقُرْاٰنٌ *"Şüphesiz o bir Kur'ân'dır."* Yeminin cevabıdır. كَرِيمٌ **Çok faydalı ve feyizli** mânâsınadır. Çünkü dünya ve ahirete dair birçok önemli ilmin esaslarını ihtivâ etmektedir. Diğer bir mânâ ile gayet güzel, hoş, yüceltmeye ve hürmete layık demektir. Ayrıca bu kelimeye, Allah katında değerli mânâsı da verilmiştir. فٖى كِتَابٍ مَكْنُونٍ **Korunmuş bir kitapda** Meknûn, saklı, yani temiz tutulmak, kirletilmemek ve zayi edilmemek için saklanıp, kablar içinde muhafaza edilmiş demektir. İşte mushaflar öyle korunmalıdır. Öyle ki لَا يَمَسُّهُٓ اِلَّا الْمُطَهَّرُونَ **temiz olanlardan başkası ona el süremez.** Buradaki nefiy (olumsuzluk), nehiy (men etmek) mânâsınadır. Yani temiz olmayan kirli eller Ona dokunmasın, ancak maddî ve manevî pisliklerden, kötülükten ve necasetten temizlenmiş imanlı ve abdestli kimseler ona dokunsun. Bu âyet sebebiyledir ki, fıkıhta cünüp iken Kur'ân okunamayacağı ve abdesti olmayanın mushafa el süremeyeceği beyan

edilmiştir. Çünkü O, تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ **âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiş bir kitaptır.** اَفَبِهٰذَا الْحَدِيثِ اَنْتُمْ مُدْهِنُونَ **Şimdi siz bu söze mi yağ süreceksiniz?** Yani hürmetsizlik edip inkâr içinde ve temizlenmeden onu kirletmeye mi kalkışacaksınız? وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ اَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ **Ve rızkınızı sırf yalanlamanızdan ibaret mi kılacaksınız?** Yani o kitaptan nasibinizi, onu yalanlamak ve bu suretle o nimete karşı nankörlük etmekten ibaret mi kılacaksınız? Çünkü ondan istifade edecek yerde ona hürmetsizlik etmek ve kirletmeye çalışmak, ondan elde edilecek nasibi küfr ve nankörlükten ibaret kılmaktır. Bunun üzerine de yalanlama ve inkarda ısrar etmenin âkıbetine işaret edilerek buyuruluyor ki: فَلَوْلَٓا اِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ **O halde haydisenize can boğaza dayandığı vakit.** Âyetteki «فَا» kelâmdaki yalanlamayı sıralamak içindir. «لَوْلَا» da onların acizliklerini göstermek üzere tahdid ifade etmektedir. Bu «لَوْلَا»nın cevabı, ikinci «لَوْلَا»dan sonra gelecek olan «تَرْجِعُونَهَا» cümlesidir. «بَلَغَتْ» fiilinin altındaki «هِىَ» zamirinin nefse, yani ruha ait olduğu, sözün cereyan tarzından anlaşılmaktadır. Hulkûm, boğaz demektir. Dilimizde de "Can hulkuma geldiği vakit" denilir ki bu, ruhun çıkmak üzere bulunduğu can çekişme vakti demektir. وَاَنْتُمْ *"Ve siz."* Vâv, itirâziyyedir. Yani onun etrafında hazır bulunan ilgililer, sizler حِينَئِذٍ **o zaman,** içinizden birinin canı hulkuma geldiği o demde تَنْظُرُونَ **bakar durursunuz.** Onun ölüm sarhoşluğunu görür, kurtaracak hiçbir şey yapamaz, acz içinde kara kara bakarsınız وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْكُمْ **biz ise ona,** o can çekişen arkadaşınıza **sizden daha yakınızdır.** Gerek ilim, gerek kudret, gerek tasarruf cihetiyle olsun her hususta yakınız. Siz onun hallerinden yalnız açıkta gördüğünüz izleri tanıyabilirsiniz. Onun mahiyetine, niteliğine ve gizli özelliklerine vâkıf olamaz ve onlardan hiçbirini def edemezsiniz. Biz ise hepsini bilir ve dilediğimizi yaparız. وَلٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ **Ve lâkin siz görmezsiniz,** yani o yakınlığı idrak etmezsiniz. فَلَوْلَا **O vakit haydi,** bu «لَوْلَا» diğerini kuvvetlendirmektedir. اِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ **Eğer siz hak dinin hükmüne uymayacak ve yalanlamanızın cezasını çekmeyecekseniz,** تَرْجِعُونَهَا **o hulkuma gelen canı geri çevirseniz ya!** Bu cümle, «لَوْلَا»ların cevabı olmakla beraber şartiyyesinin cezası da olabilir. Yani onu geri çevirseniz ya bakalım. اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ **Eğer sadık iseniz,** yani Allah'ın dinine tâbi olmamak, birliği ile Rablığını tanımamak davasında doğru iseniz!... Fakat ihtimal var mıdır? Siz Allah Teâlâ'nın hüküm ve kudreti altında öyle âciz, öyle mahkûm durumdasınız ki sizin için bu mümkün müdür? Şimdi sonuç olarak o vefat eden zâtın ölümden sonraki halini beyan etmek için de buyuruluyor ki فَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ **o canı geri dönmeyip ölen kimse, o Allah'a yakın olanlardan ise,** sûrenin baş tarafında zikredilen üç sınıftan en ileride bulunan sâbikûndan (öncülerden) ise ki

bu, en yüksek vasıfları olan "mukarrebûn" ile ifade edilmiştir. فَرَوْحٌ **Artık onu bir ravh.** Ravh, rahat, rahmet, ferah ve devamlı hayat mânâlarına gelir وَرَيْحَانٌ **ve güzel bir rızık** وَجَنَّتُ نَعِيمٍ **ve bir naim cenneti,** hiç kederi olmayan bir nimet ve saadet cenneti **vardır.** وَاَمَّا اِنْ كَانَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَمِينِ **Amma Ashab-ı yemin'e gelince** aynen yukarıdaki isimle zikredilmişlerdir. فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَمِينِ **Artık sana sağın adamlarından selam.** Burada ashab-ı yeminin birbirlerini selamlamaları hususu, Allah tarafından haber verilmektedir. وَاَمَّا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّٓالِّينَ **amma o yalanlayan ve inkâr eden sapıklara gelince** ki bunlar Ashab-ı şimâl'dir (solun adamlarıdır) ve ثُمَّ اِنَّكُمْ اَيُّهَا الضَّٓالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ *"Sonra siz, ey sapık yalanlayıcılar"* (Vâkıa, 56/51) diye nitelendirilmiş, kötülenmişlerdir. Dâllin vasfı, onların tanıtıcı sıfatlarıdır. اِنَّ هٰذَا **Hakikaten işte bu,** bu Kur'ân, özellikle sûrede zikredilen haber ve nihâyet üç sınıftan her birine ait sevab ve karşılık لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ **hiç şüphesiz o, hakku'l-yakîndir,** (kesin bir gerçektir). Yalnız ilmü'l-yakîn (kesin bilgi) ve aynü'l-yakîn (görerek bilmek) değil, hakku'l-yakindir. Onlar bunun içinde gerçeği tahakkuk edici olarak kalacaklardır. Âyette geçen hak ve yakîn kelimelerinin her ikisi de aynı mânâyı ifade ettikleri halde hakkın, yakîne izafeti hakkında çok söz söylenmiştir. Bunlar içinde en uygunu İbnü Atiyye ve Râzî'nin beyanlarıdır ki o da şudur: "Hakku'l, yakîn, hakku'l-hak (en büyük gerçek) ve en üstün sevab demek gibi bir çeşit te'kid mânâsını içermektedir ki, yakînin son derecesi, yahut daha üstünde bir gerçek bulunmayan en yüksek mertebesi demek olur."(1) Yukarılarda geçtiği ve Seyyid Şerîf'in "Ta'rifât"ında da izah edildiği üzere "Yakîn"in üç mertebesi vardır. Bunlar, ilmü'l-yakîn, aynûl-yakîn, ve hakku'l-yakîndir. Hakku'l-yakîn ilim ve müşahededen geçerek fiilî olarak tahakkuk edip yaşanan hakikat demektir. Ayrıca denilmiştir ki hakku'l-yakîn, kulun hakta yok olması ve onunla yalnız ilmen değil, hem ilim olarak, hem müşahede ile, hem hâl olarak bâki olmasıdır. Mesela, her akıllı insanın ölümü bilmesi ilmül-yakîn, melekleri görmesi aynü'l-yakîn, ölümü tatması da hakkü'l-yakîndir. فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ **O halde Rabbini azîm ismiyle tesbih et.** Bu sûrenin de tekrar eden âyeti budur. Allah Teâlâ, hakkı beyan ettikten sonra kâfirlerin kabule yanaşmamaları üzerine Resulüne buyuruyor ki, kâfirler kabul etmeseler de sen onları bırak. Onlar ister tasdik etsinler, ister yalanlasınlar, sen Rabbini tesbih et, hem de "Azîm" (yüce) ismiyle tesbih et. Böylece söz konusu bu âyetin üst tarafıyla, yani önceki âyetlerle mânâ yönünden irtibatı olduğu gibi gelecek sûrenin baş tarafıyla da münasebetinin

---

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXIX, 205.

olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki sûreyle münasebeti şu şekilde kurulabilir. Göklerde ve yerde bulunan bütün varlıklar, Allah'ı tesbih eder. Sen, onlara nazaran küçücük bir grup demek olan kâfirlere bakma da, bütün kâinat ile beraber Rabbini tesbih et ve O'nu, en yüce ismiyle noksan sıfatlardan tenzih et.

Hadîd Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 29

Hadid Sûresi adı verilen bu sûrenin medine döneminde indirilmiş olduğunu söyleyenler olmuş ise de, âlimlerin çoğunun görüşü, onun Mekkî olduğu yolundadır. Mamafih İbnü Atiyye'nin de belirttiği gibi bu sûre içerisinde medeni âyetlerin bulunduğu hususunda ihtilaf söz konusu değildir.

Ayet sayısı : Yirmi dokuzdur.

Kelime sayısı : Beşyüz kırk dörttür.

Harf sayısı : Bin dört yüz yetmiş dörttür.

Fasılası : من بز رد harfleridir.

Bu sûre, önceki sûrenin sonunu açıklayıcı mahiyette başlamaktadır. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢﴾ هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٤﴾ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٥﴾ يُولِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٦﴾

Meâl-i Şerifi

1. Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O, çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.

2. Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. O, diriltir, öldürür, O, her şeye kadirdir.

3. O ilktir, sondur, zahirdir, bâtındır. O herşeyi bilendir.

4. O'dur ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Sonra arş üzerine istivâ etti (hükümran oldu). Yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni, ona çıkanı bilir. Nerede olsanız O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görmektedir.

5. Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Bütün işler O'na döndürülecektir.

6. Geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü gecenin içine sokar. O, göğüslerin özünü bilir.

سَبَّحَ لِلّٰهِ **Allah'ı yahut Allah için tesbih etmektedir.** Tesbih, Allah Teâlâ'yı, kutsal yüceliğine layık olmayan kusurlardan gerek itikad gerek söz ve gerek kalb ile tenzih etmek ve uzak tutmaktır. Takdis kavramının anlamı da böyledir. Bunlar esasen uzak gitmek ve uzaklaştırmak mânâsını ifade etmektedirler. Nitekim «سَبَّحَ فِى الْمَاءِ» sözü, "Suda uzağa gitti." «قَدَّسَ فِى الْأَرْضِ» sözü de "Arzda uzağa gitti." mânâsına gelmektedir. (Bu konuda bilgi için Bakara, 2/32 ve İsrâ Sûresi'nin baş tarafına bkz.) «لِلّٰهِ»deki "lâm" ya شَكَرْتُ لَهُ وَنَصَحْتُ لَهُ *"Ona teşekkür ve nasihat ettim."* cümlesinde olduğu gibi te'kid (kuvvetlendirmek) için ziyade kılınmış sıladır veya "Allah için" anlamında sebeb ifade etmektedir. مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ **Göklerde ve yerde ne varsa hepsi .** «مَا» esas itibariyle akıl sahiplerinin dışındakilere mahsus ise de مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ tâbiri göklerde ve yerde bulunan, ister görünmeyecek derecede ehemmiyetsiz olsun, ister görünen varlıklar olsun hepsine şâmildir. Binaenaleyh, gerek melâike ve müminler gibi sözle, gerek diğer varlıklar gibi ilham yoluyla konuşanların hepsi dahil olmak üzere mecazî bir anlam da kasdedilmiş olabilir. Çünkü yaratılan her varlık, imkân (olabilirlik) ve hudûsu (sonradan olmayı) ve arzettiği sanat nizamı ile Allah Teâlâ'nın noksanlıklardan münezzeh (berî) ve yüceliğin son derecesindeki sıfatlarla vasıflanmış olan varlığına delalet etmektedir. (Bu hususta bilgi için (İsrâ, 17/44) âyetine bkz.) وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"O çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir."* Bu cümle, tesbihin şekline işaret etmektedir. لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur."* Yani âlemdeki bütün küllî tasarruf; var etme, yok etme ve diğer bilinen ve bilinmeyen tasarrufların hepsi O'nun içindir. يُحْيِى وَيُمِيتُ *"O yaşatır ve öldürür."* Bu cümle mülke dair hükümlerden bir kısmını beyan etmektedir. وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ *"O her şeye kadirdir."* Bu da, hepsini bütün şartlarıyla özetlemektedir. هُوَ **O'dur** الْأَوَّلُ **Evvel,** her şeyden önce, başlangıcı yoktur ve her şeyin ilkidir. Çünkü varlıkların hepsinin başlangıcı ve hepsini ortaya çıkarandır. وَالْآخِرُ **Ve son,** hepsinin yok olmasından sonra O, bâkidir كُلُّ شَىْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهُ *"O'nun zâtından başka her şey helak olacaktır..."* (Kasas, 28/88), كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ *"Yer yüzünde bulunan her canlı yok olacak, ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacak ."* (Rahmân, 55/26,27) âyetlerinin ifade ettikleri mânâya göre varlıkların hepsi helak ve fenâya gider ve gidebilir, ancak O, kalır. Bütün yaratıkların, varlık sebepleri ortadan kalkınca esasen helak edilirler ve yok olurlar. Sonra bütün işler ona

döndürülür. Binaenaleyh O, hepsinden evvel olduğu gibi, hepsinin gayesi ve varlığın sonudur. وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ **Hem de Zâhir ve Bâtın.** Zâhir, varlığı her şeyde açıkça görülen demektir. Çünkü her şey O'nun varlığına delildir. Hiçbir şey yoktur ki varlıkta ortaya çıkarken daha evvel O'nun varlığını isbat etmiş olmasın. Mamafih her görüneni de O zannetmemelidir. Çünkü O, âşikâr olmakla beraber gizlidir de. Duygularla hissedilemeyip hayal ile algılanamayacağı gibi, varlığının hakikatı da, akılların idrak ve kavrayışına sığmaktan münezzehtir. Binaenaleyh O'nun için ne yalnız Zâhir ne de yalnız Bâtın diye hükmetmemeli, hükmü, âtıftan sonraya bırakarak "Zâhir ve Bâtın" demelidir. Evvel ve Âhir sıfatları da böyledir. Ebu's-Suud'un da ifade ettiği gibi «وَالظَّاهِرُ»deki"vâv", bu iki vasfın tamamını önceki ilk vasfa bağlamaktadır.[1] Buna göre hüküm, atıf yapmadan (vav ile bağlamadan) önce olabilirse de "ve'l-Âhir" ile "ve'l-Bâtın" sıfatlarında hüküm, atıf yapıldıktan sonradır. Ancak hepsinde de hükmü atıftan sonraya bırakmak daha doğrudur. Çünkü "hüve" zamiri "Allah" ismine aittir. Allah ismi ise, bütün isim ve sıfatların derecelerinin toplamıdır. Halbuki birçokları bu konuda gaflete düşerek vahdet-i vücûd (varlığın birliği) adına hatalara düşmektedirler. وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **Ve O herşeyi bilicidir.** Şu halde kendini de bilir. Bâtın ismine bakarak Allah'ın, kendine de gizli olduğu zannedilmemelidir. Zira bu ifade yani "O, her şeyi bilicidir." sözü, söz konusu şüpheyi ortadan kaldırmaktadır. هُوَ الَّذِي خَلَقَ... *"O'dur yaratan..."* Bu da mülk hükümlerinden bir kısmını beyan etmektir. فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ *"altı günde."* (Bu hususla ilgili olarak A'raf, 7/54. ve Fussilet, 41/10-12. âyetlerin tefsirine bkz.) ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ **Sonra arş üzerine istivâ etti.** Yani yaratıp öylece bırakıvermedi, işi idare edip düzenlemektedir. (İstivâ hakkında A'râf Sûresi'ndeki, 7/54. âyette tafsilat geçti. Oraya bkz.) يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ **(Allah) yere gireni de bilir,** tohumlar gibi وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا **ondan çıkanı da,** ekinler gibi. وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ. **Gökten ineni de,** yağmurlar gibi وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا **ona çıkanı da,** buharlar gibi. وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ **Ve her nerede olursanız o sizinle beraberdir.** Onun ilmi ve kudreti yanınızdan ayrılmaz. وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ **Ve Allah her ne yaparsanız görücüdür.** Görür ve ona göre karşılığını verir. لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ *"Göklerin ve yerin mülkü O'nundur."* Bu cümle, sûrenin başında zikredildiği gibi burada da te'kit için tekrar edilmiştir. Yani hem ibtidada (yaratmada) hem iâdede (diriltmede) zikredilmiştir. Çünkü her ikisinin de mukaddimesi gibidir. Bir de istihlâftan (vekil bırakmadan) bahsedileceği için bu hatırlatmanın te'kid edilmesinde başka bir önemli fayda vardır. وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ **Ve bütün işler, Allah'a döndürülür.** Çünkü ilk ve son

(1) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 204.

O'dur. Binaenaleyh gerek mal ve mülkünüzde ve gerek diğer hususlardaki tasarruflarınızın bile evveli ve sonrası ona döndürülecektir. Bu yüzden bütün her şeyin kulluk adına O'nun için icrâ edilmesi gerekmektedir. يُولِجُ اللَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى اللَّيْلِ *"Geceyi gündüze sokar, gündüzü geceye sokar."* Yani zamanın acı tatlı bütün değişiklikleri O'nun hükmü altındadır. Gamları, sevince, sevinçleri gama, kedere tebdil eden ve zulmet içinde nur, nur içinde zulmet yaratan O'dur. وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ **Hem O, bütün göğüslerin künhünü (hakikatini) bilir.** En gizli fikirleri, niyetleri, acı ve kederleri ve her türlü duyguyu O bilir.

Onun için:

اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَاَنْفِقُوا
مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَاَنْفَقُوا لَهُمْ
اَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿٧﴾ وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ
لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ اَخَذَ مِيثَاقَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾
هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلٰى عَبْدِهِ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ
اِلَى النُّورِ وَاِنَّ اللّٰهَ بِكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٩﴾ وَمَا لَكُمْ اَلَّا
تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلِلّٰهِ مِيرَاثُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ اَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ اُولٰئِكَ
اَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ اَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ
الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

7. Allah'a ve Resulüne iman edin. Sizi hâkim kıldığı, sizin yönetiminize verdiği şeylerden harcayın. Sizden, inanan ve harcayanlar için büyük mükafat vardır.

8. Size ne oldu ki, Resul sizi Rabbinize inanmanız için davet ettiği halde Allah'a inanmıyorsunuz? Oysa O, sizden kesin söz almıştı. Eğer inanacaksanız.

9- Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kuluna apaçık âyetler indiren O'dur. Şüphesiz Allah, size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.

10- Neden siz Allah yolunda harcamayasınız ki? Göklerin ve yerin mirası zaten Allah'ındır. Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşan bir olmaz. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha büyüktür. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel sonucu vaad etmiştir. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

آمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ **Sıfatı, yukarıda zikredildiği şekilde Allah'a iman etmekle beraber Resulüne de iman edin.** Çünkü Allah'ın tebliğini, emirlerini nehiylerini O, getirecek o, beyan edecektir. İman edin de وَاَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ **sizin yönetiminize verdiği şeylerden harcayın.** Yani hakikatte mülk onun olduğu gibi milk de onundur. Siz O'nun olduğunuz gibi sizin milk diye sahip olduğunuz şeyler de O'nundur. Ancak selâhiyyet verip onlarda tasarruf etmek için sizi halife kılmıştır. Bundan dolayı size vekil gibi izin verdiği hususlarda tasarruf edebilirsiniz. O halde iman ederek sizi vekil tayin ettiği bütün varlıkta kendinizi asîl değil, O'nun vekili bilerek Hakk'ın yolunda ve beyan ettiği hususlarda harcamada bulununuz. Nitekim bir beyitte de şöyle denilmiştir:

وَمَا الْمَالُ وَالْاَهْلُونَ اِلَّا وَدَائِعُ   وَلَا بُدَّ يَوْمًا اَنْ تُرَدَّ الْوَدَائِعُ

"Mal ve çoluk çocuk birer emanetten başka bir şey değildir. Bir gün olup da emanetlerin geri verilmesi ise gereklidir."

Bazı âlimler, "Bu infaktan (harcamadan) maksat, zekattır." demişlerse de doğrusu, vacib ve nafile harcamayı içine almış olmasıdır. Dahhâk'tan yapılan rivâyete göre bu âyetler, Tebük vak'asında nazil olmuştur. Binaenaleyh söz konusu âyetler, bu sûrenin Medenî olan âyetlerindendir. وَقَدْ اَخَذَ مِيثَاقَكُمْ **Halbuki Allah sizden kesin söz almıştı.** «اَخَذَ» fiilinin zamiri, hem Allah'a hem de Resulü'ne ait olabilir. Allah'a ait olduğu düşünülürse o zaman buradaki misâktan maksat, yaratılış sözü olan «قَالُوا بَلٰى» *"Evet Rabbimizsin dediler"*. mîsakıdır ki,

delil getirme ve düşünceye yerleştirme şeklinde de yorumlanmıştır. Resulullah (s.a.v)'a ait olduğu kabul edilirse bu duruma göre de ona yapılan biât anlamına alınabilir. Zira Ubâde b. Sâmit (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Sahabiler Hz. Peygamber'e, canlılık ve gevşeklik halinde işitip itaat etme, zorluk ve kolaylık durumunda nafaka verme, iyiliği emredip kötülükten sakındırma ve kınayanın kınamasından korkmayarak Allah Teâlâ ile ilgili söz söyleme konusunda biât etmişlerdi. مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ *"Fetihten önce"* Burada fetihten kasıt, Mekke'nin fethi, yahut hakkında Fetih Sûresi'nin indiği Hudeybiye'dir Bu ibareden de, onuncu âyetin Medine'de nazil olduğu anlaşılır. Müfessir el-Vâhidî'nin rivâyetine göre bu âyet, Ebû Bekr (r.a.) hakkında indirilmiştir.[1] Bununla beraber "Sebebin hususî olması, hükmün genel olmasına engel teşkil etmez." kaidesinden hareketle Mekke'nin fethedilmesinden veya Hudeybiye'den evvel infakda bulunan ve savaşan Muhacir ve Ensarı da içerisine almaktadır. Bu yüzdendir ki çoğul sıgasıyla أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ *"Onlar, (derece itibarıyla) daha büyüktür."* buyurulmuştur. Ahmed b. Hanbel'in Enes (r.a.)den yaptığı bir rivâyete göre Hâlid b. Velid ile Abdurrahman b. Avf arasında şöyle bir konuşma geçmişti. Hâlid, Abdurrahmân'a: "Siz, bizden önce yaşamış olduğunuz günlerle önümüze geçmek istiyorsunuz." demişti. Bu söz Hz. Peygamber (s.a.v)'e ulaştığında buyurdu ki: "Ashabımı benim için bırakın, nefsim kudret elinde bulunan O yüce zât'a yemin ederim ki, siz dağlar kadar altın infak etseniz, yine de onların amellerine yetişemezsiniz."[2] Görüldüğü gibi bu hadis, «أُولَٰئِكَ» ile işaret olunanların Hudeybiye'den önce infak edenler olduğunu kuvvetlendirmektedir. Çünkü, Hâlid b. Velid'in müslüman olması hadisesi, Hudeybiye'den sonra, Mekke'nin fethinden önce idi. Şu halde fetihten maksat, Hudeybiye demektir. Ancak Zemahşerî gibi bir çok âlim, onu Mekke'nin fethi olarak kabul etmişlerdir.[3]

الْحُسْنَى Hüsnâ, birçok kere geçtiği gibi, **en güzel mükafat,** yani cennet anlamını ifade etmektedir.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ

قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ (11) يَوْمَ تَرَى

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXVII, 173. (Vahîdî'den naklen)

(2) Ahmed b. Hanbel, III, 266.

(3) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 62.

الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ
بُشْرٰيكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا
ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿١٢﴾ يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ
لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قٖيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ
فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فٖيهِ الرَّحْمَةُ
وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾ يُنَادُونَهُمْ اَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ
قَالُوا بَلٰى وَلٰكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ اَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ
وَغَرَّتْكُمُ الْاَمَانِيُّ حَتّٰى جَاءَ اَمْرُ اللّٰهِ وَغَرَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿١٤﴾
فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذٖينَ كَفَرُوا مَاْوٰيكُمُ النَّارُ
هِيَ مَوْلٰيكُمْ وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿١٥﴾ اَلَمْ يَاْنِ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا اَنْ تَخْشَعَ
قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذٖينَ اُوتُوا الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْاَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثٖيرٌ مِنْهُمْ
فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾ اِعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ
الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٧﴾ اِنَّ الْمُصَّدِّقٖينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ

وَاَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ اَجْرٌ كَر۪يمٌ ﴿١٨﴾

وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ٓ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الصِّدّ۪يقُونَ وَالشُّهَدَٓاءُ

عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ اَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا

بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ ﴿١٩﴾

Meâl-i Şerifi

11. Kimdir o, Allah'a güzel bir borç verecek olan ki, Allah da onun verdiğini kat kat artırsın ve onun için şerefli bir mükafat da versin.

12. O gün inanan erkekleri ve inanan kadınları görürsün ki nurları, önlerinde ve sağlarında koşuyor. (Kendilerine): "Bugün müjdeniz altlarından ırmaklar akan, içlerinde ebedi kalacağınız cennetlerdir." (denilir) İşte büyük kurtuluş budur!

13. O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar o iman edenlere şöyle diyeceklerdir: "Bize bakın da sizin nurunuzdan alalım?" Onlara: "Arkanıza dönün de nur arayın!" denilir. Aralarına kapılı bir sur çekilir ki, onun içinde rahmet, dışında da azap vardır.

14. (Münafıklar) onlara: "Biz sizinle beraber değil miydik?" diye seslenirler. (Müminler) de derler ki: "Evet ama, siz kendi canlarınıza kötülük ettiniz, gözlediniz, şüpheye düştünüz ve kuruntular sizi aldattı. O çok aldatan (şeytan) sizi, Allah hakkında bile aldattı. Nihayet Allah'ın emri gelip çattı.

15. Bugün artık ne sizden ne de inkar edenlerden fidye kabul edilir, varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Orası ne kötü bir dönüş yeridir!

16. İnananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki, kalbleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun ve bundan önce kendilerine verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalbleri katılaşmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar?

17. Biliniz ki Allah yer yüzünü ölümünden sonra diriltir. Belki aklınızı kullanırsınız diye size âyetleri açıkladık.

18. Şüphesiz sadaka veren erkeklere ve sadaka veren kadınlara ve Al-

lah'a güzel bir ödünç verenlere, verdikleri kat kat artırılır ve onlara şerefli bir mükafat vardır.

19. Allah'a ve peygamberine iman edenler var ya, işte onlar, Rableri yanında sözü özü doğru olanlar ve şehitlik mertebesine erenlerdir. Onların mükafatları ve nurları vardır. İnkar edip de âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar da cehennemin adamlarıdır.

مَنْ ذَا الَّذِى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا ***"Hani kim o Allah'a güzel bir ödünç verecek kimse?"*** Bu âyetin bir benzeri de Bakara, 2/245. âyetidir. Bilgi için oraya bakınız. Karz, başlangıcı ödünç verme, sonucu bey-i sarf (para cinslerinin bir biriyle satışı) olan bir muameledir. Karz-ı hasen, güzel ödünç anlamını ifade etmekle beraber burada malın en iyisini seçip Allah rızası için halis niyetle faydalı olan hususlara sarf etmek demektir.

Karz-ı hasenin on vasfı taşıdığı ifade edilmiştir. 1. Sarf edilecek malın, helal maldan olması lazımdır. Çünkü Allah Teâlâ temizdir, temiz olmayanı sevmez. 2. Kişinin sahip olduğu malın en iyisinden olmalıdır. 3. Karz-ı hasen sahibi sıhhatli, yaşama ümidi besleyen, fakirlik korkusu içinde tutumlu hareket eden birisi olmalıdır. 4. Malı, en muhtaç ve en uygun olana vermelidir. 5. Verdiği malı, gizlemeli, açığa vurmamalıdır. 6. Arkasından başa kakmamalı, eziyet etmemelidir. 7. Maksadı, sırf Allah rızası olmalıdır. 8. Verdiği çok olsa da az ve ehemmiyetsiz görmelidir. 9. En sevdiği malından vermelidir. 10. Malı, fakire evine götürerek vermek suretiyle onu en fazla memnun edecek yöntemi seçmelidir. Burada Allah'a karşı karz-ı hasen tâbirinin kullanılması, mecazî anlamdadır. Malın en iyisini ve verilecek en faydalı ciheti seçerek Allah yolunda ihlâs ile harcama yapılması ve Allah'ın buna kat kat sevab ve karşılığı taahhüd buyurması hususunun bir karz-ı hasene benzetilerek fiilde bir istiâre-i tebeiyye veya görünüşte bir istiâre-i temsiliyye yapılmıştır. يَوْمَ تَرَى **Göreceğin günü** «لَهُ» «اَجْرٌ» zarfına veya «فَيُضَاعِفَهُ»ya ya da hazfedilen «اُذْكُرْ» fiiline bağlıdır. Yani kıyamet günü يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ ***"Onların önlerinde ve sağlarında nurları koşar."*** İbnü Ebî Şeybe, İbnü Cerir, İbnü Münzir, İbnü Ebî Hâtim, Hâkim ve İbnü Merdûye'nin İbnü Mes'ud (r.a.)'dan naklettikleri bir rivâyette o şöyle demiştir: "Müminlere amellerine göre nur verilir. Bu nurla onlar sıratı geçerler. Kiminin nuru dağ gibi, kiminin nuru ağaç gibidir. En aşağıda olanın nuru baş parmağındadır ki bir yanar bir söner." Ebû Hayyan da der ki: "Anlaşıldığına göre bu nur iki kısımdır. Birisi önlerindedir, gidecekleri yeri aydınlatır. Birisi de sağ taraflarındadır." Cumhura göre de nurun aslı, onların sağlarında olan nurdur.

Önlerinde bulunan nur, bu asıl nur olan yayılan ışıktır. Bir de denilmiştir ki. "Buradaki «بِا», «عن» mânâsına olup, "sağ taraflarından" demektir ki bu da, "her taraflarından" mânâsınadır. "Eymân" şeklinde çoğul olarak ifade edilmesi ise, onun şerefinden dolayıdır.(1)

Zemahşerî de şöyle der: " بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ "*Önlerinden ve sağlarından*" denilmesi, o bahtiyar müminlerin amel defterlerinin bu iki yönden verilmesinden dolayıdır."(2) Nitekim cehennemliklerin de sollarından ve arkalarından verilecektir." İbnü Ebî Hâtim, Hâkim ve İbnü Merdûye Abdurrahmân b. Cübeyr b. Nâdir'den, onun şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Ebu Zer ve Ebu'd-Derdâ (r.a.) derlerdi ki, "Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: "Ben kıyamet günü kendisine secde izni verileceklerin birincisiyim, izin verilip başını kaldıracakların da birincisiyim. Başımı kaldırıp önüme, arkama, sağıma ve soluma bakarım, bakınca bütün ümmetlerin arasında ümmetimi tanırım. Ya Resululluh Nuh (a.s.)'dan ümmetine kadar bütün ümmetleri nasıl tanırsın? diye sorulduğunda da buyurdu ki: «غُرٌّ مُحَجَّلُونَ مِنْ اَثَرِ الْوُضُوءِ» "Abdest izinden alınları, elleri ve ayakları parıldar."(3) Bu durum başka ümmetlerde yoktur. Ve kitapları sağ taraflarından verilir onunla tanırım, yüzlerinde secde izlerinden işaretleri vardır, onunla tanırım. Önlerinden sağ ve sol taraflarından koşan nurlarıyla tanırım."(4) İbnü Ebî Hâtim, Ebû Ümâme (r.a.)'den şöyle bir rivayet nakletmiştir. "Kıyamet günü bir zulmet salınır, ne mümin ne de kâfir hiç kimse avucunu dahi göremez. Tâ ki Allah Teâlâ, müminlere amelleri kadar nur gönderinceye kadar ..." İbnü Cesir ve Beyhaki "Ba's"de İbnü Abbas'ın şöyle dediğini naklederler: "İnsanlar karanlıklar içinde iken Allah Teâlâ bir nur gönderir. Müminler o nuru görünce o tarafa doğru yönelirler. İşte bu nur, onların cennete girmeleri için Allah tarafından gönderilen bir delil olur." Bundan sonraki âyetin mânâsından bizim anladığımıza göre, söz konusu nurun müminlerin önlerinde ve sağlarında koşması, solda ve arkada bulunan münafık ve kâfirlerin ondan istifade etmemesi içindir. Binaenaleyh اَيْمَانِهِمْ 'ü "her taraf" mânâsına yorumlamak doğru değildir. يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ, «يَوْمَ تَرَى»dan bedeldir. İbnü Atiye demiştir ki, ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ sözüne de zarf olabilir. Yani münafıkların şöyle şöyle dedikleri gün, müminler o

(1) Yani şerefinden dolayı sağ taraf özellikle zikredilmiştir. (Müellif)

(2) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 63.

(3) Hakim, el-Müstedrek, II, 478.

(4) Buhârî, Vüdu', 3; Müslim, Tahare, 34, 39; Tirmizî, Cuma, 74; Nesaî, Tahare, 109; İbn Mâce, Tahare, 6, Zühd, 34, 36; Muvatta, Tahare, 28; Ahmed b. Hanbel, I, 282, 296, 403, 452, 453; II, 300, 334, 362, 400, 408, 523; III, 431; IV, 207; V, 199, 262.

büyük kurtuluşa erecekler demektir. Münafıklar, Medine'de olduğuna göre bu âyetlerin de medenî olmaları gerekir. اُنْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ **Bize bakınız sizin nurunuzdan alalım,** yani müminler nurları önlerinde ve sağlarında koşarak o büyük murada ererlerken münafıklar yetişemeyip karanlıkta kalacaklardır. Müminlere arkalarından diyecekler ki, "Bizden tarafa bir bakın da, nurunuzdan biz de ışık alalım, istifade edelim." Zira müminler onlardan tarafa baktıkları zaman önlerinde bulunan nur o tarafa geleceğinden ondan istifade edeceklerdir. Yahut "Bizi gözetin, bekleyin de biz de size katılalım ve bu sûretle nurunuzdan ışık alalım." mânâsınadır. قِيلَ Mü'minler veya melekler tarafından **denilecek ki** ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا **dönün arkanıza da bir nur almağa çalışın.** Yani bir nur bulma vasıtası arayın. Âyette yer alan "dönün" emri, defolun gibi bir azarlama, bir kovmadır. Denilmiş olmaktadır ki, siz dünyada dönekliği sever, dinden dönmeğe vasıta arardınız. Haydi şimdi mümkünse ve dönmekte fayda varsa dönün arkanıza da bir nur arayın. Şimdi burada size bakacak kimse yoktur. Arkadan maksat da, nurun taksim edildiği yer yahut, nurun sebebi olan imanın kazanıldığı dünya hayatıdır. فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ **Derken aralarına bir sûr çekilmiştir.** Sûr, bir şehrin etrafına çepe çevre çekilen hisâra denilir. Burada mutlak ayırıcı mânâsı verilmiştir. İbnü Zeyd ve Mücahid bu sûra A'râf demişlerdir. Diğerleri ise A'râfın dışında bir şey olduğunu söylemişlerdir. Bazı âlimler de men etme ve yolu kapama mânâsı vermişlerdir. Yani münafıklar, müminleri taleb etmekten engelleneceklerdir demektir. Ayrıca bu sûrun, cennet ile cehennem arasına çekilmiş bir sed olduğu görüşü de ileri sürülmüştür. Öyle bir sur ki لَهُ بَابٌ **onun bir kapısı vardır.** Çok değil sadece bir kapısı, Allah bilir ya bu, iman kapısı olmalıdır. Çünkü ondan ancak mümin olanlar girebileceklerdir. بَاطِنُهُ **Batnı** yani o kapının yahut sûrun içi ki فِيهِ الرَّحْمَةُ **rahmet ondadır.** Hakikatini tarif ve tasvir etmenin mümkün olmadığı bütün sevab ve nimet onun içindedir. وَظَاهِرُهُ **Dışı ise,** مِنْ قِبَلِهِ **o yüzden** yani o kapı ve sûr tarafından الْعَذَابُ **azabtır.** Dışındakilere azab o yönden gelir. Münafıklar, müminlere: "Biz sizinle beraber değilmiydik?" diye bağrışırlar. Dünyada sadece dilleriyle «آمَنَّا» deyip mümin göründüklerini söylemek isterler. Buna karşı müminler قَالُوا **diyecekler** بَلَى وَلٰكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ اَنْفُسَكُمْ **evet.. velakin sizler kendilerinizi fitneye soktunuz.** Yani münafıklık yaparak kendinizi meşakkate düşürdünüz, ateşe doğru gittiniz ve helak ettiniz. وَتَرَبَّصْتُمْ **Ve gözettiniz** müminlere belâ ve musibet gelmesini beklediniz. Bunun da sebebi وَارْتَبْتُمْ **ve şüphe ettiniz, işkillendiniz.** Yani inanamadınız, böylece de hakikaten müminlerle beraber olmadınız. وَ ve bunun sebebi de غَرَّتْكُمُ الْاَمَانِيُّ **kuruntularınız sizi aldattı.** Boş temenni ve hülyalarla kuruntularınıza aldandınız ve

münâfıklıkla o boş isteklerinize ereceğinizi, böylece de İslâm'ın başarılı olamayacağını zannettiniz. حَتّٰى جَٓاءَ اَمْرُ اللّٰهِ **Tâ Allah'ın emri,** yani ölüm **gelinceye kadar** gururlandınız وَ **ve** bunun da sebebi, غَرَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ **o aldatıcı,** gururlu, yani şeytan **sizi Allah'a güvendirdi,** adam sen de! Günahın zararı yoktur, Allah Gafûr ve Rahîm'dir affeder diye sizi keyflerinizin arkasından koşturdu. فَالْيَوْمَ ***"Bu gün."*** "Fâ" sebebiyyedir, yani o sebebten dolayı bugün لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ **sizden hiçbir fidye kabul edilmez,** kendinizi kurtarmak için her ne kadar kurtuluş fidyesi verecek olsanız kabul edilmez. وَلَا مِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا **Ne de küfredenlerden,** sadece sizin gibi gizlice değil, açıkca ve bâtınen küfredenlerden de fidye kabul edilmez. مَأْوٰيكُمُ النَّارُ **Me'vânız, sığınacağınız yer, ateş yani cehennemdir.** هِيَ مَوْلٰيكُمْ **İşinizi görecek koruyucunuz,** yahut layıkınız, en uygun olan cezanız odur. وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ **O da ne fenâ masîrdir,** yani ne fenâ gidilecek yerdir. Yahut ona gidiş de ne fenâdır. اَلَمْ يَأْنِ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا ***"Ya o iman edenlere çağrı gelmedi mi?"*** Bu âyetin de içeriği onun Medine'de indiğini gösterir. Ancak Mekkî olduğuna dair de iki ayrı rivayet vardır. Bunlardan biri, İbnü Mes'ud'dan nakledilmektedir. O şöyle der: "Müslüman olmamızın üzerinden henüz dört sene geçmişti ki bu âyet ile uyarıldık. "Diğeri ise İbnü Abbas'ındır. O da şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, müminlerin kalplerinde bir ağırlık (yavaş hareket) görerek, Kur'ân'ın inişinin on üçüncü senesine girerken bizi azarladı." Şu halde bu iki rivayet birbirine zıt olduğu için birini tercih edecek durumda değiliz. Bir de, müminler Mekke'de sıkıntı içinde idiler. Medine'ye hicret ettiklerinde rızık ve nimete ulaşınca eski hallerine nazaran içlerinde uyuşukluk gösterenler oldu. Bunun üzerine söz konusu âyet indirildi denilmiştir. Lakin bu da, âyetin içeriğine pek uygun düşmemektedir. Gerçi âyetin son tarafında فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْاَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ ***"Üzerlerinden uzun zaman geçmiş de kalpleri katılaşmış..."*** denilmekle bu mânâya temas ediliyor gibi ise de, esasen söz geliminde bir aşağılanma olmayıp, henüz vakti gelmedi mi? diye hitab edilerek bir olgunlaşmanın meydana gelmesine teşvik ve sevk edilme bulunmaktadır. Aslında âyette bir azarlama vardır. Fakat bu azarlama, âyetin inişine sebeb olan sahabiler için dinî neş'ede bir aşağılanma azarlaması değil, imanda kemâl izlerini göstermek suretiyle İslâm'ın faaliyete geçmesi için aşk ve heyecan yükselişini uyandırmak istikbalde de o neş'enin sönmemesi için şart olan ruhî bir kanuna işaret etmekle heyecan ifade eden bir teşvik azarlamasıdır. Onun için buyuruluyor ki, o iman edenlere vakti ve zamanı gelmedi mi? اَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ **Ki kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun saygı ile boyun eğip itaat eylesin.** Allah'ın zikrinden maksat, Allah'ın adının anılması,

yahut Kur'ân'dır. İnen hak da, meydana gelen olaylara göre Kur'ân ile Allah tarafından indirilen hükümlerdir. İmân, önce bilgi ve sevgi gibi iki ruh hâlini ihtivâ eder. Sonra da Hak Teâlâ tarafından gelen emir ve nehiylere göre hayırlı işlere teşebbüs etmeyi ve güzel ahlâk ile ahlâklanmayı gerektirir. Yeni imana gelen kalplerde ilk duyguların vicdanlara çarpışı kuvvetli ve bu yüzden muhabbet neşesi şiddetli olsa da, gerek bilgi ve gerek imanın gerektirdiği şeyin tatbikatı itibariyle olgunluğa ulaşmış bir kalp gibi yüksek faziletlere eremez, yaptığı işlerde ve gösterdiği tepkilerde usulüne uygun ve normal bir hareket tarzına sahip olamaz Nitekim uzun zaman geçmesiyle duygular kocayarak neş'esini kaybeder. Arzulara gevşeklik ve kalbe katılık gelir ve bu kanun ruhundan dolayı ferdler gibi cemiyetler de dinî neşelerinde bir başlangıç çocukluk, gençlik, rüşd, kemâl ve olgunluk sonra da kocamak ve ihtiyarlık gibi tavırdan tavıra çeşitli devirler yaşar. Bu suretle kocayan cemiyetler ancak neşenin yenilenmesi yoluyla, öldükten sonra dirilme gibi yeniden hayat kazanarak varlığını devam ettirebilir ve yine o suretle gelişmesini sağlayabilirler. Hakkın birliği ile İslâm, âleme bir Likâullah (Allah'a kavuşma) neş'esi getirmişti ki, onun sona ermesi düşünülemez ve hiçbir neş'e ile değiştirilmesi söz konusu edilemez. İstikbalin imkan zemininde gizlenen hiçbir devlet, hiçbir nimet neşesi onun kavrayışı dışına çıkamaz. En büyük hoşnutluk, bütün neş'elerin ve mutlulukların gayesidir. Öncekiler, o neşenin aşkıyla iman ve İslâm'a sarılıyorlardı. Müşriklerin kızgın taşlarla işkenceleri altında hiç gevşeklik göstermeyerek "ehad, "ehad" (birdir) diye Allah'ı zikretmek suretiyle imanın sevincini ilan eden Bilâl-i Habeşî (r.a.) gibi Ashab-ı Kiram, hep o neş'enin şevkiyle zevk içinde yaşıyorlardı. Sonra da bu neşe, feyz ve yükselmeye kabiliyetli olarak اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي *"Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım..."* (Mâide, 5/3) gününe doğru bir olgunlaşma takip ediyordu. Şüphesiz ki Ashab-ı Kiram imanlarının ilk anından itibaren kalpleri Allah'a karşı saygı ile çarpan mahlukatın en üstünü idiler. Bununla beraber ferdlerin tekamül mertebelerindeki hareket ve kabiliyetleri ve her mertebedeki saygı dereceleri farklı olduğu gibi ilk zamanlarda cemiyyet olarak ortaya çıkışlarında henüz o, görünen neş'esini bulamamış kuvvet ve gençlik çağına gelememişti. İşte bu âyet, bu ruh kanunlarıyla İslâm toplumunun iman konusunda ve amelî fazîletlerde Allah'ı zikir ve Hakk'ın hükümlerine tam bir saygı ve teslimiyyet melekesi kazanarak faaliyyet çağına geçmeleri zamanının geldiğini hatırlatmaktadır. Çünkü اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَاِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ اِيمَانًا âyetinde buyurulduğu üzere "Asıl müminler o kimselerdir ki, Allah

Teâlâ'nın ism-i celili zikredildiği zaman kalbleri çarpar ve âyetleri okundukça imanları artar." (Enfâl, 8/2). Şu halde iman edenler işte böyle olsunlar. وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ **Ve şunlar gibi olmasınlar ki** أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ **önceden kendilerine kitap** yani Tevrat ve İncil **verildi.** فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ **Sonra üzerlerinden uzun zaman geçti, zaman uzadı,** peygamberleriyle aralarında zaman geçti, yahut gaye uzadı, vaad edilen maksad ve istek geçti, veya ecel uzadı, ömürleri uzayıp ölümü unutarak ardı arkası kesilmeyen arzular peşine düştüler. فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ **Ve kalpleri katılaştı.** Allah adına zikr ve nasihat tesir etmez, hakka boyun eğmez ve hak neşesi duymaz oldular. Böylece فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً *"İşte onlar (yani kalbler) şimdi katılıkta taş gibi, yahut daha da ileri.."* (Bakara, 2/74) âyetinde ifade edilen duruma geldiler. وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ **Hem içlerinden çokları fâsıktırlar.** Dinlerinin sınırlarını aşmış, kitaplarındakini terketmişlerdir. Yani فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ *"Ama onlar kendilerine zikredilen şeyden pay almayı unuttular.."* (Mâide, 5/14) âyetinde ifade edilen niteliği kazanmış oldular. Onun için siz onlar gibi olmayın, katı kalpli de olmayın, fâsık da olmayın da, Allah Teâlâ'nın zikrine, Kur'ân'daki vaaz ve uyarısına, indirdiği gerçek hükümlere itaat ve teslimiyeti alışkanlık edinecek şekilde yumuşak ve ince kalpli olun. «فَقَسَتْ»deki "fâ" sebebiyyet mânâsınadır. Demek ki tûl-i emed, yani zamanın uzaması, kalp katılığına bir sebeb gösterilmiştir. Zira zamanın geçmesiyle duyguların şiddeti söner, kalpler katılık peyda eder. O halde hatırlara burada şöyle bir soru gelebilir: Zaman aşımı kalbin katılaşmasına sebeb olunca uzun zaman yaşayan kimselerin bundan sakınması nasıl mümkün olabilir? Ve bu surette onlar gibi olmasınlar demenin genel anlamda ne faydası olur? Bunun cevabı şudur: Bilindiği üzere usulde zaman aşımı gibi kulların iradesine tâbi olmayan hususlarda sorumluluk, onun ilgili olduğu ihtiyarı elde etme sebeblerine bağlıdır. Bunda da zaman aşımının hükmünü, ortadan kaldırabilecek sebeplerin araştırılması ile ictihada sevketme söz konusudur. Bir de âyette asıl kasdedilen huşûdur (saygıdır). Huşû ise irade ve ihtiyâr ile ilgili olan bir fiildir. Sonra tabii sebepler karşısında da ümitsizliğe düşülmemek için şöyle buyuruluyor: اِعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا **Biliniz ki Allah Teâlâ yeri ölümünden sonra diriltir.** Şüphe yok ki onu dirilten Allah, zamanın uzamasıyla katılaşmış olan kalpleri de yeni bir intibâh ve bir hayat neşesi ile diriltir. قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ **İşte size âyetleri açıkladık** لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ **belki düşünür anlarsınız** da onlara saygı ile sarılır, zamanın uzamasıyla dahi kasvete düşmemek için olgun bir iman ile çalışır, Kur'ân'ın feyziyle âleme yeni yeni hayatlar yayarsınız. Bunu yapabilmek için de Allah yolunda infak ve tasadduk etmek en birinci sebeplerden birini teşkil eder. Bu hususa işaret için şöyle buyu-

rulmuştur. إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ *"Şüphesiz saduka veren erkekler ve kadınlar..."* وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ **Hem Allah'a ve Resulüne iman edenler** ki imanlarının niteliği Bakara Sûresi'nin sonunda ifade edilmişti. أُولٰٓئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَٓاءُ **Onlar, hep sıddikler ve şehidlerdir.** Sıddikler; Allah ve Resulünü tasdik edip, tasdiklerine sadık kalmada en ileri gidenlerdir. Şehidler; Allah yolunda can veren mücahidlerdir ki, cennetlik olduklarına şehadet edilmiştir. Yahut hakikatte ölmüş olmayıp, hayatta bulunduklarına şehadet edilmiş olmakla beraber henüz hazır demek olan şahidlerdir. عِنْدَ رَبِّهِمْ **Rablerinin indinde,** yani Allah'ın yanında demektir ki hakiki müminler, Allah'ın hüküm ve ilminde sıddikler ve şehidler hükmünde ve tıpkı onlar gibidirler. Çünkü Allah'a ve Resulüne hakikaten iman etmiş olanlar, onlar gibi Allah'ın ve peygamberlerinin bütün haberlerini tasdik etmekle beraber, imanlarına sadık kalırlar ve Allah için onların fiillerine sıdk ile şehâdet ve yardım ederler. Onun için لَهُمْ **onlara** öyle sıdk ve şehadet ile iman edenlere اَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ **onların, yani sıddiklerin ve şehidlerin mükafat ve nurları vardır.** O hakiki müminler de, onlara vaad edilen mükafat ve nura kavuşurlar. Müfessirlerin beyanına göre şu farkla ki, müminlerinki sıddiklerin ve şehidlerinki gibi katlanamaz. Bu suretle seçilirler. Aralarında mahiyet (esas) farkı bulunmaz, Fakat nitelik ve derece farkı bulunur. Bazı müfessirler de bu âyeti başka türlü rabtetmişler ve demişlerdir ki «أُولٰٓئِكَ»nin haberi «هُمُ الصِّدِّيقُونَ»da tamam olmuştur, okurken burada durulmalıdır «وَالشُّهَدَٓاءُ» «الصِّدِّيقُونَ»a bağlı olmayıp mübtedâdır. Haberi ise, «لَهُمْ اَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ» dür. Böylece bu üç zamirin üçü de şühedâya aiddir. Buna göre mânâ, şöyledir: "Allah'a ve Resulüne iman edenler, onlar hep sıddiklerdir. Rablerinin yanındaki şehidler ise, onların kendilerine mahsus mükafatları ve nurları vardır." Burada Şühedâ'dan murad فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ بِشَهِيدٍ *"Her ümmetten bir şahit, seni de bunlara şahit getirdiğimiz zaman nice olur."* (Nisâ, 4/41) âyetinde olduğu gibi peygamberlerin olması da düşünülebilir. وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ **Âyetlerimize yalan deyip küfredeler ise, onlar hep cehennem ashabıdır.** Cehennemde ebedi kalıcıdırlar. Kâdî Beydâvî der ki: "Bu âyetten, cehennemde ebedî kalışın kâfirlere mahsus olduğu anlaşılır. Zira cümle, ihtisasa delalet ettiği gibi sohbet de örf bakımından beraberliğe, devamlılığa delalet etmektedir."(1)

Mümin ve kâfirin ahiretteki hallerini böylece beyan ettikten sonra dünyanın, yani ahiret saadetini kazanmak için sarf edilmeyen fâni hayatın değersizliğini tasvir ederek ahiret hayatına teşvik için buyuruluyor ki:

---

(1) el-Beydavî, a.g.e., II, 498.

اِعْلَمُٓوا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا

لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزٖينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ

كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهٖيجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا

ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ شَدٖيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ

وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿٢٠﴾

سَابِقُٓوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَٓاءِ

وَالْاَرْضِ اُعِدَّتْ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتٖيهِ

مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظٖيمِ ﴿٢١﴾ مَٓا اَصَابَ مِنْ مُصٖيبَةٍ

فِي الْاَرْضِ وَلَا فٖٓي اَنْفُسِكُمْ اِلَّا فٖي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَبْرَاَهَا

اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿٢٢﴾ لِكَيْلَا تَاْسَوْا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ

وَلَا تَفْرَحُوا بِمَٓا اٰتٰيكُمْ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿٢٣﴾

اَلَّذٖينَ يَبْخَلُونَ وَيَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ

هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمٖيدُ ﴿٢٤﴾ لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا

مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمٖيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَاَنْزَلْنَا

الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ
يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢٥﴾

Meâl-i Şerifi

20. Biliniz ki dünya hayatı bir oyun, bir eğlence, bir süs ve kendi aranızda övünme, mal ve evlat çoğaltma yarışından ibarettir. Bu, tıpkı bir yağmura benzer ki; bitirdiği ot, ekincilerin hoşuna gider, sonra kurur, onu sapsarı görürsün, sonra çerçöp olur. Ahirette ise çetin bir azab; Allah'tan mağfiret ve rıza vardır. Dünya hayatı, aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir.

21. Rabbinizden bir mağfirete; Allah'a ve peygamberine inananlar için hazırlanmış olup, genişliği gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşuşun. İşte bu Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.

22. Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır.

23. Böylece elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenen kimseleri sevmez.

24. Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emrederler. Kim yüz çevirirse Allah, zengindir, övgüye layıktır.

25. Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve ölçüyü indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah'ın dinine ve peygamberlerine görmeden yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür.

اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا **Dünya hayatı,** yani ahiret kazancı için sarfedilmeyen, sonsuzluk âleminin nimetlerini elde etmeye vasıta kılınmayan o dünya hayatı sırf çocukları aldatan ve yorgunluktan başka bir meyvası olmayan şu hallerden ibarettir: لَعِبٌ **Bir oyundur,** heves edilir. Uğraşılır, boğuşulur. Yense de yenilse de netice itibariyle hiçe doğru sürüklenip gider وَلَهْوٌ **ve eğlencedir.** İnsanı faydalı olan işinden, gücünden, vazifesinden alıkoyan ve vaktini öldürmekten başka bir işe yaramayan eğlencelerdir. وَزِينَةٌ **Ve süstür,** herhangi bir şeref bahşetmeyen,

kadın ve çocuklar gibi gafilleri aldatan giyimler, kuşamlar, ciciler biciler kabilinden sadece bir gösteriştir. وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ **Ve aranızda bir övünmedir,** ben senden üstünüm, ben falanın oğluyum gibi bir övünüştür. Tefâhür, övünme yarışı demektir. Fahr ve iftihar ise, kişinin kendisinden başka şeylere güveniş övünmesidir. وَتَكَاثُرٌ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ **Mal ve evlatta bir çokluk yarışı,** bir gururdur. İşte sırf dünya için yaşayanlara hayat, bunlardan ibarettir. كَمَثَلِ غَيْثٍ **Bir yağmur misali gibi ki** اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ **otu kâfirleri imrendirmiştir.** Burada küffâr, şer'an bilinen anlamı ile kâfirler demek olabilirse de, İbnü Mes'ud (r.a.)'dan rivayet edildiği üzere çiftçiler, rençberler mânâsına olması daha tercihe şayandır. Çünkü küfür, asıl lûgat mânâsında "örtmek" demektir. Çiftçiler de tohumu toprağa atıp örttükleri için onlara da bu vasıf verilmiştir. Otların bitmesi de hayvanat dolayısıyla önce çiftçilerin hoşuna gider. Ancak bu tabirin seçilmesi, bilinen tevriyeden de uzak değildir. Ahirete inanmayan kâfirlerin hoşlandıkları hayatın hayvanî bir hayat olduğuna işaret için de kullanılmış olabilir. ثُمَّ يَهِيجُ **Sonra heyecana gelir,** coşar, gürleşir yahut kurumaya yüz tutar, körelir. فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا **Bir de bakar onu sapsarı görürsün.** ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا **Sonra bir tutam çöp olur.** İşte dünya hayatının misali budur. وَفِى الْاٰخِرَةِ **Ahirette ise** عَذَابٌ شَدِيدٌ **şiddetli bir azab vardır.** Yani dünya hayatına düşkünlüğün neticesi, çetin bir acıdır. Onun için burada ilk önce azab haber verilmiştir. وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ **Bir de Allah'tan bir mağfiret,** bütün günahları örten, zahmetleri unutturan ve mahiyetini tasvir imkanı olmayan bir mağfiret bir bağışlama vardır. وَرِضْوَانٌ **Ve bir rıdvan vardır,** ki her şeyden büyük, her zevkten üstün olan Allah'ın rızasına ulaşmak, رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ *"Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlar.."* (Beyyine, 98/8) âyeti gereğince hem kendisinden razı olunmuş hem de kendisi razı olmuş olmak ve o ebedi hoşnutluk, bütün mutlulukların en büyüğü, bütün safâların (şenliklerin) en yücesidir. Bu ise, dünya hayatını gaye edinmeyip ahiret için çalışan müminlere vaad edilmiştir. Görülüyor ki şiddetli bir azaba karşılık iki şey zikredilmiştir. 1. Mağfiret, 2. Hoşnutluk. Bu da Allah'ın rahmet sıfatının gadab sıfatına üstün geldiğini göstermektedir. Kısacası, وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ **dünya hayatı aldatıcı zevkten başka bir şey değildir,** bir zevkten ibarettir. Fakat bir aldanma zevkidir. Hoş gibi görünür, lakin neş'esi sersemlikle, zevki acı ve ayrılıkla, azabı cehennem ile neticelenir. Ancak Saîd b. Cübeyr (r.a.)den rivayet edildiği üzere dünya hayatının aldatıcı bir zevk olması, ahiret hayatını istemekten alıkoyması sebebiyledir. Ancak Allah Teâlâ'nın hoşnutluğuna ve ahiretin kazanılmasına vesile edinilmesi durumunda ise ne güzel zevk, ne güzel bir vesiledir! O halde insan

olanlar dünya hayatının geçici zevklerine kendilerini kaptırmayıp, sonundaki o ayrılık ile bir taraftan o şiddetli azabı, bir taraftan da o mağfiret ve hoşnutluğu düşünmeli de, yalnız azab korkusu ile değil, o mağfiret ve hoşnutluğa layık bir neş'e, bir aşk ve muhabbet ile ahiret için çalışmalı, o büyük murada ermelidir. Onun için buyuruluyor ki: سَابِقُوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ *"Rabbinizden bir mağfirete ve genişliği yer ile göğün genişliği gibi bir cennete doğru yarışın."* (Bu âyetin manasıyla ilgili olarak Ai-i İmrân, 3/133. âyetine bkz.) Müsâreât ve müsabaka, sürat yarışı, geçme yarışı demektir. Bu iki kelime mânâ itibarıyla farklı olmakla beraber birbirlerinin yerine kullanılırlar. سَابِقُوا Müsabaka edin, yani sizden önceki ümmetlerin önde gidenlerini geçmek ve onlardan daha ileri giderek Rabbinizin mağfiretine, vasfedilen cennet ve Allah'ın rızasına ermek için gerekli olan sebepleri hazırlamak hususunda koşu meydanlarında yarışan yarışçılar gibi müsabaka edin, güzel ve hayırlı ameller için gayret gösterin. اُعِدَّتْ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ **Ki o cennet Allah'a ve Resulüne iman edenler için hazırlanmıştır.** O halde müsabakanın aslını imanda yarışma teşkil eder. İmanda müsabaka ise, Allah ve Resulü'nün tebliğ ettikleri hususları tasdik ve uygulamada mümkün olan mesâinin en yükseğini sarf etmek, yani yukarıda geçtiği üzere Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı ile itaatta yarış etmek suretiyle olacaktır. ذٰلِكَ **Vaad edilen o geniş cenneti hazırlama** فَضْلُ اللّٰهِ Allah'ın fazlıdır, yani üzerine vacib olduğu için değil, sırf fazl ve keremiyle ihsan ettiği bir hediyesi bir bahşişidir. يُؤْت۪يهِ مَنْ يَشَٓاءُ **O fazlını dilediği kimselere verir.** Onun için Cennet'i öyle iman edenlere tahsis etmiştir. وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ **Ve Allah çok büyük lütuf sahibidir.** Onun için ona öyle büyük ve geniş bir lütuf çok görülmez. Sizler hemen iman edip ona ermek için yarışarak çalışın da başarıyı yine O'nun lütfundan ümid edin. Fakat dünya hayatının peşin olan eğlencelerini bırakıp da böyle ahirette vaad edilen bir mağfiret ve cennet için yarışa kalkışmakta gerek memleket ve gerek nüfus itibariyle bir takım dünyevî zararlar, sıkıntılar ve musibetlerin başa gelme ihtimali varken öyle bir müsabakaya nasıl girişilebilir? denirse işte bunun için buyuruluyor ki مَٓا اَصَابَ مِنْ مُص۪يبَةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا ف۪ٓي اَنْفُسِكُمْ اِلَّا ف۪ي كِتَابٍ **ne yeryüzünde ne de nefislerinizde hiçbir musibet vuku bulmaz ki bir kitapta yazılmış olmasın.** Musibet, hedefine isabet eden mermi gibi insana şiddetle dokunan hâdise ve felakettir. Arzda vuku bulan musibet, yerde herhangi bir zarar ve harabeye sebeb olan âfet ve ziyanlardır. Bu, kuraklık, kıtlık, ürünler veya hayvanlara ârız olan âfetler, ev veya şehir yıkımı, arazi ziyanı ve zelzele gibi diğer bütün zararları içine almaktadır. Nefislerdeki musibet ise, ölüm, hastalık, yara bere, kırık, hapis, işkence, açlık, susuzluk,

züğürtlük gibi insanlarla ilgili olan acılardır. Tatlı başarılar Allah'ın lütfu olduğu gibi bütün musibetler de Allah'ın ezeli ilminde veya Levh-i mahfuz'da yazılmış bir takdiridir. Öyle ki مِنْ قَبْلِ اَنْ نَبْرَاَهَا **O yeri veya nefisleri yahut da o musibeti yaratmamızdan, vücuda getirmemizden önce yazmışızdır.** O nasıl mümkün olur denilmesin. اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ **Çünkü o, Allah'a göre kolaydır,** Allah Teâlâ madde ve zamandan müstağni (berî)dir. O halde takdir edilen musibetten kaçınmakla kurtulma mümkün olmaz. O yazılmış ise yalnız müsabakaya girişenlere değil, kaçanlara veya oturup zevk ve rahatına bakanlara dahi gelir çatar. Bu hususta, böyle bir inanca sahip olmalı ve o yolda hareket edilmelidir. Musibetlere karşı kadere bağlanmanın kalbe kuvvet ve sağlamlık vermesi yanında, gerek acı ve gerek tatlı hadiseler karşısında insanı sarsmayan bir faydası da vardır. Bu husus şöyle beyan buyurulmuştur: لِكَيْلَا تَاْسَوْا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ **O yazı (kader) şu hikmet içindir ki kaybettiğiniz dünya nimetlerinden ötürü gam yemeyip üzülmeyesiniz.** Allah'm takdiri böyle imiş diye teselli bulup gücünüzü koruyasınız. وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا اٰتٰيكُمْ **Ve size verdiği ile de güvenmeyesiniz,** Kibirlenmeyip هٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبّ۪ى لِيَبْلُوَن۪ٓى ءَاَشْكُرُ اَمْ اَكْفُرُ *"Bu, dedi şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak üzere Rabbimin (gösterdiği) lütfundandır."* (Neml, 27/40) diye sonunu düşünesiniz. Zira hepsinin takdir edilmiş olduğuna imanı olan, kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duygusu besleyen kimseler Allah Teâlâ'nın hadiseler ile ortaya çıkan acı, tatlı kaza ve kader görüntüleri karşısında insan olarak üzüntü duysa veya duygulansa da kendini şaşırmaz, ne gamın ızdırabına ne de sevincin gurur ve heyecanına kaptırmaz. Hepsinin haktan indiğini ve nice gizli hikmetleri bulunduğunu bilerek her iki halde de gönlünü, Allah'ın mağfiret ve hoşnutluk neş'esine bağlayıp alçak gönüllülük ve rıza, hisleriyle vazifesine bakar. وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ **Hem Allah çok övünen kibirlilerin, kendini beğenmişlerin hiçbirini sevmez.** Bu ilave övünmenin sakıncasını ve kötü görülen çeşidini beyan etmektedir. Demek ki, hoş karşılanmayan güven, kibir ve gurur getiren fazla güvendir. Zira «فَخُورٍ» mübalağa sigasıdır. Çok iftihar edici demektir. «مُخْتَالٍ»da "ihtiyâl"den ism-i fâil olup kendinde görünen bir fazilet hayal ederek kibirlenen mânâsını ifade etmektedir ki kendini beğenmiş diye tabir edilir. Aslında bu kelime, «خُيَلَاءُ»dan türemiştir. «اَلَّذ۪ينَ» «مُخْتَالٍ»den bedel yahut «هُمُ الَّذ۪ينَ» mânâsına mahzuf mübtedânın haberidir. Yani "şöylelerini ki," yahut "onlar öyle kimselerdir ki" يَبْخَلُونَ **cimrilik ederler;** sadaka vermekten, yardım etmekten Allah yolunda harcamaktan mallarını kıskanır, esirger ve cimrilik ederler. وَيَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ **İnsanlara da cimriliği emrederler,** bu durum iki şekilde olur. Ya nasihat ediyormuş gibi doğrudan

doğruya ağızlarıyla söyler ve iktisattan, idareden bahsederek sıkılığa, cimriliğe teşvik ederler. Yahut davranışlarıyla herkese cimrilik örneği olurlar وَمَنْ يَتَوَلَّ **her kim de ardına dönerse,** Allah yolunda harcamaktan yüz çevirirse فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِىُّ الْحَمِيدُ **haberi olsun ki, Ganî ve Hamîd ancak Allah'tır.** Hiç ihtiyacı olmayan zâtında hamdedilmeğe ve övülmeye layık olan ancak O'dur. Onların yüz çevirmeleriyle Allah'ın hiçbir şeyi eksilmez, zarar onların kendilerine aittir. İhtiyaç da kendilerinindir. Burada Nâfi, İbnü Âmir, Ebu Cafer kırâetlerinde هُوَ'siz فَاِنَّ اللّٰهَ الْغَنِىُّ الْحَمِيدُ şeklinde okunur ve mânâda herhangi bir değişiklik olmaz. Bunun üzerine hamd'i gerektiren ilâhî lütuflardan bazılarını hatırlatma ve yüz çevirenleri uyarma pozisyonunda buyuruluyor ki لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ **Muhakkak beyyinelerle,** yani açık ve kesin delil ve mucizelerle **Resullerimizi gönderdik.** وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ **Ve beraberlerinde kitap ve mizanı indirdik.** Âyette geçen kitaptan maksat, kitap cinsidir. Yazının ifade edilmesi de, bunun mânâsı içerisindedir. Mizan da bilinen terazi demektir ki, âlemde mevcut olan denge kanununun bir delili ve ölçüsü olarak eşyanın dengesini tayin için kullanılır. Bunun indirilmesi ise, Allah tarafından beşerin bilgisine sunulması, ilham ile bildirilmesi çalıştırma ve kullanımının öğretilip emrolunmasıdır. Bu da, dengeyi kavrayan bir aklî ve fikrî ölçü ile ilgilidir. İşte böyle kitab ve mizan (terazi) da indirildi لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ **ki insanlar insaf ve adaletle doğrulsun.** Adî terazi tartabildiği şeylerde bir adalet, bir denkleştirme ölçüsü olmakla beraber, hukuki dengelerin hepsini ölçmek için yeterli değildir. Fakat adalet mânâsının en hususi bir örnek ve vasıtasını gösterdiği için mizan kelimesi mutlak adalet remzi olarak da kullanılır. Burada da mizanın hukûkî, sosyal ve siyasî dengeyi tayin eden adalet ölçüsü mânâsına alınması uygundur. Dengeyi bozan ve adaleti saptıranlara gelince وَاَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ **Bir de demiri indirdik,** yani bolca yaratıp varlığını bildirdik, kullanılmasını öğrettik. فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ **Onda şiddetli bir be's vardır.** Yani kuvvetli bir darbe, çetin bir azab vardır. Çelik silahlar ve harp âletleri ondan yapılır. وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ **Ve insanlar için çok faydaları vardır.** İğneden ipliğe hiçbir sanat yoktur ki onda demirin hizmet ve menfaati olmasın. Demir bütün sanayiin, hem belkemiği hem eli ve tırnağı gibidir. Mezarlar onunla kazılır, şehirler onunla yapılır. Yiyecek de onunla, giyecek de onunladır. Fahreddin-i Razî'nin dediği gibi demirin insanlığa hizmeti, altından çok fazladır.(1) Denilebilir ki, altın bulunmasaydı dünya için büyük bir eksiklik olmazdı. Lakin demir bulunmasaydı hemen hemen bütün dünya işleri bozulurdu. Zamanımızda makinecilikle demir sanayiinin ulaştığı derece ise, hemen hemen her şeyi

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXIX, 243.

kuşatmıştır. Böylece hem gücü artırmış, hem faydaları çoğaltmıştır. Öyle ki devletler küçük bir kağıt parçasını altının yerine koymak suretiyle, altının kıymetini değilse de tedavülünü (elden ele dolaşımını) hayli durdurmuş ve hatta altın ölçeğinin kaldırılmasını bile lakırdı sahasına atmış oldukları halde, demirin bir iğnesini eksiltmek şöyle dursun, demir ihtiyacının günden güne şiddetini artırdığını görmekten başka bir şey yapamamışlardır. Şüphe yok ki insanlığın böyle her taraftan demir çemberleriyle kuşatılması, derelerin, tepelerin demir makinelerden savrulan dinamit ateşleriyle parça parça edilmesi, nice kalblere katılık vermekte, kitab ve mizanı düşünmeyip, yumuşak döşeklerde rahata alışmış olan veya engin cehalet ve tembellik derelerinde çalıp oynamak isteyen nice milletleri وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ *"Bir de onlar için demir kamçılar vardır."* (Hac, 22/21) âyetince demir kıskaçlar içinde cehennemî bir tazyik ile ezmektedir. Bu da, demirde mevcut olan şiddetli gücün ortaya çıkmış bulunmasındandır. Fakat bu şiddetli gücü, bu kuvvetli tazyiki kırarak yüksek bir hürriyet havası teneffüs etmek için gök boşluğuna doğru uçan uçaklar da, demirdeki sayısız faydaları gözler önüne seren birer delildirler. Kısacası, demirin insanlar için çok faydalı ve insanların demire olan ihtiyaçlarının altına olan ihtiyaçlarından daha fazla olmasından dolayı, Allah Teâlâ, demiri altından çok ve kolay bulunur bir surette yaratmış ve keşfini altından önce nasip etmiştir. Buna karşılık altını ihtiyacın azlığı sebebiyle az ve nâdir yaratmış, ayrıca zor bulunacak ve kirlenmez bir kıymet ölçüsü yapılacak şekilde ağırlık ve değeri ile yerin derinliklerine atmıştır. Allah Teâlâ'nın cömertlik, hikmet, kullarına olan rahmet ve yardım izlerinden biri de, çok ihtiyaç duyulan şeyleri tabiatta daha fazla ve kolay bulunabilecek bir tarzda yaratmış olmasıdır. Nitekim bilginler derler ki, insanın hayatta en çok ihtiyacı havayadır. Çünkü akciğerlere hava bir an ulaşmasa insan derhal ölür. İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ onu en fazla ve en kolay bulunabilecek ve kolaylıkla teneffüs edilebilecek bir surette yaratmıştır. Öyle ki insan hiç bir zorluk çekmeksizin onu tabii olarak teneffüs eder. Suya ihtiyaç, havadan az olduğu için onu bulmak havaya göre biraz daha zor, yiyeceğe ihtiyaç, sudan da az olduğu için, onu bulmak da suyu bulmaktan daha güçtür. Aynı şekilde yiyeceklerin çeşitleri de ihtiyacın mertebesine göre farklılık arzetmektedir. Bulunması en zor olana ihtiyaç daha az olur. Mücevherlere ihtiyaç daha az olduğu için onlar da cidden az ve çok zorlukla bulunurlar. Onun içindir ki kıymetlidirler. Bütün bunlardan şunu anlarız ki, tâbii olarak bir şeye ihtiyaç ne kadar çoksa o da o nisbette çok yaratılmıştır. O halde Allah'ın rahmetine ihtiyacımız hepsinden daha çok olduğu için Allah Teâlâ'nın bize rahmetini her şeyden kolay bulu-

nan bir fazlı kılacağını da ümid ve niyaz ederiz.

سُبْحَانَ مَنْ خَصَّ الْعَزِيزَ بِعِزِّهِ وَالنَّاسُ مُسْتَغْنُونَ عَنْ أَجْنَاسِهِ
وَأَذَلَّ أَنْفَاسَ الْهَوَاءِ وَكُلُّ ذِي نَفْسٍ فَمُحْتَاجٌ إِلَى أَنْفَاسِهِ

"Üstünlüğü kendi yüceliğine tahsis eden Allah her türlü noksanlıklardan münezzehtir. İnsanlar da O'nun lütfu sayesinde zenginleşmişlerdir. Havanın nefeslerini bolca yaratmıştır, her can sahibi ise onun nefeslerine muhtaçtır."

Bu âyetin benzeri, اَللّٰهُ الَّذٖٓى اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمٖيزَانَ *"Allah, kitabı ve mizanı hak olarak indirendir..."* (Şurâ, 42/17) ve وَالسَّمَٓاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمٖيزَانَ *"Göğü Allah yükseltti ve mizanı O koydu."* (Rahmân, 55/7) âyetleridir. Burada kitab ve mizan ile demirin münasebetine dair Fahreddin Razî'nin tefsirindeki şu güzel bilgileri okumadan geçmeyelim.

"(1) Sorumluluğun alanı, ikidir. Birisi, layık olanı yapmak, diğeri ise layık olmayanı terketmektir. Birincisi, bizzat kastedilendir. Zira maksud bizzat terkedilseydi o zaman hiç kimsenin yaratılmaması gerekirdi. Çünkü terk ezelde mevcuttur. Layık olan fiil de ya, nefisle ilgili olur ki o, ilim ve bilgidir. Yahut bedene ait olur ki o da, âletler ve organlarla yapılan işlerdir. İşte nefsi fiilerden layık olanı yapmak konusunda kendisine baş vurulacak şey kitabdır. Çünkü hak bâtıldan, delil şüpheden onunla seçilir. Bedenî fiillerden layık olanı yapma hususunda kendisine baş vurulacak şey de mizandır. Çünkü ameller içinde sorumluluğu en ağır olanlar, yaratıklarla olan muamelelerdir. Mizan da, adaletin zulümden, fazlanın noksandan kendisiyle seçildiği şeydir. Demirdeki kuvvet ve şiddet de yaratıkları layık olmayan fiillerden zorla menetme vasıtasıdır. Kısacası kitab, nazarî kuvvetlere; mizan, amelî kuvvetlere, demir de layık olmayan şeyin ortadan kaldırılmasına işarettir. Bu üç husustan en şereflisi, manevî işlere önem vermek sonra maddi işlere riâyet etmek, sonra da layık olmayan şeylerden sakınmaktır ki âyette de bu tertib gözetilmiştir.

2- Muamele ya yaratıcı iledir ki bunun yolu kitaptır. Yahut insanlarladır ki bu da, ya dostlarla ya da düşmanlarla olur. Dostlarla muâmele eşitlik esasına dayanır. Bu da, mizân ile mümkün olur. Düşmanlarla muamele de kılıç ve demir iledir.

3- İnsanlar üç kısımdır. Birincisi sâbikûn (en ileride olanlar)dur. Onlar halka, kitabın gerektirdiği şekilde muamele ederler. İnsaflı davranırlar. Kendi haklarını alma konusunda ise cömert hareket eder, haklarının tamamını almaya kalkışmazlar. Ayrıca şüpheli hususlardan da sakınırlar. İkincisi muktesidler

(orta yolda olanlar)dir. Bunlar, hem başkasının hakkı konusunda insaf ederler, hem de kendi haklarını ister, intisaflı davranırlar. Bu grupta olanlar için de mizan lazımdır. Üçüncüsü haksızlar, zalimlerdir. Bunlar kendi haklarında insaf isterler, fakat başkalarının hakları konusunda insaflı, davranmazlar. Kendi canlarının yanmasını istemez, başkalarının ise canını yakarlar. Bunlara karşı da kuvvet ve demir lazımdır.

4- İnsan ya hakikat makamındadır ki bu, nefs-i mutmainne (iyilikle kötülüğü ayırdeden kuvvet) ve mukarrebin (Allah'a yakın olanların) makamıdır. Bu makamda insan, ancak Allah'ta sükun bulur ve ancak Allah'ın kitabı ile amel eder. Nitekim أَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ *"Bilesiniz ki, kalbler ancak Allah'ı anmakla sükunet bulur."* (Ra'd, 13/28) buyurulmuştur. Yahut tarîkat makamındadır ki bu da, nefs-i levvâme (kötülükten sonra huzursuzluk veren nefis) ve ashab-ı yemin (sağcıların) makamıdır. Bu makamda aşırılık ve ihmalkârlıktan sakınıp doğru yolda gidebilmek için ahlâkı tanımakta da bir mizan gereklidir. Yahut şeriat makamındadır ki bu da, nefs-i emmâre (kötülüğe sürükleyen nefis) makamıdır. Bunda ise nefsi terbiye için ağır bir riyazet (nefse karşı koyma) ve mücahede demiri lazımdır.

5- İnsan ya, Allah'ın sırlarının kendisine göründüğü hakikat ehlidir. Böylelerinin dostu, ancak kitab ve Allah'ı zikirdir. Yahut taleb ve istidlâl (delil ile anlama) sahibidir. Onlar için de, bir delil ve hüccet mizanı lazımdır. Yahut da inad ve kibir sahibidir. Bunların da demirle yeryüzünden kovulması gerekir.

6- Din ya usûl, ya da fürûdur Başka bir ifade ile ya bilgi veya amel ve ahlaktır. Usûl kitabtan alınır. Fûrua gelince bundan maksat, insanların âdil davranmaları ve düzgün iş yapmalarıdır. Bu ise, mizan ile olur. Zirâ mizan adaletin göstergesidir. Bu iki yolu terkedenlerin de terbiye edilmeleri için demir lâzımdır.

7- Ayette yer alan kitab, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da zikrettiği adalet ve insâfı gerektiren hükümlere işarettir. Mizân da, insanları o adalet ve insafı yerleştiren hükümlere doğru götürmenin alâmetidir ki bu, hükümetlerin işidir. Demir de, inad edenleri kuvvet ve kılıçla yola getirmenin lüzumuna delildir. Bundan anlaşılır ki kitaba sahip olan âlimlerin dereceleri, kılıca sahip olan âmirlerin derecelerinden yüksektir. Bunlardan başka münasebet yönleri bulunabilirse de, hatırlatma için bu zikredilenler yeterli sayılabilir."(1)

---

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXIX, 241.

İşte Allah Teâlâ, böyle kitab, mizan ve bir de insanlara hem güç veren hem de bir çok faydası olan demiri indirdi ki, insanoğlu okumayı ve adalet ölçülerini bellesin, adalet ve hakkaniyyete (doğruluğa) tutunsun, belini doğrultsun, muamele ve hareketlerinde demirin gücünden sakınsın ve onun kullanılmasını da öğrenip gerek siyaset gerek sanayi ve ticaret açısından demirden istifade etsin. وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ **Hem de şunun için ki Allah kendisine ve gönderdiği peygamberlerine gıyaben,** yani bilfiil hakkın huzuruna varmadan önce, yahut gösteriş için değil samimiyetle yardım eden mücahidleri, ezeli bilgisinde olduğu gibi fiilen de **ortaya çıkarıp belli etsin de mükafatlarını versin.** Allah'a yardımın mânâsı, O'nun dinine yardım etmek ve cüz'i iradesini onun için sarfetmektir. (Bu konuda bilgi için Muhammed, 47/7 âyetine bkz.) اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزٖيزٌ **Şüphe yok ki Allah kavidir, azizdir.** Kuvveti pek çoktur, izzetine, nihayet yoktur. O, her şeye galib ve her dilediğini yapmaya kadirdir. Mağlub edilmesine imkan olmayan ve harikalar yaratan izzet sahibi bir varlıktır. Bu cümlenin faydası, hem hakkı araştırmak, hem de yardım teklifinden hatırlara gelmesi düşünülen bir eksiklik zannını ortadan kaldırmakla meydana gelen yardım ve cihad tekliflerinin sağladığı faydaların, insanların kendilerine ait olduğunu hatırlatmak ve aynı zamanda ona muhalefet etmekten sakındırmaktır.

Şimdi o peygamberleri bir nevi izah etmek, nübüvvet ve kitaptan sonra bir de kuvvet kullanmanın sebebini beyan ile sûrenin sonuna bir mukaddime olarak buyuruluyor ki:

وَلَقَدْ

اَرْسَلْنَا نُوحًا وَاِبْرٰهٖيمَ وَجَعَلْنَا فٖى ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ

فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثٖيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ قَفَّيْنَا

عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعٖيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجٖيلَ

وَجَعَلْنَا فٖى قُلُوبِ الَّذٖينَ اتَّبَعُوهُ رَاْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةَ

ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ

فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ
وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ
وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ
نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٨﴾ لِئَلَّا يَعْلَمَ
أَهْلُ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ
يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

Meâl-i Şerifi

26. Andolsun, Nuh'u ve İbrahim'i elçi gönderdik, peygamberliği ve kitabı bunların zürriyetleri arasına koyduk. Onlardan yola gelen de vardı, ama onlardan çoğu yoldan çıkmışlardı.

27. Sonra bunların izinden ard arda peygamberlerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa'yı da arkalarından gönderdik, ona İncil'i verdik ve ona uyanların yüreklerine bir şefkat ve merhamet koyduk. Uydurdukları ruhbanlığa gelince onu, biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükafatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardır.

28. Ey inananlar! Allah'tan korkun, O'nun Resulü'ne inanın ki size rahmetinden iki pay versin, sizin için ışığında yürüyeceğiniz bir nur yaratsın ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.

29. Böylece Kitab ehli, Allah'ın lütfundan hiçbir şey elde edemiyeceklerini bilsinler. Lütuf bütünüyle Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahibidir.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَإِبْرَاهِيمَ *"Andolsun ki biz Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik."* âyeti «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ» *"Andolsun ki biz apaçık delillerle Resullerimizi*

gönderdik." (Hadîd, 57/25) âyetinin bir nevi açıklamasıdır. Burada bulunan "vâv" istinâfiyye (başlangıç), "Lâm" lâm-ı muvattıa (cümlede şart mânâsından önce bir kasem geçtiğini bildiren lâm), "kad" tahkik içindir. Yani وَبِجَلَالِى قَدْ اَرْسَلْنَا *"Celâlim hakkı için muhakkak biz gönderdik."* demek gibidir. Bu kuvvetli te'kidler "vâv"ın delalet ettiği, takdir edilen bir sualin cevabı ve Resulullah (s.a.v)'ın kitabın dışında bir de kuvvet ve kılıç ile cihada emredilmiş olarak gönderilme sebeplerinin izahı olan bu beyanı takviye etmek ve önemini bildirmek içindir. Takdir edilen bu sual, sözün gelişinden anlaşıldığına göre şöyledir: Açık mucizelerle Peygamberler gönderilip, beraberlerinde kitab ve mizan indirildikten sonra, insanların adaletle doğrulmaları için bunlar yeterli olmalı değil miydi? O halde bir demirin şiddetli gücü ile faydalarının elde edilmesi için gayret gösterme emri ve onunla uyarıcı yeni bir Resul'ün gönderilmesinin hikmeti nedir? İşte hem bunun gibi hatıra gelen suallere cevap, hem de sûrenin sonunu baş tarafına uygun sonuç cümleleri ile bağlamaya hazırlık olmak üzere buyuruluyor ki: Celâl ismine yemin ederim ki, hakikaten biz Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ **zürriyetlerine de peygamberlik ve kitap verdik.** Yani kendilerine peygamberlik verdiğimiz gibi zürriyetleri içinden de peygamberler çıkardık ve onlara kitaplar vahyettik. İbnü Abbas'tan burada zikredilen kitabın, kalem ile yazı yazmak mânâsını ifade ettiğine dair bir rivayet vardır. Buna göre mânâ şöyledir: Daha önce vahyedilen kitablar yalnız ezberlenip hafızalarda tutulmaktan ibaret iken, yazının icadıyla yazılmağa da başlanmıştır. Nitekim Tevrat, yazının icadından sonra indirilen kitaplardandır. فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ **Böyle iken içlerinden hidayeti kabul eden, doğru yolu tutanlar vardır.** وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ **Bununla beraber çokları fasıktırlar**, yani doğru yola gelmemiş, yahut doğru yoldan çıkmış; fıskı, âdet haline getirmişlerdir. Demek ki yalnız kitap, insanların insaf ve doğruluğa tutunmaları için yeterli değildir. Bunun böyle olduğunu isbat için de buyuruluyor ki ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا **sonra onların peşlerini resûllerimizle takip ettik.** Takfiye, esasen ense mânâsını ifade eden kafa kelimesinden alınmış olup, bir kimseyi diğerinin ensesinden, ardı sıra yollamak ve ona kafadar etmek demektir. Yani bir zaman aralığından sonra o önceden gönderilen resullerin, peygamberlerin peşlerinden kafadarları olmak üzere ardı ardına bir çok peygamber gönderdik ki, Musa (a.s.)dan sonraki Beni İsrail (İsrailoğulları) peygamberleri de bunlara dahildir. وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ **Bir de Meryem oğlu İsa ile takib ettik.** Yani o ardı ardına gönderme nihayet İsa (a.s.)'ya kadar geldi, bir de onunla te'kid edildi وَآتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ **ve ona İncil'i verdik.** Alûsî der ki: "İsa'ya verilen İncil, bugün hıristiyanların elinde bulunan ve

onun doğum kıssası ile uydurulan çarmıha gerilme kıssasını içine alan İnciller değildir."(1)

Bugün hıristiyanların elinde resmî olarak Matta, Merkuş, Lûka ve Yuhanna adıyla dört İncil vardır ki isimlerinden ve içindekilerden de anlaşılacağı üzere hepsi sonradan yazılmıştır. Bunlar, Hz. İsa'nın biyoğrafisini anlatan kitaplardır. Tarihlerin beyanına göre bu dört İncil, Konstantin zamanında ilk oluşturulan Sinod'da birçok İncil içinden seçilmiştir. Nitekim Arapça'ya terceme edilmiş olan "Barnaba İncil'i" adındaki resmî olmayan İncil ile diğerleri arasında çok büyük farklar vardır. Sözkonusu bu dört İncil'de Hz. İsa'nın öğütleri çerçevesinde yazılmış olan va'zlar içinde hakiki İncil âyetlerinin mânâlarını ihtiva eden güzel sözler bulunmakta ise de, bunların hepsinin değişime uğradığı birbiriyle mukayesesinden anlaşılacak kadar açıktır. En anlaşılır olanı da tevhid ruhunun değiştirilmiş, teslise (üçlemeye) çevrilmiş bulunan noktalarıdır. Mamafih imana teşvik ile ahlâki ve edebî incelikleri içine alan noktaları da vardır. وَجَعَلْنَا فِى قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً **Ve ona yani İsa'ya uyanların kalblerinde bir şefkat ve merhamet yarattık.** Aralarında sevişecek ve birbirlerine acıyıp yardımlaşacak bir kalb inceliğine muvaffak kıldık. Fetih Sûresi'nde Resulullah'ın ashabı hakkında رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ *"Kendi aralarında merhametlidirler."* (Fetih, 49/29) buyurulduğu gibi onlar da şefkatli idiler. مَثَلُهُمْ فِى الْاِنْجِيلِ *"Onların İncil'deki vasıfları da böyledir."* (Fetih, 49/29) Bundan başka وَرَهْبَانِيَّةً **bir de rehbâniyyeti (yarattık).** Rehbâniyyet, büyük bir korku hissiyle çekilip dünya lezzetlerini terkederek zühd ve nefsin isteklerine karşı çıkmak suretiyle ibadette aşırı gitmektir ki esasen rehbâna mahsus fiil ve davranış demektir. Rehbân da çok korkmak mânâsına rehbetten râhibin mübalağası olup çok korkan demektir. Ayrıca râhibin çoğulu rânın ötresiyle "ruhbân" şeklinde geldiği için çoğula nisbet edilerek "ruhbâniyyet" dahi denildiğini Ebu's-Suud kaydetmektedir. Ruhbanlık, rahiblerin vasfı demektir. اِبْتَدَعُوهَا **Ki onu onlar icad ettiler,** bid'at olarak ilkin kendileri ortaya çıkardılar ve kendileri için lüzumlu saymak istediler. Yani مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ **biz onu üzerlerine yazmamıştık.** Müstakil olarak farz kılmamış, onunla sorumlu tutmamıştık. اِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ **Ancak Allah'ın rızasını aramak için kendileri için lüzumlu gördüler.** Çünkü Ashab-ı Kehf kıssasında da geçtiği üzere Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesinden sonra müminler zorbalar tarafından tazyike uğramış, kaç defa katliama maruz kalarak kırılmışlar, pek az kalmışlardı. Onun için fitneye düşmekten korkarak dinlerini korumak ve kendilerini samimiyetle ibadete vermek üzere rehbâniyeti seçip dağ başlarına, gizli yerlere çekildiler. Taberî'nin Abdullah b. Mes'ud (r.a.)dan naklettiğine göre Re-

(1) Alûsî, a.g.e., XXVII, 190.

sullullah (s.a.v) buyurmuştur ki: "Bizden öncekiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar, içlerinden üçü kurtuldu. Diğerleri helak oldu. Üç fırkadan birisi, meliklerle karşılaştı, Allah'ın dini ve Meryem oğlu İsa'nın dini üzerine onlarla çarpıştılar, melikler onları öldürdüler. Fırkalardan birinin de meliklerle çarpışmaya güçleri yoktu. Bu yüzden onların kavimleri arasında ikamet edip Allah'ın dinine ve Meryem oğlu İsa'nın dinine davet ediyorlardı, melikler bunları da katlettiler ve bıçkılarla biçtiler. Diğer bir fırkanın ise ne meliklerle çarpışmaya ne de onların kavimleri arasında ikamete güçleri yoktu, bunlar da çöllere ve dağlara çekilerek oralarda rahip oldular."(1) Hz. Yahya ile Hz. İsa'nın toplumdan uzak yaşayışlarında buna az çok bir örnek görülebilirse de bu, kendilerine farz kılınmış değildi. Ancak meşru olmayan bir durumun karışmaması şartıyla, Allah rızası için adakta bulunulup yapılması gerekli görüldüğü takdirde, yerine getirilmesi vacib olan ihtiyâri bir ibadet idi. Onlar Allah'ın rızasını aramak için onu tercih ettiler ve kendilerine gerekli gördüler. فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا **Sonra da ona hakkıyla riâyet etmediler,** riâyet edenler oldu ise de hepsi etmediler. Çokları اِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَاْكُلُونَ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ *"Hahamlardan ve rahiplerden bir çoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler."* (Tevbe, 9/34) âyetinin anlamına uygun hareket ettiler. O rahmet ve acıma duygusu ile tevhidi bırakıp rahiplik bahanesiyle hazine toplamaya, teslise (üçlü ilâh inancına) sapmaya ve ahlâksızlık yapmağa kalkıştılar. فَاٰتَيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْ **Biz de içlerinden iman edenlere mükafatlarını verdik** çokları ise fâsıktırlar. Hakkıyla riâyet şöyle dursun iman sınırından çıkıp, fıska dalarak insanların adalet ve insaf ölçüleri içinde hareket etmelerine engel olmaktadırlar. İşte hal bu merkezde iken, Allah Teâlâ Hz. İbrahim'in zürriyetinden Resulü Hz. Muhammed'i yeni bir kitab ve şeriatla, kılıç ve kuvvetle cihada memur ederek gönderdi. يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey iman edenler!** Yani geçen peygamberlere iman edip de verdikleri sözleri tutan ve böylece de mükafata hak kazanan müminler şimdi اتَّقُوا اللّٰهَ **Allah'tan korkun,** o fâsıkların durumuna düşmekten sakının da وَاٰمِنُوا بِرَسُولِهِ **Resulüne iman edin,** yani son gönderdiği Resulü Muhammed Mustafa (s.a.v)'ya iman edin يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ **ki size rahmetinden iki pay versin.** Birisi, önceki peygamberlere imanın mükafatı, birisi de, Hz. Muhammed'e imanın mükafatı olan iki pay versin. İbnü Cerir'in Ebu Musa el-Eşari (r.a.)den rivayet ettiği bir hadiste Resulullah (s.a.v) buyurmuştur ki: ثَلَاثَةٌ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ رَجُلٌ اٰمَنَ بِالْكِتَابِ الْاَوَّلِ وَبِالْكِتَابِ الْاٰخِرِ وَرَجُلٌ كَانَتْ لَهُ اَمَةٌ فَاَدَّبَهَا وَاَحْسَنَ تَاْدِيبَهَا ثُمَّ اَعْتَقَهَا فَتَزَوَّجَهَا وَعَبْدٌ مَمْلُوكٌ اَحْسَنَ عِبَادَةَ رَبِّهِ وَنَصَحَ لِسَيِّدِهِ "Üç kişi

(1) Suyûtî, a.g.e., VIII, 64.

iki kere mükafata nail olurlar: Önceki ve sonraki kitaba iman eden adam, ve bir cariyesi olup da onu güzel bir terbiye ile terbiye ettikten sonra hürriyetine kavuşturup nikahına alan adam, bir de Rabbine güzel ibadet eden ve efendisinin iyiliğini isteyen köle."(1) وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا **Ve size bir nûr bahşeylesin** تَمْشُونَ بِهِ **ki onunla ileri doğru yürüyesiniz.** Burada sözü edilen nur يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ *"Mümin erkeklerle mümin kadınları, önlerinden ve sağlarından nurları koşarken gördüğün günde.."* (Hadid, 57/12) âyetinde açıklanan nurdur. وَيَغْفِرْ لَكُمْ **Ve sizi affetsin,** geçmişte yapmış olduğunuz günahlarınızı rahmetiyle örtsün. وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Ve Allah, Gafûr'dur, Rahîm'dir** yani fâsık olanlar dahi iman ettikleri takdirde onları da affeder. Mağfiret ve rahmetiyle mükafatlandırır. Onun içindir ki âlemlere rahmet olan Resulünü fazliyle göndermiştir. لِئَلَّا يَعْلَمَ اَهْلُ الْكِتَابِ **Kitab ehli bilmeyeceği için mi?** Vâhidî demiştir ki: "Bu âyet müşkildir ve kendisinden önceki âyetle nasıl bir münasebetinin olduğu hakkında müfessirlerin açık bir sözleri yoktur."(2) Tefsircilerin çoğu buradaki «لا»nın «لا اُقْسِمُ»de (Kıyâme, 75/1) olduğu gibi ziyade olup, mânânın «يَعْلَمَ» şeklinde müsbet olduğunu söylemişler ve kendisinden önceki âyetle olan irtibatı hususunda bir kaç ihtimal üzerinde durmuşlardır. Fahrü'r-Razî bunu meşhur bir görüş olarak şöyle özetler: "Kitab ehli vahiy ve risaletin, kitab ve şeriatın kendilerine mahsus olduğu iddiasında bulundukları cihetle, Allah Teâlâ onların Hz.Muhammed'e iman etmelerini emredip, buna büyük mükafatlar vaad ettikten sonra ardından da, bu âyeti zikretmiştir ki, maksad; nübüvvet faziletinin kendilerine mahsus olduğu inancını kalplerinden gidermektir. Buna göre mânâ şöyledir: "Bu hitab ve beyan, bu tehdid ve müjde, kitap ehlinin şunu bilmeleri içindir ki..."(3) Ebu Müslim İsfahânî gibi bazı müfessirler de «لا»yı nefiy mânâsına almakla beraber «لا يَقْدِرُونَ» zamirini Peygamber ve ashabına göndererek kelâmın mânâsına yine müsbet mânâ çıkarmak istemişler ve bu mânâyı şöyle takdir etmişlerdir: "Bu ihtarı, bu tehdit ve müjdeyi şunun için yaptık ki kitap ehli, Peygamber ve ashabı Allah'ın fazlından bir şeye kadir olamazlar, yani o iki mükafat ve nura, o mağfirete sebep olamazlar diye bir inanca kapılmasınlar, bilakis buna kadir olacaklarını bilsinler. Zira kadir olamazlar diye bilmezlerse, kadir olurlar diye bilmeleri gerekir." Razî bu mânâyı tercih

---

(1) Buhârî, İlim, 31, Itk, 16, 17, Cihad, 145, Nikah, 12; Müslim, İman, 241, Eyman, 45; Dârimî, Nikah, 46; Tirmizî, Nikah, 25, Birr, 53, Cennet, 25; Nesaî, Nikah, 65; İbn Mâce, Nikah, 42; Ahmed b. Hanbel, II, 26, 253, 390, 488, 453, 479; IV, 395, 414.

(2) Fahrü'r-Razî, a.g.e., 248. (Vahidî'den naklen)

(3) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXIX, 249.

etmiştir. Fakat biz, burada «لا» nın zâid olmasını münasip görmediğimiz gibi kitap ehline aid olması açıkça anlaşılan «لا يَقْدِرُونَ» zamirinin Peygamber ve ashabına gönderilmesini de, uygun bulmuyoruz. Bizim kanaatimize göre bu âyet, وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاٰمِنُوا بِرَسُولِه *"Allah'tan korkun ve Resulü'ne iman edin."* (Hadid, 57/28) emrine muhalefet ettikleri takdirde kitap ehline bir tehdit mahiyetinde olup kelâm, istifham-ı inkârî mânâsında ve «لا» mukadder «لا يُؤْمِنُونَ» ye bağlı olarak «لِاَنْ لا يَعْلَمَ اَهْلُ الْكِتَابِ لا يُؤْمِنُونَ» takdirindedir. Buna göre âyetin mânâsı şöyledir : "Kitab ehli şunu bilmeyecekleri için mi iman etmeyecekler? Hayır bilmeleri gerekir." اَلَّا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ **Ki onlar, Allah'ın fadlından bir şeye karşı güç yetiremezler.** Allah'ın, bir fazlı olan peygamberliği zorla alamazlar. Allah'ın fazlıyla peygamberlik verdiği Resulü'ne güç yetiremezler ve ona iman etmedikçe vaad edilen mükafatlara ulaşamazlar. وَ **Ve,** yine bilmeleri gerekir ki اَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ **fazl Allah'ın elindedir.** يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ **Onu dilediğine verir.** Onun içindir ki Resulüne peygamberlik vermiş ve ona iman edenleri fazla mükafat ve nur ile üstün kılmıştır, وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ **ve Allah çok büyük fazilet sahibidir,** kitab ehli bu gerçekleri bilmezler mi? Bilmeyecekleri için mi Resulüne iman etmeyeceklerdir. Hayır, onlar iman etmezlerse bunları bilmediklerinden değil, sırf hased, taassub, inat ve fısklarından dolayı iman etmezler. Bu yüzden iman edenleri ondan sakındırmak için اتَّقُوا اللّٰهَ وَاٰمِنُوا بِرَسُولِه *"Allah'tan korkun ve peygamberine iman edin."* diye hitab edilmiştir. İbnü Cerir'in Katade'den yaptığı rivayete göre يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَاٰمِنُوا بِرَسُولِه âyeti indiğinde kitap ehli, müslümanlara hased ettiler, bunun üzerine de Allah Teâlâ لِئَلَّا يَعْلَمَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَلَّا يَقْدِرُونَ âyetini inzal etti. Bir başka rivayetinde de demiştir ki: "Bize, Peygamber'in şöyle dediği zikredildi: "Bizim durumumuzla bizden önceki iki kitab ehlinin durumu tıpkı şu temsil gibidir: Bir adam geceye kadar bir kırata (miskalın yirmi dörtte birine) çalışmak üzere birkaç işçi tutmuş, derken işçiler öğle vakti olunca çalışmaktan usanıp vazgeçmişler. Adam da onların hesaplarını görüp, yarım kırat ücretlerini vermiş. Sonra yine geceye kadar çalışmak üzere bir kırata bazı işçiler daha tutmuş onlar da ikindiye kadar çalışmışlar, ve usanıp işi bırakmışlar. Adam da ücretlerini vermiş. Sonra da geri kalan işi bitirmek için geceye kadar çalışmak üzere iki kırata başka işçiler tutmuş. Adama: "Bunların işleri az olduğu halde ücretleri niçin çoktur?" denildiğinde, o da, "mal benim, istediğime veririm" demiş. İşte umarım ki biz de bu iki kırat sahiplerinden oluruz."[1]

Burada Hadîd Sûresi sona erdi. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلَى التَّمَامِ 23 Cemâziyelâhir, 1355. Bunu Mücadele Sûresi takip edecektir. رَبِّ يَسِّرْ وَلَا تُعَسِّرْ رَبِّ تَمِّمْ بِالْخَيْرِ *"Rabbim zorlaştırma, kolaylaştır, Rabbim hayırlısıyla tamamlamamı nasib et."*

(1) et-Taberî, a.g.e., XXVII, 142-143.

Mücâdele Sûresi

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 22

Mücâdele Sûresi, Mücâdile şeklinde "dâl"ın esresiyle de okunabilir. Hatta ikincisi daha meşhurdur. Bu sûreye ayrıca قَدْ سَمِعَ sûresi ismi de verilmiştir. Ubeyy b. Ka'b'ın Mushaf'ında bu sûrenin ismi "Zihâr Sûresi" olduğu Alûsî tarafından zikredilmektedir.(1) Bu sûre, Mekke'de inen sûrelerdendir. Ata b. Ebî Rabah'tan ilk on âyetinin Medine'de, geri kalanların ise Mekke'de indiğine dair bir rivayet vardır. Ancak Kâdî Beydâvî bunun aksini, yani ilk on âyetinin Mekkî, diğer âyetlerinin Medenî olduğunu kaydetmektedir.(2)

Âyet sayısı : Mekkî ve Medenî sayımında yirmi bir, diğerlerinde yirmi ikidir. İhtilaf فِى الأَذَلِّينَ 'dedir.

Kelime sayısı : Dörtyüz doksan üçtür.

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 2.
(2) el-Beydâvî, a.g.e., II, 502.

Harf Sayısı : Bin dokuzyüz doksan ikidir.

Fasılası : ر ، م ، د ، ذ ، ز harfleridir.

"Dâl"ın kesriyle el- Mücâdile, ism-i fâil müfred (tekil) müennes (dişi) olup الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا *"kocası hakkında seninle tartışan.. "* (Mücâdele, 58/1) âyetinde ifade edildiği üzere mücâdele eden kadın demektir. "Dâl"ın fethiyle el-Mücâdele ise, bunun mastarıdır. Mamafih bu, gerek kadının, mücâdelesine ve gerekse sûrenin diğer âyetlerinde zikredilen kâfirler ve münafıklarla olan mücâdele mânâlarına da uygun düşmektedir. Mücâdele esasen çekişmek, yani iki tarafın kendi davasını ispat etmek için tekrar tekrar soru ve cevap ile birbirlerine karşılık vermesi, şiddetli münakaşa ve tartışmaya girmesi demektir.

Hadîd Sûresi'nden sonra bu sûrenin başlamasının ne kadar mânâlı olduğunu anlatmaya gerek yoktur. Zira Hadid Sûresi, وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ *"Allah büyük lütuf sahibidir."* diye son bulmuş, Mücadele Sûresi de önce Allah Teâlâ'nın bir kadın hakkında ortaya çıkan faziletinin beyanı ile başlamış, sonra Allah ve Resulü ile yarışa kalkışan kâfir ve münafıklara hadlerini bildirmiş ve daha sonra da müminlere müjde ile son bulmuştur. Böylece denilebilir ki, bu sûrenin evvela kadın ve aile hukukunun düzenlenmesine dair hükümlerle başlaması, hem dinden kasdedilen adaletin uygulanması için önce en zayıfların şikayetlerini dinleyip insaf ve merhamet dairesinde haklarının mümkün olduğu kadar yerine getirilmesinin lüzumuna, hem de düşmanlarla çarpışmadan evvel dâhili işlerin düzenlenmesinin gerekli olduğuna bir tenbih gibidir. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي اِلَى اللّٰهِ

وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿١﴾ اَلَّذِينَ يُظَاهِرُونَ

مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْ اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ اِلَّا اللَّائِي

وَلَدْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَاِنَّ اللّٰهَ
لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٢﴾ وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ
لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ
وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٣﴾ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ
مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتِّينَ
مِسْكِينًا ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ
وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٤﴾ اِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ
كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ اَنْزَلْنَا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ
وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ
بِمَا عَمِلُوا اَحْصٰيهُ اللّٰهُ وَنَسُوهُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٦﴾

Meâl-i Şerifi

1. Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah, işitendir, bilendir.

2. İçinizde zıhâr yapanların kadınları, onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadındır. Şüphesiz onlar çirkin ve yalan bir laf söylüyorlar. Kuşkusuz Allah, affedici, bağışlayıcıdır.

3. Kadınlardan zıhâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin, karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.

4. Buna imkan bulamayan kimse, temas etmeden önce aralıksız olarak

iki ay oruç tutmalıdır. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur. Bu (hafifletme), Allah'a ve Resulüne inanmanızdan dolayıdır. Bunlar Allah'ın hükümleridir. Kâfirler için acı bir azap vardır.

5. Allah'a ve Resulüne karşı gelenler, kendilerinden öncekilerin alçaltıldığı gibi alçaltılacaklardır. Biz apaçık âyetler indirmişizdir. Kâfirler için küçük düşürücü bir azap vardır.

6. O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yaptıklarını kendilerine haber verecektir. Allah onları bir bir saymıştır. Onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye şahiddir

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ ***"Allah işitmiştir."*** «قَدْ» Tahkik (kuvvetlendirmek) ve tevki', yani vuku bulması beklenen anlamını ifade etmektedir. Buna göre âyetin mânâsı şöyledir. "Evet Allah işitti, hakikaten beklendiği gibi işitti ve dinleyip gereğini yaptı." قَوْلَ الَّتِى تُجَادِلُكَ فِى زَوْجِهَا وَتَشْتَكِى اِلَى اللّٰهِ **O kadının sözünü ki, kocası hakkında seninle mücadele ediyor ve Allah'a şikayette bulunuyordu.** Gam ve kederini dile getiriyor, derdinin çaresini istiyordu. Rivayetlerden anlaşıldığına göre bu âyetlerin inmesine sebeb olan kadın, Ensar'dan Evs b. Sâmit'in karısı Havle binti Sâlebe idi. Hadise şöyle meydana gelmişti: "Havle'nin kocası olan Evs b. Sâmit -ki Ubâde b. Sâmit'in kardeşiydi- ihtiyarlamış ve titiz bir yapıya sahip olmuştu. Bir gün karısı kendisinden birşey istemiş, o da öfkelenip اَنْتِ عَلَىَّ كَظَهْرِ اُمِّى "Sen bana anamın sırtı gibisin."[1] deyivermişti ki, buna zıhâr denilmektedir. Cahiliye âdetlerine göre bir adam karısına bu sözü söylediği zaman karısı ona haram olurdu. Onu bir daha alamazdı. Bu hadise İslâm'da ilk defa meydana gelen bir zıhâr olmuştu. Derken Evs çok geçmeden söylediğine pişman olup Havle'yi çağırmıştı. Ancak Havle, yanına gelmekten çekinmiş ve ona; "Canım kudret elinde bulunan Rabbime yemin ederim ki sen o sözü söyledikten sonra, Allah ve Resulü hükmünü verinceye kadar benim yanıma gelemezsin. Git Resulullah'a danış." demişti. Koca, "Ben utanırım Resullullah'a bunu soramam." cevabını vermişti. Bunun üzerine kadın, "Ben gider sorarım." deyip Resulullah'ın huzuruna vardı ve, "Ya Resulullah! Evs beni eş olarak seçip evlendiğinde gençtim, çekici idim. Ancak yaşım ilerleyip birçok çocuğum olunca Evs beni anası gibi kıldı ve kimsesiz bırakıverdi. Eğer bana bir çare bulup onunla geçinmemi temin edersen, bunu beyan buyur ya Resulullah!" diye istekte bulundu. Hz. Peygamber de ona: "Ben şimdiye kadar bu konuda bir şeyle emrolunmadım, ictihadım ise senin ona haram olduğun şeklindedir." dedi. Havle,

(1) Ebu Davud, Talak, 17; Ahmed b. Hanbel, VI, 411.

"Vallahi o, talak zikretmedi." dedi. Resulullah ise haram olmuşsun diye tekrar etti. Ancak kadın, "Kurbanın olayım nazar buyur Ya Resullullah" dedi ve bu hususta Resulullah ile defalarca mücâdelede bulundu. Havle daha sonra da şikayetini Allah'a arzederek, "Allah'ım yalnızlığımın şiddetinden ve bana zor gelecek olan ayrılık acısından sana şikayette bulunuyorum. Küçük çocuklarım var, onları ona (Evs'e) bıraksam zâyi' olacaklar, yanıma alsam aç kalacaklar." dedi ve başını göğe kaldırıp "Allah'ım sana şikayet ediyorum, Peygamberinin lisanına bir vahiy indir." şeklinde yalvardı. Havle henüz oradan ayrılmamıştı ki, hakkında Kur'ân âyeti nazil oldu. Vahyin şiddeti geçtikten sonra Peygamber (s.a.v) Efendimiz, "Ya Havle müjde!" dedi ve arkasından قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا ... اِلَى ... وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ âyetini okudu. Bunun üzerine Resulullah, kadının kocasını çağırttı, "O yaptığın yeminle kasdın ne idi?" diye sordu. Evs de, "Onun keffâreti var mı?" dedi. Buna karşılık Peygamberimiz, "Bir köle azad etmeye gücün yeter mi? " şeklinde mukabelede bulundu. Evs cevabında, "Hayır Vallahi ya Resulullah, ona gücüm yetmez, malımın hepsi gider, köle pahalıdır, benim ise malım azdır." dedi. Hz. Peygamber de "Ona gücün yetmezse iki ay peşpeşe aralıksız oruç tutabilir misin?" buyurdu. Evs ise, "Hayır vallahi ben günde üç kere yemezsem gözümün feri kaçar." dedi. Hz. Peygamber, "O halde altmış fakiri doyurabilir misin?" diye sordu. Buna karşılık da Evs, "Hayır, vallahi buna da gücüm yetmez. Eğer bana yardımda bulunursanız, o zaman olabilir." dedi. Resulullah da "Ben sana onbeş sa' (on beş bin dirhem) yardımda bulunurum ve bereketi içinde dua ederim." dedi. Ve bu şekilde aralarını düzeltti.(1) Hz. Aişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: تَبَارَكَ الَّذِي وَسِعَ سَمْعُهُ الْاَصْوَاتَ كُلَّهَا "İşitmesi seslerin hepsini ihata eden O Allah, ne büyüktür!"(2) Ne yücedir ki, kadın Hz. Peygamber (s.a.v)'e hâlini arzederken öyle yavaş fısıltı ile söylüyordu ki, yanlarında olduğum halde ben bile söylediklerinin bazılarını duyuyor, bazılarını duyamıyordum. O, Resulullah'a kocasından şikayet ediyor, "Ya Resulullah gençliğimi yedi, karnım ona saçıldı, نَثَرْتُ لَهُ بَطْنِي yani ona çocuklar doğurdum. Nihayet yaşım ilerleyip çocuktan kesildiğim zaman bana zıhâr yaptı, Allah'ım sana şikayet ediyorum." diyordu. Kadın daha yerinden ayrılmamıştı ki, Cebrail (a.s.) şu âyetleri getirdi. قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي اِلَى اللّٰهِ Yine rivayet edilir ki Hz. Ömer (ra) bu kadın yanına geldiği zaman ona ikramda bulunur ve "Allah Teâlâ onu dinledi." derdi. İbnü Ebî Hâtim ve "el-Esmâ ve's-sıfât"ta Beyhakî şöyle bir rivayeti nakletmişlerdir: "Bir gün Hz. Ömer (r.a.) in-

(1) İbn Mâce, Talak, 25.
(2) Ahmed b. Hanbel, II, 170, 221.

sanlarla beraber yürürken bu kadın Ömer'in durmasını istedi, o da durdu ve kadına yaklaşıp elini omuzuna koydu ve onu dikkatle dinledi. Kadın söyleyeceklerini söyleyip gidince, Hz. Ömer'in yanında bulunanlardan biri "Ya Emir'el-Müminin! Şu kocakarının karşısında Kureyş'in adamlarını beklettin." dedi. Hz. Ömer ona, "Yuh olsun sana, kim o biliyor musun?" dedi. O da, "Hayır bilmiyorum." deyince, Hz. Ömer, "Bu, Allah Teâlâ'nın yedi kat göğün üstünden şikayetini dinlediği kadındır. Bu Havle binti Sa'lebe'dir. Vallahi geceye kadar gitmeseydi, ihtiyacını bitirmeden ben ayrılmazdım." buyurdu.(1) "Buharî'nin Tarih'inde konuyla ilgili naklettiği rivayet de şöyledir: "Söz konusu kadın Hz. Ömer'e, "Dur ey Ömer!" dedi, o da durdu. Kadın ona oldukça sert sözler söyledi. Oradakilerden biri, "Ey müminlerin emiri ben bu kadın gibisini görmedim." dedi. Bunun üzerine Ömer de, "Nasıl dinlemem ki, onu Allah Teâlâ dinledi de hakkında «قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ» âyetlerini indirdi." dedi. Âyetlerin nüzul sebebine dair nakledilen bu rivayetlerden, örf ve âdetlerin yürürlükten kaldırılmadıkça muteber olduğu hususu anlaşılmaktadır. Nitekim zıhâr hakkında henüz bir hüküm nazil olmadığı için Resulullah örf ve adet gereği kadına, "Haram olmuşsun." demiştir. Bu nevi delillerden dolayıdır ki, "âdet muhakkemdir (geçerli bir hükümdür.)" önermesi, fıkıhta genel bir kâide olarak kabul edilmiştir. Yukarıda da geçtiği üzere zıhâr İslâm'dan önce Araplar'ın âdetlerine göre kesin bir haramlık ifade ediyordu ve helale çevrilmesine dair bir çözüm yolu yoktu. Kur'ân, zıhâr olarak söylenen sözün İslâm'a yakışmayan, yadırganan ve çirkin bir yalan olduğunu beyan etmiş, evvela ondan sakınılması lazım geldiğini, söylendiği takdirde de hiç hükümsüz kalmayıp yine haram hükmünü ifade edeceğini belirtmiştir. Ancak münker olarak söylenen o sözü, bir keffaret ile telafi ederek geri alıp, o haramlığı kaldırmanın gerekli olacağını beyan ile, zikredilen âdeti kısmen bırakmış, kısmen ortadan kaldırarak değiştirmiş böylece çirkin âdetlerin ıslah edilmelerinin gerekli olduğunu da göstermiştir. Şöyle ki:

اَلَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَآئِهِمْ **Kadınlarına zihâr yapan kimseler** yani zıhâr denilen sözle kadınlarından uzaklaşan kimseler. Sırt ve arka mânâsındaki ظَهْر "zahr" kelimesinden alınan zıhâr veya müzâhere: Bir kimsenin karısına "Sen bana anamın sırtı gibisin." demesi veya onun bir uzvunu kendine haram olan kadınlardan birinin karın, bel, ve kasık gibi bakılması haram olan bir uzvuna benzetmesidir ki, helalı haram kılan çirkin bir sözdür.(2) İlk önce bunun

---

(1) Suyûtî, a.g.e., VIII, 70.

(2) Bu mânâda zıhâr ve müzâhere bir ayrılık anlamını ifade ettiğinden, zahir olmak (ortaya çıkmak) mânâsına gelen müzâhereten ayırmak için «مِنْ» ile kullanılmıştır. Bu yüzden يُظَاهِرُونَ نِسَآئَهُمْ denilmeyip يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَآئِهِمْ buyurulmuştur. (Müellif)

söylenmesi câiz olmayan çirkin bir davranış, bir cinayet olduğu anlatılmak üzere şöyle buyuruluyor. Cahiliyede o sözü söylemeyi âdet haline getirenler bilmelidirler ki, مَا هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْ **o zıhâr yaptıkları kadınlar onların anaları değildirler.** اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ اِلَّا الّٰٓـئِى وَلَدْنَهُمْ **Onların anaları, ancak onları doğurmuş olan vâlideleridir ki** وَاُمَّهَاتُكُمُ الّٰتِٓى اَرْضَعْنَكُمْ *"...sizi emziren analarınız..."* (Nisâ, 4/23) âyetinde ifade edilenlerle اَلنَّبِىُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهُ اُمَّهَاتُهُمْ *"Peygamber müminlere kendi canlarından üstündür. Eşleri onların analarıdır."* (Ahzâb, 33/6) âyetinde zikredilen Peygamber'in zevceleri dahi analar hükmündedir. وَاِنَّهُمْ **Ve haberleri olsun ki onlar** yani o zıhâr sözünü söyleyenler لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا **herhalde münker,** yani meşru olmayan, **çirkin bir lakırdı ve yalan bir söz söylüyorlardır.** Yalandır çünkü kadınları, anaları değildir. Hem de başkalarına zarar veren bir yalan, bir günah, ve kadının gönlünü kıran, hukukunu zayi eden bir şeydir. Bununla beraber çirkin bir sözdür, çünkü zıhâr anasının veya mahreminin (kendisine nikahı haram olan yakınının) bir uzvunu ağzına almak demektir. Ayrıca Allah'ın helal kıldığını haram kılmak gibi bir küstahlıkla Allah Teâlâ'nın haklarına tecavüzdür. O halde ağza alınmaması lazım gelen bir cinayet, bir günahtır. Fakat söylenince de hükümsüz kalamaz. Haber vermek yalan olmakla beraber, gereği itibariyle bir haramlığa yol açmaktan da uzak değildir. Öyle ki erkeğin ağzından çıkan bu çirkin söz, kadının hayız zamanındaki eziyete benzer bir haramlık ifade eder. وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ **Bununla beraber şu da muhakkak ki Allah, affı çok bir mağfiret sahibidir.** Onun için günahkârlara, tevbe ve günahlardan dönmekle o sözü geri alma ve bir keffaret ile o çirkinliği örtüp temizleterek af ve mağfiretine kavuşma yolunu açmış, bunu da şu şekilde öğretmiştir. وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ **Kadınlarından zıhâra kalkışıp da** ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا **sonra dediklerini telafi etmek için dönecek olanlar.**(1) Yani söylediklerini geri alıp önceki gibi karısıyla geçinmek ve kocalık muamelesi yapmak isteyenler ki, bunu istemelidirler. Fakat kendilerini kirletmiş olan o çirkinliği telafi edip temizleyebilmek için, sırf niyet etmek veya sözü geri almak kâfi gelmeyip, ona keffaret olacak güzel bir amel yapmak da gerekir. فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ **Onun için, yani zıhârdan dönmek için çare bir rakabe azad etmektir.** Rakabe, esasen boyun kökü demek ise de, mecazi anlamda insan için özellikle hür olmayan insan için kullanılmaktadır. Yani büyük veya küçük, erkek veya dişi bir kul azad edip hürriyete kavuşturmak keffaret olarak vacibtir. Buna göre Allah'ın yanında

---

(1) Buradaki dönüşün mânâsıyla ilgili bir kaç farklı görüş ileri sürülmüşse de tercih edilen mânâ, عَادَ الْغَيْثُ عَلٰى مَا اَفْسَدَ darb-ı meselinde olduğu gibi "bozduğu şeyi telafi için düzeltmek üzere dönmek" demektir. (Müellif)

o çirkin sözü söylemek kadının şerefini ve varlığını yok etmek mânâsına gelmesi itibariyle, bir insanı hata sonucu öldürmek fiili kadar büyük bir günahtır. Böyle olduğu için zıhâr, ancak ona benzer bir keffaretle affedilebilir. İmam Şâfii buradaki mutlak mânâyı, katil keffaretindeki (Nisâ, 4/92) mümine kaydıyla yorumlayarak bu âyette azad edilmesi istenen kölenin de, mümin olmasını şart koşmuş ise de, Hanefiler meydana gelen hadiseler farklı olduğu zaman mutlakın mukayyede göre yorumlanmasını caiz görmeyip, onun mutlak anlamı üzere kalmasının lazım geleceğini ileri sürmüşler ve bu yüzden de burada azad edilmesi istenen kölenin mümin olmasını şart koşmamışlardır. Onlara göre bu, gayr-i müslim bir köle de olabilir. Önemli olan bir köle azad etmektir. Ancak, köle kör, elleri yahut ayakları yahut bir taraftan bir eliyle bir ayağı veya ellerinin baş parmakları kesik ise, keffaret için bunun kâfi olmadığını da beyan etmişlerdir. Hem bu köle azad etmeyi مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَآسَّا **dokunmadan önce** yapmak gerekmektedir. Bu kayıt, zıhârın haram olduğunu işaret yoluyla anlatmış olmaktadır. Yani zıhâr, kocanın karısına el sürmesine mâni bir günah olduğundan dolayı, zıhârdan dönmek isteyen kocanın temizlenmesi için keffaret olan bu köle azad etme işini, karısıyla karı-koca ilişkisine girmeden önce yapması gerekir. Köle azadından önce bu muamele gerçekleşirse haram işlemiş ve günaha girmiş olurlar. Gerçi nikah bâki olduğu için bu bir zina sayılmasa da, hayız halinde yaklaşmak gibi haram ve çirkinlik üstüne çirkinlik olur. ذٰلِكُمْ **Bu** yani böyle temastan evvel bir köle azadı ile keffaret hükmünü duydunuz ya işte تُوعَظُونَ بِهِ **siz bununla öğütlenirsiniz** nasihat alırsınız. Zıhâr denilen şeyin Allah'ın katında ne büyük bir cinayet olduğunu anlar, ibret alırsınız. وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ **Hem Allah, her ne yaparsanız haberdardır.** Gerek zıhâr gibi çirkin ve gerek bir kula hürriyet kazandırmak gibi güzel amellerden gizli ve açık her ne yaparsanız onu bilir. Binaenaleyh, yaptıklarımızı gizleriz de haberi olmaz zannetmeyiniz. فَمَنْ لَمْ يَجِدْ **Her kim güç yetiremezse,** yani bir kul azad etme imkan ve kudretine sahip olamazsa; gerek malca kendisine yetecek miktardan fazla gücü bulunmaz ve gerek hür olmayan sahipli bir köle bulamazsa فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَآسَّا **bu takdirde her ikisi birbirine dokunmadan** önce **ard arda iki ay oruç tutsun.** Onun da keffareti budur. فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ **Buna da güç yetiremeyen** yine birbirlerine temas etmeden evvel فَاِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا **altmış fakiri doyursun.** Fıtır sadakasında olduğu gibi, hadislerde izah edildiğine göre her fakir için, en azı buğdaydan yarım sa', (bin dirhemin yarısı) arpadan veya hurmadan olursa bir sa' takdir edilmiştir. Bunlardan elde edilen unlar da kendileri gibidir. (Daha geniş bilgi için fıkıh kitaplarına bkz.) Bu da onun keffaretidir. İşte Allah Teâlâ,

kudretlerin derecesine göre böyle üç derece keffaret ile, zihâr çirkinliğinin telafi edilmesi için af ve mağfiretiyle yol göstermiştir. ذٰلِكَ Bu beyan edilen husus لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ **Allah'a ve Resulüne iman etmeniz içindir.** Zıhâr gibi cahiliye âdeti olan gayr-i meşrû işleri bırakıp Allah ve Resulü'nün koyduğu ve tebliğ ettiği güzel hükümlere iman edip gereğince amel etmeniz içindir. Çünkü bunda hem aile hayatı açısından kolaylık, hem de ahlâkî bir temizlik ve güzellik vardır. وَتِلْكَ **Ve bunlar,** bu izah edilen hükümler, yani zıhârın çirkinliği, ondan dönmenin meşru olması ve kadına dokunmadan önce tâkat derecesine göre üç mertebe keffaretten birinin vücubu, حُدُودُ اللّٰهِ **Allah'ın tayin buyurduğu hudududur.** Bunları aşmak caiz olmaz. Binaenaleyh haddinizi bilin ve bu sınırda durun. Bunun için fakihler demişlerdir ki kadın, zıhâr yapan kocasını keffarete ve geri dönmeye zorlar, keffaret yerine getirilmeyince de kendisini teslim etmez. Hâkim de, kadının zararını ortadan kaldırmak için kocaya hapis ve ta'zir (azarlama) cezası vermek suretiyle keffarete zorlayabilir. Şayet koca, "Keffaretimi yaptım." derse yalancılıkla meşhur olmadıkça sözü doğru kabul edilir. وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَلِيمٌ **Bunları tanımayıp haddi aşan kâfirlere de şiddetli bir azab vardır.** اِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ ***"Şüphesiz Allah'a ve Resulüne muhalefet edenler..."*** Bu âyet, Mücadele Sûresi'nin indirilişindeki hedefi demektir. Onun için bu âyet sûrenin başında ve sonunda tekrar etmektedir. Yani muhakkak ki Allah ve Resulü'ne karşı hudud yarışına kalkışanlar. Kadî Beydâvî'nin kısaca beyanına göre Allah ve Resulü'nün koyduğu sınırları tanımayıp onlara düşmanlık eden veya onların tayin ettiği sınırlardan başka hükümler koyan yahut tercihte bulunmaya kalkışan kimseler.(1) Alûsî tefsirinde bu münasebetle meseleri çözüme kavuşturan ve akid yapan kimselerin kanun koyma ve selâhiyetlerinin sınırları hakkında bazı detaylı bilgiler vermiştir.(2) Bu kaynağa bakılabilir. Kısacası, Allah ve Resulü ile rekabete yeltenen kimseler كُبِتُوا **itildiler,** yahut çarpıldılar, veya tepelendiler, ukâlalık yaparken yüzleri üstü kakıldılar. كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ **Onlardan öncekilerin itildikleri ve çarpıldıkları gibi** وَقَدْ اَنْزَلْنَا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ **halbuki biz açık açık âyetler de indirmiştik.** Bu âyet, Peygamber (s.a.v)'in sıdkına delalet ettiği gibi doğru yolu göstermekte, Allah ve Resulü'ne karşı gelmenin fenalığını da anlatmaktadır. Bundan başka وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ **kâfirlere bir de mühîn, küçük düşürücü bir azab vardır.** Fakat o dünyada değil, ahirettedir. يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا **O gün ki, Allah onların hepsini birlikte diriltecek de** فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا **yaptıklarını kendilerine haber verecektir.** Şahidler

(1) el-Beydavî, a.g.e., II, 503.
(2) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 20.

huzurunda zelil ve hakir bir duruma sokacaktır. اَحْصٰيهُ اللّٰهُ وَنَسُوهُ **Onlar onu unutmuşlarsa da, Allah onu bir bir saymış ve defterlerine kaydetmiştir.** وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ **Ve Allah her şeye şahiddir.** Hiçbir şey O'nun ilminin dışına çıkamaz.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ
نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ اِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا اَدْنٰى
مِنْ ذٰلِكَ وَلَا اَكْثَرَ اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ اَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ
بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ
نُهُوا عَنِ النَّجْوٰى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْاِثْمِ
وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَاِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ
بِهِ اللّٰهُ وَيَقُولُونَ فِي اَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا نَقُولُ
حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٨﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ
اٰمَنُٓوا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ
الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي اِلَيْهِ
تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾ اِنَّمَا النَّجْوٰى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا
وَلَيْسَ بِضَٓارِّهِمْ شَيْـًٔا اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

﴿١٠﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قٖيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ
فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْۚ وَاِذَا قٖيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللّٰهُ
الَّذٖينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْۙ وَالَّذٖينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبٖيرٌ ﴿١١﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا
بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَةًۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاَطْهَرُۜ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا
فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٢﴾ ءَاَشْفَقْتُمْ اَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ
نَجْوٰيكُمْ صَدَقَاتٍۜ فَاِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ
وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَطٖيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ وَاللّٰهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾

Meâl-i Şerifi

7. Göklerde ve yerde olanları, Allah'ın bildiğini görmüyor musunuz? Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlak O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah, her şeyi bilendir.

8. Gizli konuşmaktan menedildikten sonra yine o menedildikleri şeyi yapmaya kalkışarak günah, düşmanlık ve Peygamber'e karşı gelmek hususunda gizlice konuşanları görmedin mi? Onlar sana geldikleri zaman seni, Allah'ın selamlamadığı bir tarzda selamlıyorlar. Kendi içlerinden de "bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azap etmesi gerekmez miydi?" derler. Cehennem onlara yeter. Oraya gireceklerdir, ne kötü dönüş yeridir orası!

9. Ey iman edenler! Aranızda gizli konuşacağınız zanıan günahı düşmanlığı ve Peygamber'e karşı gelmeyi fısıldamayın. İyilik ve takvayı konuşun. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.

10. Gizli konuşmalar şeytandandır. Bu iman edenleri üzmek içindir. Oysa şeytan, Allah'ın izni olmadıkça, müminlere hiçbir zarar veremez. Müminler Allah'a dayanıp güvensinler.

11. Ey iman edenler! Size: "Meclislerde yer açın." denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size "Kalkın." denilince de kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberi olandır.

12. Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet bir şey bulamazsanız, artık Allah bağışlayan ve merhamet edendir..

13. Gizli (özel) bir şey konuşmanızdan önce sadaka vermekten korktunuz da mı yerine getirmediniz? Fakat Allah da sizi affetti. Şu halde namazı kılın, zekatı verin, Allah'a ve Resulüne itaat edin. Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ *"Görmez misin ki Allah, göklerdekini ve yerdekini bilir."* Bu âyet Allah Teâlâ'nın her şeye şahid olduğunun delilidir. «اَلَمْ تَرَ» deki rü'yet, görülebilir delillerden çıkarılan ilim mânâsınadır. Yani görüp seyrettiğini göklerin ve yerin saltanatından, düzen ve idaresinden onlarda gerek sakin ve gerek hareket halinde olsun her ne varsa Allah Teâlâ'nın hepsini biliyor olduğuna sen kalbinle şehadet etmez misin? Ey muhatab مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ **Herhangi bir üçün necvâsı olmaz ki, mutlak onların dörtleyicileri O, olmasın,** yani her halde O, onların beraberlerinde bulunur, onları dörtler. Necvâ, Enbiyâ Sûresi'nde geçtiği gibi sır söylemek gizli konuşmak, Türkçesi Kamus mütercimінin de ifade ettiği şekilde fisildi, daha Türkçesi fısıltı demektir.(1) Yüksek tepe mânâsına «نَجْوَة» "Necveh"den, yahut kurtuluş anlamına gelen "necât"tan alınmıştır. Aralarında sır konuşmak isteyenlerin, herkesin çıkamayacağı yüksek yerlere çıkmak, yahut etraflarında bulunan kimselerin işitmelerinden kurtulmak istemeleri düşüncesiyle, fısıltıya bu ismin verildiğini söyleyenler de vardır.(2)

Arapça'da üçten ona kadar râbi, hâmis gibi fâil veznindeki sayı isimleri iki

(1) Asım Efendi, a.g.e., IV, 1192.
(2) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 23.

şekilde kullanılmaktadır. Birisinde üçüncü, dördüncü, beşinci vb. mânâsında sıra sayıları dediğimiz sayı ismi olur. Bu durumda mensup olduğu sayının biri veya sonuncusu demek olup kendi derecesinden bir sayıya bağlanmış, olur. Mesela, sâlisuselâse, râbiuerbaa, üçün biri yahut üçüncü sırada bulunan, dördün biri veya dördüncü sırada bulunan mânâsını ifade eder. Diğerinde ise ism-i fâil olup türediği sayıdan bir eksiğine bağlanmış olur. Mesela, sâlis üçleyen, râbi dörtleyen, hâmis beşleyen, sâdis altılayan vb. demek olup, sâlisu isneyn, rabiu selâse, hâmusi erbaa, sâdisu hamse diye kullanılır. Âyete "râbi" üçe muzaf olduğu için ikinci anlamdadır. Yani dörtleyen veya dörtleyici demektir. Sâdis de bunun gibidir. وَلَا خَمْسَةٍ **Ne de bir beşin, fısıltısı olmaz ki** اِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ **mutlak O, altılayıcıları olmasın** وَلَٓا اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ **ve gerek ondan daha azın** yani zikredilen üç veya beşten az ki, iki veya dörttür. Çünkü ikiden aşağı karşılıklı konuşma, müşâvere ve müzakere olmaz. وَلَٓا اَكْثَرَ **Gerekse daha çoğun** ki altı veya daha fazlanın fısıltısı olmaz ki اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ **mutlak O (Allah) beraberlerinde bulunmasın** yani hepsiyle beraberdir. اَيْنَ مَا كَانُوا **Her nerede olurlarsa olsunlar beraberlerindedir.** Görülüyor ki bu âyette önce üçten başlanmış, sonra beşe geçilmiş, ikisinde de tek sayılar zikredilmiş, sonra da daha az veya daha çoğu şeklinde kısaca ifade edilmiştir. Bunun bir hayli nüktesi vardır. Evvela, âyetin nüzul sebebine işarettir. Zira rivayet olunmaktadır ki, "Rabia b. Amr ile biraderi Habib b. Amr, bir de Safvân b. Ümeyye bir gün tenhada konuşuyorlarmış. Birisi, "Allah bizim söylediklerimizi bilir mi dersiniz?" diye sormuş. İçlerinden biri, "Bazısını bilir, bazısını bilmez." demişti. Üçüncü şahıs da, "Bazısını bilirse hepsini bilir." demiş. İşte söz konusu âyetin inişine bu olay sebeb olmuştur." İkincisi, sûrenin başında zikredilen mücâdeleci kadın Hz. Peygamber'le konuşurken yanlarında Hz. Aişe de vardı. Bunun için sayıları üçe ulaşmıştı. Üçüncüsü, gizli konuşmak çoğu defa müşâvere (danışma) için olur. Müşâvere iki kişi arasında olabilirse de, ihtilaf edildiği takdirde bir tarafın çoğunlukla tercih edilebilmesi için müzakerenin üç, beş, yedi, dokuz gibi tek sayı ile yapılmasının daha uygun olacağına işaret sayılabilir. Hz. Ömer'in vefatı sırasında danışma meclisini altı kişi yapması, aşere-i mübeşşere (cennetle müjdelenenler)den olan o altı zâtın belirlenmiş olmasından dolayıdır. Nitekim Hz. Ömer onlara, "Resullullah (s.a.v) sizden razı olarak vefat etti." demiştir. Bununla beraber oğlu Abdullah'ın hilafetten hissesi olmamakla beraber icabında tercih noktasından hareketle onun da beraberlerinde bulunmalarını şart koşarak yine tek sayıya riayet etmiştir. Dördüncüsü, böyle gizli konuşacak komisyonların, toplulukların ekseriya üç, en fazla beş kişiden ibaret olmasına işarettir.

Mamafih daha aşağı, daha yukarı gizli cemiyetler de olabileceğinden «وَلَٓا اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْثَرَ» ile hepsi ifade edilmiştir. ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ **Sonra bütün bunların yaptıkları amellerini kıyamet günü kendilerine haber verecektir.** Amelleriyle onları rezil edip azaba sokacaktır. وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **Öyle ya Allah her şeyi bilicidir.**

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوٰى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ *"Gizli konuşmaktan men edilip de yine o men edildikleri şeyi yapmaya kalkışanları görmedin mi?"* Buradaki rü'yet (görme) fiili, «اِلٰى» ile kullanılmış olduğu için bakmak mânâsını ifade etmektedir. Bu âyet de yahudilerle münafıklar hakkında indirilmiştir. (Bakara, 2/14 وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاطِينِهِمْ âyetine bkz.) وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ **Hem de günah, vebal, müminlere karşı düşmanlık, tecavüz ve Peygamber'e isyan konusunda fısıldaşıyorlardı.** Gizli cemiyetler yapıyor, gizli gizli konuşuyorlardı. وَاِذَا جَٓاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللّٰهُ *"Onlar sana geldikleri zaman seni Allah'n selamlamadığı bir tarzda selamlıyor."* Tahiyye, Allah ömürler versin ve sabahınız hayır olsun gibi sağlık ve esenlik mânâsı ifade etmektedir ki, biz müslümanların tahiyyesi selamdır. Bu, تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ *"Orada birbirlerine sağlık dilekleri selamdır..."* (Yûnus, 10/10) âyetinde görülmektedir. Peygamber'e verilecek selam da, اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ *"Selam senin üzerine olsun Ey Allahın Resulü."*(1) اَلصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ *"Salat ve selam senin üzerine olsun Ey Allah'ın Resulü."* اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ اَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ *"Allah'ın selamı, rahmet ve bereketi senin üzerine olsun Ey Allah'ın nebisi."* şeklindedir. Allah Teâlâ da peygamberini وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰى *"Selam olsun seçkin kıldığı kullarına..."* (Neml, 27/59), وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ *"Gönderilen bütün peygamberlere selam"* (Saffât, 37/181), يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا *"Ey iman edenler! Siz de ona salât edin ve tam bir teslimiyetle selam verin."* (Ahzâb, 33/56) gibi salât ve selam ile selamlamıştır. Buhari, Müslim ve diğer kaynaklarda Hz. Aişe'den nakledilen bir rivayete göre, yahudilerden bazıları Hz. Peygamber'in huzuruna geldiler ve ona اَلسَّامُ عَلَيْكَ يَا اَبَا الْقَاسِمِ *"Ölüm senin üzerine olsun, Ey Kâsım'ın babası."*(2) dediler. Peygamber de, عَلَيْكُمْ *"sizin üzerinize olsun"* şeklinde karşılık verdi. Hz. Aişe diyor ki ben de onlara: عَلَيْكُمُ السَّامُ وَلَعَنَكُمُ اللّٰهُ وَغَضِبَ عَلَيْكُمْ *"Ölüm size*

(1) Buhârî, Amel fi's-Salat, 4, Fezailu's-Sahâbe, 30, Edeb, 62, Bedü'l-halk, 6; Müslim, Salat, 55, 60, 62; Ebu Davud, Salat, 178, 184, Akdiye, 21; Tirmizî, Salat, 99, 100; İbn Mâce, İkamet, 24; Muvatta, Nida, 54, Dârimî, İstizân, 10, 12; Ahmed b. Hanbel, I, 376, 382, 408; III, 158 vs.

(2) Buhârî, Daavat, 59, 63, Edeb, 35, 38, Cihad, 98, İstizan, 22; Müslim, Selâm, 10, 11, 13; Tirmizî, Siyer, 40, İstizan, 12, 13, Tefsiru Sureti 68/3; Dârimî, İstizan, 7; Ahmed b. Hanbel, II, 114, 170, 221; III, 140, 144, 210; VI, 37, 116.

olsun, Allah size lanet etsin ve Allah'ın gadabına uğrayasınız." dedim. Bir başka rivayette de, عَلَيْكُمُ السَّامُ وَالذَّامُ وَاللَّعْنَةُ *"Ölüm, kusur ve lanet size olsun."* Bundan dolayı Peygamber bana, "Ey Aişe Allah Teâlâ, gereğinden fazla söyleyeni sevmez." buyurdu. Ben de ona, "Duymuyor musun? السَّامُ *"Ölüm"* diyorlar." dedim. "Sen de işitmedin mi? ben de onlar için وَعَلَيْكُمْ dedim." buyurdu." İbnü Esir der ki: " سَامٌ 'ın kullanılışında meşhur olan hemzesiz olmasıdır. Onlar bununla ölüm murad ediyorlardı. Ancak bazı rivayetlerde hemzeli olduğu görülmektedir ki bunun mânâsı da, dininizden bıkasınız demektir."(1) Ahmed b. Hanbel ve "Şuabu'l-iman"da Beyhakî Abdullah b. Ömer'den şöyle bir rivayet nakletmişlerdir: "Yahudiler Resulullah (s.a.v)'a «سَامٌ عَلَيْكَ» diyorlar ve bununla sövmeyi kasdediyorlardı. Sonra da aralarında لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا نَقُولُ *"Bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azab etmesi gerekmez miydi?"* (Mücâdele, 58/8) diyorlardı. İşte bunun üzerine وَاِذَا جَٓاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللّٰهُ âyeti nazil oldu. وَيَقُولُونَ فٓي اَنْفُسِهِمْ **Ve nefislerinde,** yani kendi aralarında veya gönüllerinde **diyorlardı ki,** لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا نَقُولُ **Allah söylediğimizle bize azab etse ya!...** Yani o Allah'ın Resulü ise ona tahiyye (selam) adına söylediğimiz söz sebebiyle Allah bize bir azab verse ya! diye dünyada azab istiyorlardı. حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ **Onlara cehennem yeter,** bu dünyada azab edilmeyeceği mânâsına değildir, lakin ahiretteki cehennem azabı her azabdan da beterdir. Yani hepsinin yerine yetecek derecededir. يَصْلَوْنَهَا **Onlar ona yaslanacaklardır,** (cehennemin) içine atılacaklardır. فَبِئْسَ الْمَصٖيرُ **O ne kötü dönüş yeridir.** O cehennem ne fena bir son, ne kötü akıbettir. Dönüp varılacak yerlerin en fenası, düşülecek değişim yerlerinin en kötüsüdür.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ ... *"Ey iman edenler! Gizli konuştuğunuz zaman..."* Müminler gizli konuşmalardan, fısıldaşmalardan mutlak surette men edilmeyip, ancak günahtan, şuna buna zulüm ve tecavüz etmek ve Hz. Peygamber'e isyan mahiyetinde şeyler konuşmaktan nehyediliyorlar. Gizli görüşmeler yaptıkları zaman da hayra, hasenâta ve Allah'ın azabından korunma yollarına dair hususlarda konuşmakla emrolunuyorlar. Buhârî, Müslim, Tirmizi ve Ebu Davud'un İbnü Mes'ud'dan yaptıkları rivayette Hz. peygamber buyurmuştur ki, "Üç kişi bir arada bulunduğunuz zaman, insanlara karışıncaya kadar ikiniz diğerini bırakıp da fısıldaşmayın. Çünkü bu durum onu mahzun eder."(2) Âlimler demişlerdir ki, iki kişi bir üçüncü şahsın yanında onun anlamadığı bir lisanla konuştuklarında eğer o bundan üzüntü duyuyorsa, bu da tıpkı yukardaki gibidir.

---

(1) İbnü'l-Esir, en-Nihaye, II, 328.

(2) Buhârî, İstizan, 47; Müslim, Selam, 37, 38; Tirmizî, Edeb, 59; Ebu Davud, Edeb, 24; İbn Mâce, Edeb, 50; Ahmed b. Hanbel, II, 9.

Gizli konuşma hakkındaki bu öğretiden sonra açık meclislerdeki adâbla ilgili olarak buyuruluyor ki, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا **Ey iman edenler! Sizlere meclislerde, oturduğunuz yerlerde genişleyin denildiğinde genişleyiverin.** Yani açılın, gelene yer verin denildiği zaman yer açın, ortalığı daraltmayın. İbnü Ebî Hâtim'in Mukâtil b. Hibbân'dan yaptığı nakle göre, Âlûsî bu âyetin nüzul sebebini şöyle anlatmıştır: "Hz. Peygamber (s.a.v) Muhâcir ve Ensâr içinden Bedir ehline ikramda bulunurdu. Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın içinde bulunduğu Bedir ehlinden bir grup meclise geldiğinde, meclis dolmuştu. Resulullah (s.a.v)'ın karşısında durarak ona: اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ اَيُّهَا النَّبِىُّ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ *"Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun ey Nebi!"* dediler. Resulullah da وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ *"Allah'ın selamı, rahmet ve bereketi sizin üzerinize de olsun."* diye selamlarına karşılık verdi. Sonra meclistekilere selam verdiler, onlar da selam ile mukabelede bulundular. Böylece ayakta dikilip kaldılar ve kendilerine yer açılmasını beklediler. Ancak kimse onlara yer vermedi. Bu ise Resulullah (s.a.v)'ı üzdü. O da çevresinde bulunanlardan bazılarına, "Kalk ya filan, ya filan!" diyerek bir kaç kişiyi kaldırdı. Ancak, durumun hoşlarına gitmediği, kalkanların yüzlerinden belli oluyordu.(1) Münafıklar bunu dedikodu vesilesi yaparak "Yakınına oturanı kaldırıp da sonra geleni oturtması adalet değildir." dediler. İşte söz konusu âyet bu sebeble indirildi."(2) Hasan el-Basri ve Yezid b. Ebî Habîb gibi bazı zatlar ise, "Sahabiler harp saflarında, savaş alanlarında kıskançlık göstererek sıkı bir şekilde durur ve şehid olma arzusuyla birbirlerine yer açmazlardı. Bu âyet işte bu sebeble nazil oldu." demişlerdir. Âyetteki mânânın kapsam itibarıyla bunu da içine aldığı kabul edilirse de çoğunluk, sözü edilen âyetin, Peygamber (s.a.v)'in meclisindeki izdiham nedeniyle indirildiğini söylemiştir. Kısacası hangisi olursa olsun bulunduğunuz meclislerde darlık yapmayın, etrafınızdakilere sıkıntı vermeyin, genişleyin. Ve açılın, yer verin denildiği zaman, ne suretle olursa olsun yer açın genişletin يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْ **ki Allah size genişlik versin.** وَاِذَا قِيلَ انْشُزُوا **Kalkın yahut yukarı geçin, denildiğinde de** فَانْشُزُوا **hemen kalkıverin** يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ **ki Allah içinizden iman edenleri,** yani hakikaten imanlı olan ve bu emirlere de temiz yürekle iman eden müminleri **yükseltsin.** İman ile emre boyun eğmelerinin mükafatı olarak dünyada başarı ve güzel ünvan, ahirette cennet köşklerinde makam ile üstünlük versin. وَالَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ **Kendilerine ilim verilmiş olan zatları da derecelerle yükseltsin** bilhassa ilim ile uğraşıp gereğince amel eden

---

(1) Zira Resulullah'ın yakınında bulunmayı her şeye tercih ederlerdi: (Müellif)

(2) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 27.

âlimleri de derecelerle daha yüksek makamlara geçirsin. Bu âyet, ilmin fazileti ve âlimlerin üstünlüğü hakkındaki açık delillerdendir. Bu konuda birçok hadis de vardır. Kısaca ifade etmek gerekirse denilebilir ki, imam-ı Azam Ebu Hanife'nin Müsned'inde İbnü Mesud'dan naklettiği şu hadis, bu hussutaki hadislerin en mühimlerindendir. Peygamber buyurmuştur ki: يَجْمَعُ اللّٰهُ الْعُلَمَاءَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَيَقُولُ اِنّى لَمْ اَجْعَلْ حِكْمَتى فى قُلُوبِكُمْ اِلاَّ وَاَنَا اُرِيدُ بِكُمُ الْخَيْرَ اِذْهَبُوا اِلَى الْجَنَّةِ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ عَلٰى مَا كَانَ مِنْكُمْ "Allah Teâlâ kıyamet günü âlimleri toplayıp da buyuracak ki: 'Ben size sırf hayır istediğim cihetle hikmetimi kalplerinize koydum. Haydi cennete girin. Çünkü sizden ortaya çıkacak kusurlara karşı sizi affettim."[1] Tirmizi, Ebu Davûd ve Dârimî şu hadisi merfu olarak Ebu'd-Derdâ'dan rivayet etmişlerdir: فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ عَلٰى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ "Âlimin âbid karşısındaki üstünlüğü, ayın dolunay gecesi diğer yıldızlar karşısındaki üstünlüğü gibidir."[2] Yine Tirmizi, Ebu Ümâme (r.a.)'den Resulullah (s.a.v)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلى عَلى اَدْنَاكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ وَمَلٰئِكَتَهُ وَاَهْلَ السَّمٰوَاتِ وَالاَرْضِ حَتّٰى نَمْلَةَ فى جُحْرِهَا وَحَتَّى الْحُوتَ لَيُصَلُّونَ عَلٰى مُعَلِّمِ النَّاسِ الْخَيْرَ "Âlimin âbide olan üstünlüğü benim, (derece itibariyle) sizin en aşağıda olanınıza karşı üstünlüğüm gibidir. Muhakkak ki Allah Teâlâ ve melekleri, gökler ve yerde bulunanlar hatta yuvasındaki karınca ve hatta balıklar, insanlara hayır öğreten kimseye salavat getirirler."[3] Dârimi'nin Hasan el- Basri'den yaptığı rivayette Resulullah şöyle buyurmuştur: مَنْ جَاءَهُ الْمَوْتُ وَهُوَ يَطْلُبُ الْعِلْمَ لِيُحْيِىَ بِهِ الاِسْلاَمَ فَبَيْنَهُ وَبَيْنَ النَّبِيّينَ دَرَجَةٌ "Her kim İslâm'ı ihyâ etmek (yaşatmak) için ilim taleb ederken, kendisine ölüm gelirse, onunla peygamberler arasında tek bir derece vardır."[4] Şu hadisler de bu konuda pek önemlidir. Deylemi, "Firdevs" de Ümmühâni (r.a.) naklediyor: "Peygamber (s.a.v.) buyurmuştur ki: الْعِلْمُ مِيرَاثى وَمِيرَاثُ الاَنْبِيَاءِ قَبْلى "İlim benim ve benden evvelki peygamberlerin mirasıdır."[5] İbnü Adiy Hz. Ali'den naklediyor: الْعُلَمَاءُ مَصَابِيحُ الاَرْضِ وَخُلَفَاءُ الاَنْبِيَاءِ وَوَرَثَتى وَوَرَثَةُ الاَنْبِيَاءِ "Âlimler yerin ışıkları peygamberlerin halifeleri, benim varislerim ve peygamberlerin varisleridir?"[6] İbnü'n-Neccâr Enes (r.a.)'den naklediyor: الْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الاَنْبِيَاءِ يُحِبُّهُمْ اَهْلُ السَّمَاءِ وَيَسْتَغْفِرُ لَهُمُ الْحِيتَانُ فِى الْبَحْرِ اِذَا مَاتُوا اِلى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ

"Âlimler, Peygamberlerin varisleridir. Gök ehli onlara karşı muhabbet besler ve öldükleri zaman denizdeki balıklar kıyamete kadar onların günahlarının

---

(1) Ebu Hanife, Müsned, s. 26, 27.
(2) Ebu Davud, İlim, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 17; Ahmed b. Hanbel, V, 196.
(3) Tirmizî, İlim, 19.
(4) Dârimî, Mukaddime, 32.
(5) el-Hindî, Kenzü'l-Ummâl, X, 28667.
(6) el-Hindî, a.g.e., X, 28677; Keşfü'l-Hafa, II, 84 (1751).

affı için dua ederler."(1) Ahmed b. Hanbel ve İbnü Hibbân, Ebü'd-Derdâ (r.a.)'dan naklediyor: مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ فِيهِ عِلْمًا سَلَكَ اللّٰهُ بِهِ طَرِيقًا مِنْ طُرُقِ الْجَنَّةِ وَاِنَّ الْمَلٰٓئِكَةَ لَتَضَعُ اَجْنِحَتَهَا لِطَالِبِ الْعِلْمِ رِضًى بِمَا يَصْنَعُ ، وَاِنَّ الْعَالِمَ يَسْتَغْفِرُ لَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ حَتَّى الْحِيتَانُ فِى جَوْفِ الْمَاءِ ، وَاِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْاَنْبِيَاءِ . وَاِنَّ الْاَنْبِيَاءَ لَمْ يُوَرِّثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا وَاِنَّمَا وَرَّثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ اَخَذَهُ فَقَدْ اَخَذَ بِحَظٍّ وَافِرٍ "Her kim bir yola girer ve onda ilim taleb ederse, Allah Teâlâ onu cennet yollarından bir yola götürür ve melekler ilim taleb edenlere sanatlarından hoşlandıklarından dolayı kanat gererler. Âlimler, peygamberlerin varisleridir. Peygamberler ne dinar ne de dirhem miras bırakmadılar. Ancak ilim miras bıraktılar. Şu halde o ilmi alan, büyük bir pay almış olur."(2) İbnü'n-Neccâr Enes (r.a.)'den naklediyor: الْعُلَمَاءُ قَادَةٌ وَالْمُتَّقُونَ سَادَةٌ وَمُجَالَسَتُهُمْ زِيَادَةٌ "Âlimler komutan, müttakiler efendidirler. Onlarla oturmak da kârlı bir iştir."(3) Hâtib, İbnü Ömer'den (r.a.) naklediyor: وُزِنَ حِبْرُ الْعُلَمَاءِ بِدَمِ الشُّهَدَاءِ فَرَجَحَ عَلَيْهِ "Âlimlerin mürekkebi şehidlerin kanıyla tartıldı da ondan ağır geldi."(4) Taberânî, "Evsât"da Ebu Hureyre (r.a.)'den naklediyor: تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ وَتَعَلَّمُوا لِلْعِلْمِ السَّكِينَةَ وَالْوَقَارَ وَتَوَاضَعُوا لِمَنْ تَعَلَّمُونَ مِنْهُ "İlim elde edin ve ilim için kararlılık ve vekâr da öğrenin. Kendisinden ilim öğreneceğiniz kimseye karşı mütevazi olun."(5) Deylemî, "Firdevs"de Hz. Ali (r.a.)'den naklediyor: عَالِمٌ يُنْتَفَعُ بِهِ خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ عَابِدٍ "Kendisinden istifade edilen âlim bir âbidden daha hayırlıdır."(6) İbnü Adi, Hatib, İbnü Asâkir, Ebu'd-Derdâ (r.a.)'dan naklediyor. تَعَلَّمُوا مَا شِئْتُمْ اَنْ تَعَلَّمُوا فَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْعِلْمُ حَتَّى تَعْمَلُوا بِمَا تَعْلَمُونَ "Öğrenmek istediğinizi öğrenin, fakat bildiğinizle amel etmediğiniz müddetçe ilmin size hiçbir faydası olmaz."(7) Ebu'l-Hasen İbnü Ahzemi el-Medinî, "Emâli"sinde Enes (r.a.)'den naklediyor: تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ مَا شِئْتُمْ فَوَاللّٰهِ لَا تُؤْجَرُوا بِجَمْعِ الْعِلْمِ حَتَّى تَعْمَلُوا "İlimden istediğinizi öğrenin. Fakat amel etmedikçe vallahi ilim toplamakla sevab elde edemezsiniz."(8) Ahmed b. Hanbel, Buhari, Müslim, Muaviye'den, yine Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî İbnü Abbas'tan ayrıca İbnü Mâce Ebu Hureyre (r.a.)'den naklediyor: مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِى الدِّينِ "Her kime Allah hayır di-

---

(1) Buhârî, İlim, 10 (Tercüme); Ebu Davud, İlim, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 17; Dârimî, Mukaddime, 32; Ahmed b. Hanbel, V, 196.

(2) Buhârî, İlim, 10; Ebu Davud, İlim, 1; Tirmizî, Kur'ân, 10, İlim, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17; Ahmed b. Hanbel, II, 252, 325, 407.

(3) Keşfü'l-hafa, II, 83 (1746).

(4) Feyzü'l-Kadir, VI, 362 (4793); Hatib, Tarihu Bağdad, II, 153.

(5) Feyzü'l-Kadir, III, 253 (3322).

(6) Deylemî, Firdevs, III, 41 (4100).

(7) Hatib, Tarihu Bağdad, X, 94; Feyzü'l-Kadir, III, 253 (3323).

(8) Feyzü'l-Kadir, III, 254 (3324).

lerse, onu dinde fakîh kılar."[1] Taberani, İbnü Ömer (r.a.)'den nakledi-yor: أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ الْفِقْهُ وَأَفْضَلُ الدِّينِ الْوَرَعُ "İbadetin en faziletli olanı fıkıh, dinin en faziletlisi de takvadır."[2] Hatib, Câbir (r.a.)'den naklediyor: أَكْرِمُوا الْعُلَمَاءَ فَإِنَّهُمْ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ فَمَنْ أَكْرَمَهُمْ فَقَدْ أَكْرَمَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ "Âlimlere ikram ediniz. Çünkü onlar Peygamberlerin mirasçılarıdır. Kim onlara ikram ederse Allah ve Resulü'ne ikram etmiş olur."[3] Rafii, Benz b. Hakim'den, o da babasından, dedesinden naklediyor: مَنِ اسْتَقْبَلَ الْعُلَمَاءَ فَقَدِ اسْتَقْبَلَنِي وَمَنْ زَارَ الْعُلَمَاءَ فَقَدْ زَارَنِي وَمَنْ جَالَسَ الْعُلَمَاءَ فَقَدْ جَالَسَنِي وَمَنْ جَالَسَنِي فَكَأَنَّمَا جَالَسَ رَبِّي "Âlimleri karşılayan beni karşılamış, onları ziyaret eden beni ziyaret etmiş ve onların meclisinde bulunan, benim meclisimde bulunmuş olur. Benim meclisimde bulunan da sanki Rabbim'in meclisinde bulunmuş gibidir."[4] Deylemî, İbnü Mes'ud'dan ve Ebu Hureyre (r.a.)'den naklediyor: تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ قَبْلَ أَنْ يُرْفَعَ فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَا يَدْرِي مَتَى يَفْتَقِرُ إِلَى مَا عِنْدَهُ "İlim ortadan kaldırılmadan evvel ilim öğrenin. Çünkü her biriniz, yanındakine ne zaman muhtaç olacağını bilmez."[5] Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Tâberânî, Ebu'ş-Şeyh (tefsirinde) ve İbnü Merdûye, Ebu Umâme (r.a.)'den naklediyor: يَا أَيُّهَا النَّاسُ خُذُوا مِنَ الْعِلْمِ قَبْلَ أَنْ يُقْبَضَ الْعِلْمُ وَقَبْلَ أَنْ يُرْفَعَ الْعِلْمُ ، قِيلَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ كَيْفَ يُرْفَعُ الْعِلْمُ وَهٰذَا الْقُرْآنُ بَيْنَ ظَهْرِنَا فَقَالَ أَيْ ثَكِلَتْكَ أُمُّكَ وَهٰذِهِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى بَيْنَ أَظْهُرِهِمُ الْمَصَاحِفُ لَمْ يُصْبِحُوا يَتَعَلَّقُونَ بِالْحَرْفِ مِمَّا جَاءَتْ بِهِ أَنْبِيَاؤُهُمْ أَلَا وَإِنَّ ذَهَابَ الْعِلْمِ أَنْ يَذْهَبَ حَمَلَتُهُ ثَلَثَ مَرَّاتٍ "Ey insanlar ilim alınmadan, kaldırılmadan önce nasibinizi alın. Denildi ki: "Ya Resulullah Kur'ân bizim aramızdayken ilim nasıl kaldırılır? Buyurdu ki: "Hay seni anası yitesi! İşte yahudi ve hıristiyanlar, aralarında kitapları var. Fakat peygamberlerinin getirdiğinden bir harfe tutunmaz olmuşlardır. Haberiniz olsun ki ilmin gitmesi, hepsinin gitmesidir. İlmin gitmesi, cümlesinin gitmesidir. İlmin gitmesi, cümlesinin gitmesidir. (bu son kısmı üç defa tekrar etti.)"[6] Ahmed b. Hanbel, Buharî, Müslim, Nesâî ve İbnü Mâce, İbnü Ömer (r.a.)'den naklediyor: إِنَّ اللّٰهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنَ الْعِبَادِ وَلٰكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ حَتَّى إِذَا لَمْ يُبْقِ عَالِمًا اتَّخَذَ النَّاسُ رُؤَسَاءَ جُهَّالًا فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا "Allah Teâlâ, ilmi kullardan soymak suretiyle çekip almaz. Ancak ilmi, âlimleri almak suretiyle ortadan kaldırır. Allah hiçbir âlim bırakmayınca da, insanlar bir takım cahil başlar edinirler ve onlara

(1) Buhârî, İlim, 10, Humus, 7, İ'tisam, 10; Müslim, İmare, 175, Zekat, 98, 100; Tirmizî, İlim, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 17; Dârimî, Mukaddime, 24, Rikak, 1; Muvatta, Kader, 8; Ahmed b. Hanbel, I, 306; II, 234; IV, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 101.
(2) Feyzü'l-Kadir, II, 43 (1280).
(3) Feyzü'l-Kadir, II, 93 (1428); Hatib, Tarihu Bağdad, IV, 438.
(4) Hindî, Kenzü'l-Ummal, 10 (28883).
(5) Dârimî, Mukaddime, 19; Deylemî, Firdevs, II, 41 (2236).
(6) Bu hadisin son tarafını müellif merhum her ne kadar «جُمْلَته» şeklinde kaydetmiş ve "ilmin gitmesi, cümlesinin gitmesidir." diye tercüme etmiş ise de burada bir zühul olduğu kanaatindeyiz. Bu kelime, «حَمَلَته» şeklinde olup "ilmin gitmesi, ilim ehlinin gitmesidir" diye tercüme edilmesi gerekirdi. Nitekim Sünen-i Dârimî'de kelimenin zaptı böyledir. Bkz: Dârimî, Mukaddime, 26. (Mütercimler)

sorular sorarlar, onlar da ilimsiz fetva verirler. Bu yüzden de hem kendileri saparlar hem de başkalarını saptırırlar."(1) Ebu Nuaym ve Deylemî, Ebu Hureyre (r.a.)'den naklediyor: يَخْرُجُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ قَوْمٌ رُؤَسَاءُ جُهَّالاً يُفْتُونَ النَّاسَ فَيَضِلُّونَ وَيُضِلُّونَ "Ahir zamanda bir kavim ortaya çıkar. Cahiller başa geçerek insanlara fetvâ verirler. Böylece hem kendileri sapar hem de başkalarını saptırırlar."(2) İbnü Neccâr, Ebu Hureyre (r.a.)'den naklediyor: يُؤْتَى بِعُلَمَاءِ السُّوءِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَيُقْذَفُونَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَيَدُورُ أَحَدُهُمْ فِي جَهَنَّمَ بِقَصَبَةٍ كَمَا يَدُورُ الْحِمَارُ بِالرَّحَا فَيُقَالُ لَهُ يَاوَيْلَكَ بِكَ اهْتَدَيْنَا فَمَا بَالُكَ قَالَ انِّي كُنْتُ أُخَالِفُ مَا كُنْتُ أَنْهَاكُمْ "Kötü âlimler kıyamet günü getirilir, cehennem ateşine atılır. Her biri, cehennemde bir kamış ile değirmen döndüren merkeb gibi dolaşır durur. Ona: "Vay sana, biz seninle doğru yolu bulmuştuk, bu halin de ne?" diye sorarlar. O da der ki: "Ben, sizi nehyettiğim şeyleri tutmaz aksini yapardım."(3) Deylemî, "Firdevs" de İbnü Abbas (r.a.)'tan naklediyor: آفَةُ الدِّينِ ثَلاَثَةٌ فَقِيهٌ فَاجِرٌ وَإِمَامٌ جَائِرٌ وَمُجْتَهِدٌ جَاهِلٌ "Dinin felaketine yol açan üç sebeb vardır: Günahkâr fakih, zalim devlet başkanı ve cahil müctehiddir."(4) Askerî, Hz. Ali (r.a.)'den nakliyor: الْفُقَهَاءُ أُمَنَاءُ الرُّسُلِ مَا لَمْ يُدَاخِلِ الدُّنْيَا وَيَتَّبِعُوا السُّلْطَانَ فَاذَا فَعَلُوا ذٰلِكَ فَاحْذَرُوهُمْ "Fakihler, dünyaya dalmadıkları ve sultana uymadıkları müddetçe peygamberlerin güvenilir (vâris)leridirler. Ancak bunu yaparlarsa o zaman onlardan sakının."(5) Ahmed b. Hanbel, Hz. Ömer (r.a.)'den naklediyor: انَّ اَخْوَفَ مَا اَخَافُ عَلَى أُمَّتِي كُلُّ مُنَافِقٍ عَلِيمِ اللِّسَانِ "Ümmetimin aleyhine korktuğumuz şeylerin en korkuncu, her dili bilen münafıktır."(6) Yine Ahmed b. Hanbel ve Ebu Nuaym "hilye" de Hz. Ömer (r.a.)'den naklediyor: اَخْوَفُ مَا اَخَافُ عَلَى أُمَّتِي الاَئِمَّةُ الْمُضِلُّونَ "Ümmetimin aleyhine korktuğumun en korkuncu, saptırıcı liderlerdir."(7) Taberânî, İbnü Mesud (r.a.)'dan naklediyor: "Eğer bir kimseye Allah Teâlâ bir ilim vermiş de o da onu gizlemişse, Kıyamet günü Allah Teâlâ da ona ateşten bir gem vurur." İbnü Asâkir Ebu Hureyre (r.a.)'den naklediyor: انَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَالِمٌ لَمْ يَنْفَعْهُ اللّٰهُ بِعِلْمِهِ "Kıyamet gününde insanların en şiddetli azab çekeni, Allah'ın ilmiyle kendisine bir menfaat vermediği âlimdir."(8) Tirmizî, İbnü Ömer (r.a.)'den naklediyor: مَنْ تَعَلَّمَ الْعِلْمَ لِغَيْرِ اللّٰهِ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ

---

(1) Buhârî, İlim, 34; Müslim, İlim, 13, 14; Tirmizî, İlim, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 8; Ahmed b. Hanbel, II, 162, 190, 203.

(2) Buhârî, İlim, 34; Müslim, İlim, 13; Tirmizî, İlim, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 8; Dârimî, Mukaddime, 26; Ahmed b. Hanbel, II, 126, 190.

(3) el-Hindî, Kenzü'l-Ummâl, X, 29097.

(4) Feyzü'l-Kadir, I, 52 (11).

(5) el-Hindî, Kenzü'l-Ummal, X (28953).

(6) Ahmed b. Hanbel, I, 22, 44.

(7) İbn Mâce, Fiten, 9; Ebu Nuaym, Hilyetü'l-Evliya, VI, 46; Ahmed b. Hanbel, VI, 441.

(8) el-Hindî, Kenzü'l-Ummâl, X, 29099.

مِنَ النَّارِ "Her kim Allah'tan başkası için ilim elde ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın."(1) Ebu'ş-Şeyh Ubâde b. Sâmit (r.a.)'den nakalediyor: الْعِلْمُ خَيْرٌ مِنَ الْعَمَلِ وَمِلَاكُ الدِّينِ الْوَرَعُ وَالْعَالِمُ مَنْ يَعْمَلُ بِعِلْمِهِ وَاِنْ كَانَ قَلِيلًا "İlim amelden hayırlıdır, dinin kuvvetlenmesi ise, takva iledir. Âlim, az da olsa ilmiyle amel edendir."(2) İbnü Lâl, "Mekârimu'l-Ahlâk"da Hz. Ali (r.a.)'den nakalediyor: الَاأُنَبِّئُكُمْ بِالْفَقِيهِ كُلَّ الْفَقِيهِ مَنْ لَا يُقَنِّطُ النَّاسَ مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ وَلَا يُؤْيِسُهُمْ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ وَلَا يُؤْمِنُهُمْ مَكْرَ اللّٰهِ وَلَا يَدَعُ الْقُرْاٰنَ رَغْبَةً اِلٰى مَاسِوَاهُ اَلَا لَا خَيْرَ فِى عِبَادَةٍ لَيْسَ فِيهَا تَفَقُّهٌ وَلَا فِى عِلْمٍ لَيْسَ فِيهِ تَدَبُّرٌ "Size mükemmel bir fakihi haber vereyim mi? Allah'ın rahmetinden insanların ümidini kesmeyen ve merhametinden onları ümitsizliğe götürmeyen, Allah'ın tuzağından onları emin kılmayan ve dünyaya rağbet için Kur'ân'ı bırakmayan kimsedir. Haberiniz olsun ki ne anlaşılmayan bir ibadette, ne de üzerinde düşünülmeyen ilimde hayır yoktur."(3) Hatib, "el- Müttefâk ve'l-müfterak"de Şeddâd b. Evs'den nakalediyor: لَا يَفْقَهُ الْعَبْدُ كُلَّ الْفِقْهِ حَتّٰى يَمْقُتَ النَّاسَ فِى ذَاتِ اللّٰهِ وَحَتّٰى لَا يَكُونَ اَحَدٌ اَمْقَتَ فِى نَفْسِهِ "Kul, Allah'ın zâtı hakkında insanlara ve herkesten fazla da kendi nefsine buğz etmedikçe mükemmel bir fakih olamaz."(4)

Kısacası, ilmin ve âlimlerin gerek fazileti ve gerekse musibeti hakkında, hadis kitaplarında pek çok hadis mevcuttur. Nitekim Kenzü'l-Ummâl'de yüzlercesi nakledilmektedir. Bütün bunlardan anlaşılan husus ise, ilmin amelden fazilet ve meziyyet bakımından üstün olması ve Allah'ın yanında yüksek derecelere ulaşan âlimlerin, kendilerini ilme verip ilmiyle amel eden âlimler olmasıdır. Onun için âlimler, ilimleriyle amel etmeli, müminler de âlimlere hürmet ve ikrâmda bulunmalıdırlar. Âlimler, ilmin şerefini, konusunun şerefi, gayesinin şerefi ve meselelerinin kuvveti ile uygun olmak üzere üç açıdan çeşitli derecelere ayırmışlardır. Ahmet b. Kays demiştir ki: "İlimle desteklenmeyen üstünlük sonuçta bir perişanlığa dönüşür.

وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ **Ve Allah, bütün amellerinizden haberdardır.** Ona göre mükafat veya ceza verecektir. Bu cümle, esasen ilimle kasdedilenin amel olduğunu ifade etmekte ve ilme saygı göstermeyenleri uyarmaktadır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ ***"Ey iman edenler! Peygamber ile gizli konuştuğunuz zaman..."*** Bu âyet de özellikle Resullullah (s.a.v)'ın meclisinde kendisine fısıltı ile bir şey arzetmek isteyenlerin adâbı hakkında nazil olmuştur.

(1) Tirmizî, İlim, 6.
(2) el-Hindî, Kenzü'l-Ummâl, X, 28657, 28664; Keşfü'l-hafa, II, 85 (1755); Feyzü'l-Kadir, IV, 385 (5707); Hatib, Tarihu Bağdad, IV, 436.
(3) el-Hindî, Kenzü'l-Ummâl, X, 28943, 29388; Dârimî, Mukaddime, 29.
(4) el-Hindî, Kenzü'l-Ummal, X, 28949, 28950.

İbnü Abbas'tan rivayet edildiğine göre, "Bazı sahabiler, Resulullah (s.a.v)'ın meclisinde kendilerini göstermek için lüzumlu, lüzumsuz fısıltı ile ona bir şeyler arzetmeğe kalkıyor ve bu, gittikçe çoğalıyordu. Hz. Peygamber de, lütuf ve hoşgörüsü sebebiyle hiç birisini reddetmiyordu. İşte bu yüzden söz konusu âyet indirildi." Katâde'den yapılan rivayete göre de, "Zenginler Peygamber'in huzuruna geliyorlar ve sık sık dilekte bulunarak mecliste fakirlere galebe ediyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.v) de bunların çok oturmalarından ve çok fısıldaşmaya kalkışmalarından sıkılıyordu. İşte bunun üzerine bu âyet indirildi. "Böylece buyuruluyor ki: Ey iman edenler Peygamber'e bir şey fısıldamak istediğiniz vakit فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَىْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَةً **fısıltınızdan önce bir sadaka veriniz** ki miktarı ne olursa olsun ذٰلِكَ bu suretle bir sadaka verilmesi خَيْرٌ لَكُمْ **sizin için hayırlıdır.** Muhtaçları sevindirecek ve size sevab kazandıracak bir hayırdır. وَاَطْهَرُ **Hem de daha ziyade bir temizliktir** ve Peygamber'den dilekte bulunmak hususundaki niyetlerin samimiyetine, mallarınızda fakirlerin gözlerinin kalmamasına ve ahlâkın berraklaştırılmasıyla hayır ve iyilikleri âdet edinmeye sebeb olur. فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا **Şayet bulamazsanız** sadaka vermeye gücünü yetmezse فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **o halde de Allah, Gafûr'dur Rahim'dir.** Öyle sadaka veremeyecek olan fakirlerin de fısıltı ile istekte bulunmasına izin verir. Burada Gafûr isminin zikredilmesi, «قَدِّمُوا» emrinin ibâha değil vücub ifade ettiğini göstermektedir. Şunu da unutmamak lazımdır ki, Resulullah kendi adına hediye kabul ederdiyse de, sadaka kabul etmezdi. Hatta şunu da belirtmek gerekir ki Peygamber (s.a.v)'in aile fertlerinin bile sadaka ve zekat almaları haramdır. Onun için burada verilmesi emredilen sadakadan maksad, lüzumuna göre fâkirlere sarfedilmek üzere verilen sadakadır. Nitekim Nisâ Sûresi'nde لَا خَيْرَ فِى كَثِيرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ اَوْ اِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا *"Onların fısıldaşmalarının bir çoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka verilmesini, yahut bir iyilik yapılmasını yahut da insanların arasının düzeltilmesini isteyenlerin fısıldaşması başka. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için onu yaparsa, Biz ona yakında büyük bir mükafat vereceğiz."* (Nisâ, 4/114) buyurulmuştu. Bununla beraber burada emrolunan sadakanın vücûbiyyeti, çok geçmeden bundan sonra gelecek olan âyet ile nesh edilmiştir.

Hakim, İbnü Münzir, Abd b. Humeyde ve daha başkalarının yaptıkları rivayette Hz. Ali şöyle demiştir: "Allah'ın kitabında bir âyet vardır ki, onunla benden evvel kimse amel etmediği gibi, benden sonra da kimse amel etmeyecektir. Bu âyet, "Necvâ Ayeti"dir: يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ ... yanımda bir dinar vardı onu on dirheme sattım. Peygamber (s.a.v)'den her ne zaman bir dilekte bu-

lunduysam o fısıltıdan evvel bir dirhem sadaka verdim. Daha sonra da o âyet neshedildi, (yürürlükten kaldırıldı) artık kimse onunla amel etmedi, أَأَشْفَقْتُمْ âyeti indirildi."(1) أَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَاتٍ **Fısıltınızın önünde sadakalar vermekten korktunuz öyle mi?** Bu âyetten anlaşıldığına göre, demek ki ondan sonra bir iki sadaka veren olmuşsa da, fazla olmamış, böylece fısıltı hevesinin arkası kesilmişti. Yani sadaka vermekle fakirliğe düşeriz diye korktunuz, fısıltıyla konuşmadan önce çok sadaka vermediniz de dileklerinizden vazgeçtiniz değil mi? فَاِذْ لَمْ تَفْعَلُوا **Madem ki yapmadınız** yapabileceğiniz halde yapmadınız وَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ **Allah da size tevbe ile nazar buyurdu.** Kusurunuzu affedip yine sadaka vermeksizin Peygamber'den dilekte bulunmanıza müsaade etti. Bunun bir şükür ifadesi olmak üzere فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ **o halde namaza devam edin** وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ **ve zekatı verin,** وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Allah'a ve Resulü'ne itaat edin.** Gerek meclislerin adâbı ve gerek diğer emirlerde itaatsızlık yapmayın da gereğini yerine getirin وَاللّٰهُ خَبِيرٌ **ki Allah habirdir, haberdardır,** bir an bile ilminden kaçırmaz. بِمَا تَعْمَلُونَ **Her ne yapıyorsanız** gerek açıkta gerek gizlide, gerek sevap gerek günah, gerek yapma gerek terk etme gibi hususların hepsini bilir ve ona göre karşılığını verir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ
وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ
لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا اِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ اِتَّخَذُوا
اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٦﴾
لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَا اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اُولٰئِكَ
اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٧﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا
فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ عَلٰى شَيْءٍ اَلَا اِنَّهُمْ

(1) el-Hindî, Kenzü'l-Ummâl, II, 4651.

هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٨﴾ اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَاَنْسٰيهُمْ
ذِكْرَ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ اَلَٓا اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ
هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٩﴾ اِنَّ الَّذِينَ يُحَٓادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُٓ اُولٰٓئِكَ
فِي الْاَذَلِّينَ ﴿٢٠﴾ كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِي اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ
﴿٢١﴾ لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَٓادُّونَ
مَنْ حَٓادَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ اَوْ اَبْنَٓاءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ
اَوْ عَشِيرَتَهُمْ اُولٰٓئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْاِيمَانَ وَاَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ
وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ
وَرَضُوا عَنْهُ اُولٰٓئِكَ حِزْبُ اللّٰهِ اَلَٓا اِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

Meâl-i Şerifi

14. Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi? Onlar ne sizdendirler, ne de onlardan. Bilerek yalan yere yemin ediyorlar.

15. Allah onlara çetin bir azab hazırlamıştır. Onlar ne kötü işler yapıyorlar!

16. Yeminlerini kalkan yapıp Allah'ın yolundan çevirdiler. Onlar için küçük düşürücü bir azab vardır.

17. Onların ne malları, ne de evlatları, kendilerinden, Allah'dan hiçbir şey savamaz. Onlar ateş halkıdır. Orada ebedî kalacaklardır.

18. Allah onların hepsini tekrar dirilttiği gün, dünyada size yemin ettikleri gibi O'na da yemin edecekler ve kendilerinin bir şey üzerinde bulun-

duklarını, sanacaklardır. İyi bilin ki onlar yalancıdırlar.

19. Şeytan onları istilâ etmiş, onlara Allah'ı anmayı unutturmuştur. Onlar, şeytanın hizbi (partisi)dir. İyi bilin ki şeytanın partisi kaybedecektir.

20. Allah'a ve Resulüne düşman olanlar var ya, onlar en alçaklar arasında-dırlar.

21. Allah: "Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz." diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, galipdir.

22. Allah'a ve ahiret gününe inanan bir milletin, babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa Allah'a ve Resulüne düşman olanlarla dostluk ettiğini görmezsiniz. Onlar o kimselerdir ki Allah kalblerine iman yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir. Onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedî kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah'ın hizbi (dininin yardımcıları)dir. İyi bil ki, kurtuluşa ulaşacak olanlar, Allah'ın hizbidir.

أَلَمْ تَرَ **Bakmaz nısın.** Bu ifade taaccüb ve hakaret anlamındadır. Dikkat nazarlarını çekmek için Peygamber'e veya hitab edilmesi gereken her muhataba hitabdır. Yani ne çirkin halleri var bak! إِلَى الَّذِينَ **Şunlara, şu münafıklara** تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ **Allah'ın gadab etmiş olduğu bir kavme yardaklık etmektedirler.** Münafıklar yahudilere yardaklık ediyor, müminlerin sırlarını onlara naklediyorlardı. مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ **Onlar ne sizdendirler ne de onlardan;** arada gidip gelen, bir orada bir burada çalkanıp duran münafıklardır. وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ **Ve bile bile yalan yere yemin ederler.** Rivayet olunuyor ki: "Hz. Peygamber (s.a.v) odalarından birinde oturuyordu ve yanında da birkaç sahabi vardı. Resulullah, "Şimdi yanınıza şeytan gözlü birisi gelecek." dedi. Derken gök gözlü birisi çıktı geldi. Resulullah ona: "Sen ve arkadaşların bana niye sövüyorsunuz?" buyurdu. O da, öyle bir şey yapmadığına yemin etti ve Hz. Peygamber'e "Bırak beni de gideyim arkadaşlarımı da getireyim." dedi. Gitti, arkadaşlarını çağırdı ve geldi. Onlar da yemin ettiler. İşte bunun üzerine bu âyet indirildi." Ahmed b. Hanbel, Bezzâr, İbnü Münzir, İbnü Ebî Hâtim, "Delâil" adlı eserinde Beyhaki, İbnü Merdûye ve Hâkim İbnü Abbas'tan isim açıklamadan böyle rivayet etmişler ve sonunda da يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ *"Allah onların hepsini yeniden dirilteceği gün, dünyada size yemin ettikleri gibi, O'nu da yemin ettiler.."* (Haşr, 58/18) âyetinin ve sonraki âyetlerin nazil olduğunu

söylemişlerdir.[1] Süddi ve Mukâtil'den nakledilen rivayette isim zikredilerek gelen adamın gök gözlü, esmer, kısa boylu ve hafif sakallı Abdullah b. Nebtel adında bir zât olduğu ve uzun uzadıya anlatıldığı üzere arkadaşlarıyla beraber yemin ettikleri ve bundan dolayı da bu âyetin indirildiği nakledilmiştir. Zikredilen bu rivayetler arasında bir tezat söz konusu olmadığı için buradan, sûrenin sonuna kadar bu sebeble indirilmiş olduğu söylenebilir. Âlûsî'nin kaydettiğine göre burada ismi zikredilen İbnü Nebtel, -ki nûnun fethi, bânın sükûnu, sonra üstünde iki nokta olan tâ ve lâm ile- İbnü Hâris b. Kaysı Ensâriyyi Evsi'dir.[2] İbnü Kelbî ve Belâzûrî bu zâtı münafıklar arasında zikrederken, Ebu Ubeyde onu sahâbeden saymıştır. İbnü Hacer de onun tevbe ettiğine kanaat getirmiş olduğunu söylemiştir. Kâmus sahibi de bu hususta şöyle der: "Abdullah b. Nebîl Kemir, münafıklardandır."[3] Ancak bunun başka birisi olma ihtimali de vardır. اُولٰئِكَ **Onlar,** yani yukarıdan beri özellikleri sayılan ve şeytanın da istilası altında kalıp Allah düşüncesini unutanlar hep حِزْبُ الشَّيْطَانِ **şeytanın hizbi,** şeytanın taraftarı ve şeytanın partisidir. اَلَآ اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ Uyanık ol ki şeytanın partisi muhakkak zarara uğrayanlardır. Çünkü ebedi nimeti zayi edip kendilerini azaba düşürerek nefislerini ziyân etmişlerdir.

اِنَّ الَّذٖينَ يُحَادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Şüphe yok ki Allah ve Resulü'ne karşı yarışa kalkan haddini bilmezler** اُولٰئِكَ **öyleleri** bütün o gördükleriniz, hallerini dinlediklerininiz فِى الْاَذَلّٖينَ **hep en alçakların içindedirler.** Öncekiler ve sonrakiler içinde halkın en aşağılık, en zillete layık alçaklarından sayılmaktadırlar. Çünkü iki düşman taraftan birinin zillet ve sefaletinin en aşağı basamağı, düşmanlık ettiği tarafın izzet ve kuvvetinin derecesi ile ters yönde bir uygunluk arzetmektedir. كَتَبَ اللّٰهُ **Allah yazdı.** Ezelde hükmünü verip silinmesi ve bozulması mümkün olmayan bir yazı ile levh-i mahfuzda tesbit etti. Katade'ye göre bu söz, yemin makamında söylenmiştir. Yazdı ki: لَاَغْلِبَنَّ **Celâlim hakkı için her halde ben gâlibim** اَنَا وَرُسُلٖى **ben ve elçilerim.** Onun için peygamberler öldürülseler bile davalarında gerek delil ve gerek kılıç itibarıyla gâlib ve muzaffer olurlar. اِنَّ اللّٰهَ قَوِىٌّ عَزٖيزٌ **Çünkü Allah kuvvet ve izzetine nihayet olmayan, eşi ve ortağı bulunmayan çok kuvvetli bir azizdir.** Kuvveti ile resullerine yardım eder, muradına karşı asla mağlub edilmez. لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ **Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir kavmi** يُوَٓادُّونَ مَنْ حَٓادَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Allah'a ve Resulü'ne**

---

(1) Ahmed b. Hanbel, I, 240, 267, 350.
(2) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 33.
(3) Asım Efendi, a.g.e., IV, 104.

karşı düşmanlık eden kimselerle sevişir bir halde bulamazsın. Öyle kimselerle sevişmek Allah'a ve ahirete imanın gerekleriyle taban tabana zıttır. Zira, onlara o durumda dostluk yapmak küfre sevgi göstermektir. Çünkü Allah ve Resulü'ne düşmanlık etmek, küfrün en şiddetlisidir. Küfre muhabbet ise, iman ile bir arada bulunmaz. Âyetin zahirî anlamı için bu mânâ daha uygundur. Mamafih müfessirlerin bir çoğu kelâmi bir nükte üzerine oturtarak bunu şu mânâ ile tefsir etmişlerdir. "Sevmemeleri gerekir, sevmemelidirler." وَلَوْ كَانُوٓا اٰبَٓاءَهُمْ اَوْ اَبْنَٓاءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَشِيرَتَهُمْ *"İsterse onlar, babaları veya oğulları veya kardeşleri, yahut hısımları olsun..."* Bu âyetin anlamı ile ilgili olarak Mümtehine Sûresi'nin لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِى الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ *"Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve âdil davranmanızı yasaklamaz.."* (Mümtehine, 60/8), ... اِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِى الدِّينِ *"Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa, işte zalimler onlardır."* (Mümtehine, 60/9) âyetlerini de burada düşünmek gerekmektedir. اُولٰٓئِكَ **İşte onlar,** o Allah ve Resulü'ne karşı yarışa kalkışan kimseleri sevmeyen müminler yok mu كَتَبَ فِى قُلُوبِهِمُ الْاِيمَانَ **Allah onların kalplerine iman yazmıştır.** Yalnız lisanlarında değil, kalplerinde de tesbit etmiş ve yerleştirmiştir. Bundan anlaşılır ki asıl iman kalp işidir. وَاَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ **Ve kendilerini tarafından bir ruh ile güçlendirmiştir.** Kalplerine hayat veren ilâhî bir irfan nuruyla kuvvetlendirmiştir. Onun için Allah'ı unutmazlar. Ahiret yolunu görür, sevilecek ve sevilmeyecek kimseleri tanırlar. Allah ve Resulü'ne itaat eder ve Allah yolunda her fedakârlığa katlanırlar. وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ **Hem Allah onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır.** خَالِدِينَ فِيهَا **O suretle ki içlerinde sonsuza dek kalmak üzere** رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ **öyle ki Allah onlardan hoşnut, onlar da Allah'tan hoşnut oldular,** hem kendilerinden razı olunmuş hem de kendileri ondan razı olmuş olarak Allah'ın rızasına erdiler. اُولٰٓئِكَ حِزْبُ اللّٰهِ **İşte bu özelliklerini işittiğin müminler, Allah'ın partisidir.** Allah'ın askerleri, Allah dininin yardımcıları ve Allah yolunda cihad eden mücahidlerdir. اَلَٓا اِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ **Uyanık ol ki Allah'ın partisi, taraftarları, muhakkak hep felah bulanlardır.** Dünya ve ahirette hayır ve isteklerine kavuşanlar ancak onlardır. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْهُمْ *"Allah'ım bizi de onlardan kıl."*

İşte Mücâdele Sûresi bu şekilde son bulmaktadır. Bunu aşağıda gelen Haşr Sûresi'nin tesbih ve tenzih ile başlayarak takib etmesi, ne kadar güzel ve ne kadar yerindedir. Bunu izah etmeye ihtiyaç bile yoktur. اَللّٰهُمَّ احْشُرْنَا فِى زُمْرَةِ الصَّالِحِينَ *"Ey Allah'ım bizi de iyiler topluluğuna kat."*

Haşr Sûresi

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 24

Bu sûre, Medine döneminde inmiştir.
Âyet sayısı : Yirmi dörttür.
Kelime sayısı : Dört yüz kırk beştir.
Harf sayısı : Bin beşyüz otuzdur.
Fâsılası : من رب harfleridir. ب iki "el-ikâb"dadır.

Bikâi, bu sûreye "Benî Nadir" Sûresi denildiğini de nakletmektedir. Buharî ve diğer bazı kaynaklar şöyle bir rivayeti zikretmekdirler: "Said b. Cübeyr diyor ki, "İbnü Abbas'a سُورَةُ الحَشْرِ dedim. Bana, سُورَةُ بَنِى النَّضِيرِ dememi söyledi." (1) İbnü Hacer bu rivayeti şu şekilde yorumlamaktadır: "İbnü Abbas, buradaki haşr'in kıyamet günündeki haşr olduğunun zannedilmemesi için böyle söylemiş ol-

(1) Buhârî, Tefsiru Sureti 59/1.

malıdır. Çünkü bu sûredeki haşr ile murad, Benî Nadir'in yurtlarından çıkarılmasıdır." Kâmus sahibi Fîrûzâbâdî, "Besâir"de şöyle der: "Haşr esasında bir cemaatı, yer ve yurtlarından atmak ve çıkarmak mânâsını ifade etmek üzere konulmuş, sonra da cemaatın birbirine karışması sebebiyle toplamak anlamında kullanılmıştır."(1) Ragıb da "Müfredât"ında der ki: "Haşr, bir topluluğu makarlarından yani durdukları yerlerinden çıkarıp tedirgin ederek savaşa ve benzeri şeylere zorlamaktır." Nesâî'nin rivayetinde لا يُحْشَرْنَ fiili zikredilmiştir ki, "kadınlar gazaya çıkarılmazlar" demektir. Bu kelime, gerek insanlar gerek insanların dışındaki varlıklar hakkında kullanılmaktadır. Mesela, حَشَرَتِ السَّنَةُ مَالَ بَنِى فُلاَنٍ denilir ki, anlamı, "kıtlık, fülan oğullarının mallarını ellerinden aldı." demektir. Şunu da ilave etmek gerekir ki, haşr tabiri, ancak topluluk için söylenir. Nitekim Allah Teâlâ, وَابْعَثْ فِى الْمَدَٓائِنِ حَاشِرِينَ *"Şehirlere toplayıcılar gönder."* (Şuarâ, 26/36), وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً *"Toplanıp gelen kuşları da..."* (Sâd, 38/19), وَاِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ *"Vahşi hayvanlar bir araya toplandığı zaman."* (Tekvîr, 81/5), وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ *"Süleyman'a cinlerden, insanlardan ve kuşlardan orduları toplandı, hepsi bir arada düzenli olarak sevkediliyordu."* (Neml, 27/17), لِاَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ اَنْ يَخْرُجُوا *"İlk sürgünde yurtlarından O çıkardı. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız.."* (Haşr, 59/2) buyurmuştur. Ayrıca kıyametin vasfedilmesiyle ilgili olarak da وَاِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ اَعْدَٓاءً *"İnsanlar toplandıkları gün, (taptıkları tanrılar) onlara düşman olurlar..."* (Ahkâf, 46/6), وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا *"O gün, onların hepsini mahşere toplar"* (Sebe, 34/40), وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ اَحَدًا *"Onları toplamışız, hiç birini bırakmamışızdır"* (Kehf, 18/47) buyurulmuştur. Kıyamet gününe "yevmü'l-ba's" ve "yevmü'-neşr" denildiği gibi يَوْمُ الْحَشْرِ "yevmü'l-haşr" dahi denilmektedir. Bu sûrede zikredilen haşr ise, kıyamet günü meydana gelecek olan son haşir değil, onun küçük bir örneği olmak üzere هُوَ الَّذِى اَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ الْحَشْرِ *"Kitab sahiplerinden inkar edenleri ilk sürgünde yurtlarından O çıkardı..."* (Haşr, 59/2) âyetinde ifade edilen "evvel-i haşr" yani ilk haşirdir ki, Benî Nadir yahudilerinin çıkarılıp sürülmesidir. Söz konusu âyette geçen "evvel-i haşr"in mânâsı hakkındaki müfessirlerin açıklamalarını Fahreddin-i Râzî tefsirinde şöyle özetlemektedir: "Haşr, bir topluluğu bulundukları mekândan diğer bir mekâna çıkarmak demektir."(2) Buna "evvel-i haşr" denilmesinin sebebini beyan etme hususunda ise birkaç görüş vardır. Birincisi, İbnü Abbas ve müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür. Buna göre söz konusu haşr, ehl-i kitabın ilk haşridir. Yani bunda kitab ehli Arab

(1) Rağıb el-İsfahanî, a.g.e., 119.
(2) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XXIX, 279.

yarımadasından ilk defa olarak çıkarılmak suretiyle haşrolunmuşlardır. Bundan evvel burada böyle bir zillete düşmemişlerdi. İzzet ve kuvvetleri vardı. İkincisi, Allah Teâlâ bunların Medine'den çıkarılmalarını bir haşr kılmış ve bunu ilk haşir yapmıştır. Sonraki de kıyamet haşri olacaktır. Saat gelince insanlar Şam tarafına gönderilecekler, orada mahşerî bir kıyamet olacaktır. Üçüncüsü, bu, kitap ehlinin ilk haşirleri sonraki de Hz. Ömer'in onları Hayber'den Şam'a sürmesidir. Dördüncüsü, ilk haşirden maksat, ilk savaşta onların yurtlarından çıkarılmaları demektir. Çünkü bu, Resulullah'ın kitab ehline karşı yaptığı ilk harptır. Beşincisi Katade'nin görüşüdür ki, ona göre bu birinci haşirdir. İkinci haşirde ise, bir ateş insanları doğudan batıya sevkedecek, yattıkları yerde beraber yatacak, uyudukları yerde beraberlerinde uyuyacaktır. Ayrıca denildiğine göre bu ateş, gece görünecek gündüz görünmeyecektir.

Kısacası bu haşr, kitab ehlinden Benî Nadir yahudilerinin yurtlarından çıkarılıp sürülmesi olayıdır. Ve bu sûrenin inmesine sebeb de budur. Bu olay özet olarak şöyle nakledilmektedir: Allah'ın Resulü Medine'ye geldiği zaman Nadir Oğullarıyla, kendisinin ne lehinde, ne de aleyhinde bulunmamaları hakkında bir andlaşma yapmıştı. Bedir Savaşı'nda müslümanlar galip gelince yahudiler: "Bu, Tevrat'ta kendisine zafer vaad edilen peygamberdir, bunun bayrağı döndürülmez." dediler. Fakat Uhud Savaşı'nda müslümanlar yenilince şüpheye düştüler ve andlaşmalarını bozdular ve Resulullah (s.a.v)'a bir su-i kasıtta bulundular. Bunların lideri olan Ka'b b. Eşraf, kırk süvari ile Mekke'ye gidip müslümanların aleyhine Ebu Süfyân ile ittifak yaptı. Cebrail bunu Resulullah'a vahyile haber verdi. Resulullah (s.a.v) da Ka'b'ın süt kardeşi Muhammed b. Mesleme'ye emretti, o da gitti Ka'b'ı güveyi girdiği bir gecede evinde öldürdü. Bundan sonra da Allah'ın Resulü bir alay piyade ile gitti ve Nadir Oğulları'nın köylerini kuşattı. Onlara yurtlarını bırakıp gitmelerini emretti. O sırada Ka'b için matem tutuyorlardı. Bizi bırak da felaketimize ağlayalım diye on gün mühlet istediler. İstedikleri bu süre kendilerine verildi, fakat onlar bu süre içerisinde harb hazırlıklarına koyuldular. Abdullah b. Übey gibi münafıklar da beriden gizlice haber göndererek, çıkmayın, çarpışın, çarpışırsanız biz de size yardım ederiz, çıkarılırsanız beraber çıkarız diye teşvik ettiler. Bu süre içinde yahudiler Peygamber'e konuşma teklifinde bulunarak iki defa su-i kasd tertip ettiler. Aralarından bir kadın, müslüman olan kardeşiyle haber yollayıp durumu Hz. Peygamber (s.a.v)'e bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peyamber de kuşatmayı sıklaştırdı. Nihayet kalplerine korku düştü ve münafıkların yardımından da ümitlerini kestiler. Böylece andlaşma talebinde bulundular. Peygamberimiz bu-

lundukları yeri terketmelerinden başka bir şart kabul etmedi. Sonunda her üç ev bir deveye silah dışında yükleyebildikleri kadar eşya yükleyip gitmek üzere anlaştılar. Çokları Şam'a Eriha'ya, Ezreat'a, bir kısmı Hire'ye, birkaç ev de Hayber'e sürüldüler. Bıraktıkları malları ve silahları Resulullah aldı. Abdullah b. Übey onlara benim emrim altında kavmimden ve diğer kabilelerden iki bin kişi var onlarla size yardım ederim, ayrıca Kureyza ve müttefiğiniz Gatafan size yardım edecekler diye haber göndermekle birlikte ne kendisi, ne Kureyza ve ne de müttefikleri Gatafan, hiç biri yardımında bulunmadılar, çekiliverdiler. İşte bunun üzerine سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ... وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder. O Azizdir, Hakîmdir..."* (1-6) âyetleri nazil oldu, sonra da genel mânâda harb ganimetlerinin taksim şekli hakkındaki hükümlerle ilgili âyetler indirildi. Şöyleki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (1)

هُوَ الَّذِي اَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ
الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ اَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا اَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ
مِنَ اللّٰهِ فَاَتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ
الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِاَيْدِيهِمْ وَاَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا
يَا اُولِي الْاَبْصَارِ (2) وَلَوْلَا اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبَهُمْ
فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ (3) ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَاقُّوا
اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِّ اللّٰهَ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (4)

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ اَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلٰٓى اُصُولِهَا فَبِاِذْنِ اللّٰهِ
وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾ وَمَٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ مِنْهُمْ
فَمَٓا اَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ
عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾ مَٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ
مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ
وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَٓاءِ مِنْكُمْ وَمَٓا اٰتٰيكُمُ
الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ
شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٧﴾ لِلْفُقَرَٓاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ اُخْرِجُوا مِنْ
دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ
اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اُولٰٓئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ
وَالْاِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي
صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّٓا اُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ
خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾
وَالَّذِينَ جَٓاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا

الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٠﴾

Meâl-i Şerifi

1. Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ı tesbih etmektedir, O üstündür, hikmet sahibidir.

2. Ehl-i kitaptan inkar edenleri, ilk sürgünleri yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın azabı, onlara beklemedikleri yerden geliverdi. O, yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle harap ediyorlardı. Ey akıl sahipleri! İbret alın.

3. Eğer Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı, elbette, onları dünyada başka şekilde cezalandıracaktı. Ahirette de onlar için ateş azabı vardır.

4. Bunun sebebi şudur: Onlar Allah'a ve Resulüne karşı geldiler; Kim Allah'a karşı gelirse Allah'ın azabı şiddetlidir.

5. Hurma ağaçlarından her hangi bir şey kesmeniz veya kökleri üzerinde bırakmanız hep Allah'ın izniyle ve O'nun, yoldan çıkanları cezalandırması içindir.

6. Allah'ın, onlardan peygamberine verdiği ganimetlere gelince siz onun üzerine ne at, ne de deve sürmediniz. Fakat Allah peygamberini, dilediği kimselerin üzerine salar. Allah her şeye kadirdir.

7. Allah'ın o kent halkından, Resulüne verdiği ganimetler, Allah'a, Resul'e, ona akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara, yolcuya aittir. Ta ki içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın. Peygamber size ne verdiyse onu alın. Size neyi yasakladıysa ondan sakının ve Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı şiddetlidir.

8. Bir de göç eden fakirlere aittir ki yurtlarından ve mallarından çıkarılmışlardır, Allah'ın lütuf ve rızasını ararlar; Allah'a ve Resulüne yardım ederler. İşte doğru olanlar onlardır.

9. Ve onlardan önce o yurda yerleşen imana sarılanlar kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden ötürü göğüslerinde bir ihtiyaç duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi, onları öz canlarına ter-

cih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar umduklarına erenlerdir.

10. Onlardan sonra gelenler derler ki: "Rabbimiz, bizi ve bizden önce inanan kardeşlerimizi bağışla, kalplerimizde inananlara karşı bir kin bırakma! Rabbimiz! Sen çok şefkatli, çok merhametlisin!"

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ **Göklerde ve yerde bulunan her şey, Allah'ı tesbih ile tenzih etti ve etmektedir.** O'nun şânı, kendisinin her türlü lekeden uzak olduğunu ve kirli şeylerin O'na yaklaşamayacağını isbat etmektedir. Bu yüzden her şey O'nun hakkı uğrunda çarpışır, hepsi O'nun ordusudur. Bu sûrenin böyle bir giriş ile başlaması, hem önceki sûrenin sonuna münasib olması, hem de zikredilecek çıkarma ve sürgün etme olayında bir haksızlık kokusunun zannedilmemesi bakımından önemlidir. Ayrıca onun bir temizlik işi olduğunu hatırlatmak üzere güzel bir başlangıçtır. وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **Ve O, Aziz'dir, Hakîm'dir.** Aziz'dir, yani hiç bir suretle mağlub edilme ihtimali olmayan tam mânâsıyla gâlib ancak O'dur ve bütün izzet O'nundur. O, dilediğine izzet (üstünlük) verir, dilediğini zelil eder. Çünkü O, يُعِزُّ مَنْ يَشَاءُ وَيُذِلُّ مَنْ يَشَاءُ *"Dilediğini aziz, dilediğini zelil kılan"*dır. Onun için âlemde her izzet kırılabilir, ancak O'nun izzetinin sahasına tecavüz edilemez. O'na karşı gelmek isteyenler, sonunda mağlub ve zelil olurlar. Bununla beraber O, Hakîm'dir, yaptığını hikmetle yapar. Bazen müminlere sıkıntı çektirip kâfirlere bir zaman için meydan verirse, onda da bir hikmeti vardır. Ve nihayet O'nun Hikmet ve İzzet'i tecelli eder (ortaya çıkar).

هُوَ الَّذٖى **O, Aziz ve Hakîm olan Allah'tır ki,** İzzet ve Hikmet izlerinden bir örnek ve ibret olmak üzere اَخْرَجَ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ **kitab ehlinden o küfredenleri,** Allah'ın Resulü'nü inkâr ederek, Allah adına verdikleri söz ve andlaşmayı küfür ve nankörlükle bozup ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ *"Bu, onların Allah'a ve Peygamber'ine karşı gelmelerinden dolayıdır..."* (Haşr, 59/4) âyeti ile beyan edileceği üzere Allah ve Resulü'ne karşı uğraşmaya kalkışan kâfirleri مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ الْحَشْرِ **ilk haşirde, yahut ilk haşr için diyarlarından çıkardı.** Bu küfredenler, yukarıda da rivayet edildiği gibi yahudilerden olan Benî Nadir kabilesi idi ki, Hayber yahudilerinden Benî Kureyza gibi bir büyük kabile kadardı. Söz konusu bu iki kabileye "Kâhinân" denir ve Kâhin b. Harun neslinden olduklarıı söylenirdi. Denildiğine göre bunlar, son Peygamber'in ortaya çıkışını beklemek için İsrail Oğullarından bir cemaatla gelmiş, Medine'ye yakın bir yere konmuşlardı. Kondukları yer bayındır olmayan bir kara parçası iken oraya

yerleşmiş ve sağlam binalar yapmışlardı. Ayette kendilerine izafetle مِنْ دِيَارِهِمْ "diyarlarından", وَحُصُونُهُمْ "kaleleri" şeklinde ifade edilmesinde de buna bir işaret vardır. Bekledikleri Resul gelmiş olduğu halde inkar ve nankörlükte ileri gittikleri için, Allah'ın İzzet ve Hikmet'i onları ilk haşr olmak üzere yurtlarından çıkardı. Bu küçük bir kıyamet örneği oldu. Bundan anlaşılıyor ki bir de sonraki haşir vardır. O da وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ *"Ahirette de onlar için ateş azabı vardır."* (Haşr, 59/3) âyetinde hatırlatılacağı üzere büyük kıyametle ahirette olacaktır. Bu iki haşir arasında daha başka ne gibi haşirler vardır? Onu da Allah bilir. لِاَوَّلِ الْحَشْرِ 'deki «لام» tefsircilerin çoğuna göre, كَتَبْتُهُ لِعَشْرٍ خَلَوْنَ *"Onu, geçen on (gün) içinde yazdım."* cümlesindeki gibi zaman ifade etmektedir. Mânâsı, "ilk haşirde" demektir. Buna göre ilk haşre, ilk harb mânâsı vermek daha uygun görünmektedir. Lakin bazılarının dediği gibi ihracın maksadını göstermek üzere lâm-ı ecliyye (sebeb lâmı) olma ihtimali de vardır. Bu ihracın sırf Allah tarafından olduğunu açıklamak üzere buyuruluyor ki مَا ظَنَنْتُمْ اَنْ يَخْرُجُوا **siz çıkacaklarını zannetmediniz,** demek ki size ve sizin zannınıza kalsaydı çıkamayacaklardı. O halde onları siz çıkarmadınız. وَظَنُّوا **Onlar da zannettiler** اَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللّٰهِ **ki kendilerinin Allah'tan koruyacak, sığındıkları kaleleri ve istihkâmlarıdır.** Yani Allah tarafından gelecek azabdan kendilerini korumak için yalnız o sığındıkları kaleler ve kuvvetlerin kâfi geleceğini, sadece kale ve kuvvetli siperler yapmakla müdafaanın mümkün olacağını zannediyorlar ve sırf onlara güveniyorlardı. En önce kalblerde imanın bulunması gerektiğini ve Allah Teâlâ'nın İzzeti'ne karşı gelmenin kâbil olmadığını düşünmüyorlardı. Bu yüzden onların da düşüncelerine kalsaydı çıkarılmaları tasavvur edilmezdi. فَاَتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا **Fakat Allah onlara hesab etmedikleri bir yönden geldi,** yani Allah'ın emri, onları hiç hatır ve hayallerine getirmedikleri bir cihetten bastırdı, kalblerinden vurdu. Reisleri olan Ka'b b. Eşref'i kendi konağında güveyi girdiği gece ansızın katlettirivermekle, zaten zayıf olan manevî kuvvetlerini, ve kendilerine güvenlerini perişan etti. وَقَذَفَ فِى قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ **Ve yüreklerinin içine müthiş bir korku düşürdü.** Öyle ki يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِاَيْدِيهِمْ وَاَيْدِى الْمُؤْمِنِينَ **evlerini kendi elleri ve müminlerin elleriyle harab ediyorlardı.** Ebu Amr kırâetinde "tahrib" masdarından râ'nın şeddesiyle يُخَرِّبُونَ şeklinde okunur.(1) Yani içerden sokak başlarını kapamak, müslümanlara sağlam bir şey bırakmamak ve çıkıp giderlerken alabildiklerini götürebilmek için kendi elleriyle evlerinin dört duvarını

(1) İhrâb ve Tahrib ikisi de harab etmek demek ise de, tahrib teksir (çokluk) ifade ettiği için daha kuvvetlidir. Bazıları bunları şöyle ayırmaktadır. İhrâb, bir şeyi harab etmek ve harâb olarak bırakmaktır. Tahrib ise, yıkmak demektir. (el-Beydavî, a.g.e., II, 508) (Müellif)

yıkıyor, kapı ve pencerelerini söküyor, kereste ve eşyalarını tarümar ediyorlardı. Dışarıdan da müminler, onların kapatmak ve sağlamlaştırmak istedikleri yerleri açmak için hücum ediyorlardı. Diğer bir mânâ ile de, bir taraftan kendilerinin işledikleri küfür ve cinayetleri, bir taraftan da müminlerin iman ve gayretli hücumları arasında telaşa düşerek evlerinin viran olmasına sebebiyyet veriyorlardı. فَاعْتَبِرُوا يَٓا اُو۬لِى الْاَبْصَارِ **Ey görecek gözü, anlayacak basireti olanlar bu olayı,** iki tarafın bu hallerini **düşünün ve** kendi halinizle mukayese ederek **ibret alın.** Küfrün, zulmün, kalb bozukluğunun ve Allah'a karşı gelip de yalnız sebeplere güvenmenin âkibetindeki acıklı durumu ve iman ile mücadelenin şerefini, Allah'ın İzzet ve Hikmet'ini göz önüne getirin, bundan da kendi hallerinize geçerek ibret dersi alın da yalnız sebeb ve âletlerin kuvvetine güvenmeyin. Vazifenizi samimi kalb ile Allah için yapıp, bütün tevekkül ve güveninizi tam bir iman ile ancak ve ancak Allah'a bağlayın. Çünkü Aziz O'dur, Hakîm O'dur. İ'tibâr, ibret almak, taaccüb ederek öğüt almak demektir. İbret, "Besâir" ve "Müfredât"da zikredildiği üzere, müşâhede edileni öğrenmekle henüz müşâhede edilmeyeni bilmeye vesile kılınan duruma denir.(1) Bunun aslı olan "abr" maddesi, bir halden bir hale geçmek mânâsını ifade eder. Ubûr, gerek yüzerek gemi veya hayvan ve gerek köprü gibi her ne suretle olursa olsun suyu ve dereyi geçmek demektir. Bu münasebetle göz yaşına da ayın'ın fethasiyle "abre" denilir. Aynı kökten gelen ibâre, söyleyenden dinleyene geçen söz, ta'bir, rüyanın zahirinden bâtınına geçmek mânâsınadır. Diğer mânâlar da hep bu geçiş anlamıyla ilgilidir. Binaenaleyh ibret almak diye kısaca ifade ettiğimiz itibâr, müşâhede edilen bir bilinene dikkat edip ondan bir meçhulü bilmeye intikâl etmek demektir(2). Bu da Fıkıh Usûlü ilminde kıyas denilen istinbât (hüküm çıkarma) usûlünün ta kendisidir. Onun için fakihler, âyetteki فَاعْتَبِرُوا *"ibret alın"* emrinden hareketle kıyasın delil olabileceği neticesini çıkarmışlardır. Bu konu usûl-i fıkıh kitablarında genişçe ele alınmaktadır. İmam Fahreddin-i Râzî der ki: "Biz "Mahsûl" isimli kitabımızda bu âyet ile kıyasın delil olabileceğini kabul etmişizdir. Onu burada genişçe zikretmeden kısaca şunları anlatacağız: İtibâr, bir şeyden bir şeye geçmek ve sınırı aşmak mânâsından alınmıştır. Onun için göz yaşına da abre denilir. Çünkü gözden yanağa geçmektedir. Geçide ma'ber, vasıtasına mi'bir denilir. Çünkü sınırı geçmek onunla mümkün olur. Hislerle bi-

---

(1) Ragıb el-İsfahanî, a.g.e., 320.

(2) Buna göre muteber, kendisinden ibret alınan, önemle istifade edilen mühim bir şey demektir. Nefîs, değerli, kıymetli mânâları bu kelimeden mecazdır. İtibarlı şey ve itibârlı adam dediğimiz de bu kabildendir. (Müellif)

linen ilme, ta'bir denilir. Çünkü onun sahibi hayal edilen şeylerden düşünülene intikal eder. Lafızlara ibâre denilir. Çünkü onlar, mânâları söyleyenin lisanından dinleyenin aklına naklederler. السَّعِيدُ مَنِ اعْتَبَرَ بِغَيْرِهِ "Mutlu insan, başkasından ibret alandır." denilir.(1) Çünkü Onun aklı başkasının halinden kendi haline intikâl eder. Bundan dolayı müfessirler demişlerdir ki, itibâr, eşyanın hakikatlerine ve ifade ettikleri mânâlara bakmaktır ki, bu bakışla onların cinsinden başka şeyler hakkında bilgi elde edilir. Burada Allah Teâlâ'nın itibâr ile emrettiği hususun beyanına gelince, bunda birkaç ihtimâlin olduğu söylenebilir. Birincisi: Onlar kalelerine, kuvvet ve kudretlerine güvenmişlerdi. Allah Teâlâ da onların güç ve kuvvetlerini yok etti. Sonra da buyurdu ki, فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ *"ibret alın ey basiret sahipleri!"* bunun anlamı, Allah'tan başka bir şeye itimad etmeyin demektir. Onun için zâhid (kendisini ibâdete veren) zühdüne güvenmemelidir. Çünkü onun zühdü Belam'ın zühdünden çok olamaz. Alim de ilmine güvenmemelidir. Zira İbnü Râvendi'ye bakınız çok fazla gayret göstermesine rağmen nasıl oldu? Doğrusu kimsenin hiç bir şeyde Allah'ın fazl ve rahmetinden başkasına itimadı doğru değildir. İkincisi: bu ifadeden maksat, insana zulmün, küfrün ve peygamberliğe saldırıda bulunmanın âkibetini göstermektir. Çünkü o yahudiler zulüm ve küfürlerinin uğursuzluğuyla belaya uğradılar ve yurtlarından çıkarıldılar. İşte müminler bundan ibret alır ve günahlardan sakınırlar. Ancak buna karşı şöyle bir itirazda bulunulabilir. Bu itibârın doğru olabilmesi için "onlar zulüm yaptılar ve küfrettiler de azaba uğradılar ve bu azaba sebeb ancak onların zulüm ve küfürleri oldu" dememiz gerekir. Halbuki böyle denilmesi genelleme ve akis kurallarına göre yanlıştır, ve bir uygunluk söz konusu değildir. Çünkü bir çok şahıs zulüm yapmış ve küfretmiştir de dünyada azaba uğramamıştır. Aksi de meydana gelmiş değildir. Çünkü Hz. Peygamber ve Ashâbı dahi bir takım meşakketlere maruz kalmışlardır. Halbuki bu sıkıntılar, onların din ve amellerinde bir kötülüğe delalet etmemiştir. Böylece sözü edilen illet (sebeb) genelleme ve aksi itibâriyle fâsid olunca o itibâr ve kıyas da fasid olmuş olmaz mı? Bir de asılda sabit olan hüküm, onların evlerini kendi elleri ve müminlerin elleriyle harab etmiş olmalarıdır. Buna zulüm ve küfrü sebeb gösterecek olursak o zaman her zulüm ve küfredenin, evini kendi eli ve müminlerin elleriyle harab etmesi gerekir. Bunun böyle olmadığı anlaşılınca bu itibarın doğru olmadığı ortaya çıkmaz mı? Bu soruya şöyle cevab verilebilir. Asılda sabit olan hükmün üç mertebesi vardır. Birincisi, evlerinin kendi elleri ve müminlerin elleriyle tahribi. İkincisi, bundan daha genel olarak dünyada azab verilmesi. Üçüncüsü ise, ikin-

(4) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXIX, 282.

ciden daha genel anlamda mutlak azabtır. Zulüm ve küfredenlere verilecek azabın da mutlak azab olması daha münasiptir. Yani onun tahrip edilmesi, yahut dünyada öldürülme şeklinde azab görme veya bu azabın ahirette vuku bulması, illete tesir eden hususlar değildir. Şu halde kıyas konusunda şu söylenebilir: Zulüm yapan, küfür ve tekzip edenler mutlak azab görürler. Bu azabın dünyada mı, âhirette mi yoksa her ikisinde de mi meydana geleceğinin tayini istenmiş değildir. Zulüm ve küfür mutlak azaba layık ve münasiptir. Bu suretle denilebilir ki, zulüm ve küfür azaba sebebtir. Onlar meydana geldi mi, gerek dünyada gerek ahirette azab da meydana gelir. İşte kıyâs ve itibâr bu suretle izah edildiği takdirde itiraz ortadan kalkıp, kıyas sahih bir tarzda tamamlanmış olur." Nitekim bu mânâ ve sebeb, şu âyetlerle ayrıca hatırlatılarak buyurulmuştur ki, وَلَوْلَآ اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَٓاءَ **Ve eğer Allah onların üzerine o celâyı yazmamış olsaydı.** Celâ, iclâ gibi hem müteaddi hem de lazımdır. Aslında apaçık açmak, açılmak, açıklık, açığa çıkarmak veya çıkarılmak mânâsını ifade eden celv'den meydana gelen celâ, bir kimsenin veya bir topluluğun yerinden yurdundan herhangi bir sebeble tedirgin edilerek uzaklaşması veya uzaklaştırılması demektir ki, yurdu açık kalmış, kendisi açığa çıkarılmış mânâsınadır. Biz bu anlamı göstermek için yerine göre nefiy, iclâ, uzaklaştırma, tehcir, sürgün, açılma, açığa çıkarılma, sıçrama, sıçratma tabirlerini kullanırız. İşte Allah Teâlâ o kâfirlerin öyle yurtlarından tezikmelerini takdir etmiş, üzerlerine yazmış olmasaydı لَعَذَّبَهُمْ فِى الدُّنْيَا **herhalde kendilerine dünyada azab ederdi.** Katl ve esaret gibi daha acı bir azaba mübtelâ kılardı ki, ona nisbetle bu sürgün felaketi bir azab değil, bir lütuf ve müsaade sayılmaktadır. Nitekim bu olaydan ibret almayan Benî Kureyzâ'nın, eli silah tutanları idam edilmişlerdir. Onlar aslında böyle bir azabı hak etmişlerdi, fakat Allah Teâlâ onlara dünyada bu sürgünü takdir buyurmuş olduğu için kendilerine bir azab vermedi. وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ **Mamafih onlar için ahirette ateş azabı vardır** yani cehennem azabı vardır. Dünya azabından kurtulsalar bile ahiret azabından kurtulamazlar. İşte onlar öyle azaba müstahaktırlar. ذٰلِكَ **Bu** azabı hak etmeleri بِاَنَّهُمْ **şu sebebledir ki** شَٓاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Allah 'a ve Resulüne cephe alıp karşı geldiler** وَمَنْ يُشَٓاقِّ اللّٰهَ **her kim de Allah'a karşı gelirse** فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ **şüphe yok ki Allah'ın azabı şiddetlidir.** Pek şiddetli azab eder. Dünyada yapmazsa âhirette yapar. Dünyadaki azab geçse de ahiretteki geçmez.

Müminlerin harp esnasında yaptıkları tahribata gelince: Rivâyet olunur ki, Hz. Peygamber (s.a.v) Benî Nadir'in Büveyre denilen yerdeki hurmalıklarının kesilmesini ve yakılmasını emretmişti. Bunun üzerine kâfirler, "Ya Muhammed!

sen bizi yerde fesad çıkarmaktan men ediyorsun. Şimdi bu hurma ağaçlarını kesmek ve yakmak da ne oluyor?" dediler. Bu hadise müslümanlardan bazılarının da içini gıcıklamıştı. Kimisi değerli olanları kesiyor, kimisi de iyilere kıyamayıp değersizleri kesiyordu. İşte şu âyet bunun hakkında indirildi.[1]
مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ **Herhangi bir line kestinizse.** Lîne, birçoklarına göre hurma ağacı demektir. Aslı "Levin" den "livne" şeklinde türemiş olup, "yâ"sı "dime" gibi vavdan kalbedilmiştir. Çoğulu, "lun" ve "elvân"dır. İbnü Abbas ve bazı âlimler, "acve" yani balçık hurma denilen kısmı dışındaki hurma çeşitlerine "line" denildiğini söylemişlerdir. Ebu Ubeyde "acve" ile "bernî"[2] haricinde bulunan hurmalar olduğunu ileri sürmüştür. Sevrî, الْكَرِيمَةُ مِنَ النَّخْلِ "hurma ağacının en değerlisi" demiş, Cafer-i Sâdık'dan "acve", Esma'hi'den de "Dekâl" diye nakledilmiştir. Bazıları da yâî olup, yumuşaklık anlamına gelen "lin"den türemiş olduğunu kabul etmişlerdir. Çünkü çoğulu "liyen" ve "liyan" da gelmektedir. Yumuşaklık mânâsı dolayısıyla ağaç dalları diye tefsir edenler dahi olmuştur. Buna nazaran "line"nin mutlak yaş ağaç mânâsına olması da mümkündür. Çünkü lîne, hurma ağacı demek olduğuna göre hükmün delaletinde umûmî anlam vardır. Kısacası, harp esnasında herhangi yaş bir ağaç kestinizse أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا **yahut kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa** فَبِإِذْنِ اللَّهِ **hepsi Allah'ın izniyledir.** وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ **Bu izin de o fasıkları perişan etmek içindir.** Fesad için değildir. وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ **Allah'ın, Resulüne onlardan verdiği ganimetlere gelince;** İfâe, feyi kılmak, yani fey' (ganimet) olmak üzere vermek, havale etmek demektir. Fey' de lugatte, rücû yani dönmek, çevrilmek ve dönen gölge mânâlarına mastar ve isimdir. Rağıb der ki; "Fey' ve fie, övülmüş hâle dönmektir."[3] Nitekim حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ *"Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar."* (Hucurât, 49/9) âyetinde de aynı anlam vardır. فَاءَ الظِّلُّ *"Gölge döndü."* ifadesi de bundandır. Gölgeye de ancak döndüğü zaman "fey" denilir. Elde edilmesinde zorluk olmayan ganimete de fey' adı verilmiştir. Şer'an da fey', kâfirlerin mallarından müslümanlara dönen ganimet ve haraç gibi gelirler demektir. Ebu Hafs Ömer en-Nesefî طِلْبَةُ الطَّلَبَةِ adlı eserinde fey' ile ganimeti şöyle tarif etmiştir: Fey', kâfirlerin mallarından ganimet ve haraç kabilinden müslümanların eline geçen şeylerdir. Ganimet ise, müslümanların kâfirlerden aldıkları maldır." Bunun mânâsı, fey'in ganimetden daha genel olmasıdır.

(1) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 44.
(2) Bernî, "şarkî" vezninde bilinen bir hurma cinsinin ismidir ki, çeşitlerinin en iyisidir. Farsça "berî'nik" kelimesinden Arapçalaştırılmıştır. İyi ve güzel meyva demektir. (Asım Efendi, a.g.e., IV, 557) (Müellif)
(3) Rağıb el-İsfehanî, a.g.e., 389.

Âlûsî'nin zikrettiğine göre bazı Şâfiî kitaplarında fey' ile ganimet şu şekilde ayrılmaktadır. "Fey', savaşmadan at ve deve koşturmaksızın kâfirlerden elde edilen maldır. Ganimet ise, Cizye, ticaret öşrü yani gümrük ve kıtal olmaksızın andlaşma yaptıkları veya iki ordu karşılaşmaksızın korkudan bırakıp terkettikleri ve irtidât üzere ölen yahut katledilen mürted (dinden dönen)in ve vârissiz ölen zimmî'nin andlaşma yapan veya aman dileyenlerin bıraktığı mallar gibi savaştan veya karşılaştıktan sonra alınan mallardır. Ganimet, harbî ve aslî olan kâfirlerden savaş yoluyla elde edilen maldır. İki ordunun karşılaşması ve bizim tarafımızdan yapılan hareket de savaş hükmündedir. Ashabımızdan yani hanefîlerden de bu farkı ortaya koyanlar vardır. Denilmiştir ki ganimet, harb esnasında kâfirlerden üstünlük ve galibiyyetle alınan şeylerdir. Hükmü, Enfâl Sûresi'nde geçen وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ *"Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resulüne..."* (Enfâl, 8/41) âyeti gereğince beşte birdir. Fey' ise harp bittikten ve feth edilen yer Dar-ı İslâm olduktan sonra onlardan alınan mallardır. Hükmü, beşe bölünmeksizin hepsi müslümanların menfaatlarına uygun olan yönlere sarf edilir."(1) Sözkonusu bu fark, "Hidaye" ve şerhlerinde de zikredilmektedir. Demek oluyor ki Fey' tabiri ganimetten daha umumi bir anlama gelmekle beraber onun karşılığı olarak da kullanılmaktadır. Şu halde "ifâe" fey' denilen bir dönüştürmeyi gerçekleştirmek demektir. Ganimetin hükmü, Enfal Sûresi'nde قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ *"De ki, ganimetler Allah ve Peygambere aittir.* (Enfal, 8/1), وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ *"İyi bilin ki, ganimet olarak ele geçirdiğiniz şeylerin beşte biri Allah'a, Resulü'ne Resulün yakınlarına yetimlere yoksullara ve yolculara aittir.."* (Enfâl, 8/41) âyetleriyle dar ve geniş çerçeveden beyan edildiği gibi, burada daha geniş olan fey' hükümleri ondan farklı olmak üzere özel ve genel anlamda açıklanacaktır. Önce şunu belirtmek gerekir ki, âyette geçen مِنْهُمْ zamirinden maksat, yurtlarından sürülen kâfirler, yani Benî Nadir'dir. Onlardan Resulullah (s.a.v)'a ganimet olarak verilenler de, bırakmış oldukları taşınır ve taşınmaz malların ganimet olmak üzere Resulullah'ın eline verilmesi ve tasarrufuna geçirilmesi demektir. Resulullah'ın önceden onların sahibi olmadığı halde, bunun dönüşüm mânâsını içeren "ifâe" tabiriyle zikredilmesi onların hakiki sahibinin Allah Teâlâ olması itibariyle o malların, Allah'a karşı gelen kâfirlerin ellerinde bulunuşunu, onu gasb edenin elinde bulunuşu gibi göstermiş ve böylece onları Allah tarafından teslim almaya en selâhiyetli olan zâtın Allah'ın Resulü olduğunu ifade ederek bu malın ona tesliminin ilk sahibine

(1) Âlûsî, a.g.e., XXVIII, 45-46.

iâde anlamı taşıdığı nüktesine işâret etmiştir. İşte harpcı kâfirlerin müminlere ganimet olarak geçen mallarında da hep böyle bir iâde mânâsı vardır. Çünkü Allah Teâlâ, وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ *"Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* (Zâriyât, 51/56) âyetinde ifade edildiği üzere insanları, kendisine ibadet ve kulluk etmek için yaratmış, malları da itaat ve kulluğa vesile kılmak için halketmiştir. Bu yüzden onlara layık olanlar isyankârlar değil, itaatkâr olan kullardır. Bu nükteye binâen elde edilmesinde fazla zorluk çekilmeyen ganimete, haraç ve cizye gibi gelirlere şer'an fey' adı verilmiştir. Rağıb İsfahânî'nin nakline göre bu mala fey' denilmesi, gölge mânâsına gelen fey'a benzetmek suretiyle, dünyanın en şerefli (alâmeti) a'razı olan malın geçici bir gölge gibi olduğuna işaret etmek içindir.(1) Nitekim şâir de şöyle demiştir: أَرَى الْمَالَ اَفْيَاءَ الظِّلَالِ عَشِيَّةً "Malı öğleden sonra dönen gölgeler (gibi) görüyorum." اِنَّ الدُّنْيَا كَظِلٍّ زَائِلٍ "Dünya geçici bir gölgeden ibarettir." Nadir Oğulları'nın malları, elde edilmesinde fazla zorluk çekilmeyen ganimet kabilinden bir fey' olarak kalmıştı. Sahâbîler bunun, Bedir'de olduğu gibi Enfâl Sûresi'de bulunan âyetlerin hükmü gereğince beşe bölünerek kalanın taksim edileceğini sanmışlardı. İşte bu âyetle bunun bilhassa Resulullah'a aid bir fey' olduğu beyan edilerek buyuruluyor ki, Allah'ın yurtlarından çıkarmakla perişan ettiği o kâfirlerden fey' olarak Resulü'ne iâde buyurduğu mala gelince فَمَا اَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ **siz ona ne at oynattınız ne de deve.** Îcâf, defretmek ve yürek oynaması gibi hareket ettirip muzdarip kılmak, atı yahut deveyi vecif denilen hızlı yürüyüşle yürütmek ve akın etmek mânâlarına geldiğinden müfessirlerin bir kısmı bunu, hareket ettirip yormak, bir kısmı da, vecif diye isimlendirilen seri yürüyüşle yürütmek şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu konuda Kamus Mütercimi de şunları söylemektedir: "Vecif, at ve devenin bir çeşit yürüyüşüne denir. Bununla maksat, at ve devenin silke silke yürümesidir ki, buna linke kalkmak denir. Menzil beygiri gibi."(2) Merkeb gibi binilir demek olan rikâb da deve hakkında yaygındır.(3) Hatta rakib tabiri bile daha çok deve için kullanılmaktadır. Ata binen kimseye fâris denir. Nitekim biz de süvâri dediğimiz zaman bununla ata bineni kasdederiz. Nadir Oğulları'nın köyleri Medine'ye iki mil mesafede olduğu için oraya sadece piyade olarak gidilmiş, yalnız Resullullah lif yularlı bir merkebe binmiş ve fazla bir öldürme olayı da meydana gelmemişti. وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ **Ve lakin Allah resullerini dilediği kimselerin üzerine musallat**

(1) Ragıb el-İsfehanî, a.g.e., 389.
(2) Asım Efendi, a.g.e., III, 755.
(3) Rikâb, üzengi mânâsına da gelmektedir. (Müellif)

kılar gönüllerine korku düşürür ve hükmünü yürütür. وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ **Ve Allah her şeye kadirdir.** Dilediğini yapar. Bazen açık vasıta ve aletlerle yapar. Bazen de sırf İzzetiyle hiç umulmayacak başarılar bahşederek yapar ki, Nadir Oğulları'nın basit bir kuşatma ile korkarak çıkıp gitmek üzere anlaşmaları da böyle olmuştu. Onun için bazıları, bu âyetin Fedek hakkında nazil olduğunu sanmışlar, "çünkü Nadir Oğulları'nın etrafı kuşatıldı ve öldürüldüler, Fedek'te ise bunlar olmadı" demişlerdir. Ancak bu görüş, sahih haberlere ters düşmektedir. Ayrıca Nadir Oğulları'na karşı yapılan kıtal da ehemmiyetsizdir. Buharî, Müslim Tirmizî, Nesaî ve diğer kaynaklarda rivayet edildiğine göre, Hz.Ömer demiştir ki, "Nadir Oğulları'nın malları, Allah Teâlâ'nın, Resulü'ne ganimet olarak verdiği, elde edilmesi hususunda müslümanların ne at ne de deve sürmediği ganimet malı idi ve Resulullah'a mahsustu. Hz.Peyamber bu maldan ehlinin bir senelik nafakasını ayırdı, kalanını silah ve hayvanat ile Allah yolunda hazırlanmak için sarfetti."(1) Dahhâk da demiştir ki, "Bu mallar Resullullah'a tahsis edilmişti. Ancak o ikramda bulundu da muhacirler arasında taksim etti. Ensâra ondan bir şey vermedi. Yalnızca Ebu Dücâne Semmâk b. Hurşe, Sehl b. Hüneyf ve Hâris b. Sımme adlı üç zata verdi. Çünkü onların buna ihtiyaçları vardı." Sa'd. b. Muâz'a da İbnü Ebi'l-Hakîk'in bir kılıcını vermişti ki, aralarında o kılıcın şöhreti vardı.

Özellikle Beni Nadir'den dönen ganimetin hükmü böyledir ancak diğerlerinden elde edilen ganimetler nasıl olacaktır? Denilirse bunun cevabı şu âyette görülebilir. مَا اَفَاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى ... **Allah'ın Resulü'ne kent halkından verdiği ganimetler.** Bazıları bu ganimeti, harb esnasında alınan ve hükmü Enfâl Sûresi'nde açıklanan ganimetin dışında telakki etmişlerse de, İmam Ebu Yûsuf'un "Kitâbu'l-Harâc" adlı eserinde tafsilatlı olarak yapmış olduğu rivayette, Hz. Ömer'in harb yoluyla fethedilen Irak toprakları ve halkıyla ilgili ganimetlerin taksimini isteyen Zübeyr, Bilâl, Selmân-ı Fârisi ve diğerlerine karşı sahâbiler şurasında bu âyetlerle delil getirerek, gelecek müminlerde dahil olmak üzere bütün müslümanların menfaatı adına halkın hür ve arazilerinin ellerinde "arâzi-i haraciyye" haraç arazileri olarak kalması hususunda onları ikna etmiş olması bunun, gerek ganimet gerek haraç ve cizye gibi kâfirlerden elde edilen bütün gelirleri içine aldığını göstermektedir. Yani fethedilen kâfir kentlerinin halkından Resulullah (s.a.v)'a verilen gerek ganimet, gerek harac ve vergi gibi bütün gelirler de فَلِلّٰهِ **Allah için** وَلِلرَّسُولِ **ve Peygamber için** وَلِذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ **ve ona yakın olanlar, öksüzler, yoksul-**

(1) Buhârî, Cihad, 80; Müslim, Cihad, 48; Nesaî, Fey, 8; Ahmed b. Hanbel, I, 25, 48.

lar ve yolda kalmış kimseler içindir. Bu âyetin açık anlamı, ganimetin altıya taksim edilmesini ifade etmektedir. Bu yüzden bazı âlimler demişlerdir ki, ganimet altı hisse yapılır, Allah'ın hissesi Ka'be ve diğer mescidlerin tamirlerine sarf edilir. Bazıları da, İbnü Abbas ve Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye'den gelen rivayetlere dayanarak, âyette Allah'ın zikredilmesinin sırf hürmet ve uğur için olduğunu, Allah ve Resulü için bir olmak üzere beş hisseye bölünmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Âlimlerden bir kısmı da, ganimetle olduğu gibi Hz. Peygamber'e ayrılan beşte bir hisse de beşe taksim edilir. Çünkü Resulullah beşte biri böyle taksim eder ve kalan beşte dördü de uygun gördüğü şekilde sarf ederdi, demişlerdir. Bu Şâfii'nin kavl-i cedîdi (yeni görüşü)dir. Bunun doğrudan doğruya وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ *"Bilin ki ganimet aldığınız şeylerin beşte biri, Allah'a ve Resulü'ne ve akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir."* (Enfal, 8/41) âyetine benzediği göze çarpar. Fakat Enfal, 8/41'de beşte bir kaydı açıkça ifade edildiği halde burada zikredilmemiş, hüküm genelde nisbet edilmiştir. Binaenaleyh ganimetin beşte biri alınıp beş hisse olarak sarfedilirse de, her ganimetin de beşte birinin alınması gerekli değildir. Onun için Hanefiler, ganimetin dışındaki gelirlerin beşe taksim edilmesinin gerekli olduğunu kabul etmeyerek bu ve bundan sonraki âyetlerin gösterdiği şekilde, en önemli olanı daha az önemli olana takdim etmek suretiyle bütün müslümanların yararına olan işlere sarfedilmesine kail olmuşlardır ki burada zikredilenler en önemlilerini teşkil etmektedir. Resulullah (s.a.v)'ın hissesi icmâen kendisine âid olup, ondan kendisinin ve çoluk çocuğunun nafakasına sarfederdi. Ayrıca bazı hanımlarının bir yıllık yiyecek ve içeceklerini karşılayacak miktarı ayırır ve geri kalanı da müslümanların menfaatına olan işlere harcardı. Hanefilere göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun için ayrılan hisse artık, ortadan kalkmıştır. Çünkü Râşid Halifeler bu suretle amel etmişlerdir ve onlar Allah'ın dini konusunda güvenilir kimselerdir. Ve çünkü türemiş bir sıfat olan resul vasfı üzerine hüküm, esas olan risaletin sebep oluşunu gerektirir. Ondan sonra ise resul yoktur. İmam Şâfiî'nin bir görüşüne göre de Hz. Peygamber'den sonra da imama verilir. Çünkü Resulullah'ın tebligatına karşılık ücret almadığını göstermek için onun hak ettiği malı, peygamber olması sebebiyle değil devlet başkanı olması yönüyle düşünmek gerekir. Şâfiîlerin çoğuna göre Resulullah'ın vefatından sonra beşte birin beşte bir hissesi, müslümanların yararına olan işlere sarfedilir ki, sınır bekçileri, ülke kadıları, dinî ilimler ve onların vasıtalarıyla uğraşan ilim adamları, öğrenciler, ayrıca imamlar, müezzinler ve müslümanların umûmi menfaatlarıyla ilgili işlerle

meşgul olup da herhangi bir kazanç elde edemeyen diğer kimseler ve bunlara ek olarak kazanç temininden âciz olanlar bu cümledendir. Malın fazlalığına ve azlığına göre dağıtım devlet başkanının kanaatine bırakılmıştır. Bu dağıtım işinde en önemli olan, kendisinden daha az önem taşıyana takdim edilir. Bunlar içinde en önemlisi sınır bekçiliğidir. Sahih bir hadisde مَالِى مِمَّا اَفَآءَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ اِلاَّ الْخُمُسُ وَالْخُمُسُ مَرْدُودٌ عَلَيْكُمْ "Allah'ın size verdiği ganimetten bana ancak beşte bir vardır. O beşte bir de yine size verilir, yani sizin yararınıza sarfedilir."(1) buyurulmuş olması da bunun müslümanların menfaatına olan işlere harcandığını göstermektedir. Bu hadisin anlamı, Peygamber (s.a.v)'in hissesinin hayatında olduğu gibi, ayrıca taksim edilerek sarfedilebileceğini ifade ettiği gibi, Hanefilerin dediği şekilde diğer hisselere eklenerek onlarla beraber sarfedilmesi tarzında da anlaşılabilir. Âyette ikinci sırada zikredilen, "zilkurbânın (akrabaların) hissesidir. Zilkurbâ'dan maksat, Resulullah (s.a.v)'a yakınlığı bulunan Haşim Oğulları ile Muttalib Oğulları'dır. Zira Resulullah bunlara hisse vermiş, bunların ana-baba bir kardeşleri Abdi Şems Oğulları'na ve onların zürriyetlerinden olan Osman'a ve baba bir kardeşleri Nevfel'e hisse vermemiştir. Ebu Dâvûd ve daha başkaları senediyle Said b. Müseyyeb'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Cübeyr b. Mut'im (r.a) bana haber verdi de dedi ki: "Hayber günü olduğu vakit Resulullah (s.a.v) zevilkurbâ hissesini Beni Haşim ve Beni Muttalib'e verdi, Beni Nevfel ile Beni Abdi Şems'i bıraktı. Bunun üzerine ben ve Osman b. Affân (r.a) beraber gittik, Resulullah'ın yanına vardık ve "Ya Resulullah, şunlar Beni Haşim, Allah Teâlâ'nın seni onların arasına koyduğu yerden dolayı biz onların üstünlüklerini inkar etmeyiz. Fakat kardeşlerimiz Muttalib Oğulları'nın üstünlüğü nedir ki, (ganimet hissesinden) onlara verdin de bizi terkettin. Halbuki yakınlığımız aynıdır."(2) dedik. Cevaben Hz. Peygamber, "Ben ve Beni Muttalib cahiliyyede de, İslâmda da ayrılmayız, biz ve onlar bir şeyiz." buyurdu ve parmaklarını birbiri arasına geçirdi." Bu cevab ile Resulullah, bu konuda yakınlıktan maksadın yalnız hısımlık yakınlığı olmayıp nusrat, yani yardıma dayalı bir yakınlık olduğunu göstermiş ve cahiliyye döneminde Muttalib Oğulları'nın kendisiyle uyum içinde olup yaptıkları dostluk ve yardıma işaret

(1) Ebu Davud, Cihad, 121, 149; Nesaî, Fey, 1; Muvatta, Cihad, 22; Ahmed b. Hanbel, IV, 128; V, 316, 319, 326.

(2) Çünkü Hz. Peygamber Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib b. Haşim b. Abdi Menâf'tır. Abdi Menâf'ın dört oğlu vardı. Birisi Hâşim ki peygamber onun zürriyetindendir. Diğerleri de Muttalib, Nevfel ve Abdi Şems'tir. Onun için Beni Muttalib, Beni Nevfel ve Beni Abdi Şems'in peygambere'e yakınlığı vardır. Hz. Cübeyr, İbnü Mut'im b. Adi b. Nevfeldir. Hz. Osman, İbnü Affan b. Ebil-Âs b. Ümeyye b. Abdişemstir. (Müellif)

etmiştir. Çünkü o zaman savaş yardımı söz konusu olamazdı. Binaenaleyh "Biz ve onlar bir şeyiz." buyurulması, Siyer kitablarında da anlatıldığı gibi, Kureyş kabilesi, Beni Hâşime ne alış-veriş ne de nikâh akdi yapmamak üzere boykotla ayrılık ilân ettiği zaman onların, Peygamber'in kabilesine dahil olduklarına işaret sayılmaktadır. Bu sebebledir ki, savaşmaya güçleri olmayan zürriyetleri dahi ganimetten hak almaya dahildirler. İşte Resulullah'a yakınlıktan murad'ın, kendilerinden geçmişte tahakkuk eden bir yardım sebebiyle meydana gelen yakınlık olduğuna işaret edilerek, Hâşim oğullarıyla Muttalib Oğulları'nın bir kalb ile hareket eden vücud gibi hem cahiliyyede ve hem de İslâm'da kendisiyle beraber oldukları için böyle bir yakınlığa hak kazandıkları ifade edilmiştir. Bu yüzdendir ki âyette çoğul sigasıyla zevilkurbâ denilmeyip, tekil olarak zilkurbâ denilmiştir. İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel demişlerdir ki: "Beni Haşim ve Beni Muttalib'den olan yakınlara beşte birin beşte biri verilir. Bunların fakir ve zenginleri müsâvidir. Söz konusu bu ganimet malı, لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ *"Erkek için kadının iki misli (pay) vardır.."* (Nisâ, 4/11) âyeti gereğince taksim olunur. Müzeni ile Sevri de "Bu taksimde erkek ve kadın eşit oranda alır. Uzağa da yakına da verilir." demişlerdir. Âyetin mutlak mânâda zahiri itibariyle anlamı da budur. İmam Mâlik'e göre ise bu tamamen devlet başkanının fikrine bırakılmıştır. Dilerse aralarında taksim eder, dilerse bazısına verir, bazısına vermez ve yine dilerse daha önemli bulduğu takdirde başkalarına verip onlara vermez. Bizim Hanefi mezhebi imamlarının tercihine gelince, bu hususta şunları söyleyebiliriz. Hidâye ve şerhlerinde izah edildiği gibi zilkurbâ, hadiste Beni Haşim ve Beni Muttalib'e tahsis edilmiştir Ancak onlara müstakil bir hisse gerekmeyip sadece fakirlerine, öksüzlerine ve yolcularına verilir ve bu sınıflardan olanların, diğerlerine karşı öncelik hakkı vardır. Çünkü zikredildiği gibi Resulullah onlara geçmişteki yardımlarından dolayı vermiş ve buyurmuştur ki, "Ey Haşim oğulları topluluğu! إِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى كَرِهَ لَكُمْ غُسَالَةَ النَّاسِ وَأَوْسَاخَهُمْ وَعَوَّضَكُمْ مِنْهَا بِخُمُسِ الْخُمُسِ Allah Teâlâ sizler için insanların yıkantılarını ve kirlerini yani zekat ve sadakalarını iğrenç gördü ve onun yerine size beşte birin beşte birini verdi." Bu hadis, bir hisseye delalet etmekle beraber, sadaka karinesiyle vermeye sebeb olan şeyin fakirlik olduğuna da işaret etmektedir. Onun için Resulullah zamanında bu hisse kendisine yapılan yardım sebebiyle verilmişse de vefatından sonra kaldırılıp, fakir olanlara verilmeye başlanmıştır. Raşid Halifeler'in dördü de, onlara ayrıca bir pay ayırmayıp beşte birin, birini yetimlere, birini miskinlere, birini de yolculara olmak üzere üç hisseye taksim etmişlerdir. Hz. Ali, üç halifeye bazı meselelerde muhalefet etmekle beraber hilafeti esnasında bu konu-

da muhalefette bulunmamıştır. Onun için İmam Şâfiî'nin de dediği gibi hisseye kail olurdu diye yapılan rivayet sahih olsa bile bunu, halifeliğinde diğer üç halifenin görüşlerine döndü, şeklinde yorumlamak daha doğru olsa gerektir. Beni Haşim ve Beni Muttalib'in ganimetten pay sahibi olmaları, Peygambere yakınlıktan başka fakirlik sebebine dayandırılmış olmakla beraber ayrıca âyette zikredilmelerinin faydası nedir? diye sorulursa, cevaben denilir ki, bunun faydası, onların fakir olanlarına sadaka helal olmadığı cihetle ganimetten bir hisse de alamayacakları şeklindeki bir zannı ortadan kaldırmaktır. Mamafih hadisler araştırılınca bu konuda bir hayli ihtilâfın olduğu göze çarpar. Bu cümleden olmak üzere halifelerin onlara fakir ve zengin ayırımı yapmadan verdiklerini gösteren haberler de yok değildir. Ehl-i Beyt'in tercihi de budur. İbnü Hümâm "Fethü'l-Kadir"de der ki: "Ebu Davud, Said b. Müsseyeb'in şöyle söylediğini nakletmiştir: "Cübeyr b. Mut'im (r.a) bize haber verdi ki, Peygamber (s.a.v) ne Beni Abdişşems'e ne de Beni Nevfel'e beşte birden bir hisse taksim etmedi. Ancak Beni Haşim'e ve Beni Muttalib'e pay veriyordu. Ebu Bekir de beşte biri Resulullah'ın taksim ettiği şekilde paylaştırdı. Ancak o, Peygamber'in verdiği gibi Resulullah'ın akrabasına vermiyor, Ömer ve ondan sonrakiler de veriyorlardı. Bu rivayette Ömer'in verdiğinde zahiren fakirlik kaydı görülmüyor." Bir de Ebu Davud'un Abdurrahman b. Ebi Leyla'dan şöyle bir rivayeti vardır. Hz. Ali'yi işittim diyordu ki: "Ben, Abbas, Fatıma ve Zeyd b. Hârise Hz. Peygamber (s.a.v)'in huzurunda toplandık. Ben, "Ya Resulullah eğer uygun görürsen beni şu beşte birden alacağımız hak konusunda görevlendirsen de senin hayatında onu taksim etsem ki, sonra kimse bana itiraz etmesin. Eğer münasib görürsen bunu yap dedim. O da yaptı (yani izin verdi.) Ben de onu Resulullah (s.a.v)'ın hayatında, sonra da Ebu Bekr'in başkanlığında taksim ettim. Nihayet Ömer'in halifeliğinin son zamanlarında ona birçok mal geldi. O da bizim hakkımızı ayırdı, sonra da onu bana gönderdi. Ben de Hz. Ömer'e bu sene bizim malımız var, müslümanlar ise ihtiyaç içindeler bunu onlara sarf et, dedim. Ömer de öyle yaptı. Ömer'den sonra da kimse beni taksim için çağırmadı. Ömer'in yanından çıktıktan sonra Abbas'a rastladım bana, "Ya Ali, bu sabah sen bizi bir şeyden mahrum ettin. Artık bundan sonra o bize verilmez." dedi. Abbas dâhî bir adamdı."[1] Bu rivayette de verilen malın fakirlikle kayıtlanması, söz konusu değildir. Nasıl olur ki Abbas'a da mal veriliyordu ve fakirlikle tavsif edilmiş

---

(1) Buharî, Humus, 1, Meğazi, 55; Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mansur, VIII, 101.

değildi.(1) Hafız Münziri bu rivayetin zayıf olduğuna kanaat getirmiş ve demiştir ki: "Cübeyr b. Mut'im hadisinde Ebu Bekir, Peygamber'in yakınlarına taksimden pay vermemiştir. Ali'nin rivayet ettiği hadisde ise, onların da hisse aldıkları görülmektedir. Bu yüzden Cübeyr hadisi sahih, Ali hadisi sahih değildir." İbnü Hümâm bunları naklettikten sonra şöyle der: "Râşid Halifeler'in Peygamber'in yakınlarına mal vermedikleri görüşünün asıl dayanağı şudur. Âyette geçen «ذِى الْقُرْبَى» ifadesi, harcama mahallini beyandan ibarettir. Yoksa belirtildiği gibi kazanılmış bir hak değildir. Eğer o elde edilen bir hak olsaydı, Resulullah (s.a.v)'dan sonra halifelerin onları bu haktan men etmeleri caiz olmazdı. Çünkü onun yakınları, cahiliyye döneminde Hz. Peygamber'e yaptıkları yardımlarla kayıtlanmışlarsa da onlar, Peygamber'den sonra da yaşıyorlardı. Binaenaleyh bu durumda da onlara pay vermek vacib olurdu. Madem ki bundan men edilmişlerdir demek ki, zilkurbâdan maksat, malın harcama mahallini göstermektir. Yani âyette zikredilenlerden her biri, bir harcama mahallidir, hatta bunlardan, mesela yalnız yolculara yahut yetimlere verilmesi gibi bir tek sınıfa vermek de caizdir. Tuhfe'de, "Âyette geçen üç sınıf, bize göre beşte birin harcama mahallidir. Bu da kazanılmış bir hak değildir. Hatta sadakatta(2) olduğu gibi bunlardan yalnız bir sınıfa sarfedilse de caizdir." diye zikredilmiştir. Bu görüş, İmam Mâlik'in görüşüne yakındır. Fakat İmam Ebu Yusuf, (r.a.) Kelbi, Ebu Salih ve İbnü Abbas (r.a)'tan rivayet etmişdir ki, "Humus (beşte bir), Hz. Peygamber zamanında beş hisse üzerine taksim olunurdu. Bu, Allah ve Resulü için bir hisse, zilkurbâ için bir hisse, yetimler için bir hisse, miskinler için bir hisse ve yolcular için bir hisse şeklinde idi.

Ancak Hz. Peygamber (s.a.v) üç hisse olarak taksim ettiler. Bunlardan biri yetimler, biri miskinler biri de yolcular içindi." Aslında bu rivayeti nakledenlerden Kelbi, hadisciler nazarında zayıf bir râvi olarak gösterilmişse de bu rivayetin sıhhatini gösteren iki ayrı rivayet daha vardır. Tahâvi, Muhammed b. Huzeyme, Yusuf b. Adi, Abdullah b. Mubarek ve Muhammed b. İshak'tan şu rivayeti nakletmiştir. Bu rivayette Muhammed b. İshak demiştir ki, "Ebu Cafer'e, yani Muhammed b. Ali'ye(3), "Ne dersin? Hz.Ali (r.a.) insanların başına geçip

---

(1) Mamafih Hz. Ali'nin "Bizim malımız var, müslümanlar ise ihtiyaç içinde dediler." demesi, istihkâkın fakirlik ve ihtiyaç ile olduğunu göstermekten uzak değildir. Böyle olmasaydı, Hz. Ali kendi hakkından vazgeçse de diğerlerinin adına o haktan vazgeçmemesi gerekirdi. (Müellif)

(2) Yani zekat demektir.

(3) Bu zat, Cafer-i Sadık hazretlerinin babası, Muhammed Bakır b. Ali Zeyne'l-abidin b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Tâlib'dir. (Müellif)

tasarruf yetkisini eline aldığı zaman Peygamber'in yakınlarının hisseleri konusunda ne yaptı? diye sordum. Dedi ki, "vallahi o da Ebu Bekr ve Ömer'in yolunda yürüdü." "O halde siz nasıl oluyor da o söylediğiniz şeyi söyleyebiliyorsunuz?" dediğimde bana, "Vallahi onun ehli ancak onun görüşüyle hareket ediyorlardı." dedi. Ben de ona dedim ki, "Öyle ise Hz. Ali'yi meneden ne oldu?" O da, "Vallahi Ebu Bekr ve Ömer'in görüşüne muhalefet etmekle aleyhinde söylenecek sözleri hoş karşılamadı." şeklinde cevap verdi." Demek ki Hz.Ali de dahil olmak üzere Hulefa-i Râşidin'in Peygamber'in yakınlarına ayrıca bir hisse vermediklerinde ihtilâf edilmemiş, ehl-i beyt dahi bunu itiraf etmiştir. Bu hususta sahâbilerden de her hangi birinin muhalefeti rivayet edilmediği için, zevilkurbâya hisse ayrılmasının vacib olmadığı konusunda icmâ meydana gelmiştir. Şüphe edilmemesi gerekir ki, eğer Hz. Ali önceki görüşünün doğru olduğunda ısrarlı olsaydı, halifeliği esnasında onun tersini yapması caiz olmazdı. Bu, en azından duruma göre o hissenin kaldırılmasını kabul etmek ve diğer halifelerin görüşlerine dönmektir. Bununla, İmam Şâfii'nin yukarıda zikredilen Ebu Cafer Muhammed b. Ali'den rivayet ederek delil getirdiği şu habere de cevap verilmiş olmaktadır. Ebu Cafer demiştir ki, "Hz.Ali'nin humus konusundaki görüşü, ehl-i beytinin görüşü idi. Ancak O, Ebu Bekir ve Ömer'e muhalefet etmeyi hoş görmedi." Ve yine demiştir ki, "Ehl-i beytin dışında icmâ da olmaz." Çünkü bunda dört halife'nin hisse vermedikleri rivayeti hem ehl-i beytten Muhammed Bâkır, hem de İmam Şâfii tarafından kabul ve tasdik edilmiştir. O halde bu noktada münakaşaya yer yoktur. İkincisi, Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e muhalefeti hoş görmediği ve Onun için bu meselede kendi re'yini tatbik etmeyip onların yolunda yürüdüğü kabul edilmiştir. Şu halde onlara muhalefeti hoş görmemesi de, Hz. Ali'nin son görüşü demektir. Binaenaleyh onun görüşünden ayrılmadıklarını söyleyen ehl-i beytinin dahi onun hoş görmediğini hoş görmemeleri, önceki görüşünden dönmesini kabul etmeleri ayrıca Hz. Ali'yi, kendi vicdan ve itikadınca haklı bildiği kimseleri haklarından men edip, korku ile takiyye (gizlenme) perdesine bürünmüş bir zorlanan mevkiinde farz etmekten çekinmeleri gerekir. Üçünçüsü, ehl-i beytin haricinde icmâ vaki olmayacağı sözü, esasen doğru olmakla beraber yukarıda adı geçen Muhammed b. Ali, Tahâvi rivayetinde zikredildiği şekilde ehl-i beytin ancak Hz.Ali'nin görüşü doğrultusunda hareket ettiklerini söylemiştir. Hz. Ali de muhalefet etmeyi hoş karşılamayıp Ebu Bekr ve Ömer'in, yolundan gittiğini beyan etmiş olduğundan, asıl olan Hz. Ali'nin muhalefetten çekinmesiyle icmânın fiilen tamam olup, ona tâbi olan fürûun ayrıca bir hükmünün olmamasıdır. Durum böyle olunca ehl-i

beytin dışında bir icmâdan söz etmemek gerekir ki, bütün bunlar ayrıca bir hisse taksiminin vacib olmadığı konusundaki Hanefi imamlarının görüşlerini kuvvetlendirmektir. Şunu da unutmamak gerekir ki, dört halifenin zevilkurbâya ayrı bir pay vermediklerini söylemek, onların elde ettikleri hakları büsbütün ortadan kaldırmak demek değildir. Ancak kazanılan bu hak için fakirlik ve ihtiyaç durumu gözetilerek geçmişte Peygamber'e yardımı dokunan zevilkurbâ (yakınlar)ya öncelik sırası verilmiştir. «لِذِى الْقُرْبٰى»daki "lâm" istihkâk (hak kazanma) mânâsını ifade eder. Yetimler, miskinler ve İbnü sebilin (yolcunun) "lâm"sız olarak "Lizilkurbâ"ya bağlanması da, hepsinin istihkâk sebebinin aynı olduğunu gösterir. Bu sebebin fakirlik olduğu da, كَىْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَٓاءِ مِنْكُمْ *"Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın."* âyetinin ifade ettiği illetle ayrıca hatırlatılmış olmaktadır. Şu halde bunların dördünü de bu sebeble bir istihkâka tâbi tutarak, yerine göre dört, üç veya bir sınıf olmak üzere taksimin caiz olması, duruma yahut da malın müsadesine göre sarf etme şeklinin devlet başkanının kanaatine bırakılması, nazmın üslubuna en uygun mânâdır. Ancak dört halife de üç sınıfa taksim etmiş olduklarından, hanefiler de bu görüşü tercih etmişlerdir. İbnü Hümâm'ın naklettiğine göre "Tuhfe"-de tek bir sınıfa verileceği de caiz gösterilmiştir. Yalnız "Tuhfe"nin لا عَلٰى سَبِيلِ الْاِسْتِحْقَاقِ *"istihkâk yoluyla değil"* cümlesinden, istihkâkı ortadan kaldırma mânâsı anlaşılmamalıdır. Zira «لِذِى الْقُرْبٰى»daki "lâm" hepsinde de bir istihkâkın varlığına delalet etmektedir.

Yetâmâ'dan murad, yetim olan fakirlerdir. Yetim, babası olmayan çocuktur. Müslüman ve fakir olması şarttır. Zira yetim tabiri ihtiyaca işaret ettiği gibi كَىْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَٓاءِ مِنْكُمْ *"İçinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın."* ibaresi de bu şartları göstermektedir. Babası olmamak, babanın vefatıyla olabileceği gibi, nesebin inkârı veya zina yoluyla doğmakla da olabilir. Onun için nesebi ispat edilemeyen de, zina çocuğu da yetim tâbirine dahildir. Lekît'in ise, babası olmadığı tahakkuk edemeyeceğinden mesâkin tâbirine dahil olması gerekir.

Miskin, hiçbir şeye sahip olmayan çaresiz yoksula denir. Yoksulluktan durgun bir hale gelmiş demektir.(1) Bir görüşe göre de, yeterli miktar malı olmayana denir. Kamus'da "Fakr" maddesinde fakir ile miskinin farkına dair bir izah vardır ki, Okyanus'da mütercim şöyle der: "Arablar, fakir ile miskinin arasını ayırırlar."(2) Bazılarına göre fakir, ölmeyecek derecede yiyebileceği kadar gıdası

(1) Bu münasebetle zelil ve zayıf olana da miskin denilir.(Müellif)

(2) Asım Efendi, a.g.e., IV, 652.

bulunan, miskin ise asla bir şeyi bulunmayan kimse demektir. Bazılarına göre de, fakir muhtac olana, miskin de zelil ve hakir (bayağı) olana denir. İmam Şâfiî (r.a) demiştir ki "Fakir, kötürüm ve yatalak olup, asla bir meslek ve sanatı olmayana, yahut da bir mesleği olup da zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kazanamayanlara denir. Mesâkin de şu kimselerdir ki, sanatları varsa da ailelerinin nafakalarını temin edemeyip başkalarından isterler yahut fakir yeterli miktar geçimi olana, miskin ise asla hiçbir şeyi olmayana denir. Bazılarına göre de miskin, durumu fakirin durumundan daha iyi olandır. Bir görüşe göre de ikisi de aynı mânâdadır züğürt ve yoksul demektir. Ayrıca fakir, omurga kemikleri kırılmış olana da denir. Şârihin beyanına göre asıl fakirlik bu anlamdadır." Hanefilerce meşhur kabul edilen önceki mânâdır. Yani fakir, nisâba mâlik olmayan, miskin ise hiçbir şeyi olmayıp, fakirden daha düşkün olandır.

İbn-i Sebil, yolda kalmış yolcu demektir ki memleketinde mal ve mülkü olsa bile, yolda herhangi bir sebeble ihtiyaçlı duruma düşmüş ise buna da yolcu denir. Bu âcizin kanaatine göre lekit olan çocukları da, bu mânâya dahil etmek gerekir. Bu sınıflara payları, ya doğrudan doğruya kendilerine, yahut velilerine, yahut da mümkün olduğu ölçüde onunla bir gelir kaynağı temin edilerek kazancından verilmeli ve böylece de haklarında en faydalı olanın yapılması hususundaki harcama da, devlet başkanının re'yine bırakılmalıdır.

Ganimetten bunlara, yani zülkurbâ, yetâma, mesâkin ve İbn-i Sebil'e hisse verilmesinin sebeb ve hikmeti ise şöyle beyan buyurulmuştur. كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ **Tâ ki o ganimet, yahut mal sizden yalnız zenginler arasında bir devlet olmaya.** Dâl'ın ötresiyle dûlet, yahut üstün ile devlet, servet, baht, mevki ve galibiyyet gibi insanlar arasında bazan şuna, bazan buna devreden sevindirici nimet ve duruma denir(1). Kîsâî ve Basra'nın ileri gelen âlimleri demişlerdir ki: "Üstün ile devlet, ötre ile mülk, yahut ötre ile dûle (devlet), esre ile milk anlamındadır. Veya ötre ile servet, üstün ile zafer, galibiyyet ve mevki mânâsını ifade eder. Müberred gibi bazıları da, "Ötre ile elden ele dolaşan şeyin ismi, üstün ile de elden ele dolaşmak mânâsına mastar" olduğunu söylemişlerdir. Rağıb ve bazı âlimlere göre de ikisi de aynı mânâya gelmektedir.(2) On sahih kırâetin tamamında da "dâl"ın ötresiyle okunmuştur. Ancak âlimlerin çoğu,

(1) Dilimizde "bir devlete kondu" denir ki, şansına büyük bir nimet nasip oldu demektir. Cemiyetlerin en yüksek ve en müstakil hali olan siyasi mânâsıyla devlet tâbiri de galibiyyet mânâsıyla elden ele dolaşan ve bir fertte kalmayan bir durum olması sebebiyledir. Nitekim Fransızca "Etâ" (devlet) kelimesinin esas mânâsı da hal, durum demektir. (Müellif)

(2) Ragıb el-İsfehanî, a.g.e., 174.

"dâl"ın ötresiyle beraber "tâ"yı üstün okuyup يَكُونَ fiiline haber yapmışlar, Hişâm ile Ebu Câfer ise "dâl"ı ötre, "tâ"yı merfu okuyarak isim yapmışlardır. Öncekinde gösterildiği üzere يَكُونَ nâkıs fiil, ikinciye göre ise tam fiil olup "Sizden yalnız zenginler arasında (dolaşan) bir devlet olmaya." meâlinde olur. Öncekinde يَكُونَ 'nün altında müstetir (gizli) ismi مَا 'ya bağlı هُوَ olduğu için, bu cümle doğrudan doğruya mâlî ve iktisâdi bir prensip olup, mâlî ve iktisâdi usulü dolaylı yoldan göstermiş olur. Evvelkine göre âyetin mânâsı şöyledir: Allah'ın, Resulü'ne kent ehlinden verdiği bu ganimet, yalnız içinizdeki zenginler gibi iş başında bulunanlar arasında paylaşılıp da, malın sadece zenginler arasında dolaşan bir servet olmaması ve İslâm Devleti'nin, cahiliyye döneminde olduğu gibi yalnız zenginlere dayanan bir devlet olmayıp, fakirleri de doğrudan ilgilendiren bir devlet olması için onlara da, söz konusu âyette zikredildiği şekilde sınıflarına göre Allah için birer hisse veriniz.

İkinci duruma göre de mânâ şöyle olur: Sizden yalnız zenginler arasında bir devlet olmaması ve malın yalnız zenginler arasında dönen bir servet halinde kalmaması için ganimeti, tek başlarına alan ve iş başında bulunanlar arasında paylaşmayın da, zikredildiği şekilde fakir ve ihtiyaç sahibi sınıflara da Allah için birer hisse veriniz.

Lakin yalnız zenginler arasında bir devlet olmasın derken herkesin canı istediği gibi her işe karışıp da ihtilâle sebebiyet verilmemesi için buyuruluyor ki, وَمَا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ **bununla beraber Peygamber size her ne verdiyse onu alın** yani ganimetten her ne hisse verdiyse onu alın ve her ne emir verdiyse onu tutun. وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا **Ve yasakladığından vazgeçin,** almayın dediğini almayın, yapmayın dediğini yapmayın. وَاتَّقُوا اللّٰهَ **Ve Allah'tan korkun** da Allah'ın ve Peygamber'in emirlerine karşı gelmekten ve birbirinizin hakkını yemekten, devlete karşı hâinlik yapmaktan sakının, ganimeti maddî ve manevî, dünyevi ve uhrevi mânâda korunmak için takva ile sarfedip israftan ve Allah'ın azabına düşmekten korunun. اِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ **Çünkü Allah, azabı şiddetli olandır.** Azab edince çok şiddetli azab eder. Nitekim nankör Beni Nadir kâfirlerinin toplatılıp yurtlarından çıkarılmalarında bunun için ibret alınacak bir örnek vardır.

Bu âyetteki emirler gösteriyor ki, ganimetin hepsi Allah Teâlâ tarafından Resulü'ne havale edilmiştir. Zenginlere mahsus bir devlet olmaması için, zikredildiği şekilde fakirlere de hisse verilerek onu taksim etmek dahi وَمَا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ âyeti gereğince Peygamber'e bırakılmıştır. Ülu'l-emre (âmirlere) itaat da söz konusu âyetin getirdiği emirlerden olduğu için, buraya dahil olması gerekir.

Zira bu emir, her ne kadar ganimet hakkında nazil olmuş ise de, müfessirlerin beyan ettikleri gibi mânâsı, her emri içine almaktadır. Şu rivayetler de bunu kuvvetlendirmektedirler. Buhârî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî ve daha başkaları nakletmişlerdir: "İbnü Mes'ud (r.a.) demiştir ki: لَعَنَ اللّٰهُ الْوَاشِمَاتِ وَالْمُسْتَوْشِمَاتِ وَالْمُتَنَمِّصَاتِ وَالْمُتَفَلِّجَاتِ لِلْحُسْنِ الْمُغَيِّرَاتِ لِخَلْقِ اللّٰهِ "Allah şu kadınlara lanet etmiştir ki onlar veşm yapanlar ve yaptıranlar.[1] yüzünün tüylerini yolanlar, seyrek dişlerle güzel görünmek için dişlerinin arasını yontan sırıtkanlar ve Allah'ın yarattığını değiştirenlerdir."[2] Bu söz, Benî Esed kabilesinden Kur'ân okuyup mânâsını anlayan Ümmü Yakub adındaki bir kadının kulağına gidince, hemen İbnü Mes'ud hazretlerinin yanına vardı ve "İşittim ki sen şöyle şöyle demişsin." dedi. O da, "Ben Peygamber'in lanet ettiği kimselere niye lanet etmeyeceğim? O Allah'ın kitabında var." diye cevab verdi. Kadın, "Ben Mushaf'ın iki kapağı arasında ne varsa okudum, ama onu görmedim." dedi. İbnü Mes'ud da dedi ki: "Eğer okuduysan Allah Teâlâ'nın وَمَٓا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا *"Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının.."* buyurduğunu görmedin mi?" Kadın, "evet" dedi. İbnü Mes'ud da, "İşte Hz. Peygamber (s.a.v) onlardan nehyetti." cevabını verdi." İmam Şâfiî'den rivayet edilmektedir ki o, bir gün, "Bana istediğinizi sorun Allah'ın kitabından ve Peygamber'in sünnetinden size cevap vereyim." demişti. Bunun üzerine Abdullah b. Muhammed b. Harun, "İhramlı bir adamın eşek arısını öldürmesi hakkında ne dersin?" diye sordu. İmam Şâfiî de cevabında, "Allah Teâlâ وَمَٓا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا buyurdu ve bize Süfyân b. Uyeyne, Abdulmelik b. Ömer'den, o Rib'ıyy b. Hiraş'tan, o Huzeyfe b. Yaman (r.a.)'dan nakletti ki, Resulullah (s.a.v) اِقْتَدُوا بِالَّذِى مِنْ بَعْدِى اَبِى بَكْرٍ وَعُمَرَ "Benden sonrakilere Ebu Bekr'e ve Ömer'e tâbi olun."[3] buyurdu ve Yine Süfyan b. Uyeyene, Mis'ar b. Keddâm'dan o, Kays b. Müslim'den o, Tarık b. Şihab'dan o da Ömer b. Hattâb (r.a.)'dan rivayet etti ki, Hz. Ömer Zünbûr'u öldürmeyi emretti[4] dedi. Yani Hz.Ömer'in emrine uymayı Peygamber emretti. Peygamber'in emrini yerine getirmeyi de Allah Teâlâ Ki-

---

(1) Veşm yüze, kola veya bedenin herhangi bir tarafına iğne batırıp boya sürerek tesbit edilen nakşa denir ki, Kâmus mütercimi bunun döğme olduğunu zikretmektedir. (Müellif)

(2) Buhârî, Buyû, 25, 113, Tefsiru Sureti 59/4, Talak, 51, Libas, 82, 87, 96; Müslim, Libas, 119, 120; Ebu Davud, Tereccül, 5; Tirmizî, Libas, 25, Edeb, 33; Nesaî, Talak, 13, Zinet, 23, 24, 25, 70, 72; İbn Mâce, Nikah, 52; Dârimî, İstizan, 19; Ahmed b. Hanbel, I, 83, 87, 107, 121, 133, 150, 159, 409, 415, 434, 448, 454, 462, 465; II, 21, 339; IV, 309; VI, 250.

(3) Tirmizî, Menakib, 16, 37; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, V, 382, 385, 399, 402.

(4) Zünbûr, eşek arısı ve sarıca arı denilen arılardır. Bal arısına نَحْلٌ "nahl" denilir. (Müellif)

tabında emretti. O halde Hz. Ömer'in emrini tutmak, Allah'ın emri gereğidir. Bu delil ile varılan netice, "Âmirin emri, âmirin âmirinin âmirinin emridir." şeklinde zincirleme bir garib mukaddime ile yapılmış eşitlik kıyası değildir. Doğrudan doğruya en büyük olan وَمَآ اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا delilinden neticelerin birbirinden ayrılması suretiyle ortaya çıkan sonuçtur. Allah ve Resulü'nün emirlerine muhalif olmayan ulü'l-emre itaat hükmü de. يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَاُو۬لِي الْاَمْرِ مِنْكُمْ فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ ف۪ي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine (idarecilere) de itaat edin. Eğer bu hususta anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah ve Resulü'ne götürün..."* (Nisâ, 459) âyeti ile delillendirilmiştir. Bir hadisde de Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: اَرْبَعٌ اِلَى الْوُلَاةِ الْفَيْءُ وَالصَّدَقَاتُ وَالْحُدُودُ وَالْجُمُعَاتُ "Dört şey tasarruf yetkisine sahip olan kimselere aittir. Bunlar: Ganimetler, sadakalar, cezalar ve Cuma namazlarıdır." Bu hadisi, Zemahşerî, "Keşşâf"da Cuma Sûresi'ni tefsiri münasebetiyle nakletmiştir.(1) Hanefi fıkıh kitablarından "Hidâye" ve etrafında şöyle izah edilmiştir. Devlet başkanı bir beldeyi anveten yani zorla fethettiği zaman muhayyerdir. Dilerse onu Resulullah'ın Hayber'de yaptığı gibi müslümanlar arasında taksim eder ve taksim edilen arazi için öşür koyar, çünkü ilk önce müslümanlar vazifelendirilir. Dilerse Hz. Ömer'in Irak topraklarında yaptığı ve sahâbilerin de uygun bulduğu tarzda, halkını hür olarak arazi ve mallarında bırakıp kendilerine cizye, yani şahsî vergi ve arazilerine haraç koyar, ki cizye ve haraç da âyette zikredilen ganimettir. Hanefilere göre bu, beşe taksim edilmeyerek hepsi başta memleketin korunması olmak üzere mürtezikânın maaşı, yani devlet tarafından görevlendirilen askerler, işçiler, hâkimler, ilmiyye sınıfı, imamlar ve müezzinlerin iâşesi ve diğer faydalı ve hayırlı işler gibi müslümanların yararına harcanır. Bunlardan anlaşılır ki, yalnız ganimetin dışında olan cizye ve haraç gibi fey (mal)in değil. وَاعْلَمُٓوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ (Enfâl, 8/41) âyeti gereğince beşe bölünmesi vacib olan ganimetin beşte birinin dışında kalanının dahi taksimi hususunda كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَٓاءِ مِنْكُمْ prensibi esas olmak üzere Resulullah'ın ve ona tâbi olarak müslümanların devlet başkanının bir seçme hakkı vardır. Ancak devlet başkanının bu tercihi keyfî olmayıp, müslümanların ihtiyaçlarını ve devletin geleceğini takdir etme yolunda ciddi bir ictihad kaydı ile şartlı bulunduğunu fakihler beyan etmişlerdir. Bu noktaları aydınlatma bakımından sarf mahalleri biraz daha izah ile buyuruluyor ki, لِلْفُقَرَٓاءِ الْمُهَاجِر۪ينَ **o fakir muhacirler için.** Keşşâf sahibi der ki: "Bu, yukarıdaki لِذِي الْقُرْبٰى ve ona atfedilenlerden bedeldir. Mânâ itibariyle Peygamber

---

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 105.

(s.a.v) hakkında da doğru olmakla beraber لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ 'den bedel yapmaya mani olan Allah Teâlâ'nın وَيَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ *"Allah'ın dinine ve Peygamberi'ne yardım edenler.."* (Haşr, 59/8) sözüyle Resulü'nü fakirler arasından çıkarmasıdır. Onun için Hz. Peygamber, fakir tabiriyle yâd edilmekten üstün tutulmuştur.[1] Zilkurbâda, fakirliği şart koşmayanlar ise bunu "yetâmâ", "mesâkîn" ve "ibni sebil"den bedel veya beyan yapmışlardır. İbnü Münzir yalnız "mesâkîn"den bedel yapmak istemiş, İbnü Atiyye de demiştir ki الْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ *"yetimler, miskinler, yolda kalmışlar."* ifadesi لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ *"muhacir fakirler"* sözünü beyan etmektedir. "Cer lâmının tekrar edilmesi, öncekilerin onunla mecrûr olmasından dolayı bunun, onlardan bedel olduğunun anlaşılması içindir." Lakin lâmın tekrarı, Zemahşerî'nin sözünden daha iyi anlaşılmaktadır. Bunun için bir Şâfii âlimi olan "Keşîf" sahibi, Zemahşerî'nin dediği gibi لِذِي الْقُرْبٰى ve ona atfedilenlerden bedel olmasını tercih etmiş, ancak لِلْفُقَرَاءِ bir kayıt değil, muhacirlerin hallerindeki durumu beyan ve ihtisaslarını ziyadesiyle isbattır, diyerek لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِلْمُهَاجِرِينَ şeklinde bir te'vîl yapmıştır.[2] İbnü Cerîr tefsirinde bunun كَيْ لَا يَكُونَ مَا اَفَاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ يَكُونُ لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ... *"Allah'ın, peygamberi verdiği ganimetler içinizden yal zenginler arasında dolaşan bir mal olmasın. Fakat muhacir fakirler için olsun."* meâlinde olduğunu söylemiştir.[3] Ki كَيْ لَا يَكُونَ sözünün delalet ettiği şeye bağlı olduğunu ifade eder. Alûsî de Buharî ve diğerlerinde rivayet edildiği üzere Hz. Ömer'in beyanatına ve bu âyetlerle delil getirmesine nazaran bunun bedel olmayıp, geri kalan sarf yerlerini beyan eden bir başlangıç cümlesi olmasını tercih etmiş ve "buna karşı çıkan kimse görmedim, demiştir.[4] Bize de bunun وَاتَّقُوا اللّٰهَ emrine bağlı olduğu daha münasip görünmektedir ki bu durumda cümlenin takdiri فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لِاَجْلِ الْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ ... şeklinde olur. Bu surette geçen ganimet âyetlerinin ikisine nazaran da bunların sarf mahalli oldukları önemle gösterilmiş bulunur. Nitekim önceki âyetin tefsirinde Resulullah'ın hissesi olan Beni Nadir mallarından muhacirlere taksim ettiğine ve ensardan da yalnız üç kişiye verdiğine dair rivayet de geçmişti. وَمَا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا *"Peygamber size neyi verdiyse onu alın, sizi neden men ettiyse ondan da vazgeçin."* Sözündeki verme ve nehyetmenin her iki ganimetten daha umûmî olduğu da anlatılmıştır. Bu fakir muhâcirler şu sıfatlarla tavsif edilmişlerdir. الَّذِينَ **Onlar ki** اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ **yurt-**

---

(1) Duhâ Sûresi'ndeki وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَاَغْنٰى âyetini de hatırlamak gerekir. (Müellif)
(2) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 83.
(3) et-Taberî, a.g.e., XXVIII, 27.
(4) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 50-51.

larından ve mallarından çıkarılmışlardır. Müşriklerin tazyiki üzerine din uğrunda evlerini, barklarını, mallarını ve mülklerini bırakıp çıkmışlar, önceden fakir değilken sonradan fakirliğe maruz kalmışlardır. Durumları ve gayeleri şudur: يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا **Allah'tan bir fazl ve rıdvân isterler.** Fazl, dünyada rızk, ahirette cennet sevabı demektir. Rıdvân, وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ اَكْبَرُ *"Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür..."* (Tevbe, 9/72) âyetinde ifade edildiği üzere hepsinden büyük olan Allah'ın rızasına derir. وَيَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ **Ve Allah ve Resulüne nusret, yani dinine hizmetle yardım ederler.** اُولٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ **İşte onlar,** yani böyle güzel vasıflarla donatılmış olanlar, **sâdıklardır.** Sözlerini fiileriyle isbat eden, doğruluk ve sadakatte maharet sahibi olan özü sözü doğru, vefakâr insanlardır. İmanlarını, Allah ve Resulü'ne karşı sadakatlerini fiilen cihadlarıyla isbat etmişlerdir. İbnü Cerir Katâde'nin şöyle dediğini rivayet eder: "Bu muhâcirler, yurtlarını ve mallarını, ailelerini ve aşiretlerini terk edip Allah ve Resulü'nü sevdikleri için çıktılar, şiddetli sıkıntılar içinde bulunmakla beraber İslâm'ı seçtiler. Hatta bize anlatıldığına göre öyleleri vardı ki açlıktan belini tutmak için karnına taş bağlıyordu. Ve yine öyleleri vardı ki, kış günü yatağı olmadığı için çukurda yatıyordu."(1) İşte bu insanlar, içinde bulundukları dünya lezzetlerini fedâ edip din aşkı ile, Allah'ın fazl ve rıdvânına iman neşesiyle böyle şiddetlere ve sıkıntılara tahümmül gösterip, Allah ve Resulü'ne yardım etme yolunda mal ve canlarıyla cihad ederek imanlarındaki sadakati fiilen göstermiş zatlardır. Onun için azabı şiddetli olan Allah'tan korkmalı, bunların haklarını gözetmeli de ganimeti zenginler arasında paylaştırmayıp, Peygamber'in emrini tutmalı ve bu sâdık fakirlere hisse vermelidir.

وَالَّذِينَ **Ve şunlar ki** bunlardan maksad, ensârdır. Bunun bağlandığı yer konusunda üç ayrı görüş vardır. Birincisi, "muhacirîn" üzerine atfedilmesidir ki, en kuvvetli görüş budur. Buna göre söz konusu bu kimselerin de muhacirler gibi ganimetten hakları vardır. İkincisi, وَاُولٰئِكَ ye bağlanmış olmasıdır. Bu görüşte de, muhacirlere sadâkatte iştirakleri açıkça ifade edilmiş, ganimete iştirak hakları ise, işaret yoluyla anlatılmıştır. Üçüncüsü ise, her hangi bir yere bağlanmayıp, "vâv"ın, başlangıç harfi (isti'nâfiyye) الَّذِينَ 'nin mübtedâ ve يُحِبُّونَ nin haber olmasıdır. Bu surette de onların sıfatları ve övgü dolu ahlâkları ayrıca itina ile müstakil olarak anlatılmış, ganimete haklarının olduğu açıklanmamakla beraber, bu sıfatlar dolayısıyla işaret yoluyla yine de ifade edilmiştir. Çünkü bu üç takdirde de tercih ile övgü, esas itibâriyle hak elde etme ve selâhiyetin sabit olduğu

(1) et-Taberî, a.g.e., XXVIII, 27.

mânâsını ifade eder. Yoksa bir hak ve selâhiyetin bulunmadığı yerde, kendi hakkından feragatle başkasını tercih etmek anlamına gelen isârın bir mânâsı olmazdı.

Ensârın sıfatlarıyla ilgili buyuruluyor ki تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْاِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ **onlardan evvel yurdu hazırlayıp imana sahip oldular.** تَبَوُّءْ تَبَوَّئَةً وَتَبَوُّءْ fiili تَهَيُّؤْ و وَتَهْيِئَةً gibi hazırlamak ve hazırlanmak mânâlarına gelmekle beraber bir de «تبوء» bir mekâna bir konağa konmak, evlenmek ve bir yeri meb'e edinmek mânâlarına gelir. Meb'e de konacak yer, konak ve yurt demek olduğu gibi rahimdeki yavru yatağına da denir. Burada istiare olarak zikredilmesi de belli bir anlam ifade etmektedir. Dâr, esasen etrafına sınır çekilen ve her türlü oturmaya elverişli yerin gereksinimlerini içeren büyük konak, yurt ve vatan demektir. Burada "ed-dâr"dan maksat da, iman karinesiyle dâr-ı İslâm'dır. Bunların muhacirlerden evvel hazırladıkları ilk dâr-ı İslâm, müslümanların ilk olarak barındığı ve İslâm medeniyyetinin ilk yayılmaya başladığı Medine-i Münevvere olduğundan müfessirler "ed-dâr"ı, Medine diye tefsir etmişlerdir. İlk önce Ensâr'ın Medine-i Münevvere'yi İslâm ve imana hazırlamaları üzerinedir ki, Resulullah ve diğer muhacirler oraya hicret edip birleştiler ve bu sebeble ona Dâru'l hicre, Arzullah, Medine, Taybe ve Tayyibe isimleri verildi. Ahzâb Sûresi'nde geçtiği gibi eskiden ona veya bulunduğu yere Yesrîb denilirdi. Medine kelimesinin de medeniyet yeri, büyük şehir ve memleket mânâsına geldiği bilinmektedir. وَالْاِيمَانَ "dâr"e bağlıdır. İbnü Âtiyye'nin de dediği gibi mef'ul-i ma'ah olması da mümkündür. Bu durumda bazılarının belirttiği gibi عَلَفْتُهَا تِبْنًا وَمَاءً بَارِدًا kabilinden olmak üzere وَاَخْلَصُوا الْاِيمَانَ gibi bir fiil takdirine ihtiyaç kalmaz. Muhacirlerin içerisinde ensârdan önce iman etmiş olanların bulunduğunda şüphe yoksa da, iman ile Medine'yi hazırlamak yönünden Ensâr'ın öncelik hakkının bulunmasından dolayı مِنْ قَبْلِهِمْ buyurulmuştur. Mamafih buradaki مِنْ قَبْلِهِمْ onların hicretlerinden önce mânâsını ifade edebileceği gibi, iman ve güvenden evvel anlamına da gelebilir. Bu suretle Ensâr, muhacirlerin hicretinden önce Akabe bey'atıyla vatanları olan Medine'yi dâr-ı İslâm yapmak üzere harekete geçip imana sahip oldular. يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ اِلَيْهِمْ **Kendilerine hicret edenleri severler.** Başta peygamber olmak üzere hicret eden o sadıkları gerek zengin ve gerek fakir olsun severler ve bu şekilde dostluklarını gösterirler. وَلَا يَجِدُونَ فِى صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا اُوتُوا **Ve onlara verilen şeylerden göğüslerinde bir ihtiyaç duymazlar.** Yani muhacirlere verilen gerek ganimet ve gerek diğer şeylerden dolayı gönüllerinde, bu bize lazımdı, bizim buna ihtiyacımız vardı şeklinde içlerine batacak bir kaygı ve bir üzüntü

duymazlar. وَيُؤْثِرُونَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ **Kendilerinde bir açıklık yani bir ihtiyaç olsa bile (onları) kendilerine tercih ederler.** Burada "îsâr"ın mef'ûlü hazfedilmiştir. Binaenaleyh mef'ûl, muhacirler olabileceği gibi daha genel olma ihtimali de vardır. Yani muhacirlerin yahut mutlak mânâda mümin kardeşlerinin ihtiyacını kendilerininkinden daha önemli ve daha üstün tutarak onları kendilerine takdim ve tercih ederler. Ki bu, ahlâkın, tok gözlülüğünün en yüksek mertebesidir. Nitekim Resulullah Beni Nadir mallarından muhacirlere taksim etmiş ve Ensâr'dan ihtiyacı olan üç kişiden başkasına vermemiş ve buyurmuştur ki: "Dilerseniz mallarınızdan ve evlerinizden muhacirlere pay verir, bu ganimette de onlara ortak olursunuz. Dilerseniz evleriniz ve mallarınız sizin olur, bu ganimetten pay alamazsınız". Bunun üzerine Ensar "Hem mallarımızdan ve evlerimizden onlara hisse veririz, hem de ganimeti onlara bırakır paylaştırılmasında kendilerine ortaklık da etmeyiz." dediler. müfessirlerin bir kısmı nüzul sebebinin bu olduğunu söylemişlerdir.[1] Bundan başka Buharî, Müslim, Tirmizî, Nesaî ve daha başkaları Ebu Hureyre'den şu rivayeti nakletmişlerdir: "Resulullah (s.a.v)'a bir adam geldi, "Ya Resulullah! اصَابَنِى الْجَهْدُ "Bana zaruret isabet etti" yani açlıktan dermansız kaldım." dedi. Resulullah (s.a.v) yakınlarına haber gönderdi, ancak onların yanlarında hiçbir şey bulunmadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Bu adamı bu gece misafir edecek kimse yok mu? Ki Allah ona rahmet buyursun." dedi. Derhal Ensâr'dan bir zât -ki Ebu Talhâ olduğu zikredilmiştir- ayağa kalktı "Ben Ya Resulullah" diye cevap verdi. Ve adamı alıp hemen evine götürdü. Sonra da hanımına "Resulullah'ın misafirine ikram et" diye tenbihde bulundu. Hanımı, "Vallahi benim yanımda bir kız çocuğumun yiyeceğinden başka bir şey yoktur." dedi. Kocası da ona, "O halde kız çocuğu akşam yemeği istediği zaman onu uyut, kandili de söndürüver, Resulullah'ın misafiri için biz bu geceyi aç geçiştiriverelim." dedi. Ve gerçekten öyle yaptılar. Sonra o misafir, Resulullah'ın yanına vardı ve ona, "Bu gece Allah falan ve falandan son derece hoşnut oldu." dedi. Allah Teâlâ da onların hakkında bu âyeti indirdi.[2] وَيُؤْثِرُونَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ *"Kendilerinde bir ihtiyaç olsa bile onları kendilerine tercih ederler."* Hakim, İbnü Merdûye ve Şuab'da Beyhakî, İbn Ömer'den (r.a) şöyle rivayet etmişlerdir: "Resulullah'ın sahabilerinden birine bir koyun başı hediye edildi. O da, "Kardeşim falan ve ailesi buna bizden daha

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXIX, 288.

(2) Buhârî, Tefsiru Sureti 59/6, 44/2-4, Edahî, 61, Et'ime, 1, Ahkam, 38; Müslim, Hacc, 475, Lukata, 19, Kassame, 6; Ebu Davud, Cenaiz, 67, Diyat, 8, Cihad, 128; Nesaî, Kassame, 3; İbn Mâce, Diyat, 28; Muvatta, Kassame, 1; Ahmed b. Hanbel, II, 44, 81; IV, 19, 20, 217; V, 353.

fazla muhtaçtır." dedi ve hediyeyi ona gönderdi. O da bir başkasına derken bu su-retle tam yedi ev dolaştı ve nihayet yine öncekine dönüp geldi. Bunun üzerine وَيُؤْثِرُونَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ âyeti nazil oldu."[1] Bunlar, yalnız âyetin iniş sebebiyle ilgili rivayetlerdir. Yoksa Ensâr ve Ashâb'ın böyle nice tercih örnekleri vardır. Hatta Ensârdan iki karısı bulunanlar, karısı olmayan muhacirlerin evlenebilmesi için karılarından birini terk bile etmişlerdi. Yermuk savaşında şehidler arasında son nefesine gelmiş yaralıların, kendilerine verilen bir yudum suyu bile yanında inleyen arkadaşları arasında nasıl dolaştırdıklarını tarihi bir olay olarak Akif Safahat'ında ne güzel tasvir etmektedir. وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ **Her kim de nefsinin şuhhundan,** yani hırsından, kıskançlığından ve cimriliğinden **korunursa işte onlar felah bulanlardır.** Sonunda her türlü engelden kurtulup isteklerine kavuşanlardır. Bu cümle hem ahlâkî bir saadet prensibi, hem de Ensâr'ın ve onların ahlâklarına uyanların övülmeleriyle haklarında bir müjdedir.

Şuhh: Nefsin bahillik ve hasislik dediğimiz kıskançlık huyudur ki, cimrilik bunun fiiliyatındaki görüntüsüdür. Yani nefisde içgüdüsel bir hareketin bulunması haysiyyetiyle ortaya çıkan duruma şuhh, bunun fiilen men edilmesine de buhl (cimrilik) denilir. Rağıb şuhhu, âdet hâline gelmiş hırslı bir buhl diye tarif etmiştir.[1] İbnü Münzir'in hasen'den yaptığı rivayette buhl, insanın kendi elindekini, şuhh da herkesin elindekini kıskanması diye tarif edilmiştir. Abd b. Humeyd, İbn Cerir, İbnü Ebi Şeybe, İbnü Ebi Hatim, Beyhaki, Hakim ve daha başkalarının rivayet ettiği gibi İbnü Mes'ud (r.a.)'a bir adam gelmiş ve "Ben korkuyorum ki helâk oldum." demiş. O da sebebini sorunca, "Çünkü ben Allah Teâlâ'nın وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"Her kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar felah bulanlardır."* dediğini işitim. Halbuki ben şahih bir adamım, benden hemen hemen hiçbir şey çıkmaz." demiş. İbnü Mes'ud da ona, "O, şuhh değil cimriliktir. Cimrilikde de hayır yoktur. Allah Teâlâ'nın âyette zikrettiği şuhh ise, kardeşinin malını zulm yoluyla yemendir." diye cevab vermiştir.[2] İbnü Münzîr ve İbnü Merdûye'nin rivayetlerinde de İbnü Ömer (r.a.) demiştir ki, "Şuhh, bir adamın malını men etmesi değil, kendisinin sahip olmadığına göz dikmesidir". Âlûsî bunları naklettikten sonra der ki: "Lugatçıların hiç birinin böyle bir tarif yaptığını görmedim. Bununla murad, cimriliğin son derecesi olmalıdır ki, o sıfatı taşıyan kimse başkasının malına bile kıskançlık

(1) Hakim, el-Müstedrek, II, 484.
(2) Ragıb el-İsfehanî, a.g.e., 256.

gösterir. Başkasının cömertlik yapmasını arzu etmez, ondan sıkılır da yapmaması için çalışır. Yahut o derece hırslı olur ki, mümin kardeşinin malını zulmen yer veya kendisinin olmayan şeylere göz diker. Başkasında olmasını da hoş görmez, kıskanır."(1) Bu âyetten şuhhun ve ihtirasın son derece kötü görüldüğü anlaşılır. Çünkü felah, yalnız bu sıfattan korunanlara hasredilmiş olmakla, korunmayanların, felâhın dışında kaldıkları anlaşılmaktadır. Bunun kötü bir sıfat olduğu hakkında birçok haber zikredilmiştir. Hakim, Tirmizî, Ebu Ya'le ve İbnü Merduye Enes (r.a.)'den merfuan rivayet etmişlerdir: مَا مَحَقَ الاِسْلاَمَ مَحْقَ الشُّحِّ شَىْءٌ قَطُّ "İslâm'ı, cimriliğin mahvetmesi gibi hiçbir şey mahvetmez".(2) İbnü Ebi Şeybe, Nesaî, Beyhakî ve Hakim Ebu Hureyre (r.a.)'den merfuan rivayet etmişlerdir: لاَ يَجْتَمِعُ غُبَارٌ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَدُخَانُ نَارِ جَهَنَّمَ فِى جَوْفِ عَبْدٍ اَبَدًا وَلاَ يَجْتَمِعُ الاِيمَانُ وَالشُّحُّ فِى قَلْبِ عَبْدٍ اَبَدًا "Allah yolundaki bir toz ile cehennem ateşinin dumanı bir kulun içinde ebedî olarak bir arada bulunmaz. İman ile cimrilik ve kıskançlık bir kulun kalbinde ebediyyen birleşmez."(3) Ebu Davud ve Tirmizî garip diyerek "Edeb"de de Buharî ve diğerleri Ebu Said Hudri (r.a.)'den merfuan şu hadisi rivayet etmişlerdir. خَصْلَتَانِ لاَ يَجْتَمِعَانِ فِى جَوْفِ الْمُسْلِمِ الْبُخْلُ وَسُوءُ الْخُلُقِ "İki özellik müslümanın içinde bulunmaz. Bunlar, cimrilik ve kötü ahlâktır."(4) İbnü Ebi'd-dünyâ, İbnü Adi, Hakim ve Hatib Enes (r.a.)'den rivayet etmişlerdir: Enes demiştir ki, "Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ Adn cennetini yarattı ve ağaçlarını eliyle dikti ve sonra ona konuşmasını emretti. O da قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ *"Muhakkak müminler felâha ulaştı."* (Müminûn, 23/1) dedi. Allah Teâlâ da buyurdu ki, وَعِزَّتِى وَجَلاَلِى لاَ يُجَاوِرُنِى فِيكِ بَخِيلٌ "İzzet ve Celâlim hakkı için sende hiçbir cimri bana komşu olamaz." Sonra da Peygamber (s.a.v) وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ âyetini okudu."(5) Ahmed b. Hanbel, Edeb'de Buharî, Müslim Beyhakî Câbir b. Abdullah (r.a.)'den rivayet etmişlerdir: "Peygamber (s.a.v) buyurmuştur: اِتَّقُوا الظُّلْمَ فَاِنَّ الظُّلْمَ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاتَّقُوا الشُّحَّ فَاِنَّ الشُّحَّ قَدْ اَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ حَمَلَهُمْ عَلٰى اَنْ سَفَكُوا دِمَائَهُمْ وَاسْتَحَلُّوا مَحَارِمَهُمْ "Zulümden sakının çünkü zulüm, kıyamet günü karanlıktan ibarettir. Şuhh dan da sakının çünkü şuhh, hırs ve kıskançlık sizden evvelkileri helak etmiştir. Onlar birbirlerinin kanlarını döktüler ve haramları helal saydılar."(6) Daha bunlar gibi birçok haber mevcuttur. Lakin şu da bilinmelidir ki, cimrilikten korunmak,

---

(1) Suyûtî, a.g.e., VII, 107.
(2) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 53.
(3) el-Hindî, Kenzü'l-Ummal, III, 7386; Feyzü'l-Kadir, V, 465 (7978).
(4) Tirmizî, Fezailü'l-Cihad, 8, Zühd, 8; Nesaî, Cihad, 8; İbn Mâce, Cihad, 9; Ahmed b. Hanbel, II, 256, 340, 342, 441, 505.
(5) Tirmizî, Birr, 41; Feyzü'l-Kadir, II, 441 (3915).
(6) Suyûtî, a.g.e., VIII, 108.

bir kişinin her şeyde cömert olmasına bağlı değildir. Abd b. Humeyd, Ebu Ya'la, Teberanî ve Ziya' Mücmi' b. Yahya'dan merfuan rivayet etmişlerdir: بَرِئَ مِنَ الشُّحِّ مَنْ ادى الزَّكَاةَ وَقَرَى الضَّيْفَ وَآدَى فِى النَّائِبَةِ "Zekatını veren, misafire ziyafet çeken ve nâibede te'diye eden, yani bir felaket anında yardımda bulunan cimrilikten beri olur."[1] İbnü Münzir de Hz. Ali (r.a.)'nin dediğini rivayet etmiştir: "Malının zekatını veren nefsinin cimriliğinden korunmuş olur".[2] İbnü Cerîr et-Taberî, Ebu Heyyac el-Esedi'den rivayet etmişti~: "Ebu Heyyac demiştir ki: "Beyt'i tavaf ediyordum, bir adam gördüm ki o, اللّٰهُمَّ قِنِى شُحَّ نَفْسِى "Allah'ım beni nefsimin cimriliğinden koru."[3] diyor, buna başka bir şey ilave etmiyordu. Sebebini sorduğumda da bana, "Nefsimin cimriliğinden korunursam hırsızlık etmem, zina işlemem ve hiçbir (kötü) şey yapmanı." diye cevap verdi. Bir de baktım ki, o zat, Abdurrahmân b. Avf'dır." İbnü Zeyd de demiştir ki, "Bir kimse Allah'ın yasakladığı şeyi yapmaz ve cimrilik onun, Allah'ın emrettiği şeylerden herhangi birini terketmesine sebep olmazsa, Allah Teâlâ o kimseyi nefsinin cimriliğinden korumuştur. Ve o, felâha erenlerdendir."[4]

وَالَّذِينَ جَاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ **Ve şunlar ki onlardan sonra gelmişlerdir.** İmana gelmişler, yahut hicret etmişler veya varlık âlemine çıkmışlardır. Ebu Hayyân der ki: "Doğrusu, bu cümlenin yukarıda geçen "Muhâcirin" üzerine atfedilen cümlenin makabline bağlanmasıdır." Ferrâ da, "Bunlar, ashabın üçüncü kısmı, yani Peygamber (s.a.v)'in son zamanlarında iman ve hicret etmiş olanlardır." demiştir.[5] Bu durumda مِنْ بَعْدِهِمْ daha evvel iman eden Muhâcir ve Ensâr'dan sonra demek olur ki, bunlar sonradan iman etmiş, yahut önceden iman etmiş ise de, hicrette geç kalmış olanlardır. Âlimlerin çoğunluğuna göre de bunlardan murad, tabiîn yani Muhâcirler ve Ensâr'dan sonra gelen ve onlara güzellikle tâbi olan bütün müminlerdir. Bu durumda da مِنْ بَعْدِهِمْ Muhâcirler ve Ensâr'ın vefatlarından sonra demektir. Âyetin başında yer alan وَالَّذِينَ kendinden önce geçen mecrûra لِلْفُقَرَاءِ وَالْمُهَاجِرِينَ bağlanınca ganimetin hükmünde bunların da yukarıdakilere ortak olacakları anlaşılmış olur." İbnü Cerir et-Taberî, İkrime kanalıyla Mâlik b. Eves b. Hadsân'dan şöyle rivayet etmiştir: "Mâlik demiştir ki; "Ömer b. Hattâb (r.a) اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ *"Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, düşkünlere...."* (Tevbe, 9/60) âyetini sonuna ka-

(1) Buhârî, Mezalim, 8; Müslim, Birr, 56, 57; Tirmizî, Birr, 83; Darimî, Siyer, 72; Ahmed b. Hanbel, II, 92, 106, 136, 137, 157, 159, 191, 195, 431; III, 323.
(2) Suyûtî, a.g.e., VIII, 110; Feyzü'l-Kadir, III, 198 (3132).
(3) Suyûtî, a.g.e., VIII, 108.
(4) el-Kurtubî, a.g.e., XVIII, 30.
(5) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 247.

dar okudu ve "İşte bu âyet, bunlar içindir." dedi. Sonra وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِى الْقُرْبٰى ... *"Bilin ki ganimet aldığınız şeylerin beşte biri Allah'a, Resulü'ne ve (Peygamberle) akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir..."* (Enfâl, 8/41) âyetini okudu ve sonra da, "İşte bu âyet de bunlar içindir." dedi. Daha sonra da ... مَا اَفَاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى âyetinden başlayarak وَالَّذِينَ جَاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ âyetine kadar okudu, sonra da "İşte bu âyet, bütün müslümanları içine almıştır. Hiçbir kimse yoktur ki, onun ganimette hakkı olmasın." dedi ve arkasından şunu ilave etti: "Eğer ben yaşarsam, herhalde çoban, hayvanlarını yürütürken nasibi kendisine alnı terlemeden gelecektir."

Buharî, Zeyd b. Eslem'den o da babasından Hz. Ömer (r.a.)'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: لَوْلَا اٰخِرُ الْمُسْلِمِينَ مَا فُتِحَتْ بَلْدَةٌ وَلَا قَرْيَةٌ اِلَّا قَسَمْتُهَا بَيْنَ اَهْلِهَا كَمَا قَسَمَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْبَرَ "Sonraki müslümanlar olmasaydı fethedilen her beldeyi ve köyü Resulullah (s.a.v)'ın Hayber'i taksim ettiği gibi, o fethedilen yerlerin halkı arasında taksim ederdim."(1) İmam Mâlik "Muvatta" adlı eserinde bunu daha tafsilatlı olarak şöyle rivayet etmiştir: "Zeyd b. Eslem bize babasının şöyle dediğini nakletmiştir: "Ömer'i dinledim diyordu ki, "Sonraki insanlar birşeysiz bırakılmış olmasalardı, müslümanların her fethettikleri beldeleri, Resulullah'ın Hayber'i hisse, hisse taksim ettiği gibi ben de hisse, hisse taksim ederdim." İbnü Hümâm "Fethü'l-Kadir"de bu rivayeti naklettikten sonra şöyle der: "Bu rivayetin dış anlamı, Resulullah (s.a.v)'ın Hayber'in tamamını taksim ettiğini ortaya koyuyor." Fakat Ebu Davud'da sahih bir senedle gelen şöyle bir rivayet vardır: "Resulullah (s.a.v) Hayber'i iki kısma ayırdı. Bunun bir kısmı, ansızın meydana gelecek müşkil hadiseler bir kısmı da müslümanlar içindi. Resulullah müslümanlar için ayırdığını on sekiz hisseye taksim etti." Aynı şekilde Ebu Davud bunu, Muhammed b. Fudayl yoluyla Yahya b. Sa'id'den, o Beşir b. Yesar'dan, o da birçok sahabiden şu şekilde rivayet etmiştir: "Resulullah (s.a.v) Hayber'i otuz altı hisse üzerine taksim etti. Her hisse, toplam olarak yüz eşit payı içine alıyordu."(2) Yani her yüz adama bir hisse vermişti. Beyhaki'nin rivayetinde de böyle açık bir şekilde zikredilmiştir. Demek ki Resulullah'ın ve Hayber'i fetheden müslümanların hisselerine taksim edilen bunun yarısı idi.(3)

---

(1) Buharî, Hars, 14, Humus, 9; Meğazi, 38; Ahmed b. Hanbel, I, 40.

(2) Ahmed b. Hanbel, IV, 37.

(3) Her bir hisse, yüz pay olarak düşünülürse on sekiz hisse, bin sekiz yüz pay olmuş olur ki, piyadeye bir, süvariye iki hisse verilmiş olduğuna göre on iki hisse altı yüz süvari payı, altı hisse de altı yüz piyadeye pay olarak verilmiş, Resulullah da süvari olduğu için kendisine bin sekiz yüz hisseden iki pay isabet etmiş demektir. (Müellif)

Diğer yarısı da, gelecek elçiler, yapılacak işler, meydana gelmesi düşünülen müşkil hadiseler gibi müslümanların başlarına gelebilecek musibetler için ayrılmıştı. Özetle, Hayber'in yarısı, müslümanlar arasında ansızın ortaya çıkabilecek zor durumlar için ayrılmış demektir. Beytü'l-mal malı denilmesinin mânâsı da budur.(1) Diğer tarikle beyan edildiğine göre bu yarım, Vatih, Ketibe, Selâlim ve Tevâbii idi. Bu sûretle Resulullah'ın koymuş olduğu bu malları işletmeye kâfi işçi mevcut olmadığı için Resulullah bunları muamele yani musâkât (meyvasının bir kısmını almak üzere bir bağı veya bahçeyi verme) ve müzarea (toprağa çalışmaya veya kazanca ortak olmak üzere kurulan ortaklık) usulüyle işletmek ve çıkan gelirlerin yarısını vermek üzere yerli ahalisi olan yahudilere kiralamıştı. Ebu Bekir zamanında da böyle geçti. Ömer'in halifeliği esnasında çalışacak ve işleyecek müslümanlar çoğaldığı için yahudiler Şam'a sürülüp bu arazi müslümanlara taksim edildi. Harb yoluyla fethedilen arazinin askerlere taksim edilmesinin her halde vacib olmadığına şu da delildir ki, Mekke cebren fethedilmişti, halbuki Resulullah Mekke arazisini taksim etmedi: Onun için İmam Mâlik sırf fetih yoluyla arzın müslümanlara vakfedileceği görüşündedir. Bu zât haber ve hadislere pek vakıftı. Burada sulhen fetholundu diyenlerin iddialarına değil, bilakis onların çürütülmelerine delil vardır. İşte Hz. Ömer (r.a) مَٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِه۪ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى âyetinden وَالَّذ۪ينَ جَٓاؤُ۫ مِنْ بَعْدِهِمْ âyetine kadar olan bu dört âyetle delil getirerek, gelecek müslümanların yararına beytü'l-mal için bir gelir kaynağı olmak üzere "muvazzaf haraç" (toprak üzerine konulan maktu vergi) koymak suretiyle Irak (Sevâd)'ın arazisini yerli halkın elinde bırakıp, ganimet alanlara taksim etmemiş ve "Kitâbu'l-haraç"da zikredildiği üzere ashâbı şûrasında Zübeyr, Bilal ve Selman gibi taksim fikrinde ısrar edenlere karşı Allah'ın Kitabı'ndan delil getirerek demiştir ki: "Allah Teâlâ buyurdu-ki, مَٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِه۪ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَابْنِ السَّب۪يلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْاَغْنِيَٓاءِ مِنْكُمْ *"Allah'ın o kent halkından, Resulü'ne verdiği ganimetler, Allah'a, Resul'e, ona akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara, yolcuya aittir ki içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın."* Sonra onu yalnız onlara vermedi, hatta لِلْفُقَرَٓاءِ الْمُهَاجِر۪ينَ الَّذ۪ينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ *"Hicret eden fakirlere aittir ki yurtlarından ve mallarından çıkarılmışlardır. Onlar, Allah'ın lütuf ve rızasını ararlar. Allah'a ve Resulü'ne yardım ederler. İşte doğru olanlar onlardır."* buyurdu, sonra onu yalnız onlara da vermedi. Daha sonra da وَالَّذ۪ينَ جَٓاؤُ۫ مِنْ بَعْدِهِمْ *"onlardan*

---

(1) Bizim sahipliği beytü'l-mala aid Arazi-i emiriyye adını verdiğimiz arazi de bu kabildendir. (Müellif)

sonra gelenler..." âyetini sonuna kadar okudu. İşte bu âyet, gelecekler de dahil olmak üzere bütün müslümanları içine almaktadır. Binaenaleyh bu ganimetlerden bundan sonra gelecek olan müslümanların hak ve yararlarını da gözetmek lazımdır. Bu ise ganimeti taksim etmeyip konulacak harac ve cizye ile mümkün olabilecektir, tarzında hayli uzun bir konuşma yaptı. Sahabiler bunu uygun buldular. Ancak Bilal ve Selman fikirlerinde biraz ısrar etmek istediyseler de, Mebsut'da beyan edildiği şekilde, sonra onlar da görüşlerinden dönüp bunu kabul ettiler. Böylece Irak ahalisi, arazi vergisi olan haraç ile nüfus vergisi demek olan cizye karşılığında bağışlanıp, hür ve İslam Devletinin himayesinde olmak üzere arazilerinde bırakıldılar. "Fethü'l-Kadir"in beyanına göre, arazilerine ister ekilsin ister ekilmesin her dönüm başına bir dirhem ve bir kafiz[1] haraç konuldu. Üzüm bağlarının her dönümüne on, yoncaların her dönümüne ise, beş dirhem takdir edildi. Zengin olanların şahıslarına senede kırk sekiz dirhem, onlardan daha aşağıda olanlara yirmi dört dirhem, bir şeyi bulunmayanlara da on iki dirhem vergi kondu. Bu suretle ilk sene seksen milyon dirhem, ikinci sene ise, yüz yirmi milyon dirhem toplanmış oldu.

İmam Gazzalî, "İhyau Ulumi'd-din" adlı eserinde der ki: "Kendisinde halka yararlı olma sıfatı bulunmayan zengine beytü'l-malın malını sarf etmek caiz olmaz. Âlimler bu konuda ihtilaf etmişlerse de, doğru olan budur. Gerçi Hz. Ömer'in sözünde her müslümanın İslâm toplumuna katkıda bulunması itibariyle beytü'l-malda hakkı bulunduğunu gösteren bir delil vardır. Lakin bununla beraber kendisi o malı müslümanların hepsine taksim etmiyor sadece bir takım sıfatları kendisinde bulunduranlara paylaştırıyordu. Bu sabit olunca o zaman denilebilir ki, her kim müslümanların menfaatıyla ilgili bir işle görevlendirilmiş olup da, geçimini teminle uğraştığı takdirde o iş boş kalacak olursa, o şahsın beytü'l-malda yeterli miktar bir hakkı vardır. Buna, bütün âlimler dahildir. Yani fıkıh, tefsir, hadis, kırâet gibi dinî ilimlerle ilgilenen ilim erbabı, öğretmenler, müezzinler hatta bu ilimleri tahsil edenler de bu sınıfa dahildirler. Çünkü bunların ihtiyaçları karşılanmazsa ilim talebinde bulunamazlar. Bütün yöneticiler de bundan istifade ederler ki bunlar, dünyadaki dirlik ve düzenlikle ilgilenirler. Ve yine bunlar, memleketi silah ile düşmandan, âsilerden ve İslâm'a karşı çıkanlardan koruyan maaşlı askerlerdir. Aynı şekilde katipler, hesab memurları, vekiller ve harac divanının tertibinde kendilerine ihtiyaç bulunanların hepsi, yani haram olanlar üzerine değil, helal mallar üzerine memur olan maliye me-

(1) Bir kafiz, on iki sa' miktarı bir kiledir. (Müellif)

murlarının hepsi de buna dahildir. Çünkü mal, işler içindir. İş de, ya dinle ya da dünya ile ilgilidir. Âlimlerle din korunur. Din ile mülk ikizdir. Biri diğerinden uzak kalamaz. Tabibin bilgisiyle dinî bir hususun ilgisi olmasa bile, bedenin sıhhatı yönünden aralarında bir irtibat vardır. Onun için gerek tabibe ve gerekse, bedenler, yahut beldelerle ilgili işlerde kendilerine ihtiyaç hissedilen ilimlerde tabib yerine konulan kimselere bu mallardan maaş vermek caiz olur ki, ücretsiz olarak müslümanları tedavi etmek için vakit ve imkan bulabilsinler. Bütün bu sayılanlar hakkında ihtiyaç şartı da yoktur. Onlara zengin oldukları halde bile verilebilir. Çünkü Raşid Halifeler, Muhâcir ve Ensar'dan ihtiyaç sahibi olmayanlara dahi verirlerdi. Aynı şekilde belirli bir miktar verme şartı da yoktur. Bu, devlet başkanının ictihâdına bırakılmıştır. Halin gereğine ve malın durumuna göre zengin edecek, yahut yeterli olacak miktar vermek ona aittir.

Âyette, sonra gelenler mutlak bırakılmamış, halleri şu şekilde beyan edilmiştir. يَقُولُونَ **Derler,** şöyle dua ederler: رَبَّنَا اغْفِرْلَنَا **Ya Rabbi bizleri bağışla** وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْاِيمَانِ **bizden önce iman ile geçmiş olan kardeşlerimize** وَلَا تَجْعَلْ فِى قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا **ve iman etmiş olanlara kalblerimizde hiç kin tutturma.** رَبَّنَا اِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ **Rabbimiz hiç şüphe yok ki, sen Rauf'sun, Rahim'sin,** yani esirgemen çok, iman ile çalışanlar hakkında rahmetine nihayet yok. Onun için duamızın kabulü ile günahlarımızın bağışlanmasını rahmet ve esirgemenden ümit etmekteyiz.

Önceki âyette geçtiği gibi bu âyette de bazıları, اَلَّذِينَ nin mübtedâ يَقُولُونَ nin haber olup, "vâv"ın müfredleri değil, cümleyi bağladığını söylemişlerdir. Bağlanmanın müfred kabilinden yapıldığı önceki durumda ise, يَقُولُونَ başlangıç cümlesi, yahut جَاؤُ nun fâilinden haldır. Her iki takdirde de, bunların bağlanmaları ve beyanları önemlidir. İbnü Merduye rivayet etmiştir ki: "İbnü Ömer (r.a) bir adamı bazı Muhâcirler'e dil uzatırken işitti de onu yanına çağırdı ve ona لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ (Haşr, 59/8) âyetini okudu. Sonra da, "İşte bunlar, o Muhâcirler'dir. Sen onlardan mısın?" diye sordu. O da, "hayır" cevabını verdi. Ardından وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْاِيمَانَ (Haşr, 59/9) âyetini okudu ve "İşte onlar, Ensar'dır. Sen onlardan mısın?" dedi. O da, "Hayır" dedi. Daha sonra da وَالَّذِينَ جَاؤُا مِنْ بَعْدِهِمْ (Haşr, 59/10) âyetini okuyup ona, "Sen bunlardan mısın?" dedi. O da cevaben, "Ümid ederim." dedi. İbnü Ömer, "hayır vallahi onlara söven onlardan olamaz." dedi."(1) İmam Mâlik de bu âyeti delil getirerek demiştir ki: "Sahabeden biri hakkında kötü söz söyleyen veya buğzeden kimsenin ganimetten nasibi yok-

(1) Suyûtî, a.g.e., VIII, 113.

tur."(1) Görülüyor ki burada إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ *"Muhakkak müminler kardeştirler."* (Hucurât, 49/10) âyetince müminlerin kardeşliği gereğine, yani imanın sonucu olarak birbirlerini sevmeleri, büyüklerine hürmet göstermeleri ve insanlık icabı meydana gelen kusurlarına bakmayıp, kendileri gibi bağışlanmalarına dua etmeleri ve hiç bir mümine kin beslememeleri lüzumuna tenbih edilmiştir. İşte Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ten maksad, وَمَا آتَيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ *"Peygamber (s.a.v) size ne verdiyse onu alın.."* (Haşr, 59/7) âyetince bu ahlâka uymayı, bir hareket tarzı kabul etmektir. Bu ise, iyiliği emredip, kötülükten sakındırma vazifesini ihmal etmek değil. وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ *"İnanan erkekler ve kadınlar, birbirlerinin velisidirler. İyiliği emrederler, kötülükten menederler.."* (Tevbe, 9/71) âyeti gereğince müminliğin alâmeti olan, o vazifenin yerine getirilmesinden memnun olup, وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ *"İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günahı ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın ve Allah'tan korkun."* (Mâide, 5/2) âyetine göre yardımlaşmak وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ *"Birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler.."* (Asr, 104/3) âyetindeki tavsiyeye sarılmaktır.

Bu suretle tabaka tabaka müminlerin güzelliklerine işaret buyurulduktan sonra münafıkların hallerine dikkat nazarlarını çekmek için buyuruluyor ki:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ
لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ
مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللّٰهُ
يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١١﴾ لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ
وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبَارَ
ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٢﴾ لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللّٰهِ

(1) el-Kurtubî, a.g.e., XVIII, 32.

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ ﴿١٣﴾ لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا
إِلَّا فِي قُرًى مُّحَصَّنَةٍ أَوْ مِن وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُم بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ
تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ
﴿١٤﴾ كَمَثَلِ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ
أَلِيمٌ ﴿١٥﴾ كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ
قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ فَكَانَ
عَاقِبَتَهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَا وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ ﴿١٧﴾

Meâl-i Şerifi

11. Münafıkların, kitap ehlinden inkar eden dostlarına "Eğer siz yurdunuzdan çıkarılırsanız, mutlaka biz de sizinle beraber çıkarız sizin aleyhinizde kimseye asla uymayız. Eğer savaşa tutuşursanız, mutlaka yardım ederiz." dediklerini görmedin mi? Allah, onların yalancı olduklarına şahitlik eder.

12. Andolsun eğer onlar, çıkarılırsalar, onlarla beraber çıkmazlar; savaşa tutuşmuş olsalar, onlara yardım etmezler; yardım etseler bile arkalarını dönüp kaçarlar, sonra kendilerine de yardım edilmez.

13. Onların kalblerinde sizin korkunuz, Allah'ın korkusundan fazladır. Böyledir, çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.

14. Onlar toplu olarak sizinle savaşamazlar, ancak, müstahkem şehirlerde yahut duvarların ardından (sizinle savaşmak isterler). Kendi aralarındaki çekişmeleri şiddetlidir. Sen onları toplu sanırsın, oysa onların kalbleri dağınıktır. Böyledir, çünkü onlar aklını kullanmayan bir topluluktur.

15. (Bu yahudilerin durumu) kendilerinden az önce, işlerinin günahını tatmış olan, ahirette de kendileri için acı bir azab bulunan kimselerin (Bedir'de cezalarını bulan putperestlerin) durumu gibidir.

16. (Yahudileri kandıran münafıkların durumu da) tıpkı şeytanın durumuna benzer ki insana "İnkâr et." dedi, (insan) inkar edince de: "Ben senden uzağım, ben âlemlerin Rabb'i Allah'tan korkarım!" dedi.

17. Nihayet ikisinin sonu, ebedi olarak ateşte oldu. Zalimlerin cezası budur.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا ***"Görmedin mi o münafıklık yapanları?"*** Benî Avf'den Abdullah b. Übeyy b. Selûl, Vediatü'bnü Mâlik, Süveyd ve Dâis gibi bazı münafıklar Beni Nadir'e haber göndermişlerdi. İşte söz konusu âyetin bu sebeble nazil olduğunu İbnü İshak, İbnü Münzir ve Ebu Nuaym İbnü Abbas'tan rivayet etmişlerdir. Bu âyetlerin mânâlarına bakarak bunların önce olayın meydana geldiği esnada nazil olup, münafıkların o sıradaki gizli haberlerini Peygamber (s.a.v)'e ulaştırdıkları söylenebilir. Onun içindir ki, mazi sigasıyla قَالُوا denilmeyip hal ve devamlılık ifade eden muzâri sigasıyla zikredilmiştir. يَقُولُونَ **O münafıklar diyorlar ki:** لِاِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ **Kitab ehlinden o kâfir olan kardeşlerine,** küfürde ve nankörlükte kardeşlikleri veya sıkı fıkı konuştukları dostları olan o kâfirlere diyorlar, yahut diyorlardı ki لَئِنْ اُخْرِجْتُمْ **vallahi siz çıkarılırsanız** لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ **mutlak ve muhakkak biz de beraberinizde çıkarız** yani biz de yurtlarımızı ve mallarımızı bırakır sizinle beraber gideriz وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ اَحَدًا اَبَدًا **ve sizin hakkınızda ebediyyen kimseyi dinlemeyiz.** Yani sizi çıkartmamak için her türlü itaatsizliği, isyanı göze alırız. Şayet sizin çıkmanıza mani olamazsak herhalde biz de beraber çıkarız ve çıkmamıza mani olacak kimseleri asla dinlemeyiz. وَلَئِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ **Ve şayet sizinle mukatele yapılacak,** harb edilecek **olursa vallahi size mutlak ve muhakkak yardım ederiz.** Savaşta düşmanlarınıza karşı sizden taraf oluruz, sizinle beraber biz de onlarla çarpışırız diye yemin ederek söz veriyorlardı. وَاللّٰهُ يَشْهَدُ **Halbuki Allah şehadet ediyor ki** اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ **onlar muhakkak yalancıdırlar,** o münafıklar kesinlikle yalan söylüyorlar. Söyledikleri bu sözler, verdikleri vaadler, fikirlerine uygun olsa bile gerçeğe uygun olmayacaktır. Onlar yeminlerinde durmayacaklar ve dediklerinin hiç birini yapmayacaklardır. Yani لَئِنْ اُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ **yemin olsun ki o kardeşleri çıkarılırlarsa beraberlerinde münafıklar çıkmayacaklardır.** Evvela لَئِنْ اُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ *"Eğer siz çıkarılırsanız biz de sizinle beraber çıkarız."* demeleri bile yalandır. Sonra وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ **yine yemin olsun ki, onlarla savaşılsa onlara yardım da etmeyeceklerdir.** وَاِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ *"Eğer sizinle savaşılırsa mutlaka size yardım ederiz."* demeleri de yalandır. Hakikaten de böyle oldu. Ne onlarla beraber çıktılar, ne de savaştılar. Allah Teâlâ'nın şehadeti

vechiyle yalancı oldukları ortaya çıkmış oldu. وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْاَدْبَارَ **Ve faraza yardım ederlerse, muhakkak arkalarına döneceklerdir.** Müminlerin karşısında dayanamayacaklardır. ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ **Sonra o dönen münafıklara** veya yardım etmek istedikleri yahudilere, **hiçbir taraftan yardım olunmayacaktır.** Helaktan ve Allah'ın azabından kurtulmayacaklardır. لَاَنْتُمْ اَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللّٰهِ **Herhalde onların sinelerinde,** yani yüreklerinde **Allah'tan fazla sizin korkunuz vardır.** Onlar, gizli ve açıkta olanı bilen, her şeyi gören ve azabı şiddetli olan Allah Teâlâ'dan sakınmıyorlar, azabından korkmuyorlar ve gizli gizli münafıklık ediyorlar. Kimseye itaat etmeyiz deyip sizden çekiniyorlar ve size karşı müslümanlık iddiasında bulunuyorlar. ذٰلِكَ **Bu,** yani Allah'tan ziyade sizden korkmaları بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ **onların anlamayan bir topluluk olmalarından,** Allah'ın büyüklüğünü ilim ve kudretinin genişliğini bilmemelerindendir. لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا **Onlar toplu olarak,** yani münafıklar ve o kâfirler, hepsi birlikte toplanarak **sizinle çarpışamazlar** اِلَّا فِي قُرًى مُحَصَّنَةٍ **ancak sağlam mevkilerde,** kale ve siper gibi icabında sığınmak için sağlam yapılmış sığınaklı köyler ve kentlerde اَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ **yahut duvarlar arkasında:** Surlar, hisarlar ve siperler içinde saklanarak harp ederler. O halde harb olunca onlardan korkmamak, onları oralardan çıkarmak veya içlerinde yakalamak için وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın..."* (Enfâl, 8/60) emri gereğince kuvvet, alet ve vasıta hazırlamak, bununla beraber sûrenin başında zikredildiği gibi, o alet ve vasıtalara güvenmeyip yalnız Allah'a kalbi bağlamak gerekir. Bir na'tında Nazîm der ki:

Hükmün yürütür aşk vuhûş ile tuyûra
Yok emrine serkeşlik eder mâde vü nerde
Bî zûr-i sipeh aşk eder âlemi teshir
Ne zirh ü ne migferde ne tig u ne siperde.

"Aşk, vahşi hayvanlar ve kuşlara da hükmünü yürütür.
Aşkın emrine ne erkek ne dişi karşı çıkamaz.
Asker gücü olmaksızın aşk, âlemi büyüler.
Ne zırh, ne miğfer, ne kılıç ne de siper."

بَاْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ **Beisleri aralarında şiddetlidir.** Be's güç, kuvvet, hızlı savaş, sıkıntı ve azab gibi bir kaç mânâya gelir. Burada müfessirler üç mânâ üzerinde durmuşlardır.

1- Onların kuvvetleri, harp ve vuruşları kendi aralarında şiddetlidir. Yani kuvvet ve yiğitlikleri birbirleriyle çarpıştıkları zamandır. Yoksa Allah için cihad

eden müminlerin karşısında harb meydanına çıkacak olurlarsa, o kuvvet ve şiddetleri zayıflık ve yenilgiye dönüşür. Onun için sizinle meydan harbinden kaçar, sığınak ve siperlere girerler.

2- Mücâhid'den yapılan rivayete göre de, onların kuvvet ve şiddeti, kendi aralarında harb lakırdısı ettikleri esnadadır. Yani bir araya toplandıkları zaman birbirlerine şöyle asarız, şöyle keseriz, şöyle biçeriz gibi yiğitlik ve kuvvet taslayarak laf ederler, tehdit savururlar fakat siperler, duvarlar arkasından meydana çıkamaz, sinerler. Onun için şiddetleri kendi aralarındadır. Hakiki müminlere karşı değildir.

3- İbnü Abbas da şöyle nakletmiştir: "Bunun mânâsı, birbiriyle sevişmezler, boğuşup dururlar, dahili durumları perişandır." Buna göre şu izah onun tefsiri demektir. تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا **Sen onları toplu sanırsın** وَقُلُوبُهُمْ شَتّٰى **halbuki kalbleri dağınıktır.** Her biri başka havada, başka arzu peşinde, kendi zevk ve duygusuna göre ayrı fikir ve görüşte perişandır. Bir fikir etrafında toplanıp da gönül birliği ile hareket edemezler. Fırsat buldukça birbirlerine karşı hıyanet ederler. Böyle bir ordu ise dışardan ne kadar toplu ve kuvvetli görünürse görünsün, hakikatte o bir ordu ve topluluk değil, cüzleri arasında birleşme ve irtibat bulunmayan bir kül yığını gibi hafif rüzgarla savrulacak kuru bir kalabalıktan ibaret demektir. "Şettâ", dağınık ve perakende mânâsını ifade eden "Şetît"in çoğuludur. Merîz Merzâ gibi. ذٰلِكَ **Bu dağınıklık** بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ **onların akıllarını kullanamaz bir topluluk olmaları sebebiyledir.** Sırf dünya muhabbetiyle nefislerinin şehvet, arzu ve duyguları arkasından gittiklerinden akılları kalmaz, makul hareket etmezler ve hakkı tanımazlar. Böylece tefrika, kalblerin dağınıklığı, Allah'tan başkasından korkmak, sadakat ve fedakârlık göstermemek gibi sıfatları taşırlar. Bunun, kendilerini zayıf duruma düşüreceğini ve kuvvetlerini perişan edeceğini aklen bilseler bile, yine de onun gerektirdiği tarzda hareket edemezler. Çünkü hakkı sevmezler, onun için de cezasını çekerler. كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا **Kendilerinden az önce geçenler gibi,** Bedir'dekiler veya Benî Kaynuka yahudileri gibi ki ذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ **işlerinin,** yaptıkları küfür ve isyanın **günahını tattılar.** وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ اَلِيمٌ **Ahirette de kendilerine elîm bir azab vardır.** Vebâl, otlağın otunun ağır olması demektir. Otu çok ağır ve tehlikeli olan otlağa "keleün vebîl", "mer'an vebîl" denilir. "Keleün vebîl", mutlak ağırlık (hazımda zorluk) ve tehlike, "mer'an vebîl" ise, çekilmez kötü sonuç mânâsına mecaz olmuştur. Dilimizde her iki mânâ da yaygındır. Vebâlin, ağır günah anlamında kullanılması da bundandır. Beni Kay-

nuka vakasını İbnü Kesîr, "el-Kâmil" adlı eserinde şöyle anlatmaktadır: "Resulullah (s.a.v) Medine'ye hicret ettiği zaman yahudilerle bir antlaşma yapmıştı. Bedir'den galibiyetle döndüğü zaman kıskançlık ettiler. İlk defa Beni Kaynuka yahudileri kıskançlık gösterip andlaşmalarını bozdular. Resulullah (s.a.v) onların bu kıskançlıklarını işittiği zaman kendilerini Beni Kaynuka çarşısına topladı ve dedi ki: "Kureyş'in başına gelenlerden sakının, İslâm'a girin. Çünkü benim Allah Teâlâ tarafından gönderilmiş bir Peygamber olduğumu anladınız." Bunun üzerine, "Ya Muhammed! Harb etmesini bilmeyen bir kavimle karşılaştın da onlardan bir fırsat yakaladın. Sakın buna aldanma!" dediler. Peygamber'le aralarındaki andlaşmayı ilk defa bozan bu yahudiler oldular. Bir gün müslüman bir kadın Beni Kaynuka çarşısına gitmiş, zinet eşyalarından bir şey için bir kuyumcunun yanında oturmuştu. Bu sırada onlardan bir adam kadının yanına gelerek (habersizce) fistanını arkasından sırtına kadar kesmişti. Kadın farkına varmadan aniden kalkınca avret mahalli açılıvermiş bundan dolayı da üzerine gülmüşlerdi. Bunun üzerine müslümanlardan birisi de o adamı vurup öldürmüştü. Olayı öğrenen Beni Kaynuka yahudileri hemen Resulullah'a karşı ahidlerini bozup, yahut bozduklarını ilân edip kalelerine girdiler ve siperlere çöktüler. Resulullah (s.a.v) da hareket edip onları on beş gün muhasara altında tuttu. Nihayet Peygamber'in hükmüne teslim olarak kaleden indiler. Kolları arkalarına bağlandı, zira öldürüleceklerdi. Bunlar Hazrec kabilesinin müttefikleri idiler. Abdullah b. Übeyy b. Selül kalkıp onların hakkında Hz. Peygamber'le konuştu. Resulullah hiç cevap vermedi. Abdullah elini Peygamber'in yakasına koydu. Bundan dolayı Peygamber'in yüzünde kızgınlık alâmeti belirmişti. Abdullah'a "Bırak!" dedi. O da, "Üç yüz silahlı, dört yüz silahsız dostumu bana bağışlayıncaya kadar bırakmam. Bunlar, Benî Ahmer ve Esved'e karşı müdafaada bulundular. Vallahi bir karışıklık olmasından korkarım." dedi. Bunun üzerine Resulullah da, "Haydi senin olsunlar, Allah onlara lanet etti, oradan çıkartın ve sürün." dedi. Abdullah da beraberce lanet etti. Böylece yurtlarından çıkarıldılar, malları müslümanlara ganimet olarak kaldı. Ancak arazileri yoktu, çünkü kuyumcu idiler. Ensâr'dan Übâde b. Samit onları çıkarıp Zebbâ'ya kadar götürdü. Sonra oradan Şam tarafına, Ezriat'a kadar gittiler. Orada da çok kalmadan tarih sahnesinden silindiler. "İşte Beni Nadir'den az önce geçenler ve yaptıklarının vebâlini tadanlar, Bedir'den sonra bu topluluktur. Bunlar hicretin yirminci ayında Şevvâl içerisinde sürülmüşlerdi. Beni Nadir olayı da hicretin dördüncü senesi Rebiu'l-evvel ayında olmuştu. Bu, yahudilerin hali idi. Münafıkların durumu da şöyle temsil ediliyor. كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ **Şeytanın meseli gibi**

darb-ı mesel olmuş, hayret verici hali gibi اِذْ قَالَ لِلْاِنْسَانِ اكْفُرْ **hani bir vakit insana küfret demişti.** Bir âmir durumunda onu küfre teşvik etmişti فَلَمَّا كَفَرَ **o insan küfredince de,** şeytan çekilivermiş قَالَ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِنْكَ **haberin olsun, "Ben senden beriyim." demişti.** Yani senin bulaştığına bulaşmam, sorumluluğuna iştirak etmem اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَم۪ينَ **çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.** Küfür et diye emir verirken korkmamıştı da, aldatıp belâya soktuktan sonra azabı hatırlayarak korkacağı tutmuş, "Ben karışmam ne halt edersen et" diyerek savuşuvermişti ki bu da bir şeytanlıktı. Münafıklar da böyle yapmışlardı ve böyle yapmaktadırlar. Ebu Hayyân der ki: "Şeytanın ben Allah'tan korkarım demesi, bir riyâ idi ki, bu korku, onu insanları fenalığa sevketmekden alıkoymuyordu."(1) Müfessirlerin çoğu, buradaki şeytan ve insandan maksadın şeytan ve insan cinsi olduğu görüşündedirler. Buna göre uzaklaşma, kıyamet günü olacak demektir. اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَ *"çünkü ben Allah'tan korkarım."* Sözünün dış anlamına en uygun olan mânânın da bu olduğu söylenmiştir. Bazıları da demiştir ki, şeytan ile murad, iblis, insan ile murad da Ebu Cehl'dir. Zira Enfâl Sûresi'nde geçtiği üzere لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَاِنّ۪ي جَارٌ لَكُمْ *"Şeytan onlara, 'Bugün insanlardan sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım' demişti..."* (Enfâl, 8/48) sonra da çarpışma başlayınca اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِنْكُمْ اِنّ۪ٓي اَرٰى مَا لَا تَرَوْنَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَ *"Ben sizden uzağım, ben sizin görmediğiniz (gerçeği) görüyorum, ben Allah'tan korkarım.."* (Enfâl, 8/48) deyip sıvışmıştı. Mamafih bu konuda darb-ı mesel haline gelmiş bir kıssa da nakledilmektedir. Ahmed b. Hanbel, Zühüd'de, Buharî Tarih'de, Beyhakî Şuab'da, Hakim ve daha başkaları Hz. Ali (r.a.)'den şöyle nakletmişlerdir: "Ermişlerden biri kendi köşesinde ibadet ederdi. Günün birinde bir kadına bir hal ârız olmuş, kardeşleri de onu, o ermiş kişinin yanına götürüp bırakmışlardı. Kadın bu zâtın hoşuna gitmiş ve tutup onunla zina etmişti. Bunun üzerine kadın hamile kalmış, derken şeytan bu zâtın yanına gelerek, "Sen bu kadını öldür, şayet durumu öğrenirlerse rezil olursun." dedi. Böylece adam kadını tutup öldürdü ve bir yere gömdü. Sonra kadının kardeşleri gelip adamı yakaladılar, götürürlerken şeytan yine gelerek, "Onu sana hoş gösteren bendim, şimdi bana secde edersen seni kurtarırım." dedi. Bunun üzerine adam ona secde etti, sonra da şeytan ondan uzaklaşıp, dediğini dedi. İşte كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ اِذْ قَالَ لِلْاِنْسَانِ اكْفُرْ ... âyeti buna işaret etmektedir."(2) فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَٓا اَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ ف۪يهَا **Sonra her ikisinin de ebedi olarak ateşte kalmaları kendilerinin akıbetleri oldu.** Çünkü birisi âmir tavrıyla küfre teşvik etmiş, diğeri de tutup yapmıştı. Demek ki

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 250.
(2) Hakim, a.g.e., II, 484.

âmirin Allah'a karşı isyan emri yapıldıktan sonra kendisine emredileni de sorumluluktan kurtaramaz. Eğer bu isyan küfür ise, cezası ebediyyen cehennemdir. **وَذٰلِكَ Ve işte bu,** yani cehennem ateşinde ebedî kalmak yalnız o ikisine mahsus değil **جَزَٓاءُ الظَّالِمٖينَ bütün zalimlerin cezasıdır.** Zulmü iyi veya mübah gören gerek âmir, gerek memur bütün haksızların cezası, sonsuza kadar cehennemde kalmaktır. Çünkü zulmü helal saymak da küfürdür.

Bu suretlle münafıkların, kâfirlerin ve zalimlerin halleri anlatıldıktan sonra, o kötü sonuçtan müminleri korumak için Allah Teâlâ buyuruyor ki:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ
لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾ وَلَا تَكُونُوا
كَالَّذٖينَ نَسُوا اللّٰهَ فَاَنْسٰيهُمْ اَنْفُسَهُمْ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ
﴿١٩﴾ لَا يَسْتَوٖٓي اَصْحَابُ النَّارِ وَاَصْحَابُ الْجَنَّةِ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ
هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٢٠﴾ لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعًا
مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ
لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ هُوَ اللّٰهُ الَّذٖي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ
عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحٖيمُ ﴿٢٢﴾ هُوَ اللّٰهُ الَّذٖي
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزٖيزُ
الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾ هُوَ اللّٰهُ
الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى يُسَبِّحُ لَهُ

مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٤﴾

Meâl-i Şerifi

18. Ey inananlar, Allah'tan korkun ve kişi, yarın için ne (yapıp) gönderdiğine baksın. Allah'tan korkun; çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.

19. Allah'ı unutup da Allah'ın da kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın onlar, yoldan çıkan kimselerdir.

20. Cehennem ehli ile cennet ehli bir olmaz. Cennet ehli kurtularak isteklerine erişenlerdir.

21. Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, Allah'ın korkusundan onu baş eğmiş, parça, parça olmuş görürdün. Bu misalleri düşünsünler diye insanlara veriyoruz.

22. O, öyle Allah'tır ki O'ndan başka tanrı yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. O, esirgeyen bağışlayandır.

23. O, öyle bir Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, mâlik ve sahiptir, münezzehtir, selâmet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptıran, büyüklükte eşi olmayandır. Allah puta tapanların ortak koştukları şeylerden münezzehtir.

24. O, yaratan, var eden, varlıklara şekil veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar O'nun şânını yüceltmektedirler. O, gâlib olan, her şeyi hikmeti uyarınca yapandır.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا **Ey Allah'a, Resulüne ve ahiret gününe inanıp iman şerefi ile müşerref olmuş bütün müminler!** اتَّقُوا اللّٰهَ **Hep Allah'tan korkun.** Nifaktan, münafıklardan, küfürden, kâfirlerden, zulümden, zalimlerden ve şeytanın şeytanlığıyla o kötü akıbete düşmekten sakınıp Allah'ın korumasına sığının da, her işinizde O'nun emir ve nehyini tutarak azabından korunun وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ **ve her nefis yarın için,** yani kıyamet günü için ne hazırlamış, **Allah'a ne takdim etmiş olduğuna baksın.** Hesab sorulmadan önce nefsini muhasebeye çekip kendi hesabına nazar etsin. Kıyamet gününe "yarın" denilmesinin iki anlamı olduğu ifade edilmiştir. Birincisi, yarının dünden yakın olması itibariyle kıyamet yarın olacakmış gibi telakki edilerek çalışmaya teşvik etmek demektir. İkincisi de, Rahmân Sûresi'nde geçtiği üzere Allah katında zamanın, birisi teklif

zamanı olan dünya devri, diğeri de ceza ve mükafat zamanı olan ahiret devri olmak üzere iki günden ibaret olduğuna işarettir ki, buna göre bugün dünya, yarın ahiret demektir. Bununla beraber âyet, insanın her gün korunmak için yarına faydalı olacak ne iş yaptığını düşünmesinin gerekli olduğunu da hatırlatmaktan uzak değildir. وَاتَّقُوا اللّٰهَ *"Allah"tan korkun!"* Bu cümle dış anlamı itibariyle öncekini te'kid etmek için tekrar edilmiş gibi görünmektedir. Fakat önceki Allah sevgisiyle emirlerin, vazifelerin yerine getirilmesi, bu ise Allah korkusuyla yasaklanan şeylerden, fenalıklardan sakınılması durumunu göstermesi itibarıyla farklılık arzetmektedir. Yani Allah'tan korkun da kötülük yapmayın ve korunmazlık etmeyin. اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ **Çünkü Allah, her ne yaparsanız haberdardır,** yarın ona göre ceza veya mükafat verecektir.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ **Ve öyle kimseler gibi olmayın ki** نَسُوا اللّٰهَ **Allah'ı unutmuşlar,** Allah'tan korkmaz, hukukunu tanımaz ve O'nun sonsuz korumasından yardım dilemez olmuşlardır da فَاَنْسٰيهُمْ اَنْفُسَهُمْ **Allah da onlara kendilerini unutturmuştur.** Sarhoş gibi ne yaptıklarını bilmezler. İnsan nefsinin, beşer hukukunun kıymetini anlamaz, âdi şeylere tapar ve insanlığı zelil ederler. Ayrıca kendilerini kurtaracak hayır ve hesanâtı düşünmez, azabdan koruyacak işler yapmaz ve yarın için bir şey hazırlamaz olmuşlardır. Netice olarak denilebilir ki, onlar kıyamet günü öyle dehşetli trajedilere maruz kalırlar ki, kendilerinden geçerler. Hatta ruh yoktur deyip duranlar dahi, böyle kendilerini unutmuş, insan varlığının en mühim ayırıcı unsurunu teşkil eden şuur nimetini kavrayamamış kimselerdir. İnsanın kendisini hissetmesi fıtrî olduğu için şuurdan, şuurun hukukundan ve onun Allah'a bakan yönünden gaflet edenlerin fıtratı bozulmuş kimseler olduklarına tenbih için unutmak ile ifade edilmiştir. اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ **İşte onlar, fasıklardır.** İtaattan çıkıp isyana dalmış, insanlık kıymeti kalmamış, fıskta tekâmül etmiş ve bozulmuş bir topluluktur. Müminler bunlara benzememelidir. لَا يَسْتَوٖٓي اَصْحَابُ النَّارِ وَاَصْحَابُ الْجَنَّةِ **Cehennem ashabı ile cennet ashabı müsavi olmazlar.** Yani Allah'ı bırakıp da günaha dalmış o fasıklar beyan edildiği gibi, cehennem ateşinde kalmayı hak etmişlerdir. Allah'tan korkup korunanlar ise, cennete müstehaktırlar. Cehennemliklerle cennetlikler ise, denk olmazlar. Fazilet ve üstünlüğün hangi tarafta olduğuna gelince: اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَٓائِزُونَ **Kurtulanlar ancak cennet ashabıdır.** Tehlikeden kurtulmuş büyük murada ermişlerdir. Müminler, böyle bir tehlikeden kurtulup o büyük murada ermek, o fazileti kazanmak için günahlardan korunarak ve azabdan sakınarak çalışmalıdırlar. Ayrıca her gün, yarına ne hazırladıklarına bakıp hesab etmeli ve Allah'ı unutup da kendilerine yazık ederek ateşte kalacak fasıklar ve zalimler

gibi olmamalıdırlar. Onun için de bu nasihatlere, Allah'ın emir ve nehiylerine iyi dikkat etmelidirler.

لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ **Biz bu Kur'ân'ı** yani iman ile okunup amel edilmesi için indirmiş olduğumuz bu büyük, şanlı Kur'ân'ı biz azimü'ş-şân (şânı yüce olan) **eğer bir dağın üzerine indirseydik** لَرَاَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ **herhalde sen onu,** o dağı **Allah korkusundan çatlayarak başını eğmiş görürdün,** o kaskatı dağ, o derece müteessir olur ve Allah'ın emirlerine saygı ile çatlayıncaya kadar itaat edip secdelere kapanırdı. Fakat Ahzâb Sûresi'nin sonunda bulunan ... اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ *"Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik.."* (Ahzâb, 33/72) âyetinde geçtiği üzere, gökler, yer ve dağlar ilk teklifte emanetin ağırlığından yılarak yüklenmekten çekinmişti de onu, insan yüklenmişti. Bundan dolayı kitab indirilmesine dağların ne kabiliyetleri vardır, ne de ihtiyaçları, ihtiyaç insanlarındır. Onun için Kur'ân da, bir dağ üzerine indirilmedi, insanlar için Hz. Muhammed (s.a.v)'in kalbine indirildi. Hem öyle beliğ ve tesirli bir suretle indirildi ki, faraza büyük bir dağ üzerine indirilmiş ve dağa öyle bir şuur verilmiş olsaydı, göğe doğru başkaldırmakta bulunan o ulu dağ, bütün katılığına rağmen Allah korkusu altında her türlü itaatsızlığı bir kenara atarak çatlayıncaya kadar İlâhî emirlere boyun eğer ve son derece etkilenirdi. Binaenaleyh akıl ve şuur kabiliyyeti ile emaneti yüklenen bir taraftan cehennem ateşi, diğer taraftan cennet nimetleriyle kuşatılmış, istikbale doğru gitmekte olan insanların bundan daha fazla etkilenmesi ve uyanık olmaları gerekirken, o çok zalim ve çok cahil insanlar bundan müteessir olmuyor ve Allah'a saygı duymuyorlar, ayrıca Allah'ın hukukunu, nefislerinin vazife ve istikbalini unutmuş, iyilik ve kurtuluş yollarını düşünmez olmuşlardır. Zemahşeri ve Ebu Hayyân'ın da içinde bulunduğu birçok müfessire göre söz konusu bu âyet de, اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ (Ahzâb, 33/72) âyeti gibi temsil kabilindendir. Maksadı, insanların kalblerindeki katılık ve etkisizliğe karşı onları uyarmaktır.(1) Nitekim şöyle buyurulması da buna işaret etmektedir. وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ **Ve işte** bu **meseller,** yani gerek bu âyet ve bu sûredeki ve gerek Kur'ân'ın diğer yerlerindeki bu çeşit temsiller, yahutta تِلْكَ mübtedâ, الْاَمْثَالُ haber olduğuna göre, bunlar, birtakım temsillerdir. Veya ibret alınması için daima hatırda tutulacak ve dilden düşürülmeyecek misallerdir ki, نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ **biz onları insanlar için yapıyoruz.** İnsanların düşünüp istifade etmeleri için meydana getiriyor ve tasvir ediyoruz. لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ **Düşünsünler diye,** yani hissî örneklerden, fikrî ve makul mânâlara geçip

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 87.

geçmiş ve geleceklerini düşünsünler, Allah'ın büyüklüğünü ve kudretini anlayarak yarın için ona göre hazırlanıp korunsunlar diye. Fikir, görgü ve bilgileri bir tertibe koyup bildiğinden bilmediğini anlamak, sonu önceye bağlamak demektir. Görülüyor ki, bu وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ âyeti, sûrenin baş tarafında yer alan فَاعْتَبِرُوا يَٓا اُولِى الْاَبْصَارِ âyetin mânâ yönünden tamamlamaktadır. Onun için bu hatırlatma ile güzel bir va'z ve nasihat yapıldıktan sonra, Allah Teâlâ'nın birliğini, ilim ve rahmetiyle şanını ve yüceliğini bazı isim ve sıfatlarıyla anlatarak, sûrenin son kısmını baştarafına bağlamak üzere buyuruluyor ki:

هُوَ اللّٰهُ الَّذِى **O öyle bir Allah'tır ki,** bütün kemal sıfatlarını zâtında toplayan, varlığı gerekli ve uluhiyyet kendi hakkı olan en yüce zâttır ki لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ **O'ndan başka ilâh,** yani tapılacak tanrı **yoktur.** (Bütün ilâhî isimlerin toplayıcısı, zât ismi olan Allah adı hakkında, Fâtiha Sûresi'nin başında besmelenin tefsirinde geçen açıklamaya bkz.) O Allah, عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ **gaybı da bilir şehadeti de.** Gayb iki ayrı anlamda kullanılır. Birincisi, mutlak gayb, diğeri izâfi gaybdır. Mutlak gayb: Hiçbir mahlukun ne duyumlarının ne de bilgisinin ulaşamadığı gayba denir. İzâfî gayb ise, bazı yaratıklar için bilinmesi mümkün olmayan gaybdır ki bu, onlara göre gayb demektir. Burada ilk akla gelen ise mutlak gaybdır. Çünkü âyetteki «ال» ahd için değil istiğrâk içindir. Övgü makamı bunu gerektirdiği gibi, diğer âyetlerde ifade edilen «عَلَّامُ الْغُيُوبِ» ismi de, buna delildir. Şu halde söz konusu gayb, ister vacib ister mümkün olsun, ister mevcut olmasın ve isterse varlığı imkansız olsun Allah için müsavidir. Rağıb der ki: "Şuhûd ve şehadet gerek göz ve gerek sezgi ile olsun, görmekle beraber bir mekânda bulunmak mânâsını ifade eder."(1) Bazen de yalnızca hazır bulunmaya denir. Ancak sırf hazır olmaya şuhûd-i evlâ, müşâhede ile beraber hazır olmaya da, şehadet-i evlâ denilmektedir. Buna göre âyetteki şehadetten maksad, yaratıkların göz veya sezgi ile müşâhede edebileceği âlem demektir. Şüphe yok ki gaybı bilenin şehadeti bileceği evleviyetle mümkündür. Bununla beraber لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً اِلَّا اَحْصٰيهَا *"Bu kitab da ne oluyor, ne küçük, ne de büyük hiçbir şey bırakmıyor, her şeyi sayıp döküyor!.."* (Kehf, 18/49) kabilinden saymanın tamamiyle açıklığa kavuşması için ikisi de zikredilmiştir.

هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّح۪يمُ **O, hem Rahmân'dır hem Rahîm'dir.** (Bu iki sıfatla ilgili Fâtiha'nın başında besmelenin tefsirinde açıklama geçmişti. Oraya bkz.) Burada da şöyle özetleyebiliriz: Bu iki sıfat, iki çeşit rahmete delâlet eder. Birisi, Rahmet-i Rahmâniyye, diğeri de Rahmet-i Rahîmiyye'dir. Rahmet-i Rahmâniyye,

---

(1) Rağıb el-İsfehanî, a.g.e., 267-268.

hiç bir amelin şart koşulmadığı ve geri bırakılmadan başlangıçta bahşedilen ilâhi rahmettir ki, mümini de kâfiri de, çalışanı da, çalışmayanı da kapsamaktadır. Mesela, başlangıçta var olma bu rahmetin eseridir. Nitekim rahimlerdeki ceninler ve bütün hayvanat bu rahmet ile beslenir. Yine bu rahmet ile Allah Teâlâ kâfirlere dahi dünyada rızık, akıl vesâire gibi nimetler verir. Rahmet-i Rahîmiyye ise, elde edilmesi için çalışmanın şart koşulduğu ve Rahmet-i Rahmâniyye'yi güzelce kullanarak çalışan kimselere verilen rahmettir ki, en aşağısı, amelle kazanılmış bir haktan aşağı değildir. Sırf fazilet olan yüksek derecesinin ise, sınırı ve sonu yoktur. İşte dinin, takvanın, çalışma ve gayretin önemi bu sebebledir. Onun içindir ki رَحْمَانُ الدُّنْيَا وَرَحِيمُ الْاٰخِرَةِ yani "Rahmân, dünya ile Rahîm ise ahiretle ilgilidir." denilmiştir. Buna göre Rahîm sıfatı, imanlı ile imansızı, iyi ile kötüyü, korunanla korunmayanları ayırd ederek iyileri sonuçta mükafat ile murada erdirmek mânâsını ifade ettiği için, ona mukabil Rahmet-i Rahmâniyye'yi kötüye kullanmış kişilerin de mahrumiyyet ve ceza göreceklerini ihtivâ eder ki bu anlam, sonraki âyette sayılan vasıflarla izah edilmiş olacaktır. Dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur ki, Allah Teâlâ'nın büyüklüğünü ve kudretini beyan ile Allah korkusunun gereğini ispât konumunda gelen bu âyetler, korkudan önce sevgi ve ümid hislerini uyandıracak olan bu rahmet âyeti ile başlamıştır. Ancak ilim rahmetten, vahdâniyyet (Allah'ın birliği) de ilimden önce zikredilmiştir. Çünkü Rahmet-i Rahîmiyye'nin gizli ve aşikâr hiçbir mükafatı zayi etmeyecek tarzdaki güzel cereyanı, ilim sıfatının mükemmelliğine dayalı olduğundan, sübûtî sıfatlardan sayılan ilim sıfatının kemalini gösteren عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ *"gaybı ve görüneni bilir."* vasfı, fiilî sıfatlardan olan rahmet sıfatını gösteren er-Rahmân, er-Rahîm vasıflarından önce zikredilmiştir. İlim sıfatının bunları temin edecek şekilde kemali ise, her türlü hükmünde ortaklık ve aykırılıktan uzak olarak zât, sıfat ve fiillerde tevhide dayalı olduğu için selbi sıfatlardan olan vahdâniyyet sıfatı da ondan evvel getirilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, selbi, sübûtı ve fiili sıfatların mercii olan zâtın varlığı da "Allah" ismi ile hepsinden önce zikredilmiştir. Yukarıda da zikredildiği gibi korku, mutlak ürküntüden ibaret olan bir korku olmayıp, sevgi ve hürmet ile beraber olan saygılı bir korku olduğu için, evvela ilâhî rahmetin, سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَى غَضَبِي *"Rahmetim gazabımı geçti."* kudsi hadisi gereğince ilâhî gadabı geçtiğini gösteren bu âyette önce korkunun birinci esası olan hürmet ve saygı hissi uyandırılmak üzere şevk ve ümidle sevgi coşturulmuş, sonra da korkunun ikinci esası olan ve Rahmet-i Rahîmiyye'nin mânâsı içinde bulunan sorumluluk ve korku hisleri de yine aynı ümid ve şevk prensipleriyle beraberce telkin edil-

mek üzere buyurulmuştur ki:

هُوَ اللّٰهُ الَّذ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ *"O Allah'tır ki kendisinden başka ilâh yoktur."* Her şeyden önce bu cümle, Hakk'ın zâtına ve tevhid emrine son derece önem vermek ve itina göstermek maksadıyla tekrar edilmiştir. Evet korkudan dağların bile çatlayarak boyun eğeceği O Allah, öyle bir Allah'tır ki, hakikatte O'ndan başka ibadet edilecek bir varlık yoktur. اَلْمَلِكُ **Mülkün sahibi,** bütün eşyanın mülk ve hükümdarlığı O'nun, bütün yaratıklar üzerinde emir ve nehiy, idare ve tasarruf, işinden etme ve iş verme, aziz ve zelil kılma, mükafat ve ceza ile açıkta ve gizlide hüküm, kuvvet ve kudret kendisinin olan yegane saltanat sahibi O'dur. تَبَارَكَ الَّذ۪ي بِيَدِهِ الْمُلْكُ *"Mülk elinde bulunan Yüce Allah, kutludur."* (Mülk, 67/1). Öyle melik ki, اَلْقُدُّوسُ **Kuddüs,** gayet mukaddes her türlü kusurdan münezzeh (uzak), her vasfında mükemmel, sınırlamaya ve tasvire sığmaz, hiçbir leke kabul etmez, tertemiz demektir. Öyleki اَلسَّلَامُ **Selam,** her selametin kaynağı, kendisi ayıbdan, kusurdan, eksiklikten, yokluktan kısacası her tehlikeden sâlim olduğu gibi, selamet umulan, selamet arayanları selamete erdirecek olan da O'dur. اَلْمُؤْمِنُ **Mümin,** iman, emniyet ve güven verici, şüphe ve tereddütleri kaldıran, isteyenlere iman, korku içinde olanlara emniyet veren ve verecek olan da O'dur. اَلْمُهَيْمِنُ **Müheymin** görüp gözeten, her şeye şahid olan koruyan ve bekçilik eden de O'dur. (Bu "Müheymin" kelimesi hakkında Mâide Sûresi'nde geçen وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِناً عَلَيْهِ (Mâide, 5/48) âyetinin tefsirine bkz.) اَلْعَز۪يزُ **Aziz** yani gayet izzetli, onurlu ve şanlıdır. Hiçbir şekilde mağlup edilmez, her işinde gâlibdir. Yahut eşi benzeri yoktur ve gayet yüksektir. Yani وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُواً اَحَدٌ *"Hiçbir şey O'nun dengi olmamıştır."* (İhlâs, 112/4) âyetinde ifade edildiği gibidir. Yahut dilediğini yapan yani فَعَّالٌ لِمَا يُر۪يدُ (Hûd, 11/108). Bununla beraber alçaklığı, ahlâksızlığı, küfür, zulüm, fesad, isyan ve küfran gibi fe-nalıkları sevmez. اَلْجَبَّارُ **Cebbâr,** yukarıda da geçtiği üzere cebr'den mübalağalı ism-i fâildir. Yani çok cebredici mânâsını ifade eden Cebbâr vasfında başlıca iki mânâ vardır. Birincisi, cebr, esasen kırığı yerine getirip sıkıca sarmak, eksiği ıslah edip tamamlamak demektir. Nitekim "Cebr-i mafat etti." denilir ki, zâyi olanı yerine getirdi, telafi etti demektir. Bu mânâda Cebbâr ismi halkın eksikliklerini tamamlayan, ihtiyaçlarını gideren, işlerini düzelten ve bu konuda gereken şeyi gereği gibi yapmakta çok iktidarlı olan hakim mânâsını ifade eder. Müfessirlerin çoğu, Allah Teâlâ'ya Cebbâr ismini vermenin bu anlamda olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Allah Teâlâ dertlere derman veren, kırılanları onaran, yoksulları zengin eden, perişanlıkları yoluna koyup düzelten en yüce zâttır. İkincisi, cebr, icbâr etmek, yani dilediğini zorla

yaptırmak mânâsına da gelir. Bu mânâda Cebbâr, zorlu demektir. Allah Teâlâ'ya isnadı, Kahhâr ismi gibi, halkı iradesine mecbur eden, dilediğini ister istemez zorla yaptırmaya kadir olan, hüküm ve nüfuzuna karşı çıkılma ihtimali bulunmayan güç ve büyüklük sahibi demektir. Mamafih bundan, Cebriyye'nin dediği gibi kullara hiç irâde vermez, her emrini cebirle yürütür, insanlarda ihtiyârî fiiller yoktur mânâsını da anlamamak gerekir. Çünkü kanun yapma ile ilgili emirlerin kulların cüz'i iradeleriyle şartlı kılınmış olduğu da إِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ *"Eğer siz Allah'a (O'nun dinine) yardım ederseniz (Allah da) size yardım eder."* (Muhammed, 47/7) gibi birçok nass ile tesbit edilmiştir. Ancak bundan şu mânâ anlaşılmalıdır ki, Allah Teâlâ birçok fiilde insana irade vermiş ve hür yaratmış olmakla beraber bütün isteklerini yerine getirmeye mecbur değildir. Dilerse, dilediği anda iradelerini yok eder. Nitekim bir hadiste اِذَا اَرَادَ اللّٰهُ اِنْفَاذَ قَضَائِه وَقَدَرِه سَلَبَ ذَوِى الْعُقُولِ عُقُولَهُمْ حَتّٰى يَنْفُذَ فِيهِمْ قَضَائُهُ وَقَدَرُهُ فَاِذَا مَضٰى اَمْرُهُ رَدَّ اِلَيْهِمْ عُقُولَهُمْ وَوَقَعَتِ النَّدَامَةُ "Allah Teâlâ kaza ve kaderini yerine getirmeyi istediği vakit, akıl sahiplerinin akıllarını gideriverir ki, kaza ve kaderi onlarda yerine gelsin. Emri yerine gelince de akıllarını onlara geri verir. Böylece de pişmanlık başlar."(1) buyurulmuştur. Dilerse onların akıl ve iradelerini yok etmemekle beraber isteklerinin aksine kendi hüküm ve iradesini zorla üzerlerinde icra eder. Nitekim Allah'tan korkmayan, emirlerine karşı gelmek isteyen âsiler, azaba ve cezaya yanaşmak istemedikleri halde, vakti gelince cezalarını çekmeye mecbur olurlar. Hâsılı Allah Teâlâ'nın mutlak iradesi altında mağlub ve mecbur olmayacak hiçbir şey tasavvur olunamaz. Bu husus, وَلَهُ اَسْلَمَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ *"Oysa göklerde ve yerde olanların hepsi, ister istemez, O'na teslim olmuştur ve O'na döndürülüp götürüleceklerdir."* (Al-i İmrân, 3/83) âyetinde ifade edilmiştir.

Cebbâr isminde bu iki mânâdan başka iki farklı anlamın daha olduğu beyan edilmiştir. İbnü'l-Enbarî der ki: "Allah'ın sıfatlarından olan Cebbâr, kendisine erişilmez, el uzatılmaz الَّذِى لَا يُنَالُ demektir. Nitekim el yetişmeyen yüksek hurma ağacına da «جَبَّارَةٌ» denilir. İbnü Abbas'dan yapılan bir rivayette de "el- Cebbâr, "Melik-i azîm" yani çok büyük, azametli padişah mânâsına gelmektedir."(2) Vahidi de der ki: "Bu zikredilen mânâlar, Allah Teâlâ'nın Cebbâr sıfatı hakkındadır. Halkın sıfatı olarak kullanılan Cebbâr'ın, daha başka anlamları da vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir.

1- Musallat (zorlayıcı - sataşan) demektir. وَمَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ *"Sen onların*

(1) Feyzü'l-Kadir, I, 267 (406); Keşfü'l-hafa, I, 81-82 (195).

(2) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXIX, 295.

üstünde bir zorlayıcı değilsin..." (Kâf, 50/45) âyetindeki Cebbâr, bu anlamdadır.

2- İri cisimli mânâsınadır اِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ *"Orada iri cisimli (insanlardan oluşan) bir kavim vardır..."* (Mâide, 5/22) âyetinde de, bu anlamdadır.

3- Allah'a ibadet etmeyen, baş kaldıran mânâsına gelmektedir. Bu anlam da, وَلَمْ يَجْعَلْنِى جَبَّارًا *"Beni başkaldıran bir zorba yapmadı."* (Meryem, 19/23) âyetinde vardır.

4- Çok insan katleden yani "kattâl" anlamını da ifade etmektedir. Nitekim وَاِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ *"Yakaladığınız vakit, çok katleden zorbalar gibi yakalıyorsunuz."* (Şuarâ, 26/130) âyeti ile اِنْ تُرِيدُ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِى الْاَرْضِ *"Sen yeryüzünde katil bir zorba olmak istiyorsun."* (Kasas, 28/19) âyetinde de bu mânâ söz konusudur."(1) اَلْمُتَكَبِّرُ **Mütekebbir.** Çok büyük, her hususta büyüklüğünü gösteren, büyüklük, ululuk, kibriyâ, ve azâmet kendisine mahsus, kendisinin hakkı olan demektir. Kibirlenmek ve büyüklük taslamak yaratıkların hak ettikleri bir sıfat değildir. Onun içindir ki mütekebbir sıfatının insan için kullanımı, hoş karşılanmamıştır. Zira mütekebbir kibir gösteren, büyüklenen demektir. Halbuki yaratıklarda esasen büyüklük, ululuk yoktur; aksine aşağılık, horluk, yoksulluk ve ihtiyaç vardır. Hatta zaman olur ki bir sinek, bir mikrop bir Nemrûd'un işini bitirmeye yeter. Böylesine acizlik ve ihtiyaçtan kendilerini kurtaramayan ölümlülerin, büyüklük ve ululuk taslamaya kalkışmaları, cahillikten ve yalancılıktan başka bir şey değildir. Onun için yaratıklarda tekebbür. (büyüklenme) tefa'ul babının tekellüf binâsından olarak hoş karşılanmayan bir noksanlıktır. Fakat Allah Teâlâ zât, sıfat ve fiillerinde büyüklüğün, yüceliğin ve kudsiyyetin her nev'ini toplamıştır. O'nun bu yücelik ve büyüklüğünü göstermesi, hem hiçbir ortaklık kabul etmeyen hakkı, hem de kendisinin celâl ve cemâl sıfatlarını kullarına tanıtmak, onları bilgilendirmek ve huşû ile saadete götürmek gibi, büyük bir lütuf ve yardım gösterdiği için son derece güzel bir sıfattır. O'nun hakkında tekebbür, tefe'ul bâbının tekellüf binâsından değil, bizâtihi kuvvet, kudret ve birliğini ifade eden daha fazla mânâ içindir. Bundan dolayı Allah Teâlâ söz konusu sıfatlarla tavsif edildikten sonra, O'nun mahluklardan hiçbirine benzemediğini ve müşriklerin hayal etmek istedikleri şirk unsurlarından berî olduğunu bir daha açık bir şekilde anlatmak için buyuruluyor ki, سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ **Allah, onların koştukları şirkten münezzehtir.** Yani yaratıklardan bazıları, kibirlenerek, zorbalık yapmak isteyerek yahut öyle yapmak isteyenlere aşırı sevgi bağlayarak Allah'ın zikredilen sıfatlarına şirk koşuyorlar.

---

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., 295 (Vahidî'den naklen)

Halbuki Allah, öyle şirklerden münezzehtir. O şirk koşulan şeyler, Allah'tan çok uzaktır. O'nun yüceliği ve büyüklüğü onlarınkine benzemez. Çünkü onlar, kendi nefislerinde mahluk ve esasen noksan varlıklardır. Tekebbürleri de, noksanlıklarına bir yalancılık ilave etmekten başka bir şey değildir. Allah Teâlâ ise, bütün büyüklüklerin, bütün kuvvetlerin ve üstünlüklerin sahibidir. O'nun tekebbürü, büyüklük üstüne büyüklüktür. Bu yüzdendir ki, Allah Teâlâ, büyüklüğüne hiçbir toz kondurmaz. Ezelî ve kendi zâtına mahsus olan üstünlük ve kudsiyyetiyle onu her şirk unsurundan tenzih eder. O, öyle bir sübhân öyle münezzeh ve mukaddes bir varlıktır. Çünkü هُوَ اللّٰهُ **O, öyle Allah'tır ki,** الْخَالِقُ **Hâlık'tır** diğerleri ise mahluktur. Daha evvel de geçtiği gibi, bizim yaratmak tabir ettiğimiz "halk" fiili, iki mânâ ifade eder. Birisi, takdir etmek, yani bütün açıklığı ile eşyanın miktar ve derecelerini tayin etmektir. Zira bir şeyi bütünüyle takdir etmek, onun eşyâ arasındaki miktar ve derecesini tamamiyle bilmeye bağlıdır. Bu takdir mânâsı itibâriyledir ki halk, ekseriya miktar ve sayısı bulunan şeylerde kullanılır. Diğeri ise, yok olan şeye varlık vermek, hiçbir asıl ve örneği yokken icad etmektir. Bazan bir şeyden başka bir şeyi ortaya çıkarmak mânâsı da verilebilir. Ancak bu mânâya daha çok inşâ (icad) tabir edilir. Yaratıklara nisbet edilen en yüksek sanatlar, Allah Teâlâ'nın takdir buyurduğu keşf ve icad mahiyyetinden ileri geçemez. Çünkü mahluk, fiilerinin tafsilatını takdir edemez ve bir atom bile yapamaz. Böyle bir yaratma sonsuz ilim ve kudrete bağlıdır. Mahluk ise bundan ancak sınırlı kısmını elde edebilir. Herşeyi tam anlamıyla takdir ve icad ederek yaratan Ancak Allah Teâlâ'dır. O, öyle bir yaratıcı ki الْبَارِئُ **Bâri'dir.** Yani öyle temiz yaratıcı ki yarattıklarını temiz ve sağlam bir nizam üzere seçip düzenleyerek ve tamamlayarak birbirinden farklı özelliklerle yaratır. Hemze ile "berâ" veya berâetten bâri isminin türetilişi hakkında yukarılarda açıklama geçmişti. Râzi der ki: "Bâri ismi, sani (yaratan) ve mucid (icad eden) gibi olmakla beraber cisimlerin yaratılması mânâsını ifade eder. Onun için halka "berriyye" denilir de, renk ve tad gibi başka bir cevherle meydana gelen hususlara denilmez."(1) أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللّٰهِ التَّامَّاتِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَذَرَأَ وَبَرَأَ *"Allah'ın yarattığı şeylerin şerrinden O'nun kelimelerinin hepsine sığınırım."*(2) gibi bazı dualarda zikredilen "halaka", "zeree" ve "beree" fiillerine nazaran "bâri" ismi yaratılışın tekâmül mertebelerindeki icadları ifade eder. الْمُصَوِّرُ **Musavvir'dir,** yaratıkların suretlerini ve hallerini takdir edip, dilediği şekilde icad

(1) Fahrü'r-Razi, a.g.e., XXIX, 295.

(2) Ebu Davud, Tıbb, 19; Dârimî, İstizan 48; Muvatta, Şiir, 11, 12, İstizan, 34; Ahmed b. Hanbel, V, 430.

ederek tasvir eden ancak O'dur. Nitekim bu husus şu âyetlerde ifade edilmektedir. هُوَ الَّذِى يُصَوِّرُكُمْ فِي الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ *"Rahîmlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur."* (Al-i İmrân, 3/6), خَلَقَكَ فَسَوّٰيكَ فَعَدَلَكَ فِي اَىِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ *"O (Rab) ki seni yarattı, sana düzen verdi, ölçülü bir biçim verdi. Dilediği surette seni terkib etti."* (İnfitâr, 82/7,8) Rağıb der ki: "Suret, varlığın kendisiyle nakışlanıp diğerlerinden farkedildiği şeydir. Bu da iki kısımdır. Birincisi, hissedilen surettir ki, onu hem sıradan hem seçkin insanlar, hatta hayvanlardan birçoğu da idrak eder. Mesela görülen bir hayvanın sureti gibi. Biri de makul olan surettir ki, bunu bütün insanlar değil ancak seçkinler anlar. Mesela, insana mahsus olan akıl, düşünce ve eşyanın birbirlerine nazaran hususiyetlerini ifade eden mânâlar gibi ki, وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ *"Sizi yarattık, sonra size biçim verdik..."* (A'râf, 7/11) şeklindeki âyetlerde iki surete de işaret edilmiştir."[1]

Allah Teâlâ'nın sıfat ve isimleri bunlardan ibaret de değildir. لَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى **Esmâ-i Hüsna (en güzel isimler) hep O'nundur.** Yani Allah Teâlâ'nın vasıflarını ifade eden isimleri, yalnız bu sayılanlar değildir. En yüce mânâlara delalet eden en güzel isimler hep O'nundur. Nitekim وَلِلّٰهِ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوهُ بِهَا *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na onlarla dua edin.."* (A'râf, 7/180) ve اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى *"Allah ki, O'ndan başka tanrı yoktur. En güzel isimler O'nundur."* (Tâhâ, 20/8) gibi âyetler de bu mânâya işaret etmektedirler. En güzel isimler anlamındaki "Esma-i Hüsna" tabiri, şeriat dilinde bilhassa Allah Teâlâ'nın isimleri için kullanılır. Bu isimlerin bazıları, zât, bazıları da sıfat ismidir. Allah ismi, bunların hepsini toplayan zât ismi, diğerleri sıfat ismidir. Rahmân, sıfat ismi olmakla beraber, Allah'tan başkasına verilmeyen özel bir isimdir. Sıfatlar, zâtiyye, fiiliyye ve maneviyye olarak üç kısma ayrılır. Zâtî sıfatlar, Allah'ın zâtından ayrılmayan sıfatlardır ve iki kısımdır. 1- Sıfat-ı Selbiyye 2- Sıfat-ı Sübutiyye'dir.

Selbî sıfatlar: Vücud, kıdem, bekâ, muhalefetün li'l-havâdis, yani yaratıklara benzememek gibi teşbihi ortadan kaldırarak kudsiyyet ve nezâhet ifade eden sıfatlardır ki, kuddüs, selam, ehad, vahid, evvel ve ahir gibi isimler de böyledir.

Sübutî sıfatlar: Hayat, ilim, semi basar, irâde, kudret, kelâm ve tekvin sıfatlarıdır. حَيٌّ ، عَلِيمٌ ، سَمِيعٌ ، بَصِيرٌ ، مُرِيدٌ ، قَدِيرٌ ، مُتَكَلِّمٌ ، خَالِقٌ İsimleri de zâti sıfatlar hasebiyledir. Fiili sıfatlar, zâti sıfatların eser ve hükümleri ile ortaya çıkışını ifade eden tekvin sıfatının görüntüsünden ibarettir ki, مُبْدِئٌ ، مُعِيدٌ ، مُحْيِي ، مُمِيتٌ ،

---

(1) Rağıb el-İsfehanî, a.g.e., 289.

رَزَّاقٌ ، وَهَّابٌ ، غَفَّارٌ ، سَتَّارٌ ، خَالِقٌ ، بَارِئٌ ، مُصَوِّرٌ ، مُبْدِعٌ gibi isimler de böyledir. Her fiilin özelliğine göre, müstakil olarak ya da ona benzer bir kayıtla zikretmek caiz değildir. Karşılıklı olarak ele almak, edeble güzellik ve kemal yönünü gözetmek ve Allah'ın zikrettiği şekle uymak gerekmektedir. Mesela, Beyhaki'nin de ifade ettiği gibi ضَآرٌّ Dârr ismini tek olarak değil, Nafi' ismiyle beraber söylemek lazımdır. يَدْعُو لَمَنْ ضَرُّهُ اَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلَى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ *"Zararı, faydasından daha yakın olana yalvarır, ne kötü bir yardımcı ve ne kötü bir arkadaştır."* (Hac, 22/13) âyetinde de aynı durum söz konusudur. قَابِضٌ ، بَاسِطٌ İsimleri de böyledir. Nitekim Kur'ân'da يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ ، عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ، الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ şeklinde beraber zikredilmiştir. Şüphe yok ki, Allah Teâlâ, herşeyin yaratıcısıdır. Bütün hayvanatı da O yaratmıştır. Fakat sadece خَالِقُ الْقِرَدَةِ وَالْخَنَازِيرِ *"maymun ve domuzların yaratıcısı"* demek caiz değildir. Çünkü bu, edebe ters düşmektedir. Bundan dolayı Mu'tezile mensupları, "Allah şerrin yaratıcısı değildir." diyecek kadar ileri gitmişlerse de, bu da doğru değildir. Fakat yalnız "hâliku'ş-şerr" "şerrin yaratıcısı" denmemeli, zıddı ile beraber "hâlıku'l-hayr ve'ş-şerr", "hayrın ve şerrin yaratıcısı", yahut "hayruhu ve şerruhu minallahi Teâlâ" "hayır ve şerr Allah'tandır" şeklinde beraberce zikredilmeli ve manevî sıfatlara da riayet edilmelidir. Manevî sıfatlara gelince, Allah Teâlâ'nın ahlâkını, sıfat ve isimlerinin ahkâm ve kemâlini ifade eden azâmet ve kibriyâ, celâl ve cemâl, izzet, adalet, hikmet, hilim, sabır, fadıl, şedidu'l- ikâb ve seriu'l-hisâb gibi vasıf ve isimler bu kabildendir. Bunlara sıfat da denir. Kısacası, Allah Teâlâ'nın zâtı bir, esma–i hüsnâsı çoktur. Kur'ân'da zikredilenler, buradakilerden ibaret değildir. Buharî, Müslim ve diğer hadis kaynaklarında Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir sahih hadiste, اِنَّ لِلّٰهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اِسْمًا مِائَةً اِلاَّ وَاحِدًا مَنْ اَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ *"Allah Teâlâ'nın doksan dokuz ismi vardır. Kim onları sayarsa cennete girer."*(1) diye haber verilmiş ve وَهُوَ وِتْرٌ يُحِبُّ الْوِتْرَ "O, tektir, teki sever" buyurulmuştur.

Beyhaki "Kitabu'l-Esma ve's-sıfat" adlı eserinde birkaç tarikle Ebu Hureyre (r.a)'den şu tafsilatlı rivayeti nakleder. قَالَ ، قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ (صلعم) : اِنَّ لِلّٰهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اِسْمًا مِائَةً اِلاَّ وَاحِدًا مَنْ اَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ وَهُوَ وِتْرٌ يُحِبُّ الْوِتْرَ هُوَ اللّٰهُ الَّذِى لاَ اِلٰهَ اِلاَّ هُوَ الرَّحْمٰنُ ، الرَّحِيمُ ، الْمَلِكُ ، الْقُدُّوسُ ، السَّلاَمُ ، الْمُؤْمِنُ ، الْمُهَيْمِنُ ، الْعَزِيزُ ، الْجَبَّارُ ، الْمُتَكَبِّرُ ، الْخَالِقُ ، الْبَارِئُ ، الْمُصَوِّرُ ، الْغَفَّارُ ، الْقَهَّارُ ، الْوَهَّابُ ، الرَّزَّاقُ ، الْفَتَّاحُ ، الْعَلِيمُ ، الْقَابِضُ ، الْبَاسِطُ ، الْخَافِضُ ، الرَّافِعُ ، الْمُعِزُّ ، الْمُذِلُّ ، السَّمِيعُ ، الْبَصِيرُ ، الْحَكَمُ ، الْعَدْلُ ، اللَّطِيفُ ، الْخَبِيرُ ، الْحَلِيمُ ، الْعَظِيمُ ، الْغَفُورُ ، الشَّكُورُ ، الْعَلِيُّ ، الْكَبِيرُ ، الْحَفِيظُ ، الْمُقِيتُ ، الْحَسِيبُ ، الْجَلِيلُ ، الْكَرِيمُ ، الرَّقِيبُ ، الْمُجِيبُ ، الْوَاسِعُ ، الْحَكِيمُ ، الْوَدُودُ ، الْمَجِيدُ ، الْبَاعِثُ ، الشَّهِيدُ ، الْحَقُّ

---

(1) Buhârî, Tevhid, 12, Surût, 18, Daavat, 69; Müslim, Zikr, 5, 6; Tirmizî, Daavat, 82; İbn Mâce, Dua, 10.

، الوكيل ، القوى ، المتين ، الولى ، الحميد ، المحصى ، المبدئ ، المعيد ، المحيى ، المميت ، الحى ، القيوم ، الواجد ، الماجد ، الواحد ، الصمد ، القادر ، المقتدر ، المقدم ، المؤخر ، الاول ، الاخر ، الظاهر ، الباطن ، الوالى ، المتعالى ، البر ، التواب ، المنتقم ، العفو ، الرؤف ، مالك الملك ، ذو الجلال والاكرام ، المقسط ، الجامع ، الغنى ، المغنى ، المانع ، الضار ، النافع ، النور ، الهادى ، البديع ، الباقى ، الوارث ، الرشيد ، الصبور Câmiu's-sağir'in kaydettiğine göre bu hadisi, Tirmizi, İbnü Hibbân ve Hakim de rivayet etmişlerdir. Mamafih Allah Teâlâ'nın kitab ve sünnette açıkça, ya da işaret yoluyla sabit olan isimleri bunlardan ibaret değildir. Nitekim başka bir nakilde sayılan doksan dokuz arasında şu isimler de mevcuttur:

الاله ، الرب ، الحنان ، المنان ، البارى(*) الاحد ، الكافى ، الدائم ، المولى ، النصير ، المبين ، الجميل ، الصادق ، المحيط ، القريب الدائم ، الوتر ، الفاطر ، العلام ، المليك ، الاكرم ، المدبر ، القدير ، الشاكر ، ذوا الطول ، ذو المعارج ، ذو الفضل ، الكفيل Kur'ân'da Rabbu'l-âlemin, Rabbu'l- arşi'l-azim, maliki yevmi'd-din, alimu'l-ğaybi ve'ş-şehâde, allâmu'l-ğuyub, gafiru'z-zenb, kâbilu't-tevb, refîu'd-derecât, zü'l-arş, fa'alun limâ yürid, Lâ yüselü amma yef'al, gibi daha bazı isim ve sıfatların bulunduğunda da şüphe yoktur. Bunlar evvelkiler içinde bulunsalar da, yine de Allah'tan başkasına isim verilemeyeceği özelliğine sahiptirler. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v)'in Buharî ve Müslim'de rivayet edilen dualarında, bulunan münzilu'l-kitab, mücri's-sehâb, hazimu'l-ahzâb gibi isimler de Allah'tan başkası için caiz olmayan isimlerdendir.

İbnü Kesir tefsirinde demiştir ki: "Esmâ-i hüsnâ'nın doksan dokuzla sınırlı olmadığına Ahmed b. Hanbel'in "Müsned"inde senediyle Abdullah b. Mes'ud (r.a.)'dan rivayet ettiği hadis de delalet etmektedir.(1) Beyhaki de bu hadisi "Kitâbu'l-Esma ve's-sıfat"da Abdul b. Mes'ud'a ulaşan senedle şöyle rivayet etmiştir. Abdullah b. Mes'ud dedi ki: قال رسول الله (صلعم) ما اصاب مسلما قط هم ولا حزن فقال اللهم انى عبدك وابن عبدك وابن امتك ناصيتى بيدك ماض فى حكمك ، عدل فى قضاؤك اسألك بكل اسم هو لك سميت به نفسك او انزلته فى كتابك ، او علمته احدا من خلقك او استاثرت به فى علم الغيب عندك ان تجعل القرآن ربيع قلبى وجلاء حزنى وذهاب همى وغمى الا اذهب الله عنه همه وابدله مكان همه فرحا "Resulullah buyurdu ki: "Herhangi bir müslüman bir merak veya üzüntüye düşer de, 'Allah'ım ben senin kulunum, kulunun ve câriyenin oğluyum. Perçemim senin elinde (kudretinde)dir. Bende hükmün geçerlidir, hakkımdaki kaza'n, adalettir. Senin olan, senin kendine isim verdiğin veya kitabında indirdiğin yahut yaratıklarından birine bildirdiğin veya katında, gayb ilminde kendine tahsis ettiğin bir isimle senden dilerim ki Kur'ân'ı kalbimin baharı, üzüntümün cilâsı, keder ve tasamın giderilmesi için vesile kılasın' derse, herhalde Allah Teâlâ onun me-

(*) Burada «البارى» hemzesizdir. (Müellif)

(1) İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm, II, 269.

rakını giderir, üzüntüsünün yerine ferahlık verir." Bunun üzerine (orada bulunanlar) dediler ki: "Ya Resulullah! Bu kelimeleri öğrenelim mi? Resulullah da, "Evet bunları işiten her kimsenin öğrenmesi gerekir." buyurdu."(1)

Yine Beyhakî, muttasıl bir senedle Hz. Aişe (r.a.)'den şöyle bir rivayet nakletmiştir. Hz. Aişe Peygamber'e, "Ya Resulullah! Allah Teâlâ'nın kendisine dua edildiği zaman kabul buyurduğu ismini bana öğret." demişti. Resulullah da, ona "Kalk abdest al, mescide gir, iki rekât namaz kıl, sonra dua et ben dinleyeyim." buyurdu. O da öyle yaptı, sonra dua için oturduğunda Hz. Peygamber اللّٰهُمَّ وَفِّقْهَا "Allah'ım onu muvafık kıl." dedi. Hz. Aişe de şöyle dua etti: اللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْاَلُكَ بِجَمِيعِ اَسْمَائِكَ الْحُسْنٰى كُلِّهَا مَا عَلِمْنَا وَمَا لَمْ نَعْلَمْ وَاَسْاَلُكَ بِاسْمِكَ الْعَظِيمِ الْكَبِيرِ الْاَكْبَرِ الَّذِى مَنْ دَعَاكَ بِهِ اَجَبْتَهُ وَمَنْ سَاَلَكَ بِهِ اَعْطَيْتَهُ *"Ey Allah'ım bildiğimiz ve bilmediğimiz güzel isimlerin hepsiyle ve bir kimsenin kendisiyle sana dua ettiği zaman hoşlandığın ve yine kendisiyle istediği vakit verdiğin en yüce isimle senden istiyorum."*(2) Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) 'İsabet ettin, isabet ettin.' buyurdu."

Bu hadislerdeki dualardan anlaşılıyor ki, Allah Teâlâ'nın kitabında zikretmediği ve hiçbir kimseye bildirmediği, gayb ilminde yalnız kendisinin bildiği isimleri de vardır. Şu halde evvelki hadisde "Allah Teâlâ'nın doksan dokuz, yani biri müstesna olmak üzere yüz ismi vardır, Onları sayan cennete girer." buyurulması, Allah'ın bilinen en güzel isimlerinden doksan dokuzunu sayan, yani ezberleyip okuyan, yahut Allah ile olan muamelesinde onların sınırlarını koruyup, güzelce riayet eden kimse cennete girer demektir. Tam yüz sayılmayıp birinin istisnâ edilerek doksan dokuz zikredilmesinin hikmeti de اِنَّهُ وِتْرٌ يُحِبُّ الْوِتْرَ *"Allah tektir, teki sever."* sözünde belirtilen tek sayıya riayetin müstehablığını göstermek içindir. Namazlardan sonra tesbih dualarından otuz üç sübhanellah, otuz üç elhamdülillah ve otuz üç defa da Allahu Ekber denilerek tamamının doksan dokuz olması da, bu hikmete mebnidir. Şu da gözden uzak tutulmamalıdır ki, aynı hadiste وِتْرٌ يُحِبُّ الْوِتْرَ buyurulmakla Allah'ın isimlerinden birinin de الْوِتْرُ olduğu bildirilerek yüz isim anlatılmış, ancak saymada biri istisnâ edilerek doksan dokuzla sınırlandırılmıştır. Böylece isimlerin doksan dokuzla kayıtlanmadığı da, aynı hadiste anlatılmış olmaktadır. Hasılı doksan dokuz ismi belleyip saymanın Allah'ı bilme hususunda ve duanın kabul edilmesinde büyük fazileti olduğu çeşitli rivayetlerle haber verilmiş olması yanında, bu konuda müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Şurası da muhakkak ki, Allah Teâlâ'nın

(1) Ahmed b. Hanbel, I, 391, 452.
(2) el-Hindî, a.g.e., II, 3783.

bildirdiği isimlerinden başka bildirmediği daha birçok ismi de vardır. يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ **O'nu göklerde ve yerde ne varsa hepsi tesbih eder.** Tenzih eder. Bu konuda bilgi için وَاِنْ مِنْ شَىْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ *"O'nu tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur.."* (İsrâ, 17/44) âyetinin tefsirine bakınız. الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ **Ve O, Aziz ve Hakîm'dir.** Bütün yüceliklerin hepsini kendisinde toplamaktadır. Zira sonsuz çokluk ve bölümleriyle beraber bütün kemalât isimleriyle ifade edilen zâtî sıfatlara döner. Kemal-i izzet ve kemal-i hikmet gibi. Kemal-i izzet hiçbir kusur kabul etmeyen tam bir kudreti, kemal-i hikmet de, kusursuz bir ilim ile yaratılış nizamını ifade eder. Gerek göklerde ve gerek yerde varlığın hangi zerresinden bakılsa, mahiyetini anlama imkanı olmayan bu iki sıfatın yansıması görünür ki, bunlar ancak Allah'ın zatında birleşir. Allah Teâlâ hiçbir tesir altında kalmayan kemal-i izzeti ile bütün sebeplerin üstünde örneksiz ve çeşitli harikalar yaratmaya kadir, hiçbir ortak kabul etmeyen mutlak galibdir. Bununla beraber hiçbir noksanlık kabul etmeyen üstün ilim ve hikmetiyle icadlarını ard arda sıralayarak muntazam yollarla çeşitlendiren, çoğaltan ve bu sayede kullarını da hikmetten hikmete rahmetiyle ulaştıran bir hakîmdir. Bu nükteye işaret etmek için الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ isimleri سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ fâsılasından önceki الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ isimleriyle simetrik olarak sûrenin sonunu, başına çevirmek üzere, başında ve sonunda tekrar edilmiştir. Binaenaleyh Allah'ın izzetine dokunmaktan korkmalı, O'nu takdis, tesbih ve tenzih ederek iman ve takva ile gelecek için çalışmalı ve rahmetiyle müjdelediği kurtuluş ve murada ermelidir.

Haşr Sûresi'nin sonunda yer alan bu âyetlerin faziletlerine dair çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan bazıları şöyle zikredilebilir. Ahmed b. Hanbel, Dârimi, Tirmizî, Taberanî. İbnü Darîs ve "Şu'ab"da Beyhakî, Ma'kil b. Yesâr (r.a)'dan şu hadisi rivayet etmişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.v) buyurmuştur ki: "Her kim sabahleyin üç kere اَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ dedikten sonra Haşr Sûresi'nin sonundan üç âyet okursa, Allah Teâlâ onun emrine yetmiş bin melek verir. Onlar akşama kadar o kimse için selavât getirirler. Eğer o gün ölürse şehid olarak vefat etmiş olur. Onları akşamleyin okuyan da aynı durumda sevab alır."(1) Deylemî de Hz. Peygamber (s.a.v)'e ulaşan bir senedle İbnü Abbas'dan şöyle rivayet etmiştir: "Allah'ın en yüce isimleri Haşr Sûresi'nin sonundaki altı âyettedir."(2) Nisaburî Ebu Ali Abdurrahmân b. Muhammed "Fevâid" adlı eserinde Muhammed b. Hanefiyye'den şöyle bir rivayeti nakletmiştir: "Bera b.

(1) Tirmizî, Mevakıt, 65, Sevabü'l-Kur'ân, 22.
(2) Suyûtî, a.g.e., VIII, 121.

Azîb (r.a.), Ali b. Ebu Talib Kerremellahu Vecheh Hazretlerine demişti ki: "Senden Allah aşkına rica ediyorum. Rahmân Teâlâ'nın gönderdiklerinden, bilhassa Cebrail'in Resulullah'a getirdiklerinden ve Resulullah'ın özellikle sana öğrettiklerinden en faziletlisini bana özel bir şekilde öğretmez misin?" Hz. Ali de ona "Ya Bera! Allah'a İsm-i A'zam'ı (en yüce ismi) ile dua etmek istersen, Hadid Sûresi'nin baş tarafından on âyeti ve Haşr Sûresi'nin sonunu oku, sonra de ki: يَا مَنْ هُوَ هٰكَذَا وَلَيْسَ شَيْءٌ هٰكَذَا غَيْرُهُ 'Ey o, böyle olan ve O'ndan başka böyle bir şey olmayan zât! Senden bana şöyle şöyle yapmanı dilerim." Vallahi ya Bera, bununla benim aleyhime dua etsen yere geçerim.' dedi." Deylemî, Hz. Ali ve İbnü Mes'ud'dan merfuan (Hz. Peygamber'e ulaşan bir senedle) لَوْ اَنْزَلْنَا 'dan sûrenin sonuna kadar olan kısım, baş ağrısının afsunudur."[1] diye rivayet etmiştir. Hatib Bağdadî "Tarih"inde naklederek demiştir ki: "Bize Hafız Ebu Ubeyd, Gulâm b. Şünbuz adıyla bilinen mukri (Kur'ân öğreticisi) Ebu t-Tayyib Mahmud b. Ahmed b. Yusuf b. Ca'fer'den, o da, İdris b. Abdi'l-l Kerim el-Haddad'dan naklen şöyle dedi: "Ben Halef'den kırâet okudum. لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ âyetine geldiğimde bana, "Elini başına koy." dedi. Çünkü ben A'meş'ten kırâet okudum, bu âyete geldiğimde bana, "Elini başına koy." dedi, Çünkü ben Yahya b. Vessab'dan kırâet okudum, bu âyete geldiğimde bana, "Elini başına koy." dedi, çünkü ben Alkame ve Esved'den kırâet okudum, bu âyete geldiğimde bana "Elini başına koy." dediler, çünkü biz Abdullah (r.a.)'dan kırâet okuduk, bu âyete geldiğimizde bize, "Elinizi başınıza koyunuz." dedi, çünkü ben Hz. Peygamber'den kırâet okudum, bu âyete geldiğimde bana, "Elini başına koy." dedi, çünkü Cibril bu âyeti bana indirdiğinde "Elini başına koy." dedi. Çünkü bu, samdan başka her derde şifadır. Ancak sam, ölümdür." Daha bunlardan başka hadislerde de mevcuttur. Fakat Hanefi Fıkıh kitablarından olan "Mebsut"ta nakledildiği üzere Abdullah b. Mes'ud (r.a.) Hazretleri'nin, "Kur'ân'ın indirilişinin asıl amacı, onu yalnız okumak değil, gereğince amel etmektir." şeklindeki sözünü de unutmamak gerekir. Onun için her derde şifa olan bu âyetlerden maksat, afsunculuk yapmak, yahut saba ve segâhtan makam çatlatmak değil, elini başına koyarak düşünmek ve bilgi ile bezenip Allah korkusu ile dolarak يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ *"Ey insanlar Allah'tan korkun ve kişi, yarın için ne (yapıp) gönderdiğine baksın..."* (Haşr, 59/18) âyeti gereğince yarın için hazırlanmaktır. Çünkü yarın insan O, Azîz ve Hakîm'in huzurunda imtihana çekilecektir. Nitekim bu hikmete mebni olarak Haşr Sûresi'ni, İmtihan Sûresi takip etmelidir. Ey o en güzel isimlerin, o yüce varlığın

(1) Deylemî, Firdevs, I, 416 (1685).

erişilecek en son kemal noktasının sahibi olan Aziz, Hakîm, Rauf ve Rahîm Allah'ım! Bizleri ve geçmişlerimizi mağfiretinle murada erdir, gönüllerimizde mümin kardeşlerimize karşı hiçbir kin ve hile bırakma, iman ve sevgimizi ziyade et, izzetinle aziz, hikmetinle mamur ve rahmetinle gönlümüzü hoş eyle, sen öyle Rahmân, öyle Rahîm, öyle Aziz ve öyle Hakîm'sin ya Rab!

Mümtehıne Sûresi

Medine Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 13

Bu sûreye حا'nın fethasiyle ile Mümtehane, kesresiyle Mümtehıne, yahut İmtihan Sûresi adı verilmektedir. Bunlar içinde en meşhuru, Mümtahane ismidir. "Ha"nın üstünü ile olan Mümtehane şekli, ism-i mef'ûl müfred müennes olup, imtihan edilen kadın mânâsını ifade ederek sûrenin inişine sebeb olan kadının vasfıdır. Buna göre takdiri, "Sûretu'l-Mer'eti'l-Mümtahene" (imtihan edilen kadın sûresi) tarzındadır. Mamafih, "el-Cemaatu'l-Mümtahene" (İmtihana tabi tutulan topluluk) mânâsına gelmesi de ihtimal dahilindedir. "Ha"nın esresi ile olan Mümtehıne şekli ise, ism-i faildir. Bu durumda da ya sûrenin vasfı olup izafet, mevsufun sıfatına izafeti kabilindendir, yahut bu sûrede imtihan emrini kapsayan يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ *"Ey inananlar! Mümin kadınlar göç edip size geldiği zaman onları imtihan edin"* (Mümtehıne, 60/10) âyetine işaret edilerek سُورَةُ الاٰيَةِ الْمُمْتَحِنَةِ "Mümtehıne âyeti sûresi" takdirinde bütün parçaya izafeti kabilindendir. İmtihan Sûresi denilmesi ise, sûrenin genel an-

lamına bakıldığı zaman daha kolay anlaşılır. Bu sûreye ayrıca "Meveddet Sûresi" ismi de verilmiştir ki bu, عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً *"Belki de Allah sizinle, onlardan düşman olduklarınız arasına bir sevgi koyar..."* (Mümtehıne, 60/7) âyeti münasebetiyle olmalıdır. Bu sûrenin inişi, hicretten sonra olduğu için Medenî'dir.

Ayet sayısı : On üçdür.
Kelime sayısı : Üç yüz kırk sekizdir.
Harf sayısı : Bin beş yüz ondur.
Fâsılası : لم نزد harfleridir.

Müminlerin savaş ve barışta kâfirlere karşı takip etmeleri gereken bazı ahlâk ve hükümlerin bulunduğu bu İmtihan Sûresi'nin, Haşr Sûresi ile يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ (Haşr, 59/18) âyetinden itibaren onun devamı sayılabilecek kadar yakın bir münasebeti vardır.

Ayrıca Haşr Sûresi'nin sonundaki izzet, hikmet ile tenzih ifadelerinin gereği olan bir takım emir ve yasaklarla, talimat ve irşadları içine alması itibariyle de şiddetli bir irtibatı vardır. Şöyle ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَاءَ
تُلْقُونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ
الرَّسُولَ وَاِيَّاكُمْ اَنْ تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا
فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَاَنَا اَعْلَمُ
بِمَا اَخْفَيْتُمْ وَمَا اَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ
السَّبِيلِ ﴿١﴾ اِنْ يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ اَعْدَاءً وَيَبْسُطُوا اِلَيْكُمْ

اَيْدِيَهُمْ وَاَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوٓءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ ﴿٢﴾ لَنْ تَنْفَعَكُمْ

اَرْحَامُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا

تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٣﴾ قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ف۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ

وَالَّذ۪ينَ مَعَهُ اِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ اِنَّا بُرَءٰٓؤُا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ

مِنْ دُونِ اللّٰهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَٓاءُ

اَبَدًا حَتّٰى تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَحْدَهُٓ اِلَّا قَوْلَ اِبْرٰه۪يمَ لِاَب۪يهِ لَاَسْتَغْفِرَنَّ

لَكَ وَمَٓا اَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَاِلَيْكَ

اَنَبْنَا وَاِلَيْكَ الْمَص۪يرُ ﴿٤﴾ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا

وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٥﴾ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ

ف۪يهِمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَمَنْ يَتَوَلَّ

فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿٦﴾ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ

وَبَيْنَ الَّذ۪ينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَاللّٰهُ قَد۪يرٌ وَاللّٰهُ غَفُورٌ

رَح۪يمٌ ﴿٧﴾ لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذ۪ينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدّ۪ينِ

وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُٓوا اِلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ

يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٨﴾ إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ
فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ
أَنْ تَوَلَّوْهُمْ ۚ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩﴾

Meâl-i Şerifi

1. Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkar ettikleri, Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Resulü ve sizi (yurdunuzdan sürüp) çıkardıkları halde siz onlara sevgi ulaştırıyorsunuz. Eğer benim yolumda savaşmak ve benim rızamı kazanmak için çıktınızsa içinizde onlara sevgi mi gizliyorsunuz? Oysa ben sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi bilirim. Sizden kim bunu yaparsa doğru yoldan sapmış olur.

2. Şayet onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman kesilecekler, size ellerini ve dillerini kötülükle uzatacaklardır. Zaten inkar edivermenizi istemektedirler.

3. Kıyamet günü yakınlarınız ve çocuklarınız size fayda vermezler. Çünkü Allah aranızı ayırır. Allah yaptıklarınızı görendir.

4. İbrahim'de ve onunla beraber bulunanlarda sizin için güzel bir misal vardır, onlar kavimlerine demişlerdi ki: "Biz sizden ve sizin Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir." Yalnız İbrahim'in babasına: "Senin için mağfiret dileyeceğim, fakat senin için Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi (önlemeye) gücüm yetmez." demesi hariç. Rabbimiz! Yalnız sana dayandık, sana yöneldik. Dönüşümüz de ancak sanadır.

5. "Rabbimiz! Bizi inkar edenler için bir fitne kılma, (onlara mağlub etme!) bizi bağışla! Ey Rabbimiz! Yegane gâlib ve hikmet sahibi ancak sensin."

6. Andolsun, onlarda sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü arzulayanlara güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse şüphesiz Allah, zengindir, hamde layık olandır.

7. Olur ki Allah sizinle düşmanlarınız arasında yakında bir dostluk meydana getirir. Allah gücü yetendir. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.

8. Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan men etmez. Çünkü Allah adalet yapanları sever.

9. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselere dost olmaktan men eder. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّى وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَٓاءَ ***"Ey iman edenler! Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin."*** Bu âyetin iniş sebebi Hatib b. Ebi Belte'a'nın bir mektubu olmuştur. Bu konuda tefsir ve hadis kitablarında zikredilen rivayetlerin özeti şöyledir: Resulullah (s.a.v) Mekke fethine hazırlık yaptığı sırada halk arasında bunun Hayber (yahut Huneyn) için bir hazırlık olduğu haberi yayılmış, fakat Hz. Peygamber sahabilerden bazılarına maksadının Mekke olduğunu gizlice söylemişti. Hatib b. Ebi Belte'a da bunlardandı. Abdulmuttalib oğullarından birinin(1) azadlısı olan Sare adındaki bir kadın Mekke'den Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına gelmişti. Resulullah ona, "Müslüman olarak mı geldin?" dedi. Kadın, "Hayır." diye cevap verdi. Sonra ona, "Muhacir olarak mı geldin?" dedi. Kadın buna da "Hayır." diye mukabelede bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "O halde niçin geldin?" dedi. Kadın, "Sahib, efendi ve aşiret sizsiniz. Benim efendilerim gittiler ben de şiddetli yoksulluğa düştüm." dedi. Kadını dinledikten sonra Resulullah (s.a.v) ona yardımda bulunmak üzere Abdulmuttalib oğullarını teşvik etti. Böylece onu giydirdiler, kuşattılar, erzak tedarik ettiler ve yolcu etmek üzere hazırladılar. Hatib b. Ebi Belte'a da kadının yanına varıp ona on dinar vermiş, bir aba giydirmiş ve Mekke halkına hitaben yazmış olduğu gizli bir mektubu da onunla göndermişti. Kadın yola çıktıktan sonra Cibril gelip durumu Peygamber'e haber verdi." Bunu Buhârî, Müslim Tirmizî ve diğer kaynaklar çeşitli yollarla Hz. Ali (r.a.)'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Hz. Ali demiştir ki, "Resulullah (s.a.v)(2) be-

(1) Matbu Keşşâf nüshasında: Ebu Amr b. Sayfı b. Haşimin azadlısı olduğu denilmişse de, İbnü Esir Kamil'inde bunun, Amr b. Abdulmuttalib b. Haşim b. Abdi Menaf'ın kölesi Sare olduğunu belirtmiş, "Kenzü'l-Ummal"de de İbnü Asakir tarafından Ümmü Sare diye zikredilmiştir. (Müellif)

(2) Diğer bazı rivayetlerde gönderilenlerin Ömer, Ali, Talha, Zübeyr, Ammar, Mikdad ve Ebu Mirsed olduğu söylenmiştir.(Müellif)

nimle Zübeyr ve Mikdad'ı gönderdi bize "Hemen gidin, ta Ravza-i Hah'a[1] kadar varın, orada bir zaine (yani hevdec içinde yolcu bir kadın) vardır, onda bir mektub bulunmaktadır. Çabuk o mektubu alıp bana getirin."[2] dedi. Hemen çıktık, atlarımızı koşturarak tam Ravza'ya vardık. Bir de baktık ki, zaine'nin yanındayız. Ona, "Mektubu çıkar." dedik, "Bende mektub yok." dedi. "Ya mektubu çıkarırsın, yahut elbiselerini soyunursun." dedik. Bunun üzerine kadın ıkasından, yani saç bağından (İbnü Cerir ve İbnü Asakir'deki rivayetlerin bazısında hüczesinden, yani uçkurluğundan diğer bazısında da ön tarafından) çıkardı[3]. Biz de mektubu alıp Hz. Peygamber (s.a.v)'e getirdik. Bu mektubunda o, مِنْ حَاطِبِ بْنِ اَبِى بَلْتَعَةَ اِلَى اُنَاسٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ بِمَكَّةَ *"Hatib b. Ebî Belte'a'dan Mekke Müşrik halkına"* diyor ve onlara Hz. Peygamber (s.a.v)'in bazı işlerini haber veriyordu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v), "Bu ne ey Hatib?" dedi. O da, "Acele buyurma ey Allah'ın Resulü! ben Kureyş'e nisbet edilmiş[4] bir kişiyim, kendilerinden değilim. Beraberinizde olan Muhâcirler'in onlara akrabalıkları vardır. Mekke'deki ailelerini ve mallarını o sebeple korurlar. Benim ise içlerinden birine neseb cihetiyle münasebetim olmadığı için yakınlarımı korumalarına bir vesile olmak üzere, onlara bir iyilik yapmak istedim. Yoksa bunu ne bir küfür, ne dinimden irtidat, ne de müslüman olduktan sonra küfre rıza maksadıyla yapmadım." dedi. Resulullah da, "O, dosdoğru söyledi." buyurdu. Hz. Ömer (r.a) "Ya Resulullah! bana müsaade buyur boynunu vurayım." dedi. Resulullah da buyurdu ki: "O, Bedir'de bulundu, ne bilirsin; Allah Teâlâ'nın Bedir ehli hakkında bildiği var ki, اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ "Onlara dilediğinizi yapın, ben sizi mağfiret ettim." buyurdu. Bunun üzerine يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّى وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَٓاءَ âyeti nazil oldu." Buharî, bu rivayette الْاٰيَةَ tabirini zikretmemiş, ancak bazı rivayetlerde الْاٰيَةَ tabirinin hadisten mi, yoksa ravilerden Amr b. Dinar'ın sözü mü olduğunu لَا اَدْرِى "bilmiyorum" diyerek rivayet etmiş, bu yüzden يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّى وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَٓاءَ âyeti nazil oldu." sözünden bir veya bir kaç âyetin mi, yoksa bütün sûrenin mi kasdedildiğini kestirememiştir. Aynı şekilde Müslim de bu hadiste الْاٰيَةَ yok demiş, fakat bazı rivayetlerde bulunduğuna da işaret etmiştir. İbnü Cerir, yukarıda anlatılan hadise üzerine sûrenin baş ta-

---

(1) Ravza-i Hah, Mekke ile Medine arasında on iki mil uzaklıkta bir yerdir. (Müellif)

(2) Bazı rivayetlerde "çekinirse boynunu vurun" ibaresi de vardır.(Müellif)

(3) Bazı rivayetlerde kendisini Peygamber'e götürmemeleri şartıyla mektubu verdiği söylenmiştir.(Müellif)

(4) Çünkü aslı Kureyş'ten olmayıp, Abdullah b. Hamid b. Zübeyr b. Esed b. Abduluzza'nın azadlısıydı. (Müellif)

rafındaki âyetlerin nazil olduğunu ifade ederek bir kaç rivayeti nakletmiştir. Bu rivayetler şunlardır:

1- Habib b. Sabit'ten الآيَةَ ,

2- Muhammed b. Sa'd'den اِلَى اٰخِرِ الآيَةِ

3- Mücâhid'den اِلَى قَوْلِهِ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

4- Süfyân'dan اِلَى قَوْلِهِ حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَحْدَهُ

5- Muhammed b. İshak'tan اِلَى قَوْلِهِ «وَاِلَيْكَ اَنَبْنَا» اِلَى اٰخِرِ الْقِصَّةِ

6- Zühri'den حَتَّى «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

Daha önce de geçtiği üzere bu gibi yerlerde الآيَةَ tabiri, bir kıssaya kadar birkaç âyeti içini alabileceğinden, buradaki rivayetlerin tamamı, الآيَةَ tabirinin, sûrenin başındaki bir bölümü, bir kıssayı teşkil eden âyetler mânâsına olduğunu ifade ettiği için Taberi, "Sûrenin baş tarafındaki âyetler" demiştir. Mânâ itibariyle bu kıssa, بَصِيرٌ veya الْحَمِيدُ veya غَفُورٌ رَحِيمٌ fâsılalarından herhangi biri olabilirse de, tamamının «اُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»e kadar olması daha uygundur. Böylece bundan sonraki âyetlerin inişine sebeb, başka bir hadisenin olması gerekir. Nitekim o konudaki rivayetler de nakledilecektir. Fakat Tirmizî mektub hakkındaki Hz. Ali hadisini rivayet ettikten sonra الآيَةَ yerine هٰذِهِ السُّورَةُ *"bu sûre nazil oldu"*[1] diye açıkça ifade ederek, söz konusu hadiseyi, bütün sûrenin nüzul sebebi olarak göstermiş ve bu hadis için "hasenun sahihun" tabirini kullanmıştır. Ebu Hayyân da el-Bahru'l-Muhit'de, "Bu sûre Medenî'dir ve Hatib b. Ebi Belte'a sebebiyle indirilmiştir."[2] demekle bunu tercih etmiştir. Müfessirlerin çoğu, mutlak mânâda söz etmişlerdir. «يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّى وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَاءَ» نَزَلَتْ فِى حَاطِبِ ابْنِ اَبِى بَلْتَعَةَ Yani *"Söz konusu âyet, Hatib b. Ebi Belte'a hakkında nazil oldu."* deyip hadiseyi nakletmekle yetinmişlerdir ki, nakledilen bu rivayet, hem bu âyetin hem sûrenin tamamının nüzul sebebi olabilir. Muhacirlerden ve Bedir ehlinden olan Hâtib'in vâlidesi, oğulları ve kardeşleri Mekke'de kalmış, mektub sebebiyle korumak istediği de onlar olmuştu. Mektubun muhtevasını, Alûsî bazı rivayetlere göre şöyle nakletmiştir: اِنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَجَّهَ اِلَيْكُمْ بِجَيْشٍ كَاللَّيْلِ يَسِيرُ كَالسَّيْلِ وَاُقْسِمُ بِاللّٰهِ لَوْ سَارَ اِلَيْكُمْ وَحْدَهُ لَنَصَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَاِنَّهُ مُنْجِزٌ لَهُ مَا وَعَدَهُ "Yani haberiniz olsun Resulullah (s.a.v) size doğru gece gibi bir ordu ile yöneldi ki sel gibi akıyor.

---

(1) Buhârî, Cihad, 141, 195; Meğazi, 9, 46, Tefsiru Sureti 60/1, İstizan, 23, İstitabetü'l-Mürteddin, 9; Müslim, Fezailü's-Sahabe, 16; Ebu Davud, Cihad, 98; Tirmizî, Tefsiru Sureti 60/1; Ahmed b. Hanbel, I, 79, 105, 130, 131.

(2) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 252.

Allah'a yemin ederim ki, yalnız başına da gelse Allah mutlaka onu size karşı galib kılacaktır. Çünkü ona olan sözünü yerine getirecektir."[1] Görülüyor ki bu mektubun içeriğinde esas itibariyle yanlış ve imana ters düşen bir şey yoktur, bilakis kuvvetli ve dosdoğru bir iman delili vardır. Ancak bunun en büyük sakıncası, gizli tutulması gereken bir sırrı, bir harb hedefini düşman tarafına gizlice ulaştırmış olmasaydı. Mektubu gizlice götüren kadın da, Peygamber'den gördüğü lütuf ve yardıma rağmen bir casusluk yapıyordu. Ancak bu sebeple Resulullah (s.a.v)'ın açık bir mucizesi göründü ve böylece yolda deve üzerinde hevdec denilen mahfel içinde giden o kadının yakalanacağı, Ravzai Hah mevkii ile aynen haber verilerek sahabilerin büyüklerinden koşturulan süvarilerle mektup çıkartılıp getirtildi ve okundu. Sonra da mektubu yollayan Hatib b. Ebi Belte'a muhakeme edildi. Maksadını dosdoğru söylediği ve mağfiretle müjdelenen Bedir ashabından olduğu için affedildi. Ayrıca kendisine mektub verilen kadının getirilmesi konusunda da ısrar edilmedi. Ancak Mekke'nin fethinde eman verilmeyip öldürülen üç erkek ile iki kadından birisi, bazılarına göre bu kadındı.[2]

İşte mümtehane budur. Bu hadise sebebiyle dir ki, Mümtehane Sûresi nazil olmuş, bu gibi hailerde müminlerin vazifelerine dair önemli nasihatlar ile dar-ı harbden hicret ederek gelen kadınlar hakkında bile bir imtihan talimatı ver-

---

(1) Alûsî, a.g.e., XXVIII, 66.

(2) Ebu'ş-Şeyh'in "Kitabu'l-azame"de ettiği rivayete göre Mekke'nin fethi günü Resulullah dört erkek ile iki kadına eman vermemiş, bunları Kâbe'nin örtüsüne sarılmış bulsanız bile öldürün diye emretmişti. Bunlardan İkrime b. Ebi Cehil ile Abdullah b. Sa'd b. Ebi Sarh bilahare tevbe ederek yardım ve şefaat ile kurtuldu. İbnü'l-Esir'in "el-Kamil" adlı eserinde anlattığına göre, sekiz erkek ile dört kadının öldürülmesi emredilmişti. Erkekler: İkrime b. Ebi Cehl, Saffan b. Ümeyye, Abdullah b. Sa'd b. Ebi Sar, Abdullah b. Hatal, Huveyris b. Nakid b. Vehb b. Abd b. Kusay, Mekis, b. Sebabe, Abdullah b. Ziba'ra, Hubeyre b. Ebi Vehbı Mahzumi, Hz. Hamza'nın katili Vahşi idi.

Bunlardan Hübeyre Necran'a kaçmış, orada müşrik olarak kalmıştı. Hain, katil ve birer mürted olan Abdullah b. Hatal ve Mekis b. Sahabe ve Peygamber'e çok eziyet etmiş olan Huveyris b. Nakid katledilmişlerdir. Diğerleri de bir müddet kaçıp gizlendikten sonra teslim olup İslâm'a girerek kurtulmuşlardı. Dört kadına gelince: Ebu Süfyan'ın zevcesi Hind Binti Utbe, Mezbure Sare ile maktul Abdullah b. Hatal'ın iki şarkıcı cariyesi idi. Bunlardan Hind kendini bildirmeksizin gelip kadınlar içinde bi'at ederken tanınıp kurtuldu. Sare ile diğer cariye öldürüldü. Mekke'nin yirmi seneden beri Peygamber'e karşı düşmanlık yaparak ellerinden geleni arkalarına koymayan halkından feth günü öldürülenlerin sayısı dört, beş kişiden ibarettir. Bu büyük sevgi eseri, bu kutsal hoşgörü ve rahmet, ancak mazhariyyet-i Muhammediyye'de görünen güzel eserlerdir. (Müellif)

miştir. Binaenaleyh, her zaman dikkatten uzak tutulmaması gereken bir husus da şudur. Bu sûrenin, bilhassa kıyamet gününü andıran ve büyük bir imtihan sayılan harblerde, daha ziyade itina gösterilerek takip ve tatbik olunması, bütün müminlerin üzerine düşen bir vazifedir. Önce buyurulmuştur ki: Ey iman edenler! Düşmanımı ve düşmanlarınızı dostlar yerine koymayın. Dostun zıddı, düşmanlık edici, yani düşman demek olan "adüvv," esasen feûl vezninde mübalağa sigası olup çoğulu, "a'da" ve "eadi" gelirse de mastar olarak tekil için de çoğul için de kullanılabilir. Burada maksad, çoğul mânâsı olmakla beraber, çoğunluğun ferd suretinde göründüğüne işaret için, kelime tekil olarak getirilmiş ve evliyanın çoğuluyla da çoğul mânâya tenbih edilmiştir. Adüvv kelimesi esasen mefulüne muzaf olmuştur. Binaenaleyh عَدُوِّى وَعَدُوَّكُمْ bana ve size adavet edici düşmanları dostlar yerine koymayın demektir. Yoksa nehiy, bilineni bilme cihetinden olurdu. Allah düşmanı, Allah'a düşmanlık eden, O'nun dinini, hukukunu tanımayan, Resulü ile yarışa kalkışan ve Mücadele Sûresi'nde yer alan اِنَّ الَّذِينَ يُحَآدُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ *"Allah'a ve Resulüne düşman olanlar..."* (Mücâdele, 58/20) âyetinde ve benzerlerinde halleri beyan edilen kâfirler, müşrikler ve zalimlerdir. Burada âyetin nüzul sebebi hususi, yani Mekke müşrikleri olmakla beraber, mânâ umumidir. Mamafih, bu mânâ ve bu sakındırma gerek söz konusu âyette, gerekse daha sonra gelen اِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ ، لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ âyetleriyle takyid suretiyle tefsir edilecektir. Müminlerin buğzu, kendi özel kin ve hislerine göre değil, herşeyden önce Allah ve umumun menfaati için Allah'ın düşmanlarına karşı olması, düşmanlığın ancak o ölçü ile ölçülüp, gerek nefret ve gerek sevgi hareketlerinde hak noktasından ayrılmamak gereğine işaret için, sakınılması lazım olan düşmanların başında Allah düşmanları, sonra da müminlerin düşmanları zikredilerek buyuruluyor ki: لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّى وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَآءَ *"Benim düşmanımı da sizin düşmanınızı da dostlar edinmeyin."* تُلْقُونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ ***"siz onlara sevgi gösteriyorsunuz."*** Meveddet, muhabbet ve sevgi demek olduğu gibi bizim muhabbetname ve meveddetname diye de ifade ettiğimiz mektuba da denilir ki bu da, meveddetin gereğidir. Âyete bu anlam da verilmiştir. Meveddetin başındaki «بَا» da sıla veya sebebiyye olabilir . Bu cümlenin «لَا تَتَّخِذُوا»nun fâilinden hal yahut nehyedici olan ittihaz'ın tefsiri, veya evliya mevsufunun açıklayıcı sıfatı olma ihtimali varsa da, başlangıç, ya da itiraziyye cümlesi de olabilir ki, nüzul sebebine bu daha uygun düşmektedir. Önceki vecihlere göre âyetin mânâsı şöyle olur: Onlara sevgi bağlayarak, yahut mektubla haber ulaştırarak, yahut sevgi bağlamanız, veya sevgi sebebiyle haber ulaştırmanız suretiyle, yahut kendilerine sevgi bağlayacağınız veya sevgi sebebiyle haber

ulaştıracağınız dostlar edinmeyin, kısacası, sevgiyle durumunuzdan haber kaçırmayın, demektir. Başlangıç veya itiraz cümlesi olduğu takdirde ise, siz onlara sevgi ulaştırırsınız, yahut içlerinde sizinle ilgili olanlara sevginiz dolayısıyla o düşman topluluğuna mektup göndererek haber veriyorsunuz ki bu, onların hepsini dost yerine koymaktır. وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَٓاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ *"Onlar, Hak'tan size geleni inkâr ettiler."* vav, haliyyedir. Cümle, اِلَيْهِمْ zamirinden haldir. Yani durum bu ise onlar, o sizin sevgiyle haber ulaştırdığınız düşman topluluğu o halde derler ki, size gelen hakka, Hak Teâlâ'dan risalet ve kitab ile gelen ve imanı gerektiren hak dininize ve hukukunuza küfrettiler ve etmektedirler. Onlar küfürleriyle ne Allah'ın ne de kulların haklarını tanımıyor, Allah'a ve müminlere düşmanlık ediyorlar. يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَاِيَّاكُمْ اَنْ تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْ **Peygamber'i ve sizleri, Rabbiniz Allah'a iman ediyorsunuz diye çıkarıyorlar.** Hicret etmenize sebeb oluyorlar. Bu cümle, küfür ve düşmanlıklarının derecesini beyan için başlangıç cümlesidir. «كَفَرُوا»nun failinden hal olmasını da mümkün görmüşlerdir. اِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِى سَبِيلِى وَابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِى **Eğer siz benim yolumda cihad etmek ve rızanı aramak için bütün gücünüzle çalışıp uğraşacak mücahidler olarak çıktınızsa.** Bu şart cümlesi önceki cümlenin işaretiyle cezası hazfedilmiş olmakla, manen yukarıya bağlıdır. Tehir edilmesinin nüktesi ise, bu şart altında o mânâyı, yani nehyi tekrar ile kuvvetlendirmek ve şart cümlesinin mânâsı gereğince, imanda samimiyete ve cihadda dayanıklılığa teşvik etmektir. Bu suretle لَا تَتَّخِذُوا ve onunla ilgili cümleler mesabesinde olan bu şart, bilhassa çıkarmaya sebeb kılınan اَنْ تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْ *"Rabbiniz Allah'a iman ediyorsunuz."* ifadesine bitişmekle Allah'a imanda şüpheyi ortadan kaldırmak ve ihlası tesbit etmek, ayrıca çıkmanın çıkarmaya simetrik olduğunu göstermek için buraya tehir edilmiş ve sonrası ile öncesi arasında bir mutarıza cümlesi konumuna sokulmuştur. Yani siz müminlerin vatanlarından çıkışı, Allah yolunda cihad etmek, Allah'ın rızasına kavuşma yollarını aramak ve Allah'ın düşmanlarına karşı Allah dostu mücahidler olmak ise, O Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı dostlar yerine koymayın, özellikle cihad esnasında onlara sevgi yollu haber kaçırmayın da, samimi bir iman ile sizi Allah'ın rızasına ulaştıracak bir cihad yapın. Bu âyetin اَنْ تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْ kısmında, muhatabları gaiplere üstün kılma ve üçüncü çoğul şahıstan ikinci çoğul şahısa geçiş vardır. «اَنْ» , «لِاَنْ» Mânâsına, çıkarmanın sebebini belirtmektir. «جِهَادًا» Mefûl-i leh veya mücahidler mânâsına haldir.

Bu talimattan sonra nüzul sebebi olan hadiseyi haber vermekle kınama makamında başlangıç cümlesi veya « تُلْقُونَ » den bedel yoluyla buyuruluyor ki: تُسِرُّونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ **Meveddetle onlara sır veriyorsunuz,** o düşmanlara iyilik yapa-

rak gizlice mektub gönderiyor, haber kaçırıyorsunuz. وَاَنَا Halbuki ben Allah اَعْلَمُ بِمَٓا اَخْفَيْتُمْ وَمَٓا اَعْلَنْتُمْ **sizin gizlediğiniz şeyi de, açıkladığınız şeyi de ben bilirim.** Hepsini de pek iyi bilirim. Buradaki «اَعْلَمُ» ism-i tafdil de, fiil-i müzari nefsi-i mütekellim de olabilir «بِمَا» ism-i tafdil olmasına daha uygundur. Sonra «تُسِرُّونَ» ye nazaran «بِمَٓا اَسْرَرْتُمْ» demek daha münasib görünürken «بِمَٓا اَخْفَيْتُمْ» şeklinde buyurulması da dikkat çekicidir. Çünkü "ihfâ", "isrâr"dan daha gizlidir. Nitekim فَاِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى *"O, gizliyi de, ondan daha gizlisini de bilir."* (Tâhâ, 19/7) buyurulmuştur. "İsrâr", başkasına sır vermek, gizli konuşmaktır. Bunda ise, bir çeşit duyurma vardır. Halbuki "ihfâ", gönülde gizleneni de içine almaktadır. «عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ» «وَيَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى» olan Allah, gizliyi de, açığı da, kısacası hepsini bilir. Binaenaleyh O, bildiğini Resulü'ne de bildirir. O halde açıklamaktan çekindiğiniz bir günahı gizlice niçin yaparsınız? Gizlemekle onun zararından, cezasından kurtulacağınızı mı zannediyorsunuz? وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ **İçinizden her kim onu yaparsa,** yasaklanan o fiili, özellikle cihad halinde iken mektub göndermek suretiyle sırverme ve hatta gönülde gizleme işini siz müminler içinden her kim yaparsa فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبِيلِ **artık düz yolun ortasında sapıtmış, şaşkınlıkla kendisini kaybetmiş olur,** yani iman ile Allah yolunda giderken şeytan yoluna sapmış, düşmanın casusu durumuna düşmüş, böylece cezayı hak etmiş ve kendisini felakete sürüklemiş olur. Çünkü اِنْ يَثْقَفُوكُمْ **onlar size galib gelirse,** o dost yerine koyduğunuz, sevgiyle sır verdiğiniz düşmanlar sizi mağlub edip ellerine geçirir ve hakimiyetleri altına alırlarsa, sizin onlara yaptığınız gibi dostluk etmezler, bilakis يَكُونُوا لَكُمْ اَعْدَٓاءً **sizlere hep düşman kesilirler** وَيَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ وَاَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّٓوءِ **ve sizlere kötülükle ellerini ve dillerini uzatırlar,** elleriyle öldürme, esir alma ve işkence yapma gibi kötülükler yaparlar, dilleriyle de sövme ve hakaret gibi fena sözler söylerler. Kur'ân'ın bu kısa ihtarı, ne kadar veciz, ne kadar kapsamlı, ne kadar korku verici ve ne kadar nezihtir. Tarih gözden geçirilir ve kâfirlerin ve zalimlerin ellerine düşürdükleri istiklâllerini kaybetmiş müslümanlara karşı hatta hüküm ve andlaşmadan sonra elleriyle ve dilleriyle yaptıkları kötülükleri, işkence, hakaret, zulüm, alçaklık, iftira, yalan dolan, taarruz ve imhaları öyle feci, öyle çirkindir ki, okuyanların bile nasıl tüylerini ürpertip, nasıl vicdanları sızlattığı kolayca görülür. İnsan olan bunları tasavvur etmekten bile tiksinir. وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ **Ve arzu etmektedirler ki hep kâfir olsanız!...** Yani yeryüzünde hiç mümin kalmasa! Onların bu arzuları, öncelik arzettiği için mazi sigasıyla zikredilmiştir.

Mamafih fiilen zorlamaya kudret gerektirecek şekilde gerçekleşmesi farzedilen zaferleriyle şartlı olduğu için, manen gelecektedir. Fenalığın ve belanın en

büyüğü de budur. Çünkü dünya ve hayat her ne olsa geçer. Fakat küfrün cezası olan azab ebedi olarak tükenmez. Ebedi hayatın anahtarı olan iman nimetini kaybetmek kadar büyük musibet tasavvur edilemez. Kâfirlere mahkum olanların ise, eninde sonunda o musibete düşme tehlikesi her zaman vardır. Hâtib'in dediği gibi içlerinde bulunan bazı akraba ve çocukları dolayısıyla o düşmanlara sevgi ve sır verenlere gelince bu husus, şöyle ifade ediliyor: لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ وَلَا اَوْلَادُكُمْ **Size ne hısımlarınızın ne de evlatlarınızın asla faydası olmaz,** onlar sizi yaptığınız günahın cezasından kurtaramaz. يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ **Kıyamet günü Allah aranızı ayırır,** zira يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ اَخِيهِ وَاُمِّهِ وَاَبِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ (Abese, 80/34-36) âyeti gereğince "o gün kişi kardeşinden, anasından, babasından, kocasından ve evladlarından kaçar." Burada harbin mağlubiyet ve felaket günlerinin de kıyamet gününü andırdığına bir işaret vardır. وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ **Ve Allah hep amellerinize bakar.** Ona göre mükafat veya ceza verir, yoksa çocuklarınız ve akrabalarınıza göre değil. O halde Allah düşmanlarına dost olanlar, Allah dostları olamazlar. Onun için müminler çoluk çocuklarının hatırı için Allah düşmanlarını dost yerine koymamalı, özellikle harb zamanında onlara sevgiyle sır kaçırmaktan çok uzak durmalıdırlar.

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي اِبْرٰهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ *"Gerçekten sizin için İbrahim'de ve beraberindekilerde güzel bir örnek vardır."* Şirk ve küfürden uzak kalmakla muhabbet ve buğzun sırf Allah için olmasını tevhidin en mühim esaslarından kabul eden bu kıssa, Allah yolunda cihad için çıkan müminlere yukarıda verilen talimatı belgelemek ve te'kid etmek için geçmişten alınacak ibretlerin ve misallerin en güzelini kısaca zikretmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Nahl Sûresi'nin sonunda yer alan اِنَّ اِبْرٰهِيمَ كَانَ اُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنِيفًا *"İbrahim Allah'a itaat eden O'nu birleyen bir ümmet idi..."* (Nahl, 16/120) âyetine bakınız. Hemzenin ötre ve esresiyle «اُسْوَةٌ» aslında uymak ve boyun eğmek mânâsına mastar olup kendisine uyulma hakkı olan özelliğe de, şahsın kendisine de denir ki, takip edilmesi gereken nümune, şahid ve örnek demektir. Şahıs kasdedildiği zaman فِى فُلَانٍ اُسْوَةٌ "Falancada örnek vardır" ifadesi وَلِلضُّعَفَاءِ فِى الرَّحْمٰنِ كَافٍ *"Zayıflara Rahmân yeterlidir."* gibi tecrid kabilinden olup, "Lirada iki dirhem bir denk altın var." demeye benzerse de, özellik kasdedildiği zaman, zarfiyyet, mevsufun sıfatına mahalliyeti kabilinden olur ki burada da böyledir. «لَكُمْ» «كَانَ» nin haberi olduğu için ismi üzerine takdim edilmesi tahsis ifade eder ve böylece de ثُمَّ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ اَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ *"Sonra sana: 'Hak'ta tapar olarak İbrahim'in yoluna uy; o, ortak koşanlardan değildi' diye vahyettik."* (Nahl, 16/123) âyetinin mânâsını anlatır.

Hz. İbrahim'in başlangıçta yalnız olması itibarıyla âyette yer alan «وَالَّذِينَ مَعَهُ» den maksad, ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَٰى اٰثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا *"Sonra bunların peşinden ard arda peygamberlerimizi gönderdik..."* (Hadid, 57/27) âyetinde buyurulduğu üzere onun izinde giden peygamberler olabilirse de sonradan kendisine katılan müminler, yahut hepsi düşünülebilir. Tarihte geçmiş nice devletler, milletler, topluluklar ve kavimler varsa da, insanlık inkılabları içinde Allah'a iman, ahlâk temizliği, doğruluk ve kahramanlıkla cihad, hakkı icra ve adaleti yerine getirme özelliği açısından en güzel örneğin, peygamberlerin atası olan ve kelime-i tevhid ile hanifliği zürriyetine miras bırakarak bu sayede aslen Arab olmayıp sonradan Arablaşan İsmail evladına gelecek için seçkin bir çıkışın başlangıcını ortaya koymuş bulunan Hz. İbrahim ile onun izinden gidenlerde vukua geldiği anlatılmıştır. اِلَّا قَوْلَ اِبْرٰهٖيمَ لِاَبٖيهِ **Ancak İbrahim'in babasına olan şu sözü, örnek tutmaktan müstesna kılmıştır ki** o söz, Meryem Sûresi'nde de سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّٖيۜ اِنَّهُ كَانَ بٖي حَفِيًّا *"Senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana çok lütufkârdır."* (Meryem, 19/47) âyetinde de geçtiği üzere babasına لَاَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَٓا اَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ **her halde senin için mağfiret dileyeceğim, mamafih senin hakkında başka bir şeye gücüm yetmez.** Yani Allah'a istiğfardan başka bir şey elimden gelmez diye vaad etmesidir ki, İbrahim (a.s.) bu vaadini Şuarâ Sûresi'nde geçen وَاغْفِرْ لِاَبٖٓي اِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّٓالّٖينَ *"Babamı da bağışla. Çünkü o, sapıklardandı."* (Şuarâ, 26/86) duasıyla yerine getirmiş, bununla beraber Berâe Sûresi'ndeki وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰهٖيمَ لِاَبٖيهِ اِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَٓا اِيَّاهُۚ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُٓ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُ *"İbrahim'in babasına dua etmesi, sadece ona yaptığı bir vaadden ötürü idi. Fakat onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzak durdu."* (Berâe, 9/114) âyetinden anlaşıldığı üzere babasının bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olduktan sonra ondan uzak durmuştu. Zira اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ *"Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başka dilediğini bağışlar.."* (Nisâ, 4/48) âyeti gereğince Allah Teâlâ şirki affetmez. Bundan da anlaşılıyor ki, Allah düşmanı müşriktir. Allah Teâlâ insana ana babası hakkında iyiliği tavsiye etmiş olmakla beraber şirki asla bağışlamayacağından Lokmân Sûresi'nde de وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ بٖي مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا *"Eğer onlar seni, hakkında bir bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin.."* (Lokman, 31/15) buyurulduğu şekilde şirke sevkeden ebeveyne bile itaat etmeyip, dünyada iyi geçinmeyi emrederek itaatı, meşru yani İslâm'a uygun bir itaat ile kayıtlamıştır. Bu suretle Allah'a isyan mahiyetinde olan hususlarda itaat caiz olmadığı ve böyle kabul edilmeyeceği bilinen dualara amin denmeyeceği cihetle, Hz. İbrahim'in sonra-

dan terk ettiği o sözü de örnek tutulmaktan istisna edilmiştir.

... رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا *"Ey Rabbimiz! Yalnız sana tevekkül ettik."* Bu cümle, ya Hz. İbrahim ve ona bağlı olanların durumlarını beyan eden başlangıç cümlesidir ya da قالوا takdiriyle önceki قالوا 'ya atıf şeklindedir. Ancak kıssadan hissenin bir özeti olmak üzere قولوا "böyle deyin" mânâsının da anlaşılabilmesi için kavil kelimesi ve atıf hazfedilmiştir. رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا **Ey Rabbimiz, bizi o küfredenler için bir fitne kılma** yani onlara mağlub etme, ellerine düşürüp sıkıntı ve azaba sokma, ve el dil uzatmalarına meydan verme ki bizim meşakkatimiz yüzünden onlar imanı hakir görerek küfre bağlılıklarını artırmasın. Zira müminlerin eziyet ve sıkıntı içinde gösterecekleri temizlik ve yükseklikten de imanın yüceliği anlaşılabilirse de, bu pek zor ve tehlikeli olduğu gibi kâfirlerin, "İman iyi olsaydı bunlar mağlub edilmez esir olmazlardı." deyip dünya hayatına aldanmak suretiyle küfre tutkunluklarına sebeb de olabilir. لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ *"Andolsun ki onlarda sizin için güzel bir örnek vardır."* Yemin ile te'kiddir. لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ *"Allah'ı ve ahiret gününü uman kimse için..."* ifadesinden bedel-i kül veya bedel-i ba'z olup, iman ve cihadda Allah'a ve ahirete ümid bağlamanın önemli bir esas olduğuna işarettir. Çünük ümidsizlik küfürdür. وَمَنْ يَتَوَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ *"Her kim yüz çevirirse Allah ganidir, övülmeye lâyıktır."* Bu da, Allah düşmanlarına karşı açıklanan vazifelerin hâşâ Allah'ın eksikliğinden olmayıp, sırf insanların hamde nail olmaları için kendi menfaatları icabı, önemli bir talimat ve irşad tesellisi olduğunu hatırlatmaktadır. Bu vazifeler yapıldığı ve düşmanlardan tamamen uzak durularak cihad edildiği takdirde عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً **umulur ki, Allah sizinle o kâfirlerden düşmanlık ettiğiniz kimseler arasında bir dostluk meydana getirir.** Çünkü İslâm'ın galip gelmesiyle hayra engel olanlar aradan çıkartılıp, hak ve adaletle İslâm'ın güzel ahlâkı tatbik edilmeye başlayınca, o düşmanlıklar da dostluğa dönüşmeye başlar. Nitekim Mekke'nin fethi üzerine Hz. Peygamber'in o yüce ahlâkı fiilen uygulanmaya başlayınca, yirmi senedir düşmanlığın her türlüsünü yapmaya çalışanlar bile hayretler içinde İslâm'a girmek için yarış etmişler ve çok geçmeksizin bütün Arabistan İslâm'a girerek o hak nuru, âlemin ufkunu aydınlatmaya başlamıştı. Bu âyet de gösteriyor ki, cihadın asıl maksadı, düşmanlık değil, dostluğu umumileştirmektir. Allah düşmanlarından uzaklaşmakla onlara buğzetmek de, dostluğu gereği gibi O'nun rızası için samimiyeti genelleştirme vesilesidir. وَاللّٰهُ قَدِيرٌ **Allah kadîrdir,** kudreti çoktur, düşmanlıkları dostluğa çevirmeye kadirdir. وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Ve Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir.** Rızası uğrunda çekilen zahmetleri boşa çıkarmaz.

Allah'a ve müminlere düşmanlıktan tevbe edip dost olanların günahlarını bağışlar. Bu mânâyı açıklığa kavuşturmak maksadıyla sûrenin başındaki yasaklamayı tefsir makamında buyuruluyor ki لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذِينَ **Allah sizi şunlardan nehyetmez:** لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِى الدِّينِ **Din konusunda sizinle savaşmayanlar,** kendileri hangi din ve milletten olurlarsa olsunlar size, dininiz hakkında sataşmayan, dininizin hukukuna, ahkâmına dokunmak kasdıyla harbetmeyen ve sizi öldürmeye kalkışmayanlar وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ **ve sizi yurdunuzdan çıkarmayanlar,** yani gerek kendi girişimleriyle ve gerek başkalarına yardım etmek suretiyle olsun bu iki sıfattan hiç birisi ile vasıflanmayan ve size karşı ne din ne de vatan harbi yapmayanlar. Çünkü bundan sonraki âyette وَظَاهَرُوا عَلٰٓى اِخْرَاجِكُمْ karinesiyle burada da وَلَمْ يُظَاهِرُوا mânâsının kasdedildiği anlaşılmaktadır. İşte اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُٓوا اِلَيْهِمْ **bunlara iyilik ve adalet yapmanızdan Allah sizi sakındırmaz.** اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ **Çünkü Allah kime olursa olsun adalet yapanları sever.** Burada ifade edilen hususun tersine hareket edip düşmanlara karşı düşmanlık etmek de, ilâhî adaletin bir gereğidir. اَنْ تَبَرُّوهُمْ ، الَّذِينَ 'den bedel-i iştimâldır. Bu âyetin nüzul sebebi hakkında bir kaç rivayet vardır. Bunlar şöyle zikredilebilir. Hz. Ebu Bekir'in kızı ve Zübeyr (r.a)in karısı Esma Zatu'n-nitakeyn (r.a.)'den yapılan bir rivayette o, şöyle demiştir: "Resulullah (s.a.v) andlaşma yaptıktan sonra müşrike olarak Kureyş'in koruması altında bulunan annem beni arzu ederek görmeye gelmişti. "Onunla ilgilenip iltifat göstereyim mi?" diye Resulullah'a sordum. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi ve Resulullah da bana نَعَمْ صِلِيهَا "Evet ona sılaet yani alakadar ol, iltifat ve ihsan eyle." buyurdu. Esma'nın annesi Kuteyle binti Abdi'l-uzza, Hz. Ebu Bekr'in karısı iken onu cahiliyye döneminde boşamıştı. Bu rivayete göre söz konusu âyet, Hudeybiye andlaşmasından sonra ve Kureyş'in o andlaşmanın hükümlerini çiğneyip de Mekke'nin fethini gerektiren harekata sebebiyyet vermelerinden önce, yani yukarıdaki âyetlerin nüzulünden evvel inmiş demektir. Bu sebeple bazı âlimler, bu âyetin kadınlar ve çocuklar hakkında indirildiği görüşünü benimsemişlerse de, âlimlerin çoğunun dediği gibi bundan, mutlaka yaptıkları andlaşmalara uyan kimseleri anlamak daha münasiptir. Nitekim Hasan ve Ebu Salih gibi bazı zatlar da, bu âyetin, Resulullah (s.a.v) ile savaşmamak ve onun aleyhine başkalarına yardımda bulunmamak üzere andlaşma yapmış olan Huzaa ve Beni Haris gibi Ka'b, Kinane ve Müzeyne kabileleri hakkında nazil olduğunu rivayet etmişlerdir. Bazıları da küfür içinde bulunup da hicret etmemiş veya edememiş olan müminler hakkında indiğini söylemişlerse de, bu tahsis, hem âyetin dış anlamına hem de söz gelimine uygun değildir. Onun için âlimlerin ekseriyeti, الَّذِينَ ism-i mevsulünün

sılasının ardından zikredilen iki sıfatı taşıyan kâfirler hakkında olması görüşündedirler ki bu, zimmî, müste'min (emân verilen), münasebet kesilmeyen andlaşmalı ve barış yapanların hepsini içine almaktadır. Müminler bunların hiç birine iyilik ve adaletle muamele etmekten nehyedilmiş değillerdir. Tirmizi'nin rivayeti hilafına olarak bu âyetler denildiği gibi daha önce nazil olmuş olsalar dahi, tertibde buraya konulmuş olması baştaki ilk âyetin tefsiri mesabesinde bir anlam ifade etmesi cihetiyle, hepsi beraber nazil olmuş gibi bir uygunluk arzetmektedir. Ayrıca Mekkelilerin Huzaa'ya tecavüz etmeleri sebebiyle münasebetlerin kesilme emrinin verildiği bir sırada, diğer andlaşmalılarla münasabetin bozulmaması açısından da bir siyaset hikmetini içeren söz konusu âyetin, fiilen savaşa iştirak etmeyen ve iştirak edenlere destek vermeyenlerin, hangi milletten olursa olsun hepsini içine alması gerekir. Nitekim İbnü Cerir et-Taberi de âyeti böyle genel anlamda yorumlamıştır.(1) Şu husus da buna işaret etmektedir.

اِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ **Allah sizi ancak** عَنِ الَّذ۪ينَ قَاتَلُوكُمْ فِى الدّ۪ينِ **dinde sizinle savaşan** وَاَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ **ve sizi yurdunuzdan çıkaran** وَظَاهَرُوا عَلٰٓى اِخْرَاجِكُمْ **ve çıkarılmanıza yardım edenlerden bu üç sınıfın hepsiyle yahut herhangi biriyle vasıflananlardan** اَنْ تَوَلَّوْهُمْ **onlara dostluk etmenizden nehyeder.** İşte لَا تَتَّخِذُوا عَدُوّ۪ى وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَٓاءَ *"Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimselerki dostlar edinmeyin."* buyurulmasının mânâsı, bu suretle düşmanlıkları tahakkuk edenlerden ilgiyi kesip onlara sevgi ve dostluk göstermemektir. وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ **Her kim de onlara dostluk eder ve sevgi gösterirse işte onlar hep zalimlerdir.** Düşmanlık yerine dostluğu koyarak adaletin hakkına tecavüz eden ve neticede kendilerine zulmetmiş olan haksızlardır. Böylece bu iki âyet, İslâm'ın milletler arası hukuk ve münasebetlerinin esasını tayin eden iki önemli kural olması itibariyle ayrıca bir ehemmiyet taşır. وَظَاهَرُوا عَلٰٓى اِخْرَاجِكُمْ *"Çıkarılmanıza yardım edenler."* kaydının burada ifade edilip de bir önceki âyette açıkça belirtilmeden mânânın delaletine bırakılmasında bir nükte aramak gerekir. Allah bilir ya bu nükte, düşmanlara yardımda bulunan kimselerle münasebeti kesmede acele etmeyip, önce yardımdan vazgeçirmek için mümkün olabilen siyasi teşebbüslere imkan tanımaktır.

Buraya kadar devam eden âyetler, müminlere dost ve düşmanları tanımak üzere düşmanlardan uzak durmak ve dostluk kurmamak açısından bir imtihan mânâsını ifade ettikten sonra başka bir sebeple bir imtihan vazifesi daha göstermek üzere ikinci bir hitabe ile buyuruluyor ki:

---

(1) et-Taberî, a.g.e., XXVIII, 43.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا جَٓاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّۜ
اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِا۪يمَانِهِنَّۚ فَاِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ
اِلَى الْكُفَّارِۜ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّۜ وَاٰتُوهُمْ
مَٓا اَنْفَقُواۜ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ اِذَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ
اُجُورَهُنَّۜ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَسْـَٔلُوا مَٓا اَنْفَقْتُمْ
وَلْيَسْـَٔلُوا مَٓا اَنْفَقُواۜ ذٰلِكُمْ حُكْمُ اللّٰهِۜ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْۜ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ
حَك۪يمٌ ﴿١٠﴾ وَاِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ اِلَى الْكُفَّارِ
فَعَاقَبْتُمْ فَاٰتُوا الَّذ۪ينَ ذَهَبَتْ اَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَٓا اَنْفَقُواۜ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اَنْتُمْ بِه۪ مُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا جَٓاءَكَ
الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلٰٓى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْرِقْنَ
وَلَا يَزْن۪ينَ وَلَا يَقْتُلْنَ اَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْت۪ينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَر۪ينَهُ بَيْنَ
اَيْد۪يهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْص۪ينَكَ ف۪ي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ
اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٢﴾ يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا

غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْاٰخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ اَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿١٣﴾

Meâl-i Şerifi

10. Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduğunu öğrenirseniz onları kâfirlere geri döndürmeyin. Bunlar onlara helal değildir. Onlar da bunlara helal olmazlar. Onların (kocalarının) sarfettiklerini (mehirleri) geri verin. Mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın, sarfettiğinizi isteyin. Onlar da sarfettiklerini istesinler. Allah'ın hükmü budur. Aranızda O, hükmeder, Allah bilendir, hikmet sahibidir.

11. Eğer eşlerinizden biri, sizden kâfirlere kaçar da siz de savaşta galip durumda olursanız, eşleri gitmiş olanlara ganimetten, harcadıkları kadar verin. İnandığınız Allah'a karşı gelmekten sakının.

12. Ey Peygamber! İnanmış kadınlar sana gelip Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık etmemeleri, zina etmemeleri, çocuklarını öldürmemeleri, elleri ile ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemeleri, iyi bir işte sana karşı gelmemeleri hususunda sana bey'at ederlerse onların bey'atlarını al ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.

13. Ey inananlar, Allah'ın gazab ettiği kimselerle dostluk etmeyin. Kâfirler, mezarlık halkından nasıl ümidi kesmişse, onlar da ahiretten öyle ümidi kesmişlerdir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا ***"Ey iman edenler!"*** Râzî tefsirinde der ki: "Bu âyetlerin nazmında münasebet açısından makul bir güzellik vardır. Çünkü inatçı şu üç halden uzak değildir.

1- Ya inadına devam eder.

2- Yahut inadını terketmesi beklenir.

3- Yahut da inadı terkedip teslimiyyet gösterir.

İşte Allah Teâlâ bu âyetlerde hali beyan ederek onlara her bir durumda halin gereğine göre muamele edilmesini müslümanlara emretmektedir. Bunlar içinde قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فٖٓى اِبْرٰهٖيمَ وَالَّذٖينَ مَعَهُ اِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ اِنَّا بُرَٰٓؤُا مِنْكُمْ (60/4) âyeti birinci duruma عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذٖينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً (60/7) âyeti ikinci duruma, يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا جَٓاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ (60/10) âyeti de üçüncü duruma işarettir. Ayrıca bütün bu âyetlerde güzel ahlâka sevk ve teşvik eden hoş uyarılar vardır.

Çünkü Allah Teâlâ bu üç hali karşılamada müminlere en güzel olan karşılıkla ve en layık olan sözle emretmiştir."[1] Ey iman edenler! اِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ **Mümine kadınlar size hicret ederek geldikleri zaman,** burada müminât ifadesi, imanın gereği olan kelime-i şehadeti açıktan söylemiş ve ona zıt bir hal göstermemiş olmaları, yahut imtihan ile imanlarını ispat etme durumunda bulunmaları itibariyle açıkça belirtmiş olmalarını gerektirir. Yoksa imtihana tabi tutulmalarının mânâsı olmazdı. Yani dâr-ı küfürden dâr-ı İslâm'a hicret ederek müminiz diye size geldikleri zaman فَامْتَحِنُوهُنَّ **onları imtihan edin,** kalplerinin de dillerine uygun olduğuna sizi inandırmaları için onları sınayın. İbnü Cerir ve daha başkalarının İbnü Abbas (r.a)'tan yaptıkları rivayete göre, Resulullah (s.a.v) bu çeşit kadınları اَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ kelime-i şehâdeti üzere imtihan eder ve şöyle yemin ettirirdi. "Bir kocaya buğzetmekten dolayı çıkmadığına yemin eder misin? Bir yerden bir yeri arzulayarak çıkmadığına yemin eder misin? Allah ve Resulüne muhabbetten başka bir maksatla çıkmadığına yemin eder misin?

Buhârî ve diğer kaynaklarda rivayet edildiği üzere Hz. Aişe (r.a.) demiştir ki: "Resulullah mümineleri ancak اِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلٰى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْـًٔا وَلَا وَلَا... (60/12) âyeti ile imtihan ederdi."[2] Bu imtihanın sebebi, اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِهِنَّ **İmanlarını Allah'ın en iyi bilmesidir.** Hakikaten mümin olup olmadıklarını tamamiyle Allah bilir. Çünkü imanın asıl şartı, kalbin tasdik etmesidir. Kalplerdeki sırları ise ancak Allah bilir. Siz açıktan denemek suretiyle zahiri bir ilim elde edebilirsiniz. Bu yüzden imanın hükmünü zayi etmemek için deneyin.

Nisâ Sûresi'nde geçen وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا *"Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatini gözeterek: 'Sen mümin değilsin!' demeyin..."* (Nisâ, 4/94) âyeti gereğince selam verene, müminim diyene, mümin değilsin diyerek kâfir muamelesi yapmak doğru olmasa da, andlaşmalı bile olsa dâr-ı harbden yeni hicret ederek gelenlerin sırf müminiz demeleri ile bir deneme ve tecrübe yapmaksızın derhal hür müminlerin her türlü hak ve muamelelerine kavuşturulmalarında da müminlere zarar vermesi şeklinde bir tedbirsizlik vardır. Bunda önce casusluk sonra andlaşmayı bozmak, üçüncü olarak da nifak ve ahlâksızlık gibi fesadlar düşünülebilir. Kısacası, dâr-ı İslâm'da asıl olan zimmetin beraatı ise de, dâr-ı harbden iman iddiasıyla geliş, meydana gelen hadisenin beraatı davası mânâsına geldiği ve imanın asıl şartı olan tasdikin ise kalbe dair işlerden bulunması cihetiyle, zâhirde başkasının hukuku açısından dahi muteber

(1) Fahrü'r-Razî, a.g.e., XXIX, 306.
(2) Buhârî, Tefsiru Sureti 60/12.

olacak surette hükmen sabit olabilmesi için açık bir alamet olan ikrarın ona delaletini kuvvetlendirecek bir yaptırım lazımdır ki, o da zikredildiği gibi bir imtihanla olabilir. Onun için hicretlerinin başka maksatla değil, halis bir iman ile iyi niyete dayalı olduğu hususunun bir dereceye kadar bilinmek üzere denenmesi gerekmektedir. Nitekim Hucurât Sûresi'nde geçen قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا *"Bedeviler 'inandık' dediler. De ki: 'Siz inanmadınız, fakat 'İslâm olduk' deyin..."* (Hucurât, 49/14) âyetinde de bu mânâya bir işaret vardır. Mamafih söz konusu bu âyet, mutlak mânâda olmayıp kadınlar hakkında ayrıca bir koruma ve itinâyı ifade edici özellikte zikredilmiştir. فَاِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ **Eğer imtihanla o kadınların mümine olduklarını bilirseniz** اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِهِنَّ *"Allah, imanlarını daha iyi bilir."* karinesine dayanarak müfessirler buradaki ilmin, zann-ı galib (hakikate en yakın ilim) mânâsına olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre muâmelatta zann-ı galib ile amel etmenin vacib olduğunu göstermek için zann-ı galib ilim ile ifade edilmiştir. Yani bu konuda sizin için kesin bir bilgi mümkün olmasa da, mümkün olabilen bazı soru ve cevaplarla bir tecrübe, yemin ve diğer hususlar gibi karine ve delillerden hareket ederek hüküm çıkarmak suretiyle hakikate en yakın zan kadar bir ilim ve kanaat meydana gelirse فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ اِلَى الْكُفَّارِ **artık o kadınları kâfirlere geri vermeyiniz,** çünkü لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ **onlar onlara,** yani müminler kâfirlere **helal değildir** وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ **onlar da onlara,** yani kâfirler de müminlere **helal olmazlar.** Aradaki haramlığı ifade etmek için bu cümlelerin birisi dahi kâfi gelirse de, haramlığın yalnız bir taraftan olmayıp, iki taraftan da sabit olduğunu beyan etmek için tekrar edilmiştir. Yahut birincisi ayrılığın meydana geldiğine, ikincisi de yeniden nikah kıymanın mümkün olmadığını hatırlatmak içindir. Şu halde onları iade etmek, zorla zinaya sevketmek gibi bir cinayet olur. Böylece denilebilir ki, bu imtihan âyeti, özellikle kadınları bu tarz bir haramdan korumaktadır. وَاٰتُوهُمْ مَا اَنْفَقُوا **Bununla beraber yapmış oldukları masrafları o kâfirlere verin,** yani o kadınların bırakıp geldikleri kâfir kocalarının onlara sarf etmiş oldukları mehirleri ne ise, onu o kâfirlere tazminat olarak ödeyin. Bu emir dış anlamıyla mutlak gibi görünürse de üzerinde düşünülünce bunun iade konusunda andlaşma yapanlar tarafından kaçıp gelenlerle ilgili olduğu anlaşılır. Çünkü hiçbir andlaşma yapmayan veya fiilen harbeden konumunda bulunan taraftarlar kaçıp geldikleri takdirde, umumi kurallara göre böyle bir tazminat ödemeye sebeb yoktur. Nüzul sebebi hakkında zikredilen bazı rivayetler de bunun Hudeybiye andlaşması hükümlerine mahsus olduğuna delalet etmektedir. Zira Hudeybiye andlaşmasının maddelerinden biri şöyleydi: "Kureyş tarafından velisinin izni olmadan Muhammed'e geleni geri

göndereceklcr, ancak Muhammed'den Kureyş'e gelen olursa iade etmeyeceklerdi. Muhammed'in sözleşmesine dahil olmak isteyenler ona girecek, Kureyş'in sözleşmesine dahil olmayı arzu edenler de ona girebileceklerdi..." Resulullah andlaşma süresi içinde Kureyş'ten velisinin izni olmadan kaçıp gelen erkekleri, mükellef müslaman bile olsalar velilerinin istemeleri halinde iade etmişti. Nitekim Kureyş'in andlaşma delegesi olan Süheyl'in oğlu Ebu Cendel'i nasıl iade ettiği ve neticesinin ne olduğu yukarılarda geçmişti. Sonra kadınlardan da hicret edip gelenler oldu. Halbuki andlaşma müzâkerelerinde erkeklerle ilgili meseleler üzerinde durulmuş fakat kadınlar hakkında bir şey konuşulmamış ve andlaşma metninde açıkça zikredilmemişti. «مَنْ» lafzının içeriğinde böyle bir ihtimal bulunmakla beraber «مَنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى» *"erkek veya kadın."* denilmemişti. Binaenaleyh mesele yoruma müsaid ve şüphe çekici idi. İşte bazı rivayetlere göre bu âyet söz konusu meselenin çözümü için indirilmiş ve bir imtihan ile imanlarına kanaat hasıl olduğu takdirde kadınların iade edilmeyip ancak evli olanların kocalarına mehirlerinin ödenmesi suretiyle şüphenin giderilmesi emredilmişti. İlk gelen ve sözü edilen âyetin inişine sebeb olan kadın hakkında da nakledilen rivayetler farklıdır. Bir rivayette, ilk defa Ukbe b. Ebi Muayt'ın kızı Ümmü Gülsüm gelmiş, arkasından da kardeşleri Ammâr ile Velid gelerek iadesini taleb etmişlerdi. İşte bu esnada âyet nazil olmuş ve bu yüzden Ümmü Gülsüm geri verilmeyip bilahare Zeyd b. Harise (r.a.)'ye nikah edilmişti. Diğer bir rivayette ilk gelen kadın Sübey'a binti Harise idi ki bu kadın, müşrik olan Sayfiyy b. Rahib'in, başka bir nakle göre de misafiri Mahzumi'nin karısıydı. Mekkeliler onu geri istemişler, fakat kocasının sarfettiği mehri verip, Hz. Ömer onu nikahı altına almıştı. Bir başka rivayete göre de bu âyetin nüzulüne sebeb olan kadın, Ebu Hasan b. Dahdaha'nın karısı Ümeyme binti Bişr idi ve iadesi taleb edilmekle birlikte geri verilmeyip Süheyl b. Sayfiyy ile evlendirilmiştir. Bu rivayetler sebebin birden çok olmasıyla meselenin Hudeybiye andlaşmasıyla ilgili olduğunu gösterir. Fakat Dahhâk'tan gelen bir nakilde Resulullah ile müşrikler arasında şöyle bir andlaşmanın bulunduğu ifade edilmektedir. "Bizden sana senin dininden olmayan bir kadın gelirse onu bize geri vereceksin. Şayet senin dinine girerse, evli olduğu takdirde sarf etmiş olduğu mehri kocasına vereceksin." Buna göre âyet doğrudan doğruya bu sözleşmenin hükmüne uygundur. Daha önce Tirmizi'den nakledildiği üzere sûrenin hepsi Hatib'in mektup hadisesiyle ilgili olduğu takdirde de, bu tazmin meselesi yine taraflardan birinin hükümleriyle alakalı olması gerekir.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ اِذَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ Ve o mü'minleri nikahlamanızda da,

kendilerine mehirlerini verdiğiniz takdirde size bir günah yoktur. Çünkü iman edip İslâm'a girmiş olmalarıyla dar-ı harbdeki kâfir kocalarından ayrılık ve haramlık meydana gelmiştir. Mamafih eski kocalarının verdiği mehri geri ödeme kâfi gelmeyip kendilerine de evlenme akdi olarak ayrıca mehir vermek gerekmektedir. Mehirlerini vermede de hemen ödeme şart olmayıp, verilmek üzere taahhüt etmek dahi yeterlidir. Mehir zikredilmeden nikah fasid olmayıp mehr-i misil (benzer mehir) lazım gelirse de bu âyette, günahı ortadan kaldırmak için vermek şart kılındığı cihetle, mehri zikretmemenin mekruh olacağı anlaşılır. وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ **Kâfirlerin ise, ismetlerine yapışmayın.** Kevâfir, kâfirenin çoğulu, isam, ise ismetin çoğuludur. İsmet, dokunulacak tutamak demek olup gerdanlık, bilezik ve himaye etmek mânâlarına gelmesinden dolayı gerek andlaşma ve gerek sebep gibi herhangi bir tutamağa denir. Burada kasdedilen nikâhlarının bâtıl sayılmasıdır. Yani dâr-ı harbden hicret etmeyip kâfire olarak kalan veya Allah korusun mürted olarak dâr-ı harbe katılan kadınlarla aranızda ne bir ismet ne de bir evlilik alakası olmasın, onun tutamaklarına da tutunmayın. Daha Türkçesi ellerine yapışmayın ve ipleriyle kuyuya inmeyin. وَاسْـَٔلُوا مَٓا اَنْفَقْتُمْ **Hem de sarf ettiğiniz mehri isteyin** وَلْيَسْـَٔلُوا مَٓا اَنْفَقُوا **O kâfirler de size hicret eden mümine kadınlara sarf etmiş oldukları mehri istesinler,** yani takas edin, fazla alacaklı çıkarsanız isteyin, borçlu kalırsanız وَاٰتُوهُمْ مَٓا اَنْفَقُوا *"harcadıklarını onlara verin."* emri gereğince verin ذٰلِكُمْ **bu dinlediğiniz hükümler** حُكْمُ اللّٰهِ **Allah'ın hükmüdür.** يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ **O, aranızda hükmediyor,** zikredilen kâfirlerle siz müminler arasında hüküm veriyor. وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ **Ve Allah Alîm, Hakîm'dir.** İlmiyle hikmetinin gereğini yapar. وَاِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ **Ve eğer sizin zevcelerinizden bir şey sizden fevt olur,** yani kaçıp dâr-ı harbe geçer ve **ödenmezse** فَعَاقَبْتُمْ **sonra da siz muakıb olursanız...** Müfessirlerin çoğu burada geçen muâkebenin ukûbetten değil, teâkub gibi nöbet mânâsını ifade eden "ukbe"den olduğunu ileri sürmüşlerdir ki buna göre mânâ şöyledir: Sonra da nöbet sizin olur. Yani onların kadınlarından iman ile size hicret edenler bulunur ve bu suretle tazminat verme sırası size gelirse, yahutta bazılarının dediği gibi "ukûbet"ten olduğuna göre, siz de çarpışıp ganimet alırsanız فَاٰتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ اَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَٓا اَنْفَقُوا **zevceleri gitmiş olanlara yaptıkları masrafın mislini verin,** verilecek tazminattan bu kadarını onlar için hesab edin, yahut alınan ganimetten önce bunların zayiatı kadarını ayırıp verin وَاتَّقُوا اللّٰهَ **ve Allah'tan korkun,** alacağınızda ve vereceğinizde O'nun hükmüne riayet konusunda Allah'tan korkun, azabından korunun. الَّذِٓي اَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ **O Allah ki, sizler O'na iman etmiş müminlersiniz,** imanın gereği ise, başkasından çekinmeyip

ancak O'ndan korkmak ve O'nun yardımıyla korunmaktır.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِىُّ اِذَا جَٓاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ *"Ey Peygamber! Mümin kadınlar sana bey'at etmeye geldikleri zaman..."* Bu âyetin fetih günü nazil olup Resulullah'ın Safa Tepesi üzerinde erkeklerden bi'at aldığı sırada Hz. Peygamber adına Ömer (r.a)'in de aşağı kısımlarda kadınlardan bi'at aldığını İbnü Ebi Hatim, Mukatil'den rivayet etmiş ise de, daha önce Hz. Aişe'den gelen rivayette bunun da imtihan âyetiyle beraber nazil olduğu ve Tirmizî'den yapılan nakilde de bütün sûrenin Hatib b. Ebi Belte'a'nın mektub hadisesi üzerine indiği anlaşılıyordu. Ahmed b. Hanbel, Nesaî, İbnü Mace ve Tirmizî sahih diyerek Ümeyme binti Rükayye'den şöyle rivayet etmişlerdir: Ümeyme demiştir ki: "Ben Resulullah (s.a.v)'a bi'at edelim diye vardığımda bizden, Kur'ân'daki اَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْـًٔا *"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak hususunda..?"* (Mümtehıne, 60/12) âyetinin öngördüğü şekilde bi'at aldı. Nihayet وَلَا يَعْصِينَكَ فِى مَعْرُوفٍ *"İyi iş istemekte sana karşı gelmeme hususunda.."* kavline geldiğinde فِيمَا اسْتَطَعْتُنَّ وَاَطَقْتُنَّ "güç ve takatları yettiği derecede" buyurdu. Biz de, "Allah ve Resulü bizlere kendimizden daha merhametlidir. Ya Resulallah! Bizimle müsafaha etmez misin?" dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle dedi: "Ben kadınlarla müsafaha yapmam. Ancak yüz kadına söylediğim söz, bir kadına söylediğim söz gibidir." Bazı rivayetlerde Resulullah kadınların bi'atı esnasında mübarek eline bir bez parçası koyardı, denilirken bazılarında da bir bardağa su koyup, elini o suyun içerisine soktuğu, sonra da kadınların ellerini bu suya daldırdıkları anlatılmaktadır. Meşhur ve en güvenilir olan husus, Hz. Peygamber'in kadınlarla müsafaha yapmadığıdır. Resulullah'ın kadınlardan biat alması bir kere değil, bir kaç defa vuku bulmuştur. Medine'de olduğu gibi fetihten sonra Mekke'de de bi'at yapıldığı konusunda rivayetler vardır. Mekke'deki biatta Ebu Süfyan'ın karısı olan ve Uhud Harbi'nde seyyidu'ş-şühedâ (şehidlerin efendisi) Hz. Hamza'nın şehadetine ön ayak olması ve naşına karşı gösterdiği kin ve düşmanlığı sebebiyle yukarıda da naklettiğimiz gibi fetih günü eman verilmeyip öldürülmesi emredilen Hind'in bi'atı hadisesini gerek tefsirler ve gerek hadis kitapları zikretmektedirler. Yezid b. Seke'nin kızı Esma, (r.a) rivayetinde şöyle demiştir: "Ben Resulullah'a biat eden kadınların içinde idim. Utbe'nin kızı Hind de kadınlar arasında bulunuyordu. Hz. Peygamber âyeti okuyup عَلٰٓى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْـًٔا *"Allah'a hiç bir şeyi ortak koşmamak üzere."* buyurduğunda Hind, "Erkeklerden kabul etmediğini bizden kabul edeceğine nasıl ihtimal verebiliriz." dedi. Ki bu emrin lüzumu kendini göstermiş oluyordu. Sonra وَلَا يَسْرِقْنَ *"Hırsızlık yapmamak hususunda..."* buyurduğunda Hind, "Bazen Ebu Süfyan'ın malından haberi olmaksızın bir şeyler

aldığım olurdu. Bu bana helal olur mu?" dedi ve ardından da şunu ilave etti: "Ebu Süfyan da, "Geçmişte ve gelecekte benden her ne alırsan, o sana helaldir." dedi. Resulullah (s.a.v) tebessüm buyurdu ve Hind'i tanıdı da, "Sen Hind binti Utbe'sin öyle mi?" dedi. O da, "Evet ey Allah'ın nebisi geçmişi affet." dedi. Hz. Peygamber de عَفَا اللّٰهُ عَنْكِ *"Allah seni affetsin."* buyurdu. Sonra da وَلَا يَزْنِينَ *"zina etmemek hususunda..."* ifadesini okudu. Hind "Hiç hür olan kadın zina eder mi?" dedi. Cahiliyye döneminde zina ekseriya cariyelerde olur, hür kadınlar zina etmez, denirdi. İşte buna binâen Hind, cahiliyye de bile ekseriya hür kadınlar zina etmezken İslâm'da öyle şey olur mu? Demek istiyordu. Resulullah وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ *"Çocuklarını öldürmemek hususunda"* buyurduğunda, Hind, "Biz onları küçükken büyüttük, fakat onları sen öldürdün." dedi. O, bu sözüyle oğlu Hanzale b. Ebi Süfyan'ı kasdediyordu. Çünkü o, Bedir'de katledilmişti. Hz. Ömer gülmekten katıldı.. Resulullah ise tebebsüm etti, sonra وَلَا يَأْتِينَكَ بِبُهْتَانٍ *"bir iftira uydurup getirmeme hususunda..."* buyurduğunda da Hind. "Vallahi iftira çok çirkin bir şeydir. Allah Teâlâ hep doğru yolda gitmeyi ve güzel ahlakı emrediyor." dedi. Resulullah en sonunda da وَلَا يَعْصِينَكَ فِى مَعْرُوفٍ *"iyi bir işte sana karşı gelmemeleri hususunda..."* buyurdu. Bunun üzerin Hind de, "Vallahi biz bu meclise nefsimizde hiçbir şeyde sana isyan maksadıyla gelmedik." dedi." Yine rivayet ediliyor ki, burada kadınlardan ilk önce Hz. Peygamber'e bi'at eden Ümmü Sa'd b. Muaz ve Kebşe binti Râfi ile beraberlerindeki kadınlardı.[1] Allah hepsinden razı olsun.

وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ *"Çocuklarını öldürmemeleri..."* Bu cümleye, Araplar'ın وَأْدُ بَنَاتٍ dedikleri "kız çocuklarını öldürmek" âdetinin nehyi de dahil ise de, nassın dış anlamı erkek ve dişi hepsinden daha umumi olması itibariyle mutlak katlin yasaklanması, gerek o fiili bizzat yapmak, gerek sebep olmak suretiyle olsun her türlü öldürme olayını içine almaktadır. Binaenaleyh burada, gerek ruh üfrülmüş ceninin düşürülmesi, gerek bakımındaki ihmal yüzünden çocuğun ölümüne sebebiyet verilmesi ve gerek diğer benzer katillerin hepsi söz konusudur. وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ ***"Elleri ile ayakları arasında bir iftira uydurup getirmeyecekler."*** Elleri ve ayakları arasında iftira edilen... Bühtan, başka bir kadının doğurmuş olduğu çocuğu alıp veya kendi doğurduğu ile değiştirip ben doğurdum diyerek kocasına isnad etmesidir. Gerçi bunun, başka bir erkekten gayr-i meşru olarak yapmış olduğu bir çocuğu kocasına isnad etmesi mânâsına gelme ihtimali varsa da, bu mânâ önce geçen وَلَا يَزْنِينَ cümlesine dahil olduğu

---

(1) Nesaî, 18, 24; İbn Mâce, Cihad, 43; Muvatta, Bey'at, 2; Ahmed b. Hanbel, VI, 357, 365.

için burada böyle bir ihtimale yer vermemek daha doğrudur. Bu âyette yer alan بَيْنَ اَيْدِيهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ *"elleri ve ayakları arasında"* ifadesi, yalnızca avret mahallerinden değil, zattan kinaye olarak kendi nefislerinden uydurdukları her çeşit iftirayı içine almaktadır. Zira bu âyetin mânâsına daha uygundur ve böylece fiili cinayetlerin yasaklanmasından sonra kavli (sözlü) olan cinayetler de yasaklanmış demektir. Binaenaleyh burada, namuslu bir kadına zina isnad etmek, gıybet, koğuculuk ve diğer hususlarda yapılması düşünülmüş olan iftiradan, yalan ve sahtekârlıktan nehiy vardır.

وَلَا يَعْصِينَكَ فِى مَعْرُوفٍ **Ve sana hiçbir iyi işte isyan etmeyecekler,** yani gerek iyilikle emir ve gerek kötülüklerden yasaklama gibi hususların hiçbirinde asi olmayıp itaat edecekler. Zira isyan ya emre karşı ya da yasaklamaya karşı olur. emrin güzel ve meşru olması, iyilikle emredilmesinde, nehyin iyi ve meşru olması da, şer'an yapılması caiz görülmeyen hususların yasaklanmasındadır. Bunun için burada yer alan فِى مَعْرُوفٍ kaydı, emri de nehyi de kapsamaktadır. وَاْمُرْ بِالْعُرْفِ *"Sen affı tut..."* (A'râf, 7/199) âyeti gereğince Resulullah'ın ancak maruf, yani meşru ve güzel olanı emredeceği ve münkerden yani yapılması caiz olmayan hususlardan nehyedeceği bilindiği halde فِى مَعْرُوفٍ kaydının zikredilmesi, yaratıcıya isyan edilen konularda mahluka itaatın caiz olmayacağını hatırlatarak اِنَّمَا الطَّاعَةُ فِى الْمَعْرُوفِ *"itaat ancak iyiliktedir."* ifadesinin mânâsına işaret etmektedir.[1] لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا *"Allah, hiç kimseyi güç yetiremeyeceği bir şey ile mükellef tutmaz."* (Bakara, 2/286) buyurulmasından dolayı bir kimseye gücünün üstünde bir sorumluluk yüklemek de maruf değil münker olur. Onun için yukarıda zikredildiği gibi Resulullah (s.a.v) bir tefsir kabilinden olmak üzere فِيمَا اسْتَطَعْنَ وَاَطَقْنَ *"Güçleri, takatları yettiği derecede."* diyerek güç ve takatı beyan buyurmuştur. İşte kadınlar bu şartlar üzerinde itaat için bi'ate geldikleri vakit فَبَايِعْهُنَّ **sen de onlara bi'at ver.** وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللّٰهَ **Ve onlar için Allah'a istiğfar da ediver.** Yani bi'attan fazla olarak günahlarının affedilip sevaba nail olmaları için Allah'tan af dileyiver. Bu suretle günahları bağışlamanın peygamberin elinde olmayıp Allah'a ait bulunduğu ve bağışlama hususunda Peygamber'in selahiyyetinin ancak onların affedilmeleri için dua ve şefaat olduğu da anlatılmış olmaktadır. اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ **Çünkü Allah Gafur ve Rahîm'dir.** Binaenaleyh bi'atlarına sadık kalırlarsa geçmiş günahlarını, ne kadar çok olsa da bağışlar ve rahmetiyle ikram eder.

Bu âyet gereğince erkeklerden dahi bi'at alındığını Buharî, Müslim ve Bey-

---

(1) Feyzü'l-Kadir, II, 561 (2555).

hakî "Esma ve Sıfat" ta Ubade b. Samit (r.a.)'ten şöyle rivayet etmişlerdir: Söz konusu zat demiştir ki: "Biz Peygamber (s.a.v) Hazretlerinin huzurundaydık. O, şöyle buyurdu: "Bana şunlar üzerine bi'at edersiniz: "Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmamak, zina etmemek, hırsızlık yapmamak..."(1) Bunun üzerine içinizden her kim sözünü tutarsa, mükâfatı Allah'a aittir. Ve her kim de sözünü tutmayıp bunlardan bir şey yapar da o yüzden azap görürse o da keffarettir. Her kim de bunlardan bir şey yapar Allah'a da o yaptığı şeyi örterse, o da Allah'a aittir. Çünkü Allah dilerse ona azap eder, dilerse affeder.

Müslim de "Esma ve Sıfat"da Beyhakî Ebu Zerri Gifarî (r.a.)'den o da, Resulullah (s.a.v)'tan o da, Cebrail (a.s.)'den o da, Allah Teâlâ'dan şu kudsi hadisi rivayet etmişlerdir: Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "Ey kullarım! Haberiniz olsun ben zulmü kendime haram kıldım. Size de aranızda haram ettim. Binaenaleyh birbirinize zulmetmeyiniz. Ey kullarım: Sizler gece ve gündüz hatalar yaparsınız ben ise günahlarınızı mağfiretimle örterim, onlara ehemmiyet vermem. O halde benden bağışlanmanızı isteyiniz ki sizi affedeyim. Ey kullarım! Sizler hep açsınızdır, ancak benim doyurduklarım müstesnadır. Onun için benden isteyiniz ki size yiyecek vereyim. Ey kullarım! Sizler hep çıplaksınızdır, ancak benim giydirdiklerim hariç. Onun için benden giyecek isteyin ki sizi giydireyim. Ey kullarım! Sizin evveliniz, âhiriniz, ins ve cinniniz içinizden en temiz kalpli bir adam gidişinde de olsa, o benim mülkümde bir şey artırmaz. Ey kullarım! Sizin evveliniz, âhiriniz, ins ve cinniniz içinizden en kötü kalpli bir adam gidişinde de olsa, o benim mülkümden bir şey eksiltemez. Ey kullarım! Sizin evveliniz, âhiriniz, ins ve cinniniz hepiniz bir yere toplanıp benden isteseniz de ben sizden her isteyene istediğini versem o benim mülkümden yine bir şey eksiltmez. Denize bir iğneyi bir kere daldırmakla ne eksilir. Ey kullarım! Yalnız sizin amellerinizi size karşı korur, saklarım. Onun için hayır bulan hemen Allah'a hamd etsin, ondan başkasını bulan da kendisini kınasın."(2)

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا *"Ey iman edenler!"* Bey'attan sonra bütün müminlere bir nasihat olan bu âyet, sûrenin mânâsını özetlemekle beraber sonunu başına döndürmek(3), ümitsizlikten sakındırmakla ahiret ve gelecek için arzu ve ümidi takviye etmek ve aynı zamanda Saf Sûresi'ndeki "kenetlenmiş yapı" mânâsını

(1) Buhârî, İman, 11, Menakibü'l-Ensar, 43; Hudud, 8, 14, Nesaî, Beyrut, 38; Dârimî, Siyer, 16.

(2) Müslim, Birr, 55.

(3) "Reddü'l-acüzi ale's-sadr" "Bir mısranın sonunda yer alan ikinci kelimeyi, mısranın başında söyleme " sanatıdır. (Müellif)

göstermek üzere bir hazırlıktır. Ey iman edenler لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ **Allah'ın gazab ettiği bir kavmi dost edinmeyin,** onların dostluklarına tutunmayın, taraftarlık etmeyin ve herhangi bir şeylerine heves edip de yönelmeyin. Allah'ın gadab etmiş olduğu kavim ifadesinin ekseriyetle yahudiler hakkında kullanılmış olması cihetiyle, burada da yahudilerin kasdedildiği ileri sürülmüştür. Bundan sonraki sûrede İsrâiloğulları'ndan bahsedilmesi uygun görülmüş ise de bu, esasen onlarla dostluk içinde bulunan münafıklara yahut sûrenin yukarısı ile olan münasebetine nazarandır. Bu tabirle müşriklerin özellikle Kureyş müşriklerinin kasdedilmiş olması da muhtemeldir. Fakat قَوْمًا nekre olarak zikredildiği için belirli ve bilinen bir topluluğu ifade etmiş olmayıp, belirtilen vasıflarla muttasıf olan her hangi bir kavmi kapsamış olması gerektir. Zira gadabın veya nehyin sebebi olmak üzere beyan edilen şu vasıf, onların ayırıcı vasıfları olarak durumlarını açıklamaktadır. قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْاٰخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ اَصْحَابِ الْقُبُورِ **Onlar ahiretten ümidi öyle kesmişlerdir ki, kabir halkından kâfirlerin ümidlerini kestikleri gibi ümidsizliğe düşmüşlerdir.** Ahiretten ümidlerini kesmiş olanlar ise, İblis gibi fırsat buldukça her fenalığı yapar ve kendilerine yardaklık edenleri de ye'se düşürerek cehenneme sürüklerler.

مِنْ اَصْحَابِ الْقُبُورِ İfadesinde iki anlam vardır. Birinci mânâda «مِنْ» beyaniyedir ve kâfirlerin durumlarını açıklamaktadır. Buna göre âyetin mânâsı, "kabir halkından olan kâfirlerin ümidsizliği gibi" demektir. Çünkü ölüp kabre girmiş olan kâfirler cehennemdeki ebedi kalacakları yerlerini görmüşler ve ahiret nimetlerinden mahrum oldukları ortaya çıkmıştır. Böylece ne gelecekte bir şey kazanmak ne de geride kalan dirilerden bir yardım alma ihtimali kalmamış olduğundan her şekilde ümidleri kesilmiştir. İkinci anlamda «مِنْ» ibtidaiyye olarak ye's fiiline bağlanır. Buna göre de, mânâ, "kâfirlerin kabir halkından ümidsiz olmaları, yani ölülerin dirilmesinden, hayatlarından ümid kesmiş bulunmaları gibi." demek olur. Kısacası, ümidsizlik bir küfürdür, Allah'ın gadabını davet eder. Nitekim Kur'ân'da اِنَّهُ لَا يَيْاَسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ *"Zira kâfir kavimden başkası Allah'ın rahmetinden ümid kesmez."* (Yusuf, 12/87) buyurulmuştur. Bu yüzden ahiretten ümidi kesmekten sakınılmalıdır Hak Teâlâ, kalblerimizi ümitsizlikten koruyup iman neşesi ve rıdvan ümidi ile doldursun.

İçindekiler

بسم الله الرحمن الرحيم